

ÉVRÖNYV

25

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 25.

A kötet megjelenését a

Készült
a Magyar Kormány
támogatásával

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKARSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

támogatta.

**Kriza János Néprajzi Társaság
Évkönyve
25**

**Néprajzkutatás Erdélyben:
intézmények, kutatói életpályák,
mentalitások**

Szerkesztette
Keszeg Vilmos
Szakál Anna
Virginás-Tar Emese

Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
400162 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 264 432 593
e-mail: kriza@kjnt.ro
www.kjnt.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2017

Lektorálta:
dr. Tánzos Vilmos
dr. Ilyés Sándor

Borítóterv:
Szentés Zágón

Számítógépes tördelés:
Sütő Ferenc

ISBN 978-973-8439-97-9
ISSN 1841-3021

Készült a kolozsvári IDEA Nyomdában
Igazgató: Nagy Péter

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tartalom

Ajánló sorok 9

Kutatástörténetek: események és eredmények

Filep Antal

Kísérlet a néprajz és a társadalomtudományok terepkutatásainak megújítására 1935 után. A táj- és népkutató táborok, az egyetemi és a tudományos intézeti falukutatók 15

Virginás-Tar Emese

Fokozati dolgozatok a népi kultúra oktatásáról. 47

Zsigmond Győző

A magyar etnomikológia történetéről 71

Intézmények és mentalitások

Szakál Anna

A Kolozsvári Unitárius Kollégium olvasóköreinek létrejötte, összetétele és hatása az erdélyi szervezett folklórgyűjtés megindulására 99

Szócsné Gazda Enikő

Erdély Berlinben, 1927 127

Dimény-Haszmann Orsolya

A Csernátони Népfőiskola szerepe és működése 147

Doszlop Lídia

A táj és népe vonzásában. A makfalvi alkotótábor története 183

Kutatók: életpályák, módszerek, alapkutatások

- Olosz Katalin
Balladagyűjtő tanárok
a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem diplomásai között . . . 209
- Tánczos Vilmos
A minőség mint értéktöbblet.
A 100 éve született Mikecs László tudományos módszeréről 227
- Fehér Anikó
Járdányi Pál népzene kutató munkássága és kidei gyűjteménye . . . 243
- András Andrea
Hegy István életpályája (1914–2004) 263
- Bodó Andrea
Egy csíkszentdomokosi mesemondó autobiográfiájának elemzése . . . 273
- Albert Ernő
Faragó József írásai a népi táncokról 289
- Tekei Erika
Fehér Virág és Fehér Virágszál. Balla Tamás magyardécei
népmesegyűjteményének recepciótörténete 307
- Keszeg Vilmos
A mesefordító és -gyűjtő Asztalos Lajos. Interjú 341
- Keszeg Vilmos
Csőgör Enikő tordatúri hiedelemgyűjtése. Interjú 379

Médiumok

Deák Ferenc Loránd
Miklóssy Mária festészetéről 399

Kelemen Zsuzsánna
Kicsengetési kártyák.
Adatok Székelyudvarhely vidékéről (1951–2011) 429

Ajánló sorok

2017. október 27-én Kolozsvárt tizedik alkalommal zajlott kutatástörténeti konferencia, négy intézmény, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Néprajzi és Antropológiai Szakbizottsága, az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya szervezésében, *Néprajzi kutatástörténeti örökség Erdélyben* címmel. A rendezvény keretében 25 előadás hangzott el. Közülük a jelen válogatásban 16 tanulmány és további két kutatói élettörténet olvasható. Az évkönyv tehát azoknak a tanulmányoknak a sorát gazdagítja, amelyek a Kriza János Néprajzi Társaság 20., 22., 23. és 24. számú évkönyvében váltak hozzáférhetővé.

Több tanulmány vállalkozik egy-egy kutató kutatástörténeti helyének tisztázására. Fehér Anikó Járdányi Pál kidei népzenei gyűjtésének jelentőségét méltatja. Tánczos Vilmos a moldvai csángókat egészen korán kutató, rövid életű Mikecs László pályáját, érdeklődésének és módszertanának kialakulását, életművének elévülhetetlen, sajátos érdemeit foglalja össze. Albert Ernő már korábban áttekintette Faragó József kutatói pályáját. Ez alkalommal újabb számvetést készít, azt érzékeltetve, hogy a népballada és a népmese mellett Faragó József a néptánc kutatását is ösztönözni szeretne volna. Bodó Andrea a Belatini Braun Olga által Csíkszentdomokoson meghallgatott mesemondó helyi emlékezetét vizsgálja, és bemutatja a megsegítő kérésére írt pszeudo-autobiografikus írását. Hegyi István nevét egy, először 1936-ban kiadott daloskönyv őrizte meg. A néprajzi köztudat azonban pályájára, kutatásaira vonatkozó adatokkal mindeddig nem rendelkezett. Ezek feltárására vállalkozik a kötetünk számára András Andrea által készített összefoglaló. Tekei Erika a lapok által az 1970-es években irányított gyűjtőmozgalom áttekintéséből kiindulva az egykori diák-gyűjtő, Balla Tamás 1970-ben kiadott magyardécei mesekötete recepciójának következtetéseit fogalmazza meg.

Az előző években elkezdett gyakorlatot folytatva jelen kötetbe két, kutatói életpályát áttekintő interjú került. Mindkettő a 20. század második felének állapotaira vet fényt: értelmiségi habitusokra, a népi kultúra iránti érdeklődés motivációira, gyűjtőszokásokra, gyűjtési körülményekre. Ez

alkalommal a Mezőség peremén fekvő Tordatúrban hiedelmeket gyűjtött Csögör Enikő és a mesefordító, a Kalotaszegen mesét gyűjtött Asztalos Lajos vall a pályájáról.

Szakál Anna egy 19. század eleji intézet, az iskolai olvasótársaságok hatására irányítja a figyelmet. A társasági szervezkedésekre vonatkozó szórványos adatokat azzal a hipotézissel foglalja össze, hogy a társaságok a népköltészet gyűjtésének szükségességét tudatosították tagjaikban. A népi kultúrának egyetemi tananyagként történő bemutatásáról korán sem megnyugtató mértékben, de esett már szó. Ez alkalommal Olosz Katalin arról értekezik, hogy a 19–20. század fordulóján milyen ösztönzésre és milyen szemlélettel kezdett balladagyűjtésbe a kolozsvári tudományegyetem négy diplomása. Virginás-Tar Emese ezen a vonalon haladva tovább is lép. Azt vizsgálja, hogy az utóbbi években milyen kísérletek történtek a néprajzi ismeretek – s főként a helyi hagyományok – közoktatásban való beépítésére, visszatanítására. A hagyományok organizált oktatásának – az oktatás tartalmának és módszereinek – feltárására a szerző érdekes forrástípust határol körül és szemléltet. Filep Antal a két világháború közötti korszak kevésbé ismert táj- és népkutató táboraikat, a táborok szervezőit és résztvevőit mutatja be. Írását jelentőssé teszi az a tény, hogy a szerző források híján emlékei alapján rekonstruálja a mozgalom több eseményét, a kor kutatói közötti szakmai kapcsolatokat. D. Haszmann Orsolya az 1973-ban alakult Csernátoni Népfőiskola történetét rekonstruálja, amely az évtizedek során a fafaragás és más kézműves mesterségek technikai tudását nyújtotta az egymás utáni generációknak.

A konferenciákon rendre feltűnnek azok az előadások, melyek a népi világ művészi megjelenítésének technikáit, eseteit tárják fel. Deák Ferenc Loránd Miklóssy Mária művészetét értelmezi, amelynek jelentést hordozó motívumai között ott vannak a jelentős székelység-szimbólumok. Doszlop Lídia a makfalvi művészklub negyed évszázados történetét tekintti át. Az önmagában is izgalmas történetből a kötet számára is hasznos összefüggések tárulnak fel. A változások forgatagából a tábor évről évre a hagyományok survival elemeivel szembesítette a meghívott művészeket, s ezek megörökítésére ösztönözte őket. Hasonlóan érdekes az a helyzetkép, amelyet Szócsné Gazda Enikő készít egy berlini, 1927-ben szervezett kiállításról. Az ide elkerülő tárgyak Erdélyt, az erdélyi népi kultúrát reprezentálták. Ezért is figyelemre méltó az, hogy kik, hogyan gyűjtik a tárgyakat, s melyek azok a tárgyak, amelyek egy régió emblémájává váltak.

Kötetünkben egyedülálló Kelemen Zsuzsánna tanulmánya. Az iskolai ballagás rituális tárgyait, a kicsengetési kártyákat vizsgálva a médiumhasználat árnyalódására, a nyomtatás háziasítására irányítja az olvasó figyelmét.

Zsigmond Győző a hosszú időn át mostoha kutatási terület, az etnológia módszertanát és eredményeit összegzi.

Kolozsvár, 2017 decembere

A szerkesztők

**Kutatástörténetek:
események és eredmények**

Filep Antal

Kísérlet a néprajz és a társadalomtudományok terepkutatásainak megújítására 1935 után.

A táj- és népkutató táborok, az egyetemi és a tudományos intézeti falukutatások

A magyar, ezen belül a romániai, az erdélyi és a szlovákiai, a vajdasági, valamint a horvátországi magyar lakosság néprajzi vizsgálatának egy sajátos korszakára, tudomány- és kutatástörténeti kísérletére szeretném felhívni a figyelmet.¹ A *Magyarság Néprajza* sorozat összegezte a húszas és a harmincas évek fordulója körül elért eredményeket. Ezzel párhuzamosan mind a bölcsészkarai oktatásban, mind a közgazdaságtudományi kari képzésben rendszeressé vált a néprajzoktatás Budapesten. Györffy István 1926-tól rendszeresen tartott egyetemi előadásokat. 1929-ben habilitáltak. A Szegedre áttelepült Tudományegyetemen Herrmann Antal, majd Banner János docentúráját 1929-ben felváltotta a magyar egyetemi képzés első Néprajz Tanszékének alapítója Solymossy Sándor professzori kinevezésével. Ugyan megjegyzendő, hogy Szegeden néprajzból folyamatosan képzést nyújtott Schmidt Henrik (Újverbász [Vrbas, Szerbia, Vajdaság], 1877 – Szeged, 1953) akadémikus is, aki egyetemi tanári működését még Kolozsvárott kezdte 1911-ben a Német Nyelv és Irodalom Tanszéken. 1922-től 1945-ig Szegeden folytatta professzori működését. Kutatásainak egyik központi témaköre folyamatosan a nyelvjáráskutatás mellett a néprajz, a Volkskunde volt. Hallgatója volt Fél Edit, aki nála doktorált 1935-ben. Györffy István halála után ő habilitálta Tálasi Istvánt is. Tanszéki

---

¹ Kötelességszerűen előre kell bocsátanom, hogy ugyan tisztában vagyok azzal, hogy a tárgyalandó kutatásoknak milyen mély tudománytörténeti gyökerei, gazdag előzményei vannak. Mégis, terjedelmi okokból – a legnagyobb sajnálatunkra – ezekre még halványan is alig utalhatunk.

kiadványsorozata is a nyelvjáráskutatást és a néprajzi vizsgálatokat helyezte középpontba. Solymossy Sándor visszavonulása után Cs. Sebestyén Károly és Bálint Sándor magántanárokként, majd rendkívüli tanárokként folytatták a szegedi, szaktudományi oktatást.

Az oktatás és a tudománypolitika néprajz iránti nyitottságát jelzi az is, hogy 1934-ben a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen is elindították a Néprajzi Intézet szervezését. Kinevezték egyetemi rendkívüli tanárként Herman Ottó egykori tanítványát, munkatársát, Lambrecht Kálmánt (Pancsova [Torontál m., szerb neve: Pančevo, Szerbia], 1889 – Pécs, 1936). Egyetemi előadásait, gyakorlatait meg is kezdte, azonban 1936. január 7-én tüdőgyulladásban elhunyt. Megbízása azért is érdemel figyelmet, mert az 1918 és 1919-ben a tudományos szövetségek szervezésében kifejtett tevékenységért 1920-ban felfüggesztették kutatói állásából, fegyelmi eljárás alá vonták, majd 1923-ban kényszernyugdíjazták. 1926-ig ismeretterjesztő folyóiratoknak dolgozott. 1926-tól báró Nopcsa Ferenc közbenjárására könyvtárosként ismét foglalkoztatták, egyben ugyanakkor egyetemi magántanárrá habilitálták Pécsen. Néprajzi megbízatása előtt őslénytani kurzusokat tartott, hiszen a biológia és a paleontológia volt az eredeti képzettsége, mégis bizonyos néprajzi kutatásai máig klasszikus értéket képviselnek.

1934-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen megalapították a Néprajz Tanszéket, professzorrá nevezték ki Györffy Istvánt. Megindult a szakos képzés, de a húszas évektől 1934-ig diplomát szerzett, a néprajzi kutatás mellett magukat elkötelező személyeket is ő doktoráltatta, kiadványsorozatot indított a doktori disszertációk közzlésére. Mondhatni, hogy a tanszékalapítás idején már egy széles látókörű, nemzetközileg jól tájékozódó, fiatal kutatógárda is pályára lépett.

Györffy nem feledkezett meg kolozsvári indulásáról. Folyamatosan voltak erdélyi, partiumi kapcsolatai. A Képzőművészeti Főiskolán töltött évei alatt ismeretséget kötött vele Vámszer Géza. Nagy Ödön, Kovács Ágnes, Szentimrei Judit diákjai voltak. Utóbb a Kolozsvárott letelepedő Balogh Edgárnak prágai diákságától volt tartós kapcsolata Györffyvel. Az Eötvös Collegium tagjaként Mikecs László is látogatta Györffy óráit. (Az ő felkészülésében szerepe volt Gusti és Iorga professzorok nyári tanfolyamainak is.)²

² Erről: Tánzos Vilmos tanulmánya a jelen kötetben. *A szerk. megj.*

Érdemes megjegyezni, hogy különösen Györffy István településnéprajzi művei, valamint a történeti etnográfia módszereire is alapozott *Nagykun-sági krónika* kötete rendkívüli hatással volt a kortárs tudományosságra, közgondolkodásra, hatása alá vonta az írókat, művészeket. Györffy egyes írásaiból Szekfű Gyulától Móricz Zsigmondig terjedelmes részeket emeltek át saját műveikbe. A fiatal, pályakezdő Erdei Ferenc, az agrárszociológiában elmélyedő kutató is szűkebb köréhez tartozott. Politikusi kitérői után is élete utolsó szakaszában is szívesen vallott arról a hatásról, amelyet Györffy reá gyakorolt. Egyetemi tanári tevékenysége utolsó éveiben történész egyetemi hallgatók is csatlakoztak hozzá, példája nyomán olyan jó levéltári anyaggal rendelkező mezővárosok kutatásában – mint amilyen Nagykőrös – végeztek újszerű, a történeti etnográfia és a társadalomtörténet határterületén monografikus vizsgálatokat. A történeti analízis a recens kutatásokat új és korábban nem, vagy alig kutatott irányban befolyásolta. Különösen érdemes emlékeznünk Majlát Jolán és Márkus István 1944-ig folytatott munkásságára (Majlát 1943, Márkus 1943). Sajnálatos módon mindketten 1945 után a rendkívül ígéretes tudományos kutatásukat felesérelték a politikai statisztériában való eredménytelen részvételre. Életüket – mondhatni – jóvátehetetlenül kisiklatta a végletesen torzuló politika. Mind a ketten az 1938-tól megszervezésre került táj- és népkutató táborok munkájában részt vettek. Erről Márkus István 1984-ben a Kossuth Klubban általunk szervezett, Györffy István emlékének szentelt rendezvényen spontán felszólalásában lelkesen emlékezett.

A néprajztudomány a társadalmi érdeklődés homlokterébe került. A társadalomtudományok, a gazdaszat, a közgazdaságtudomány és bizonyos műszaki tudományok képviselői meggyőződtek arról, hogy a néprajzi kutatóktól releváns ismereteket szerezhetnek gyakorlati és tudományos feladataik ellátásához. Adott esetben a politikusok tájékozódását is segíthetik a néprajz megfigyelései, átfogóbb elemzésekből leszűrt eredményei.

A társadalom valóságának friss ismeretére égetően szükség volt. Az I. világháborúval kezdődő társadalmi, gazdasági zűrzavar után meginduló konszolidációt erősen megtörte a húszas évek végén kirobbant gazdasági világválság. A falvakban, az agrárvárosokban mind a földműves gazdák, mind a mezőgazdasági bérmunkások körében elviselhetetlen feszültségek halmozódtak fel. A városok ipartelepei nem szívhatták fel a feleslegessé váló falusi munkaerőt. Egyetlen lehetőségként a mezőgazdasági termelés

intenzívebbé tételében kereshettek kiutat. A Ferenc József-i békeidők félre is tett, el is felejtett, jövőbe mutató terveihez fordultak. Az 1856 után elindult lecsapolásokat, folyószabályozásokat nem követhette az öntözéses gazdálkodáshoz szükséges vízgazdálkodási, öntözési rendszerek kiépítése, amire pedig a munkálatok közben előrelátóan gondoltak. A különféle öntözéses növényi kultúrák bevezetése a birtokosok jövedelmét igen nagymértékben megemelhette volna (és még a törpebirtokosok számára is tisztességes nyereségű üzemvitelt tett volna lehetővé). Ezek a beruházások és a nyomukban kialakuló gazdálkodási újítások a mezőgazdasági bér munkások tisztességes fizetés melletti folyamatos foglalkoztatását is elengedhetetlenül megkívánták volna, eltűnt volna az agrárszegénységet sújtó munkanélküliség. Tervbe vették ismét a tiszai duzzasztó művek, vízlépcsők építését, amiként a Körösökön Békéstől Békésszentandrásra át Bökényig ki is építették a duzzasztás rendszerét. (A Körösök mentében meghonosodhatott a meglehetősen nagy munkaigényű és kiválóan jövedelmező rizstermelés, és ugyanakkor a szintén sok munkáskezet igénylő zöldségnövények kertészeti termesztése is kibővült.)

A megalapozott tervezés és tájfejlesztés érdekében az egykori kormányzati szervezetek egyetértésével az Öntözési Hivatal kezdeményezte a Tiszántúl közép-ső, Tiszafüred, Karcag és Szolnok közötti térségének alapos néprajzi feltárását, interdiszciplináris kutatását, társadalomtudományi vizsgálatát. A Györffy István által mozgósított etnográfusok mellett a budapesti Jogi Karon Magyary Zoltán által megszervezett Közigazgatástudományi Intézet munkatársai, hallgatói vettek részt. Intenzív munkával kapcsolódott a vizsgálatokhoz a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Teleki Pál által vezetett Gazdaságföldrajzi Intézete. Mindezek mellett külön bevontak még agrárszakembereket, botanikusokat is, jellegzetes módon Karcag város tiszti főorvosa, dr. Kiss Mihály is népegészségügyi vizsgálatokat végzett. (Györffy István karcagi baráti, segítői köréhez tartozott.)

A néprajzi megismerés, kutatás megbecsülése tükröződött abban is, hogy Magyary Zoltán professzor, a Közigazgatástudományi Intézet megszervezője, amikor a Tatai járásban a közigazgatási szervek működését kívánta ellenőrző vizsgálat alá venni, Györffy Istvántól kért szakembert. Györffy professzor Fél Editet ajánlotta, aki mintegy kétévi munkával mérte fel a lakosság véleményét a községi, járási és megyei szervek tevékenységéről. (Ennek a vizsgálatnak néprajzi eredményét láthatjuk a

Kocs 1936-ban címmel megjelent kötetben.) [Sajátságos, hogy a Miniszter Tanács Tanácsszervek Hivatalának politikai vezetői, akik az egykori Györfly Kollégium tagjai és Magyary professzor jogász tanítványai voltak, az 1960-as évek végén ezt a vizsgálatot megismételtették. Akkor is a Néprajzi Múzeum két tudományos munkatársa, Erdélyi Zoltán és Hegyi Imre végezte el a terepmunkát. Hegyi Imre az után fejezhetette be Budapesten a néprajzszakot, hogy 1955-ben visszatérhetett a GULAG világból.]

A gazdasági válsággal küzdő Magyarország tudománypolitikai helyzetére jellemző, hogy Magyary Zoltán Közigazgatástudományi Intézetének alapjait miként teremthette meg. Erről az 1990-es évek elején Imreh István emlékezett egy pécsi egyetemi beszélgetésben, amikor a Janus Pannonius Tudományegyetem Néprajz Tanszékének vendégprofesszora volt. Az ifjú Imreh István egyetemi tanulmányai kezdetén Budapestre utazott, hogy tanulmányaival kapcsolatosan tájékozódhassék. A központi egyetemi épületnél véletlenül összeismerkedett Magyary professzorral, aki rövid utcai beszélgetés után meghívta, hogy az intézményét személyesen bemutassa a lelkes kolozsvári egyetemi hallgatónak. A látogatás befejezése előtt Magyary Zoltán professzor külön kitért arra, hogy az anyagi alapot maga biztosította. Az akkori teljes országterületen működő Hangya Szövetkezet országos központjának vezetői kérték fel, hogy szervezetüket, működésüket, ügykezelésüket vizsgálja felül, tegyen reformjavaslatot. Magyary Zoltán az elemzést alapos munkával elvégezte, ésszerűsítési, átszervezési tervekét készítette. Honoráriumát, munkadíját használta fel, hogy kialakítsa egyetemi műhelyét, a Közigazgatástudományi Intézetet, és korszerű könyvtárral lássa el, a szükséges felszerelést biztosíthassa.

A falukutató irodalmat az ultrakonzervatív erők ismételten nagyon kemény politikai ellenszennvel fogadták. Büntetőpereket kezdeményeztek egyes írók ellen (Féja Géza, Kovács Imre esete különösen emlékezetes), de a türelmetlenség olykor még teológiai hallgatókat, tanítóképezdei növendékeket sem kímélte, ellenük is eljárások indultak. Így például a Sárospataki Református Kollégium vezetőit az 1930-as években egy diákkiadvány ellen indított nevetségesen indoktalan hajszával arra kényszerítette a hatalmával visszaélő politikai potentát, hogy a kifogásolt szövegek szerzőit – annak érdekében, hogy ne kelljen ellenük az igaztalanul követelt fegyelmi eljárást lefolytatni – kimenekítsék az országból. A diákokat Kolozsvárra, Romániába menekítették, ahol tanulmányaikat a Kolozsvári Református Teológián békésen be tudták fejezni. Az is jellemző, hogy a „száműzetés-

be” kényszerített diákok további tanulási költségeit a kollégiumi költségvetésből fedezték.

Ne tagadjuk, a politikai élet józan vezető egyéniségei közül többen tisztában voltak a társadalom feszültségeivel. Úgy vélték, hogy a politika és a közigazgatás illetékesei is híján vannak a szükséges ismereteknek. Így például Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszterként Györffy Istvánhoz fordult, – amint ezt Vörös Károly néhai, kiváló történészünk felderítette – hogy a Belügyminisztérium tisztviselő karának továbbképző tanfolyamán tartson a magyarországi falusi társadalomról előadást. Külön hangsúllyal kérte, hogy térjen ki „a növekvő úrgyűlölet okaira”. Györffy a kérést teljesítette. Előadását belső, bizalmas kiadványban meg is jelentették, ennek tartalmát Vörös kollégánk egykor a Néprajzi Kutató Csoportban tartott felszólalásában röviden ismertette is.

A fentebb már említett közép-tisztántúli kutatások feladata abban állt, hogy a kortárs állapotokat minél alaposabban tárják fel, hitelesen dokumentálják. Igényelték emellett, hogy tisztázzák – többek között a helyi lakosság emlékeinek rögzítésével –, hogy a vízrendezés előtt milyen állapotok voltak. (A folyószabályozás, lecsapolás ezen a szakaszon csak mintegy 70–80 évvel korábban történt. Következésképpen az idős szemtanúk közül egyesek élhettek még. A családi emlékezet megbízhatóan a dédszülők révén akár a 18. század utolsó harmadában gyökerezhetett.) Ugyancsak a további táji és gazdasági fejlesztéshez, tervezéshez kérték, hogy a folyószabályozások korszakától lezajló életmódbeli, társadalmi, gazdasági változásokat igyekezzenek feltárni, dokumentálni. Tálasi István teljesítette ennek a feladatnak jelentős részét. 1938-ban Karcag, Kenderes, Kunmadaras, Tiszaderzs, Tiszafüred, Tiszaigar, Tiszaörs, Tiszaszentimre és Nagyiván települések állattartását vizsgálta Borzsák Endre segítségével. Rövidesen módszertanilag, szemléletileg invenciózus és eredményes kutatói vállalkozását össze is foglalta (Tálasi 1942b: 203–220, 1947). A tanulmányai terjedelmét a kortárs kiadási viszonyok anyagi kereteinek a rendkívüli szűkössége magyarázza.

Módszertanilag mindenki egyetértett abban, hogy az adatfelvételezést úgy végezzék el, hogy mindent okmányyszerű, ha kellett, műszaki rajzi, topográfiai, térképi pontossággal rögzítsenek, hogy minden adalék ellenőrizhető, visszakereshető legyen. Ez különösen Györffy István tanársegéde, doktorandusa Vargha László kutatásaiból követhető nyomon. Ő maga később munkatársaival, diákjaival a Műszaki Egyetem docenseként

az ötvenes évektől a hetvenes évekig az egykori kutatásai helyszíneire visszatért, és különlegesen gondos dokumentációi segítségével a bekövetkező változásokat, átalakulásokat igyekezett következetesen rögzíteni, elemezhetővé tenni.³ Munkásságát a nép körében megjelenő újításokra is kiterjesztette. Szemléleti nyitottságára jellemző, hogy amikor Karcag határában szénhidrogének feltárására kutatófúrásokat végeztek, és a földgáz mellett forró vizet is találtak, folyamatosan követte, hogyan alakul ki a népi gyógyászat fürdőkulturája. A fúrás helye körüli jószágteleltető tüzelős ólakat fürdő termékké alakították át. Kormos falakat igyekeztek fehér mész mintázattal barátságossá tenni. Fakádakat állítottak be, amikbe lajtos kocsikon hordták a reumások számára a gyógyító vizet. Nem különben a falusi szegény réteg támogatására lebonyolított szociálpolitikai indítatású építési akciókat is nyomon követte. Dokumentálta az ONCSA⁴-telepek lakásépítési akcióit is. A közép-tiszántúli kutatások során végzett vizsgálatából született meg doktori disszertációja is (Vargha 1940 és Miskolczi-Vargha 1943, Vargha 1947). Vargha László 1941 és 1943 között végezte Kidén és a Borsa völgyén rendkívül alapos településnéprajzi és építészeti kutatásait. Minden kísérlete megghiúsult, hogy rendkívülien értékes kutatásait közzétehesse, ha lehet, ki is egészíthesse. 1984-ben bekövetkezett halála után H. Csukás Györgyi és Kecskés Péter az 1990-es években válthatták valóra Vargha László egykori álmát. Írásos, műszaki rajzi és fotografikus dokumentációjának kiadására vállalkozhattak, és egyben a helyszínen ellenőrző, kiegészítő kutatást végezhetek. Emellett némileg érzékeltethették az időközbeni átalakulásokat is (Vargha 1997). Vargha László kutatásaira azért hivatkoztunk különös hangsúllyal, mert a teljes hagyatéka sértetlenül fennmaradt, közgyűjteményi védelem alá került: Szentendrén, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum archivális anyagai között önálló egységet képez. (Most nem szólhatunk arról, hogy ehhez néki és támogatóinak milyen nagy akadályokat kellett leküzdenie. Mindenesetre számos kortársának hasonlóan értékes hagyatéka megsemmisült, vagy szétszóródott.)

---

³ Magam Karcagon és Kunmadarason segédkeztem 1959-ben az 1938 és 1943 között végzett kutatásai ellenőrzésében, a bekövetkezett változások dokumentálásában. Ugyancsak résztvevője lehettem Nemesbődön (Vas megye) dédszülei, nagyszülei községében hasonló változások vizsgálatában.

⁴ A rövidítés feloldása: Országos Nép- és Családvédelmi Alap.

Az egzaktabb adatfelvétel és dokumentálás ügyét szolgálta, hogy a fonográfok helyett a Magyar Rádió és a hanglemezgyártók segítségével korszerűbb, kiváló minőségű hangrögzítéssel végezhettek népzenei, népköltészeti gyűjtéseket. A kolozsvári születésű Gönyey Sándor bevezette a terepmunka eszköztárába a filmezést is, amit később K. Kovács László vitt tökélyre. Hangsúlyoznunk kell, hogy sem a fényképezőgépet, sem a filmfelvevőt nem pusztán illusztrációk készítésére használták, hanem a tudományos megfigyelés, az adatrögzítés eszközeként, a „tudomány mással nem helyettesíthető műszereként” vették igénybe. Így korábban el nem végezhető elemzéseket valósíthattak meg. Az emberi termelőtevékenységtől a néptáncon át a mese- és az énekmondó mimikájáig, taglejtéséig alaposan lehetett tanulmányozni, a korábban alig dokumentálható kulturális mozzanatokot elemzés tárgyává teheték. Természetes szokássá vált, hogy a filmezést gondos gyűjtéssel, tanulmányírással alapozták meg. A téma hivatott kutatója szállította a „forgatókönyvet”, azaz szinte monografikus leírást, értelmezést készített a filmre felveendő folyamatról, jelenségről. K. Kovács László ennek ismeretében tervezte meg a filmezést. A tudós kutató a szakember szemével végezte a „rendezés” és a felvételezés, majd a vágás felelősségteljes munkáját.

Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyék tiszántúli, egymással érintkező részének terepmunkán rögzített adatbázisa és a kiértékelése olyan ígéretes eredményűnek mutatkozott, hogy a Kormány felállította a Táj- és Népkutató Központot. (Közben Teleki Pál belépett a kormányba, és a Válás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetését vállalta el.) Hatalmas dokumentumanyagból és kiértékelő vizsgálatokból az egykori Magyarország társadalmi, gazdasági, kulturális állapotát bemutató kiállítást rendeztek Budapesten, a Károlyi palotában. Ez a kortársi állapotok hű bemutatása mellett a birtok- és az iparpolitika sajátos, tökéletesen objektív és európai látókörű, tudományosan megalapozott kritikáját is tartalmazta, egyúttal utalt a szükséges reformokra. A kiállítás javarésze Teleki Pál saját tanítványainak, intézeti munkatársainak közgazdasági, gazdaságföldrajzi, birtok- és iparpolitikai elemzését tartalmazta. (Teleki a kiállítás teljes anyagát alaposan még a megnyitó előtt minden részében tanulmányozta, egészében jóvá is hagyta. Vargha László emlékezése szerint, egyedül a kijáratnál felállított szobor mögötti textilanyagú borítás színének megváltoztatását kérte.) A tárlatnak hatalmas közönségsikere támadt, a tudományos közélet is lelkesen reagált. Ám a hazai politika ultrakonzervatív

körei felháborodását váltotta ki. Politikai vihart robbantottak ki. Mind az agrárszféra meghatározó, a nagybirtok érdekeit képviselő Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), mind a Gyáriparosok Szövetsége (GYOSZ) konzervatív felfogású, ám nagy politikai érdekérvényesítő képességgel rendelkező tagjai politikai vihart kavartak. Kis híján Teleki Pál politikai karrierjét törték volna derékba. A tudomány világában járatlan, alapvetően tájékozatlan és önmaguk társadalmi, politikai érdekeit fel sem ismerő, a valósággal tisztában nem lévő, ostoba politikai vezetők Teleki Pált, a minisztert (deznált miniszterelnököt) arra kényszerítették, hogy önmaga professzori, tudósi énjét formálisan tagadja meg. A durva parlamenti interpelláció elől csak kegyes hazugsággal térhetett ki. Azt kellett mondani, hogy diákjai, tanítványai, munkatársai a tudta nélkül állították össze a kiállítás anyagát. (Helyzete tragikusságát jelzi, hogy fiatal értelmiségiek körében elmondott korábbi politikai helyzetelemzésben kifejtette: mélységesen aggasztja, hogy a politikai hatalmat gyakorló erők nem ismerik a valóságot, és képtelenek voltak a hárommilliónyi agrárproletár helyzetét, a törpebirtokosok gondjait orvosolni.) Az esemény bővebb tárgyalása messze elvezetne témánktól.

A politikai viharban formálisan feloszlatták a Táj- és Népkutató Központot. Ám jellemző módon Teleki Pál a kutatási szervezetet Györffy István segítségével Táj- és Népkutató Intézet név alatt azonnal sikeresen újra megalapította. (Az intézményt integrálták önálló egységként az Államtudományi Intézetbe, majd később a Teleki Pál Tudományos Intézet keretében folytatta töretlenül munkáját.) 1945-ben Györffy György vezetésével a Táj- és Népkutatóból fejlesztették ki az interdiszciplináris programú Néptudományi Intézetet, ami szintén a Teleki Intézet / Kelet-Európai Intézet önálló részlegeként végezte nagyszerű tevékenységét, mígnem a kiépülő diktatúra fel nem számolta. A német megszállásig, 1944. március 19-ig folyamatosan rendeztek kutatótáborokat. A Táj- és Népkutató Intézet Partium területén, a Tövisháton Bogdánd központtal szervezett jelentős kutatótábort. Ennek fő irányítója Tálasi István volt.

A kutatótáborok a Vas megyei Őrségtől (Szalafő, Őriszentpéter községtől) a Győr megyei Tóközön át (Rábcakapi központtal), a Bars megyei Garam mentéig (Újbars községet választották telephelyül) és a Gömör megyei Csermosnya völgyéig kínáltak hiteles mintát a magyar nyelvterület eléggé távolfekvő földrajzi tájairól. Az ország központi népterületét a Kiskunhalason, a mezőváros belterületén és tanyavilágában szervezett

kutatótáborban vizsgálták. Nagy létszámot összevonva alapos kutatásokat folytattak. A tematikus gyűjtőtevékenységen felül a résztvevőkkel naplót írtattak, hogy a fogadó közegről, a helyi életformáról, gazdasági tevékenységről az általános megfigyeléseket, élményeket rögzíthessék. Különösen jellemző, hogy például az újbarsi vizsgálatban a különféle szaktudományi adatfelvételezésen túl azt is elemezni kívánták, hogy a csehszlovákiai település-, társadalom-, birtok- és gazdaságpolitika milyen változtatásokhoz vezetett, s az 1918-tól eltelt két évtized utáni állapotok miként viszonyíthatók a magyarországi körülményekhez. Ebben a táborban részt vett mások mellett Tálasi István, Banó István, Erdei Ferenc és a későbbi kolozsvári professzor, kiváló jogtörténész Bónis György is (Bónis 1941).

A táborokba jellemzően bevonták a tapasztalt kutatókat, a néprajz, a társadalomkutatás iránt érdeklődő egyetemi hallgatókat, fiatal értelmiségieket, és olykor tanítóképzései diákokat is fogadtak. A táborokra előkészítőket szerveztek. A helyszínen a helybeli családoknál elszállásolt kutatókat délelőtt megbeszélésre hívták össze, ahol a helyi kutatás terveit, a megkezdett vizsgálatok tapasztalatait napról napra megtárgyalták, megvitatták, kölcsönösen tájékoztatták egymást. Az idősebb és járatosabb kollégák módszertani ötletekkel, előadásokkal segítették társaikat. A nap további részében folyt a kutatás, a néprajzi gyűjtés, az adatfelvételezés. Általában a késő délutáni, kora esti órákban a helyi lakosok számára előadásokat, kulturális bemutatókat is rendeztek, művészeti, irodalmi műsorokat szerveztek, hogy a fogadóhely közösségét nyíltabbá tegyék. Ez nem ritkán nagy élményt jelentett a helyi közösségek tagjainak is.⁵

A terepkutatások során természetesen folytak a szokványos tematikai gyűjtések, de megkövetelték az adott közösség mindennapi életének, tevékenységének folyamatos megfigyelését. Ösztönözték, hogy az észlelt jelenségeket társadalmi, társadalomnéprajzi összefüggésükben ragadják meg. Györffy István többek között azért lépett kapcsolatba Pável Ágos-

⁵ Magam Rábcakapiban tapasztaltam, hogy a falukutatók estjeire és egyáltalában a kutatók egyéni, barátságos, nyílt magartására évtizedek múlva is nosztalgikus szeretettel emlékeztek. A kutatók iránti bizalmat jelezheti, hogy nékem 1957 augusztusában megmutatták azokat a rejtékhelyeiket is, ahová az állami beszolgáltatás elől menekítik terményeiket, hogy az esetleges begyűjtési akciók, házról házra végrehajtásra kerülő rekvirálások ne fosszák meg a gazdaságokat minimális tartalékaiktól... Nyíltan beszéltek a politikai szervekkel és az különféle állambiztonsági, ügyészségi szervekkel kialakult konfliktusairól, eredményes ellenállásuk eseményeiről.

tonnal, a szombathelyi Vasvármegyei Múzeum könyvtára vezetőjével a Vas megyei, őrségi kutatótábor ügyében, mert tervbe vette, hogy az 1937-ben 4. kötetével megjelentetett magyar néprajzi szintézist egy további, 5. kötetrel kell kiegészíteni, amelyben a társadalomnéprajzot és a népi kultúra regionális szerkezetét feldolgozó fejezeteket kívánt volna közzétenni⁶ (Nagy 2010: 145). Érdeemes kiemelniünk, hogy Pável Ágoston Tordán együtt tanított Viski Károllyal, közös albérletben laktak. Életre szóló barátságot kötöttek. Viski haláláig folyamatosan leveleztek (S. Pável 1999). A táborok anyaggyűjtése is a szintézis bővítését szolgálta volna, azonban a tervet meghiúsította Györffy 1939. október elején bekövetkezett halála. Viski Károly 1943-ban az átdolgozott kiadás szerkesztése során csak az irodalomjegyzéket frissíthette, és részben éppen a táj- és népkutató táborok révén is jelentősen gyarapíthatta az illusztrációs anyagot. A helyi társadalom, a közösségi hálózat iránti következetes érdeklődés tükröződik a szalafői gyűjtés házlapjai készítésében (Kemény 2010). A kutatótáborban folyó munka elmélyültségét jelezheti Kardos László disszertációja, amely a témakör kutatásában szemléleti és módszertani újítást, korszakváltást jelentett (Kardos 1943). Maga Kardos László négy táborban vett részt. 1938-ban, Kiskunhalason kutatót. 1940-ben az őrségi táboron kívül a Kiskunfélegyházán rendezett táborban tevékenykedett. 1941-ben, Kopácson [Baranya m. (ma Kopačevo, Horvátország)] végzett alapos gyűjtést. A táborot irányító Tálasi István emlékezéséből tudjuk, hogy Kardos László

---

⁶ Érdeemes Pável Ágostonra külön is felhívni a figyelmet. A 20. század első felének egyik kiváló értelmiségi egyénisége volt. Jelentősége ellenére emléke megfakult a délnyugat-dunántúli térségen kívül. Tanár, nyelvész, költő, műfordító, könyvtáros, múzeumszervező, folyóirat-szerkesztő, néprajzi kutató munkássága egyaránt különös figyelmet érdemel. 1886-ban Vashidegkúton [ma Szlovéniában Cankova] született szlovén anyanyelvű családban. Illyés Gyula szavával „két nép hí fia”. Anyanyelvéhez, nemzetiségéhez való ragaszkodását jellemezheti, hogy a Szegedi Tudományegyetem a délszláv nyelvek, irodalmak egyetemi magántanárává habilitálták, hallgatói közé tartozott Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas professzor is. Noha 1921-ben meghívást kapott a Ljubljana-i Egyetemre, mégis Szombathelyen maradt, ahol a művelődési és a tudományos élet meghatározó egyéniségévé vált. 1906-ban iratkozott be magyar és latin szakpárra, a Budapesti Tudományegyetemre, ahol szlavisztikai felkészültséget is szerzett. Tanári képesítését 1911-ben szerezte. Tordán kezdte gimnáziumi tanári tevékenységét. 1913-ban doktorált. Dombóvári szolgálat után helyezték 1920-ban Szombathelyre. 1924-től haláláig a Szombathelyi Múzeum könyvtárosaaként is tevékenykedett. 1928 és 1942 között a néprajzi gyűjtemény kezelői feladatát is vállalta, gyűjtőmunkát végzett. Viski Károly közvetítésével szoros együttműködésben tevékenykedett Bátky Zsigmonddal, Györffy Istvánnal. A *Vasi Szemle* megindítását is neki köszönhetjük, 1946-ban hunyt el Szombathelyen.

a helyi politikai viszonyokat is elemezte, rálelt az egyik szociáldemokratákkal rokonszenvező személyre. A kutatók némi multságára a gyűjtő és közlője egyaránt az „Eltvárs!” formulával szólították egymást. A tiszai kutatók java része számos táborban végzett kutatást. Pogány Mária felsorolása szerint az igari kutatók közül 1939-ben a Hont megyei, a tiszaderzsi (Jász-Nagykun-Szolnok m.), 1941-ben és 1942-ben a magyarnemeyei [Beszterce-Naszód m. (Nimigea de Jos)], a makádi (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.), 1942-ben csíkmenasági [Csík m. (Armășeni, Románia)], bogdándi [Szilágy m. (Románia)] és tiszapéterfalvi [Ugocsa m, (Петробо, Ukrajna)] táborokban voltak.

A társadalomnéprajz irányába való tematikai nyitás tükröződhet abban is, hogy amikor a kiskunhalasi tábor résztvevőit tanyákra kiköltöztették, a naplókban gazdálkodással, társadalomnéprajzzal és az életmóddal kapcsolatos megfigyeléseket rögzítettek általában. Többek között Banó István, a kiváló folklorista naplója sem tartalmazott folklorisztikai adalékokat, hanem csupán a tanyai életről, a vendéglátó családról, gazdálkodásáról írt feljegyzéseket. Granasztói Péternek köszönhetjük, hogy tíz, a kiskunhalasi kutatótáborozás alkalmával készült tanyai naplót rendkívül tanulságos bevezetővel közzé tett. A kutatók feljegyzései azért is érdemelnek különös figyelmet, mert az 1948 után szisztematikusan felszámolt nagygazdák családjainál fogadták a tábor résztvevőit (Granasztói 2009). A halasi táborban kibontakozó elmélyült kutatásról vallanak Papp László munkái (Papp 1940, 1941). Az egykori népeletkutatás személyiségeit talán jellemezheti Papp László életpályája. Jogászként kezdte egyetemi tanulmányait. Néprajzi, régészeti, művészettörténeti stúdiumokat is vállalt a Szegedi Tudományegyetemen. Közben állást vállalt a Kecskeméti Múzeumban. Aktív néprajzi gyűjtő, középkori, a hódoltság idején elpusztult falvak házait régészként úttörő módon korszakos eredménnyel tárta fel. Kecskemét 16–18. századi levéltári anyagában rendkívül alapos, a történeti etnográfia körébe tartozó forráskutatásokat végzett. Rendkívüli eredményei ellenére doktori szigorlatát követően sem nevezték ki. Végül kénytelen volt jogászi munkájából megélni. Csak az 1960-as években a pécsi Janus Pannonius Múzeum régészeként és igazgatójaként tért vissza a kutatás világába. Neki köszönhető a mohácsi csatátér feltárása is.

Érdemes megemlékezni a Sárközben, Sárpilisén 1940-ben szervezett női tábor munkájáról. Újváry Béláné, dr. Kerékgyártó Adrienn (aki Györffy Istvánnal doktorált) és Kazár Leona tanárnők vezették a kuta-

tást, de bekapcsolódott Mády Zoltán is, aki 1936 és 1944 között a társadalomnéprajz előadója volt a Budapesti Egyetem Néprajzi Intézetben. A tíz résztvevő fiatal hölgy, kutató közül négy személy öt dolgozatát közölte Mády Zoltán. Szinte ez az egyetlen olyan tábor, amelynek a munkáját alapos kortársi megjelenésű gyűjteményből tekinthetjük át. (Kovács–Kovács–Kresz–Zentai 1942) Érdemes a szerkesztő – Mády Zoltán – személyéről megemlékezni. Személyéhez fűződnek Kemsén (Baranya m.), Rábcakapiban (Győr m.), Sárpilisen (Tolna m.) és Magyarnemegyén [Beszterce-Naszód m. (Nimigea de Jos, Románia)] lebonyolított közösségi kutatások. Ez utóbbi helyen irányítása alatt többek között az Eötvös Collegium két tagja, a dálnoki születésű Kicsi Sándor és az enyedi Köpeczi Béla, a Közgazdaságtudományi Kar hallgatója, Zimányi Tibor és Gabriel András végeztek kutatást. Köpeczi Béla utóbb ismételt egyéni kutatásokra is visszatért. Talán éppen ebben a kiadványban érdemes leszögezni: a *Néprajzi Lexikon* megjelenése Kicsi Sándor érdeme, aki hosszú időn át az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztőségét vezette.

Mády (Hilscher) Zoltán (Budapest, 1898 – Budapest, 1977) személyéről kötelességünk külön megemlékezni. Kiválóan képzett nyelvész volt, ám érdeklődése a szociológia és a társadalomnéprajz felé fordult. Munkásságára Györffy István felfigyelt és felkérésére 1936-tól a társadalomnéprajz előadójaként tevékenykedett a Néprajzi Intézetben. A Táj- és Népkutató Intézetben a szociológiai csoport vezetőjeként töltött be fontos szerepet. A kutatótáborokra felkészítő előadássorozatokban a szociológiai előadásokat neki kellett Györffy István kérésére tartani. Györffy észlelte, hogy az adott témában más megközelítések is felvethetők lennének. Ilyenkor Erdei Ferencet szólította fel hozzászólásra. Az egykori résztvevők még a hetvenes években is mosolyogva emlegették, hogy milyen dinamikus diskurzusok alakultak ki. Nagyon hamis az az elterjedt nézet, hogy Györffyt és Viskit a társadalom dimenziói nem érdekelték volna. Fél Edit kiváló társadalomnéprajzi kutatásai, magisztrális tanulmányai ebből az eleven érdeklődő közegből nőttek ki. Azt sajnálnunk kell, hogy Mády Zoltánnak a néprajzi kapcsolatai megszakadtak. Igaz, jó oka volt elfelejteni, hogy szociológiával foglalkozott. A szociológia burzsoá áltudománnyá minősült. Mády Zoltán a kelta nyelvészet tudósaként élete utolsó szakaszában az Eötvös Loránd Tudományegyetem előadójaként tevékenykedett. Erdei Ferenc is hirtelen az agrárgazdaság tudósaként vett részt az akadémiai életben.

Jelentős vállalkozásként tarthatjuk számon a Kopács községben [Baranya m., Drávaszög (Kopačevo, Horvátország)] 1942-ben megrendezett kutatótábor, ahol sok jeles megfigyelés történt. A gyűjtés java része évtizedekig felhasználatlanul az Etnológiai Archívumban „hevert”. Igaz ugyan, hogy az egyetemi oktatásban az előadások során sok hivatkozás történt az ott tett megfigyelésekre. Újabban a politikatudományi kutatás figyelme a kopácsi dokumentáció felé fordult (A. Gergely 1996). Ez is arra vall, hogy a kutatás résztvevői sikeresen kiléptek a szűken vett etnográfia kereteiből. Tálasi István különös örömmel kutatott Kopácson, szervezte a vizsgálatokat, hiszen ő a táj szülőtte volt. Anyai családja Laskón [Baranya m. (Lug, Horvátország)] élt. Ő is ott jött a világra.

Érdeemes felfigyelnünk arra, hogy a legkülönbözőbb szaktudományok képviselői is igyekeztek elmélyülni a néprajzkutatásban, vagy a saját hivatásuk témáinak etnográfiai megközelítésére vállalkoztak. A Nagyenyeden született Berde Károly bőrgyógyász professzor, az 1940 és 1944 között kolozsvári egyetemi tanár megírta *A magyar nép dermatológiája...* című monográfiáját. Különösen alaposan érdeklődtek a jogtudomány képviselői. Bónis György Györffy környezetében tájékozódott pályakezdő éveiben. Az Újbarson szervezett táj- és népkutató táborban gyűjtött anyagát azonnal feldolgozta, jogtudományi, szociológiai folyóiratokban közkinccsé tette (Bónis 1941). Kolozsvári professzorként szerveztette a népi jogélet kutatását. Növendéke, majd tanársegéde volt Tárkány Szücs Ernő. Az sem véletlen, hogy az Igazságügyi Minisztérium és a Curia bizonyos részlegei programszerűen gyűjtötték a népi jogszokásokat. Érdeemes emlékeznünk arra, hogy az igazságügyi vezető szervek körében (a pályáját kataszteri bírósági eljárások szakértőjeként Fogarason kezdő) dr. Hofer Jenő Miklós (1894–1976) kúriai bíróként szorgalmazta jogi néprajz emléktanyájának kutatását. Benne Hofer Tamás édesapját is tisztelhetjük. Az 1950-es években olykor részt vett a Néprajzi Társaság ülésein. A jogászok elmélyült és elkötelezett érdeklődését talán a legjellemzőbb, hogy amikor 1957-ben igaztalan politikai okok miatt Bónis Györgyöt eltávolították a Szegedi Tudományegyetemről, a levéltárosi tevékenysége mellett az etnológia nagy klasszikus művei fordítására vállalkozott.

Különös érdeklődést mutattak az építészek és a településtudomány művelői is. Ennek volt némi hagyománya, hiszen a 19. század végétől a nemzeti építészeti stílus egyik forrását vélték a falusi építészetben felfedezni. A táj- és népkutató intézeti táborok résztvevőiehez az építészek inkább épí-

tésszociológiai, etnológiai meggondolásból csatlakoztak. Részben a településtudományi dokumentációkat igyekeztek gondozni. Példaként említhetjük Farkas Tibort (1922–2017), aki Kopácson, a Drávaszögben szervezett táborban műegyetemi hallgatóként vett részt. Később, az 1960-as években területhelyrajzi, területfejlesztési munkáival ért el nemzetközi sikereket.

A táborokban fontos szerepe volt a Képzőművészeti Főiskolai hallgatóknak is, akik a rajzi készségükkel segítették a dokumentálást, másrészt a népművészeti emlékek felderítésében alapos művészeti, művészettörténeti, esztétikai tájékozottságukra számíthattak a kutatás szervezői. Ma már nem köztudott, hogy Csilléry Klára, a Néprajzi Múzeum, majd a Szentendrei Szabadtéri Múzeum vezető kutatója eredetileg a Képzőművészeti Főiskola növendékeként ezekben a kutatótáborokban kapott kedvet, hogy a néprajznak szentelje életét. Szőnyi István tanítványa volt, rajztanári oklevele után néprajz és művészettörténet szakpáron muzeológus diplomát szerzett 1950-ben, a pesti Bölcsészettudományi Karon.

Az ismételten bekövetkezett határmódosításokat követően a kutatók táborozások helyei is bővültek a dél-baranyai, drávaszögi Kopácstól Újbarson át a Máramaros megyei, a koronavárosok közé tartozó Viskig, a Szilágy megyei Bogdándig. A korábbi néprajz- és társadalomkutatásból indoktalanul kimaradt beregi, ugocsai tájakat is alaposan tanulmányozták.

A Táj- és Népkutató Intézet akciói mellett nagy szerepet vívhatott ki magának a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, ahol a különféle, a hungarológia művelésében érdekelt tanszékek együttműködésével megalapították a Magyarságtudományi Intézetet. Jellegetes, hogy az intézmény kezdeményezője a Kar dékánja, a Francia Nyelv és Irodalom Tanszék professzora, Eckhardt Sándor volt, aki többek között a régi magyar irodalomnak, költészetnek is kiváló tudósa volt. A kortárs anyagi, állami költségvetés helyzetét jellemzi, hogy nagygazdaságok, gyárak tulajdonosaiból, bankvezérekből, közéleti szereplőkből pártfogó testületet szerveztek. Az egyetemeken és a központi szakintézményekben tevékenykedő kutatók számára biztosítottak egyéni és közösségi kutatási alkalmakat. Így a Bakony kismemesi településében, Szentgálon végeztek alapos kutatást. Vajkai Aurél monográfiája és Tálasi István tanulmányai érzékeltethetik a vizsgálatok alaposágát (Tálasi 1939, 1942a, Vajkai 1959, 1987). A nagy időbeni késés a magyarországi diktatúra tudománypolitikájára jellemző. Lőrincze Lajos és néhány további kiváló nyelvész is az Intézet munkatársai között végezte bizonyos időszakban

kutatásait. A Magyarságtudományi Intézet keretében indíthatta meg Ortutay Gyula az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatát.

A Debreceni Tisza István Tudományegyetemen nyelvészek, a nyelvjáráskutatók váltak a kolozsvári múltú Csúry Bálint professzor vezetésével a meghatározó kezdeményezőkké. Aktívan részt vettek a táj- és népkutatás szervezett akcióiban. A magyar nyelvjáráskutatás nagy kiadványsorozata azóta is él. Nem tekinthető véletlennek, hogy Szabó T. Attila Csúry Bálintnál doktorált. A debreceni egyetemi falukutatásról kiváló összefoglalást köszönhetünk Bartha Ákosnak. Áttekintésében feldolgozta a Táj- és Népkutató Központ megalapítása előtti kísérleteket is (Bartha 2010). A Debreceni Tisza István Tudományegyetemen 1917-ben N. Bartha Károlyt (Székelyudvarhely, 1889 – Debrecen, 1956) a néprajz magántanárává habilitálták. 1925-ben ugyancsak magántanári habilitációval tisztelték meg „Magyarország földrajza és néprajza” tárgykörből Ecsedi Istvánt (Debrecen, 1885 – Debrecen, 1935), mindketten a Debreceni Tanítóképző kiemelkedő tudományos munkásságú tanárai voltak. Ecsedi tanítványa, majd utóda a Déri Múzeumban Balogh István (Debrecen 1912 – Debrecen, 2007). Sokoldalú tudományos tevékenysége elismeréseképpen a Kossuth Lajos Tudományegyetem címzetes egyetemi tanárává választotta. Témánk szempontjából fontos tudni, hogy a Borsa völgyén folyó kutatások résztvevője volt. Településtörténeti, településnéprajzi vizsgálatokat végzett. A nyugati nyelveken kívül kiválóan megtanult románul és bolgárlul. Györffy István balkanisztikai kutatásokkal kívánta megbízni.

Pécsett és Szegeden nagyobb arányú egyetemi átszervezések folytak, hogy a Kolozsvári Tudományegyetem visszaköltözésének, fejlesztésének költségvetési kereteit megteremthessék. A pécsi Bölcsészettudományi Kart 1939 / 1940-es tanévtől szüneteltették. (A visszaállításra csak 1982-ban került sor.) A dél-dunántúli térségben folyó intenzív német, nemzeti szocialista szervezkedésnek, politikai aknamunkának voltak a tudományos kutatásokat érintő kihívásai. Erre a Dunántúli Tudományos Intézet alapításával válaszolt a hazai tudánypolitika. (A működési költségeket – jellemzően a kortárs állami költségvetés szűkösségére – a Dunántúl helyhatóságai közösen viselték.)

1940 őszen megnyithatta kapuit a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, amit Közgazdaságtudományi Kar szervezésével bővítettek. Helyette Szegeden új egyetemi szervezetet állítottak fel. (Költségvetési okokból itt a jogtudományi képzést szüneteltették.) Sajátos módon a sze-

gedi Néprajz Tanszék professzori állását Solymossy Sándor nyugalomba vonulásától sem töltötték be. A bánági, krassó-szörényi születésű, háromszéki családból származó Cs. Sebestyén Károly és a későbbi professzori kinevezést elnyerő Bálint Sándor végezték magántanárokként az oktatást, utóbb mindkettejük tevékenységét „egyetemi rendkívüli tanárrá” való kinevezéssel ismerték el. Mellettük Ortutay Gyula és Tálasi István tartott magántanári előadásokat. Az egykori szegedi diákok közül kiemelhetjük Katona Imrét, aki folkloristaként a táj- és népkutató táborok aktív résztvevője lett. A Drávaszögben, Kopácson rendezett kutatótáborban színvonalas és terjedelmes folklórányagot gyűjtött, jellegzetes, hogy mesekötetét 30 évvel később is csak Újvidéken tehette közzé (Katona 1972). Jellemző, és nem lehet említetlenül hagynunk, hogy az ötvenes évektől Katona Imre a budapesti Folklore Tanszék oktatója, utóbb docense volt, Ortutay közvetlen munkatársaként tevékenykedett. Nem vélték tanácsosnak az Ortutay szerkesztette az *Új Magyar Népköltési Gyűjteményben* közreadni a kopácsi szövegeket. (Igaz, az újvidéki kiadással azonos évben 1972-ben Penavin (Borsi) Olga jugoszláviai magyar folklórgyűjtését Ortutay sorozatából vehették kezükbe kutatóink, érdeklődő olvasóink.)

Szeged és Debrecen esetében is, akár Budapesten, érintenünk kell, hogy a húszas évektől folyamatosan élő kapcsolat fűzte össze az Erdélyi Fialalokat, a *Hitel* munkatársait a magyarországi falukutatást végző személyekkel. Ékes példa erre a Szegeden a Bethlen Gábor Kör keretében kibontakozó az Egyetemisták Tanyai Agrársettlemment Mozgalma. Mind a Kör életében, mind a tanyai kutatásokban az egyik meghatározó szervező egyéniség Kolozsvár szülötte, Buday György joghallgató, a későbbi grafikus művész volt. Közismert milyen szoros kapcsolatban maradt részben Szegeden is studiózó kolozsvári barátaival, kortársaival. (Elég, ha Jancsó Béla – bizonyos időben szegedi egyetemi hallgató – és Buday György folyamatos és rendkívül terjedelmes levelezésére utalunk. Lásd Cseke 2014, 2016.) Nyilván nem véletlen, hogy szintén Kolozsvárról származó, Szegeden a matematika szakra beiratkozott Tomori Viola is az agrárszegénység kutatására vállalkozott, és miután pszichológia szakossá lett, a falusi közösségek lélektanáról írt alapvető munkákat, készített doktori disszertációt. Neki köszönhető, hogy külföldön töltött ösztöndíjas tanulmányai alatt olyan intenzív nemzetközi kapcsolatokat építhetett ki, hogy Dudaron (Veszprém megyében) 1937-ben nemzetközi falukutatás folyhatott a korszak néhány neves külföldi szakembere, köztük a híres etnológus, Richard Thurnwald részvételével (Lengyel–

Simon 1986, Trencsényi 1997). Tomori Viola úttörő módon bekapcsolódott a közigazgatási rendszerben kiépülő szociális felügyelői hálózat munkájába. Jellemző, hogy a nagy és tartós szakmai sikerei ellenére hazatért Erdélybe. Csak élete végén, férje halála után költözött ki fiához, Magyarországra. Buday és Tomori tevékenysége sajátos lendületet adott a Szegei Fialatok Művészeti Kollégiumának.

A peregrináció 20. századi útjain is létrejöttek olyan erdélyi és magyarországi kapcsolatok, amelyek párhuzamos vagy hasonló akciókat indítottak el. A Sárospataki Református Teológia Faluszemináriumát megalapozó, elindító Újszászy Kálmán professzor angliai tanulmányútján köthetett barátságot Szabó T. Attilával, László Dezsővel. (Az is sajtóságos, hogy minden magyarországi református egyházkerület teológiai tanárai közé hívtak meg Kolozsvárott végzett, erdélyi tudós személyiségeket.)

A magyar falusi társadalom és az agrárszegénység kérdéséről, a falukutatásról úgy véli a szakirodalom, hogy a *Huszadik Század* folyóirat szerzői köre vetette fel a témakört. A tisztes folyóirat minden érdemét elismerve joggal állítjuk, hogy még a periodika megindítása előtt, már az 1890-es évek feszültségei kiváltották, hogy felfigyeljenek a hazai társadalom akut problémáira. Közgazdasági, kulturális folyóiratokban például a *Budapesti Szemle* (1873–1944) századforduló körüli munkatársai közül voltak, akik kellő érzékenységgel figyelték koruk társadalmát. Úgy tűnik, hogy a 19. század utolsó harmadának erdélyi értelmisége és a 20. század elejétől az egyik fontos ébresztője volt a magyar társadalom alapp problémái feltárásának. Ezen belül érzékenyen reagáltak a falusi közösségeinket sújtó gondokra. A két kolozsvári protestáns teológia és az egyetem körei, egyes erdélyi politikusok már az államfordulat előtt is kellő módon elemezték koruk problémáit. Aligha véletlen, hogy éppen Kolozsvárott Herrmann Antal személyében elsőként habilitáltak etnográfust, folkloristát. Az is jelentős momentum, hogy új állami keretek közé kerülve egyre gyakrabban felelősségteljes vállalkozásokba fogtak az erdélyi értelmiség tudós, kutató egyéniségei, a teológiai főiskolák körül munkálkodó, külföldet jól ismerő professzorok. Tanítványaikkal Szabó T. Attilától Balázs Ferencig új társadalom- és valóságismeretre sarkalló nemzedék jelentkezett. Nem tagadható, hogy a húszas és a harmincas évek Magyarországon igen fontos szerepe volt azoknak az erdélyieknek, akik akár az idősebb generációhoz tartoztak, akár a fiatal nemzedék tagjaiként Borstól és Ártándtól nyugatra találták meg a helyüket. Általában ébresztői, szervezői lettek az új államhatárok

között kialakuló társadalmi életnek. Jancsó Benedektől a Tizenegyek tagjaként induló Szentiványi Sándoron és Mester Miklóson át, az agrárszakember, fajtanemesítő, kutató Csoma Jenőig (akinek baráti köre az etnográfus, építéskutató Vargha Lászlótól Balogh Edgárig terjedt), a brassói születésű építész, Antal Dezsőig, aki a falusi építészet szenvedélyes kutatója volt. Nem lehet eléggé értékelnünk Buday György szervező, erjesztő hatását, ha utóbb ő a művészi alkotás „sáncái” között tevékenykedett, teremtett sajátos a népelettől, a folklorzstikától nem független életművet.

A kapuit megnyitó Kolozsvári Tudományegyetem és az 1940 őszén megalapított Erdélyi Tudományos Intézet egymást támogatva kapcsolódott be a népismereti kutatásokba. Egyszerre tettek kísérletet arra, hogy intézményesen kiterjesszék azokat a kiváló és úttörő vizsgálatokat, amelyeket az Erdélyi Fiatalok végeztek már korábban, de egyúttal igyekeztek meghonosítani a táj- és népkutató táborok módszertani újításait, tapasztalatait, interdiszciplináris nyitását. Az Erdélyi Tudományos Intézetben Intézeti tanári kinevezést kapott K. Kovács László, aki a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán végezte tanulmányait, de végül Györffy Istvánnál doktorált. Az intézethez kapott szintén kinevezést a kolozsvári születésű (bár kassai családból származó) Vajkai Aurél is, aki később a Magyarságtudományi Intézetbe került. Elmélyült vizsgálatokat indítottak Kolozs megyében, a Borsa völgyén, Szolnok-Doboka megyében, Bálványosváralja központtal és Beszterce-Naszód egyes körzeteiben, többek között Magyaránemegyén. Különös figyelmet szenteltek Kolozsvár agrárnépessége kutatására is. A város nagy múlttal rendelkező hóstáti földészközösségét vizsgálták. A néprajzi szakemberek munkája szervesen kapcsolódott az intézeti és az egyetemi interdiszciplináris kutatásokhoz. A nyelvésztől a régészetten, történettudományi vizsgálatokon át a közgazdasági, szociológiai, jogtudományi kutatások igen széles spektrumában folyt a tudományos anyaggyűjtés és elemzés. Az lényeges többletet jelentett, hogy a különféle szakágak nem egymástól elszigetelve, nem párhuzamosan, függetlenül végezték vizsgálataikat. A terepen állandó érintkezésben, eszmecserében voltak, kölcsönösen megismerték egymás problémáit. Ez szemléleti és módszertani gazdagodással járt. A társtudományi nyitottság jele lehet az is, hogy a Néprajzi Múzeum magyaránemgyei archivált anyagában Jakó Zsigmond kutatói feljegyzéseit is őrzik.

A néprajzi kutatásokhoz részben a szaktudomány akkori kiváló művelőit mozgósították. Csak néhány példát említhetünk, a teljesség igénye

nélkül. Gönyey Sándortól, Lajos Árpádtól (Györffy professzor volt gyakoronokától, akkor már tanítóképző-intézeti tanár) Palotay Gertrúdon át Vargha Lászlóig (aki akkor a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségén dolgozott) és Járdányi Pálig (a neves zeneszerző, népzene-kutatóig), Balogh Istvántól, az etnográfus, történész tudóstól Tálasi Istvánig sorolhatjuk azokat, akik ismételtlen hosszú kiszállásokon igyekeztek a terepkutatásokon megszerezhető ismereteket gyarapítani, a korábbi módszereknél alaposabban, tágabb kitekintéssel vizsgálni. Mellettük nem kevés a népnyelv és a néprajz iránt érdeklődő egyetemi hallgató, fiatal értelmiségi is igyekezett hasznosan hozzájárulni az adatbázis gazdagításához. A később kiváló muzeológus kutatókká váló Csilléry Klára és Kresz Mária kutatásait emelhetjük ki. Felmerült annak is az igénye, hogy a késő középkori régészet emlékanyagát feltárják. Méri István az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársaként (aki később a Néptudományi Intézetben tevékenykedett) a Borsavölgy archeológiai terepbejárását végezte el. (Felkészült a késő középkori, Árpád-kori faluásatásokra, aminek során kifejezetten etnográfiai tanulságú eredményeket ért el.) Ki kell emelni, hogy a Jogtudományi Karon a Bónis György vezette Jogtörténeti Tanszéken nagyjelentőségű népi jogszokás-kutatás bontakozott ki. Különösen Kalotaszeg településeit látogatták. Kiemelkedő munkát végzett Tárkány Szücs Ernő.

Az erdélyi kutatásokban különös jelentőségre tett szert, hogy a kolozsvári Közgazdaságtudományi Kar hallgatói is elkötelezték magukat a falukutatás mellett. A falvak szociológiai elemzése mellett nagy figyelmet fordítottak a családi gazdaságok ökonómiai működésének feltárására. Az egykori erdélyi folyóiratok a kutatás résztvevőinek lelkes beszámolóit közlé is tették (Molter 1940–1941). A résztvevők, egykori beszámoló fiatalok közül utóbb a Korunkban visszaemlékezést, értékelést jelentetett meg a hajdan közgazdász hallgató, Imreh István, aki utóbb a történelem és a történeti etnográfia tudós, akadémikus művelője lett (Imreh 1967).

Az egykori beszámolók, jelentések megörökítették, hogy a kutatói kiszállásokon orvosok, orvosnővendékek is részt vettek. 1956-ban ismeretséget köthettem dr. Bajkó Barnabással (Nagyvárad, 1916 -?), a Csíkszeredai Kórház szülész főorvosával. Beszámolt arról, hogy ő nem csak szűrővizsgálatokat vagy kitelepült rendeléseket végzett falukutatások keretében, de a saját szakterületére vonatkozóan a lakosság széles rétegeit kikérdezte szülészeti, nőgyógyászati vonatkozású egyéni történéseikről, eljárásaikról. Hatalmas anyagot gyűjtött össze, amely statisztikai értéke-

léshez is alapot kínált neki. Úgy tűnt, hogy bizonyos körzetekben olyan alapos kutatási anyag állt rendelkezésére, hogy az alkalmas lehetett volna Berde Károly monográfiájával összevethető feldolgozásra. Emlékezetes marad számomra, hogy a Gyimesek születési statisztikáját nemzetközi-leg is összevetette, kiválóan minősíthette.

A néprajzi vizsgálatok mellett kiterjedt történeti, nyelvészeti kutatás is kibontakozott. (Például: Szabó T. Attila szerkesztésében Szolnok-Doboka megye történetét, népességének alakulását monografikus igénnyel foglalták össze.) A néprajzi vizsgálatok során nem kis jelentőséget tulajdonítottak a szórvány- és szigethelyzetbe került közösségek társadalmi, gazdasági, kulturális elemzésének.

Az interetnikus környezet méltán keltett érdeklődést. Csak egyetlen példát említek! Az ifjú, az Eötvös Collegiumban tanulmányait folytató (nagyenyedi születésű, Kolozsvárott érettségizett) Köpeczi Béla (1921–2010) a hetvenes években is szívesen emlegette, hogy francia, olasz és román szakon végezte ugyan a tanulmányait, de az erdélyi magyar–szász–román együttélés néprajzi kutatásának szerette volna szentelni életét. Tervét csak 1949-ben adta fel, amikor 3 esztendőes francia tanulmányútról visszatért. Úgy vélte, etnográfiai életprogramja hosszú évtizedekig a kialakult új világban nem számíthat támogatásra. A szocialista államok gyakran hangzottatott testvériségét leginkább a szigorú határzár jellemezte. Mindennek ellenére gondosan őrizte mindazt, amit a Táj- és Népkutató Intézet anyagi támogatásával egyetemi éve alatt folyamatos terepmunkáján feltárt és rögzített. Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód megyék vegyes lakosságú térségében kiterjedt néprajzi, folklorisztikai gyűjtést végzett. (Kutatásai fő támogatója Tálasi István volt, aki akkoriban az Államtudományi, illetve a Teleki Intézet egyik elismert néprajzkutatója, intézeti tanára volt, akit közben a Szegedi Tudományegyetemen a néprajz magántanárává habilitáltak.) Köpeczi Béla az Akadémia egyik vezetőjéből lett Magyarország művelődési minisztere, amikor is az európai államok kulturális kapcsolatainak új távlatokat ígérő, budapesti, nagy, nemzetközi tanácskozását megrendezték. A konferencia egyik házigazdájaként is tevékenykednie kellett. A nagy nemzetközi kulturális találkozó tiszteletére francia és román nyelven megjelentette a gondosan megőrzött román folklórgyűjtését (Köpeczi 1985). A kötet román adatközlői Szészárma (Särma) és Magyar-nemegyve (Nimigea de Jos, a hajdani Beszterce-Naszód m. Románia) községeiben éltek. Miután több alkalommal személyes és bizalmas beszélgetéseinken szóba hozta ifjú kora

nagy és jóvá nem tehető módon meghiúsultan is ígéretes életprogramját, megerősödött meggyőződésem, hogy a történelem mostohasága és a politika ellenállás miatt meghiúsult terveknek, kezdeményezéseknek is megvan a maguk tudománytörténeti jelentősége.

A Magyarságtudományi Intézet is támogathatott jelentős egyéni kutatási vállalkozásokat. Így jöhetett létre az a gyűjtés is, amit hét évtized elfeledettsége után (a csíkszentdomokosi családból származó Péter László professzor szorgalmazására) mégis kiadásra került Albert András, a kiváló Csíkszentdomokoson élt mesemondó kiemelkedően értékes mesekincse, amit Belatini Braun Olga mentett meg, örökített reánk 1941 után (Belatini Braun 2013). A megjelentetés idején már régen halott volt a mesélő is, de a kiváló gyűjtő is világgá ment. Ez a kötet szimbóluma lehet annak a hatalmas anyagnak, amit az 1930-as évek derekától a német megszállásig gyűjtöttek kutatóink.

A hatalmas kéziratos anyag többnyire rendezetten a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumába került, amikor a Néptudományi Intézetet a kiépülő diktatúra felszámolta. Az Erdélyi Tudományos Intézet a Bolyai Tudományegyetem intézményi kereteiben tovább működött, mígnem a diktatúra romániai változata is feleslegesnek ítélte további működését. Kéziratanyaga – úgy tudom – gondos levéltári megőrzésbe került. Imreh István, Kiss András olykor használták is.

Sajátságos eset volt, hogy Jancsó Miklós egykori, kolozsvári joghallgató néprajzi gyűjtéseinek néhány céduláját reprodukáltatták hajdani gyűjtőtársai, amikor az első nagy filmrendezői sikereit aratta. Abban a szerencsében volt részem, hogy láthattam ezeket. Jancsó Miklósban nyilván volt már diákkorában is dramaturgiai tehetség / érzék. Gyorsírással végezte a gyűjtését. Így az adatközlővel való személyes beszélgetés dinamikáját, feszültségét a gépelt szöveg is híven megőrizte. Mindez érzékeltette velem, hogy milyen mélységű és milyen minőségű feltárás folyt, s mi várna tudományunkra kései örökségünként.

Mindkét hazánknak közös érdeke fűződne ahhoz, hogy ezt a hatalmas, ma is korszerű, de immár történelmi forrásanyaggá is vált tudomány- és kutatástörténeti örökséget feltárjuk, gondoljuk, tovább is fejlesszük, ma még elődeink nyomába eredhetnénk!

A tudományos kutatási, a társadalomismereti bázis frissítésén túl a falukutatásnak volt egy másik nem kevésbé fontos nevelési feladata is. A 19. század végétől az urbanizáció annyira előrehaladt, hogy mind széle-

sebbe vált a magyarországi társadalomban egy olyan réteg, amely esetleg ugyan faluról származott, de már családi kapcsolatok sem fűzték az ősök településeihez, a falusi közösségekhez. Elszakadtak a falvak, mezővárosok társadalmától, a vidéktől. Az egyetemekre, főiskolákra bekerülő fiatalok között is mind nőtt ezeknek a falusi, mezővárosi viszonyok között tájékozódni nem képes rétegnek az aránya. Noha a jövődjő jogász, orvos, tanár, mérnök bármennyire szaktudományában felkészültté vált, a számára ismeretlen társadalmi közegben képtelen volt hatékonyan dolgozni. Az elszegényedés és a gazdasági válság miatt csökkent a faluról felsőoktatásba kerülők száma. Ez vezetett oda, hogy a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiáján dr. Újszászy Kálmán, a filozófia professzora 1931-ben faluszemináriumot szervezett. Ez alkalmat adott a szükséges szakirodalmi tájékozódásra, a falu- és a társadalomismeret elsajátítására, és a kutatási módszertanba való bevezetésre. A pataki teológiai oktatás 1951-ben bekövetkezett felszámolásáig a szemináriumi munka és oktatás töretlen folyt. Sajátos módon az egykori növendékek életük végéig buzgó falu- és néprajzkutatókként tevékenykedtek lelkészi szolgálatuk mellett, mintha a Folklore Fellows helyi tevékenysége nem szakadt volna meg. Sárospatakon a Tiszánineni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményének faluszemináriumi adattára rendkívüli értékű anyaggal gyarapodott a teológiai oktatás visszaállításáig. Ma nagyszerű tudománytörténeti monográfia áll rendelkezésünkre (Bartha 2013). Ám szomorúan kell megállapítanom, hogy mind többen vannak, akik erről a rendkívüli örökségről soha nem is hallottak. Magam és nemzedéktársaimmal abban a szerencsés helyzetben lehettem, hogy Tálasi István, Vargha László, K. Kovács László egyetemi kurzusain ízelítőt kaphattunk egykori terep-élményeikből, megfigyeléseikből, láthattunk dokumentációjukból fontos elemeket. Sajátos emlékem, ahogy személyes küzdelmet kellett folytatnom, hogy Vargha László teljes hagyatéka végakarata szerint méltó módon kerüljön közgyűjteményi megőrzésre, gondozásra.

Magyarországon a diktatúra sajátos viszonyai miatt évtizedeken át nem illett a Táj- és Népkutató Központ / Intézet és a Néptudományi Intézet hagyományaira, örökségére hivatkozni. Akár a határokon inneni vagy a határokon túli kutatópontok anyagáról esett szó, elvárták a hallgatást. A helyzetet jól jellemezheti, hogy K. Kovács László *A Borsa-völgyi juhászat* címen 1963-ban elkészített monográfiájával megszerezhetette ugyan a kandidátusi fokozatát, de könyv alakban csak 2008-ban az Európai Folk-

lór Intézet sorozatában, a Gondolat Kiadónál jelenhetett meg. (A kötet kiadásával köszöntötték századik születésnapját. Négy évvel később hunyt el.) Valóságos tudománytörténeti horror, de az ötvenes évek magyarországi tudománypolitikáját jellemzi Bakos József folklórkötetének sorsa. Érsekújvárott volt középiskolai tanár. Diákjaival gyűjtötte, gyűjtette a táj gyermekjátékait. Egri pedagógiai főiskolai tanár volt, amikor jelentős terjedelmű kötetét megjelentették (Bakos 1953). A művet az Akadémia dogmatikus vezetői hatalmukkal visszaélve arra használták fel, hogy mondvacsinált politikai botrányt csíholjanak. A szerzőt, a sorozatszerkesztőt, Ortutay Gyulát és a lektorokat azzal vádolták, hogy faji, nemzetiség elleni izgatásként közöltek szövegeket. (Például a gyermekmondókában a drótos tót és a tollas zsidó kifejezések szerepeltek.) A kötetet betiltották, és néhány példányt kivéve, be is zúzták. A kötet több száz példányát a közös könyvkiadási terv alapján a csehszlovákiai terjesztőknek a politikai kampány előtt már átadták. Sajátos és jellegzetes, hogy a csehszlovák szervek megbotránkoztak a budapesti intézkedések miatt, és az ismételt követelések ellenére is Csehszlovákiában a művet szabadon terjesztették...

A kortárs feldolgozásokat nagyon erősen gátolta, hogy a férfi kutatókat a háború kitörése után a katonai behívások, kiképzések nagyon megterhelték, rengeteg idejüket emésztette el a hadi szolgálat. Igaz, a tudománypolitika illetékesei megegyezést kötöttek a Kolozsvári Hadtest Parancsnokságával, hogy a kutatásban rendszeresen résztvevőket nem hívják be, de ez csak az Erdélyi Tudományos Intézet és Kolozsvári Tudományegyetem kötelékében tevékenykedőket védhette. Az szerencsés esetként előfordult, hogy az Erdélyen kívüli kutatásban résztvevő személy az aktuális kutatási terep szomszédságában kapott szolgálati helyet. Katonaként folytathatta megfigyeléseit. Tálasi Istvánnak így volt „szerencséje” Ugocsa megye népéletét alaposan tanulmányoznia. Szekerészalakulat parancsnokaként szolgálatot kellett teljesítenie a háború végéig. Utóbb Ugocsában kutatótáborot vezethetett.

A közép-tiszántúli komplex kutatások, a Táj- és Népkutató Intézet, az Erdélyi Tudományos Intézet tervszerű, nagy akciói példát adtak a Néprajzi Múzeum munkatársainak is. Szokolyán (Hont m.), Diósjenőn (Nógrád m.), Pusztafalu községben (Abaúj m.) összevont, tervszerű, komplex kutatást végeztek, amiben a publikációs lehetőségek korlátai ellenére is tükröződött, hogy lépést tartottak a bevezetett módszertani újításokkal. 1950 körül Tiszaigar községben kísérletet tettek a tematikailag összehan-

golt, komplex monográfia készítésére. A gyűjtés jó ütemben haladt. A tematikusan felmért, dokumentált gyűjtésekből az ideológiai és a politikai elvárásoknak megfelelő összefoglalást kívántak volna készíttetni. Ugyan egyes résztémákat kiválóan közre tudtak a gyűjtők bocsátani, az összefoglalás kéziratváltozataival ismételten „baj” történt. A politikai igény, követelmény és az ideológiai normák olykor néhány hónap alatt olyan nagyon nagymértékű változáson estek át, hogy maga tudománypolitikai megrendelés lehetetlenítette el a kézirat befejezését, vagy éppen a nyomdába adását. A monográfiát csak 1997-ben jelentethette meg az egykor volt, második szerkesztő, az 1957-ben letartóztatott, perbefogott főigazgató, Kardos László özvegye (Kardos 1997).

Sajnálatos módon egy most meg nem nevezendő erdélyi kutató nyomtatásban is kifejtette, hogy a Táj- és Népkutató Intézet és általában a falukutató akcióktól távol tartotta magát, mert az ő „antifasiszta álláspontjával összeegyeztethetetlenek” vélte a részvételt. Ez a Ceausescukorszakban is visszataszítóan igazságtalan és megalapozhatatlan vád volt. Györffy Istvántól kezdve mindenkit antináci indulat fűtött. Mind Györffy István 1938-ban az Anschlusst követően, mind Tálasi István az 1938 / 1939-es tanévben, Bécsben tett tanulmányútja után a Német Birodalomban szerzett élményeire alapozva emlékiratot nyújtott be a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy a náciizmus hazánkat fenyegető veszélyeire felhívják a figyelmet, és művelődés- illetve tudománypolitikai intézkedésekre tegyenek javaslatot. A kutatói megbeszéléseken a konkrét elemzéseknek mindég része volt, hogy a hazai jövőben milyen társadalmi, gazdasági intézkedésekre lesz szükség.

Arról sem volna szabad megfeledkezni, hogy kutatásban folyamatosan részt vettek a zsidó származású kutatók is. 1984-ben Györffy István születésének centenáriuma rendezett ülészen többek között erről vallott felszólalásában Márkus István, aki Györffy István ösztönzésére vágott bele Nagykorös társadalomvizsgálatába, írt nagyszerű történeti néprajzi értékű elemzést a mezővárosról.

Az összeomló Jugoszlávia területéről a német és az olasz megszállás elől többen Magyarországra menekültek. Így Vilko Novak, a ljubljana Néprajz Tanszék későbbi professzora a Táj- és Népkutató Intézet miniszteri aláírású igazolványával végezhetett kutatásokat, doktorálhatott a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Az őrségi kutatások szervezésében – mint már fennebb említettük – Pável Ágoston jelentős részt vállalt.

Róla érdemes tudnunk, hogy szlovén nemzetiségű tudósként állt hazai közszolgálatban. Ugyan ismertek az újvidéki tragikus végű katonai atrocitások, de szerb oldalról is nagy elismeréssel tisztázott kérdés, hogy a Szerb Matica zavartalan működését Vargha László és Viski Károly biztosították, a Zombori Múzeum szerb támogatói szintén tőlük kaptak otalmat, kutatómunkájukért méltó elismerést. Kár lenne megfedelkezni arról, hogy a kutatótáborokat szervező tényezők jelentették meg Márkus Mihály nyíregyházi szlovákokkal, a bokor tanyák népével foglalkozó jelentős terjedelmű monográfiáját. (A szerző a lakosságcsere-egyezmény adta lehetőségekkel élve Szlovákiába, Kassára települt. A Szlovák Tudományos Akadémia helyi filijában tevékenykedett vezető kutatóként.)

1938 körül a határok bezáródtak körülöttünk és évtizedeken át álmoznunk sem lehetett hosszabb és rendszeres tanulmányutakról. Jó, ha számon tartjuk, hogy Györffy István igyekezett egykori doktorandusait a klasszikus nyugati és skandináv régiókba kijuttatni, de ugyanolyan fontosnak ítélte, hogy a nála felkészülő szakemberek a balkáni és a kelet-közép-európai, kelet-európai nyelvekben, kultúrákban otthonosak lehessenek. Györffy maga is követte a román kutatást. Számos kutatót biztatott a román nyelv elsajátítására. Nem is kevés ideig a budapesti Néprajzi Intézet munkatársa volt Herszényi Irma, a Bukarestben tevékenykedő, Fogaraszföldről származó Traian Herseni kutató közeli rokona. Valamelyik egyetemi reformnál megváltak tőle, de a belvárosi, az egyetem környéki utcákon gyakran láttuk, amint késő délutánokon suhant, hogy szegényeket segélyezzen. Tanáraink közül K. Kovács László ismételten emlékezett róla.

Külön elemzést érdemel a néprajz sorsa a háború végével bekövetkezett nagy változások után. A kialakuló békésebb idő a vágyott demokratikus megújulás jegyében indult a koalíciós kormányzás beköszöntével, úgy tűnt, hogy a magyar társadalom jobbik felének vágyai, tervei valósulnak meg. Alig ült el a puszkapor füstje, megalakult a társtudományok felé nyitott, tudományközi együttműködésre alapozott Néptudományi Intézet Györffy György vezetésével. Lendületesen hozzáálltak a *Magyar Népkutatás Kézikönyve* elkészítéséhez. A tematikus részfejezeteket azonnal különnyomatként tették közzé. Ez a munkálat a korábbi kutatások számbavételét, kritikai értékelését és a feladatok meghatározását szolgálta. Előkészítették a Néprajzi Tanulmányok sorozat kiadást is. A Kormány nagy jelentőséget tulajdonított a népeletet alaposan ismerő kutatók tudományos teljesítményének, képzettségének, aktívan bevonta a néprajz vezető szakembereit

a tanácsadó kormánybizottságok tevékenységébe. Tálasi István szerepet vállalt a tanyabizottsági és a cigánybizottsági munkálatokban. Mint sikeres ténckutatót meghívták a néptánc mozgalmat irányító miniszteri szakbizottságba is. Jellemző, hogy az újjáépítés első sürgős feladatain túljutott műszaki, mérnöki vezetők is igényt tartottak szaktudományunk közreműködésére. Tálasi István, Vargha László meghívást kaptak a *Magyar Technika* folyóiratba is (Tálasi 1947, Vargha 1947). A Közép-Tisza vidékén folytatott kutatásokhoz kívántak visszatérni az olykor még országosan alig ismert szervezők. Úgy tűnt, a svéd, a dán vagy a finn példa fog érvényesülni. Az eufemisztikusan *a fordulat évének* nevezett politikai akciók sorozata mindent derékba tört. Beköszöntött a nyílt sztálinista diktatúra kiépítése. A moszkovita dogmatikusok nem a valóságot kívánták kutatni, megismerni, hanem az ideológiai dogmák illusztrációs anyagának szolgálai szállítását követelték a kutatóktól. Nem is igényelték a néprajz jelenlétét a kormányzati szervek körében. Szakembereinket kizárták a kormányzat szakmai tanácsadó testületeiből. Nem is születhettek helyes, maradandó érvényű döntések. Sajátos módon 1954 és 1956 között (az 1952 és 1953-ban megmutatkozott válság miatt) a Földművelésügyi Minisztérium kezdeményezte, hogy Tálasi István kísérelje meg sorompóba állítani az agráretnográfusokat, a Domanovszky és a Mályusz iskola agrártörténet iránt érdeklődő kutatóit. A voluntarista politika illetékesei végül mégsem mutattak érdeklődést a tudományos tények iránt. Ám az ötvenes évek elején az akadémiai céltámogatások nyomán kialakult tudományos műhelyek támogatását 1958 körül megszüntették. A nagy, ígéretes, összefogott, terv- és rendszerszerű kutatások támogatásától elzárkóztak. Csak az áldozatos egyéni kutatásokban élhettek tovább a szaktudomány nemes tradíciói.

Ha kényszerű elzártságban is éltünk, elődeink példáját a fiatalabb generáció számára érdemes felmutatni! A tudománytörténet a kutatásban tanítómesterünk lehet, tanítómesterünként kellene feléje fordulnunk! Összefoglalóan azt kell állítanom, hogy a harmincas és a negyvenes évek tervszerűbb kutatásszervezése óriási, lényegében máig eléggé ki nem aknázott hatalmas anyaggal gyarapította archívumainkat. Az 1935-től szervezett kutatótáborok módszertanilag, szemléletileg a korábbiaknál átgondoltabb, rendszerszerűbb és sokkal korszerűbb szintre emelte a hazai kutatást. Nem lehet eléggé megbecsülnünk. A nagy, nemzetközi sikereket elért munkák ezekből a látszólag torzóban maradt vállalkozásokból nőttek ki.

Szakirodalom

BAKOS József

1953 *Mátyusföldi gyermekjátékok.* (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény) Akadémiai Kiadó, Budapest

BARTHA Ákos

2010 Egyetemi falukutatás a két világháború között Debrecenben. *Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények.* I. (1) 43–58.2013 *Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai.* (Nemzet, egyház, művelődés) Hernád, Sárospatak

BELATINI BRAUN Olga

2013 *Estefia, Éjfélfia, Hajnalfia. Csíkszentdomokosi népmesék* Belatini Braun Olga gyűjtésében. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a jegyzeteket írta: Benedek Katalin. A bevezető tanulmányt írta: Hermann Zoltán. (Magyar Népköltészet Tára, XIV.) Balassi Kiadó, Budapest

BÓNIS György

1941 Egyke és jogszokás a Garamvölgyén. *Társadalomtudomány XXI.* (3) 288–309.

CSEKE Péter

2014 *Jancsó Béla levelezése I. 1914–1930.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

CSEKE Péter

2016 *Jancsó Béla levelezése II. 1931–1934.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

FÜLÖP Mónika

2009 A bálványosváraljai falukutatás. *Művelődés LXII.* (3) 6–15.

GERGELY András, A.

1996 *Kopács: táj- és népkutató tábor a Drávaszögben. Egy etnikai sziget társadalmi - történeti periferián. Forráselemzés.* (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek, 3/A.) MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest

GRANASZTÓI Péter

2009 Tanyai naplók I. Táj- és Népkutató Tábor, Kiskunhalas, 1939. július. *Korall X.* (35) 99–140.

IMREH István

1943 Közgazdászok Bálványosváralján. *Március* [Az erdélyi magyar egyetemi ifjúság szava] évf. nélk. [II.] (5) 11–12.1967 A bálványosváraljai falukutatás. *Korunk XXVI.* (9) 1190–1197.

JÁRDÁNYI Pál

1943 *A kidei magyarság világi zenéje.* (Borsavölgyi Kutatások. Néprajz) Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár

KARDOS László

1943 *Tanulmányok az Őrség monográfiájához. 1. Az Őrség népi táplálkozása.* (A magyar táj- és népismeret könyvtára) Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya, Budapest [2. kiadás: 1982. *Az Őrség népi táplálkozása.* Őrségi Baráti Kör, Szombathely; 3. kiadás: 2006. *Az Őrség népi táplálkozása. Az 1943-ban megjelent könyv új formában.* Zöld Sugár, Budapest]

1997 *Tiszaigar. Egy tiszántúli falu életrajza, 1744–1944.* Kiegészítette, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az előszót írta Pogány Mária. Mentor–Szanator Kft., Budapest

KATONA Imre

1972 *Sárkányölő ikertestvérek. Kopácsi népmesék.* (Hagyományaink) Gyűjtötte, sajtó alá rendezte, utószót és jegyzeteket írta: KATONA Imre. Forum, Újvidék

KEMÉNY Katalin

2010 *Az őrségi táj- és népkutató tábor szalafői házlapjai. Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője XXXIII.* 181–227.

KOVÁCS László, K.

1944 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése.* Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár

1947 *Adatok a bálványosváraljai fejtő juhászathoz. Ethnographia LVIII.* (1–2) 47–55, 191–210.

2008 *A Borsavölgyi juhászhat.* (Európai Folklór Intézet, Örökség) Gondolat Kiadó–Európai Folklór Intézet, Budapest

2004 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése.* (Európai Folklór Intézet, Örökség) Gondolat Kiadó–Európai Folklór Intézet, Budapest

KOVÁCS Erzsébet – KOVÁCS Ágnes – KRESZ Mária – ZENTAI Etelka

1942 *Tanulmányok egy Sárközi falu társadalmáról.* Összeállította: Mády Zoltán (Magyar táj- és népismeret könyvtára) Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya, Budapest.

KÖPECZI Béla

1985 *Une enquête linguistique et folklorique chez les Roumains de Transylvanie du nord, 1942–1943.* (Studia Ethnologica in Hungaria) Akadémiai Kiadó, Budapest

- LENGYEL András – SIMON János (szerk.)
1986 *Dudar 1937*. (Szociográfiái munkafüzetek) Országos Könyvtári Központ, Budapest
- MAJLÁT Jolán
1943 *Egy alföldi civis város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig*. Sylvester Nyomda, Budapest
- MÁRKUS István
1943 *Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII–XVIII. században. Adalék a kertés város és a tanya kérdéséhez*. Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda, Kecskemét.
- MISKOLCZY László – VARGHA László
1943 *A Nagykunság vidék népének építészete*. (A Magyar Ház Barátainak könyve) Egyetemi Nyomda, Budapest
- MOLTER [MAROSI] Péter
1940–1941 Falukutatás Bálványosváralján. *Hitel* VI–VII. (3–4) 285–306.
Részlete újra megjelent: In: *Hitel. Kolozsvár 1935–1944*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a repertóriumot összeállította Záhony Éva. Bethlen Gábor Könyvkiadó, h.n. [Budapest] 1991. II. 163–171.
- NAGY Zoltán
2010 Órségi Táj- és népkutató tábor Szalafő–Őriszentpéter 1940–1941. *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* XXXIII. 145–179.
- PAPP László
1940 A kiskunhalasi tanyatelepülés kialakulása. *Néprajzi Értesítő* XXXII. (3–4) 285–310.
1941 *Kiskunhalas népi jogélete*. (A magyar táj- és népismeret könyvtára, 2.) Táj- és Népkutató Intézet kiadása, Budapest
- PÁVEL Judit, S.
1999 Bátky, Györffy és Visky [sic!] levelek a Pável hagyatékából. (Pars ethnographica) *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* XXII (4) 27–46.
- TÁLASI István
1939 A bakonyi pásztorkodás. *Ethnographia* L. (1–2) 9–37. Újraközlve: TÁLASI István: *Néprajzi tanulmányok, írások* (Dissertationes Ethnographicae. Tanulmányok az anyagi kultúra köréből, 3–4.) ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszéke, Budapest, 1979–80. I. 363–391.

- 1942a Adatok a Bakony erdei életéhez. *Néprajzi Értesítő* XXXIV. (2) 164–172.
- 1942b Változás-vizsgálatok a népi állattenyésztés köréből. *Néprajzi Értesítő* XXXIV. (3–4) 203–220. Újraközölve: TÁLASI István: *Néprajzi tanulmányok, írások* Dissertationes Ethnographicae. Tanulmányok az anyagi kultúra köréből, 3–4.) ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszéke, Budapest, 1979–80. I. 393–410.
- 1947 A népi élet a szabályozatlan Tisza mentén. *Magyar Technika*. II. (5) 113–115. TRENCSENYI Imre (szerk.)
- 1997 *Dudar, 1937. Változó falu a Dunántúlon. A változások kutatói Magyarországon.* Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest
- VAJKAI Aurél
- 1943 *Népi orvoslás a Borsa völgyében.* (Borsavölgyi kutatások Néprajz) Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár
- 1959 *Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1987 *Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- VARGHA László
- 1940 *A tilalmasi tanyák építkezése. Adatok a nagykunsági népi építkezéshez.* Egyetemi Nyomda, Budapest
- 1947 Népi építéset a tiszamenti tájban. *Magyar Technika* II. (5) 116–124.
- 1997 *Kide és a Borsa-völgy népi építészete.* Feldolgozta, sajtó alá rendezte, a bevezető és az összegző tanulmányt írta H. Csukás Györgyi – Kecskés Péter. Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 11.
- VENCZEL József
- 1980 *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből.* Bevezette és jegyzetekkel ellátta Imreh István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 2008 *A falumunka útján. Válogatott írások.* 2. bővített kiadás. Orbán Balázs Közművelődési Egyesület, Székelyudvarhely

Reluarea cercetărilor de etnografie și de științe sociale de teren după 1935. Tabere de cercetare, cercetări instituționale

În perioada interbelică a avut loc un nou val de cercetări de teren în domeniul științelor sociale (etnografie, sociologie, istorie). Aceste cercetări s-au soldat cu mai multe monografii, volume de studii, articole publicate în reviste. Totodată, în urma acestor cercetări metodele de cercetare au devenit mai transparente și mai eficiente, respectiv, s-au răspândit cunoștințe referitoare la societatea contemporană și aceste cunoștințe au fost integrate în mișcări și acțiuni sociale. În prezent, istoria acestor mișcări este încă nefinalizată. Autorul prezentului studiu aduce date inedite ale acestei istorii.

Renewal of Research and Fieldwork of Ethnography and Social Sciences after 1935. Research Camps and Institutional Activities

In the interwar period there was a new wave of fieldwork and research within social sciences (ethnography, sociology, history). The results were published in several monographs, volumes, and review articles. In the same time, the methodology has become more transparent and efficient, the knowledge on contemporary society has been widely spread, respectively integrated into social movements and actions. In the present the history of these movements has not been finalized yet. The author of the study brings lots of unpublished information regarding this history of research.

Virginás-Tar Emese

Fokozati dolgozatok a népi kultúra oktatásáról

A fokozati tudományos és módszertani dolgozatok helye és szerepe a romániai közoktatásban

A romániai oktatásszabályozásnak megfelelően¹ a pedagógusoknak több alkalommal is bizonyítaniuk kell pályán való jelenlétük legitimitását, amely meghatározott időközönként órahallgatások, vizsgák és dolgozatok megvédését jelenti.

A felsőoktatási keretek között diplomát szerzett pedagógusok² az országosan meghirdetett *versenyvizsgák*on való eredményes szerepléssel foglalhatnak el állást, majd két év tapasztalatszerzést követően a *véglegesített tanári címért* vizsgázhatnak. Az élethosszig tartó tanulás jegyében rendszeresen továbbképzéseken kell részt venniük, az előírt kredit-számok teljesítése érdekében (Torgyik 2010: 107–109). Ez azért fontos, mert a szükséges kreditpontok megszerzése alapkövetelmény a fokozati vizsgákra való jelentkezéshez; a vizsga sikeres teljesítése pedig a fizetési kategóriarendszerben való előrelépés feltétele. Az előírásokat teljesítő pedagógusok előbb II., majd I. fokozati vizsgát tehetnek, közülük az utóbbi cím a legmagasabb a közoktatási ranglétrán. A vizsga egy kollokviumon való részvételtől (ahol sor kerül a kutatási terv bemutatására), kinevezett szakbizottság általi óralátogatásokból és óraértékelésekből, valamint egy szakdolgozat elkészítéséből és megvédéséből áll.

---

¹ A vizsgarendszer, iskolaszervezet stb. országonként az oktatáspolitikai döntések függvénye. Lásd bővebben Fóris-Ferenci 2008: 12.

² A tanító- és óvóképzés középfokon is zajlik. Ez a képzésforma sokáig kizárólag középfokon történt, majd az 1999-es miniszteri rendelet következtében a felsőoktatás feladatává vált. 2010-től újraéledt a középfokú tanítóképzés, így jelenleg közép- és felsőfokú oktatásban valósul meg a pedagógusok felkészítése (Barabási 2015: 363–364).

A fokozati dolgozatok tudományos és módszertani követelményei

A fokozati dolgozatok kritériumait Romániában törvény szabályozza. A törvény a *téma, tudományos tájékozottság, munkahipotézis, szerkezet, tartalom, forma* és a *dolgozat megvédése* címszavak szerint határoz meg kötelező elvárásokat.³ Ezeket a vizsgát lebonyolító intézmények azok meghirdetésekor a közérthetőség kedvéért pontosítják, esetenként kibővítik. A dolgozat terjedelme a törvény által nincs meghatározva, a lebonyolító intézmények viszont meg szokták szabni a követelmények közzétételekor.⁴ A dolgozatok irányítójának tudományos fokozattal kell rendelkeznie: az I. fokozati dolgozatok esetében egyetemi oktatónak kell lennie, a II. fokozati dolgozat irányítását már I-es fokozattal rendelkező tanár is vállalhatja. Az I. és II. fokozat együttesen kiváltható doktori cím megvédésével.

A fokozati dolgozat mint kutatási tárgy

Mit tesznek hozzá ezen dolgozatok a neveléstudomány és más tudományterületek eddigi eredményeihez?⁵ Milyen témákat dolgoznak fel? Milyen célokat fogalmaznak meg a szerzők? Értékes forrásanyagnak számítanak-e? A következőkben ezen kérdések mentén vázolom, hogy miért gondolom kutatásra érdemesnek ezeket a munkákat, milyen adatokat hordoznak, milyen forrásokat használnak fel és tesznek közzé, me-

³ A törvény hivatalos megnevezése: *ORDIN Nr. 5561/7.10.2011 pentru aprobarea Metodologiei privind formarea continuă a personalului din învățământul preuniversitar.*

⁴ A nagyszebeni Lucian Blaga Tudományegyetem a tájékoztatójában 100–150 oldal között határozza meg a terjedelmet, azzal a megjegyzéssel, hogy az oldalszám orientatív, nem befolyásolhatja az értékelést. A BBTE Tanító és Óvodapedagógus Szakának szakelyudvarhelyi kihelyezett tagozata 90–110 oldal terjedelemben kéri a dolgozatot.

⁵ A kutatások alkalmazott módszertanát és a dolgozatok tudományosságát illetően több kérdés is felmerülhet: hogyan viszonyulnak a tudományterületek aktuális paradigmáihoz? Milyen érvrendszerrel operálnak? Az eredmények ismertetése túlmutat-e a leíráson? Milyen értelmezési kerettel dolgoznak? Ezeket a szempontokat jelen tanulmány keretei között nem kívánom örvényesíteni, tudományos eredményként tekintek valamennyi dolgozatra.

lyik tudományterületek számára szolgáltatnak kiegészítő információkat. A dolgozatok tartalmát illetően főként a néprajztudomány számára jelentős vonatkozásokat igyekszem kiemelni.

1. Új kutatási eredmények. A dolgozatok alapkötelményeként már láthattuk, hogy az új kutatási eredmények bemutatása az elsők között szerepel. Ezek főként pedagógiai, didaktikai vonatkozásúak, de más tudományterületeken végzett kutatómunka eredményei is lehetnek. Az általam vizsgált munkákból néhány néprajzi témát említenék: vadasdi kalendáris szokások, Küiküllő menti folklórgyűjtemény, kalotaszegi vagdalásos mintagyűjtemény, diákok vallásgyakorlása, interkulturális kommunikáció, szokáselemzések stb. Ezek folklórvonatkozással (is) bíró dolgozatok, az adatok a dolgozatok fellapozásával válnak hozzáférhetővé.

2. Forrásközlések. A munkák mellékletében a szerzők rendszerint a kutatás forrásanyagait is közlik, amelyek további kutatások előremenetelét segíthetik. Találkozunk interjúk teljes vagy részleges lejegyzésével, egyházi jegyzőkönyvek anyagával, szokásleírásokkal, mintagyűjteménnyel, a diákok vagy a szerző által összegyűjtött folklórszövegek lejegyzett változatával stb.

3. Tudománytörténeti jelentőségű eredmények. A kutatások között olyanokat is találunk, amelyek különös jelentőségűek, például egy település monografikus jellegű bemutatását tartalmazzák, vagy olyan hiánypótló munkát tesznek közzé, amely a néprajztudomány eddigi eredményeit kiegészíti.⁶ Tudománytörténeti szempontból fontos, hogy a pedagógusok hova és milyen jellegű gyűjtőmunkát szerveztek a tanulóknak/tanulókkal. Kik irányították ezen munkát és milyen hatással voltak a diákok fejlődésére és környezetükre?

4. Néprajzi perspektíva. A dolgozatokban választ kapunk arra, hogy az oktató pedagógusok, valamint a diákok miként vélekednek a néprajztudományról, mit értenek – hogy csak néhány, gyakran használt fogalmat említsék – néprajz, folklór, népszokás, hagyomány, népi vallásosság alatt.

---

⁶ Az általam vizsgált dolgozatokból példaként említhető a Péter Mónika és gyűjtőtársa által, a vagdalásos mintákra kidolgozott terminológia.

5. Ifjúságtörténeti, pedagógiatörténeti eredmények. A dolgozatok kortörténeti lenyomatok, adatokat találunk bennük az ifjúság, valamint a pedagógusok érdeklődési köréről. Nyomon követhető, hogy a pedagógusok milyen módszerekkel próbálták a diákok számára befogadhatóvá tenni a sajátos tananyagot, másrészt láthatóvá válik az is, hogy a tanulók hogyan viszonyultak ezekhez a próbálkozásokhoz.

6. A munkák oktatástörténeti jelentősége. A tanári fokozati dolgozatok oktatástörténeti vizsgálatok számára is fontos forrásként szolgálhatnak, hiszen a legmagasabb képzési fokot elért pedagógusok munkáját összegző dolgozatokról van szó. Utalások történnek a tanterv, a segédeszközök alkalmazására, iskolán kívüli tevékenységek megvalósulására, helyi tantervek válnak publikussá. Kirajzolódni látszik egy-egy korszak pedagógusszemlélete különböző kérdéseket tekintve. Berajzolhatóvá válik a néprajzi tartalmak oktatása kapcsán az, hogy milyen településeken, milyen végzettségű pedagógusok pontosan milyen tartalmakat vélnek érdemesnek az iskolai oktatásra, és nem utolsósorban az is, hogy ezt milyen módszerek alkalmazásával teszik.

A dolgozatokban a pedagógusok az adott korszak oktatásügyi nehézségeit is feltárják. Például az egyik dolgozat teljes fejezetet szán a „mai” irodalomtanítás problematikájának, ahol azt tárgyalja, hogy miért van válságos helyzetben az irodalomoktatás Romániában, és megoldásokat javasol ennek javítására.

Röviden kitérnék arra is, hogy mit *nem* tudunk meg ezekből a dolgozatokból, mindazon pozitív vonatkozásaik mellett, amelyeket fennebb említettem. Sok esetben hiányos az adatolása annak, hogy a szerző hol, mit és milyen korosztálynak tanít, tehát ahhoz, hogy pontos képet alkothassunk arról, hogy miként végzik a munkájukat ezek a pedagógusok, más forrásokkal kell kiegészíteni a dolgozatok elemzéseit. Az sem egyértelmű, hogy milyen felsőoktatási intézményben végeztek tanulmányaikat és jelenleg milyen szakos tanárként tevékenykednek. Ugyanakkor az oktató-nevelő tevékenységüket is részlegesen ismerjük meg, ezt is csak abban az esetben, ha a dolgozat típusa, szerkezete ezt megkívánja.

Összegezve úgy vélem, hogy olyan dolgozatokról van szó, amelyek több tudományterület számára is fontos információhordozók mind kutatás-, tudomány-, oktatás-, pedagógiatörténeti tekintetben, mind a közzétett tudományos megvalósításokat illetően.

A dolgozatok kutathatóságáról és hivatkozottságáról

Kérdés lehet, hogy ezek a szellemi termékek, amelyek az oktatáspolitikai által meghatározott fokmérők, miként kerülhetnek kutatók kezébe, kutatható műfajnak számítanak-e? Nyilvános dokumentumokról van szó, amelyek (egy bizonyos hányada) a kolozsvári egyetem tanszéki könyvtáraiból kikölcsönözhetőek, csakúgy, mint az egyetemen megvédett szakdolgozatok és disszertációk, tehát szakirodalomként és kutatás tárgyaként is egyaránt felhasználhatók. A hozzáférést azonban nehezíti, hogy nem mindegyik kerül be a könyvtárak polcaira, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Tanárképző Intézetében⁷ viszont, ahol néhány évre archiválják őket, szabadon nem hozzáférhetőek. További példányok az irányítótanároknál és a szerzőknél lehetnek. A keresést hátráltatja, hogy nincs olyan keresőmechanizmus, amellyel a megvédett dolgozatok között válogatni lehetne. A kutató dolgát nehezíti továbbá a dolgozatok összetett jellege, amely okból a tartalmukra nem lehet egyértelműen következtetni a címből.

Látjuk, hogy noha hivatalosan használhatók volnának, nehezen elérhető és fellapozható forrásról van szó. A Hungarológiai Könyvtárban⁸ összesen öt néprajzi témájú dolgozat szerepel a katalóguscédulák között, pedig tudjuk, hogy ennél jóval több dolgozatot irányítottak a BBTE Néprajzi és Antropológia Intézet oktatói. Érthető tehát, hogy miért maradnak ismeretlenek ezek a munkák.

Fokozati dolgozatok mint a néprajzoktatás dokumentumai

A kolozsvári Tanárképző Intézet honlapján⁹ fellelhetőek a 2014-től Kolozsváron vagy a kihelyezett tagozatokon megvédésre került dolgozatok főbb adatai: *cím, témavezető neve, intézmény neve, munkaadó intézmény*, esetenként a *szerzők elérhetősége*. A 2012–2014-es évfolyam példáján ke-

⁷ Hivatalos megnevezés román nyelven: Universitatea Babeş–Bolyai, Departamentul pentru pregătirea personalului didactic, Cluj-Napoca.

⁸ A BBTE Bölcsészettudományi Karának három magyar intézete a kari könyvtár mellett önálló hungarológiai könyvtárat működtet.

⁹ <http://dppd.ubbcluj.ro/hu/> (utolsó megtekintés: 2017. nov. 13.).

resztül kívánom szemléltetni, hogy mekkora anyagmennyiségről van szó. 2014-ben 104 tanár és 149 tanító/óvónő, tehát összesen 253 pedagógus védett I. fokozati tudományos és módszertani dolgozatot. Ebből, cím alapján, 34 olyan dolgozatot azonosítottam, amelynek néprajzi vonatkozásai is vannak: 15 tanári és további 19 tanítói/óvónői dolgozat. Ezek a dolgozatok 13,48 százalékát teszik ki. Ismerve a dolgozatok hozzáférhetőségének nehézségeit, valamint az évente megvédett dolgozatok magas számát, kutatási területemet szűkítenem kellett. Így esett a választás a Hungarológiai Könyvtárban fellelhető öt dolgozatra, amelyet kiegészítettem a Magyar Néprajz és Antropológia Intézet oktatói által irányított dolgozatok egy részével (további négyvel). Tehát a továbbiakban a következő kilenc dolgozat elemzésével foglalkozom, amelyek 23 év leforgása alatt kerültek megvédésre: Hochbauer Gyula: *A Barcaság (honismereti könyv)* (Hochbauer 1994), Csizmadia Irma: *Kalendáris szokások Vadasdon* (Csizmadia 1996), Kántor Katalin: *Küküllő menti folklór-monográfia* (Kántor 1998), Deák Magdolna: *A boszorkány-motívum az irodalomban* (Deák 2006), Szász László: *Hagyományos jog- és népszokások a Gyergyói-medencében* (Szász 2008), Ravasz Réka-Márta: *V–VIII. osztályos iskolán kívüli tevékenységek az etnológiai tartalmak tanulásában* (Ravasz 2014), Péter Mónika-Mária: *A néprajzi elemek integrálása a didaktikai tevékenységekbe* (Péter 2017), Becze Zsuzsa: *A néprajzi elemek integrálása az anyanyelvi oktatásba* (Becze 2017), László L. Éva: *Az interkulturális kommunikáció fejlesztése V–VIII. osztályban* (László 2017).

A vizsgálat célja és módszertana

A vizsgálat célja a fokozati dolgozatokon keresztül közelebb kerülni azokhoz a tartalmi elemekhez és módszertani megoldásokhoz, amelyek segítségével szolgálhatnak a romániai magyar közoktatásban megtalálható néprajzi ismeretek tanításában. Mivel a néprajznak rendszerszerű oktatása egyetlen tanegység keretén belül,¹⁰ magyarságtörténeti tartalmakkal megosztva történik, ezért egyedi esetek irányából megközelítve próbálom vizsgálni ezt a kérdést. A tanulók folklórral főként magyar nyelv és iroda-

¹⁰ A magyar kisebbség történelme és hagyományai nevű tantárgy, VI–VII. osztályos tanulóknak.

lom, valamint ének–zene órákon találkoznak, a nemzeti kerettantervnek megfelelően a következő műfajokat érintve: mese, dal, ballada, népi hangszerek, népi hangnemek, általános népzenei ismeretek.

Úgy vélem, hogy megismerve és elemezve ezeket a példákat – több esetben ezek a tanárok néprajzot tanítanak más tantárgyak védőszárnya alatt, vagy ilyen témájú választható tantárgyak keretén belül – arról kapunk képet, hogy milyen módon, milyen tartalmakkal és milyen szemlélettel kerülnek be néprajzi tartalmak az oktatásba.

A kilenc dolgozatot több szempont szerint vizsgálom. Egyrészt az oktatói–nevelői munka végzésének körülményeivel foglalkozom (oktatói–nevelői munka végzésének helyszíne, célzott korosztály, tanórai vagy azon kívüli tevékenység), másrészt a kutatás célját, módszertanát, eredményeit, távlatait érintem, külön figyelmet fordítva a szerző pedagógiai, didaktikai céljaira, harmadrészt pedig a néprajzi tartalmak reprezentációját elemzem. Foglalkozom továbbá azzal, hogy a szerzők milyen néprajzképet forgalmaznak, miként vélekednek a népi kultúráról, hagyományokról, miként viszonyulnak a nemzeti vagy helyi kultúrához. A dolgozatok jellegüket tekintve nagyon különbözőek, ezért nem minden esetben érvényesíthető az általam felvetett elemzési szempont.

A dolgozatok bemutatása és elemzése

A *Barcaság (honismereti könyv)*. Hochbauer Gyula interdiszciplináris munkáját gyerekek és felnőttek számára egyaránt ajánlja. Hochbauer szerint az embertől elidegenítették hagyományait, a természetet és a társakat és ezt a hiányt igyekszik munkájával pótolni. Meglátása szerint amint növekszik a gyermek, előbb közvetlen környezetét, családját, otthonát, majd a szülőhelyét kell megismernie, hiszen ez határozza meg személyiségének alakulását. Amennyiben ez nem történik meg, „akkor a gyermek valóságmegismerő tevékenységének egy láncszeme kimarad, nem alakul ki hasonlítási alapja” (Hochbauer 1994: 1).

Az oktatáspolitikát tekintve, meggyőződése, hogy a honismeretnek legalább kiegészítő tantárgyként kellene a tantervben szerepelnie. Addig is, amíg ez megvalósul, ezeket a tartalmakat az elemi osztályokban kézimunka, rajz, ének, beszédfejlesztő, természetismeret órákra lehetne bevinni, alsós tagozaton és középiskolában pedig havonta egy osztályfő-

női órát ennek kellene szentelni, valamint ilyen témákban iskolán kívüli tevékenységeket szervezni.

A tankönyvként közreadott munka a történelmi, földrajzi, egyházi, nyelvészeti, néprajzi és népművészeti összefoglalókon túl jeles barcasági személyiségekről értekezik, a fejezetek egy kérdés-, feladat-, gyakorlat-sorral és szakirodalom-jegyzékkel zárulnak. A szerző bevallása szerint honismereti könyvből kimaradt a településtörténet, a lakosság, a foglalkozások alakulása, hagyományos és népi mesterségek, közművelődés, szóttesek, babonák, a gyermekjátékok, a lakodalom, a gazdasági élet, a népviselet bemutatása, míg a feladatokat gyűjtőjavaslatokkal, rejtvényekkel, vetélkedőkkel, játékos feladatokkal, önellenőrző lapokkal, konkrét túrajavaslatokkal lehetne bővíteni. Láthatjuk, hogy a dolgozatban tárgyalt témakörökön túl miket vél érdemesnek Hochbauer Gyula egy honismereti tankönyvben való integrálására.

A feladatok és gyakorlatok egy része túlmutat az osztálytermi kereteken, például múzeumlátogatás a feladatban megjelölt szempontokat figyelembe véve, közzétani adatok beszerzése kőművesektől, mészke keresése kirándulás idején, ennek faragása, játékjavaslatok kirándulásokra, templomi gondnok felkeresése és kérdezése, templomok meglátogatása, kockából, legóból épületépítés, festékek keverése természetes anyagból stb. Ugyanakkor a gyakorlatok között szerepel térképészeti feladat, motívumok összehasonlítása, képzeletbeli riport történelmi személlyel, motívumrajzolás. A szerző tehát élményszerű megtapasztalások útján látja elsajátíthatónak a honismeretet. Felhívja a figyelmet, hogy a barcasági nyelvjárás helyes megtanulása fontos, értékes. Dolgozatában – a közreadott tartalmakon túl – olyan változatos feladat- és gyakorlatsorokat kínál, amelyek számos szakterület hatókörét érintik, így az különböző szakos pedagógusok által is használhatóvá válnak.

A leckék többnyire más szerzők munkáinak átdolgozott, diáklarát változatai. A honismereti könyv néprajzi része egy általános népművészeti bemutatót tartalmaz, majd a hétfalusi építőművészet, a csűr, a kapu díszítőelemeiről, használatáról értekezik. Röviden hímzéstechnikákról, tojás-hímzésről, bútorról és népszokásokról (mint az apácai kakaslövés, borica) is ír. Ezek a fejezetek képanyaggal a leggazdagabban ellátott részek.

Hochbauer fokozati dolgozata elméleti-módszertani elképzeléseinek tankönyvvé érett munkája. A honismereti oktatást tananyagként, tanári irányítással, de nem kizárólagosan iskolai keretek között képzelel el. Az is-

meretközlő leckéken túl feladataival „terepre” küldi a tanulókat, élményszerű megismerésre ösztönözve őket. Több néprajzi témát is érint, főként a népi díszítőművészet területeit, népi építészetet és népszokásokat kínál megismerésre. Munkája Barcaság kulturális értékeiből válogat, kizárólag helyi anyaggal dolgozik, főként a helyi közösséget megszólítva.

Kalendáris szokások Vadasdon. Csizmadia Irma egyéves kutatómunka eredményét – amelyet néhány éves tájékozódási és felkészülési munka előzött meg – mutatja be fokozati dolgozatában. Elsődleges célja szülőfalujának, Vadasd népszokásait és azok változásait bemutatni, így az 1900-as évek elejétől 1996-ig kaphatunk képet a vadasdiak kalendáris szokásairól. Noha a szerző több ízben részese volt mindennapi tevékenységeknek is, ahol megfigyelő munkát is végzett, a dolgozat szűkebb keretei miatt ezekről érdemben nem értekezik (egyedül az őszi munkákról kerül be egy rész a dolgozatba). A szokásokat megpróbálta a mindennapi élet szerkezetébe elhelyezve vizsgálni. A kutatását interjúkra, valamint a szokások megfigyelésére alapozta. Az adatközlőket arányosan, reprezentatívan választotta ki, korosztály, nem és felekezeti hovatartozás szerint. Úgy látja, hogy „hagyományos értékeink összegyűjtésének és vizsgálatának az utolsó alkalmát szalasztjuk el, amennyiben nem használjuk ki a még meglévő lehetőségeket. Rohamosan fogy azoknak a száma, akik a szokásokat nap mint nap gyakorolták, vagy szüleik révén érintkezésbe jutottak velük” (Csizmadia 1996: 7). A népszokásokat tehát letűnő valóságként értelmezi, célja ennek megfelelően a történeti változást is megragadva közreadni őket.

Csizmadia szerint a néprajzi munka (az ő esetében a népszokások megfigyelése, lejegyzése és közlése) nem lehet öncélú, ezt a közösségtudat, az identitástudat megőrzése érdekében szabad csak végezni. Noha a népszokások sorvadnak, sok kikopik közülük, Vadasdot jó terepnek tartja, még akkor is, ha több szokás már nem él. A népszokásleírások az őszi szokásokkal kezdődnek, itt a szerző a szürettel, mindenszentekkel és őszi munkákkal foglalkozik, majd ezt követik a téli (karácsony, aprószentek, fonó, farsang), a tavaszi (húsvét, májusi ünnepkör, pünkösd), majd a nyári népszokások és mezőgazdasági munkákhoz fűződő rítusok (arató ünnep, újbúzazsenge). Dolgozata végén *új keletű ünnepek* cím alatt a falu- és kortárstalálkozókról számol be. A fejezetek végén összefoglaló táblázatban szerepelnek a szokás időpontja, helye, szereplői, tárgyi kellékei, rituális szövegei.

„Bár nem tanítok falun, mégis hivatással járó kötelességemnek éreztem mindig a magyar népi kultúra megismerését és hagyományok ápolását. Úgy gondolom, hogy a dolgozatomban összegyűjtött anyag segíteni fog az iskolai folklórköri munkámban, melynek keretében eddig is igyekeztem tanítványaimmal megismertetni vidékünk népszokásait” (Csizmadia 1996: 141). Az iskolában évente farsangi bált, fonóházat szerveztek, színpadra vittek karácsonyi szokásokat, amelyen nem titkolt céljuk volt, hogy más szokások iránt is felkeltsék a tanulók érdeklődését, órai keretek között a diákokkal locsolóverseket gyűjtettek felmenőiktől.

Csizmadia Irma kutatásának eredményeiről mint tananyagról a dolgozatban csak említést tesz, e szerint a szerző tanárkollégáival együtt főként iskolán kívüli tevékenységeken használja fel az anyagot, valamint „folklórkörön”. A megszólított korosztályról, a tevékenységek pontos helyéről és az alkalmazott pedagógiai módszerekről nem kapunk információt.

Küküllő menti folklórmonográfia. Kántor Katalin tizennyolc Küküllő menti településen foglalkozik népi írásbeliséggel: emlékversekkel, falvédőkkel, sírfeliratokkal, koszorúfeliratokkal és gyászjelentésekkel, valamint olyan műfajokkal, amelyek a magyar nyelv és irodalom tananyag részét képezik. A közölt szövegeket hat év alatt gyűjtötte, a dolgozat megvédése előtti évben már csak sírfeliratokkal egészítette ki a gazdag gyűjteményt. A hosszasan ellenére így is néhány műfaj – a szerző bevallása szerint – kimaradt az adattárból. A műfajokat Kántor Katalin külön fejezetekben tárgyalja, majd a dolgozathoz egy 2284 tételből álló adattárat mellékel.

A szerző külön fejezetet szán a folklór és az oktatás kapcsolatának, ahol a diákokkal való gyűjtési folyamatra, valamint a munka szükségszerűségére reflektál. Megtudjuk, hogy az anyagot iskolások segítségével gyűjtötte, azok zöme Vámosgálfalváról, Szőkefalváról, Küküllőpócsfalváról, Abosfalváról és Mikefalváról származik. A tanulók korosztályáról és módszereiről nincsenek információink, azt viszont megtudjuk, hogy „a tanulók szívesen gyűjtötték a különböző népi alkotásokat, mert a tananyagukhoz kapcsolódtak a lejegyzendő műfajok” (Kántor 1998: 49). Az összegyűjtött anyagot a diákok saját füzetekbe is lejegyezték. Megállapítja, hogy a tanulók lelkesen végezték a gyűjtési feladatot, és a szüleik látván, hogy „iskolai feladatról” van szó, könnyen elfogadták és szívesen segítettek nekik. Az összegyűjtött anyagot minden évben előveszik és kiegészítik az újabb

gyűjtések eredményeivel. A szülők kérésére húsvéti verseket, karácsonyi köszöntőket, vőfélyverseket és konfirmációra írt köszöntőket tanultak meg az iskolában. „A folklór már nemcsak az óvodai és elemi oktatást tölti ki, hanem a középiskolai oktatásban is kezd egyre fontosabb szerepet játszani. Még a városiakat is kezdi érdekelni a néprajz” (Kántor 1998: 50).

Kántor Katalin dolgozata a diákok folyamatos gyűjtőmunkájáról tanúskodik. Megtudjuk, hogy a diákok a *Cimbora* és a *Szemfüles* által hirdetett gyűjtőpályázatokra minden évben jelentkeztek. A szerző meglátása szerint a helyi gyűjtésre azért van szükség, mert a tankönyvek más régiók gyűjtéséből közölnek, és ez összezavarhatja a diákokat: arra a téves következtetésre juthatnak, hogy a saját vidékükön nincs értékes folklór.

A munka néhány oktatásmódszertani adalékkal is szolgál, ami elsősorban a diákok gyűjtőmunkájára és ennek recepciójára vonatkozik. Mellékesen említi, hogy Vámosgálfalván ebben az időben több néprajzi témájú választható tantárgy is bekerül az órarendbe (főként reálszakos tanárok és tanítók által): népi táncokat, népdalokat; iskolán kívüli tevékenységként régi népszokásokat próbálnak meg feleleveníteni.

A boszorkány-motívum az irodalomban. Deák Magdolna magyar nyelv és irodalom tanárként tanórai keretek között foglalkozik a boszorkány motívumával. Célja nem hagyományőrzés, „mivel a hagyományt nem »őrizni« kell, mint inkább megszólaltatni. [...] Akár bevalljuk, akár nem, akár tudni akarunk róla, akár nem, a hagyomány meghatároz bennünket. Így van ez a hiedelemvilágunkkal is” (Deák 2006: oldalszám nélkül). Dolgozatában az oktatásban jelen levő nem-olvasás problematikáját járja körül. Célja nemcsak azt körvonalazni, hogy az irodalom miként terem meg egy sajátos boszorkányképet, hanem a hiedelmekhez való viszonyulásról, a nőiség problematikájáról, a személyiségfejlődés etikai kérdéseiről értekezik. Külön fejezetet szán az irodalom és általában véve az oktatás aktuális problémáinak tematizálására. Deák Magdolna egyrészt a hiedelmekről való beszédet bátorítja, másrészt azok megértéséhez kívánja közelebb vinni a tanulókat a néprajztudomány és történelemtudomány segítségével, hiszen a hiedelmek előismeretként szolgálnak az irodalmi művek megértéséhez. Az olvasási attitűd kialakítására tesz kísérletet a problémacentrikus irodalomtanítás módszerének szellemiségét segítségül hívva.

Egy részletes elméleti felvezető után feladatokon keresztül vizsgálja két irodalmi műben (Arany János: *Vörös Rébék* és Mikszáth Kálmán:

Galandáné asszony) a boszorkányság motívumát. A feladatokat azok értelmezése és megválaszolása követi, amelyben a szerző a módszertant indokolja és magyarázza. Mindkét esettanulmány kapcsán több témakört tárgyal, ezeken belül számos kérdést érintve fejt ki elképzelését. Minden esetben megindokolja, hogy miért ilyen feladatokat kínál, milyen céllal használja azokat és a tanulási folyamatban milyen eredményeket kíván elérni. Dolgozatában kitér azokra a problémákra, amelyek az olvasás, a megértés, a befogadás folyamatában előbukkanhatnak. Noha a téma irodalmi kontextusban kerül elő, képes explicitté tenni a diákok hiedelemhez való viszonyát, melynek tisztázása előfeltétele a téma megbeszélésének. A szerző tapasztalata szerint a témát az egyház által is kifogásolja. Az irracionális félelmek, a tudatlanság tisztázása érdekében írja az elméleti bevezetőjét is.

„A hiedelemről való beszélés természetes beszédhelyzetben rituális formában történt, ez e többszörösen is mesterséges kontextusban (irodalom, tanóra, dolgozat stb.) megváltozik ugyan, de az odafigyelő befogadón keresztül betöltheti (kognitív, esztétikai) valóságteremtő, azt megértő szerepét” (Deák 2006: oldalszám nélkül).

A dolgozathól nem derül ki, hogy a szerző hol végzi oktatói-nevelői munkáját, valamint, hogy milyen korosztály esetében véli használhatónak a közölt feladatsort.

Hagyományos jog- és népszokások a Gyergyói-medencében.

Szász László 2008-ban megvédett dolgozata Gyergyóújfalu legjellemzőbb jog- és népszokásait tartalmazza. Dolgozatában több ízben is hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a diákoknak előbb saját kulturális környezetüket kell megismerniük nem csak elméleti szinten, hanem élményszerű ismeretszerzéssel, cselekvő módon részt kellene venniük azok elsajátításában. „A mai pedagógusok nehéz feladata és nagy felelőssége, hogy ne az idegen divatok kiszolgálására tanítsák meg tanítványaikat, hanem a szülőföld értékeire. Az iskolának egyik elsődleges feladata napjainkban, hogy a felnövekvő nemzedéket nemzeti önismerettel és egészséges nemzettudattal vértesse fel. A hon- és népismeret fontos eszköz a fenti cél eléréséhez. A szülőföld iránti ragaszkodás, a helyi közösséghez fűződő társadalmi és nemzeti kötődés akkor alakulhat ki tanítványainkban, ha megismerik lakóhelyük, régiójuk legjellegzetesebb néphagyományait” (Szász 2008: 4). Kiemeli, hogy a tanulóknak fontos bekapcsolódnuk a

helyi néprajzi értékek gyűjtésébe és feldolgozásába, ennek módszertanára, esetleg saját tapasztalataira azonban nem reflektál. A dolgozatban közöltekkel célja alapot szolgáltatni a fent említettek megismeréséhez, biztos alapot kínálni a pedagógusoknak, hogy tanulva taníthassanak, „hittel, hogy a fiatalok hitelesnek érezzék a tananyagba beemelt hagyományokat” (Szász 2008: 4).

A dolgozat nem tartalmaz oktatásmódszertani fogódzókat, a szerző eddigi tapasztalataira is csupán néhány utalásból következtethetünk, ezért a fennebb megjelölt szempontok nagy részének érvényesítésére ebben az esetben nincs lehetőségem. Arról sem kapunk információt, hogy tanárként miként használja fel a dolgozatban összegzett tartalmakat, amennyiben órai keretek között vállal hasonlót. Szász László a jog- és népszokások bemutatására vállalkozik: a falutörvény, a havasi törvény, az erdőpásztori eskü, a templomi viselkedést szabályozó törvények, értekeznek továbbá a gyergyói tutajozás emlékeiről, a solymászatról, a kaláka-típusokról, és külön fejezetet szentel a naptári év jeles napjaihoz fűződő népszokásoknak. Nem világos, hogy a közzétett adatok milyen forrásból származnak, a szerző saját gyűjtésének eredményei-e vagy sem. A függelékben karácsonyi énekek lejegyzett szövegei, valamint beköszöntők is szerepelnek, itt már fel van tüntetve az adatközlő neve és a lejegyzés pontos időpontja.

V–VIII. osztályos iskolán kívüli tevékenységek az etnológiai tartalmak tanulásában. Ravasz Réka-Márta csíkszentsimoni magyar szakos tanárként arra keresi a választ, hogy az iskolán kívüli tevékenységek hogyan járulnak hozzá az V–VIII. osztályos tanulók néprajzi ismereteinek elmélyítéséhez. Dolgozatát a vallásgyakorlás témájára élezi ki: a tanulmányozott néprajzi műfajok vallási és erkölcsi vetületét és a tanulók vallási elkötelezettségének fokát kutatja. Dolgozatában azt vizsgálja, hogy „hogyan jut el a vallási, erkölcsi tanítás az iskolai tananyagon keresztül a gyerekekhez és az iskolai tananyagon túl melyek azok a tartalmak, tevékenységek, tudás, amelyek szintén a gyerekek vallási, erkölcsi neveléséhez járulnak hozzá” (Ravasz 2014: 5). Célja továbbá azon folklórműfajok ismertetése, amelyek a népi vallásossághoz kapcsolódnak, és a magyar nyelv és irodalom tankönyvekben is előfordulnak.

Kutatásában a fókuszcsoporthoz interjúzási módszert alkalmazza, ugyanakkor megfigyeli a tanulók iskolai rendezvényeken való viselkedését is. A 10–10 fős csoportokban tartott beszélgetések fő témái a hit, val-

lásgyakorlás, család és környezet, valamint a vallásos nevelés voltak. A beszélgetések elemzése után arra a következtetésre jut, a tanulók számára fontosak hagyományaik és a vallás gyakorlása is jellemző rájuk. A farsangi és Katalin napi bál megfigyelését követően úgy látja, hogy a tanulók életében jelentős eseményekről van szó, magukénak érzik és lelkesedéssel szervezik meg a bálokat, annak ellenére, hogy a kezdeményezők nem ők voltak, hanem a plébános és az iskola.

A dolgozat következő fejezetében a szerző azokat a módszereket mutatja be, amelyeket a néprajzi tartalmak oktatásakor alkalmaz. Úgy látja, hogy fontos a falu néphagyományainak, népszokásainak megismerése, megismertetése, ami akkor a legcélravezetőbb, ha a tanulók részt vesznek ezeken a szokásokon, ők maguk is részeseivé válnak az eseménynek. A magyar nyelv és irodalom órák keretében, különböző korosztályoknál több téma került megbeszélésre. A falu közösségére vonatkozó tudást (mezőgazdaság, falusi értékrend, erkölcs, történetek, vallásos népszokások) kooperatív vita, fűrt-ábra, tanulói kiselőadás, kiállítási körséta módszereivel dolgozták fel. Másik nagy témakört a vallásos népszokások képeztek, amelynek megértetésére a pedagógus a projekt módszer alkalmazta. Itt a kettős cél egyrészt a jelenkorban gyakorolt, másrészt az „elfeledett” népszokások megismerése volt. Ebben a folyamatban a tanulók aktívan részt vállaltak, bekapcsolódtak az információgyűjtésbe, csoportmunkákon vettek részt és olyan népszokások szereplőivé váltak, amelyek a faluban zajlottak. A választott szokásokat egyénileg és csoportosan is feldolgozták egy előre meghatározott szempontrendszer szerint. Az emberi élet fordulópontjaihoz kapcsolódó szokásokat, hiedelmeket az eset módszer, a vándorló csoport- és drámapedagógiai módszerekkel próbálta közelebb vinni a tanulókhöz.

A tanulók az órákon szóba kerülő témák feldolgozásakor néprajzi gyűjtéseket végeztek szülőfalujukban (népszokások, hiedelmek, mezőgazdasági munkák, munkaeszközök, szólások), azért, hogy tudatosuljon bennük, hogy saját közösségük sok értéket őriz. Az órák és a gyűjtőmunka célja nem az ismeretkövetítés, hanem a hagyományok iránti érdeklődés felkeltése volt, ugyanakkor Ravasz Réka-Márta általános kompetenciák fejlesztését (beszédkészség, kommunikációs) is megcélolta a gyűjtési gyakorlatok által. „A néprajzi szövegek, műfajok feldolgozásakor azt a következtetést fogalmazhattam meg, hogy a tanulókat érdeklí falujuk néphagyománya, szívesen vesznek részt a hagyományos népszokások megün-

neplésében, megszervezésében, szívesen gyűjtenek fel olyan történeteket, régi szokásokat, amelyek már nem élnek a faluban, de az idősebb generáció még emlékszik rájuk” – írja összegzésében a szerző (Ravasz 2014: 91). Úgy látja, hogy a tanár irányítása sokban hozzájárul ahhoz, hogy a tanulók más szemszögből is megvizsgálják ezeket a szokásokat, megismerjék funkciójukat, jelképiségüket, tudatossá váljék bennük a hagyományápolás fontossága.

Láthatjuk, hogy a hagyományápolás, hagyománytisztelet fontosságának gondolata végigkíséri a dolgozatot. Ravasz Réka-Márta a helyi néprajzi elemeket emeli be a tantervbe és ezek iskolai keretek között zajló feldolgozására javasol módszereket. A diákok gyűjtéséhez és az általa végzett megfigyeléshez nem rendeli hozzá az alkalmazott módszertant, dolgozatában a megfogalmazott célnak megfelelően a pedagógiai-didaktikai módszerek kerülnek kidomborításra.

A néprajzi elemek integrálása az anyanyelvi oktatásba. Becze Zsuzsa Csíkszenttamáson magyar nyelv és irodalom szakos tanár. Dolgozatával célja a felső tagozaton tanuló diákok néprajzi ismereteinek, a népi hagyományokhoz fűződő viszonyának feltárása, illetve elmélyítése az anyanyelvi nevelés keretében. Fontosnak tartja a múlttól való tudás gazdagítását, a generációk közötti kapcsolat megerősítését. Az V–VIII. osztályos tananyagot helyi folklórányag felhasználásával, hagyományokra támaszkodva igyekszik tanítani. „Tanári pályám kezdetén is nagyon fontosnak tartottam, hogy összhangba hozzam a tanítási anyagot azzal a kulturális háttérrel, amellyel a tanulók saját maguk rendelkeznek, amely sajátjuk, amellyel együtt nőttek fel” (Becze 2017: 2). Értékként tekint a tájnyelvre: amikor egy helyi legendát dramatizálnak a tanulókkal, akkor sok, a székely nyelvjárást megőrző fordulatot és kifejezést is beemelnek. Meglátása szerint az anyanyelvi nevelésnek és a néprajznak nagyon szoros kapcsolata van, a „folklórelemek, hagyományok” didaktikai felhasználása nélkül nem is lehet anyanyelvet tanítani (Becze 2017: 2, 90). Dolgozatában a mese, a hiedelemszövegek és mondák, szólások és közmondások, népdalok és balladák feldolgozásának módszereit ismerteti. Ismeretfeltáró órák keretén belül a tanulókkal közösen a mese és monda viszonyát elemzi, helyi mesékkal ismerkednek, szövegértelmezés szempontjából különböző típusú mondákat vizsgálnak, helyi mondákat és népdalokat dolgoznak fel, a kötelező mellett helyi balladákat tanulmányoznak és né-

hány ballada dallamváltozatát is megtanulják¹¹. A kötelező tananyagon túl igaztörténettel és élettörténettel is foglalkoznak, az utóbbit saját családjuk körében maguk a diákok gyűjtik: „A VIII. osztályosok élettörténet-vizsgálatának célja a múlt megismerése, a rokonok közti kapcsolatok elmélyítése, a hagyományok, szokások tanulmányozása” (Becze 2017: 20). Kiemeli, hogy a gyűjtés kezdeményezése a diákok részéről érkezett.

Becze Zsuzsa kutatása fókuszcsoporthoz tartozó módszerrel történik, melynek célja a felső tagozaton tanuló diákok néprajzi ismereteinek, a néphagyományokhoz fűződő viszonyainak feltárása (Becze 2017: 24–25). Az önkéntesen jelentkező tanulókból kialakított csoportok a következő témák szerint végeztek gyűjtést: lakóhely, jeles napok, ünnepek, emberi élet fordulópontjaihoz tartozó szokások, történetek. Vizsgálata végen azt alapította meg, hogy az iskola tanulói ragaszkodnak a hagyományokhoz, a közösséghez, és fontos számukra a vallásgyakorlás (Becze 2017: 37).

A dolgozat későbbi fejezeteiben a szerző az általa használt konkrét módszereket mutatja be a folklórműfajok feldolgozásában: drámajáték, kreatív írásgyakorlat, kooperatív tanulási technikák a szólások–közmondások, valamint a népdalok feldolgozásakor, tájékoztató verseny, projekt módszer a ballada tanulásakor, interjúkészítés élettörténetek gyűjtésekor, majd a beérkezett történetek elemzése. Az élettörténetek gyűjtése után készült reflexiókat a mellékletben közli.

Azt is jelzi, hogy melyik műfaj tanulásánál, illetve a tanóra melyik szakaszában használta és véli indokoltnak az adott didaktikai módszert, valamint, hogy korosztályonként melyik módszert alkalmazta. Az ünnepi iskolai alkalmak is bemutatásra kerülnek: az évkezdő és évváró ünnepély, a Népmese Napja, az adventi koszorúkészítés, a betlehemes játék, a Magyar Kultúra Napja, a Felolvasómaraton, a farsangtemetés, a március 15-i műsor.

A néprajzi elemek integrálása a didaktikai tevékenységekbe. Kalotaszegi hagyományok. Péter Mónika-Mária Kalotaszentkirályon tanár. Dolgozatának elsődleges célja a hiánypótlás, tapasztalata szerint ugyanis „a néprajzi tájegység oly gazdag hagyományából – a néptánc kivételével – elenyészően kevés kerül be az oktatási intézmények okta-

¹¹ A balladák az irodalomtankönyvekben dallamváltozatok nélkül szerepelnek.

tói-nevelői programjába” (Péter 2017: 7). Dolgozata több területen végzett kutatás eredményeit összesíti. A szerző az iskolát mint a népi kultúra továbbadásáért felelős intézményt értelmezi. „Remélem, hogy e dolgozat keretében közreadott anyag segíteni fogja a helyi hagyományok jövőbeni megmaradását, az iskola didaktikai tevékenységének gazdagodását, a tanulók identitástudatának, szépjérzékének erősödését” (Péter 2017: 9); „A generációról generációra történő természetes hagyományozódás megszűnni látszik, ezért az iskolának kell felvállalnia a népi kultúra átadását” (Péter 2017: 92).

A dolgozat első része a település szokásrendjének egyes elemeit vizsgálja a változás folyamatában. Itt folyamatosan reflektál az aktuális helyzetre, azon túl, hogy visszaemlékezések alapján a régebbi szokásrendet is ismerteti.

Gazdag kalotaszentkirályi mintaanyagot gyűjt és dolgoz fel, másodmagaival terminológiát dolgoz ki, amelyet közzé is tesz munkájában. Fontosnak véli közérthetően megjelentetni és mindenki számára hozzáférhetővé tenni ezt a munkát. Az iskola feladata kell legyen ennek a továbbbélteste – vallja. Felismeri, hogy a tanórai keretek között az érvényben lévő tantervek kevés helyet biztosítanak a helyi hagyományok didaktikai használatára, ezért a VII. osztály számára egy választható tantárgy tantervét dolgozza ki *Kalotaszegi népi kultúra és népművészet gyermekeknek* címmel. Integrált választható tárgynak nevezi, amely szociális és állampolgári kompetenciák, anyanyelvi kommunikáció terén, valamint esztétikai, művészeti tudatosság és kifejezőképesség kompetenciaterületeken fejleszti a tanulókat. Dolgozatában a tanterv teljességében olvasható (Péter 2017: 90–96). A szerző szerint a népi kultúra az önmagunk és társas viszonyaink megismerésében segít, és formálja a közösség identitását. Ugyancsak ide kapcsolható a választható tantárgy célját megfogalmazó néhány sor, miszerint a néprajzi ismeretek beépítése a didaktikai tevékenységbe fejleszti a tanulók szépjérzékét, esztétikai érzékét, és elősegíti identitástudatuk megerősödését. A tantervbe a következő tartalmak kerülnek be: 1. Kalotaszeg mint néprajzi tájegység, 2. Népi kultúra, népművészeti alkotás, tárgyi és szellemi alkotások: fafaragás, népi hímzés, népviselet, népi építészet, népmese, népdal, népballada, népi gyermekjáték, mondókák, rigmusok, 3. Népszokások, népi alakoskodás, 4. Jelkép, motívum, jel, forma, ritmus, arány a kalotaszegi népművészetben, 5. Tragikus, komikus, szép, rút, érték és giccs. A tartalmakhoz didaktikai feladatok hosszú sorát

csatolja, amelyek Kalotaszeg mélyebb néprajzi és földrajzi sajátosságainak megismerésére vonatkoznak: népművészet, népszokás, tárgyi és szellemi alkotások fogalmainak tisztázása, jelképek, motívumok, népi díszítőművészet, nyelvi játékok, népdalok, népballadák, jelmezkészítés, népi építészet. Következtetéseiben kiemeli, hogy egy pedagógusnak a néprajzi, történeti ismeretein túl tisztában kell lennie a helyi, táji jellegű partikularitásokkal, ismernie kell a közösséget ahhoz, hogy hitelesen tudja néprajzi témájú oktató-nevelő munkáját végezni.

Az interkulturális kommunikáció fejlesztése V–VIII. osztályban.

László Éva 2006 óta címzetes magyartanárként tanít a Hargita megyei Szentábrahám községhez tartozó Gagy településen. A település iskolájának kevés tanulója van, többségében roma nemzetiségűek, többen közülük különleges gondozást igénylő gyerekek. Dolgozatában itt végzett kutatási eredményeit mutatja be, melynek központi kérdése, hogy a projekt módszer alkalmas-e a hátránnyal küzdő gyermekek oktatására V–VIII. osztályban.

A szerző úgy látja, hogy szerepet kell vállalni a közösségekben, meg kell ismerni és érteni az életüket, ezután lehet elindulni az integrációjuk irányába (László 2017: 7). A dolgozat elméleti bevezetőjében a település földrajzi, történeti, demográfiai adatait tárja fel, majd a kulcsfogalmak meghatározására vállalkozik. Itt tisztázza a kultúra, interkulturalitás, kommunikáció fogalmait, majd a kulturális antropológiai megközelítéseket veszi számba, az előítéletek mechanizmusát, a megbélyegzést tárgyalja. „Az interdiszciplináris vizsgálódások nagyobb eséllyel adhatnak választ azokra a kérdésekre, amelyeket a modernizáció vetett fel” (László 2017: 22), ami azért fontos, mert nemcsak az antropológus, kutató számára kérdés, hogy miként vállalhat szerepet a modernizáció folyamatában, hanem a pedagógus számára is. Ezen diákok beilleszkedését segíteni úgy lehet, ha tudatosítja, hogy a beilleszkedésük az óvodától, az iskolától, a művelődési háztól, a könyvtártól függ.

A szerző a dolgozata egyik részében azt kísérel meg bizonyítani, hogy a hátrányos helyzetű tanulókat is magába foglaló vidéki oktatási intézményekben a magyar nyelv és irodalom oktatása terén a projekt módszerrel jelentős teljesítménynövekedést lehet elérni. Ehhez négy projekten keresztül közelít, a farsang, a székely népművészet, a cigány népművészet és az egészség témával. A farsangi projektnél célja volt, hogy a tanulók a

tanórákon kívül is foglalkozzanak ezzel a népszokással. Évfolyamonként a kijelölt témakörökben más-más témát dolgoznak fel. A projektekben helyett kap a játék, a külső világ tevékeny megismerése, a mozgás, a kézi munka (pl. álarc, jelmez elkészítése), tematikus napot szerveztek, ahova meghívtak is érkeztek.

László Éva dolgozatának egy részében speciálisabb körülményekhez alkalmazkodva kínál módszereket az iskolában történő néprajzi elemek tanítására. Hipotézise bizonyítására – miszerint a projektmódszer alkalmas ezen tartalmak közvetítésére – kezdő és záró felmérést használ, amelyből egyértelműen kimutatható a tanulók ismereti és érzelmi fejlődése. A szerző a felmérék részletes elemzését is elvégzi.

Következtetések

A kilenc elemzett fokozati dolgozat szerzője közül ötről biztosan tudjuk, hogy magyartanárként dolgozik, ilyen minőségében védte fokozati dolgozatát. Egyértelmű, hogy különböző indíttatásból ragaszkodnak a néprajzi értékekhez, és érdemesnek is tartják azokat integrálni az oktatásba. A magyartanárok dolgozatai jó mintaanyagként bizonyultak a vizsgálat célkitűzéseit illetően, hiszen nekik az V–VIII. osztályos tananyagban kötelezőképpen folklórral is kell foglalkozniuk, ezért valamilyen módon viszonyulniuk kell hozzá. A lelkesedés kiolvasható a dolgozatokból, az egyik szerző egy helyen saját „néprajzi óráira” utal, amelyeken a magyar nyelv és irodalom órán történő néprajzi ismeretátadást érti.

Változó, hogy a pedagógusok dolgozataikban milyen oktatási keretet tartanak megfelelőnek a néprajzi tartalmak átadására, vagy eddig milyen órakeretben foglalkoztak néprajzzal. Két dolgozatban nincs szó iskolai oktatásról, három dolgozatban magyar nyelv és irodalom órán történő oktatásról van szó, egy dolgozat kizárólag iskolán kívüli tevékenységekről ír, míg három pedagógus órai keretek között (akár kötelező tantárgy, akár választható tantárgyként) foglalkozik/foglalkozna néprajzzal. A beemelt tartalmak arányát tekintve egy skálán elhelyezhető lenne a pedagógusok különböző meggyőződése. Van szerző, aki főként eszközként tekint ezekre a tartalmakra, és van, aki azt vallja, hogy magyar nyelvről és irodalomról nem volna szabad néprajz nélkül beszélni. A többi szerző – aki nyilatkozik ebben a kérdésben – a skála közepéhez közelítve helyezhető el. A szerzők

céljai is különböznek egymástól. Van, aki eszközként használja az irodalmi műfajokkal kontrasztban, van, aki a hagyományok iránti kedvcsinálást helyezi előtérbe, van, akinél az ismeretátadáson van a hangsúly, és van, aki az órán tanultakon keresztül akarja a terepre terelni a figyelmet, feszegte a tanóra kereteit.

A magyartanárok saját néprajzi oktatáspolitikája folklórközpontú, ami a tantervi előírásokból is következik. Azon dolgozatok, amelyek módszertani útmutatókat is tartalmaznak, főként a folklór feldolgozásában mutatnak mintát, a néprajztudomány további területei háttérbe szorulnak.

Jellemző, hogy a szerzők egy tájegység, kistáj vagy egy település néprajzával foglalkoznak, akár néprajzi kutatást végeznek, akár tanítanak. A lokalitás fontossága a kilencből hét munkában hangsúlyosan megjelenik (barcasági honismereti adatok, vadasdi szokások, Küküllő-mente folklórja, gyergyói jog- és népszokások, Csíkszentsimon és Csíkszenttamás folklórja, Kalotaszeg néprajza). A további kettőben helytől függetlenül a boszorkányság kérdésköre jelenik meg, valamint általában véve a székely és cigány hagyományokra irányul a figyelem. A pedagógusok néprajzi gyűjtéseket szerveznek a diákoknak, amely témától függően ismét helyi elemekkel szembesíti őket.

Ami a pedagógusoknak a dolgozatokban is megjelenített néprajzi munkáját illeti, általános, hogy a néprajzi gyűjtések módszertana nincs részleteiben bemutatva. Az olvasó számára kérdés marad, hogy mit ért a szerző néprajzi gyűjtés alatt, pontosan mire terjedt ki a kutatás, miként dolgozza fel az anyagot stb.

A tanárok többsége a népi kultúrára mint letűnt korok kultúrájára, mint megőrzendő, visszatartandó értékre tekint. Utalás történik például a folklórműfajok változatainak létezésére, általában véve a folklór tulajdonságaira, azonban folyamatosan ott lebeg az utolsó óra gondolata, hogy a néprajzi kutatás tárgya, ha napjainkban még élne is, hamarosan el fog tűnni.

Az önkényesen végzett szelekció következtében vizsgálatra került dolgozatok jó vizsgálati tárgynak bizonyultak, de tisztában vagyok a kis mintaanyag következtetésekre kiható korlátaival.

Zárszóként elmondható, hogy a fokozati módszertani és tudományos dolgozatok által változatos pedagógiai törekvéseknek lehetünk tanúi, amelyeket más-más egyéni célok hívtak életre, mégis kirajzolódni látszik egy közös cél közöttük: néprajzi ismereteket csempészni be az iskolába,

akár formális, akár informális keretek között. Kétségtelen, hogy ezek a pedagógusok nagyban hozzájárulnak a diákok néprajzi tájékozottságához, ugyanakkor látni lehet, hogy a néprajz oktatása kikerül a néprajzos szakemberek kezéből, érdeklődő, lelkes – főként más szakos – pedagógusok végzik, akiknek meggyőződésük, hogy ez fontos része kell, hogy legyen a nevelésnek. Ezt a képet árnyal(hat)ja az a tény, hogy a kolozsvári néprajz szak néhány éve pedagógusokat is képezhet, amivel az iskolákban való tanításra jogosultakká válnak.

Szakirodalom

BARABÁSI Tünde

2015 Tanítók és szakirányú mesteri képzés lehetősége. In: Kozma Tamás – Kiss Virág Ágnes – Jancsák Csaba – Kéri Katalin (szerk.): *Tanárképzés és oktatáskutatás. HERA Évkönyv 2014*. Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete, Budapest, 363–375.

BECZE Zsuzsa

2017 *A néprajzi elemek integrálása az anyanyelvi oktatásba*. I. fokozati tudományos és módszertani dolgozat. Témavezető: Tánzos Vilmos. BBTE, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár

CSIZMADIA Irma

1996 *Kalendáris szokások Vadasdon*. I. fokozati tudományos és módszertani dolgozat. Témavezető: Keszeg Vilmos. BBTE, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár

DEÁK Magdolna

2006 *A boszorkány-motívum az irodalomban*. I. fokozati tudományos és módszertani dolgozat. Témavezető: Keszeg Vilmos. BBTE, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár

FÓRIS-FERENCZI Rita

2008 *A tervezéstől az értékelésig. Tanterv- és értékelélmélet*. Ábel Kiadó, Kolozsvár

HOCHBAUER Gyula

1994 *A Barcaság (honismereti könyv)*. I. fokozati tudományos és módszertani dolgozat. Témavezető: Péntek János. BBTE, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár

KÁNTOR Katalin

1998 *Kükküllő menti folklór-monográfia*. I. fokozati tudományos és módszertani dolgozat. Témavezető: Keszeg Vilmos. BBTE, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár

LÁSZLÓ L. Éva

2017 *Az interkulturális kommunikáció fejlesztése V–VIII. osztályban*. I. fokozati tudományos és módszertani dolgozat. Témavezető: Szabó Árpád Töhötöm. BBTE, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár

PÉTER Mónika-Mária

2017 *A néprajzi elemek integrálása a didaktikai tevékenységekbe. Kátólaszegi hagyományok*. I. fokozati tudományos és módszertani dolgozat. Témavezető: Keszeg Vilmos. BBTE, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár

RAVASZ Réka-Márta

2014 *V–VIII. osztályos iskolán kívüli tevékenységek az etnológiai tartalmak tanulásában*. I. fokozati tudományos és módszertani dolgozat. Témavezető: Tánczos Vilmos. BBTE, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár

SZÁSZ László

2008 *Hagyományos jog- és népszokások a Gyergyói-medencében*. I. fokozati tudományos és módszertani dolgozat. Témavezető: Pozsony Ferenc. BBTE, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár

TORGYIK Judit

2010 Fokozati vizsgák a román közoktatásban. *Új Pedagógiai Szemle* 60. (5) 106–111.

Lucrări metodico-științifice despre predarea culturii populare

Studiul cercetează cazurile în care teme etnografice sunt incluse în învățământul public din România, respectiv metodele aplicate și conținuturile concepute în predarea acestor conținuturi etnografice de către profesorii care și-a asumat acest rol. Studiul analizează această temă prin prisma a nouă lucrări metodico-științifice pentru obținerea gradului didactic, care sunt accesibile la Biblioteca Catedrelor de Maghiară, UBB, Facultatea de Litere, respectiv care au fost conduse de cadrele didactice de la Departamentul de Etnografie și Antropologie Maghiară.

Theses for Didactical Qualification on Teaching Folk Culture

The study investigates the cases in which ethnographic content is included in the public education from Romania; also the methods and contents that the educators undertaking the role of teaching this ethnographic content, apply during teaching. The study analyses the topic based on nine theses for didactical qualification, accessible at the Library of the Hungarian Departments, BBU, Hungarian Linguistic and Literary Studies and coordinated by the staff of the Department of Hungarian Ethnography and Anthropology.

Zsigmond Győző

A magyar etnomikológia történetéről

Gomba és népi kultúra kapcsolatának kutatása végezt jött létre a 20. század ötvenes éveiben az etnomikológia (Lévi-Strauss 1973: 264). Alapítójának az amerikai Gordon Robert Wassont tekinthetjük, aki orosz felesége hatására kezdett el a témával foglalkozni (Wasson R.–Wasson V. 1957). Főképp a hallucinogén anyagokat tartalmazó gombáknak a mitológiában játszott szerepére tért ki tanulmányaiban (Wasson 1968). Munkáját többek közt a híres etnológus Lévi-Strauss is elismerte, ösztönözte, sőt maga is írt tanulmányt e témában (Lévi-Strauss 1973).

A mikológusok közül valószínűleg Carolus Clusius (a mikológia atyja) magyar segítségeire alapozva (főleg Beythe Istvánra) ismerte fel először a népi gombaismeret vizsgálatának a fontosságát (Clusius 1601). Majd a 20. században a francia Roger Heim látta be ugyanezt és jött rá a népi kultúrák, a mitológia kutatóival való együttműködés szükségességére (Heim–Wasson 1958).

Nem kizárt, hogy például Ázsiában – számunkra kevésbé hozzáférhető nyelven, illetve kiadványokban – akár jelentős előzményei is lehettek az etnomikológiának, ezekről azonban még nincs tudomásunk. Ázsia népei közül például a kínai és a japán rendkívül mikofil, igazi kultusza van náluk a gombáknak. A japánoknak nemzeti gombájuk is van, a *matsutake* (eddig ezért adtak a legtöbb pénzt a világon), amelyről külön könyv is szól (Toshiyuki 1997). Az ausztráliai etnomikológia legjelentősebb alakja a magyar Kalotás Árpád, ki jelentős mértékben hozzájárult a népi gombászat kutatásához, fontossága felismeréséhez (Kalotás 1996). Latin-Amerikában a kiváló etnobotanikus Berlin nyomán főképp Mexikóban lett több művelője a tudományágnak (Berlin 1992). Afrikában Ázsiához hasonlóan jelentős és ősi hagyománya van a népi gombászatnak (Oso 1975, 1977; Boa 2004, 2005). Európát illetően a spanyol García-Rollánt (García-Rollán 1989, 2003, 2006) és Garibay-Orijelt (Garibay-Orijel 2000, 2012), valamint a belga Thoent emelném ki (Thoen 1982).

Magyar és egyetemes vonatkozásban is fontos kezdet a már említett Carolus Clusius és Beythe István munkássága az 1500-as évek végén. Figyelemreméltó korábbi kezdeményezések voltak a gyűjtögetés, illetve általában etnobotanikai témájú, érintőlegesen a népi gombaismerettel is foglalkozó munkákban.

Az első tudományos munka, mely a magyar népi gombaismeretről is szól, a németalföldi Carolus Clusiusnak a műve (Istvánffi 1900), amely 1601-ben jelent meg *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis Historia* címmel. Clusius műve 16. századi magyar népi gombaneveket és a gombák akkori felhasználásával kapcsolatos adatokat is tartalmaz (például az ehetőek egy része esetében korabeli magyar recepteket is feltüntet).

Számottevő, jórészt néprajzi előzménynek számít a Clusiuszal együttműködő botanikus prédikátor Beythe István és Lencsés György munkássága. Magyar nyelvű kéziratos orvosi nagymonográfiájában Lencsés György (1530–1593) mintegy 30 gomba-adatot közöl, az ő esetében egyről sem tudjuk kétségtelenül, hogy az a szerző saját „etnomikológiai” gyűjtéséből való-e vagy sem. Az etnomikológia csirájában a magyar nyelvterületen jött létre a reneszánsz idején, és a modern, a maga összetettségében művelt népi gombászat ugyanítt éli a maga reneszánszát. Méltán figyel fel rá az utóbbi időben egyre inkább a világ (Dugan 2011: 107, 121).

A *Magyar Néprajzi Lexikon*ban még nem szerepel az etnomikológia címszó, de a 2. kötetben, a *gombászás* címszónál kapunk némi eligazítást. A *Magyar Néprajz VII.* kötetében, – amelynek a népi természetismeret, növényismeret is tárgya – a gombaismeretről összesen két mondatban van szó, érintőlegesen (Szabó 1990: 735–736). Többet mond a témában, noha rövid, vázlatos (a magyar etnomikológia 20. századvégi eredményeiről még nem szóló), a *Magyar Néprajz II. Gazdaság* című kötetének *Gombák*, valamint *A tápló és felhasználási módjai* című alfejezete (Gunda 2001b: 24–25, 2001c: 31–32).

A népi táplálkozással foglalkozók közül például Kardos László (Kardos 1943) és Dömötör Sándor (Dömötör 1952a) a dunántúli népi gombaismeretről érdekes és fontos adalékokkal szolgált munkáiban. A gyűjtögetést kutatva tér ki etnomikológiai kérdésekre a jeles néprajzkutató, Gunda Béla, aki a gombászás bemutatásakor még Vajkai Aurél, Bödei János és Gregor Ferenc nevét említi.¹ Gregor Ferenc írása (Gregor 1973) nyelvészeti, név-

¹ Lásd *gombászás*, MNL II. 291.

tani feldolgozás, a magyar népi gombanévanyagot elemzi. László Kálmán alapos mikológiai munkája (László 1976–77) két város és vidéke gombaismeretéről szól piacaik gombakínálata alapján. Péntek János és Szabó T. Attila (Péntek–Szabó 1985) kalotaszegi etnobotanikai monográfiájukban viszonylag keveset írnak a gombavilágról: 23 nemzetség mintegy 30 fajtát veszik számba megadva népi neveiket. A barkó vidékről és a régi Torna megye tájairól Paládi-Kovács közöl adalékokat a *tinórú* és a többi gombaféle népi használatáról és neveiről. Folytathatnók a sort (Bódi, Danter, Hollós, Zsupos stb.), bár ez nem változtat azon, amit Ujváry Zoltán jelez 1991-ben: „Még kevés a komoly, tudományos összevető elemzés, pedig csak ez az út lenne járható egy-egy közösség gombaismeretének felmérésénél meg bemutatásánál.” (Ujváry 1991: 35)

Valóban, az addig közölt munkákban például a következő hiányosságokat észleltem (főképp magyar és román vonatkozásban): olykor tudományosan meg nem alapozott, nem alátámasztott kijelentések, pontatlan gomba-meghatározások (esetleg átvett), félreértések előfordulását, és a hiányos forrás-megjelölést. Ezek miatt például többször kérdéses, népi-e az akként közölt gombanév; valóban ismert-e az így feltüntetett gomba stb. Ugyanakkor nem lehet következtetni az egyéni és a közösségi gombaismeret különbségeire, főleg ami a 21. század előtti etnomikológiai vonatkozású közléseket illeti: a legpontosabbak, de a legszűkszavúbbak is mikológusaink idevágó munkái.

Etnomikológiai tanulmány, közlés magyar viszonylatban alig jelent meg a 20. század végéig. Következésképp eddig elsősorban a népi táplálkozásról, a gyűjtögetésről szólva meg a névtani vizsgálódás során esett szó a magyar szakirodalomban az etnomikológia kérdésköréről. 1991 után sokat változott, javult a helyzet. Kicsi Sándor András elsősorban nyelvészeti, névtani írásaiban értékes néprajzi adalékokkal is szolgál, különösképp *Néhány népi gombanevünkről* című munkájában (Kicsi 2005).

Kifejezetten etnomikológiai tanulmányt közöl alulírott 1994-ben, mely elődje előadásként hangzott el 1993 májusában egy, a Kriza János Néprajzi Társaság által szervezett – Székelyudvarhelyen tartott – etnobotanikai tudományos tanácskozáson (Zsigmond 1994). A háromszéki Sepsikőröspatak etnomikológiai vizsgálata kiindulópontot jelentett csupán, azóta kutatásaim kiterjesztettem a magyar nyelvterület nagy részére, persze a legtöbbet az erdélyi helyzet felmérésén dolgoztam. 1999-ben a Francia Mikológiai Társaság lapjában közöltem a gombák helyéről a magyar népi gyógyászatban (Zsigmond 1999a).

Mondhatni kisebb munkaközösség is alakult (és bővülésre vár), amelynek tagjai egy nyelvész (Kicsi Sándor András), egy mikológus (Sántha Tibor) és egy néprajzkutató (Zsigmond Győző) összefogtak a siker érdekében, a modern etnomikológiáért. Kicsi Sándor Andrásnak idevágó tanulmányai jelentek meg 1995 és 2005 között, Sántha Tibor (ifj. és id.) munkája pedig Gelence népi gombaismeretéről 2003-ban (ezt megelőzte – megjelenését, de nem megírását illetően – Sántha a harapégtégombáról írott munkája 2002-ben). Nemrég ifj. Sántha Tibor (Sántha 2009) részletekbe menő könyvészetet adott meg az erdélyi etnomikológiát illetően is. Kicsi és Zsigmond etnomikológiai kisenciklopédia, kézikönyv közös megírását tervezik (nagyreszt már elkészült a korallgombák és népi kultúra témájú együtt írt tanulmányuk). Az etnomikológia 2010 körül nemcsak magyar nyelvterületen mutatott valamilyen értelemben robbanásszerű fejlődést, hanem világszerte. Mindenesetre magyarul immár három kifejezetten etnomikológiai tárgyú könyv létezik (Zsigmond 2009a, 2011a, Kicsi 2009). Az említett három etnomikológushoz (néprajzos, nyelvész, mikológus) az utóbbi években etnomikológiai értekezések megírásával, illetve előkészítésével kapcsolódott két fiatal kutató: a nyelvész Bagladi Orsolya (doktorált a Veszprémi Pannon Egyetemen) és a néprajzkutató Berdán Zsuzsanna (a debreceni egyetem doktorandusza). Bagladi értekezését a magyar népi gombanevek nyelvészeti feldolgozásából írta, de előtanulmányai már jelentek meg az utóbbi időben (Bagladi 2009, 2010, 2011). Berdán Zsuzsanna a légyőő galóccával kapcsolatos magyar és német etnomikológiai adatok gyűjtésére, feldolgozására vállalkozott, majd a hegyi pásztorok növény- és gombaismeretét kezdte tanulmányozni (Berdán 2013, 2014). Volt egy harmadik irányított doktorandusz is Franciaországból (Torterat Gwendolin, Université de Paris X), aki 2009 óta kérte a segítséget a bükkfataplóhoz kapcsolódó néphagyományról, de pár éve ez témaváltás miatt elmaradt.

Alulírott több egyetemi hallgatója, tanítványa a bukaresti egyetemről elfogadta az irányítást, és végzett kutatómunkát etnomikológiai témákban és írtak ilyen jellegű szakdolgozatokat (Antal 2003, Köllő 1999, 2000, Bartha 2010). Antal Csilla a csíkdánfalvi népi táplálkozás kapcsán tért ki a népi gombászatra. Köllő Tünde a gyergyói tanyavilág népi gombaismeretéről írt két etnobotanikai szakdolgozatában (államvizsga, mesteri). Bartha Éva miután tanár lett Szentegyházán, egykori tanára kérdőíve alapján mutatta be kéziratában a helység népi gombászatát. A Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszékén ismételtelen hangzott el előadás a népi gom-

bászatról, viszont alulírott a szegedi József Attila Tudományegyetemen vendégtanárként (2002. II. félév) hat etnomikológiai előadást is tartott etnomikológia-etnogasztronómia, népi gombaismeret tematikájú kurzusa keretében. Persze mások is szolgáltak fontos adalékokkal, foglalkoztak érintőlegesen etnomikológiai vonatkozásokkal néprajzi, etnobotanikai munkákban (például Gazda Klára, Gub Jenő, Kóczián Géza, L. Juhász Ilna, Rab János, Péntek János, Szabó T. Attila, Tarisznyás Márton)².

A magyar etnomikológia egyre ismertebbé válik más nyelveken is, főleg angol és francia nyelven közölt tanulmányok által. Az eddigi legjelentősebb összefoglaló munka (Dugan 2011) a bizonyosság erre. Több nemzetközi konferencián hangozhatott el etnomikológiai előadás, de csak 2008-ban került sor az első nemzetközi etnomikológiai konferencia megrendezésére, tudunkkal ez világviszonylatban is kezdetnek számított (Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 2008. április)³. Mindmáig az első és egyetlen nevében is etnomikológiai folyóirat, évkönyv a tanulmányokat jórészt angolul is közlő *Moeszia*. Az *Erdélyi Gombász* a László Kálmán Gombászegyesület Sepsiszentgyörgyön megjelenő szaklapja, mely a világhálón is hozzáférhető⁴. Többek közt angol, francia, spanyol, román és bolgár nyelvű idézéseiről tudunk etnomikológusainknak (Dugan 2011: 10, 29, 31, 40, 45, 121, Garibay-Orijel 2012: 5, Roussel et al. 2002: 2, 26, 31, 32, 46, Uzunov–Stoyneva–Gärtner 2015: 6, Drăgulescu 2014: 384). Legjelentősebbnek azt tartjuk e vonatkozásban, hogy az eddigi első nagy összefoglaló munka legtöbbet hivatkozott szaklapja a *Moeszia*, s leghivatkozottabb szerzői magyarok. Alulírottal könyve megírása előtt többször is egyeztetett az amerikai szerző (Dugan 2011).

A jövőbeni feladatokat illetően a népi gombanevek (a hivatalos és a tudományos névhez társított) összegyűjtését, a történeti anyag rendezését, a magyar, román, német, finnugor, török, szláv és más gombanevek, etnomikológiai tudások közti viszony tisztázását, a teljesebb (például kérdőíves), sokrétűbb, szakszerűbb gyűjtést emelem ki (Zsigmond 1993, 2009a: 102) – úgy is mint fontos, hiánypótló, érdekes elvégzendőket. A gyakrabban vizsgált területei az etnomikológiának a következők: gombanevek, gombák a népi gyógyításban, gomba és mitológia, gomba és táplál-

² Lásd még *Szakirodalom*.

³ Lásd még Kicsi 2017.

⁴ www.gombasz.ro

kozás. Eredményeink is ezeken a területeken számottevőbbek, noha még mindig elég hiányosak, főleg a részleteket illetően. A kutatás elvégzése az egész magyar nyelvterületen megtörtént, és megjelent a világviszonylatban is egyedülálló etnomikológiai tájegység-monográfia (Zsigmond 2011a). Mai hiedelmek és ismeretek a gombáról, gomba és népköltészet, a gombászás mint foglalkozás, gomba és népművészet, gomba és népi gyermekjáték, gomba és népi konyha, gomba és népzene, néptánc – ezekről például mindmáig viszonylag keveset mond a szakirodalom, többnyire még kiaknázatlan érdekes kutatási témák csupán.

Megjegyzem, hogy a gyűjtő felszerelése, kérdőíve, az általa mutatott képek mennyisége és minősége is befolyásolja a végzett munka eredményét. Úgyhogy a jövő feladatai közé sorolom a minél tökéletesebb, a pontos összehasonlítást lehetővé tevő etnomikológus-kellékek előteremtését is.

A gyűjtögetés (és annak kiemelt fontosságú része, a gombászás) egyfelől egy primitív fejlődési fokot jelent, ősi meghatározója az ember és az élővilág többi részének összhangjára irányuló törekvésünknek, másfelől beépült a mai és – bizony állítható – a jövő fejlett társadalmába. A gomba, gombászás és az ember, a kultúra szövevényes kapcsolatának kutatása számos tudományág számára szolgáltatna újabb adatokat, lehetővé tenné a nyitást, a fejlődés más lehetőségeit.

Alulírott a Kárpát-medence minden magyar néprajzi tájegységét felfereste etnomikológiai kutatásokat folytatva, mégis szinte mindenhol van még jócskán feltárni való e területen, sok részletkérdés vár még tisztázásra a jövőben. Az alapos munka végzéséhez, az egész magyar nyelvterület etnomikológiai feltérképezéséhez általában együttműködésre, több kutató összefogására van szükség. Az alábbi irodalom jól jelzi, hogy interdiszciplináris tudományág a népi gombászat, a számos néprajzi munkán kívül főleg nyelvészeti meg botanikai-mikológiai írásokat említ. A Kriza János Néprajzi Társaság (1990–), a Magyar Mikológiai Társaság (1982–) és a László Kálmán Gombászegyesület (1999–) tagjai révén, intézményes háttérrel biztosítva alaposan hozzájárultak a magyar népi gombászat kutatásához a Kárpát-medencében.

Fontosnak tartom a László Kálmán Gombászegyesület egyik együttműködő partnerét is megemlíteni e helyen, a Székely Nemzeti Múzeumot, mert itt található az etnomikológiai kutatások egyik eredménye, egy a világon egyedülálló tárgyegyüttes, mely a korondi taplófeldolgozás mesterségét és művészetét (egyféle hungarikum ez) mutatja be (korondi

„toplászok”: István Lajos, Szócs Lajos, Kakas Zoltán és Zsigmond Győző munkáit, adományait tartalmazza). Utóbbi az, aki a gyűjteményt összehozta és a múzeumnak adományozta 1998-ban.

A magyar etnomikológiai kutatásokat többször segítette az utóbbi évtizedekben a Magyar Tudományos Akadémia (Domus Hungarica és Bolyai János ösztöndíjak által): köszönet érte.

A kárpátaljai terepmunka elvégzéséhez útiköltség-támogatással járult hozzá 1997-ben több párizsi magyar, három franciaországi kulturális szervezet (Assoc. Vincentinum, A.J.C.H. és a Fejtő Ferenc vezette ALCYON) tizenegy tagja (Ebergényi Gizella, Hollán Mária, Kosztolányi Károly, Mester Magdolna, P. Ruzsik Vilmos, Szántai Lajos, Selegny Eric, Suire-Kütter Éva, Szőke György, Vida Márta, Winkler Antónia) Nyáry Judit javaslatára.

Szakirodalom

ANTAL Csilla

2003 *Népi táplálkozás Csíkdánfalván*. Szakdolgozat, Bukaresti Tudományegyetem, Hungarológia Tanszék

BAGLADI Orsolya

2009 A Codex Clusii és az etnomikológia. *Iskolakultúra*. (10) 101–108.

2010 A Clusius-kódex és a Fungorum in Pannoniis magyar nyelvű vargánya- és tinórunevői. *Moeszia*.(5–6) 76–79.

2011 *Magyar gombanevek nyelvészeti elemzése*. Doktori (PhD) értekezés. Pannon Egyetem, Veszprém

BÁLINT Sándor

1957 *Szegedi Szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BARTHA Éva

2010 *Szentegyháza népi gombaismerete*. (Kézirat)

BEKE Ödön

1935 Népies növényneveink történetéhez. Különlenyomat a *Vasi Szemle* II. évfolyamából. 18–20.

BENEDEK H. Erika

1997 Adalékok egy moldvai csángó falu népi növényismeretéhez. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 150–168.

BENKŐ József

1780 *Phytologicon. Index I. Vegetabilium. Fungi*. Budae, 83–84.

1783 *Benkő fűszéres nevezeti*. Nomenclatura Botanica (Molnár János közlése).

BERDÁN Zsuzsanna

2013 Homoetnatura. Etnomikológiai vizsgálódások az interdiszciplinaritás jegyében. *Nagyerdei Almanach* 4. (1) (6) 1–8. http://nagyalma.hu/szamaink/szerzoi_jogok/ (Utolsó letöltés: 2017. nov. 17.)

2014 *A néphagyományban ismert galócák etnomikológiai vizsgálata Közép-Európa magyar és német nyelvű területein*. (Kézirat)

2017 *Etnobotanikai és etnomikológiai vizsgálatok Kelet-Svájc területén: Alpstein*. Doktori (PhD) értekezés vázlata. Debreceni Egyetem

BERLIN, Brent

1992 *Ethnobiological Classification. Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies*. Princeton University Press, Princeton, N. J.

B[EYTHE] St[ephanus] – CLUSIUS Carolus

1583 *Stirpium nomenclator pannonicus*. Manlius, Németújvár

BOA, Eric

2004 Wild Edible Fungi. A Global Overview of Their Use and Importance to People. (Non-Wood Forest Products, 17.) Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome

2005 *Los hongos silvestres comestibles. Perspectiva global de su uso e importancia para la población*. Organización de las Naciones Unidas para la Agricultura y la Alimentación, Roma

BOSNYÁK Sándor

1973 Adalékok a moldvai csángók népi orvoslásához. *Orvostudományi Közlemények* LXIX–LXX. 279–298.

BÖDEI János

1943 Adatok Zalabaksa gyűjtőgető gazdálkodásához. *A Néprajzi Múzeum Értesítője* XXXV.(2) 70–73.

BŐDI Erzsébet

1981 Növényi alapanyagú táplálékok. In: Szabadfalvi József (szerk.): *Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről*. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, X.) Miskolc, 147–160.

1985 A medvesaljai falvak táplálkozása. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Gömör néprajza* I. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 55–120.

1991 A természetes növénytakaró hasznosítása táplálkozás céljából az Ung vidékén. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József Tiszteletére*. Ethnica Alapítvány, Debrecen, 163–172.

CLUSIUS, Carolus

1601 *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia et Codex Clusii*. In: *Rariorum plantarum historia*. Antverpiæ: Ex officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, CCLXI–CCXCV.

1983 *Fungorum in Pannoniis observatorum Brevis Historia et Codex Clusii*. Szerkesztette: Aumüller, Stephan és Jeanplong József. Akadémiai Kiadó, Budapest

CLUSIUS, Carolus – BEYTHE István

1583 *Stirpium Nomenclator Pannonicus*. In: *Rariorum aliquot stirpium historia*. Graz

CZIGÁNY L. G.

1980 The Use of Hallucinogens and the Shamanistic Tradition of the Finno-Ugrian people. *The Slavonic and East European Review* 58. (2) 212–217.

CZIRÁKY J.

1820 *Cziráky-féle összeírás*. Kézirat másolata, Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltár, száma: III/1874.

CSABA József

1945 Gombafélék gyűjtése és felhasználása a vendeknél. *Ethnographia* LVI. (1–4) 70–72.

DÖMÖTÖR Sándor

1952a *Dömötör Sándor gyűjtése. Farkasfa, 1952. május 22–26*. Néprajzi Osztály Kézirattára. Savaria Múzeum, Szombathely, K-189. IV. 3–4, 15.

1952b *Vegyes néprajzi gyűjtés*. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 2981.

1953 *Vend népdalok és szokások*. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 4140.

DRĂGULESCU, Constantin

2014 *Dicționar de fitonime românești*. Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu

DUGAN, Frank M.

2011 *Conspectus of World Ethnomycology*. APS, St. Paul, Minnesota

ERDÉLYI Zoltán

1953 *Bernecebaráti gyűjtés*. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 4208.

FEKETE Péter, H.

1958 Taplókészítés csiholáshoz. *Ethnographia* LXIX. (3) 465–466.

FERENCZI Géza

1961 Taplófeldolgozás Korondon. *Ethnographia* LXXII. (1) 100–111.

FRENDL Kata

2002 Népi növényismereti adatok a Székelyföldről. In: Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet (szerk.): *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből*. SzTE Néprajzi Tanszék, Budapest–Szeged

GARCÍA-ROLLÁN, Mariano

1989 La consommation des champignons en Espagne péninsulaire (milieu rural). *BSMF*. t. 105. fasc. 3. Paris, 207–226.

2003 *Los hongos en textos anteriores a 1700*. 1. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid

2006 *Los hongos en textos anteriores a 1700*. 2. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid

GARIBAY-ORIJEL, Roberto

2000 *La etnomicología en el mundo: pasado, presente y futuro*. Universidad Nacional Autónoma de México, México

GARIBAY-ORIJEL, Roberto – RAMIREZ-TERRAZO, Amaranta – ORDAZ-VELÁZQUEZ, Marisa

2012 Women care about local knowledge, experiences from ethnomycology. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*. Biomed Central, USA <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3487846/> (Utolsó letöltés: 2017. szept. 17.)

GÁSPÁR Gyula

1944 A korondi taplósok. *Búvár* X. (2) 61–65.

GAZDA Klára

1970 Adatok a sepsiszentkirályi gyűjtőgető gazdálkodáshoz. In: Székely Zoltán – Árvay József – Jecza Tibor – Kovács Sándor (szerk.): *Aluta II/1*. Sepsiszentgyörgyi Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 421–428.

1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

GREGOR Ferenc

1973 *Magyar népi gombanevek*. (Nyelvtudományi Értekezések, 80.) Akadémiai Kiadó, Budapest

GRESCHIK Viktor

1915a A szepesi flóra mint táplálék. *Szepesi Hírnök* VIII. (19) 2–3.

1915b A szepesi flóra mint táplálék. *Szepesi Hírnök* VIII. (13) 2.

GRYNAEUS Tamás – SZABÓ LÁSZLÓ, Gy.

2002 A bukovinai hadikfalvi székelyek növényei (Növénynevek, növényismeret és -felhasználás). In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10. Játék és kultúra*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 153–246.

GUB Jenő

1993 Adatok a Nagy-Homoródés a Nagy-Küküllő közötti terület népi növényismeretéhez. *Néprajzi Látóhatár* II.(1–2) 102.

1994a *Sóvidéki népi növényismeret*. (Kézirat)

1994b Növényekkel kapcsolatos hiedelmek és babonák a Sóvidéken. *Néprajzi Látóhatár* III. (3–4) 193–198.

1996 *Erdő-mező növényei a Sóvidéken*. (Hazanézó könyvek) Firtos Művelődési Egylet, Korond

GUNDA Béla

1938 A gyűjtőgető gazdálkodás emlékei egy gerecsehegységi tót faluban. *Ethnographia* XLIX. (1–2) 213–214.

1939 *A gyűjtőgető gazdálkodás. Az elvetett búzától a kenyérig*. Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez, 1.) Budapest

1960 A gyűjtőgető életmód emlékei a gyalui havasokban. *Műveltség és Hagyomány* I–II. 207–218.

1966 *Ethnographia Carpathica*. Akadémiai Kiadó, Budapest

1967 Tejoltó növények a Kárpátokban. *Ethnographia* LXXVIII. (2) 161–175.

1976 Néhány megjegyzés a szláv eredetű magyar gombanevekhez. *Ethnographia* LXXXVII. (1–2) 226–228.

1979 Gombászás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 291.

1982 Tapló. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon V*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 206.

1989 A mágikus jószágőrzés. In: Uő: *A rostaforgató asszony*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 51–70.

1990 A természetes növénytakaró és az ember. Különlenyomat az Egri Dobó István Vármúzeum évkönyve *AGRIA* XXIV. kötetéhez

2001a A vadnövények gyűjtése. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 11–40.

- 2001b Gombák. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 24–25.
- 2001c A tapló és felhasználási módjai. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 31–32.
- HEIM, Roger – WASSON, R.Gordon
- 1958 *Les champignons hallucinogènes du Mexique*. Muséum national d'histoire naturelle, Paris
- HOLLÓS László
- 1899 Népies gombanevek. *Természettudományi Közlöny*. XXXI. Kötet. 355. füzet, Budapest
- 1911 *Magyarország földalatti gombái, szarvasgombaféléi*. Kiadja a K. M. Természettudományi Társulat, Budapest
- 1933 Szekszárd vidékének gombái. *Matematikai és Természettudományi Közlemények* 37. (2) 1–215.
- HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György (szerk.)
- 1989 *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest
- ISTVÁN Lajos – SZŐCS Lajos
- 2008 *Taplómegmunkálás Korondon*. Hargita Megyei Hagyományörző Forrásközpont–Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely
- ISTVÁNFFI Gyula
- 1900 *A Clusius-Codex mykologiai méltatása, adatokkal Clusius életrajzához*. Budapest
- JEANPLONG József – KATONA Imre
- 1983 Clusius in Westpannonien. Beziehungen zu Boldizsár Batthyány und István Beythe. In: CLUSIUS, Carolus: *Codex Clusii*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 34–39.
- KALOTÁS Árpád
- 1996 Aboriginal knowledge and use of fungi. In: *Fungi of Australia*. Vol IB. Melbourne, 269–295.
- KARDOS László
- 1943 *Az Őrség népi táplálkozása*. (Tanulmányok az Őrség Monográfiájához, I.) Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya, Budapest
- KICSI Sándor András
- 1995 Fülgomba. *Magyar Nyelv* XCI. (3) 355–361.
- 1997 *Néhány adat gyógyító gombákról*. (Kézirat)

- 1998 Vérzéscillapító tapló és pöfeteg a magyar népi gyógyászatban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 6. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 277–280.
- 2001 A májgomba népi elnevezéseiről. *Magyar Nyelv* 97. (1) 85.
- 2002 A 'gomba' jelentésű szók a környező cigány nyelvjárásokban. *A Dunánál* 1. (6) 96–97.
- 2003 A légyölő galóca révületkeltő szerként való felhasználásáról. *Moeszia. Erdélyi Gombász* 1. 7–9.
- 2004a A Városliget gombáiról, Szomory szilveszteri vacsorája a Margitszigeten, Spenótház és Elizélt Palota. *Holmi* 16. (12) 1521–1526.
- 2004b Vérzéscillapító gombák a magyar népi gyógyászatban. *Orvostörténeti Közlemények* 188–189. (3–4) 155–160.
- 2004c A keserűgomba népi elnevezéséről. *Moeszia. Erdélyi Gombász* 2. 71–83.
- 2004d *A vargánya*. (Kézirat)
- 2005 Néhány népi gombanevünkről. *Magyar Nyelv* CI. (3) 336–351.
- 2009 *Népi gombaismeret*. Orpheusz Kiadó, Budapest
- KISS SZÉKELY Zsolt – KISS SZÉKELY Júlia
- 2003 *Összehasonlító etnobotanikai jegyzetek. Szőkefalvi (Erdély, Marosmegye, Kis-Küküllő mente) és gyermelyi (Komárom-Esztergom megye) növényismeret*. (Kézirat)
- KÓTYUK István
- 1983 Népi növényismeret és növénytani szókincs Ráton. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Intermix, Ungvár–Budapest, 75–93.
- KÖLLŐ Tünde
- 1990 Adatok Böde gyűjtögető gazdálkodásához. In: Hála József – Horváth Gyula (szerk.): *Néprajzi Dolgozatok Bödéről*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 54–66.
- 2000 *Gyógynövényismeret és népi gyógyítás a Gyergyói-medence peremvidékén*. Szakdolgozat, Bukaresti Tudományegyetem, Hungarológia Tanszék
- LÁSZLÓ Kálmán
- 1976–1977 A brassói és sepsiszentgyörgyi piacon árusított gombák. In: Székely Zoltán – Gazda Klára – Kovács Sándor – Kozák Albert – Zágoni Jenő (szerk.): *Aluta VIII–IX. Studii și comunicări – Tanulmányok és közlemények*. Sepsiszentgyörgyi Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 210–218.

LÉVI-STRAUSS, Claude

1973 Les champignons dans la culture. In: Uő: *Anthropologie structurale deux*. Plon, Paris, 263–279.

LISZKA József (szerk.)

1994 *Leléd hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében*. Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság–Lilium Aurum, Komárom–Dunaszerdahely

MAKAY Béla – KISS József

1988 *Népi gyógyítások Szatmárban*. Népszava Kiadó, Budapest

MARKUS, Michal

1979 A Kárpát-medence etnobotanikai problémái. In: Antall József – Buzinkay Géza (szerk.): *Orvostörténeti közlemények. Communicationes de historia artis medicinae. Supplementum*. 11–12, 113–123.

MÁRKUS Mihály

1941 Gyűjtögetés a Csermosnya völgyében. *Néprajzi Értesítő* XXXIII. (2) 173–177.

MÁTYUS István

1787 A Gombákról. In: Melius Péter (szerk.): *Ó és Új Diaetetica*. III. kötet. Pozsony, 471–488.

MELIUS Péter

1978 *Herbárium*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

MÉSZÁROS Ágnes

1998 Népi gyógyítás Székelyvarságon. In: Bárh János (szerk.): *Havasalja havasa. Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyák népéről*. Cumania Alapítvány, Kecskemét, 391–468.

MOESZ Gusztáv

1908 Székely és csángó növénynevek. *Magyar Nyelv* IV. (1) 29–34.

1929 Gombák a Székelyföldről. In: Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára* II. Kolozsvár, 545–554.

1944 A mátrai gombák népies nevei. *Botanikai Közlemények* XLI. 109–114.

NAGY Imre

1936 A szarvasgomba székelyföldi előfordulásáról. *Székelység* VI. (5–6) 42.

NAGY MOLNÁR Miklós

1992 Adatok Imola gyűjtögető gazdálkodásához. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Faggyas István tiszteletére. Gömör néprajza XXXIII*. Debreceni Egyetem Néprajz Tanszéke, Debrecen, 45–52.

- NEMES Zoltánné – GÁLFFY Mózés – MÁRTON Gyula
1974 *Torjai szójegyzék*. Sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeum, Sepsiszentgyörgy
- NÉMETHY Endre
1939 *Sárhidai gyűjtés*. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 143.
- NYÁRY SZABÓ László
2002 *Az üvegfűvő falvak gombászata. Mátraszentimre gombanevei és gombászati szokásai*. (Kézirat)
- NYILASSY Judit
1951a *Gyűjtögetés*. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 2519.
1951b *Gyűjtögető-gazdálkodás*. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 2518.
1951c *Táplálkozás*. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 2361.
- OSO, Benjamin Afolabi
1975 Mushrooms and the Yoruba people of Nigeria. *Mycologia* 67. 311–319.
1977 Mushrooms in Yoruba mythology and medicinal practices. *Economic Botany* 31. 367–371.
- PÁLFALVI Pál
1992 Gombák. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* II. (1) 20–22.
1993 *Gyimesi etnobotanikai gyűjtés*. (Kézirat)
2000 *Gyimesi etnobotanikai gyűjtés*. (Kézirat)
- PENAVIN Olga
2000 *Szlavóniai (kórógyi) szótár*. Nap Kiadó, Budapest
- PÉNTEK János
1997 A növénynevek és a földrajzi nevek viszonyáról. In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály: *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. II., Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, Budapest–Miskolc, 427–430.
- PÉNTEK János – SZABÓ T. Attila
1980 Egy háromszéki falu népi növényismerete. *Ethnographia* LXXXVII. (1–2) 203–225.
1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- PERESZLÉNYI Mária
1952 *Szentkirályszabadjai gyűjtés*. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 1844.
- PESOVÁR Ernő
1951 *Bakonybél*. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 2741.

PUSKÓ Gábor

2003 *Beje hagyományos gazdálkodása a 20. század első felében*. Kulturális Antropológiai Műhely, Tornalja

RAB János

2001 *Népi növényismeret a Gyergyói-medencében*. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda

RÁCZ Gábor – RÁCZ-KOTILLA Erzsébet – LAZA Aristide

1984 *Gyógynövényismeret*. Ceres Kiadó, Bukarest

RÁCZ János

2010 *Növénynevek enciklopédiája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest

RÁDULY János

1990 *Hold elejti, Nap felkapja. Kibédi találós kérdések*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

RADVÁNYI Antal

1912 A székelyföldi taplóipar. A “toplászat” monográfiája. *Erdészeti Lapok* LI. (17) 700–710.

RAPAICS Raymund

1934 *A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest

ROUSSEL, Bertrand – RAPIOR, Sylvie – MASSON, Christian-Louis – BOUTIÉ, Paul

2002 *L'Amadouvier. Grande et petitehistoire d'un champignon*. Soc. D'Hort. Et d'Hist. Nat. De l'Hérault, Montpellier

SÁNTHA Tibor

1999 A Székelyföld nagygomba-világának kutatása. In: Boér Hunor (szerk.) *Acta – 1999*. I. Székely Nemzeti Múzeum–Csíki Székely Múzeum, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 29–42.

2002 A gelencei harapégtogomba. *Erdélyi Nimród* IV. (3) 10–11.

2009 A Székelyföld nagygombakutatásának története. *Mikológiai Közlemények* 48. (2) 155–184.

SÁNTHA Tibor –SÁNTHA Tibor, id.

2003 Gelence népi gombaismerete (Háromszék, Erdély). *Mikológiai Közlemények* 42. (1–2) 123–142.

SZABÓ László

1990 Népi természetismeret. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás. Néphit. Népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 725–741.

SZABÓ T. Attila (szerk.)

1992 A pannon etnobotanika kezdetei: *Stirpium nomenclator pannonicus* –S[tephanus] B[EYTHE](1583), Carolus Clusius (1583/84) és Czvittinger Dávid (1711) kiadásában. *Collecta Chusiana 2. BioTár*. Nyugat-magyarországi Egyetemi Regionális Szövetség–Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely–Grác–Németújvár

SZABÓ T. Attila – BIRÓ Zsolt

2000 *Ars Medica Electronica*. Budapest–Kolozsvár–Szombathely–Veszprém

SZENDREY Zsigmond– SZENDREY Ákos

1922–1963 (a gyűjtés ideje) *Magyar néphit és népszokás lexikon*. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 6186.

SZOLNOKY Lajos

1951 *Nagykapornaki gyűjtés*. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 2528.

SZÓCS Lajos

1997 Taplómunkák az árcsói fazekasvásárokon. In: Ambrus Lajos (szerk.): *A korondi fazekasvásárok. Árcsó, 1978–1997*. Firtos Művelődési Egylet, Korond, 40–52.

SZTANCSEK József

1909 *Privigyei gyűjtés*. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 284.

TARISZNYÁS Márton

1978 A gyűjtögető gazdálkodás hagyományai Gyergyóban. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1978*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 25–33.

1994 *Gyergyó történeti néprajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest

TÁTRAI Zsuzsánna

1990a Adalékok a Zobor-vidéki magyar falvak vallásos hagyományaihoz. In: Fejős Zoltán –Küllös Imola (szerk.): *Vallási néprajz 4. Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 257–278.

1990b Jeles napok – ünnepi szokások. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás. Néphit. Népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 102–328.

TESz

1967–1976 Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest

- THOEN, Daniel
1982 Usages et légendes liés aux polypores. *Bull. Trim. de la Société Mycologique de France* tome 98, fascicule 3. 289–318.
- TÓFALVI Zoltán
1993 Taplófeldolgozás a Sóvidéken. *Hazanéző*. (1) 26–30.
- TOPOROV, V. Ny.
1988 *Gombák*. In: Tokarev, Sz. A. (szerk.): *Mitológiai enciklopédia I–II*. Gondolat Kiadó, Budapest
- 1995 On the Semiotics of Mythological Conceptions about Mushrooms. *Semiotica* 53–54. 295–357.
- TORTERAT, Gwendolin
2010 *Ressources forestières: droits et usages dans la Roumanie d'aujourd'hui*. Université Paris Ouest (Kézirat)
- TOSHIYUKI, Arioka
1997 *Matsutake*. Mono to ningenno bunkashi 84. Housei University, Tokyo
- Tóth Imre
1987 *Ipoly menti palóc tájszótár*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 176.) Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest
- TÓTH Miklós
1983 A „vargánya anyja” – gomba a Göcsejben. *Mikológiai Közlemények*. (3) 142.
- ÚJFALVI Sándor
1982 *Az erdélyi régibb és közelebbi vadászatok és vadak*. Újfalvi Sándor öreg vadásztól Kolozsvárt 1854ik évben. (I. kiadása megjelent 1941-ben), Magvető Kiadó, Budapest
- UJVÁRY Zoltán
1991 *Népi táplálkozás három gömöri völgyben*. (Gömör néprajza, XXIX.) KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 35–46.
- UZUNOV, Blagoy Angelov – STOYNEVA-GÄRTNER, Maya Petrova
2015 Mushrooms and Lichens in Bulgarian Ethnomycology, *Journal of Mycology*, Article ID 361053, <http://dx.doi.org/10.1155/2015/361053> (Utolsó letöltés: 2017. nov. 17.)
- VAJKAI Aurél
1941 A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. *Néprajzi Értesítő* XXXIII. (3) 231–258.
- 1943 *Népi orvoslás a Borsavölgyében*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár

- 1948 A magyar népi orvoslás kutatása. Különnyomat a *Magyar Népkutatás Kézikönyvéből*. Budapest, 14–15.
- 1959a *Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1959b *A Bakony néprajza*. Gondolat Kiadó, Budapest
- VARGA Bernadett
- 1993 Gombák. In: Bodnár Mónika (szerk.): *Bódva menti dolgozatok*. Utánpótlás 3. Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, Komárom, 57–60.
- VARGÁNÉ Tóth Lídia
- 1994a Népi táplálkozás a Kisalföld északi részén. In: Körmenyi Géza (szerk.): *Paraszti élet a Duna két partján* II. Tatabánya, 43–58.
- 1994b A termelés és fogyasztás összefüggései a Csalóköz népi táplálkozásában. *Néprajzi Látóhatár* III. (3–4) 139–158.
- VASAS Samu
- 1985 *Népi gyógyászat*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1993 *A kalotaszegi gyermek*. Kráter–Colirom Rt., Budapest
- VASVÁRI Zoltán
- 1993 Szokolya erdőgazdálkodása. In: Hála József – Mándli Gyula – Zomborka Márta (szerk.): *Börzsönyvidék*. Érdy János Könyvtár és Információs Központ, Szob, 166–178.
- VETTER János
- 1993 Gyógyító gombák. *Gyógyszerészet* 37. 945–949.
- VIGA Gyula
- 2004 *Tájak, ízek, ételek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, Miskolc
- VITA Zsigmond
- 1994 Tápláléknövények gyűjtögetése Nagyenyed környékén. In: Kós Károly – Faragó József – V. András János – Géczy János (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1994*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 44–45.
- VOIGT Vilmos
- 1975 A szibériai sámánizmus. *Nyelvtudományi Közlemények* LXXVII. 207–214.
- WASSON, R. Gordon
- 1968 *Soma, Divine Mushroom of Immortality*. Harcourt, New York
- WASSON, R. Gordon – WASSON, Valentina Pavlovna
- 1957 *Mushrooms, Russia and History* I–II. Pantheon Books, New York

WASSON, R. Gordon et al.

1971 Soma of the Aryans: An Ancient Hallucinogen? *Journal of Psychedelic Drugs* 3. (2) 40–46.

1986 *Persephone's Quest: Entheogens and the Origins of Religion*. New Haven–London

ZSIGMOND Győző

1993 Kérdőív a népi gombaismeret felméréséhez. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* III. (1) 22–24.

1994 A gomba helye népi kultúránkban. Egy falu (Sepsikőröspatak) etnomikológiai vizsgálata. In: Keszeg Vilmos – Zakariás Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 22–58.

1997 A gomba helye népi kultúránkban. Egy falu (Sepsikőröspatak) etnomikológiai vizsgálata. In: Uő (szerk.): *Néprajzi tanulmányok*. Editura Universităţii din Bucureşti, Bukarest, 64–132.

1998 A gomba helyeinkben. *Névtani Értesítő* 20. 100–103.

1999a Les champignons dans la médecine populaire hongroise. *Bull. Soc. mycol. Fr.*, Paris, 79–90.

1999b „Csak Korondon csinálják.” A taplógomba-feldozás mesterségéről és művészetéről. *Mesterség és Művészet* VI. (4) 13–15.

2000a Magyar etnomikológia a XXI. Század küszöbén. In: Cseri Miklós – Kósa László – Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Magyar Néprajzi Társaság, Szentendre, 281–290.

2000b A bükkfatapló és a nyírfatapló népi felhasználása. *Erdélyi Nimród* 2. (6) 24–25.

2001a A téli fülőke. *Erdélyi Nimród* 3. (2). 23.

2001b Erdeink gombái. A kucsmagombák. *Közirtokossági Hírvivő* 3. 11.

2001c A májusi pereszke. *Közirtokossági Hírvivő* 5. 16.

2001d Special Transylvanian Toys and Games. In: *Play and Toys Today*. 22nd World Play Conference 06.06. – 08.06.2001 University of Erfurt, Germany, Erfurt (CD)

2001e Galócák (Amanitaceae) a magyar néphagyományban. *Mikológiai Közlemények. Clusiana* 40. (1–2) 123–144.

2001f (Gombás) Játékok és játékos szokások. *Korunk* III. (10) 112–116.

2001g Gomba és gombakirály. *Holmi* XIII. (5) 642–647.

- 2001h A taplógomba-feldolgozás mestersége és művészete. *Közbirtokosági Hírvivő* I. (10–11) 17–20.
- 2001i Sárga gévagomba. *Erdélyi Nimród* 3. (6) 12–13.
- 2002a A taplógomba-feldolgozás mestersége és művészete szokások és játékok szolgálatában. In: Uő (szerk.): *Népi mesterség, népművészet. Meșteșug și artă populară*. Kiadta a Magyar Köztársaság Bukaresti Kulturális Központja, Bukarest, 141–151.
- 2002b A kései laskagomba. Gomba és hagyomány. *Erdélyi Nimród* 4. (1) 18.
- 2002c A lepketapló. *Erdélyi Nimród* 4. (2) 19.
- 2002d Taplógombából készült játékszerek. *Napút* IV. (4) 49–50.
- 2002e A sárga rókagomba a magyar néphagyományban. *Erdélyi Nimród* IV. (5) 12–13.
- 2003a A júdásfülegomba a néphagyományban. *Erdélyi Nimród* 5. (1) 13.
- 2003b The Amanitaceae in Hungarian folk tradition. *Moeszia. Erdélyi Gombász* 1. (1) 55–68.
- 2003c A májusi pereszke (*Calocybe gambosa*). *Erdélyi Nimród* 5. (5) 18–19.
- 2003d Bükkfataplóból készült játékszerek. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11. Játék és kultúra*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 157–160.
- 2003e A regionális együttműködés lehetőségei (Erdély–anyaország). *Fekete Gyémánt* IV. (4) 47–48.
- 2003f A szívgomba a magyar népi gyógyításban. *Erdélyi Nimród* 5. (6) 18–19.
- 2003g Gomba és új év. *Romániai Magyar Szó*. december 27–28.
- 2004a Gomba és boszorkányság. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság*. Balassi Kiadó, Budapest, 508–517.
- 2004b A gomba a székely népi gyógyászatban. In: Bárh Dániel – Laczkó János (szerk.): *Halmok és havasok*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét, 505–522.
- 2004c Világraszóló helyi érdekesség: egy háromszéki gombafaj – a harapésgomba. *Erdélyi Nimród* 6. (4) 14–18.
- 2004d A ráncos tintagomba. *Erdélyi Nimród* 6. (5) 20.
- 2004e A fehér csokros pereszke (*Lyophyllum connatum*). *Erdélyi Nimród* 6. (6) 27.

- 2005aA kései laskagomba (*Pleurotusostreatus*). Gomba és hagyomány. *ErdélyiNimród* 7.(1) 26–27.
- 2005b A szívgomba a magyar népigógyításban. In: *Növények a folklórban/Plante în folclor*. (könyv és cd) Magyar Köztársaság Bukaresti Kulturális Központja, Bukarest, 219–237.
- 2005c Mushrooms in Hungarian folk medicine. *Sănătatea Plantelor/Plant's Health*, București, 32–44.
- 2005d A keserűgomba (*Lactarius piperatus*, *Lactarius pergamenus*). *Erdélyi Nimród* 7. (4) 16–19.
- 2005e Magyar népi gombaismeret Aranyosszéken. *Művelődés* LVIII. (10) 20–21.
- 2006a A tövisaljgomba (*Entoloma clypeatum*) a magyar néphagyományban. *Erdélyi Nimród* 8. (3) 9.
- 2006b A szürke pohárgomba (*Cyathus olla*) a magyar néphagyományban. *Erdélyi Nimród* 8.(4) 21.
- 2006c A bükkfatapló és a nyírfa kérgestapló a magyar néphagyományban. *Tinder polyporeand birch polypore in Hungarian popular tradition. Moeszia. Erdélyi Gombász* III. (3) 36–61.
- 2007a Adalékok Háromszék etnomikológiájához. Háromszéki érdekesség: a harapégsgomba. In: Czíprián-Kovács Loránd – Kozma Csaba (szerk.): *Háromszékiek Háromszékről*. Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 273–282.
- 2007b A gomba székelyföldi helyneveinkben. In: Barti Levente et al. (szerk.): *ACTA SICULICA*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 751–754.
- 2007c A sárga rókagomba (*Cantharellus cibarius* Fr.) a magyar néphagyományban/The common chanterelle (*Cantharellus cibarius* Fr.) in Hungarian popular tradition. *Moeszia. Erdélyi Gombász* IV. (3) 36–40.
- 2008a A kucsmagombák a székely néphagyományban. *Székelyföld* 12. (5) 97–105.
- 2008b A gyilkos galóca. *Erdélyi Nimród* 10. (2) 12–13.
- 2008c A gomba mint étel a magyar néphagyományban. In: Kinda István (főszerk.): *ACTA SICULICA*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 653–670.
- 2009a *Gomba és hagyomány*. LKG–Pont Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Budapest

- 2009b A reneszánsz etnomikológiája, az etnomikológia reneszánsza. In: Lajos Katalin – Tapodi Zsuzsanna (szerk.): *A hagyomány burkai. Tanulmányok Balázs Lajos 70. születésnapjára*. (Kriza Könyvek, 33.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 93–108.
- 2010a Specific transylvanian games and toys. *Alimori. Journal of Ethnology and Anthropology*, 2009. (published in 2010) 1. (2) 67–74.
- 2010b Az ízletes vargánya (*Boletus edulis*) és más vargányák (*Boletus* spp.) a magyar néphagyományban. *Moeszia. Erdélyi Gombász* 5. (5–6) 54–63.
- 2010c The meanings and functions of mushrooms as food in Hungarian folk tradition. *Acta Ethnographica Hungarica* 55. (1) 115–138.
- 2010d A gomba a magyar népszokásokban. In: Barna Gábor (szerk.): *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendőös Barna Gábor tiszteletére*. Gerhardus Kiadó, Szeged, 102–115.
- 2011a *Népi gombászat a Székelyföldön*. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda
- 2011b Les champignons dans la tradition populaire hongroise. *Bul. Soc. Mycol. Fr.* 127. (3–4) 301–320.
- 2011c A vajdasági magyarok népi gombászata, gombahasználata a XXI. század elején. *Bácsország* 58. (3) 80–83.
- 2013a A fenyőtinóruk (*Suillus* spp.) a magyar néphagyományban. *Moeszia. Erdélyi Gombász* 6. (7–8) 47–52.
- 2013b A vargánya (*Boletus edulis* és *B.* spp.) a magyar népi gombászatban. *Ethnographia* CXXIV. (3) 338–363.
- 2015a Magyar népi gombászat Moldvában. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság–Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 593–606.
- 2015b Ciupercile în obiceiuri populare maghiare. *Caietele ASER*. 10/2014, 188–197.
- 2016 Regele, respectiv regina ciupercilor de etnie romă din Valea Crișului (jud. Covasna). In: Courthiade, Marcel – Grigore, Delia (red.): *Profesorul Gheorghe Sarău, o viață dedicată limbii rromani*. Editura Universității din București, București, 497–506.
- 2017 Népi gombászat Kalotaszegen. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. Kriza

János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajzi és Antropológiai
Intézet–Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1043–1065.

ZSUPOS Zoltán

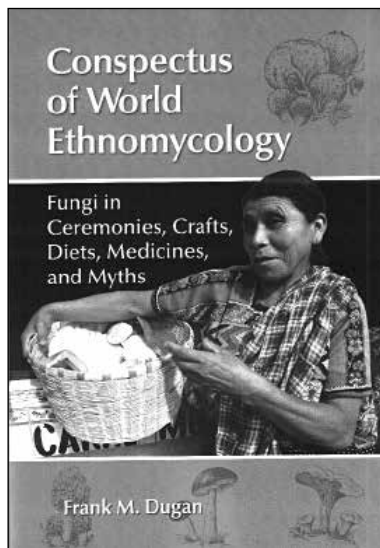
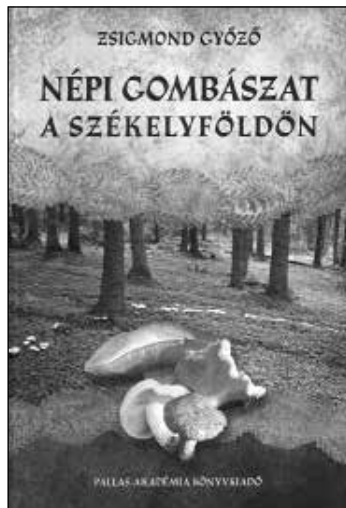
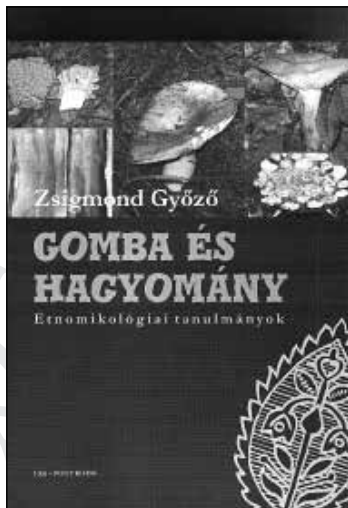
1985 Népi növényismeret a Medvesalján. In: Ujváry Zoltán (szerk.):
Gömör néprajza I. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajz Tan-
szék, Debrecen, 29–54.

1987 *Dél-Gömör gyűjtögető gazdálkodása*. (Gömör néprajza, X.) Kos-
suth Lajos Tudományegyetem Néprajz Tanszék, Debrecen

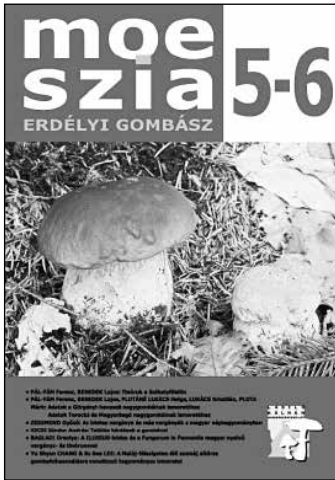

Képek

Despre istoria etnomicologiei maghiare

Structura articolului: scurtă trecere în revistă a cercetărilor de etnomicologie în lume, scurt istoric al etnomicologiei maghiare, începuturi, situația din prezent, rezultate, probleme și proiecte. Începuturile etnomicologiei apar deja în epoca renașterii în Ungaria. Azi există un grup de etnomicologi maghiari (printre ei lingviști, micologi și etnologi) și au fost publicate chiar mai multe cărți maghiare de etnomicologie. Considerăm important să menționăm și ceva unic în lume, și anume publicarea la Sf. Gheorghe a unei reviste (anuar) de micologie și etnomicologie numită: Moeszia. Erdélyi Gombász din anul 2003

About the History of Hungarian Ethnomycology

The structure of the article: brief summary of ethnomycological research in the world, short history of Hungarian ethnomycology, beginnings, current situation, results, problems and projects. Ethnomycology itself, in its bud, appeared in the Hungarian language area during the Renaissance. Nowadays exists a group of Hungarian ethnomycologists (linguists, mycologists and ethnologists too among them) and some books containing ethnomycological studies were published too. It is important to mention the mycological-ethnomycological review edited in Sf. Gheorghe from 2003, the Moeszia. Erdélyi Gombász which is unique of this kind in the world.

Intézmények és mentalitások

Szakál Anna

A Kolozsvári Unitárius Kollégium olvasóköreinek létrejötte, összetétele és hatása az erdélyi szervezett folklórgyűjtés megindulására

Az erdélyi népköltészeti gyűjtés kezdeteiről, a benne részt vevő személyekről, az őket ért hatásokról – meglátásom szerint – három irányból közelítve lehetne mélyebb és plasztikusabb képet nyerni. Egyrészt érdemes volna áttanulmányozni valamennyi jelentősebb folyóiratot az 1820–1830-as évektől kezdve és összegyűjteni azokat a nyomokat, amelyek elindíthatták az erdélyi értelmiségi, majd a közgondolkodást abba az irányba, hogy a népköltészet, a történelmi emlékek, a tájnyelv megnyilvánulásai lejegyzésre, összegyűjtésre érdemesek. Ha ezek a főként életképekben, hírekben, más országokban történt eseményekből vett elbeszélésekben s útirajzokban testet öltött töredéknyomok összegyűjtése megtörtént, fontos volna azt is feltárni, hogy ezek hogyan változtak az idő múlásával (azaz, hogy miként kezdtek egyre explicitebbé válni az 1850–1860-as években), s hogy kik lehettek azok a személyek, akik a legfontosabbnak ítélt cikkek mögött álltak. Ezzel párhuzamosan azt is hasznos volna megvizsgálni, hogy ezek a folyóiratok (erdélyiek és magyarországiak egyaránt) mennyire lehettek jelen az erdélyi kollégiumokban, köz- és magánkönyvtárakban, kaszinókban, olvasótársasági könyvtárakban. Másodszor a népköltészeti érdeklődés korai nyomait keresve is fontos volna megvizsgálni a (szabadabb szellemet képviselő) protestáns kollégiumok szerepét az 1830–1840-es években. Harmadszor pedig vizsgálni kellene – úgy vélem – azoknak a személyeknek a szerepét is, akik akár mint tanáregyeníiségek (mint pl. Sebes Pál Torockón), akár mint egy-egy újság vagy intézmény mögött álló személyek (mint pl. Bölöni Farkas Sándor vagy Brassai Sámuel) irányították a közgondolkodást. Azonban egy (egyelőre fiktív) vizsgálat – amely például a Bölöni Farkas Sándor indítványából kiinduló, Brassai Sámuel

szerkesztette *Vasárnapi Újságnak* az erdélyi társadalomban betöltött szemléletformáló szerepét helyezi a középpontjába – többek között arra is rámutatna, hogy ez a három irány csak mesterségesen választható külön, mivel számos módon összefüggésben vannak egymással.

Az 1830-as évektől Erdélyben is fokozatosan egyre nagyobb számban alapítottak – más-más célkitűzéssel, szándékkal és célközönséggel – városi kaszinókat, falusi olvasóköroket / társaságokat és iskolai olvasóegyleteket. Ezek elsődleges célja az önművelés, a kor politikai és szépirodalmának megismerése, megvitatása, egymás szépirodalmi kísérleteinek bírálata, vagy (újjonnan megjelenő, haladó szellemiségű könyvek vásárlása által) saját könyvtár létrehozása volt. Iskolai olvasóegyletek elsősorban a jelentős protestáns kollégiummal bíró városokban jöttek létre és fennállásukat az első évtizedekben nagymértékben befolyásolta az adott kollégium tanári karának lojalitása vagy ellenzékiisége, azaz szabadelvű gondolkodása vagy maradisága.¹ A reformkori eszmék közé valószínűleg szervesen illeszkedett a népköltészet gyűjtésének gondolata is.

Jelen tanulmány a fent felsorolt célok csupán egy apró szeletét kívánja megvalósítani: azoknak a kérdéseknek megválaszolásához szeretne kiindulópontot nyújtani, hogy milyen kapcsolat lehetett az 1830-as években szerveződő erdélyi protestáns olvasókörok és a pár évvel később meginduló folklórgyűjtés között; honnan vehették a kollégiumi diákok az általuk képviselt eszméket; hogyan jöhetett létre annak a hálózatnak a csírája, ami két-három évtizeddel később Kriza János népköltészeti gyűjtéseit is segítette.

Írásomban elsősorban az unitárius olvasóegyletekre koncentrálok, példaim is zömmel unitárius vonatkozásúak. Ennek kettős oka van. Egyrészt Kriza János gyűjtőhálózatának feltárása során főként az ebben részt vevő személyeket, másrészt az unitárius kollégiumhoz kapcsolható forrásokat kutattam és ismertem meg alaposabban. Bár megkezdtem a református

---

¹ Emiatt nem (vagy nemigen) jöttek létre például katolikus olvasótársaságok papi szemináriumokban, illetve ezért nem volt azokban az években a debreceni kollégiumnak társasága, amikor a sárospatakinak igen, vagy ezért csapták ki a nagyenyedi református kollégium olvasótársaságának egyik tagját, büntették meg az akkori elnököt, Gáspár Jánost és indítottak támadást a diákok kezdeményezéseit támogató Szász Károly ellen. Vagy – közelítve választott témánkhöz – feltehetően ezért tudott a kolozsvári unitárius kollégium olvasótársasága sokkal inkább szépirodalmi feladatokra koncentrálni, míg a kolozsvári református kollégium olvasótársaságának működése az 1830-as években sokkal erősebben volt politikai színezetű. Mindezekről vö. Bodolay 1963: 41–51, 192, 204, 300–302.

források feltárását is,² mindezidáig ez nem vezetett olyan eredményre, amelyből annak határozott nyomát ki lehetne olvasni, hogy a református diákok érdeklődtek volna ezekben a korai (1830–1840-es) években a népköltészeti gyűjtés iránt. Ez a tény azonban a legkevésbé sem zárja ki ennek lehetőségét. Elég arra a kolozsvári református kollégiumra gondolnunk, amelynek már ekkor diákja³ volt Gyulai Pál, aki két évtizeddel később⁴ (immár kollégiumi tanárként) mesegyűjtést végeztetett diákjaival, ekkor pedig bizonyíthatóan maga is érdeklődött a kolozsvári unitárius kollégium olvasótársaságának munkája iránt és vendégként részt is vett az üléseiken.⁵ Vagy a nagyenyedi református kollégiumra, amelynek ekkor volt diákja és az olvasótársaságnak (egy időben) elnöke a későbbi *Csemegéket* szerkesztő Gáspár János.⁶

A Kolozsvári Unitárius Kollégium olvasóegylete

A Kolozsvári Unitárius Kollégium olvasóegylete hivatalosan 1833-ban alakult meg, bár már a megelőző négy évben is működött baráti társaságként. Az 1867-ben az olvasótársaság működéséről a még akkor élők emlékezete és a kollégiumban található dokumentumok alapján beszámoló

² Ezek elsősorban a kollégium és az olvasótársaság könyvjegyzékeinek megszerzésére irányultak. Ennek során végignéztem a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár református anyagát, ebben azonban az 1830–1840-es évekre vonatkozólag az olvasóegyletnek csupán az 1846-ban kezdődő pénztári jegyzőkönyvét találtam meg (Ms.R. 1961/A). Az olvasótársaság azon iratai, amelyekre a 20. század eleji tanulmányok úgy hivatkoznak, mint amelyek a kollégium levéltárában találhatóak, nagy valószínűséggel a Kolozs megyei Állami Levéltárban (Fond 289, Inv. 364, illetve Inv. 671.), kisebb részben pedig esetleg az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Levéltárában (D2 A Kolozsvári Református Kollégium levéltára, töredék) vannak; ezeket azonban mindezidáig nem volt módomban áttekinteni.

³ Gyulai Pál (1826–1909) 1834 és 1848 között volt a kollégium diákja. Ld. Papp 1934: 4.

⁴ Gyulai Pál négy tanéven keresztül, 1858 és 1862 között volt a kollégium magyar és latin tanára.

⁵ Gyulai Pál neve szerepel a kolozsvári unitárius kollégium olvasótársaságának vendégkönyvében, azonban pontos dátum nélkül. A rá vonatkozó bejegyzés a 3v oldalon található, az utolsó feltüntetett évszám a 2r-n van, ez 1841. május 17. Gyulai Pál olvasótársaságba való bevezetője Szigethy Csehi Sándor, akiről az olvasótársaság névkönyvéből tudjuk, hogy utoljára az 1843–1844-es tanévben volt tag, így Gyulai részvételét is valamikorra 1843-ra tehetjük. Vö. KvAKt. Ms.U. 1305.; KvAKt. Ms.U. 1308: 16v.

⁶ Bodolay 1963: 300–304; Aknay 2003.

Kozma Ferenc⁷ szerint 1829-ben Gálffy Sándor⁸ (a *Vadrózsák* későbbi gyűjtője) volt az, aki irodalmi céllal összehívta barátait. 1830-ban csatlakozott a kezdeményezéshez – több más személy mellett – Szentiványi Mihály (Kriza János fiatalon elhunyt, kiváló képességekkel rendelkező, nagyreményű költő barátja) és Kriza János is. Saját irodalmi munkáikból már 1829-től szerkesztettek kéziratos gyűjteményeket, az 1831/32-es tanévtől folyóiratokat járattak, a következő tanévben pedig könyveket is vásároltak összeadott pénzükből.⁹ Az olvasótársaság végül 1833-ban készítette el alapszabályait a kolozsvári kaszinó mintájára, s – nem véletlenül – ennek alapítóját, Bölöni Farkas Sándort kérték fel az olvasótársaság egyik¹⁰ pártfogójául.¹¹ Kóváry László (történeti munkák későbbi szerzője, diákként maga is olvasótársasági tag) a következőképpen festette le Bölöni Farkas Sándor *Utazás Észak-Amerikában* című könyvének megjelenését: mint „villám és mennydörgés, velőt, csontot rázott, férfi és nő, agg

⁷ Kozma Ferenc (1844–1920) a kolozsvári Unitárius Gimnáziumban végzett lelkészként, majd a jénai, a heidelbergi és a zürichi egyetemen tanult két évig. Hazatérte után a székelykeresztúri unitárius gimnázium, majd 1870-től a székelykeresztúri Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet tanára, 3 évvel később utóbbi igazgatója lett. 1886-ban Kolozs vármegye tanfelügyelőjének nevezték ki. A dolgozat megírásakor (kitűnően végzett teológusként, kolozsvári helyettesítő lelkészként) közeli kapcsolatban lehetett azokkal a kolozsvári unitáriusokkal (többek között Kriza Jánossal), akik részt vettek az olvasótársaság alapításában. Erre utal egy lábjegyzetében, ld. Kozma 1867: 12. 1.lj.

⁸ Gálffy Sándor neve a korabeli forrásokban több formában (Gálffi, Gálfi, Gálffy) fordul elő. Magam ebben a dolgozatban az általa leggyakrabban használt Gálffy formát fogom következetesen használni. Testvére, Gálfi Mihály, vele ellentétben, leggyakrabban a Gálfi alakot használta, így az ő nevét én is úgy (Gálfiként) írom.

⁹ Fejér Márton, az olvasótársaság első név szerint ismert jegyzője egyik beszédében a következőképpen szól az olvasótársaság szerepéről: „Fő czélunk [...] egy ilyen felségesebb tökéletességet [amit többek között Kölcsey, Vörösmarty, Wesselényi vagy „az isteni” Széchenyi képviselnek] meg ösmerni valódílal, és bec sülni tudni reánk nézve elég tökéletesedés lesz. [...] Gyöngék a kender vékony szálai külön, egyenként, de egybe fonva sok mázsás terhek meg bírására képesek; – így diadalmaskodik az egyesült erő mindazon akadályokon, melyek egyes ember tökéletesedése utjában el gördíthetetlen sziklák maradnak.” KvAkt. Ms. U. 1306/D: 1–3. Arról, hogy miért nem lehet tudomásunk a korábbi jegyzők személyéről vő. a társaság 1834/35. évben kezdődő jegyzőkönyvének első ülését. „Sajnosan tapasztalja társaságunk, hogy ámbár a mult évben számos gyűlésünk, sok hasznos határozatunk és jegyzőnk is volt, még is jegyzés semmiről nem vitetett; most tehát meghatározatuk, hogy ezentúl a jegyző a gyűlésekben történeteket jól felfogván, a jegyzőkönyvbe jó renddel szám szerént írja be, s a következő gyűlésen olvassák fel.” KvAkt. Ms. U. 1376/I: 1.

¹⁰ A társaság másik pártfogója Molnos Dávid, a Kolozsvári Unitárius Kollégium rektora volt.

¹¹ A társaság korai éveiről ld. Bodolay 1963: 192–194, Jakab 1867: 5, Kiss 1909–42: 139, Kozma 1867: 7–17.

és ifjú, minden, ki olvasni tudott, e könyv olvasásáért égett. Emlékszem, még gyermekek akkor, mint egy szent könyvet, összeülve a legnagyobb áhítattal olvasók.”¹² Ha kicsit túlzónak is tűnik Kőváry visszaemlékezése, az tény, hogy Bölöni Farkas e munkája a legtöbb erdélyi olvasóegylet könyvtárában az egyik alapkönyvnek számított.

Megvizsgálva a kolozsvári unitárius olvasóegyletet a *Vadrózsák* gyűjtőhálózata szempontjából, azt találjuk, hogy annak szinte valamennyi későbbi folklórgyűjtő rövidebb-hosszabb ideig diákként tagja volt.¹³ Gálffy Sándornak – mint azt már említettük – az alapításban volt fontos szerepe, ő azonban az egyletté válás előtt már elhagyta a kollégiumot. Testvére, Gálfi Mihály (aki szintén Kriza János közeli barátai közé tartozott, és akit 1854-ben kivégeztek a Makk-féle összeesküvésben való részvételéért) éppen ezekben az években (az olvasótársaság hivatalos kezdetének időszakában) lett aktív tagja (ekkor könyvtárnoka)¹⁴ az olvasótársaságnak. Az alapító tagok között (az ekkor újságolvasó¹⁵ pozícióban lévő) Kriza János mellett (az ekkor olvasótársasági aljegyző) Kelemen Istvánt, későbbi szabédi lelkészt, valamint Árkosi Mózeset találjuk, utóbbi gyűjtőként nem vett részt a munkában, csupán a *Vadrózsák* számára gyűjtötte az előfizetőket.¹⁶ A későbbi években (időrendben haladva) a következő, *Vadrózsák*hoz köthető személyek neve bukkan fel a tagnévsorban. Az 1836/37-es tanévben a korban munténiai utazásáról ismert, a szakirodalomban Kriza legkorábbi gyűjtőjeként számon tartott Ürmösi Sándor (tordátfalvi lelkész),¹⁷ a Kriza Jánossal kiemelkedően sok levelet váltó gyűjtő Péterfi Sándor (ké-

¹² Idézi (a pontos hivatkozás megadása nélkül) Benkő 1966: 40.

¹³ A következőkben valamennyi, olvasóegyleti tagokkal kapcsolatos adatot ld. KvAkt. Ms. U. 1308.

¹⁴ KvAkt. Ms. U. 1376/I: 1. Később, 1836-ban egy évvel korábbi utazásának leírása jelent meg a *Serdület* című olvasótársasági kéziratos lapban. KvAkt. Ms. U. 1306/E: 70–74, 78–81, 83–90, 91–95, 99–103, 107–114, 115–122.

¹⁵ A társaság első jegyzőkönyve szerint az 1834. szeptember 8-i első ülésen úgy határoznak, hogy az újságolvasó feladata többé ne az legyen, hogy mindent felolvas, „minthogy tapasztaltott, hogy azt [az újságot] a hozzájáró mellékekkel szorol szóra fel olvasni talám sok időt foglalna el”, ezért az újságolvasó előre olvassa el azokat, „a szükségesebb, és nevezetesebb helyeket jegyezze ki,” és olvassa fel a gyűlésben, vagy mondja el a saját szavaival. KvAkt. Ms. U. 1376/I:2.

¹⁶ Vö. Nyugtatvány, 1843. jún. 29. (Szakál 2012: 374) A másik Nyugtatványon (1843. szept. 16.; Szakál 2012: 374) szereplő Lőfi Áron is tagja volt az olvasókörnek 1843 és 1846 között.

¹⁷ Ürmösi Sándor lelkészi állomásait felesleges volna hosszasan felsorolni, személyéhez, gyűjtői munkásságához, lelkészi működéséhez vö. Szakál 2017a, 2017b.

sőbbi olthévízi¹⁸ lelkész, esperes), Kriza János barátja és komája, a *Vadrózsák* szervezési munkáiban fontos szerepet vállaló Jakab Elek (későbbi történész, levéltáros), illetve Tóth Ferenc (későbbi homoródszentpáli tanító) iratkozott be az olvasótársaságba. Az olvasótársaságnak az 1838/39-es tanévtől volt tagja Barrabás Sándor¹⁹ (későbbi bölöni birtokos) és a szakirodalomban a mesegyűjteményéről ismert²⁰ Lőrinczi Elek (későbbi árkosi tanító). Az 1841/42. tanévben Győrfi Sándor (későbbi szentháromsági lelkész), az 1842/43. tanévben Nagy Sándor (későbbi homoródkarácsonyfalvi lelkész), Sándor Lajos (későbbi homoródszentpáli lelkész) és Jakab Sándor (későbbi kénosi lelkész) lett olvasótársasági taggá. Az 1843/44. tanévben Kriza János testvére, Kriza Sándor (későbbi nagyajtai lelkész); az 1845/46. tanévben Darkó Sándor (későbbi homoródjánosfalvi lelkész) és Goró István (későbbi homoródújfalusi lelkész); az 1846/47. tanévben „az igen kalmár lelkű ember”²¹ Nagy Lajos (későbbi kolozsvári főiskolai tanár) és Domokos Áron²² (későbbi homoródkeményfalvi lelkész) lépett be az olvasótársaságba. Az 1852/53. tanévben Pap Mózes (későbbi kolozsvári főiskolai tanár),

¹⁸ Az itt következő gyűjtők részletesebb életrajzi adatait ld. Szakál 2012: 311–331. A fenti felsorolásban minden alkalommal csupán a legfontosabb (a gyűjtés szempontjából legrelevánsabb) későbbi szolgálati helyét adom meg, amely a legtöbb esetben nem azonos azzal, ahová az iskolából távozva az illető először került.

¹⁹ Az ő esetében nem teljesen bizonyos, hogy a gyűjtő Barrabás Sándor-e az, aki a kolozsvári kollégium diákja volt. A matrikula adatai szerint ebben az időszakban (pontosan 1835-ben) csupán egyetlen Barabás Sándor kezdte ott meg a tanulmányait, aki árkosi származású volt. Vö. Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban: MUEKvGyLt.) *Matricula...* 1883. sz. alatt. A matrikula adatai azonban nem minden esetben teljesen megbízhatóak (különösen a születési hely tekintetében).

²⁰ Ld. Faragó 1967; Kovács 1982.

²¹ Szakál 2012: 204. Kriza János nevezi őt így egy levelében (Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1873. január 5.) amiatt, hogy apósa, Gálffy Sándor halála után annak gyűjteménye Nagy Lajoshoz kerülvén, azt nem volt hajlandó Krizának többet megmutatni, kiadni, publikálásra átadni. A gyűjtemény azóta is lappang.

²² Az a tény, hogy Domokos Áron is gyűjtésekkel járult hozzá Kriza János gyűjtőmunkájához, csupán a levélgyűjtemény megjelenését követően derült ki. Gyűjtőségére Gergely Pál egyik forrásközlése a bizonyíték, ahol egy Domokos Árontól származó szöveget is közöl, azonban mivel a szöveg leőhelyét igen pontatlanul jelöli meg, így annak nem sikerült nyomára bukkanni (vö. Gergely 1979). Domokos Áron 1830 körül született Árkoson, 1852–57-ig Kideben, 1857–65-ig Homoródkeményfalván, 1865–81-ig Nyomáton, végül 1881–90-ig Bözödújfaluban volt unitárius lelkész, innen vonult nyugalomba 40 év szolgálat után. (A lelkészi állomásai kapcsán vö. MUEKvGyLt. Geréb 1943: 289, 211, 115, 143; a 40 évi szolgálat kapcsán: N. N. 1890: 314.) Ez utóbbi kitétel miatt lehetséges, hogy Gergely Pál információja helyes, és 1850 és 1852 között Székelyudvarhelyen lett volna tanító és onnan küldte be az említett szöveget. Az unitárius mesterekről semmilyen összeírás sincs, ahol ezt ellenőrizni lehetne.

Pálfi Lajos (későbbi székelykeresztúri lelkész) és a mesegyűjtési módszere miatt a szakirodalomban ismertté lett²³ Marosi Gergely (a székelykeresztúri kollégium későbbi igazgató-tanára) lett tagja a társaságnak. A legfiatalabb gyűjtők közül Ferenczi Lajos (későbbi felsőrákosi tanító) az 1858/59. tanévben, Nagy Mózes (későbbi bőzódújfalusi lelkész) az 1859/60. tanévben, míg Sándor János (a székelykeresztúri kollégium későbbi igazgató-tanára) csupán az 1862/63. tanévben lett a társaság tagja. Tulajdonképpen egyetlen olyan gyűjtő sincs, aki nem kora, vallása²⁴ vagy származása²⁵ miatt maradt ki az olvasótársaságból.

Kora miatt nem lehetett tagja az olvasótársaságnak a szakirodalomban „rossz gyűjtő”-ként elhíresült²⁶ Tiboldi István (kiskedei tanító), a korában „könyves pap”-ként ismert Jánosfalvi Sándor István (datki lelkész) és Gálfalvi István (ürmösi lelkész). Kiss Mihály és Szentmártoni Sámuel neve szintén nem található meg az olvasótársaság névkönyvében, mivel ők 1832-ben, illetve 1833-ban hagyták el a kollégiumot. Kiss Mihály, Kriza egyik legközelebbi barátjaként, későbbi lelkes és Krizához nagyon közel álló elképzelésekkel bíró gyűjtőként majdnem biztosra vehető, hogy aktívan részt vett a korai (dokumentálatlan) olvasóköri munkában is. A későbbi medeséri lelkész Szentmártoni Sámuelről *Az unitarius vallás kifejlése s történelme különösen Erdélyben* című kézirat munkájának egyik lábjegyzetéből tudhatjuk meg, hogy maga is fontos (sőt, elmondása szerint vezető) szerepet játszott az olvasótársaság megalapításában. Ebben a lábjegyzetében saját emlékezete segítségével a következőkkel egészíti ki, pontosítja Jakab Elek 1867-es, olvasótársaságról szóló írását: „E társaság keletkezése felől Jakab Elek hitrokonunk a Magvetőben Fejér Mártonról adott életrajzában nem lévén tisztában, ez ügyben enyrit irhatok. Első indítványozója én voltam 1832-n. Nézeteimet közöltem Kriza János és Búzogány Mozsés osztályos társaimmal. Hárman szö-

²³ Marosi Gergelyt amiatt emelték ki több alkalommal a 19. századi mesegyűjtők közül, mivel gyűjtéseire feljegyezte a mesemondó nevét is (ld. Faragó 1974, Domokos 2008).

²⁴ Református vallásúként ide tartozik Vas Tamás, Mikó Imre, Dózsa Dániel és Benkő Károly, katolikusként pedig Becze Antal és Filep Elek.

²⁵ Szabó Károly Köröstarcsán született, Debrecenben és Késmárkon tanult, Kolozsvárott 1859-ben telepedett le. Azonban lehetséges, hogy 1841–42 körül ő is járt az olvasótársaságban vendégként, mivel a korai bejegyzések között szerepel egy Szabó Károly nevű személy Debrecenből. KvAKt. Ms. U. 1305: 2.

²⁶ Ezzel kapcsolatban vö. Szakál 2010.

vetkező társakat gyűjtöttünk magunk s az utánunk osztályból, mert a fölöttünk valók nem voltak hajlandók hozzánk leereszkedni, kivéve a jó ügy iránt lelkesülő Gálfi Sándort kit elnökünknek választottunk. Ketten az egylet érdekében szabályozó czikkeket irtunk. Hetenként egyszer esti öszvegyűlésünkben magyar költészeti dolgozatokat, s latin classicusokbóli fordításokat adtunk be, melyeket kölcsönösen kitelhetőségik [!] bírálunk is. Többen tetszés szerinti idegen nyelvek önszorgalom útján tanulására vállalkoztunk. Míg részvények útján magyarírodalmi könyveket szerezhetünk, sajátainkat – mik voltak – bocsátottuk közhasználatra. 1833n az iskolából ki léptem. 1834n újított törvények mellett új erőt fejtett ki az egylet.”²⁷

A fenti hosszas felsorolás és ezzel annak bizonyítása, hogy valamennyi későbbi *Vadrózsák*-gyűjtő, aki diákkorában a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban tanult, tagja volt az olvasótársaságnak, két ok miatt tűnik lényegesnek. Az egyik, hogy – mint azt az olvasótársaság szabályzatában is megfogalmazták – a társaságba csupán „jó erkölcsű, jó igyekezetű Ifiak vétetnek tagokká” (KvAKt. Ms. U. 1300/D: 3). Pár évvel a társaság megalakulása után a kollégium előjáróinak nyilatkozata szerint pedig „még az is megjegyzésre méltó, hogy többnyire éppen azon ifjak a jobb tanulók, kik ezen társaságnak is tagjai, s az erköltsökre nézveis oly kedvező irányzatot vett a társaság, hogy a restek az illetlen magaviseletűek meg nem bírván a jobb igyekezetűek erköltsi sujával a concurentiat, kénytelenek vagy kimaradni a társaságból, vagy erköltsös maga viselet által érdemesíteni magokat a benn maradhatásra.”²⁸ Mindezzel természetesen nem azt kívánom állítani, hogy azok, akik az olvasótársaság tagjai voltak, bizonyosan feddhetetlen életű, minden jóért tenni kívánó lelkészként, tanítóként, ügyvédként (etc.) éltek le életüket (jó ellenpélda erre éppen Ürmösi Sándor története), de úgy vélem, hogy annyit bizonyosan ki lehet jelteni, hogy alapvetően azok a jó magaviseletű, szorgalmas diákok csatlakoztak ehhez a társasághoz, akik valamelyest nyitottak voltak a reformkori, társadalmi változásokat sürgető eszmékre. És második okként – úgy vélem – ezen olvasótársasági diákok egy része között az együtt gondolkodó, alkotó, küzdő

²⁷ Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (a továbbiakban: KvAKt.) Ms. U. 1382: 313–314.

²⁸ MUEKvGyLt. Repr. Cons. 1839: 406. Bár ennek a szövegnek az is az alapvető célja volt, hogy a diákok társaságát megvédje a gubernium támadásától, mégis megalapozottnak és valóságosnak gondolom azt, ami benne megfogalmazásra került.

kollégiumi időszak hatására létrejöhetett egy kapocs és elkezdett kialakulni egyfajta hálózat csírája, amiben a részt vevő tagok a kollégiumból, az olvasótársaságból falvakba kikerülve is mobilizálhatóak lehettek. Ha úgy tűnik, a haladás érdekében kisebb olvasóköreket kell létrehozni, arra, ha népköltészeti szövegek gyűjtésére kapnak felkérést, akkor arra. Azonban ez utóbbi kijelentés inkább tekinthető csupán munkahipotézisnek, mint biztos, forrásokkal adatolt megállapításnak. A következőkben ezt szeretném néhány példával alátámasztani.

A Székelykeresztúri Unitárius Kollégium olvasóegylete

1837 őszén, az olvasóegylet megalakulásakor a székelykeresztúri kollégium seniora (vagyis iskolafőnöke) a későbbi *Vadrózsák*-gyűjtő, az 1836/37-es tanévben még kolozsvári olvasótársasági részvényes tag Péterfi Sándor volt. Az elsők között lépett be a székelykeresztúri olvasótársaságba a Tiboldi-tanítvány Jakab József,²⁹ aki Jakab Eleknek, a későbbi híres Kolozsvár-történésznek, Kriza barátjának és segítőjének nagyreményű³⁰ testvére volt. Jakab József életrajzírója 1872-ben az olvasótársasággal kapcsolatban azt jegyzi fel, hogy annak létrehozására az eszmét Jakab Elek, akkor kolozsvári diák és olvasótársasági tag adta, aki intenzív levelezésben állt az egy-két évvel fiatalabb testvérével (Nagy 1872: 210–211). Péterfi egyik leveléből tudjuk, hogy Péterfi Jakab Elekkel való levelezésének kezdete

²⁹ Jakab József, Jakab Elek, illetve Péterfi Sándor szerepét nincs lehetőségünk olvasóegyleti forrásokkal alátámasztani, mivel az olvasóegyleti névjegyzék csupán 1845-től indul, a jegyzőkönyvek pedig egyelőre nem kerültek elő. Azonban mivel mind Jakab József, mind Péterfi Sándor életrajzírója kortárs tanúknak tekinthető, illetve Sándor János a Péterfiről készített írásához olyan dokumentumot (*Az olvasó társaság írománytára*) is fel tudott használni, amelynek ma már nem ismert a lelőhelye, így adataikat a továbbiakban is fenntartás nélkül elfogadhatjuk.

³⁰ Minden forrás úgy emlegeti őt, mint akitől a korban nagyon sokat vártak. Egyházi támogatással és egyik tanárának saját pénzéből ment Berlinbe, Göttingába és Londonba tanulni, de ott volt Párizsban az 1848. februári forradalom eseményei alatt is. Hazatérte után, bár kolozsvári segédlelkészként megkezdte működését, de szinte azonnal csatlakozott a szabadságharchoz, ahol fogságba esve Bécsbe került. Besorozták egy olaszországi ezredbe, ahonnan fél év után sikerült megszöknie. Görögországban elismert tanítóként működött, azonban mivel amnesztiát nem kapott és nem térhetett haza, a honvágyba belebetegedve hazájától távol hunyt el fiatalon. (Vö. Nagy 1872.)

is 1837-re datálódik.³¹ Sándor János (a székelykeresztúri kollégium későbbi igazgató-tanárának) leírása szerint az olvasótársaság 1837. október 28-án, tehát csak néhány héttel Péterfi Székelykeresztúrra érkezete után állt fel. Levelező tagként kapcsolódott be a munkába számos kolozsvári személy: Jakab Elek, Kőváry László – mindketten elkötelezett olvasóegyleti tagok – és Berde Áron, a kollégium tanára. A székelykeresztúri olvasótársaság névjegyzékéből láthatóvá válik, hogy a legtöbb, ekkor még a székelykeresztúri kollégiumban tanuló későbbi *Vadrózsák*-gyűjtő – mind a kolozsvári, mind – a székelykeresztúri olvasótársaságban is aktívan részt vett. Időrendben haladva a következő *Vadrózsák*-gyűjtők nevével találkozhatunk az 1845-ben induló névjegyzékben: Pálfi Lajos, Nagy Lajos, Marosi Gergely, Ferenczi Lajos, Nagy Mózes és Sándor János. Ekkor Péterfi Sándor már mint székelykeresztúri lelkész vett részt az eseményekben. Külső tagként több éven át volt tagja az olvasótársaságnak Szentmártoni Sámuel (aki ebben az időben Medeséren volt lelkész), Jakab Sándor (aki ekkor Kőrispatakon volt lelkész) és Lőrinczi Elek (aki a kolozsvári kollégiumból eltávozva Szentgericére került iskolamesternek).³² Péterfi Sándorról életrajzírója, Sándor János azt írta, hogy Péterfi az ünnepekre kiküldött legátusokat arra biztatta, hogy a „vidéken élő derekabb emberekkel igyekezzenek megismertetni [a társaságot és annak céljait] és azokat pártolásra megnyerni” (Sándor 1888: 362). Hogy vajon ennek is hatása volt-e abban, hogy vidéken is megalakultak és népszerűvé váltak az olvasóegyletek, nem tudjuk biztosan, de a mozaikokat egymás mellé helyezve azt lehet feltételezni, hogy valamennyi elemnek – így ennek is – lehetett szerepe a falusi olvasótársaságok létrejöttében.

A falusi olvasóegyletek

Az 1834-ben (Böloni Farkas Sándor javaslatára, Brassai Sámuel szerkesztésében) meginduló *Vasárnapi Újság* olyan néplap volt, amelynek elsődleges célja a falusi lakosság hasznos ismeretekkel való ellátása volt. Emellett

³¹ Péterfi Sándor levele Jakab Elekhez. Hévíz, 1879. február 24. Szakál 2012: 230. (A Jakab Elek-hagyaték egyelőre lappang.)

³² *Törvényes könyv 1845–65*. [A kötet nincs beszámozva, de ebben található 1845-től a bel- és kültagok neve is.]

azt is el kívánták érni, hogy a falusiakban is igény ébredjen arra, hogy saját önképzésüket megszervezzék, illetve iskoláikat, tanítóikat, lelkészeiket megbecsüljék. Ahogy Antal Árpád is kiemeli egy tanulmányában, Brassai „nem ötletszerűen, hanem józan körültekintéssel és átgondoltsággal szerkeszti lapját, tervszerűen kerítve sort azokra a kérdésekre, melyeket be akar lopni egyszerű olvasóinak tudatába.”³³ Így nemcsak külföldi pozitív példák, de akár fiktív olvasói levelek³⁴ segítségével is igyekeznek azt elérni, hogy az olvasók számára magától értetődő ténynek hassanak az általa képviselt gondolatok. Az olvasás terjedését, demokratizálódását és mindezek jelentőségét például egy olyan fiktív olvasói levéllel próbálja érzékeltetni, amelyben két falusi leány édesapja ír lányai új hóbortjára – az állandó olvasásra – panaszkodva. A lányok (szintén a szerkesztőségnek „küldött”) válaszából az is világossá válik, hogy – Brassai elképzelései szerint – ki állhat egy ilyen olvasási láz mögött. „Olvadni is már már elfelejtjük vala, midőn szerencsénkre egy ifju pap jöve a helységünkbe, a ki diák korában olvasó társaság tagja lehetett, mivel minden hallgatójánál csak könyvet akart látni, gazdaggal vétetett, szegénynek maga adott olvasás végett, s nem volt nagyobb öröme, mintha ismét mást kért tőle” (Brassai 1838b: 452).

1838 végére a falusi olvasókörok eszméje valósággá lett: Brassai Sámuel lapja négy olvasótársaság létrejöttéről adott hírt. Először a tordátfalvi olvasóegyletet mutatta be a *Vasárnapi Újság* 1838. évi 233. számában (Brassai 1838a), majd egy hónappal később, a 237. számban (Brassai 1838c) az alsósiménfalvi olvasóegyletről közölt egy különösen részletes leírást, amelyben említést tett a medeséri olvasótársaság alakulásának teréről is (Brassai 1838c: 498). Az etédi olvasóegyletet meglehetősen későn, a *Vasárnapi Újság* 1840. június 14-i számában ismertette (Brassai 1840). Brassai újságjának azonban nem csupán az egyszerű falusi emberek és értelmiségiek voltak olvasói, hanem a kormányzat is feszülten figyelt a legkisebb gyanús(nak vélt) mozgolódásra. A gubernium válasza nem is késett sokáig: 1839-ben a „veszedelmes” falusi társaságokat betiltották,³⁵

³³ Antal 1969: 318. A *Vasárnapi Újságra* vonatkozó primer források (mint például a szerkesztőségi levelezés, az előfizetők névsora, stb.) lelőhelye (számomra) ismeretlen. Vita Zsigmond egy közléséből úgy tűnik, hogy ő használta az előfizetési jegyzékeket (vö. Vita 1983b: 137).

³⁴ Antal Árpád is ezen a véleményen van, vö. Antal 1969: 319.

³⁵ A betiltó rendelkezések számát (5606, 6646, 9791, 8494) Kozma Ferenc közli. Kozma 1867: 30–31.

míg a városi társaságokat – hála a kolozsvári és a székelykeresztúri unitárius kollégiumi vezetőség bátor kiállításának, csupán – korlátozták működésükben.³⁶

A következőkben egyesével tekintsük végig a medeséri, a tordátfalvi, az etédi és az alsósímenfalvi olvasóegyletről jelenleg összegyűjthető és -álítható adatokat.

A medeséri olvasótársaság

A medeséri olvasóegyletről nagyon kevés adatunk van. Brassai Sámuel csupán annyiban említi, hogy az alsósímenfalvi egylet „példájára serkenének föl más szomszéd helységekis, [...] Medeséren is a mozgások egy ilyen egyesület jövőendő létesítéséről nyujtanak reményt” (Brassai 1838c: 498–499). Amit azonban magunk a korábban elmondottak alapján hozzátéhetünk ennek az egyletnek a történetéhez, az abból az alapinformációból következik, hogy 1838-ban új unitárius lelkész került a faluba Szentmártoni Sámuel személyében.³⁷ Azt már a korábbiakban láthattuk, hogy Szentmártoni tagja,³⁸ illetve elmondása szerint kezdeményezője volt a kolozsvári olvasótársaságnak, 1846-tól pedig külső tagként vett részt a székelykeresztúri unitárius kollégium olvasótársaságának munkájában (*Törvényes könyv 1845–65*). Emellett az is tudható Szentmártoni Sámuel

---

³⁶ Mind a kolozsvári, mind a székelykeresztúri kollégium tanárai fennmaradt leveleikben kiálltak az olvasóegyleti ifjúság és maga az intézmény mellett is. A kolozsvári diákoknak végül megtiltották, hogy a továbbiakban önállóan levelezzenek, de mivel maga Molnos Dávid volt az egylet pártfogója, így ez megvédte a társaságot a betiltó rendelkezéstől. Bodolay Géza úgy tudja, hogy a székelykeresztúri olvasóegyletet is betiltották, azonban a fennmaradt tagnévsor és Koronka József kollégiumigazgató levelének tanúsága szerint (amelyben saját magát nevezi meg mint aki a senior felett is felelős az olvasóegylet működéséért) az a későbbiekben is folyamatosan működhetett tovább – valószínűleg a kolozsvárihoz hasonló megkötésekkel. Ld. Bodolay 1963: 197; MUEKvGyLt. EKT 1839: Koronka József levele a Consistoriumnak, Székelykeresztúr, 1839. ápr. 11., amihez csatolta a könyvjegyzék Péterfi Sándor, senior összeállításában (1839. ápr. 12.); és az 1839. márc. 17-i levél pizskozata (44/1839. sz. alatt) [Az EKT (vagyis Egyházi Képviselőtanács) iratai csupán évrendezett, számozatlan anyagot jelölnek.]

³⁷ Geréb Zsigmond nem nevezi meg a kinevezés pontos időpontját. MUEKvGyLt. Geréb 1943: 169. Az azonban látható, hogy a lelkész (Szombatfalvi János), aki után Medesérré kerül, már 1801-től szolgált, így kevéssé valószínű, hogy ő kezdeményezte volna az olvasótársaságot. Vö. MUEKvGyLt. Geréb 1943: 167.

³⁸ Versei jelentek meg a *Reményben* is.

elről, hogy Kriza Jánost még torockói tanuló korából ismerte, ahol – mi-ként később Kolozsvárott is – tanuló társa volt (Chindriș–Kovács 1975: 22). 1833-ban, a kollégiumból kikerülve (amíg külföldi tanulmányútjához ígért segélyre várt) elfogadta a torockói leányiskola tanítói állását. Itt anynyira komolyan vette nevelői feladatát,³⁹ hogy dolgozatot készített a kövvetkező címmel: *Víg és érzékeny dalok. A toroczkai oskolai leányok szá-mára rendbeszedte és betanította 1836-ben és 1837-ben, akkori nevelőjek Sztmártoni Sámuel.*⁴⁰ Ugyanitt Torockóról is készített egy munkát, amely kéziratban maradt.⁴¹ Ezt az 1940-es években az Erdélyi Ritkaságok so-rozatban készültek megjelentetni, azonban a háború elsodorta a tervet.⁴²

Az alsószentmihályi lelkész Brassai Sámuel (a polihisztor Brassai édes-
apja) Sebes Pál, torockói iskolaigazgatóhoz írt egyik leveléből az is kiderül,
hogy 1836-ban már átgondoltan irányított, aktív olvasótársaság működött
Torockón. 1836 februárjában a következő tanáccsal, kérdéssel fordult
Brassai Sebes Pálhoz: „A Toroczkoi Olvasó Társasággal ismértesse meg a
Szükségben segítő Könyvet, és Seiler prot. olvasókönyvét. H-nak boldog
Estvójét – Teschedik Francia országban tett utazását ugyan Teschedik:
Mi egy m. országai Ember, s mi lehetne belölle, a mostani ki jött két rend-
béli Americát – Szöllösit, a Különtzöt s több efféléket – Honnan kapják a
Stadium, Balitéleteket? Még ugyé a Niemeyert sem szerzé meg?” Majd így
folytatta: „Az én Ítéletem szerint a Vasárnapi Újság meg érdemlené, hogy
minden Minister [pap] vegyen; de minden Ecclésia jártatná, hogy marad-
na meg – ezt minden Ecclésiában lévő Minister véghez vihetné a nélkül

³⁹ Tette ezt annak ellenére, hogy valószínűleg neki sem volt könnyű megélnie a tanítói fi-zetéséből. Erre enged következtetni az a pár évvel későbbi, 1844-es panaszos levél, amely-ben az akkori lánytanító, Szabó Mihály azt írja, hogy jövedelme „oly csekély, hogy csupán Kosztomrais nem elégséges, elannyira, hogy a mit a szemérem szinte tilt kimondanom, még éhezni, és koplalni is kényteleníttem” (MUEKvGyLt. UP Iratok 1844). [Az UP Iratok elnevezésű forrás csoport a mindenkorai unitárius püspökhöz szóló leveleket, hozzá be-
küldött iratokat tartalmazza. Évrendezett (az éven belül nincs sorrendben), számozatlan anyag.]

⁴⁰ A Szentmártoni Kálmán által megírt Szentmártoni Sámuel-biográfia szerint. Ld. Szakál 2012: 274.

⁴¹ Jelenleg a *Toroczkó* című munka a KvAKt-ban Ms. U. 1386-os, annak jegyzetei pedig az Erdélyi Múzeum- Egyesület Levéltárában, a Jancsó és Rohonyi család kéziratgyatékában V.1/94-es jelzet alatt találhatóak.

⁴² Vö. Szentmártoni Kálmán levelét Gyallay Pap Domokoshoz, Kolozsvár, 1949. decem-ber 19. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár, Ms. 4825/376.)

hogy az Ecclesiának xfr kárt okozna. De szinte úgy tapasztalom hogy ma tsak a Pipa a fő dolog, a ki nem olyan ne vegye magára.”⁴³

Bár mindezekből a töredékadatokból nem lehet biztos következtetéseket levonni, mégis úgy vélem, hogy ezek alapján is előttünk áll az a későbbi *Vadrózsák*-gyűjtő Szentmártoni Sámuel, aki jó képességű diákként minden helyzetbe (legyen az bontakozó olvasótársasági munka, versírás, nevelői szerep, ismeretterjesztő munka elkészítése) nagy odaadással vette bele magát, és mindehhez olyan közegben (Kolozsvárott, Torockón, majd a Székelykeresztúr közelében fekvő Medeséren) volt szerencséje ekkor mozogni, ahol az felerősíthette az ilyen irányú gondolkodását, tenni vágását. Így csupán feltételezzük, hogy a medeséri olvasóegyletet (amelyről egyelőre semmilyen forrás nem áll a rendelkezésünkre) is ő hozhatta létre – kolozsvári és torockói tapasztalatai alapján.

A tordátfalvi olvasótársaság

A tordátfalvi olvasótársaságról szintén meglehetősen kevés információnk van. Brassai Sámuel a következőket örökíti meg az egyletről 1838 októberében lapjában: „Tordátfalva közönsége egy újabb művelődési egyesülettel segíté kis honunk haladását. A testület már 40 részvényeseket számlál, kik szántó földekkel, pénz és más kitelhetőkkel annyira segíték gyarapulni szándékok valósítását, hogy az a legszebb reménnyel biztat minden haladás barátot. Céljok az ujság olvasáson kívül magokat a számvetés és gazdálkodásba elébb segítni, földeiket egyszerre és ideibe mivelni, s ha valamelyikük barma lebetegül, az egyesület kitelhetőleg segíti az elmaradottat. Céljuk az isteni tiszteletre serkentés is mi szerint templomozás előtt az egyesülési házhoz gyűlnek, s innen illő renddel kísérik elnökjöket a sz. egyházba” (Brassai 1838a: 435). Ami számunkra az egyik legfontosabb kérdés, hogy ki lehetett az az értelmiségi, aki elindította a kezdeményezést. Az eddig feltártak alapján (azaz például abból, hogy Brassai a tordátfalvi egyletet ismertető cikke után írta az olvasó falusi leánykák fiktív levelét⁴⁴) azt valószínűsíthetjük, hogy a megalakuló társaság mögött egy, a kolozsvári kollégiumból (és olvasótársaságból) frissen kikerült

⁴³ id. Brassai 1892: 162. [Brassai Sámuel Sebes Pálnak. Szentmihályfalva, 1836. február 29.]

⁴⁴ A tordátfalvi olvasó egyletről írott cikke október 14-én, a falusi lányok olvasói levele október 21-én jelent meg.

személyt kell keresnünk. A tordátfalvi unitárius lelkész, az ekkor már 63 éves Ürmösi József, idős kora miatt nem igazán hihető, hogy az olvasótársasággal bajlódott volna. Az ekkori tordátfalvi tanítót,⁴⁵ Demeter Istvánt azonban az egyik forrás úgy dicséri, mint aki a társaság létrehozásának eszméjét a gyakorlatba ültette: „egy új Tarsasági egyesületis alakítottott, nem tsak az Ifjuságból; hanem Házásokbólis, mi szerént V. Ujság olvasás, vallás, Enek, Erkölc Tanulás Gazdasági értekeződés mind Tárgyai ezen Egyesületnek – Mellyben minémű elő haladást tettenek, annak bizonyítására egy probátis mutatának bé a Templomban a Vissgáló Hivatalnak, mellyben meg elégedésit találván a visitatio midőn szép Hármóniás Eneket zengének, nem tsak helyben hagyással; hanem ditsérettel koronáztaték a Szorgalombol kitűnt ipar, és elő haladás. – Ugy a szép Eneklésre ezeket Tanító Mesternek ditséreteis méltán méltányóltatik, valamint azis, a ki indítványba hozta az Ifjakra nézve ezen szép Pályafutást” (Tordátfalvi Unitárius Egyházközség Levéltára Számado Protocollum 1838. december 2. 21). A jegyzőkönyv szövegéből egyértelműen az derül ki, hogy a megvalósítás Demeter István tanító érdeme. Azonban ki lehetett az a személy, akit nem nevesít a protocollum, hanem csupán úgy utal rá, mint aki az olvasótársaság eszméjét „indítványba hozta”? Mivel a falvakban ekkor kevés értelmiségi élt, illetve fordult meg, kézenfekvő, hogy arra az Ürmösi Sándorra gyanakodjunk, akinek gyűjtéseire alapozva tervezte Kriza János már az 1840-es évek elején a *Vadrózsák* első füzetének megjelentetését. Ürmösi József lelkésznek készülő fia 1838–39-ben még a kolozsvári Unitárius Kollégium diákja és az ottani olvasóegylet tagja volt, de elképzelhető, hogy a magát 1840-től folyamatosan apja mellé segédlelkésznek kérő Ürmösi Sándor már ekkor a tordátfalvi lelkészségre készülve egy iskolai szünetben győzte meg a tanítót az egylet felállításának fontosságáról – erről azonban nem maradtak fenn írásos dokumentumok.⁴⁶

⁴⁵ Mivel az unitárius tanítókról semmilyen összeírás nem létezik, így nehezen deríthető ki egy-egy személy (itt Demeter István) esetében még az is, hogy például ekkor hány éves volt. Róla mindössze annyit tudunk, hogy az itt említett dicséretet követő évben érkezett panasz nyomán 1840 őszén elhelyezték a faluból. Derzsi József, a következő tanító ekkor még maga is kollégiumi (és olvasótársasági) diák Kolozsvárott.

⁴⁶ Ürmösi Sándorra vonatkozólag igyekeztem valamennyi szóba jöhető helyen valamennyi dokumentumot áttanulmányozni, ezért gondolom, hogy közvetlenül rá vagy a tordátfalvi olvasókörre vonatkozó anyag nem valószínű, hogy elő fog kerülni.

Az etédi olvasótársaság

Az etédi olvasóegyletet először az *Erdélyi Híradó* ismertette 1839-ben. „Etéden (Udvarhelyszék) a folyó év kezdetével a szabad székegyek közt olvasó társaság keletkezett; tagokul csak józan életű s mocsoktalan hírv férfiak vétetnek; hetenként háromszor gyűlnek olvasás végett össze. Célja hasznos ismeretek szerzése, okulás, rokonulása a véleményeknek. A részvények könyvek szerzésére fordítatnak, már is 46 részvényeseket számlál a társaság, kik naponként szaporodnak. Most az erdélyhoni magyar hírlapokon kívül, a diaetai »beszédék tára«, Kisfaludy Károly munkái, és Cserei Mihály kéziratai kerülnek napirendre” (Gedő 1839: 13). Ezt követően az egyletet viszonylag későn, 1840 júniusában⁴⁷ mutatta be Brassai Sámuel egy rövidke közleményben. E szerint az olvasótársaságból 1840 májusában „mintegy 80 tag szoros és felbonthatlan egyezésre lépett, a tagok bármimódon elkárosulandó marhájokat közösen megfizetni a károsnak. Már is két tag tapasztalá e mindenütt követést érdemlő intézet hasznát” (Brassai 1840: 377).

Ha vetünk egy pillantást erre a társaságra, az első, ami rögtön elkülöníti a másik három olvasótársaságtól, az a felekezeti hovatartozása. Etéden ekkor nem volt jelentős unitárius lakosság, önálló lelkész, tanító – nem tűnik tehát valószínűnek, hogy ez a társaság is unitárius kezdeményezésre jött volna létre. Egyrészt azért tárgyalom itt ennek ellenére röviden, mert a szakirodalom is mindig együtt emlegeti ezt a négy olvasóegyletet, másrészt, mert jól mutatja, hogy az unitárius falusi olvasókörökkel egy időben reformátusok is léteztek hasonló célokkal, formában – és hasonlóan (a jelenleginél sokkal) mélyebb feltárást sürgető esetekkel. Csupán szekunder források felhasználásával úgy tűnik, hogy két értelmiségi személy élt ekkor Etéden, akiknek köze lehetett a társaság létrehozásához. Az egyikük az „orvoslásairól közönségesen elismert jóindulatu ev. ref. pap Kendi Ferencz” (Fogasi 1854: 3). Másikuk pedig a „tapasztalt állatorvos és derék magyar-humoristikus író Gedő János,” akinek halála után „szép könyvgyűjteményét örökösei elárverezték, s kéziratai s naplója Sz. Udvarhelyt

⁴⁷ Ez az időpont megerősíti azt a gyanúkat, hogy bár az olvasóegyleteket 1839-ben betiltotta a gubernium, azok valamilyen formában továbbra is működtek. Vö. ugyanezt az alsósímenfalvi olvasóegylet kapcsán, ahol Ürmösi Kálmán elbeszélésében nyoma sincs annak az 1839-es dátumnak, ami cezurának kellett volna számítson az olvasóegyletek életében (Ürmösi 1879: 188, 191).

vannak letéve” (Fogasi 1854: 3). Előbbiről semmi további adatunk sincs, azonban a nagyenyedi református kollégiumban végzett⁴⁸ Gedő Józsefről Szabó Miklós egy 2004-es tanulmányában azt állítja, hogy ő írta az *Erdélyi Híradó*ba az etédi olvasóegyletről szóló híradást, azonban szerinte is „további kutatásokat igényel annak kiderítése is, hogy volt-e szerepe Etédi Gedő Jánosnak az olvasótársaság megalapításában és munkájában, hiszen – ahogy egész életműve igazolja – elkötelezett híve volt [...] a székely falu felemelésének, valamint az »okszerű, azaz tudományos« gazdálkodásnak” (Szabó 2004: 478). Szabó továbbá azt is megállapítja, hogy „írásai azt sugallják, diákévei alatt is készült erre [az újságírásra és néprajzi kutatásra], de főleg állatorvosi tanulmányai idején udvarhelyszéki ismereteinek, élményanyagának birtokában, és annak a felismerésnek nyomán, hogy a magyarhoni olvasóközönség keveset tud a székelyekről, és hogy ezek az ismeretek is pontatlanok, ragadott tollat” (Szabó 2004: 478). 1844-ben a *Nemzeti Társalkodó*ban jelent meg több írása, illetve a *Magyar Gazdának* tudósított Magyarországon tett utazásairól. 1843/44-ben a *Regelő Pesti Divatlapban Székely szokások* címmel jelent meg honismereti néprajzi cikksorozata. (Vö. Szabó 2004: 480–482.)

Mindezek az adatok arra mutatnak, mintha felfedezhető volna ebben a református faluban élő állatorvos személyében is valamiféle összefüggése a reformkori protestáns kollégiumokból induló eszméknek az 1830-as évektől alakuló falusi olvasóegyletekkel, a szinte ugyanebben az időben felélénkülő utazási divattal, az erről szóló beszámolóik írásával, folyóiratokban való publikálásával és az ennek nyomán kibontakozó néprajzi érdeklődéssel. Azonban ennek markánsabb, pontosabb megragadásához feltétlenül szükséges volna több forrást bevonni és megkísérelni a primer források feltárását is.

Az alsósiménfalvi olvasótársaság

Brassai Sámuel a legterjedelmesebben az alsósiménfalvi olvasóegylet működését ismertette lapjában – ennek okára maga adja meg a választ is: tudomása szerint Siménfalva volt a többi falvak olvasóegyletei számára. Elmondása szerint az addig csak tervezgetett egylet létrejötté „egy

---

⁴⁸ Jakó–Juhász 1979: 239. 1835-ben iratkozott be a kollégiumba. A matrikulában a neve Gegőként szerepel.

buzdító beszéd által” következett be (Brassai 1838c: 498). A törvények és a tisztségviselők leírása nagy hasonlóságot mutat a kolozsvári olvasóegylet törvényeivel és tisztségeinek felosztásával. A siménfalviak által megfogalmazott célok pedig különös egyezést mutatnak Brassai (és Bölöni Farkas Sándor) *Vasárnapi Újság*-beli céljaival. Előbbi így hangzik: „Sajnoson érezvén a már sokszor említett A. Siménfalvi ifjuság, hogy az eddig folyt oskolai czélaránytalan tanítás mód miatt ötet mint falusi gazdaságra készülendőt közelebből érdeklő hasznos ismeretek hijányával kelle maradnia, az említett egyesület által akará az elismert rosznak elejét venni, az honnan olly czélt tűze ki maga elejébe, hogy azokban tökéletesítne magát, mellyek egy mezei gazdának gyönyörűségére, hasznára és dicsőségére szolgálnak. Nagy figyelmet ébreszte benne a számvetés, és földmérés tudományja, mellynek tökéletesítésére néhány fekete táblái mindenkor készen állanak; akara honunk törvényjeiben bármi keveset útasodni, mellyre nézve czélszerű törvényes könyveket szerzett, és szerez; a helyes írás mesterségét kitanulni. – Kérelem levelet kötelezvényt, bizonyítványt, nyugtatványt törvényes és tudományos rendszerbe foglalva készíteni, – ezeken kívül pedig, mint buzgó keresztyén az isteni ditséretnek éneklésében is tökéletesülni. – Mind ezek céljai az említett egyesületnek. – hogy pedig ez eddig sok hijányokkal küzdő mezei gazdaság itt bármi gyarapodást végyen, kiterjed az egyesület gondoskodása eleven gyepük készítésére, legfinomabb gyümölcs termő fák szaporítására, a pityóka termesztés nagyobb divattali üzésére, mindennemű takarmányok csinos rendbeszedésére, minden gazdasági eszközök lehető legjobb móddal tartására – sorvadazó épületek jó karban vételére; sőt a haszontalan költsékek megakadályozására, részegítő italok szabályozására, pénzes koczka, kártya eltörlésére” (Brassai 1838c: 502–503).

Már önmagában ezek a részletesen megfogalmazott, nagyszabású reformgondolatokat rejtő célok felkelthetik az érdeklődésünket az iránt a falusi értelmiségi iránt, aki az olvasóegyletet elsőként a falvak (legalábbis a környező unitárius falvak) sorában megalapította. Azonban ennél is jelentősebbé válik a népköltészeti gyűjtés korai nyomainak kutatása szempontjából ez az eset, ha hozzátesszük, hogy az alsósiménfalvi olvasótársaság nem sokkal megalakulása után levelet küldött a kolozsvári Unitárius Kollégiumban működő olvasótársaságnak szövetséget ajánlva nekik a következők szerint: „Falusi körünkben – haladni akarván elő mi is jelenkorunk szellemével – egyesületet alkotánk. Nagyra ugyan nem emelkedhetünk,

mindazáltal célzataink teljesülte, megfelel várakozásunknak. Mi csak azokban kívánunk leginkább előhaladni, melyek egy falusi emberben és gazdában szükségesképpen megkívántatnak. A mi főelveink ide mennek ki: mivel nekünk falusiakul a számvetés tudománya, a szépírási előmenetel, hazánk törvényeinek némü-némü ismerete, a gazdasági csinos jó-izlés multhatatlanul szükségesek – egyesületünk is az ezen tárgyakról szolló és tanító könyvek megszerzésében foglalatoskodjék, a mint már egynéhányokat szerzettünk is. Vannak hivatalosink, kik minden fertály évben változnak szabad szavatólás útján; vannak rendszabályaink; vagyon gyűléseinkről szerkesztett jegyzőkönyvünk, melyek 53 egyes részvényeseket egy célra törekvő erkölcsi testületté alkotnak; jelenleg gyengélkedő tehetségünk miatt több folyóiratot a Vasárnapi Újságnál nem jártathatunk, de majd gyarapodván, többekről is fogunk gondoskodni. Célunk, hogy szövetséget kössünk közelebről a kolozsvári unitarium collegiumban virágzó olvasó-társasággal is, és levelezéseink által egymást tudósítgassuk, ha nem fogja ajánlatunkat megvetni. Hogyha nekünk akármely egyveleg tárgyakról közlekedéseit megküldi, mi is ígérjük, hogy állunk hívségesen a barátságban, és székölhoni újságokkal, regékkel, népdalokkal, eredeti széköl elmésségekkal fogunk kedveskedni.⁴⁹

A felajánlást a kolozsváriak örömmel fogadták (miként a székelykeresztúriak korábbi együttműködésre tett javaslatát is). Az együttműködés további részleteiről egyelőre nincsenek adataink, azonban már önmagában az a tény is figyelemreméltó, hogy falun élő (többnyire kollégiumi tanulmányokat nem folytató) fiatalok számára annyira egyértelmű, hogy a kolozsvári ifjakat érdeklik a népköltészeti szövegek, hogy kétség nélkül ajánlják ebbéli tudásukat és gyűjtési lehetőségeiket cserealapként. A rejtélyes(nek tűnő) tudást érthetővé teszi, ha megnézzük az ebből az időszakból származó egyházi jegyzőkönyveket.⁵⁰ Ebből kiderül, hogy

⁴⁹ Kozma 1867: 27. A levelet Kozma Ferenc idézi. Az eredetire vagy annak másolatára egyelőre nem sikerült rábukkanni. A kolozsvári olvasótársaság jegyzőkönyvébe nem vették be a levelet (csupán a megkeresés tényét), a felelősségre vonáskor keletkezett egyházi képviselőtanácsi iratok között pedig csak a kormányzék számára küldött hivatalos levél másolatát találtam meg az 1839-es dokumentumok között, ahol a siménfalvi levél csatolásának ténye egyértelműen kiderül, de maga a levél hiányzik. (Ld. KvAKt. Ms. U. 1376/I.; MUEKvGyLt. EKT 1839. márc. 17-i levél pizskozata, 44/1839. sz. alatt.)

⁵⁰ MUEKvGyLt. Siménfalvi presbitérium. A jegyzőkönyv kezdő- és végpontját sem könnyű meghatározni, mivel az elejét elég jelentősen a penész, a végét az egerek rongálták meg.

Alsósiménfalvára 1836-ban érkezett a székelykeresztúri senior, Vajda (másutt: Vajda) István, aki 1840 végén bekövetkezett korai haláláig a falu megbecsült unitárius lelkésze volt. Azt gondolom, szinte biztosra vehető, hogy a fent említett buzdító beszédet is ő mondta el. A bordosi származású Vajda Istvánról a legfontosabb, amit a kolozsvári unitárius olvasóegyleti tagnévsort átnézve megtudhatunk, hogy 1833-ban az elsők között volt, akik beléptek az olvasóegyletbe. A következő évben még az egyleti tagok között találjuk, az 1835/36-os tanévben azonban seniornak nevezték ki Székelykeresztúrra, így azt az évet ott töltötte. (Ne felejtjük el, hogy két tanévvel később – amikor Péterfi Sándor fog az iskolafőnöki pozícióba kerülni – a székelykeresztúri Unitárius Kollégiumban is megalakul az olvasóegylet, amelynek gondolata talán már ekkor is jelen lehetett.) Vajda István tehát 1836-ban került az alsósiménfalvi unitárius egyházközség élére lelkésznek, ahol már 1837 végén olvasóegyletet hozott létre, s mint volt kolozsvári olvasóköri diák kereste a kapcsolatot az éppen csak két-három éve elhagyott alma materral. Nem lehet tehát véletlen találgatás a levélben írt, népköltészeti gyűjtésre vonatkozó felajánlás sem, hanem a valamikori alapítótag által tudott tény: a kolozsvári olvasótársaság tagjai örömmel veszik a népköltészet gyűjtött darabjait.

Mindemellett – úgy vélem – sokat elárul Vajda István habitusáról, a kolozsvári kollégiumban magáévá tett szellemiségről és annak alkalmazásáról az is, ahogy halála után 38 esztendővel emlékeznek rá a siménfalviak: „itteni rövid 5 évi szolgálatának soha el nem enyészó nyomait hagyta hátra a siménfalvi olv. társaság megalapítása által; egy valódi gyakorlati irányu, humanus s népvézérnek termett pap volt ez, kinek kora halálát eléggé sajnálni nem lehet s kiről ma is oly kegyelettel emlékszik a nép, a milyen emléket kellene mindnyájunknak hátrahagyni [...] Még 1836–41-ig⁵¹ terjedő időben alapja megvetődött volt valami népmívelődési társaságnak s az alapító Wayda István ideje alatt már bámulatos gyorsan fejlődött. Azonban az ő váratlanul bekövetkező halálával a még elég mély gyökeret nem vert eszme, a közelebbi tizedekben csak tengéletet folytatott. E nép, mely végtelenül óhajta a szellemi fölvilágosultságot, mohó vágygyal csüngött az eszme száraz emlőjén, de hiába szivta, tápnedvet nem talált benne, szó-

⁵¹ A siménfalvi egyházközségi jegyzőkönyv szerint „Közkedvességű Papunk Tiszt Vajda István Ur szeretett öveinek s Ecclánk felejthetetlen bánatjára” bekövetkezett halálának időpontja 1840. december 17. Ld. MUEKvGyLt. Siménfalvi presbitérium.

val látszott, hogy a vezér elesett s a sereg fő nélkül maradt. A mult évben e sorok írója jutván az egyházi papi hivatalára, látva a körülményeket s ismerve a nép óhaját is, a Wayda által elejtett fonalat igyekezett fölvenni s a nép, örege ifja oly buzgósággal csoportosult körülte, hogy ma a siménfalvi újrászervezett olvasó és önképző egyeslet 43 tagot számlál, kik az önképzés minden őket illető ágaiban oly kitartó szorgalommal haladnak, hogy öröm azt nézni. Ezt nagyban segíti elé az egyeslet szép kis könyvtára, mely az idén mintegy 40 darabbal gyarapodott.⁵²

Ürmösi Kálmán siménfalvi lelkész⁵³ leírása nemcsak azért fontos, mert megőrökíti a Vajda halála utáni emlékezetet,⁵⁴ hanem mert megmutatja, hogy egy csupán néhány évig fennálló egyesület is milyen hatással volt a falubeliekre, s felhívja a figyelmet arra is, hogy hiába tiltották be vagy szűntek meg maguktól ezek az egyesletek, az igény akár 40 évig is konzerválódhatott az emberekben.

Ami azonban igazán lényeges az erdélyi népköltészeti gyűjtés korai nyomainak keresése felől nézve, hogy ez az első olyan eset, amely teljesen egyértelműen, forrásokkal alátámaszthatóan mutatja meg, hogy valóban lehetett összefüggés az 1830-as években létrejött protestáns olvasótársaságok munkája és a későbbi szervezett erdélyi folklórgyűjtés megindulása között.

⁵² Ürmösi 1879: 188, 191. Ellenpótlusként (és főként fontos adalékként az unitárius lelkészek 19. század közepi mindennapjaihoz) jegyezzük azonban azt is meg, hogy a presbiteri jegyzőkönyvben Vajda István lelkészsége idején nyoma sincs az olvasótársaságra vonatkozó bejegyzéseknek, hanem csupán csak a mesteri csúrról, a harangozó házának újjáépítéséről, a ledőlt toronygomborról, a fedetlen papi sertésórlról, és kiemelten az eklézsia fáiról van szó. 1840 novemberében, amikor Vajda István súlyos betegen tért vissza Székelykeresztúrról, a jegyzőkönyv tanúsága szerint a fakepe behajtásának sikertelensége miatt nincs, amivel a lelkész tüzeljen: „Tiszt. Papunk Wayda István [...] jobbulatlan haza hozatván sajnáló indulatból sok, sőt nagy része Ekklánknak meg jelent a T. Papi Háznál, az hol is a Curator illy fel szollitást téssen - »Atyafiak mi tévősek légyünk, már az idő hideg, ide fa kell én eleget porontsoltam és parantsoltam a fa bért de siker nélkül, itt tüzet tennének, de miből.«” Végül ekkor egy „haszonvehetetlen vatzkor fa” kivágásával oldották meg a helyzetet – azonban, hogy csak nagyon időszakosan, látszik a későbbi bejegyzésekből is. Vö. MUEKvGyLt. Siménfalvi presbiteri jegyzőkönyvből származó idézet: 15/840, a későbbiek: 16, 17/840.

⁵³ Bár ezen a ponton nincs jelentősége, de érdemes szem előtt tartani azt is, hogy az az Ürmösi Kálmán, aki újjászervezi a siménfalvi olvasókört s aki megemlékezik Vajda István szerepéről, később – fiával, Ürmösi Józseffel együtt – Kanyaró Ferenc folklórgyűjtői körét erősítette. (Vö. Kanyaró 2015: 873–874.)

⁵⁴ Ehhez nagyon hasonló volt a pár évvel később, 1842-ben Küiküllődombón megalakított énekes-, majd olvasótársulat és 20. század végi hatástörténete. Az egyesületeket Kisgyörgy József unitárius tanító kezdeményezte (aki korábban kolozsvári olvasótársasági tag volt) (vö. Benczédi 1992). Ma az énekkar az ő nevét viseli, a templom falán plakettet helyeztek el tiszteletére.

Összegzés

A jelen tanulmányban felépített történetben azt láthattuk, ahogy a nyugat-európai és észak-amerikai társadalmi haladást hirdető eszméket és azok konkrét megvalósulásait követendő példának tekintő Bölöni Farkas Sándor támogatásával intézményesült és határozott irányt vett 1833-ban a kolozsvári unitárius kollégium olvasótársasága. Ebben – akárcsak más, a korszakban alakult társaságokban – a szépirodalom mellett elsősorban Széchenyi és Wesselényi műveiért rajongtak a diákok. Az erdélyiek az 1830-as években főként az *Erdélyi Híradót*, a *Jelenkort*, a *Társalkodót*, az *Athenaeumot*⁵⁵ és 1834-től a szintén Bölöni javaslatára meginduló, Brassai Sámuel által írt és szerkesztett *Vasárnapi Újságot* olvasták. A kolozsvári kollégiumi olvasótársaságban részt vevő személyek közül Péterfi Sándor iskolafőnök a székelykeresztúri kollégiumba kerülve a Kolozsváron maradt Jakab Elek levélbeli és Jakab József személyes segítségével olvasótársaságot hozott létre. Ezt követően sorra jöttek létre a protestáns kollégiumok kereteiből kilépő, de azok mintájára szerveződő falusi olvasókörök. Ezek mögött a – a rendelkezésünkre álló források alapján – minden esetben egy-egy, protestáns kollégiumból frissen kikerült egykori olvasótársasági tagot sejtethetünk. A falusi olvasótársaság létrehozásával kapcsolatba hozható Ürmösi Sándor és Szentmártoni Sámuel Kriza János ismert népköltészeti gyűjtői voltak, csakúgy, mint Péterfi Sándor. Az etédi református Gedő József szintén bizonyíthatóan érdeklődött a néprajzi gyűjtés iránt. Vajda Istvánnak nem volt módja az 1840-es években induló népköltészeti gyűjtésekben részt venni, de az általa létrehozott olvasótársaság és annak fent idézett levele egyértelműen bizonyítja, hogy maga is fogékony volt a népköltészeti gyűjtés eszméjére.

Úgy vélem, valószínűsíthető tehát az is, hogy ezek a személyek a kollégiumból kikerülve nem csupán az egyletalapítás gondolatát (mint a társadalmi reformok megvalósításának egyetlen eszközét) szívták magukba, hanem – érdeklődésüktől, habitusuktól, lehetőségeiktől függően – ők lettek azok, akik többek között utaztak és utazásaik tapasztalatait megosztották a közzel; akik kiseddóvókat alapítottak; akik mértékletességi egyleteket hoztak létre és írásokat tettek közzé a pálinkaivás káros voltá-

⁵⁵ Vö. például Fülöp 1978: 94, 109, 140; Vita 1983a: 118, 125.; MUEKvGyLt. KvAKt. Ms. U. 1376/I: 36.

ra figyelmeztetve; akik a gyümölcsfák nemesítése vagy általánosabban a korszerű mezőgazdaság mellett tettek hitet; akik mindent megmozgattak annak érdekében, hogy egy-egy régi könyvet vagy kéziratot felkutassanak; akik bebarangolták a környező vidéket és várakról, barlangokról szóló történeteket jegyezték fel; akik falujuk korszerűbb építkezését próbálták elérni a tűzesetek megelőzése érdekében; vagy akik – ha felszólítást kaptak – nyelvjárási adatokat, népköltészeti szövegeket gyűjtöttek, jegyezték le és küldtek el letisztázva. Úgy vélem, az erdélyi népköltészeti gyűjtés kezdeteinek vizsgálatát valahonnan innen, ebből a sokféle egymásrahatásból volna érdemes elkezdni szemlélni és megérteni.

Szakirodalom

AKNAY Tibor

2003 *Gáspár János 1816–1892. Dokumentumok*. Összeállította és a bevezetést írta: Aknay Tibor. Budapest. [<http://mek.oszk.hu/07900/07984/07984.htm>. Utolsó letöltés: 2017. dec. 15.]

ANTAL Árpád

1969 A falusi lakosság olvasókörei a reformkorban. (Adatok Brassai Sámuel népnevelő munkásságához.) *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XIII. (2) 315–322.

BENCZÉDI Ferenc

1992 Egyháztársadalmi egyesületek Küküllődombón. *Keresztény Magvető* XCVIII. (3) 162–173.

BENKŐ Samu

1966 Bölöni Farkas Sándor. In: Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Benkő Samu. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 5–59.

BODOLAY Géza

1963 *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BRASSAI Sámuel, id.
1892 Brassai Sámuel Alsó-szt-mihályfalvi pap levelei Sebes Pál toroczkoí isk. igazgatóhoz 1830–1836. VII. *Keresztény Magvető* XXVII. (3) 161–163.

BRASSAI Sámuel

1838a Falusi egyesület. *Vasárnapi Újság* V. (233) 434–435.

- 1838b Levelezés. Tekintetes Szerkesztő Úr! *Vasárnapi Újság* V. (234) 450–458.
- 1838c Az alsó siménfalvi nemes székely ifiui egyesület alaprajza. *Vasárnapi Újság* V. (237) 497–507.
- 1840 Az etédi „olvasó társaság”. *Vasárnapi Újság* VII. (319) 377.
- CHINDRIȘ, Ioan – KOVÁCS Ferenc
- 1975 *George Bariț magyar levelezése*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- DOMOKOS Mariann
- 2008 Mesemondók és mesegyűjtők a 19. században: Marosi Gergely és mesélői. In: Gulyás Judit (szerk): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. ELTE Folklóre Tanszék, Budapest, 242–278.
- FARAGÓ József
- 1967 Lőrinczi Elek árkosai népmesegyűjtése. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XI. (1) 49–60.
- 1974 Marosi Gergely székelykeresztúri népmesegyűjtése a *Vadrózsák* számára. In: Molnár István – Bucur, Nicolae (szerk.): *A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülészakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971 októberében*. Hargita Megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága–Székelykeresztúri Múzeum, Miercurea Ciuc–Csíkszereda, 431–444.
- FOGASI
- 1854 Fürdőink III. Kirándulás Korondra. *Hetilap*. (71) 2–3.
- FÜLÖP Géza
- 1978 *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- GEDŐ József, ETÉDI
- 1839 Etéden... [Erdély és Magyarország rovatban] *Erdélyi Híradó* XII. (4) 13.
- GERGELY Pál
- 1979 Kriza János kiadatlan feljegyzéseiből. *Múzeumi Kurír* III. (9) (29) 8–13.
- JAKAB Elek
- 1867 Fejér Márton életrajza. *Keresztény Magvető* III. (1) 1–37.
- JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István
- 1979 *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KANYARÓ Ferenc

2015 *Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905*. Kritikai kiadás. Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

KISS Ernő

1909–42 Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) In: Erdélyi Pál (szerk.): *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egylet félszázados ünnepére 1859–1909*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 133–140.

KOVÁCS Ágnes

1982 Kriza János népmeséinek hitelessége. In: Kríza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 33–46.

KOZMA Ferenc

1867 *A kolozsvári unitarium collegium ifjúsága olvasó és irodalmi körének múltja*. Róm. Kath. Lyc. Nyomdája, Kolozsvár

NAGY János

1872 Jakab József életrajza. *Keresztény Magvető* VII. (3) 209–236.

PAPP Ferenc

1934 *Gyulai Pál a kolozsvári református kollégiumban*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 69.) Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Cluj–Kolozsvár

SÁNDOR János

1888 Péterfi Sándor pap és egyházi író élete. *Keresztény Magvető* XXIII. (6) 361–375.

SZABÓ Miklós

2004 Etédi Gedő János (1811–1860 k.) In: Pál Judit – Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. EME, Kolozsvár, 476–483.

SZAKÁL Anna

2010 A folklórgyűjtő Tiboldi kéziratosa anyaga és folklorisztikai értékelése. In: Filkó Veronika – Kóhalmy Nóra – Smid Bernadett (szerk.): *Voigtloristica. Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére (ATU 503)*. (Folcloristica, 11.) ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 38–61.

- 2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez.* A szét-szóródott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szakál Anna. Kriza János Néprajzi Társaság–Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár
- 2017a A „lankadatlan fűrgé szorgalmú” Ürmösi Sándortól a „szegény, szerencsétlen” Ürmösi Sándorig. – Kriza János legkorábbi ismert gyűjtőjének életpályája. I. *Egyháztörténeti Szemle XVIII.* (2) 41–66. [A hozzá tartozó melléletek: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/>]
- 2017b A „lankadatlan fűrgé szorgalmú” Ürmösi Sándortól a „szegény, szerencsétlen” Ürmösi Sándorig. – Kriza János legkorábbi ismert gyűjtőjének életpályája. II. *Egyháztörténeti Szemle XVIII.* (3) 42–96.
- ÜRMÖSI Kálmán
- 1879 Az Alsó-Siménfalvi unitária ekklezsia. (Történeti leírás) *Keresztény Magvető XIV.* (3) 177–191.
- VITA Zsigmond
- 1983a Erdélyi ifjúsági olvasótársaságok a reformkorban. In: Uő: *Művelődés és népszolgálat. Tanulmányok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 114–132.
- 1983b Adatok néhány erdélyi falusi és kisvárosi olvasóegyletről a reformkorban In: Uő: *Művelődés és népszolgálat. Tanulmányok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 133–139.
- [N. N.]
- 1880 Az alsósiménfalvi olvasó és önképző egyesület. *Keresztény Magvető XV.* (2) 156–157.
- 1890 Az unitárius vallásközönség egyházi főtanácsi gyűlése. *Keresztény Magvető XXV.* (5) 300–316.

Archivális források

HmÁlt. = HARGITA MEGYEI ÁLLAMI LEVÉLTÁR
 Törvényes könyv 1845–65. = Fond 683. Gimnaziu Unitarian Cristuru Secuiesc I. Seria documente Nr. 20. A Sz: Kereszturi Unitar Gimnasiumbéli Olvasó Egyesület Törvényes Könyve. 1845–65. [ehhez illesztett évenkénti névsorokkal és számadásokkal]

KvAKt. = KOLOZSVÁRI AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

Ms. U. 1300/D. Az olvasó egyesület alapszabályai a 30-as évektől. [KUK]

Ms. U. 1305 Az Unitarium Kollegyom Olvasó Társasága Vendégkönyve
1840. [1879-ig]

Ms. U. 1306/D Beszédtár 1834.

Ms. U. 1306/E Serdület 1835–36.

Ms. U. 1308 Az Olvasó Egyesület tagjainak névsora 1833 évben. [1870-ig]

Ms. U. 1376/I. Az Kolosvári Unitarium Kollegyombeli Olvasó Társaság
1834/5 iskolai év elején kezdetett Jegyző Könyve.

Ms. U. 1382 Szentmártoni Sámuel: Az unitarius vallás kifejlése s történelme különösen Erdélyben.

MUEKvGyLt. = MAGYAR UNITÁRIUS EGYHÁZ KOLOZSVÁRI GYŰJTŐLEVÉLTÁRA

EKT = Egyházi Képviselőtanács Iratok, 1839.

Geréb 1943 = Geréb Zsigmond: *Unitárius lelkészek 1568-tól*. Székelykeresztúr, 1943.

Matricula... = Matricula Studiosorum Scholae Unitariae Claudiopolitanae ab anno 1721–1867. nro. 1. Seniori matricula.

UP Iratok = Az unitárius püspök iratai, 1844.

Repr. Cons. = Repres. Consist. Főconsistoriumi és Zsinati Protocollumok Nr. XI. 1837–1840.

Presbitáriumi jegyzőkönyv = Siménfalvi presbitériumi jegyzőkönyv 1836-tól kb. 1866-ig.

TUEkLt. = TORDÁTFALVI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉGI LEVÉLTÁR

Számadó protocollum = Tordátfalvi számadó jegyző könyv az eklézsiá számára elkészítve 1834–1866.

Geneza, structura și influența Societății de Lectură Unitariene asupra începuturilor culegerii folclorului

Autorul prezentului studiu – cercetător al istoriei culegerii folclorului din secolul 19, al rețelei lui János Kriza – lansează ideea că în declanșarea mișcării de culegere au avut un rol hotărâtor societățile de lectură ale școlilor protestante, fondate mai întâi în orașele, iar apoi și în satele transilvănene începând cu anii 1830. Studiul își orientează atenția asupra câtorva societăți reprezentative și se bazează pe surse variate sporadice din epocă, colectate de către autor.

The Genesis, Structure and Influence of Unitarian Lecture Societies on the Early Stages of Folklore Collecting

The author of this study – a researcher of the 19th century folklore collecting and of the network of János Kriza – presents the idea that the folklore collecting movement was started due to the lecture societies of the Protestant schools, founded first in the cities, than in the villages of Transylvania starting with the 1830s. The study focuses on the most representative societies of this kind, based on various and sporadic sources of that period, found and collected by the author.

Szócsné Gazda Enikő

Erdély Berlinben, 1927

Bevezetés, előzmények

1927 márciusában nagyszabású, Erdély népművészetét bemutató kiállításra került sor Berlinben. Az a cél, hogy népművészeti kiállítások szervezése révén rátereljék a figyelmet a népi díszítés kifejezőerejére, nem volt új keletű kezdeményezés. Magát az erdélyi népművészetet sem először mutatták be külföldön. Korai és híressé vált példa az 1873-as bécsi világkiállítás, amelyen Xantus János és Rómer Flóris összesen 2600 néprajzi tárggyal mutatta be Magyarország területének népművészetét, népiparát (Balassa 1998: 85). Székelyföld ezen egy teljesen berendezett *székely házzal* volt jelen, amelynek rajza és leírása ránk maradt (Lénárt 2002: 157). A ház berendezéséhez szükséges székelyföldi tárgyakon túl mind Európa, mind az erdélyi értelmiség ekkor figyelt fel a maroszéki nádmunkákra és szalmakészítményekre (Szentiványi 1879: 52), és gyapjúmunkákból is egy nagy válogatás volt Erdély területéről (*Erdélyi Gazda* 1873. júl. 11.). A világkiállításokon való népművészet-reprezentáció visszatérő elem maradt a későbbiek folyamán is: gondoljunk az 1900-as párizsi világkiállításra, ahol az árapataki varrottas hívta fel magára a figyelmet (Demeter 2007: 630–631), az 1905-ös liège-i, milánói és az 1908-as londoni kiállításokra, ahol Gyarmathyné közbenjárására a kalotaszegi hímzéskultúra aratta egyre növekvő sikereit (Sebestyén 1998: 46), vagy az 1904-es Saint-Louis-i kiállításra, ahol Körösfői-Kriesch Aladár elképzelései szerint kalotaszegi toronymakettekkel és székelykapuval mutatták be a híres erdélyi ácsművészetet.¹

---

¹ <http://www.huszadikszazad.hu/1904-szeptember/tudomany/a-vilagkiallitasrol> (Utolsó letöltés: 2017. nov. 22.)

Maga Berlin életében sem volt előzmény nélküli az ilyen fajta reprezentáció: 1909-ben óriási sikerű nemzetközi népművészeti kiállításra került itt sor. E korai berlini kiállítás megrendezésének teljesen más kiindulási pontja és szervezési kerete volt, mint a már említett világkiállításokon való reprezentációnak: abban a Wertheim áruházban szervezték meg, ahol a híres alternatív képzőművészeket tömörítő Der Blaue Reiter is kiállításokkal lépett fel. Tehát ebben a térben a népművészet az alkalmazott művészetek egyik olyan reprezentánsává vált, amely arctalan és mindig közösségi, esz-köztelen és mégis elemi erővel ható, internacionális és mégis nemzeti ízlést tükröző, nagyon személyes és emberközeli volt (Schneider 2009: 55–56). Berlin életében tehát a népművészet egy olyan hívó szóvá, olyan mediális eszközzé vált, amely a metropolisz forgatagával valamely régi tudást helyezte szembe. Lázadás volt az embertelen, személytelen, a művészet számára kitérési lehetőségeket nem biztosító ipari társadalommal szemben.

1926-ban a berlini Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht nevű német birodalmi közoktatási intézmény tanácsosa, Hermann Niemann erdélyi tanulmányi körúton vett részt, és e korábbi kiállítás nagy sikerén felbuzdulva, az erdélyi népi kultúra hatásától megérintve, e – Nyugat számára egzotikus – kelet-európai népművészet bemutatására szánta el magát. A kiállítást szervező intézmény profilja egyben azt is jelezte, hogy Niemann doktor pedagógiai célkitűzésű bemutatásra hívta fel a nagyszabedű székelyi Romániai Németek Szövetsége Kulturális Hivatalának² vezetőségét. A két világháború közötti németiség számára Erdély annak volt a példája, hogy hogyan lehet a szorosan egymás mellett élő etnikumoknak is megőrizni az etnikus karakterüket – ez a gondolat a 20. század elejétől egyre intenzívebben fellépő német *völkisch eszme* egyik fontos gondolkodási sémájába is beillett.³ Németországban ekkor már a levegőben lehetett érezni a *konzervatív forradalom* eszméinek egyre jelentősebb előretörését. Ebben a rendszerben Erdély a néprajzi tudás és diverzitás reliktumterülete volt, azon „kleinen Volkskunde”, amely az etnocentrizmus és a tolerancia természetes harmóniájának eszményképét testesíti meg (Marchetti 2017: 79–83).

² Az intézmény hivatalos német neve: Kulturamt des Verbandes der Deutschen in Rumänien. Az újságbeli tudósítások többnyire rövidített formában, Deutsches Kulturamtként nevezik meg.

³ A *völkisch mozgalom* gyűjtőnév volt. Elsősorban a németiség kulturális összetartozását hangsúlyozta. Azt hangoztatták, hogy ennek az összetartozásnak a kötőelemei a nyelv, a faj, a falu és a különleges kulturális szellem.

A kiállítás kutatásának forrásai, a kutatás célkitűzése

A berlini Erdélyi Népművészeti Kiállítás a Trianon utáni periódus egyik legjelentősebb, nyugat-európai szintén történő magyar, román és szász kollektív népművészeti bemutatkozása volt, amelynek története ennek ellenére nem eléggé feltárt. A kutatásaim során csupán német nyelvű összegző tanulmányt találtam, ám ez is elsősorban a szervezési munkálatokba bekapcsolódó német képzőművészek levelezésének forrásanyagát dolgozta fel (Vlaicu 1987). A német Kulturális Hivatal képzőművészeti tevékenységének ismertetése során Gudrun Ittu is röviden értelmezte a szász képzőművészeknek ezen a kiállításon való részvételét (Ittu 2014: 185–188), ám jelentősebb néprajzi észrevételeket érthető módon nem fogalmazott meg.

Kutatásaim során így elsősorban a kiállításról szóló újsághíreket kellett áttekintennem, mivel ezekből lehetett a legfontosabb információkat összegyűjteni a szervező egyéniségekre, a kiállítás szervezési kereteire, helyszíneire és a megnyitóra vonatkozóan. Kolozsvár napilapja három cikkben (*Ellenzék* 1927. márc. 3., 1927. márc. 31., 1927. ápr. 6.), a *Magyar Nép* című hetilapja pedig az egyik résztvevő beszámolójának publikálásával (Kovács 1927) foglalkozott a témával. Annak ellenére, hogy nem sok barcasági tárgy szerepelt a kiállításon, Barcaság sajtóorgánuma (*Brassói Lapok* 1927. jan. 26., 1927. márc. 5., 1927. máj. 2.) mégis három cikkben tért ki a kiállításra. Ezek a rövid tájékoztatók nagyon fontos információkat őriztek meg a kiállításra kivitt legfontosabb tárgyról, az elrendezés módjáról, a kiállítás nagyságáról. Elég hosszú német nyelvű beszámolót tett közzé a romániai kisebbségek közös informáló fóruma, ennek a szövegből tudtuk meg azt, hogy Hermann Niemann látogatása volt az alapja a kiállításnak, de a megnyitó ünnepség beszédeinek vázlatos ismertetéseire is ebből a cikkből láthatunk rá (*Glasul Minorităților* 1927. ápr. 121–123). Rövid hírek formájában a fontosabb magyarországi napilapok is kitértek az eseményre, ám ezek szűkszavúsága csupán a kiállítást meglátogató politikusok részvételére világítottak rá (*MTI – Napi Hírek* 1927. márc. 14., *Pesti Hírlap* 1927. febr. 24.). A *Pásztortűz* a kiállítás magyar részének főszerzőjétől, Sulyok Istvántól publikált egy rövid beszámolót. Magyar néprajzi értelmezésünk számára ez a tudósítás volt a legfontosabb, mivel a főszerző avatott be abba, melyek voltak azok a gyűjtemények, amelyekre az erdélyi magyarság a szervezés folyamán alapozhatott (Sulyok

1927). Az egész kiállítás főszervezőjének, Richard Csakinak a megnyitó beszédét a Kulturamt sajtóorgánuma, az *Ostland* publikálta (Csaki 1927). Mivel a *Klingsorban*, a *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*ban megjelent erdélyi szász rövid újságtudósításokat Monica Vlaicu szó szerint idézte, így ezeket a lapokat újból nem szemléltem (Vlaicu 1987: 80). Sajnos, a németországi sajtó tudósításaihoz nem nagyon sikerült hozzájutnom, így csupán egyetlen cikket ismertem meg (*Münchner Neueste Nachrichten* 1927. márc. 19.), ennek információi mégis nagyon fontosak voltak, mivel épp a magyar rész jelentőségére csodálkoztak rá.

A kiállítás szervező munkálataira még két további forráscsoport világitott rá. A résztvevő Székely Nemzeti Múzeum irattárában sikerült megtalálni a kiállítással kapcsolatos szakmai levelezést, amelyből a Kolozsváron összegyűjtött tárgyak listáját, a német és magyar szervezőkkel való levelezést ismerhettem meg.⁴ Hasonlóan fontos információkra leltem Kelemen Lajos művészettörténész-levéltárosnak a Sebestyén Józsefhez intézett leveleiben, az ezekben található adatok a kolozsvári szervezők nehézségeit láttatták, és segítettek megérteni, milyen gondolatokat és újabb kutatási irányokat indított el e kiállítás az erdélyi értelmiség körében (Sas 2011: I. 148–149).

Nagyon szegények vagyunk a kiállításról készített fotók tekintetében. Sajnos csupán Sulyok István tudósításának három darab helyszíni fotója sejtet valamit az elrendezés mikéntjéről. Kovács Dezsőné egy kalotaszegi viseletes fotót és Haáz Rezső rajzait mellékelte a beszámolója mellé (Kovács 1927). A szűkös vizuális anyag miatt öröm volt az, hogy legalább a Székely Nemzeti Múzeumból vitt tárgyakat a szállítás előtt lefényképezték. A Múzeum fotótékájában őrzött öt kép segít abban, hogy szemléltetni tudjuk ennek az intézménynek a tárgyválasztását, a kiszállított tárgyak esztétikumát.⁵ A kiállításról kiadott, mindössze 22 oldalas „katalógus” sem nyújt részletes tájékoztatást erről, inkább Richard Csaki előszavát tartalmazza (Führer 1927).

Lehetséges, hogy a németországi sajtóban, valamint a szervezők szakmai levelezésében még további adatok rejtőznek, amelyek tovább széle-

⁴ Székely Nemzeti Múzeum intézményi levéltára (továbbiakban SZNM.Lt.), 2/1927, 11/1927, 35/1927, 40/1927 iktatószámok alatti iratok és iratkötegek. Köszönöm Boér Hunor könyvtáros kollégámnak az iratok kikeresésében nyújtott segítségét.

⁵ Székely Nemzeti Múzeum fotótékája, F. 2149–2153. leltári számú képek.

síthetnék az eddigi ismereteinket, ezekre azonban későbbi szisztematikus forrásfeltáró munka világíthat rá.

Mivel a kiállítás magyar nyelvű összegzéséről eddig nincs tudomásunk, így e tanulmány keretében szeretném összefoglalni a kiállításra vonatkozó információkat, és arra teszek kísérletet, hogy elemezzem, miért volt fontos a néprajz tudománytörténete szempontjából ez az erdélyi népművészeti kiállítás.

A kiállítás szervezési keretei, főbb szervező egyéniségei

A berlini Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht – a kiállítás szervezője – a német oktatásügy egyik legfontosabb irányító, módszertani tanácsadó intézménye volt. Székhelye a nagyváros központjában, a Postdamer Strasse 120. szám alatt egy gyönyörű palotában volt. Az intézet 1915 óta folyamatosan szervezte a szakmai képzéseket a tanároknak, és szerepét a kor német társadalma a német iskolai reformok elindítójaként értékelte.⁶

Az intézmény részéről a kiállítás szervezése felelősségteljes viszonyulást sejtetett: teljes biztosítást ígértek a résztvevő intézményeknek a tárgyak kiszállítására és hazaszállítására, ugyanakkor – hogy nagyobb látogatószámot lehessen elérni – Berlin után drezdai, müncheni, bécsi bemutatást és miniszteri támogatást, legmagasabb politikai részvételt sugalltak. A kilenc termes kiállítás ígérete a viszonylag gyors megvalósítási határidő ellenére arra utalt, hogy reprezentatív szemlére számítanak a szervezők, és valóban szakmai viszonyulást várnak (Sas 2011: I. 148).

A német intézmény az 1922-től Nagyszébenben működő Romániai Németek Szövetsége Kulturális Hivatalát szólította fel a kiállítás erdélyi szervező munkálataira. A Kulturamtnak rövidített intézmény főnöke, dr. Richard Csaki (1886–1943) egyike volt a szász kulturális élet legfontosabb egyéniségeinek. Az evangélikus teológiát és filozófiát egyaránt végzett Csaki fontos láncszeme volt a birodalmi német-szász kultúrkapcsolatoknak: könyvtáralapító tevékenysége mellett németországi előadók meghívásával, nyári egyetemi hetek szervezésével, erdélyi művészek

---

⁶ https://de.wikipedia.org/wiki/Zentralinstitut_f%C3%BCr_Erziehung_und_Unterricht

németországi kiállításainak szervezésével, a Bruckenthal Múzeum gyűjteményeinek rendezésével, irodalmi antológiák szerkesztésével és az *Ostland* című lap szerkesztésével a romániai németek körében nagy népszerűsége tett szert (Rostoványiné Süle 1987: 105).

Román részről Csaki a szebeni Astra Kulturális Egyesület elnökét, Dimitrie Comşa (1846–1931) professzort kérte fel együttműködésre, és mivel Vasile Goldiș (1862–1934) kultuszminiszter is Astra-elöljáró volt, így e lépéssel a legmagasabb szintű erkölcsi támogatást nyerte el a rendezvény számára (Vlaicu 1987: 79). A román rész néprajzi tárgyainak a kiválogatását egy újsághír *Nanu követ* személyéhez köti (*Brassói Lapok* 1927. máj. 2.).

Csaki magyar részről a Nagyszebeni Magyar Polgári Kör segítségéhez folyamodott, akik levélben szólították fel a legfontosabb közéleti személyiségeket, hogy „dr. Csaki úr fáradozásait mindenben támogatni sziveskedjenek, annál is inkább, mert úgy véljük, hogy ránk, erdélyi magyarokra igen fontos lenne ezen a kiállításon tündökölni.”⁷

A szervezés hatékonyságára való tekintettel a magyar csoport kiállítási bizottságot hozott létre, melynek elnökévé dr. Sulyok Istvánt választották, a bizottság tagjai pedig a következők voltak: gr. Bethlen Györgyné, Kovács Dezsóné, Hirschler József, dr. György Lajos, dr. Vásárhelyi János, dr. Bitay Árpád, Gyallay Domokos, dr. Zágoni István, gr. Teleki Ádám, gr. Toldalagi József.

Amennyiben a bizottság összetételét átnézzük, látható, hogy a magyarság hiteles politikai, egyházi és kulturális szervezői álltak a kiállítás ügye mellé. Az elnök Sulyok István (1891–1945) kisebbségpolitikai író, a *Magyar Kisebbség* című folyóirat szerkesztője, a magyar jogvédelmi harc egyik fontos közvélemény-formáló személyisége (Horváth 2007: 59).⁸ Bethlen Györgyné (1882–1970) az Országos Magyar Párt elnökének a felesége, maga is gyűjteményt tartott fenn lakásán, szerepe mégis inkább a kapcsolatháló építésében és a gyűjtés hatékonyá tételében volt. Hirschler József (1874–1936) pápai prelátus, kolozsvári lelkész, a Marianum megeremtője nem pusztán a katolikus szellemiség emblematikus alakja volt (Várady–Berey 1934: I. 186), de egyben az erdélyi magyarság legnívósabb művészeti folyóiratának, a *Művészeti Szalonnak* a főszer-

⁷ SZNM.Lt. 2/1927. Iktatószám.

⁸ Köszönöm Bárdi Nándornak a dr. Sulyok István személyére vonatkozó pontosítását.

kesztője és alapító tagja, aki szoros kapcsolatban állott az erdélyi magyar művészekkel. Dr. György Lajos (1890–1950) irodalomtörténész, az Erdélyi Múzeum-Egyesület későbbi titkára, az *Erdélyi Tudományos Füzetek* szerkesztőjeként sok kutatóval állott kapcsolatban, de egyben gazdag fénykép- és diapozitív gyűjteménnyel is rendelkezett (Sulyok 1927: 186). Bitay Árpád (1896–1937) irodalomtörténész román és német kapcsolatrendszere miatt kerülhetett a szervezők közé, mivel román fordításai és berlini tanulmányai révén közvetlen kapcsolatot tudott alakítani a más népcsoportok szervezőivel. Vásárhelyi János (1888–1960) kolozsvári református lelkész és Kolozs kerületi esperes számos újságban, folyóiratban publikált, közismert személy volt. Zágoni István (1887–1959) publicista a *Kiáltó Szó* című röpirat egyik megfogalmazójaként, a *Keleti Újság* főszerkesztőjeként, a magyarság autonómiaörekvéseinek egyik kulcsalakjaként szintén garanciát jelentett a kiállításba bekapcsolódók számára. Gyallay Pap Domokos (1880–1970) nem pusztán íróként, a *Magyar Nép* szerkesztőjeként, de unitárius kapcsolathálója miatt is kerülhetett e fontos bizottság tagjai közé. Teleki Ádám képviselő az *Erdélyi Gazda* szerkesztőjeként, Toldalagi József gróf nemesi kapcsolatai miatt vált a bizottságnak fontos láncszemévé.

A főszervezők agilitására óriási szükség volt, mivel a magyarságot csupán öt héttel a megnyitó előtt szólították fel a részvételre. A voltaképpeni tárgygyűjtési munkálatokba azokat az embereket vonták be, akiktől már konkrét tárgy anyag kölcsönzését remélték. Így került be a felkért segítség sorába Kelemen Lajos (1877–1963) neves művészettörténész és levéltáros, aki végigbarangolta egész Erdélyt és egyszemélyes intézményként kapcsolatban állott kora kutatóinak többségével. Roska Márton (1880–1961) régész, az Erdélyi Nemzeti Múzeum egykori munkatársa bevonása azért is fontos volt, mivel ekkorra már megjelentette a néprajzi gyűjtési útmutatóját (Roska 1923), így bíztak abban, hogy hiteles segítséget fog nyújtani a legmértőbb bemutatandó tárgycsoportok kiválasztásánál.

A legnagyobb fejtörést viszont a konkrét gyűjtemények és az ezekhez hozzáférést biztosító személyek kijelölése jelentette. A pénzbeváltások, „agrárreformok” miatt vagyonától megfosztott erdélyi magyarság nem bízott a román vezetés alatt álló múzeumok segítőkészségében. „A százszok és románok kész múzeumaikból csak össze kell hogy állítsák az anyagot. Nálunk a legnagyobb magyar múzeumban a románok rendelkeznek, s al-
kuban állva nem lehet egy vitás kérdéssel zavarni az ügyet. Különben is,

ha ide odaadjuk az anyagot, akkor holnap Galacba, Iaşiba, Bucureşti-be kérlek, s próbáld oda nem adni! Ha pedig odaadtad, ki biztosít, hogy a 7-ik parancsolatot nem a ne nélkül gyakorolják?” – fogalmazta meg a nézőpontját Kelemen Lajos Keöpeczi Sebestyén Józsefhez írt levelében (Sas 2011: I. 148). Ez ok miatt elsősorban a magángyűjtemények és a kevésbé exponált helyzetű közgyűjtemények bevonásával próbáltak kiállítást létrehozni. Tudománytörténeti szempontból ez volt a kiállítás magyar részének egyik roppant érdekes kezdeményezése, mert azokat a gyűjteményeket csatolta be a tudományos körforgásba, amelyek korábban rejtve voltak a nagyobb közönség számára.

Ugron István (1862–1948) mezőzáhi hatalmas gyűjteménye elsősorban keleti ötvöstárgyakat, a háború előtti diplomáciai utakból hazaszállított bútorokat és műkincseket, valamint különösen értékes festményeket tartalmazott (Bordás 2016: 176–178). Ugyanakkor a kastélyának nagyszalonja kalotaszegi faragott bútorokkal volt berendezve, tehát népi tárgyakat is gyűjtött a Magyar Párt későbbi elnöke (Bordás 2016: 104). A rövid beszámoló szerint „páratlan gyűjteménye kincsetérő darabjaival járult hozzá a kiállítási anyag művészi teljességéhez” (Sulyok 1927: 186).

Haáz Ferenc Rezső (1883–1958) a székelyudvarhelyi kollégium gyűjteményét egészítette ki a diákok segítségével végzett szisztematikus gyűjtéssel. E gyűjtemény a kiállítás esztendejében már 1890 – leginkább néprajzi jellegű – tárgyat tartalmazott (Csifó 1928: 71). Mivel Haáz nem pusztán gyűjtő, de festő is volt, akinek képei szorosan kapcsolódtak a székely népelethez, ezért a kiállítás keretében a rajzai is fontos szerepet kaptak.

Kónya Gyuláné Schäfer Teréz az első világháború utáni kalotaszegi hímzéskultúra egyik jelentős személyisége volt, aki a magyarvalkói pap feleségként felvállalta a visszaszorulóban lévő kalotaszegi varróművészet felújítását. Jelentős kalotaszegi hímzésgyűjteménye mellett elsősorban „falujabeli nagy népszerűsége volt a zalog” arra, hogy Kalotaszeg gyönyörű népviseletei is kellő reprezentativitással jelenjenek meg a kiállításon (Sulyok 1927: 186).

Kovács Dezsóné Pap Mária (1865–1937) mint a kolozsvári tanítóképző gyakorló iskolájának tanítónője, a lánynevelés egyik fontos személyisége volt. Valószínűleg szintén kalotaszegi gyűjteménye lehetett, mivel ilyen tárgyat szereztek be tőle.

Mikó Lórinccné Zsákó Aranka (1889–1968) az unitárius nőmozgalom egyik fontos tagja volt, aki sok időt szentelt a torockói hímzés mintakin-

csének átmentésére és a hímezőkultúra éltetésére (Zsakó 1989: 46). Bizonyára torockói gyűjtései és jelentős kapcsolathálója miatt tartották fontosnak, hogy bekapcsolódjon a kiállítás munkálataiba.

Péterffy Gyula és Csiky Viktor tevékenységéről nem sikerült adatokat találni, nevüket a torockói tárgyak kapcsán említették (Sulyok 1927: 186).

Csutak Vilmos (1878–1936), a Székely Nemzeti Múzeum legendásan jó szervezőképességű történész-igazgatója elsősorban a sepsiszentgyörgyi gyűjtemény kiállításba való bevonása miatt került a szervezők közé. Csutak az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának tagja is volt, s mint ilyen, a református egyházak felé is tudott közvetíteni a gyűjtések folyamán.

A Kolozsvárról indított tárgyak jegyzékében⁹ dr. Pataki Jenőné neve is feltűnt a tárgyakat kölcsönzők között. A híres orvostörténész Pataki Jenőné a második feleségéről, Nagy Piroskáról lehet szó, aki a kolozsvári unitárius kollégium igazgatójának a lánya volt (Gaal 1994: 30), gyűjteményéből kalotaszegi és torockói textileket vittek Berlinbe.

Orosz Endre (1871–1945) régész-néprajzos nem csupán az Erdélyi Kárpát-Egyesület számára összegyűjtött tárgyakból kölcsönzött a kiállításra, de néhány kalotaszegi és barcasági csángó tárgyat a saját gyűjteményéből is átengedett.

Donogány (Gergely?), Szentmiklóssy, Asztalos Jánosné, Balázs Lázár, Óváriné, Nagy Jenőné, Bokor Márton nevére vonatkozóan nem sikerült adatokat találni, ők egy-két tárggyal járultak hozzá a kiállítás anyagához.

Tárgyak és tárgyegyüttesek a kiállításon

Ámbár a berlini kiállítást eredetileg *Erdélyi Népművészeti Kiállításnak* (*Siebenbürgische Volkskunstausstellung*) nevezték, már a szervezés legelején kiderült a levelezésből, hogy a *népművészet* terminust az erdélyi szervező Richard Csaki kissé másként értelmezte, mint ahogyan azt napjainkban gondolnánk. A Kulturamt vezetője által Csutak Vilmos igazgatónak is elküldött német nyelvű körlevél felsorolta mindazokat a tárgycso-

⁹ SZNM Lt, 35/1927-es iktatószám. A levelet Nagyszebenben 1927. február 2-án 547-es szám alatt iktatták. Mivel a leltár nagyon hosszú és német nyelvű, ezért publikálására nincsen ezen a helyen lehetőség.

portokat, amelyeket szívesen látnának a kiállításon: hímzések, szőttesek, kerámiák, faragványok minden fajtája (fonókerek, mézeskalács ütőfák, jármok), teljes viseletek és viseletelemek, „ide értve a mágnás viseleteket is”, történeti emlékeket, amelyek népi eredetűek vagy a népre vonatkoznak.¹⁰

A levélből egyértelműen kiderül az is, hogy Csaki német, román, magyar részvétel mellett a „*Szekler Nation*” szereplését kiemelten fontosnak tekintette, ezért kereste fel a kolozsvári szervezőkör mellett külön is a székelyföldi gyűjteményt.

Csaki február 16-án küldött újabb levelében kihangsúlyozta, hogy „a kolozsvári bizottság önfeláldozó munkájának köszönhetően egy olyan nyomatékos nagyságú és olyan csodálatosan gyönyörű magyar kiállítási rész” állt össze, amely meghaladja a román, s még a szász anyagot is, ismét kiemelve, hogy bár Kolozsvárról is sok szép székely textil, kerámiát, faragott tárgyat kapott, ennek ellenére szívesen lát specifikus székely tárgyakat, valamint nemesi tárgyakat a székelyek részéről továbbra is.¹¹

A készülődés fázisában keletkezett levelekből jól érzékelhető, hogy a tárgyi reprezentációs szint versengésbe csapott át, és egy adott időn túl már nem a mennél szebb népi tárgyak kiválasztása volt a tét, hanem a tárgyak anyagi értéke vált dominánssá. Sulyok István kiállítási elnök levele még csak rejtetten utalt erre: „...reméljük, hogy a három erdélyi nemzet nemes versenyében egy világváros elismeréséért nem vallunk szégyent.”¹² Kelemen Lajos már sokkal explicitebben megfogalmazta¹³ ezt a versengést: „Az úrihímzésekkel feltétlenül elől járunk. A románok a színes viseletdarabokkal, a szászok iparművészetükkel előre láthatóan vezetnek. Mi viszünk néhány régi úri képet is, mely viseletünk eredetiségét s a mai köznemes falusi nép viseletével való rokonságát igazolja. [...] Ha valami eredeti magyar iparművészeti emléket tudnál ott, s ideadnák: tégy meg érte mindent” (Sas 2011: I. 148).

Kelemen Lajos megérzéseit egyértelműen alátámasztották a megnyílt kiállításról megjelent tudósítások, amelyekből kiderült, hogy a hím-

¹⁰ SZNM Lt, 11/1927-es iktatószám. Német nyelvű levél egyszerű fordítása.

¹¹ SZNM Lt, 31/1927-es iktatószám. Német nyelvű levél egyszerű fordítása.

¹² SZNM Lt, 35/1927-es iktatószámú iratcsomó. Sulyok István levele Csutak Vilmoshoz. 1927. január. 29.

¹³ Kelemen Lajos levele Keőpeczi Sebestyén József művészettörténészhez. Kolozsvár, 1927. január 26.

zések, szőttesek, kerámiák mellett kiemelt tárgycsoportban szerepeltek a szász ötvösmunkák, valamint a festmények is. Egy német nyelvű összegzés éppen az ötvösművészetet és a hímzések tárgycsoportját emelte úgy ki, mint ami a *házi szorgalom* (Hausfleiss) leginkább csodálható exteriorizációja (*Glasul Minorităților* 1927. ápr.). A „kilenc szobányi fülke” közül kettőt a román, hármát a szász, négyet a magyar anyag töltött meg. A magyar kiállítási rész leírásából viszont az derül ki, hogy a szemléltetett tárgyak fele kívül esett a népművészet kategóriáján: „A négy magyar fülke közül [...] az elsőben a székely és torockói, a másodikban a kalotaszegi, a harmadikban a régi templomi és kézi hímzések, a negyedikben pedig a díszmagyar viseletek gyűjteménye kapott elhelyezést” (Sulyok 1927: 185). A kiállítás „kulturpolitikai” magyarázata szerint a magyar résznek „minél impozánsabb, gazdagabb, változatosabb megnyilvánulásban kell szerepelnie, hiszen 1000, sőt székely történetileg 1500 éves kulturtörténet fejlődő históriájáról van szó” (*Brassói Lapok* 1927. jan. 26.).

Ebben a médiadiskurzusban tehát a *népművészet* terminus egy szélesebb, közösségileg is használt *etnikus művészet* kategóriává tágult, amelybe mind a nemesi tárgyak, mind a magasművészeti vagy történelmi örökség beletartozhatott.

A magyar rész részletes leltárából¹⁴ látható, hogy nagyon gazdag képművészeti anyag segítette a vizuális élmény kiteljesedését. Bár ezek többsége jellegzetes háztípusokat, utca- és falurészeket, kapukat és népviseleteket ábrázolt, ott volt köztük a csákgigorbói és marosújvári kastély képe,¹⁵ az úriszék egyik ülésének ábrázolása, de a „tógátus”- és diákviselet, templomokról készült rajz is. A válogatás elsősorban Tóth István¹⁶ grafikáiból, Haáz Ferenc Rezső rajzaiból és festményeiből, Szopos Sándor (1881–1954) egyetlen festményéből állott, de újdonságként hatott, hogy a kalotaszegi népi festők (mint Vincze Bandi Jánosné, Vincze András Bandikó, Gergely Ferenc Gáspár, Bálint András Dombi) alkotásaiból is válogattak.

¹⁴ A leltár ugyan felsorolta az egyes tárgyakat, de nem minden esetben érthető, hogy melyik tárgy melyik tájegységről származik.

¹⁵ Br. Wesselényi, illetve gr. Teleki Ádám tulajdonából.

¹⁶ Tóth István (1892–1964) grafikus és festő, *A magyar díszítés alapformái* című kötet szerzője. Kolozsváron festőiskolát működtetett, tágabb körben a nagybányai művésztelephez is kapcsolódott.

A kiállítás különösen gazdag kasírozott fotóanyaggal szemléltette Erdély néprajzát: a magyar rész 126 fényképfelvétele elsősorban Kalotaszeg, Torockó, Háromszék, Csík, Homoród mente, Bihar jellegzetes tárgyait, viseleteit tartalmazta, de néhány képpel a barcasági csángók vagy a Déva környékére telepített bukovinai székelyek népművészetére is kitért.

A magyar anyagról összességében elmondható, hogy a Kolozsvárról összegyűjtött, 303 darabot számláló leltárhoz magánszemélyektől összegyűjtött 202 tétel társult. A Székely Nemzeti Múzeum összesen 58 tárggyal, az Erdélyi Kárpát-Egyesület múzeuma 45 tárggyal,¹⁷ a Haáz-gyűjtemény 18 képpel és több tucatnyi műtárggyal jelent meg. Mivel a leltár egy oldala hiányzik, így a teljes tételes, tárgytípusonként összesített áttekintés nem megoldható. Ennek ellenére az újsághírek kitűnően szemléltetik a kiállítás legérdekesebb tárgyait (lásd melléklet).

Összegzés

Az 1927-es berlini erdélyi népművészeti kiállítás a Trianon utáni erdélyi tárgyi néprajzi örökség első kollektív, nemzeti szinten történő bemutatása volt. Annak ellenére, hogy nagyon szűk időkeret (csupán öt hét) alatt történt meg a tárgyak válogatása, sikerült egy reprezentatív, Erdély egészének tárgyi kultúráját láttató szemlét megvalósítani.

Ha végigtekintünk a kiállítás szervezői körén, egyértelműen látható, hogy nem néprajzosok által szervezett szemle volt: újságírók, művészet-történészek, festők, filozófusok, politikusok, történészek, levéltárosok, népeduok és nőszövetségek tagjai válogatták a tárgyakat.¹⁸ S bár néhány szűkszavú újsághírből úgy tűnik, hogy Hirschler József pápai prelátus volt a magyar bizottság „mozgató lelke” (*Brassói Lapok* 1927. jan. 26.), a rövid időkeret nem tette lehetővé azt, hogy a bizottságból kiemelkedjen

¹⁷ A Kárpát-Egyesület tárgyait a 202 tárgyat tartalmazó lista foglalta magában.

¹⁸ Kivételnek számít Haáz Ferenc Rezső. Egyetlen szűkszavú levélváltás utal arra, hogy Roediger Lajos néprajzzal sokat foglalkozó muzeológust beidézte Csutak Vilmos a Székely Nemzeti Múzeum tárgyválogatásának megbeszélésére, ám mivel ő ekkor beteg volt, így ő is kimaradt. A gyűjtési szempontrendszeréről könyvet is publikáló Roska Márton levelezésének felkutatása és áttanulmányozása további fontos eredményeket hozhat. Levelezésének lelőhelye általam nem ismert, így ennek a szervezőmunkának a konkrétumait a tanulmány publikálásának időkeretei alatt nem állt módomban ellenőrizni.

egy főszervező, aki jól átgondolt kiállítási tematikát állítson össze. Ezzel magyarázható, hogy a „sztár” területek (Kalotaszeg, Torockó, Székelyföld) gazdagabb prezentálására fókuszáltak, és nem törekedtek árnyaltabb szemlére. A románokkal és a szászokkal való kommunikáció elégtelensége miatt nem használták ki eléggé a népek kulturális egymásra hatásának fontos témáját sem. Viszont az építészetben Kós Károly *Erdély kövei* című metszetgyűjteményének német nyelvű kiadása kissé ez utóbbi felé mozdult el. Richard Csaki megnyitóbeszéde úgyszintén nem az egymásra hatást emelte ki, viszont burkoltan erre is utalt, mikor a Kárpátok által lezárt övezet hadi, de békés, keleti, de nyugati hatásokkal átítatott, sajátosan zárt, de ugyanakkor etnikai büszkeség által exteriorizált karakteres egységét hangsúlyozta (Csaki 1927: 148–149).

A kiállítás tudománytörténeti szerepe ennek ellenére nagyon fontos. Az 1926-ban Marosvécsen már megfogalmazott transzszilvanizmus egyik elokvens példája volt e kiállítás, amelyben az etnikai versengés ellenére is három nemzet dolgozott együtt, egymás tárgyi kultúráját egy kiállítási térben helyezték el, ezáltal elindították a közös erdélyiség nemzetközi szinten való konstrukcióját. A leszűkített erdélyi kultúra történeti bemutatásával ugyanakkor radikálisan és közös erővel léptek fel a Trianon utáni Románia azon törekvése ellen, hogy kisajátítsa és sajátjaként interpretálja a frissen csatolt területek kultúráját.¹⁹ Ez a fajta identitásdiskurzus egy újabb paradigmát indított el a népművészet kutatástörténetében: eszerint a népművészetet a politikai diskurzus elemi erejű kifejezőeszközeként tematizálták.

A kiállítást a német politikum a népek versengéseként fogta fel.²⁰ Utólagosan a német szakma úgy értékelte, mint egy politikai színjáték részét: az egyre nacionalistább Romániában a három nemzet népművészetének együttes szerepeltetése egy kirakatakciónak volt, amely azt a látszatot próbál-

¹⁹ Már 1921-ben a Nemzeti Szalon igazgatója, Déry Béla felháborodottan szólt egy hollandiai és belgiumi kiállítás kapcsán arról, hogy az „utódállamok” nem restellik Felvidék vagy Erdély magyar népművészetét cseh vagy román művészetként bemutatni. Éppen ezért szinte kötelező feladatként szabta meg a nemzetközi kiállításokon való részvételt: „A világháború első részét elvesztettük. Ha most nem vagyunk résen, elveszítjük a világháború második – kulturális – részét is” – nyilatkozta (*Magyarország* 1921. júl. 8.).

²⁰ Keudell belügyminiszter fogalmazta meg a birodalmi kormány nevében azt az észrevételt, hogy „a kiállítás voltaképpen a magyarok és románok békés és nemes versengése” (*Pesti Hírlap* 1927. febr. 24.).

ta kelteni, hogy milyen példásan kezeli az ország a területén élő kisebbségek ügyét (Ittu 2014: 187).

A kiállítás emellett egyre erősebben felszínre hozta a népszolgálat és kisebbségi kultúra összefüggésrendszerét, elindítva azt a fajta közösségi aktivitási trendet, amely a húszas-harmincas évek kisebbségi életét oly markánsan jellemezte.²¹ Nagyon fontos kultúrpolitikai fegyvertény volt a kis magángyűjtemények bekapcsolása egy nemzetközi kiállítás megszervezésébe, mivel ennek segítségével a kollektív alkotás fontosságára ébresztették rá a résztvevőket.

Bár a kiállítás végkifejletét néhány kellemetlenség árnyékolta be,²² ezek alapjaiban nem változtatták meg azt a pozitív alkotói hangulatot, amely a megfeszített munka mellett is jellemezte a kiállítást összehozó csoportot.

Végül nem feledkezhetünk el arról, hogy a kiállításnak kutatási stratégiafejlesztő jelentősége is volt: Erdély kulturális elitje felmérte, hogy melyek azok a tudományos hiányterületek, amelyeket pótolni kell a magyar anyagi kultúra kutatásának.

Szakirodalom

BALASSA M. Iván

1998 Százéves a néprajzi falu. In: *Ház és Ember* XII. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 81–112.

BÁRDI Nándor

2014 A népszolgálat genezise és tartalomváltozása. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kaligramm Kiadó, Pozsony, 11–48.

BORDÁS Beáta

2016 *Erdélyi kastélyépítészet a historizmus korában 1840–1914*. Polis Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

²¹ A *népszolgálat* fogalmáról és változási formáiról lásd Bárdi 2014.

²² A Székely Nemzeti Múzeum egyik tárgyát a Székelyudvarhelyi Református Kollégiumhoz küldték vissza, egy másik tárgyat pedig a szállítás során eltörtek.

CSAKI, Richard Dr.

1927 Ansprache bei der Eröffnung der Siebenbürgischen Volkskunstausstellung in Berlin. *Ostland – Vom geistigen Leben der Auslandsdeutschen*. II. (5) 147–151.

CSIFÓ Sándor (szerk.)

1928 *A székelyudvarhelyi református kollégium értesítője az 1927–28. iskolai évről*. Református Kollégium, Székelyudvarhely

DEMETER Éva

2007 Adalékok az árapataki varrottas történetéhez 2. In: Barti Levente et al. (szerk.): *Acta Siculica*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 623–632.

FÜHRER durch die Siebenbürgische Volkskunst-Ausstellung. 1927.
Krafft u. Drotleff, Hermannstadt

GAAL György

1994 Pataki Jenő, Erdély első orvostörténésze. *Erdélyi Múzeum* LVI. (3–4) 28–44.

HORVÁTH Sz. Ferenc

2007 *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

ITTU, Gudrun

2014 Sașii transilvani și șvabii bănățeni din perspectiva creațiilor lor artistice. *Euroregionalia. Revistă de studii interdisciplinare* I. (1) 161–202.

KOVÁCS Dezsóné

1927 Erdélyi szépségek nagy Németországban. *Magyar Nép* VII. (13) 1–2.

LÉNÁRT Anna

2002 Magyar Skansen és a Székely Nemzeti Múzeum. In: Boér Hunor – Wolf Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*. II. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 155–202.

MARCHETTI, Christian

2017 Selbstbefindung und Diversität – Kleine Volkskunden in Südosteuropa. In: Eisler, Cornelia – Göttisch-Elten, Silke (Hrsg): *Minderheiten im Europa der Zwischenkriegszeit. Wissenschaftliche Konzeptionen, mediale Vermittlung, politische Funktion*. Waxmann Verlag, Münster, 67–98.

ROSKA Márton

1923 *Néprajzi feladatok Erdélyben*. Az Út Könyvtára, Kolozsvár (második kiadás: 1930. Minerva, Kolozsvár)

ROSTOVÁNYINÉ SÜLE Andrea

1987 Az erdélyi századok helyzete a két világháború között. *Világtörténet* IX. (3) 96–113.

SAS Péter

2011 *A heraldikus Köpeczi Sebestyén József élete és munkássága* I–II. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

SCHNEIDER, Franka

2009 Städtische Arenen volkskundlicher Wissensarbeit. Die Internationale Volkskunstausstellung 1909 im Berliner Warenhaus Wertheim. In: Dietzsch, Ina –Kaschuba, Wolfgang – Scholze-Irrlitz, Leonore (Hrsg.): *Horizonte ethnografischen Wissens. Eine Bestandsaufnahme*. Böhlau-Verlag, Köln, 54–86.

SEBESTYÉN Kálmán

1998 Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka élete és munkássága. *Néprajzi Értésítő* LXXX. 43–53.

SULYOK István

1927 Erdély Berlinben. *Pásztortűz* VII. (8) 184–186.

SZENTIVÁNYI Kálmán

1879 Maros-szék ismertetése. In: Buzogány Áron (szerk.): *A Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület harmadik évkönyve 1878-ra*. M. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 41–57.

VÁRADY Aladár – BEREY Géza

1934 *Erdélyi monográfia I–II*. Gloria Könyvnyomda, Szatmár

VLAICU, Monica

1987 Die siebenbürgische Volkskunstausstellung in Berlin 1927. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* XXVIII. (2) 79–84.

ZSAKÓ Erzsébet

1989 Dr. Mikó Lőrincné Zsakó Aranka 1889–1968. *Keresztény Magvető* XCV. (1) 41–48.

Melléklet

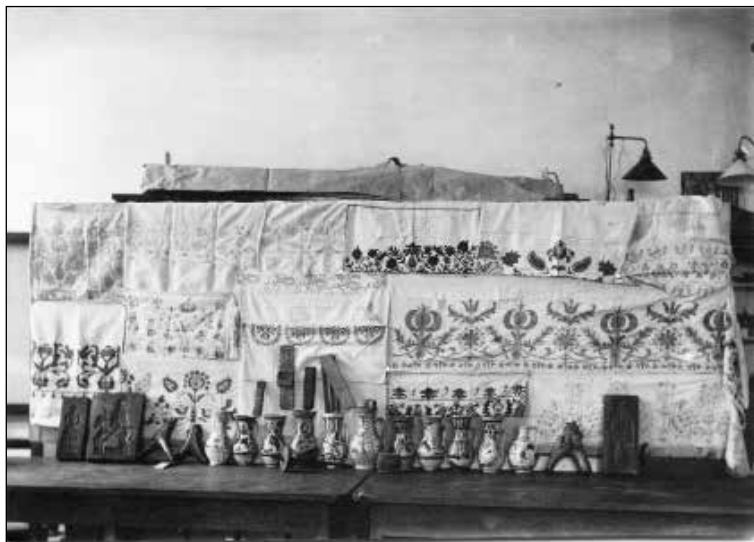
Szemlézés a berlini Erdélyi Népművészeti Kiállításról szóló érdeke- sebb leírásokból

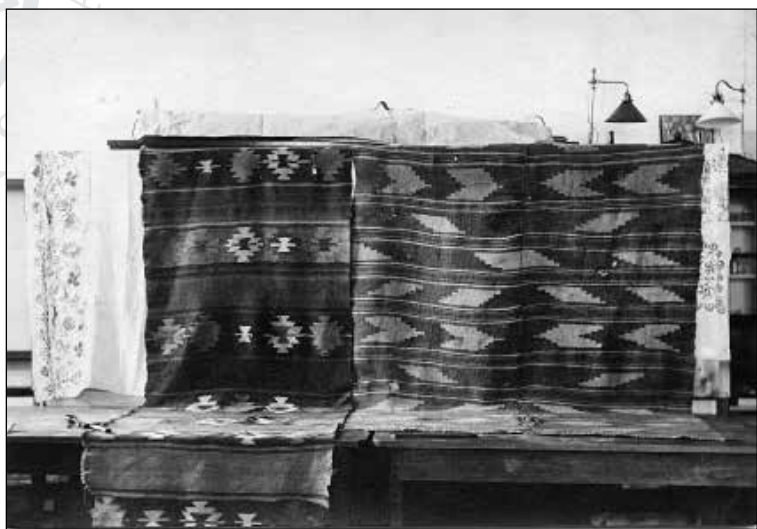
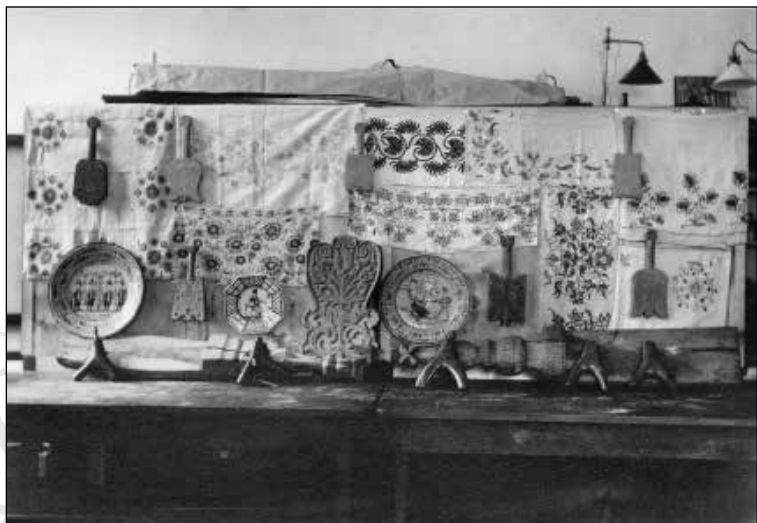
1. „A németországi három világváros kiállításán ott lesz tehát az udvarhelymegyei székely művészlélek teremő erejének és leleményességének minden legkisebb porcikája. Meleget fog állítani a német földön az idős Bereczki Zsigmond sárkóvácsnak cserepese (nyitott tűzhely), a falon fog ékeskedni a kalánospolc, kendőszeg (fogas), a székely fazakasoknak színesen festett, virág- és állatdíszekkel ékített remekmű bokályai, a speciálisan székely találmányú tyúkállító, a hólyagos csipor, mint a thermosz székely őse, vászonfeszítők, guzsalyok, mosófák, egy 1797-ből való gazdagon faragott rikhám (bordahelyettesítő eszköz), székely puska, fringia, fapaizs, csurapé, szóttsek, varrottasok, hímzések, hímes tojások, székely apák által készített gyermekjátékok, béklyók, lakatok, stb stb.” (*Brassói Lapok* 1927. jan. 26.).

2. „A kiállítás magyar anyaga hét csoportra oszlik: a népi hímzéseket és szóttseket, faragott és festett famunkákat, bútorokat, népies agyagipart és viseletet gazdag gyűjtemények képviselik. Különösen teljes a kalotaszegi és torockói népviselet, amelyet a falvak népének lelkes segítségével és áldozatkészségével az összes típusok (asszonyviselet, leányviselet, menyasszony, öregasszony, férfi stb) reprezentálni fognak. A magyar gyűjteménynek igen gazdag része az ékszerek, ötvösmunkák és ősi mágnásviseletek csoportja. A kiállítási anyagot gazdag festmény- és fényképgyűjtemény egészíti ki, amelyek bemutatják mindazt, amit elvinni nem lehetett a kiállításra: Erdély tájait, néptípusait, építészeti- és művészeti emlékeit. A festmény-kollekciót Divjaczky Rezső, Szopos Sándor, Tóth István és Haáz Rudolf néprajzi és építészeti vonatkozású művei szolgáltatják. Külön a kiállítás alkalmára kiadta a bizottság Kós Károly: Erdély kövei címen ismeretes linóleum-metszet gyűjteményét, német kísérő szöveggel. A metszetgyűjtemény, amint ismeretes, nem szorítkozik csupán a magyar építészeti emlékekre, hanem felfödi a jellegzetes szász és román emlékeket is és így kiválóképpen alkalmas egyfelől az erdélyi népművészeti összefüggések bemutatására, másfelől azonban a magyar művészeti elfogulatlanság demonstrálása is. A könyv pompás kiállítása a Minerva felkészültségét, de egyben vezetőinek áldozatkészségét is dicséri” (*Ellenzék* 1927. márc. 3.).

Képek

1-4. A Székely Nemzeti Múzeum berlini kiállításra vitt tárgyai, 1927.
SZNM Fototékája

Transilvania la Berlin, 1927

Pe baza puținelor date oferite de presa contemporană, autorul reconstituie organizarea expoziției de cultură populară (artă etnică) în Institutul German de la Berlin. Această expoziție, lansată de Hermann Niemann și coordonată de Richard Csaki a fost cea mai importantă participare colectivă de acest gen a celor trei naționalități din Transilvania, după Tratatul de la Trianon.

Transylvania in Berlin, 1927

Based on the few existing information of the press of those times, the author reconstructs the organization of the exhibition of folk art at the German Institute in Berlin. This exhibition, initiated by Hermann Niemann and coordinated by Richard Csaki, was the most important event of this kind after the Treaty of Trianon, with the common participation of the three nationalities of Transylvania.

Dimény-Haszmann Orsolya

A Csernátoni Népfőiskola szerepe és működése

„Csernátonba mindenki hazatér. A sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi diák, a marosvásárhelyi és kolozsvári egyetemista, az egri egyetemi professzor, a szatmári színész, az ozsdolai és gelencei kapufaragó, a brassói bútorfestő, a bolyi »testvérfalusiak«, a Nyugatra szakadt nemzettestvéreink, a mezőségi gyékényfonók, a Székelyföld tíz sarkából érkező varróasszonyok, nemezkészítők, mívesházások, játszóházások... Mindenki. Ide az írók is »hazatérnek«. S nem azon a jogon, mintha itt születtek volna – bár ilyen is van a pennások között –, hanem egyszerűen azért, hogy egy-egy maréknyit hozzátegyenek ahhoz az élménybatyuhoz, amit Csernátontól kaptak. Mert itt mindenki kapott valamit, ami egy kicsit meghatározza életét, pályáját, s gyökeret növesztvén, levelet leveledzvéen szellemi magatartásában, úgy érzi, hogy ide néha vissza kell térni, ha másért nem, hát azért, hogy régebbi önmagával szembesülhessen. Számvetésre való alkalom. És emlékezésre.” (Magyari 2003: 4).

Jelen dolgozat egy helyi és regionális jellegű, de ennél szélesebb körben szerepet vállaló, tágabb kultúr- és szellemi környezetbe illeszkedő, azt erősítő intézmény, a Csernátoni Népfőiskola létrejöttét, működését, ennek hozadékait tekinti át, történeti és elemző koncepcióban. Ugyanakkor azt a szűkebb-tágabb, fogalmi és konkrét közeget vizsgálja, amelyben ez az intézmény szervesen elhelyezhető mint népfőiskola, és mint értéket őrző, átörökítő, hagyományos szakmai ismereteket hatékonyan közvetítő műhely.

A rendszerváltás előtt a Csernátoni Népfőiskola és a hozzá kapcsolódó tevékenység – beleértve a nyári alkotótáborokat is – az alábbi elnevezésekkel szerepelt a sajtóban: népi faragók tábora, faragóiskola, faragókör, komoly faragócsoport, Haszmann Pál műhelye, műhely, kapuállító csoport, a Művészeti és Népiskola faragó osztálya, Csernátoni művésztelep, faragótábor, Népművészeti Iskola faragórészlege. Az 1989-es változás

után kezdték használni a Csernátomi Népfőiskola nevet, melynek szellemiségében, valójában, a megalakulásától kezdődően dolgoztak.

A népfőiskola intézményi alapjai és erdélyi szerveződése

A népfőiskolák fogalmát tisztázó írások/tanulmányok legtöbbször megemlíti a dán Grundtvigot¹, aki hazájában megalapította a népfőiskola intézményét. Alapgondolata az volt, hogy a paraszttársadalom ifjainak nem a szakmai, hanem általános műveltségük szintjének emelésére kell törekedni, ami majd maga után vonja a szakma iránti igényességet is. Bíztak az egyén alkotókészségében, melyen keresztül a közösségek belső szellemi energiáit lehet mozgósítani (Dáné 2017: 4–9). A paraszttársadalom intézménye már a dán népfőiskolák megjelenése előtt (18. század vége, 19. század eleje) sem volt ismeretlen a Kárpát-medence magyarsága körében. Ilyen volt az erdélyi Wesselényi-féle *Makfalvi iskola*, mely 1836-ban indult, és az erdélyi népfőiskolai intézmény születésének is tekinthető.

A népfőiskolák intézményesülése az 1920-as évekre tehető, a Kárpát-medence magyarsága azonban a két világháború között vált érzékenyére az intézményi formára. Érdekes, hogy – bár számtalan közös vonást mutat – az anyaországban és Erdélyben az intézményesülés folyamata önálló utakon járt. Ez érthető, hiszen Trianon után a Kárpátok ölelésében élő, Magyarországtól leszakadt nemzetrészeknek a kisebbségi sorsban rá kellett kényszerülnie egy teljesen más életforma kialakítására. Itt kell említeni a *KALOT-mozgalmat*, de Balázs Ferenc unitárius lelkész, Márton Áron püspök nevét is. Míg Balázs Ferenc a falu- és vidékfejlesztés programjába kívánta beépíteni a népfőiskola intézményét, addig Márton Áron a család, a honismeret, a nemzetrevelés érdekében szorgalmazta a nép képzését.

A hivatalos oktatáson kívüli felnőttképzés, az erdélyi népfőiskola célkitűzését Móricz Zsigmond így fogalmazta meg: „Jobb polgárt, jobb hazafit, s jobb embert nevelni, ez a népfőiskola célja” (idézi Ábrám 2013: 20). Azonban itt, a Kárpátok ölelésében, más feladat is várt rá: megtanítani magyar közösségeinket úgy cselekedni, hogy megmaradjanak. Bár hivatalosan 1994. január 29-én, Kolozsváron alakult meg a Romániai Magyar

¹ Nikolaj Frederik Severin Grundtvig (1783–1872) dán származású lutheránus lelkész, filozófus, történész, író, tanár és politikus. *A szerk. megj.*

Népfőiskolai Társaság, működésének kezdete korábbra tehető (Ábrám 2013: 20).

Fontos az intézmények sorában megemlíteni az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet (EMKE) és tevékenységét, hiszen az 1990 után újralakult szervezet szakmai kollégiumait önálló országos szakmai civil szervezetekké formálta át, hozzájárulva a romániai magyar kulturális élet intézményesüléséhez. Olyan szervezetek tartoznak ernyője alá, mint a Romániai Magyar Dalosszövetség, a Romániai Magyar Könyves Céh, a Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság, a Romániai Magyar Népművészek Szövetsége, a Romániai Magyar Zenetársaság stb.²

Ebbe a sorba illeszkedik egy másik szervezet is, amely szintén szoros szakmai kapcsolatban áll a Csernátони Népfőiskolával, a csíkszeredai székhelyű Romániai Magyar Népművészek Szövetsége (RMNSZ), mely 2015-ben ünnepelte fennállásának huszadik évfordulóját. Ez a szervezet azért is van szerves összefüggésben a csernátони Haszmann Pál Múzeummal és a Csernátони Népfőiskolával, mert 1995. szeptember 29-én éppen a múzeumban tartotta alakuló gyűlését. Ezt csíkszeredai fafaragók Szabó Zoltán irányításával készített és a múzeumkertben felállított emlékkopjafája is jelzi, melyre az évfordulós ünnepség alkalmával Szatmári Ferenc helyezett el emlékkoszorút a szövetség nevében. Ekkor Haszmann Pál nyugalmazott muzeológus fogadta az ünneplőket, aki beszédében kitért „a múzeummal egy időben beindult, és azóta is működő Csernátони Népfőiskola szerepére és fontosságára is. Mint mondta, az 1973-as megalakulásától kezdődően a népfőiskola keretei között számos alkotó kedvű fiatal ismerhette meg és sajátíthatta el a fafaragás, a bútorfestés és sok más, régi és hasznos mesterség fortélyait” (Nagy 2015: 24).

A Csernátони Népfőiskola létrejötté és tevékenysége

„Azért, hogy ne holt tárgyak tárháza legyen e hely, a [Haszmann Pál nevével viselő] múzeummal egy időben, 1973-ban létrejött két másik fontos intézmény is, a Csernátони Népfőiskola és a Bod Péter Közművelődési Egyesület.

---

² Vö. <http://www.emke.ro>

A múzeummal párhuzamosan működő Csernátoni Népfőiskola Haszmann József vezetésével, 40 éve,³ áprilistól októberig fogadja az alkotó fiatalokat. Folyamatosan, megszakítások nélkül működnek a nyári alkotótáborok, ahol az érdeklődők elsajátíthatják elsősorban a fafaragás, bútorfestés mesterségét, valamint a művészi kovácsolást, ács, asztalos mesterségeket. Ezek mellett jelen van sok más kismesterség, mint a nevezés, kosárfonás, hímzés, fonás-szövés, tojásírás stb. »Erősségük« a hagyományos székelykapu-építés, -állítás és a kopjafafaragás. A táborok célkitűzése a cselekvő hagyományápolás, a fiatalság készségeinek, széperzékének, formanyelvének fejlesztése, az alkotótevékenységre való nevelés, a díszítő kedv felébresztése, a tárgyi anyanyelv elsajátítása és a közösségi élet erősítése.

Az alkotók legszebb, legeredetibb darabjai az állandó népművészeti kiállítást gazdagítják. [...] egy-egy régi mesterség megtanításával sok száz fiatalnak adtak a kezébe szakmát, ezáltal megélhetést, százakat ösztönöztek a szülőföldön való boldogulásra, és arra, hogy hagyományainkat továbbvive tegyék szebbé környezetüket. Egy idényben több mint 400–450 fiatal fordul meg a táborokban a történelmi Magyarország minden szegletéből és a nagyvilágból egyaránt. Így 1973 óta a napjainkban múzeumpedagógiának nevezett tevékenység e sajátos formája, mely a népfőiskolák mozgalmából táplálkozik, tölti ki ennek az intézménynek a mindennapjait a múzeumi munka mellett, azzal szorosan összefonódva. A múzeum munkaközösségének egyik fontos célkitűzése az, hogy a legfiatalabbaktól kezdve bevonzza a múzeum életébe elsősorban a község lakóit és a mindenkori látogatókat. Ezen cél eléréseért az elmúlt évtizedben folyamatosan szélesítették tevékenységeiket, és évről évre próbálnak hatékonyabb kapcsolatot kialakítani elsősorban a helyi/környékbeli oktatási intézményekkel. Ennek a munkának nagyon jó alapot szolgáltat az elmúlt 40 év tapasztalata.

A téli időszakban egyetlen fűthető teremre korlátozódó tevékenység és egy asztalosműhely is százakat képes megmozgatni, az elmúlt évtized

---

³ 1973-tól, a múzeum alapításától számítva. Azóta ebbe a munkába bekapcsolódott már a harmadik nemzedék is: Haszmann Lajos, Haszmann László, Bagoly Zoltán foglalkoznak a Csernátoni Népfőiskola keretében a fafaragással, Haszmann Gabriella pedig bútorfestést oktat. Az intézmény munkája megalakulása óta folyamatos, és egyre szélesebb körben ismert.

tapasztalata alapján. Kiemelt program, hogy csak egyet említsünk a színes palettáról, a tavaszváró húsvéti tojásíró tanfolyam, mely immár több évtizedes múltra tekint vissza, és évről évre népszerűbb.

A Csernátони Népfőiskola és a Haszmann Pál Múzeum tevékenysége szorosan összekapcsolódik a 2006-ban megalapított Haszmann Pál Közművelődési Egyesületével, mely, a Bod Péter Közművelődési Egyesület mellett, mint bejegyzett jogi személy, segíti a két intézmény munkáját. Az egyesület egy 33 évvel korábban megkezdett munkába »kapcsolódott be«, elsődleges célkitűzése a múzeum gyűjteményének gyarapítása, bemutatása, népszerűsítése. Háttérintézményként pályázatokkal segíti az alkotótáborok megszervezését, különböző kiállítások rendezését, kiadványok szerkesztését, képzések, találkozók szervezését a múzeum és a népfőiskola programjainak keretében. Megalakulása óta több magyarországi és hazai kulturális és közművelődési intézménnyel is együttműködik, közös programokat, tevékenységeket szervezve⁴ (Dimény-Haszmann 2013: 78–80).

Az alkotótáborok valójában már a múzeumalapítás előtti években is működtek, sőt, visszatekinthetünk az 1940-es évekre, amikor a későbbi múzeumalapító Haszmann Pál tanárként az iskolai órák után a gyermekeket elvitte a Cseh-kúria udvarára, ahol kézimunkáztak, faragni tanította őket, de nem hiányzott ezekről a délutáni foglalkozásokról a magyar történelem, magyar irodalom tanítása sem. Haszmann Pál és Haszmann József így emlékszik ezekre az évekre: „Ilyen képet talált édesapánk, idősebb Haszmann Pál tanító, amikor 1933-ban Csernátонban letelepedett. Már akkor gondolt arra, hogy egy ilyen gazdag múltú község és vidéke néprajzi értékeit összegyűjti. [...] Megszervezte a gyermekek kézimunka-oktatását és faragókört indított. A fiúknak faragást, a lányoknak varrást, hímzést tanított. A gyermekek gyakorlati készségét és a népművészet iránti érzékét fejlesztette, de a mindennapi élet ügyes-bajos dolgaiban is eligazított, gyümölcsfa-telepítésre, oltásra-szemzésre, mezőgazdasági ismeretekre tanított. Időközben Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön a faragó kör tagjai kiállításokon vettek részt, ahol díjakat, okleveleket nyertek. Ekkor

---

⁴ 2013-ban, az intézmény fennállásának negyvenedik évfordulójára jelent meg egy képes album, ebben olvasható ez a hosszabb idézett rész a Csernátони Népfőiskoláról. Szemléltetni kívántam vele, hogy az eltelt évtizedekben hogyan lett önálló intézmény a „faragóiskola”, és hogy milyen szerepe van a múzeum életében, milyen tevékenységek kötődnek hozzá.

határozta el a hagyományos székely gyermekjátékok készítését sorozatban. Sajnos, ezt a szándékát a nehéz gazdasági helyzet és a háborús évek meghiúsították. A nehézségek ellenére sikerült felélesztenie a faluban a kapufaragó hagyományt” (Haszmann P.–Haszmann J. 1982: 13). És így emlékezik erre egy későbbi televíziós interjúban Haszmann Pál: *Bizony nem árt visszaemlékezni a kezdetekre, mert az ad nekünk egy kicsi erőt, ha azt mondom, bizony, ennyi évtized mögöttünk van, ha azt mondom, fél évszázad, nem is mondok sokat, talán ennél több is. Édesapám pedagógusként annyi nemzedéket tanított. Azt, ami egy pedagógus vagy jó oskolamester feladata volt. Na, hát így belenőve minket is nevelgettek, nemcsak a falustársak gyerekeit, mindig tanítva arra, hogy bizony az örökséget meg kell tartani, át kell örökíteni.*⁵

Valószínűleg a hajdani tanítóképzős neveltetés hatása volt az, ami ösztönözte a múzeumalapítót. Ez olyan sokrétű képzés volt, amely a Trianon után kisebbségi helyzetbe kerülő erdélyi magyarság nemzeti identitásának erősítésére készítette fel a hajdani elemi iskolai néptanítókat. Kapcsolatba kerülhetett a népfőiskolai mozgalmakkal (1935 után a KALOT-tal), hiszen pályája kezdetétől nagy hangsúlyt fektetett az iskolán kívüli képzésre, a tanulók készségeinek fejlesztésére, a felnőttek oktatására. Hagyatékában sokféle leírást találunk, többek között általa lejegyzett előadásokat, amelyek számos témakört érintenek az egészséges táplálkozástól a növénygondozásig.

Mindez a tevékenysége szépen összefonódott a múzeumalapítás gondolatának megfogalmazásával, a gyűjtemény gyarapításával.

A múzeum történetének megírásához másodlagos forrásként kezelem a Haszmann Pál születésének 110. évfordulójára készített filmben⁶ elhangzó visszaemlékezéseket. A film 22 személy visszaemlékezéseit, illetve archív felvételeket tartalmaz; a felvett 8 órás anyagból 1 óras válogatás látható. Ezekből a visszaemlékezésekből is körvonalazódik, hogy nagyon sokan megfordultak már az intézmény megnyitása előtti évtizedekben is a mai múzeum szomszédságában lévő, családi Cseh-kúriában: történészek, néprajzosok, irodalmárok, újságírók, hogy a teljesség igénye nélkül

⁵ Részlet Csáky Zoltán *Arcélek* című műsorából. Beszélgetés Haszmann Pál muzeográfussal, a Csernátoni Tájmuzeum és alkotótábor vezetőjével, 2010.

⁶ Dimény-Haszmann Orsolya „*Szelíd mosolyod immáron örök...*” *Haszmann Pál (1902–1977) emlékére*. Haszmann Pál Közművelődési Egyesület, Csernáton, 2012.

emeljük ki csupán néhány gyakoribb vendéget: *Annyi híres ember jár, fordul meg az udvarban. Most nagyot ugrok 1973-ig, éppen egy kicsivel megelőzően szólítja meg rokonai alapon is Cseh Gusztávot, Gergely Istvánt és másokat. Itt van Sylvester Lajos, aki az ügy mellett végig támogatja, ő már, mint művelődési főfelügyelő, fő feladatul is kapja, de jó szívvvel, lélekkel mozgatja a múzeum ügyét. Nem kevésbé Kónya Ádám és sokan mások. Így kapcsolódik be annyi híres ember, de édesapámhoz már azelőtt is annyi híres ember járt, csak sorolhatnám...;*⁷ [...] *de írók, költők, emlékszem, ott ismertem meg Cseh Gusztávot, ugye, megajándékozott a metszeteivel, festők, írók, költők, Magyarit is ott ismertem meg, az egész írói társaságot tudnám sorolni, jeles emberek, olyanok is, akik már elmentek, Magyarországról is, Egerből is, Budapestről;*⁸ *Csiki Laci, jómagam, Bogdán, Dali Sándor, a főszerkesztőnk, aki elment tavalyelőtt a körünkből, úgy mentünk haza, mint a rokonokhoz, mintha egy szerető családba érkeznék meg.*⁹ Ezek az interjúk azért is fontosak, mert betekintést engednek a kommunizmus évtizedeibe, az 1970-es, 1980-as évekbe, amikor annyi nehézséggel kellett megküzdenniük azoknak, akik exponáltabb helyzetbe került szakmájuk, hivatásuk révén. *'72-ben még nagyon más világ volt Európában, Magyarországon meg Erdélyben is nagyon lábujjhegyen kellett közlekedni.*¹⁰ Szépen kirajzolódik ebből a néhány beszélgetésből is, hogy milyen védekező mechanizmusok alakultak ki az egyénben, hogyan próbálták áthidalni a kényes helyzeteket. *Ceaușescu hozott egy rendeletet, és abban az volt, hogy csak elsőfokú rokont lehetett elszállásolni. És így az ő kertjében, a múzeumkertben mindig elsőfokú hű rokonok voltak a Kárpát-medencéből, Európából, az Óperenciás tengeren túlról is, mindig elsőfokú vérrokonok voltak,*¹¹ meséli Pozsony Ferenc, visszaemlékezve azokra az évtizedekre, a múzeumalapítóval való nagyon jó – ahogyan ő fogalmaz – „atyai-fiúi” kapcsolatára. Az idézett részletben olvasottakhoz hasonlóan gyakran találkozunk tudatosan felépített, leleményes megoldások sorával, egyszerűen ezeket az írott dokumentumokat olvasva rálátásunk nyílik az adott korszakra,

---

⁷ Haszmann Pál Péter visszaemlékezéséből.

⁸ Bodó Imre visszaemlékezéséből.

⁹ Magyar Lajos visszaemlékezéséből.

¹⁰ Szilágyi Péter visszaemlékezéséből.

¹¹ Pozsony Ferenc visszaemlékezéséből.

segítenek annak megértésében is. A beszélgetésekből kiderül, hogy már a múzeum megnyitása előtti években/évtizedekben komoly és tudatos gyűjtőmunka folyt, mely magával hozta elsősorban a jó szakmai és baráti kapcsolatokat, később pedig az érdeklődő szakmabeli és nem szakmabeli látogatók ezreit.¹²

A múzeum első vendégkönyvének egyik bejegyzéséből szerzünk tudomást a Csernátoni Művésztelep 1973-as megalapításáról, melyet a múzeumkertben táborozó képzőművészek hoztak létre, úgymint Cseh Gusztáv, Gergely István, Árkossy István, Plugor Sándor, Baróthy Ádám, Diénes Attila, Diénes Csaba, Tornai Endre, Bodó Levente, Simon Endre: *Jövőre folytatjuk! Minden a legjobb volt, s köszönet érte.* – jegyezték be többek között a vendégkönyvbe. Ennek a művésztelepnek látható nyomai maradtak az intézményben, szobrokkal és más képzőművészeti alkotásokkal gazdagítva a gyűjteményt. Ennek a munkának az eredményeiről értesülünk Közép Sándor riportjából: „A nyáron képzőművészek táboroztak a községben, és egy-két értékes művel ajándékozták meg a múzeumot. A múzeumkertben ma már ott áll Bod Péter mellszobra, Gergely István kolozsvári szobrászművész alkotása. Ugyancsak ő készítette Végh Antal busztját. Bodó Levente Csernátoni Cseh Lajost, Dénes Attila Gábor Áront örökítette meg, Tornai Endre egy csernátoni lányt ábrázoló szobrát hagyta itt”¹³ (Közép 1974: 25).

Egy korábbi elemzésemben¹⁴ a család, illetve a múzeum kapcsolathálóját vizsgáltam levelezések tükrében, kiemelve két kulcsfontosságú esztendő, a múzeum tizedik és huszadik évfordulójának évét, azaz 1983-at és 1993-at. 1983-ból 32+2 levél, 1993-ból ennek négyszerese, 128 levél őrződött meg a családi levéltárban. Ez utóbbinak mintegy 30 százalékat karácsonyi, húsvéti üdvözlőlapok teszik ki, de esetenként azokhoz is mellékelnek az üdvözlő sorokon túl még más üzenetet vagy éppen levelet. Összesen tehát a vizsgált két évből 162 levélről beszélhetünk. Ezek közül 25 kifejezetten a népfőiskolára, faragásra, nyári táborokra való utalás.

¹² A 44 éves múltra visszatekintő múzeum évi látogatottsága mintegy 13 000 fő.

¹³ Fontos megjegyezni, hogy mindegyik művésztől őriz alkotást a múzeum, ezek nagyobb-részt az állandó kiállításon láthatók.

¹⁴ *Intézményteremtés – A csernátoni Haszmann Pál Múzeum kapcsolathálója 1970-től a rendszerváltásig.* Elhangzott: a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola Diákkonferenciáján 2017. május 12-én.

1983-ból 5 ilyen levelet találtam, 1993-ból 20 darabot. Míg az 1983-as levelekben hangsúlyosabban valamilyen faragott tárgy rendeléséről olvashatunk – legyen az fejfa, apróbb dísz tárgy vagy éppen székelykapu –, addig az 1993-ban e témában kelt levelekben hangsúlyosabb az alkotótáborok iránti érdeklődés, az azokra való reflektálás. A következőkben beemelek néhány, a témára vonatkozó levélrészletet a fent leírtak szemléltetésére.

Ha az 1983-as év levelezését tekintjük át, nyolc nagyobb témakör bontakozik ki. A múzeum alapításától kezdve alkotótáborokat szerveztek a nyári időszakban, a levelek jelentős része ezzel kapcsolatos, érdeklődők írnak, részt szeretnének venni, vagy éppen az előző évi részvételt köszönik, arra emlékeznek. Például: *Levelünket küldjük Marosvásárhelyről, ahova szerencsésen megérkeztünk. Az expedíciónk nagyon jól sikerült, sokan megdicsérték minket. Ezt mind Pali bácsinak köszönhetjük...;*¹⁵ [...] *néhány éve volt találkozásunkkor ott nálatok igen erősen megmaradtál emlékezetemben. Csilla húgom azóta is többször járt Csernátonban, azt hiszem, legutóbb a Mikes-biciklitúra alkalmával. Jelenleg tanítok egy általános iskolában itt, Pesten (történelmet). És kollégáim – kik még nem jártak Erdélyben – lelkes várakozása közepette úgy tervezem, hogy húsvét után újra arrafelé vesszük utunkat. Okvetlen szeretnénk egy fél napot Csernátonban tölteni, megnézni a gyarapodó múzeumot.*¹⁶

Az alkotótáborok sora folytatódott, fontos megjegyezni, hogy 1990-től megnőtt a magyarországi csoportok/táborozók száma. Addig is egyénileg, kisebb csoportokban sok külföldi felkereste az intézményt, de 1990 után láthatjuk, hogy szervezettebb keretek között, immár iskolák, tanárok is hoznak csoportokat nyári táborba: *Mellékelem a növendékeknek küldött levelem másolatát, s egyúttal azt jelzem, hogy a hét diák nemek szerinti megoszlása: négy leány és három fiú. Remélem, hogy a 19-i határátkelésünk sikeres lesz, s így még 19-én este találkozunk!;*¹⁷ *Gyermekeink idén is pompásan érezték magukat, s nem győznek mesélni, milyen szép helyen voltak, mennyi mindent csinálhattak, milyen finomakat ettek...;*¹⁸ *A múlt nyáron nagyon megtetszett nekünk a csernátoni tábor. Szeret-*

¹⁵ Oláh Anna, marosvásárhelyi táborozó diákok nevében, 1983. aug. 4.

¹⁶ Foki Tamás, Budapest, 1983. márc. 16.

¹⁷ Chikán Bálint, tanár, Pilisvörösvár, 1993. júl. 6.

¹⁸ Fantoly Pál, Pocsaj, 1993. aug. 19.

*nénk idén egy csoportot elkísérni a táborba. A csoportban mindenféle korosztály lenne, kezdve egészen a 10 éves korúakkal. Úgy gondoltuk, hogy mintegy 10-15 embert vinnénk. Sátorral készülünk, tehát a szállást megoldjuk.*¹⁹

A Csernátoni Népfőiskola a médiarecepció tükrében

Az intézmény történetének megírásához egyik forrásom a korabeli sajtótermékek elemzése, így vizsgáltam a múzeum alapítása utáni első évtizedet a médiarecepció tükrében. A teljes vizsgált anyagot egységes egészként tekintve, az egyén, egy család és egy intézmény élettörténetének egy szelete rajzolódik elénk. Keszeg Vilmos mutat rá arra, hogy a különböző narratívákat forgalmazó egyén szövegeinek alaptípusa a biográfia, amely változatos funkciókkal rendelkezik, jelentést tulajdonít a létezésnek (Keszeg 2002: 208). Az egyénről, cselekvéseiről, az általa elindított folyamatról újságok hasábjain megjelenítendő szövegek ily módon olvashatók biográfiákként.

27 sajtóorgánumban szerepelt a vizsgált időszakban a Haszmann Pál Múzeum és a Haszmann család. Az elemzés során világossá vált, hogy a Kovászna megyei regionális lap, a *Megyei Tükör* az általa közölt 123 megjelenéssel az élen áll. Ezekből most kifejezetten csak azokat emelem ki, amelyekben a múzeum mellett működő népfőiskolai/faragóiskolai tevékenységre találunk utalásokat, kiegészítve a következő évtized, az 1980-as évek e témában íródott sajtóanyagaival. Tehát az intézmény első húsz évére reflektáló írásokat tekintem át.

Az első megőrződött újságcikk 1971-ből származik, amely egy Miklósi Árpád által összeállított csernátoni körkép, a *Megyei Tükör* hasábjain. Ebben utalást találunk a fafaragásra, még a múzeum megnyitása előtti évekből. A faluról szóló rövid hírek közt olvashatunk két utalást is, amely jelen témához kapcsolódik: „Népszerűek voltak az olyan rendezvények, mint a két Ikavára-ünnepség, a Bod Péter-émlékünnepség, a Kányádi Sándor és Beke György írókkal rendezett találkozó. Haszmann Pál nyugalmazott tanító és népi faragómester tanítványai már 10–12-re szaporodtak.”

¹⁹ Berzi István, Debrecen, 1993. febr. 22.

A másik hír: „A községben még találhatóak faragott kapuk, amelyek a régi hagyományokat őrzik. Jelenleg is foglalkoznak faragászatlan Haszmann Pál nyugalmazott tanár²⁰ és Réti András...” (*Megyei Tükör*. 1971. IV. évf. 316. sz.) Ugyanakkor érdekességgént jegyzem meg, hogy ugyanebben a falukörképben közölt négy fénykép közül kettő az Ika várat tatarozó diákokat, felnőtteket mutatja, egyiken a múzeumalapító is a csoportban látható (a kép címe: *Haszmann Pál és várépítői*). Az 1971-es évből még egy, témánkhöz kapcsolódó írást emelnék ki: Bartos Endre *Fába véssett élmények* címmel írt a későbbi múzeumalapítóról. Ebből az írásból is kirajzolódik az, hogy a későbbi múzeumi és népfőiskolai munka jól megalapozott talajra épült: „Haszmann Pált, az immár országos hírű faragászt, nyugalmazott tanítót majd 25 éve ismerem. Idősebb barátaim között tartom nyilván. Úgy megyek hozzá, mintha hazamennék. Mégis, mikor a nagy fehér kapulábak között belépek Csernátonban a tágasra sikerült Haszmann portára, találgatni kezdem, melyik Haszmann Pált találok odahaza, a faragászt, a filatelistát, a folkloristát, a numizmatikust, a régészt, a méhészt, az író, a gazdálkodót, a karmestert, az állatorvost vagy pedig a tanítót? Mert ennyi ember Haszmann Pál” (Bartos 1971: 10). Ugyan jelen dolgozat nem a múzeumalapítóról szól, mégis nagyon fontosnak tartom beemelni a fenti írást is az elemzésbe, hiszen éppen ez által válik világossá a folytonosság, és mintegy kiegészíti, megerősíti a dolgozat első felében idézett visszaemlékezéseket, interjúkat. Ehhez az íráshoz szorosan kapcsolódik – tovább mélyítve azt a tényt, amit folytonosságnak neveztünk – egy 1973-as írás, a *Művelődés* hasábjairól, szintén Bartos Endre tollából: „Faragó tehetségét két iker fia, Pál és József örökölte. Mindketten szorgalmasan szobrászkodnak. Szobraik változatossága meglep. Nagy többségük ironikus, humoros témájú, de híven őrzik a klasszikus hagyományokat. [...] Az apai tanításnak köszönhető, hogy két értékes faragó művésszel lett gazdagabb Kovászna megye, akikről még sokat fogunk hallani” (Bartos 1973: 65).

---

²⁰ Haszmann Pál elbeszéléséből tudjuk, hogy édesapjuk, a múzeumalapító, mindig mesélt nekik arról, hogy Alsócsernátont a korabeli okmányok 32 kapuval tartották számon. Szándéka volt, hogy ennek emlékére 32 új székelykaput faragjanak a településen. „Ez megtörtént! – meséli Haszmann Pál – Ki tudja pontosan számba venni, hogy életünk során hány kaput állítottunk.”

Az 1973-as évet egy októberi olvasói levél zárja, ifj. Haszmann Pál tollából (Haszmann 1973: 5). Ez a múzeum mellett működő társadalomtudományi és ismeretterjesztő kabinet terveiről szól, ahová írókat, tudósokat, művészeket, orvosokat hívtak, hogy előadásokat tartsanak. A későbbi években nevezték művelődési esteknek, szövő-fonó kalákának, de a lényeg az volt, hogy hívószó-sorozatcím segítségével össze lehetett tartani a közösséget, a közösségépítés egy jellegzetes formáját képezte mindez. Volt egy nagyméretű füzet, ahová be kellett jegyezni az estek programját, résztvevőit, azt a párt illetékese időnként ellenőrizte.²¹ Közben erős közösségépítés zajlott, népdalokat énekeltek, meséltek a régi időkről. Természetesen helyett kellett kapniuk ebben az adott kor elveit valló előadásoknak is – legalábbis címek szerint. A korabeli elbeszélésekből tudjuk, hogy ezeken a téli estéken a magyar történelemről, irodalomról, régi hagyományokról hallhattak a résztvevők, úgy is, hogy egymásnak meséltek, úgy is, hogy szakavatott előadókat hívtak meg. De számtalan író-olvasó találkozót, könyvbemutatót is tartottak.

Kicsit előreugorva az időben, egy Haszmann Pállal és Haszmann Józseffel készült interjú idéznék, mely reflektál a kezdeti évekre. Választ kapunk belőle a „faragóiskola” létrejöttének körülményeire, annak működésére. Az újságíró kérdésére, hogy hogyan is indult be a népfőiskolai tevékenység, vezetője, Haszmann József így válaszolt: „Édesapám faragókört vezetett az iskolában, és rajzolni is tanította a diákjait. Először a pásztorfaragást tanultuk meg bicskával, aztán a bonyolultabb faragásokat is. Akik akkor tőle tanultak, ma is szívesen veszik a kezükbe a vésőt és a bicskát. Aztán láttuk, hogy elfogynak a kopjafák a temetőből, bejött az új módi, a rekamiésírok, akkor kezdtünk a rokonoknak, ismerősöknek fejfákat faragni. Amikor látták, hogy a jómódúak kopjafát faragtatnak, a többiek sem akartak lemaradni, így visszaloptuk a kopjafát, és ma már újra fejfás temető van Csernátonban. Ugyanez történt a székykapukkal is. Ma már csak Csernátonban negyven-ötven ember tud székykaput faragni. Így indult be a népfőiskola, amit most én vezetek. Sok az érdeklődő. Jönnek Budapestről is, a lány bútort fest, a fiú fát vagy követ farag, kovácsol. Mondom mindenkinek: akkor is megéri, ha csak a saját környezetüket díszítik, de sokan, akik itt tanulták a mes-

²¹ A jegyzőkönyveket tartalmazó keménykötésű füzetet ma is őrzik a múzeumban.

terséget, évekg visszajártak, és most ebből tartják el a családot” (Bíró 2012: 13).

Visszakanyarodva a kezdeti évekre, egy 1974-es írást emelek ki, amelyben Nemes Zoltán újságíró faggatja Kónya Ádámot, a népi művészeti iskola igazgatóját, az intézmény éves terveiről. Felmerült már akkoriban az iskola tagozatainak bővítése. Kónya Ádám megfogalmazza ebben a beszélgetésben, hogy egy iskola tagozatának bővítéséhez három dolog szükséges: érdeklődők, anyagi lehetőségek és szakelőd. A cikk folytatása az, ami számunkra jelen esetben érdekes, ezért is emeltem be a népfőiskoláról szóló írások sorába: „E három tényező most Csernátonban talált egymásra, s így az ősszel, az új tanév kezdetén, itt is beindulhat a fafaragó tagozat Haszmann József vezetésével. A választás azért is esett Csernátonra, mert ott a fafaragászatnak már a negyvenes évektől kezdve – id. Haszmann Pál személyében – van művelője és kellő számú érdeklődő a fiatalság körében” (Nemes 1974: 4–5). Az újságcikk aztán a további tervek felsorolásával foglalkozik, a tennivalókat fogalmazza meg e téren.

A következő írás, ami ebben a témakörben napvilágot látott az egy tudósítás a *Megéneklünk, Románia* országos fesztivál csernátoni szakaszáról, 1977-ből, *Színvonalas seregszemle* címmel. Azért tartom fontosnak kiemelni, mert utalást találunk benne a Haszmann József által vezetett faragókörre. A tudósításban ezt olvashatjuk: „Az előadás szüneteiben a Haszmann József által vezetett faragókör 11 tagjának munkáiban gyönyörködhetett a közönség. A kiállítás több volt pusztá *többlet-látványosságánál*, a községi szakasz egyik legszínvonalasabb *bemutatkozásának* tekinthetjük.” (*Megyei Tükör*. 1977. X. évf. 1574. sz.)

Május 21-én a *Brassói Lapokban* találunk utalást a múzeumra (*Brassói Lapok*. 1977. máj. 21). A lap 4–5., *Szellemi Látóhatár* című oldalának egyik illusztrációja a múzeumkertben látható kisméretű székelykapu, ezzel a képaláírással: *Székely kapu az alsócsernátoni múzeumban*. Fontosnak tartotta a család összegyűjteni azokat az újságokat is, amelyekben „csak” egy-egy fotó, egy-egy faragás reprodukciója szerepelt. Mindenképpen az intézményt népszerűsítették ezek a megjelenések is. Haszmann Pálné a jelzett illusztrációt közlő lapszám címlapjára jegyezte: *Múzeum kapu van benne 1977 május 21-én*.

A következő írás fél hónappal később szintén a *Megyei Tükör*ben jelent meg. Nem kifejezetten a múzeumról szól, ám találunk utalást ebben

is a Haszmann József által vezetett faragókörré.²² Kisgyörgy Zoltán jegyzete fafaragókról, különösen a vargyasi Máthé Ferencről szól, és felsorolja, hogy még hol faragnak Kovászna megyében (Kisgyörgy 1977: 2–3).

A következő megjelenés (*Megyei Tükör*. 1977. X. évf. 1705. sz.) szintén egy székelykapu fotója, a kézdialmási iskola bejárati kapuja, melyet a Haszmann-testvérek faragtak. Ezt pontosítja a Haszmann Pálné által a címlapra jegyzett mondat: *Kapu Almáson Paliék faragták*.

Szintén az emlékezések, emlékállítások sorába tartozik Barabás Sándor *Id. Haszmann Pál kopjafájára* című jegyzete, melynek utolsó paszszusát emelem ki: „Egyenes ági örökösként két fia bizonyított. Ők faragtak tőle tanult mesterséggel most már az ő emlékét őrző és jelképező kopjafát, ők vették át már menet közben művének tudatos folytatását” (Barabás 1977: 62).

Az 1978-as *Utunk* március 17-i számában (*Utunk*. 1978. XXXIII. évf. 11. szám) id. Haszmann Pál faragásairól látható fotó, *Faragott kapudísz*, illetve *Haszmann Pál faragása* képaláírással. A lapszám címloldalán pár soros üzenet olvasható: *Kedves Palika és Mindannyian, ezzel a számmal együtt küldöm meleg üdvözetem, szeretettel gondolok Rátok, úgy ahogy – lám – Pali bácsira is gondoltam. Árkossy István*. Ezt az újságra jegyzett, pár soros üzenetet azért fontos kiemelni, mert többször is találkozunk ezzel a gesztussal, amikor a cikk írója vagy valaki más elküldi az illető lapot a családnak. Így juthatnak el Csernátonba abban az időben főként a magyarországi kiadványok.

A következő 8 újságmegjelenés egyazon témakört tárgyal különböző sajtóorgánumok hasábjain, átfogva az 1978-as év június–december időszakát. A téma Haszmann József faragásai, illetve faragászati kiállítás a kolozsvári Korunk Galériában. Zágoni Attila tudósítása sorban az első, mintegy beharangozza az őszi kiállítást. A múzeum szempontjából is kiemelkedő esemény a faragászati kiállítás, hiszen Csernáton hírért viszi el Kolozsvárig, a sajtón keresztül pedig még távolabbi régiókba. A tudósító kiemeli a fafaragás hagyományát mind Csernáton, mind a Haszmann család életében, megemlékezve a nemrég elhunyt múzeumalapítóról. Haszmann József munkáiról így ír: „Szobrai tanúsága szerint ráérezett

²² A sepsiszentgyörgyi Művészeti és Népiskola kihelyezett tagozata, ahol fafaragást oktattak, 1975-től kezdte meg működését Csernátonban. Ez az együttműködés kisebb-nagyobb megszokásokkal napjainkban is tart.

arra az önkifejezési formára, amit »megkíván a fa«, és nyugtalan szenvedéllyel keresi azt az utat, melyen újszerűt, egyénit produkálhat” (Zágoni 1978: 4). A szobrok, a faragás mellett a tudósító a múzeumra tereli a szót, felelevenítve az olvasóban, hogy Haszmann Pál és két fia, Pál és József hordták össze a csernátони múzeum anyagát, így „nemcsak a fafaragás, hanem mindenféle népi kifejezőmód megbecsülésének hagyománya élt és él a családban” (Zágoni 1978: 4).

A november 3-i *Igazság Híradó* rovatában olvasható Haszmann József kolozsvári Korunk-galériabeli kiállításának híre, a megnyitó programjával. (*Igazság*. 1978. XXXIX. évf. 260. sz.)

A következő írás már novemberben, a kiállítás megnyitója után született. Bazsó Zsigmond tudósításában méltatja Haszmann József kiállítását (Bazsó 1978: 3). A cikkíró a *talentumok, örökség, hagyomány* szavakkal ragadja meg mindazt, amit a kiállított, közel félszáz szobor sugall. Az atyai örökségre hivatkozás erőteljesen megjelenik ebben az írásban is, nyugtázva, hogy „a talentumokból nem herdálódott el egy sem”.

A *Megyei Tükör* november 10-i számának *Mindenkit érdekel* rovatában tudósítanak arról, hogy a kolozsvári Korunk Galériában megnyílt Haszmann József egyéni faragászati kiállítása. (*Megyei Tükör*. 1978. XI. évf. 2118. sz.)

A következő cikk, Sylvester Lajos írása tovább elemzi az alkotásokat, nem feledkezve el a nagyobb faragásokról, amelyeket nem lehetett Kolozsvárra szállítani. Említi a számtalan székelykaput, a kopjafákat, amelyeket Haszmann József, testvérei vagy éppen az általa vezetett faragóiskola diákjai faragtak. Tudósításában megszólaltatja a művészt is, aki így fogalmazza meg ars poeticáját: „A lényeg az, hogy ez ne olyasmit juttasson eszünkbe: milyen érdekes, hanem gondolatokat sugalljon, érzelmeket indítson a szemlélőben” (Sylvester 1978: 7). Czegő Zoltán, *Hasszmann József a Korunknál* című jegyzetével ismét „hazahozza” Háromszékre a kiállítás hírét (Czegő 1978: 2). „Hadd legyünk csak büszkék Hasszmann Józsefre...” – indítja írását a szerző, majd kiemeli annak fontosságát, hogy egy háromszéki ember meghívást kapott a Korunk Galériába, jelezve, hogy ez nem csak egyéni érdem, hanem a közösség szempontjából is nagyon fontos lépés. Benne van írásában, az előzőekhez hasonlóan, a múzeumalapítóra való emlékezés. És ami újszerű megfogalmazás, az az, hogy érdemes lenne a szobrokat továbbvinni és még több embernek megmutatni. Murádin Jenő tudósítása szintén a kiállí-

tás hangulatát ragadja meg, Haszmann József alkotásait méltatja. A fa örökérvényűségét, elmúlhatatlan szépségét emeli ki, jelezve azt is, hogy a sikerhez kell a fának a tökéletes ismerete és a fafaragás mives mesteriségének a bírása is. „A háromszéki faragóműhelyből ezzel a kolozsvári bemutatóval lépett ki a nyilvánosság elé Haszmann József. És írjam meg azt is: sikere – rendkívüli sikere! – volt” (Murádin 1978: 2). Ugyan ebben a lapszámban, a 3. oldalon *A hét interjúja* rovatot Haszmann József faragásaival illusztráltak. A Haszmann József faragászati kiállításával kapcsolatos írások sorát Molnos Lajos jegyzete zárja, a *Falvak Dolgozó Népében*. Ő már konkrétan megfogalmazza mindazt, amit az erről előtte közlő szerzők érintettek: „A csernátoni Haszmann József a Székelyföld, Háromszék üzenetét, népének lelkületét hozta el nekünk Kolozsvárra, nagy tudással, tehetséggel faragott gyönyörű munkáiban” (Molnos 1978: 5). A faragó ember lelke, a munkákba rejtett üzenet, teremtés, alkotás szavakkal találkozunk a jegyzetben, melyből konkrét információkat is megtudunk arról, hány hétig volt látható a kiállítás, hány munka volt kiállítva, mennyi idő alatt készítette el azokat a faragó. Kolozsvárról nézve még élesebben körvonalazódik a Székelyföld, ezen belül is a háromszéki régió, mely rendelkezik olyan sajátos jellemzőkkel, amelyek alapján felismerhetővé válik. Ez erőteljesen meghatározza az adott helyen élők identitását is.

A következő írás ehhez a témához szorosan kapcsolódik, habár teljesen más a kontextusa. A *Megéneklünk, Románia* fesztivál egyik szakasza kapcsán említi Bogdán László (szerzői néven hadházi) a csernátoni faragóiskolát, kiemeli a faragók érdemeit. „De kezdjük azzal, ami föltétlenül jó és dicséretes. A csernátoni faragók munkáinak dicséretével. Leírtuk már párszor, de talán nem árt ismételni, hátha visszhangja támad: a megyeszékhely népművészeti iskolájának külső faragórészlegén a két Haszmann testvér vezetésével komoly faragócsoport működik.” (*Megyei Tükör*. 1978. XI. évf. 2152. sz.) A tudósítás egyben népszerűsíti is a csernátoni faragóműhelyt, felsorolja annak másodéves hallgatóit – Petri János Levente, Bács András, Sefernyák József, Törös Tibor, Garda Béla, Antal Béla, Salamon Ferenc, Ágoston László, Rétyi²³ Zoltán, Háromszéki István, Kádár Gyula, Imre Ferenc, Beke Antal, Nagy Lóránt

---

²³ Helyesen: Réti.

Géza –, akik kiemelkedtek a fesztiválon munkáikkal. Ahogy már az utóbbi írásokból is kitűnik, 1978-ban nagyon hangsúlyossá válik a múzeum mellett működő másik tevékenység, a népi mesterségek ápolása, átadása. A Művészeti és Népiszkola tagozatának Csernátonba helyezése úgymond hivatalos keretet adott a már évtizedek óta folytatott gyakorlati tevékenységnek, a cselekvő hagyományápolásnak, mely, mint említettük, a múzeum megnyitása előtt a Cseh-kúria udvarán zajlott, az akkor még aktív múzeumalapító vezetésével.²⁴

1978-ból utolsóként az *Utunkat* említhetjük, amelyben egy lap-szám teljes oldalát Haszmann József faragásai díszítik. (*Utunk.* 1978. XXXIII. évf. 51. sz.)

1979-ben Czegő Zoltán a múzeumban őrzött festett bútorokról szóló írásában említi a faragóiskolát, annak jelentőségét, szerepét is aláhúzza írásában: „S ha egyre többen érdeklődnek a népi minták faragása iránt Kézdivásárhely környékén, abban nagy része van a Haszmann fivéreknél.” Egyúttal a múzeum kiállításainak sorába is emeli a faragó tanulók munkáiból kialakult „értékes anyagot”. „Bővebb, de szintén értékes anyagot tárol a faragó tanulók kiállítása. Haszmann Pál műhelyébe járnak Csernátonból, Kézdivásárhelyről, Sepsiszentgyörgyről fiatalok, munkások, ipari líceumi tanulók. Egyezsége van a mesternek a faipari szaklíceummal, hogy a faragni kívánó tanulók a gyakorlati munkát itt végzik, ebben a műhelyben. Gyönyörű faragott sulykok, bútoradarabok, citerák, használati eszközök alkotják a kiállítás anyagát” (Czegő 1979: 2).

Az 1980-as évek cikkei közül eggyel tematikailag visszatérek Haszmann József faragászati kiállításához, hiszen a *Megyei Tükör* hasábjain ekkor jelent meg egy jegyzet Kisgyörgy Zoltán tollából, amely ezt a munkásságot méltatja: „A Haszmann-porta tágas udvarán faragott szobrok fogadják a látogatót. A kerítésekhez, épületekhez támasztva, gyümölcsfák alól leselkednek ránk a faszobrok. Különös hangulatot kölcsönöznek a zöldpázsitos kúriaudvarnak. Első pillanatra nem is sejtjük, hogy a fatörzsekbe faragott figurális alkotások a népi tehetségek közül kiemelkedő Haszmann József munkái. Így hát – az udvarra lépve – akaratlanul is először szobraival ismerkedik meg a látogató. S bár nem éppen

---

²⁴ A Csernátoni Népfőiskola a múzeum megnyitásával együtt intézményesült, 1973 óta folyamatos a tevékenysége.

ezek a faragómesterre jellemző alkotások – hisz a Haszmann-testvérek a székely kapuk mesterei – kell ismernünk ezeket is.” Írása fontos adatokat tartalmaz a faragó munkásságára vonatkozóan, hiszen összegzi is azt, összefoglalva azokat az országos napi- és havilapokat, folyóiratokat, amelyekben a témára vonatkozó írások napvilágot láttak. A paletta széles: „A kolozsvári kiállításról Czegő Zoltán tudósított minket e lap hasábjain. A mértékadó véleményét pedig Murádin Jenő mondta el *A Hét*, az *Igazság* oldalain, Sylvester Lajos az *Utunkban*, Bazsó Zsigmond az *Igazságban*, Molnos Lajos pedig a *Falvak Dolgozó Népe*ben értekezett” (Kisgyörgy 1980: 2–3).

Az 1981-ben megjelent cikkek közül hármat emelek be jelen tanulmányba. Az első egy terjedelmes beszámoló a népi faragók nyári táboráról Horváth Arany tollából, melyből kirajzolódik az, hogy az 1980-as években hogyan működtek a kulturális intézmények, kik azok, akiknek döntéshozó szerepük volt abban, hogy egy-egy program, tevékenység zökkenőmentesen létrejöhessen: „Szarhegyi példát követve vetették fel a Kovászna Megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság vezetésének: Csernátonban a népi faragók tábort szeretnék hagyományossá tenni. Ehhez csatlakozott Csernáton község vezetősége és a termelőszövetkezet elnöke.²⁵ [...] a megértés és támogatás nem maradt el a megye vezetősége részéről. Seres András szakirányító már koratavasszal levelezett a megyében számon tartott népi faragókkal. Jönnek-e, igénylik-e a táborozást, ahol egymás módszereit megismerve, tapasztalatot cserélve, tudást gyarapítva, közösen végezhetnének maradandó munkát. Kaput emelnének, faragnának a csernátoni téésznek” (Horváth 1981: 10–12). Ugyanakkor az írás számos értékes adatot megőrzött a tábor résztvevőiről, az általuk elkészített munkákról, egyszóval betekintheünk általa, az évtizedek távlatain átlépve, az 1981-es év augusztusába, amikor engedélyezték az egy hónapos nyári faragótáborok megtartását. Azt is megtudjuk, hogy az 1981-es év tábora tizenkét faragóval nyílt meg, de a faluból is naponta betértek érdeklődők. A faragók közt találjuk Kurta Bélát Árkosról, Kónya Andrást Zágonból, Köpe Gézát, Ambrus Szilvesztert Sepsiszentgyörgyről. Szintén ebből az írásból értesülünk bútorfestő technikákról, és megtudjuk azt is, hogy következő évtől, 1982-től

²⁵ Makó Béla volt akkor a téés elnöke, mindenkori támogatója a múzeum ügyének, tevékenységeinek.

már nemcsak fafaragó, hanem bútorfestő tábort is terveznek a múzeumban. Az 1981-es írások közül ugyancsak érdekes kiemelni egy rövidebb jegyzetet Magyar Lajos tollából, *Kapuállítók* címmel. Magyar a csernátони faragóiskola székelycapuiról ír, arról, hogy a környéken egyre több szépen ácsolt, faragott székelycapu szorítja vissza lassan a „ronda és költséges vaskapukat”. Ebből a rövid írásból is kitűnik, hogy az alig nyolc éves múzeumi intézmény és a mellette működő faragóiskola már maradandó értékeket honosított meg a vidéken. „Menj végig ma Felső-Háromszék bármelyik településén, s bizony mondom, alig akad város és falu az egykori Kézdi és Orbai székekben, hol ne találkoznál a csernátони Haszmann-testvérek – Pali és Józsi – és tanítványaik munkáival” (Magyar 1981: 4). A cikkben a jegyzetíró, azon túl, hogy örül a gyarapodó székelycapuknak, megragadja az alkalmat, hogy felhívja az illetékesek figyelmét a múzeumalapító Haszmann Pál által 1942-ben, a felsőcsernátони kultúrotthon elé faragott székelycapu rossz állapotára, amelyet az idő és a nemtörődömség erősen megviselt. A következő írást Haszmann Pál és Haszmann József jegyzi *Múzeum és iskola* címmel, ebből értesülünk arról is többek között, hogy: „A megyei művelődési bizottság pedig a művészeti népiskola egyik faragó osztályát éppen Csernátонba helyezte ki, amely 1975 óta folyamatosan működik és két-évenként mintegy 20 tanuló végez. Többségük csernátони iskolából kerül ki, de jönnek a szomszédos falvakból is. Munkánk eredményeként könyveljük el, hogy a tanulók java része saját otthonát ékesíti (kapuk, kerítések, tornácoszlopok, bútorok). Munkájukban felhasználják a múzeum gyűjteményében található régi tárgyakat, hagyományos formákat és mintakincseket” (Haszmann P.–Haszmann J. 1982: 13). Megtudjuk az írásból, hogy a faragóiskola jó kapcsolatot ápol a kézdivásárhelyi faipari szakközépiskolával, amelynek tanulói Csernátонban töltik szakmai gyakorlatukat. Az is kiderül, hogy a múzeumi tevékenység erős hatással van az egész közösségre, a tanulókkal és a kapuállító csoporttal több mint 230 kaput állítottak fel a megyében, 600-nál több kopjafát, több ezer lakásbelső díszítő népművészeti tárgyat készítettek.

Kapcsolódva a legutóbb hivatkozott írásban megfogalmazottakhoz, miszerint a faragók munkáikban felhasználják a múzeum gyűjteményében található régi tárgyakat, hagyományos formákat és mintakincseket, megemlítek néhány újságcikket, amelyek éppen a háttér- és kutatómunkába engednek betekintést. 1982-ben Haszmann Pál a kelengyész ládák

díszítéséről közölt írást, melyben a múzeum gyűjteményében látható festett ládákon előforduló tulipánformákról ír (Haszmann 1982: 36–37). De ebbe a sorba illeszkedik az 1986-os és 1987-es évben a *Megyei Tükör-Tükör-Minta* rovatában megjelent 13, e tanulmány témájához kapcsolható írás, melyeket Haszmann Pál és Demény István Pál jegyeznek, és a múzeum gyűjteményében található faragott tárgyak díszítményeivel foglalkoznak: rozetták, sulyok, pávai kapu, ácsolt láda, vászonfeszítő porongok ornamentikája, de kéregsótartók és faragott háztetődíszek is rákerültek erre a színes palettára.²⁶ Az 1982-es faragótáborról Illyefalvi Kádár Gyula írását mutatom be, melyből megtudjuk: „A csernátoni művésztelep életre keltését messzemenően támogatta a Kovászna Megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság és elnöknője, Csíki Piroska, a községi pártbizottság és nem utolsó sorban a megyei múzeum vezetősége. A Megyei Népi Alkotók Háza részéről Seres András szakirányító, a művészeti népiskola részéről Gáll Borbála igazgatónyújt állandó szakmai támogatást” (Illyefalvi Kádár 1982: 8–9). Azt is megtudjuk a beszámolóból, milyen programmal, hogyan működik a tábor, hogy a délelőtti, délutáni faragást minden este előadásokkal zárják le, olyan előadók közreműködésével, mint dr. Gazda Klára, Seres András, Pozsony Ferenc, Kovács László, de a helyi kultúrscsoport is rendszeresen fellépett a táborokban. Ebben az írásban is fontos adatokat találunk a tábor résztvevőire vonatkozóan, hiszen az újságíró érdemesnek tartja név szerint is felsorolni őket: Akácsos Pál bölöni tanár, Ambrus Szilveszter kőfaragó, Köpe Géza, István Sándor, Moldovan Nicolae muzeológus, Konnát László kommandói tanár, Csató Antal, Kertész Gábor, Tusa László, Szigeti József Rudolf, Bunica Moise, Bartos Béla, Molnár Antal, Olteanu Joan, Birtalan László, Winkler Imre, Daragus József, Császár Sándor nevét olvashatjuk. Rajtuk kívül fiatalokat és egyetemistákat is felsorol a cikk írója. „Az idej faragótábor életképessége feljogosít arra, hogy fokozott bizalommal nézzünk a jövő évi tábor elébe”, zárja írását Illyefalvi Kádár Gyula. Az 1983-as táborról Bogdán László írását idézem: „Ahogy Haszmann Pál, a házigazda, a faragótábor életre hívója, megszervezője, »lelke« tájékoztat, az ittlévők bútorfestéssel, fafaragással foglalkoznak, Ambrus Szilvesztert kivéve, aki, akárcsak tavaly, tavalyelőtt, az idén is

²⁶ Ezen írások jegyzékét a felhasznált sajtóanyagokéval együtt a tanulmány végén közlöm.

kőnek veselkedik neki” (Bogdán 1983a: 3). Ebből az írásból is értesülünk a résztvevőkről: Ambrus Szilveszter, Nagy B. Viktor, Elekes Attila, Sánta Éva, Kézdivásárhelyről a Szentpáli család, Debreczi Béla, Kertész Gábor, Konnát László farag, Kónya Endre tanár bútort fest. Azt is olvashatjuk, hogy jelen van Seres András is, az Alkotások Háza szakirányítója, aki közli, hogy még 14 faragó érkezik a kézdivásárhelyi Mechanikai Vállalattól, az előző évhez hasonlóan. Szintén az 1983-as év szeptemberében Bogdán László tollából találunk egy interjút Haszmann Pállal, melyben a nyári tábor eredményei iránt érdeklődik a szerző. A beszélgetés egyfajta összegzése a munkának, amelyből nemcsak az eredményeket, de a jövőbeni terveket is megtudja az olvasó. Szervezett keretek között, a sepsiszentgyörgyi Megyei Népi Alkotók Háza koordinálásával, az 1980-as évtől működött az egyhónapos alkotótábor, melyet Haszmann Pál így összegez: „Jelen voltak a táborban a kézdivásárhelyi csavargár faragói is, mindegyiküknek kis műhelye van Kézdin, szívügyüknek tekintik a faragást. Az idén is jelentkeztek a táborban bútorfestők. Tehát ilyen téren is történt előrelépés. Nagyon fontos az is, hogy az idén teljesen önállóvá, és ami még jelentősebb fejlődés szempontjából, önellátóvá vált a tábor” (Bogdán 1983b: 3). Ebből a cikkből is kiderül, hogy a gyakorlati tevékenységek mellett néprajzi, történelmi, helytörténeti előadásokat is hallgathattak a résztvevők, és még egy fontos kérdés kerül itt előtérbe: kihangsúlyozódik, hogy a múzeum a tábor időtartama alatt sincs zárva, így a látogatók betekinhetnek az alkotófolyamatba, ami külön színfoltja már a kezdetektől a csernátони múzeumnak. Mindez szépen szemlélteti, hogy a múzeummal kapcsolatosan emlegetett „élő múzeum” nem csak üres szókapcsolat, hanem tartalommal bír a kezdetektől. Érthető tehát, hogy már az 1980-as években megfogalmazódott egy alkotóház felépítésének fontossága a múzeum területén.

A következőkben egy 1984-es rövid hírt emelek ki Torma Sándor összeállításából, amely a *Megyei Tükör Hétfőtől... Vasárnapig* rovatában jelent meg, *Haszmannéknál* címmel: „Az ikertestvérpár, Pali és Jóska nem szorul bemutatásra, nevük már rég kilépett a múzeumkertből, a népművészeti iskola faragó műhelyéből. A műhely jelenleg 24 tanulóval üzemel. A diákok zöme a kézdivásárhelyi csavargár vasmunkása. Fiatalok, középkorúak, a faragás megszállottai. De a helyi iskolából is évente 12–14 tanulóval foglalkoznak a Haszmann testvérek. A múzeum pedig a sepsiszentgyörgyi múzeum egyik gyöngyszeme” (Torma 1984: 2–3).

Még egy írást beemelek az elemzésbe 1984-ből, amely a faragótábor hasznáról értekezik és néhány idézett íráshoz hasonlóan, Bogdán László jegyzi. Megtudjuk belőle, hogy általában 22-es a létszám, de olykor a résztvevők cserélődnek, illetve azt is, hogy írásban kérték a városi vállalatokat, engedjék el erre az időszakra az érdeklődőket, tudjanak bekapcsolódni a táborig munkába. Arról értesülünk, hogy van olyan vállalat, amelyik ezt készségesen teljesítette, támogatva ezt a munkát, más alkalmazottak csak a munkaidejük leteltével, délutánonként tudnak bekapcsolódni a táborba. A táborozók névsorát olvasva láthatjuk, hogy vannak ismétlődő nevek, de mindig újabb érdeklődők is. 1984-ben is részt vett a táborban Köpe Géza, Ambrus Szilveszter, Szentpáli Ruth Eszter, Nemes Emil, Máthé Ferenc Ilonka, Réti Zoltán, Vén Ferenc, Rózsa Gabriella, Nagy B. Viktor, Kovács Attila, Kovács Mária, Fekete Attila, Szász Árpád, Csiszár András, Bokor Sándor. De vannak fiatalok is, és itt fontos kiemelni a Haszmann család harmadik generációját, Haszmann Lászlót és Haszmann Lajost, akik napjainkban oktatóként is foglalkoznak ffaragással a múzeum és a Csernátoni Népfőiskola keretében. Tudjuk, hogy a tanulást ezekben az években, ezekben a táborokban kezdték: „az utánpótlás nevelése – túlzás nélkül állíthatjuk – a csernátoni faragótábor egyik legnagyobb haszna” (Bogdán 1984: 3).

Két évet ugorva az időben, a faragótáborokhoz kapcsolódóan 1988-ból találtam két írást Sylvester Lajos újságírótól. Az első egy beszámoló az adott év kevéssel korábban zárult faragótáboráról, melyből megtudjuk, hogy közel nyolevaneven vettek részt, a létszám ily módon háromszorosra volt a tervezettnél, ami nagyon örömteli dolog volt. Olyan faragók nevével találkozhatunk ebben az évben is, mint Máthé Ferenc, Köpe Géza, Bodor János, Ambrus Szilveszter, Ilyés Aladár, Szentpáliné Ruth Eszter, Dobolyi Gyula. Ebből a beszámolóból azt is megtudjuk, mi volt az adott év táborának témája. Sylvester Lajos Haszmann Józseffel beszélgetett erről: „erdővidéki fejfákat tanulmányoztak, ezek közül teremtetek újra kettőt, ahogyan Haszmann mondja, méretre, mintázatra szakasztott mását az eredetinek. Fotókópia alapján. A másik feladat egy falusi tornác elkészítése volt. Közös, nyilván, mert egy ember kétheti erejét meghaladja ez a feladat. Megtanulták a tornácoszlopok s a tornácdeszkák faragását. [...] A tanfolyamon igen fontos volt az arányos méretekkel kapcsolatos tudnivalók megbeszélése. Mert ha ez hiányzik, ismét holmi groteszk munka kerülhet ki a jószándékú faragó kezéből”

(Sylvester 1988a: 3). Azt is megtudjuk, hogy a „veteránok” mellett mindig vannak fiatalok is, akik így szépen beletanulnak a mesterségbe, és évről évre visszajönnek. A gyakorlati munka mellett ebben az évben is voltak szakmai előadások, illetve ezúttal a rétyi fúvosok előadása is színesítette a programot, Kelemen Antal vezetésével. 1988-ból olvashatunk még egy jegyzetet Sylvester Lajos tollából, a lap *Műhely* rovatában, *Remek* címmel: „Szokatlan zárandoklatnak lehettek tanúi tegnap reggel a cernati²⁷ tájmúzeum felé vezető aszfaltcsík mellett lakók: tarisznyás, hátizsákos, bőrröndöket cipelő fiatalok és férfi korú emberek vonultak az Avas ódon hegye alá az egykori Damokos kúria felé, mint valamikori mesterlegények, hogy az ottani faragóiskola záróünnepségén szakbizottság előtt mutassák be a faragóművészetben való jártasságukat. Ez pedig úgy történt, hogy abból a tarisznyából elővették, a céhek nyelvén szólva, a *remeket* – faragott kazettát, tálást, sulykot, sótartót, ki mit erre az alkalomra szánt –, rögtönzött kiállításon helyezték el, s a megyei illetékesek, a faragóiskola oktatói és a községvezetés képviselői, mint valami atyamesterek elbírálták a munkákat, s ünnepélyesen átnyújtották a kétéves faragóiskola elvégzésről szóló bizonyítványt” (Sylvester 1988b: 2–3). Fontos adalék ebből az írásból, hogy a tanfolyamot elvégzők oklevelet is kaptak. 1988-ban harmincan végeztek el az iskolát, akiknek, ha nem is lettek mind fafaragó művészek, szépérvük fejlődött, házuk táját, portájukat izlésükhöz mértén tudták díszíteni.

A két évtized sajtóközléseinek sorát, amelyek a népfőiskolai tevékenységre világítanak rá, egy 1989-es írással zárom, szintén az előbb is idézett szerző tollából. Ez a jegyzet egyféle keretbe is foglalja azt a húsz évet, amelynek történéseit a sajtóanyagokon keresztül próbáltam felgöngyöltetni. A *Faragódinasztia* címmel közölt cikkben a következőt olvashatjuk: „Két Haszmannat szoktunk emlegetni a cernati faragóiskola kapcsán, még én is, ki gyakran megfordulok itt, s most veszem észre, egy harmadik faragó Haszmann is van, kapumezőt farag, jóféle cserefába, valamelyik falubeli porta s a nagy község díszére. Nekik és iskolájuknak köszönhető, hogy a faragott nagykapu akár a község címerképébe is beillenék, ha

---

²⁷ A nyolcvanas évek végén vezetik be, pártállami rendelkezésre, hogy a helynevek esetében a magyar sajtóban, de még az írott szépirodalmi nyelvben is csak a hivatalos (román) megnevezés használható.

szokás volna az ilyesmi. Annyira jellemzőjévé vált²⁸ (Sylvester 1989: 4). A szerző a legfiatalabb Haszmann-testvérre, a korábbi írásokban gyakran szereplő Józsefnek és Pálnak az öccsére, Lajosra utal, aki azokban az években a kézdivásárhelyi csavargárban dolgozott, ezért kevesebb időt tartózkodott napközben otthon, de szintén belenevelődött a faragás, ácsolás mesterségébe, és amikor tehetett, ő is kivette részét ebből a munkából is. Később szintén a múzeum alkalmazásába került.

Összegzés

Jelen dolgozatban az 1973 óta működő csernátони Haszmann Pál Múzeum egyik testvérintézményének, a Csernátони Népfőiskolának a működését és szerepét vizsgálom, elsősorban az 1970–1989 között keletkezett újságcikkek alapján, reflektálva más írott és szóbeli forrásokra is, mint az intézmény levelezése vagy éppen az intézmény alakulására és a kezdeti évekre való visszaemlékezésekre. Az eltelt több mint negyven esztendőben, amióta hivatalosan is számoljuk a népfőiskola létezését, oktatói több száz faragó kezébe adtak munkát azáltal, hogy azok az ácsolás, fafaragás csínját-bínját elsajátították a csernátони faragóműhelyben. Ez a tevékenység már a kezdeti évektől kiegészült a bútorfestéssel, így számos bútorfestő is tanult az eltelt évtizedek alatt mesterséget a Haszmann-

²⁸ Megkérdeztem Haszmann Pált, hogy fel tudja-e sorolni a négy évtized alatt hova készítették székelykapukat. Számba vettük az országokat, kontinenseket, romániai megyéket, és részletesen áttekintettük Kovászna megye településeit a legkisebb falutól a városokig. *Országok/régiók:* Románia, Magyarország, Finnország, Svédország, Délvidék, Felvidék, Kárpátalja, AEÁ, Kanada, Ausztrália. *Megyék Romániában:* Arad, Bákó, Fehér, Hargita, Ilfov megye/Bukarest (Dimitrie Gusti Falumúzeum), Kovászna, Maros, Szatmár, Szilágy. *Kovászna megyei települések:* Aldoboly, Alsócsernáton, Angyalos, Árkos, Barátos, Barót, Bélafalva, Bereck, Bikfalva, Bita, Bodos, Bölön, Cőfalva, Csomakőrös, Csomortán, Dálnok, Egerpatak, Erdőfüle, Esztelnek, Étfalvazoltán, Feldoboly, Felsőcsernáton, Fotosmartonos, Futásfalva, Gelence, Gidőfalva, Haraly, Hatolyka, Hidvég, Hilib, Ikafalva, Illyefalu, Imecsfalva, Kálnok, Kézdiálbis, Kézdiálmás, Kézdikővár, Kézdimárkosfalva, Kézdimartonfalva, Kézdimartonos, Kézdiszárzapatak, Kézdiszentkereszt, Kézdiszentlélek, Kézdivásárhely, Kilyén, Kisborosnyó, Kiskászon, Kommandó, Kovászna, Kökös, Kőpec, Kurtapatak, Lécfalu, Lemhény, Lisznyó, Maksa, Málnás, Málnásfürdő, Mátisfalva, Miklósvár, Mikóújfalu, Nagybacon, Nagyborosnyó, Nyújtód, Ojtoz, Oltsem, Orbaitelek, Ozsdola, Páké, Papolc, Páva, Réty, Sárfa, Sepsibesenyő, Sepsibodok, Sepsibüksád, Sepsikőrőspatak, Sepsiszentkirály, Sepsiszentgyörgy, Szacsva, Szárazajta, Székelypetőfalva, Székelytamásfalva, Szentivánlaborfalva, Szentkatolna, Szörce, Szotyor, Torja, Uzon, Zabola, Zágon, Zalán.

műhelyben, ahogyan sok helyen emlegetik. Áttekintve napjainkig azokat a tanulmányokat, néprajzi munkákat, amelyek említik valamilyen kontextusban a Csernáttoni Népfőiskolát, azt láthatjuk, hogy az évtizedek alatt mértékadó és mértéktartó intézménnyé vált a „faragóműhely”, amelyet szakmai körökben számon tartanak, hiteles forrásként nyúlva az ott készült tárgyakhoz.²⁹ Mindenképpen megállapítható, hogy jó kezdeményezés volt a múzeum mellett, az „élő múzeum” gondolatával, egy olyan műhely létrehozása, mely által a kezdeti évektől valóban pezsgő élet költözött a Damokos-kúria kertjébe, az ott táborozó, faragni, festeni tanulók pedig visszailleszkedhettek abba az életformába, amelyben az általuk megvalósított tárgyak használati eszközként a napi szükségletet jelentették. Ez egy tanulási lehetőség volt az érdeklődőknek. A régi tárgyak motívumai, formái és funkciói ily módon létjogosultságot nyernek a 21. század küszöbén is. Sokan hivatkoznak a népfőiskolára, annak oktatóira tudományos munkáikban, egy, a csernáttoni fejfák motívumairól született szakdolgozatban olvashatjuk például: „Témám szempontjából a legértékesebbnek a Haszmann Pállal és Józseffel történt beszélgetést tekintem, adataik hitelességéhez nem fér kétség. Vidékre is készítenek, de legszívesebben a falu elhunytjainak faragják meg a kopjafáját, melyek, sokáig sehol, néhol még most sem kapnak feliratot [...]. De nem is volt szükség szövegre, hiszen a hagyományosan faragott fejfák elhelyezéséből, méreteiből, tagolásából, egyes idomaiból a közösség bármely tagja pontosan »kiolvashatta« a halott előd leglényegesebb személyi adatait” (Tamás 1995: 957–963). Deák Ferenc a csernáttoni temetkezési és halottas szokásokat vizsgálta, többször említi a csernáttoni múzeum és népfőiskola szerepét: „a diktatúra évei alatt a »faragótáborok« a fiatalok és értelmiségiek számára teremtettek találkozási lehetőséget.” – írja. Ugyanő foglalja össze a faragótáborok és ezáltal a népfőiskola jelentőségét, szerepét: „A csernáttoni faragótáborokban egy Háromszéket átfogó, a népművészet iránt érdeklődő láncolat alakult ki, a mesterség

---

²⁹ Háromszéken az első falukapu építése Zágonhoz és a Csernáttoni Tájmuzeumot működtető fűrő-faragó népművészekhez, a Haszmann-testvérekhez kötődik. A kaput 2002-ben faragták Alsócsernáttonban, és 2003-ban állították fel ünnepélyes keretek közt Zágon bejáratánál. Haszmannék, a munka kivitelezői, eredetiségre törekedtek, a hagyományos forma- és mintakincs alkalmazására. Bár korábban nem készült ekkora méretben, a zágoni falukapu a méretek arányos megnövelésével nem veszített hitelességéből. (Kinda 2006: 275.)

tanítását még a rendszerváltás előtt beépítették az akkori szabadidős programokba. A faragást elsajátító mesterek közül többen az akkori Pionírházaknál helyezkedtek el, ezek az intézmények ma Tanulók Háza néven működnek. Délutáni oktatásként működő tevékenységükben faragó szakosztályok indultak” (Deák 2009: 246–247). Ugyancsak ő emeli ki a Haszmann-műhelyben zajló néprajzi gyűjtő- és kutatómunkát is, id. Haszmann Pál ez irányú tevékenységét is méltatja: „A helyi kopjafák kutatása több évtizedes távlatból jeleníthető meg. Néhai id. Haszmann Pál tanító – felismerve a falusi ember hagyományos tárgyi világának elvesztését – feljegyzéseket és gyűjtéseket végzett” (Deák 2009: 232). Balassa M. Iván székelykapukról szóló könyvében (Balassa M. 2011. 64–69) egy kapu ácsolási munkálatainak keresztül mutatja be a Csernátoni Népfőiskola munkáját, ugyanakkor a múzeumban megőrzött régi kötött székelykapukról és a múzeumalapító által 1942-ben a felsőcsernátoni kultúrotthon/Bod Péter Népház elé állított kapuról is közöl fényképet, leírást (Balassa M. 2011: 17, 39, 84, 111, 150, 170). Sylvester Lajos publicista több háromszéki fafaragóról is közölt portrét a *Művelődés* és a *Háromszék* hasábjain, a teljesség igénye nélkül kiemelnék kettőt, amelyekből megtudjuk, hogy a cikkek alánya a csernátoni faragóiskolában tanult. *Réti Zoltán faragóművész munkáinak varázsa* címmel a csernátoni faragóról így ír: „de stílusában jelen van a csernátoni Haszmann-műhely kisszobrainak inspirációs lehelete is. Réti Zoltán 1975-ben itt szerzett faragódiplomát” (Sylvester 2011), a kézdimartonosi Farkas Róbertről pedig ezt: „Farkas Róbert 1982 óta farag, elvégezte a csernátoni népfőiskola két éves faragótanfolyamát, ott ismerkedett meg a fafaragászat motívumival. Mintegy félszáz kapuja strázsál a nagyvilágban...” (Sylvester 2008).

Dolgozatomban a Csernátoni Népfőiskola első húsz évének bemutatása egyrészt történetiségében, másrészt funkcionális jellemzői révén történik. Emellett, ugyanilyen fontossággal, azt világítom meg, hogy ez az intézmény hogyan illeszkedik szervesen az (erdélyi) magyar népfőiskolai mozgalomba létrejöttének kontextusa révén, illetve azt, hogy miért sajátos képződmény a hasonló intézmények palettáján.

Utóbbi vonatkozásban több olyan vonását vizsgálom, amelyek révén egyszerre helyi-regionális és összmagyar szerepű, illetve jelentőségű. Ehhez hozzájárulnak többek között a következők: egyazon időben alakult egy múzeummal és két közművelődési egyesülettel, amelyek tevékenységével működése azóta is összefonódik; a múzeum szellemi környezetében végzi

a cselekvő hagyományörzést és értékátadást, amelynek révén közönsége számára a tárgyi örökség nem csupán közgyűjteményi állomány, hanem az élethosszig tartó tanulás alkalmazható eszköze; munkaközössége, akár csak a múzeumé, nemcsak a szakmai képzettség és érdeklődés mentén alkot csapatot, hanem egyazon családból kerülnek ki tagjai a kezdetektől, ami – a rá vonatkozó, vizsgálható visszajelzésekből (levelek, vendégkönyvi bejegyzések, sajtóközlések, rögzített emlékezések) is igazolhatóan – szer-teágazó, gazdag, napjainkban is felhajtó erejű intézményi kapcsolatháló kialakulásához járult hozzá.

Szakirodalom

ÁBRÁM Zoltán

2013 Honismereti Népfőiskola Erdélyben. *Művelődés – Népfőiskola – Társadalom*. (3) 20. http://www.nepfoiskola.hu/userfiles/file/mnt_lap/MNTlap2013_3.pdf (utolsó megtekintés: 2017. nov. 12.)

BALASSA M. Iván

2011 *A székelykapu*. Terc Kiadó, Budapest

BÍRÓ Blanka

2012 Múzeum, népfőiskola – két jó testvér. Beszélgetés a csernátони Haszmann Pállal és Józseffel. *Krónika XI*. (38) szept. 21–23. 13., 15.

DÁNÉ Tibor Kálmán

2017 Balázs Ferenc és a 20. század végi erdélyi népfőiskola. *Művelődés LXX*. (7) 4–9.

DEÁK Ferenc

2009 *Temetkezési és halottas szokások Csernátонban és környékén*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

DIMÉNY-HASZMANN Orsolya

2011 A csernátони Haszmann Pál Múzeum. In: Kinda István (szerk.): *A Székely Nemzeti Múzeum*. Székely Nemzeti Múzeum–T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 63–73.

2013 *A csernátони Haszmann Pál Múzeum*. Székely Nemzeti Múzeum–T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

KESZEG Vilmos

2002 *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár

KINDA István

2006 Székely falukapuk. Adatok és szempontok egy régi-új székely jelenség értelmezéséhez. In: Gazda Klára – Tötszegi Tekla (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 14. Tanulmányok Szentimrei Judit 85. születésnapjára*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 272–287.

MAGYARI Lajos

2003 Hazatérések. *Háromszék*. júl. 12. 4.

NAGY Béla

2015 Népművészek szolgálatban. *Művelődés* LXVIII. (11) 23–24.

SYLVESTER Lajos

2008 Egy felső-háromszéki faragómester portáján. *Művelődés*. LXI. (1) <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=484> (utolsó megtekintés: 2017. nov. 23.)

2011 Réti Zoltán faragóművész munkáinak varázsa (Kiállítóterem-avató Csernátonban). *Háromszék*. aug. 6. http://www.3szek.ro/load/cikk/41441/reti_zoltan_faragomuvesz_%C2%ADmunkainak_varazsa_kallitoterem-avato_csernatonban (utolsó megtekintés: 2017. nov. 23.)

TAMÁS Annamária

1994 Alsócsernátoni kopjafafaragás és motívumai. *Csernátoni Füzetek*. 12–16.

1995 Az alsócsernátoni kopjafák motívumai. *Magyar Szemle* IV. (9) 957–963.

Hivatkozott újságcikkek az 1970–1989-es évekből

ADAMOVITS Sándor

1982 Faragótábor Csernátonban. *Új Élet*. (20) 5.

BARTI MINA Margit

1987 Festett bútorok – tegnap és ma. *Brassói Lapok*. február 6. 6.

BARTOS Endre

1971 Fába vésett élmények. *Művelődés*. XXIV. (10) 10–11.

1973 Fába vésett költemények. *Művelődés* XXVI. (6) 65.

BARABÁS Sándor

1977 Id. Haszmann Pál kopjafájára. *Művelődés* XXX. (10) 62.

BÁRÓ Hajnal

1988 Faragó- és táncoktató-tábor. *Falvak Dolgozó Népe* XLIV. (2133) 4.

BAZSÓ Zsigmond

1978 Faragott szépség. *Igazság*. nov. 8. 3.

BOGDÁN László

1983a Csernátoni faragók közt. *Megyei Tükör* XVI. (3587) 3.

1983b Az élő népművészet. *Megyei Tükör* XVI. (3622) 3.

1984 Egy faragótábor haszna. *Megyei Tükör* XVII. (3908) 3.

1985 Csernátoni faragók közt. *A Hét* XVI. (36) 3–4.

1988 A faragótábor híre. *A Hét* XIX. (39) 2.

BOROS Judit

1971 Csernátoni festett ládák. *Megyei Tükör* IV. jan. 10. 6.

CZEGŐ Zoltán

1979 Régi ládák, mai sulykok. *Megyei Tükör* XII. jan. 26. 2.

DEMÉNY István Pál – HASZMANN Pál

1986a Csernáton környéki mennyezetgerendák forgórozettái. *Megyei Tükör* XIX. okt. 31. 4.

1986b Mennyezetartó gerendák szilvamagos rozettái. *Megyei Tükör* XIX. dec. 5. 5.

1986c Összetett rozetták. *Megyei Tükör* XIX. dec. 26. 4.

1987a A galambos nagykapu. *Megyei Tükör* XX. aug. 28. 4.

1987b A pávai nagykapu. *Megyei Tükör* XX. okt. 23. 4.

1987c Az ácsolt láda. *Megyei Tükör* XX. ápr. 3. 4.

1987d Az ácsolt ládák díszítése. *Megyei Tükör* XX. máj. 8. 4.

1987e Naturális ábrázolású porszaru díszítmény. *Megyei Tükör* XX. jún. 12. 4.

1987f A sulyok. *Megyei Tükör* XX. jan. 30. 4.

1987g Csernátoni vászonfeszítők. *Megyei Tükör* XX. febr. 27. 4.

1987h Díszített kéregsótartó Csernáton vidékéről. *Megyei Tükör* XX. júl. 31. 4.

1987i Faragott háztetődíszek. *Megyei Tükör* XX. aug. 7. 4.

(hadházi) [BOGDÁN László]

1978 Faragók és táncosok. *Megyei Tükör* XI. (2152) 4.

HASZMANN Pál

1973 Csernátoni tervek a tél küszöbén. *Megyei Tükör* VI. okt. 24. 5.

1981 Az alsócsernátoni múzeum faragott gerendái. *Fórum*. augusztus. 14.

1982 Kelengyés ládáink tulipánjai. *Művelődés*. XXXV. (2) 36–37.

HASZMANN Pál – HASZMANN József

1976 Csernátoni faragott mestergerendák. *Megyei Tükör* IX. szept. 11. 2–3.

1982 Múzeum és iskola. *Művelődés* XXXV. (3) 13.

HORVÁTH Arany

1981 Népi faragók tábora Csernátonban. *Művelődés* XXXIV. (12) 10–12.

1983 A népművészet otthona Csernátonban. *Új Élet* (10) 14.

1984 Hivatástudattal a fesztiválért. *Művelődés* XXXVII. (11) 9.

ILLYEFALVI KÁDÁR Gyula

1982 Csernátoni faragótábor. *Művelődés* XXXV. (11) 8–9.

KÁDÁR Gyula

1985 Népi Alkotótábor Csernátonban. *Művelődés* XXXVIII. (12) 7–8.

KISGYÖRGY Zoltán

1977 Faragó munkások. *Megyei Tükör* X. (1679) 2–3.

1980 Haszmann József szobrai. *Megyei Tükör* XIII. (2578) 2–3.

KÖZÉP Sándor

1974 Visszapillantás a csernátoni Művelődési Egyesület egyévi munkájára. *Művelődés* XXIX. (2) 25–26.

MAGYARI Lajos

1981 Kapuállítók. *Megyei Tükör* XIV. (2957) 4.

MÁTYÁS Árpád

1983 Faragótábor Csernátonban. *Előre*. szept. 16. 4.

MIKLÓSI Árpád

1971 Csernáton. *Megyei Tükör* IV. (316) 5.

MOLNOS Lajos

1978 Egy kiállítás margójára. *Falvak Dolgozó Népe*. dec. 12. 5.

MURÁDIN Jenő

1978 Haszmann József bizonyágtétele. *A Hét*. dec. 8. 2.

NEMES Zoltán

1974 A szépet kedvelők hasznára. *Megyei Tükör*. jan. 16. 4–5. (rákosi)

1977 Színvonalas seregszemle. *Megyei Tükör* X. (1574) 2.

SYLVESTER Lajos

1978 Csernátoni cserefák. *Utunk* XXXIII. (46) 7.

1985 Az alkotás és a vidámság ünnepei. *Új Élet* (16) 5.

1987 Egy múzeum életre kel. *A Hét*. okt. 22. 4.

1988a Két tábor közt. *Megyei Tükör* XXI. (5153) 3.

- 1988b Remek. *Megyei Tükör* XXI. (5107) 2–3.
1988c Egy múzeum eleven világa. *Korunk* XLVII. (7) 531–534.
1989 Faragódinasztia. *Megyei Tükör*. XXII. (5330) 4.
TORMA Sándor (szerk.)
1984 Hétfőtől vasárnapig Csernátonban. *Megyei Tükör* XVII. (3820) 2–3.
ZÁGONI Attila
1978 Haszmann József szobrai. *Falvak Dolgozó Népe*. jún. 13. 4.

Újságok, ahol rövid hír vagy fotó jelent meg a múzeumról

- 1977 Szellemi látóhatár. *Brassói Lapok*. máj. 21. 4–5. (Felirat Haszmann Pálné által a címlapon: „Múzeum kapu van benne”)
1977 *Megyei Tükör* X. (1705) 3. (A Haszmann-fiúk által faragott székykapu fotója a 3. oldalon. Ezt pontosítja a Haszmann Pálné által címlapra jelzett mondat.)
1978 *Igazság* XXXIX. (260) 2. (A Híradó rovatban olvasható Haszmann József kolozsvári Korunk-galériabeli kiállításának híre, a megnyitó programjával.)
1978 *Megyei Tükör* XI. (2118) 3. (A *Mindenkit érdekel* rovatban tudósítanak arról, hogy a kolozsvári Korunk Galériában megnyílt Haszmann József egyéni faragászati kiállítása.)
1978 *Utunk* XXXIII. (51) 7. (Haszmann József fafaragása díszíti a 7. oldalt.)

Képek

1. A múzeumalapító Haszmann Pál (1902–1977) már az 1930-as évek közepétől faragókört indított délutáni oktatás keretében

2. A népi művészeti iskola 1986–1988-as végzős növendékei

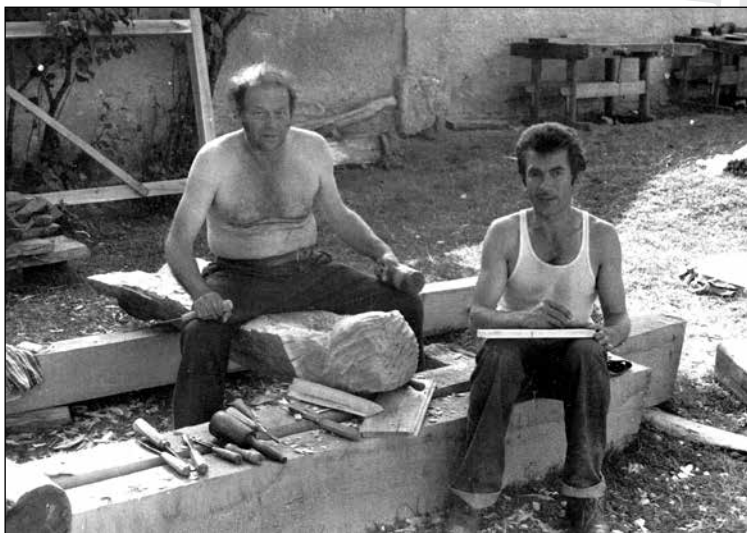
3. Édesapjuk nyomdokain haladva, Haszmann Pál (balról) és Haszmann József (jobbról) vették át a múzeum és a népfőiskola vezetését

4. Haszmann László (balról) és Haszmann Lajos (jobbról) 1987-ben még mint tanulók, ma a múzeum munkatársai és a Csernátони Népfőiskola oktatói

5. Székelykapu-faragás az 1983-as augusztusi faragótáborban

6. Köpe Géza és Ambrus Szilveszter a faragótáborok állandó résztvevői voltak az 1980-as években

7. A Csernátóni Népfőiskola napjainkban – Haszmann László fafaragást oktat

Rolul și funcționarea Universității Populare din Cernat

Prezenta lucrare face parte dintr-o cercetare mai amplă, care are ca temă istoria muzeului „Haszmann Pál” din Cernat. Ea prezintă activitatea și rolul unei instituții complementare muzeului, înființată concomitent cu acesta, a Universității Populare din Cernat, analiza axându-se atât pe latura funcțională a acesteia, cât și pe reflectarea ei în mass media. De asemenea, lucrarea relevă și acele caracteristici ale Universității Populare din Cernat prin care aceasta se integrează organic, pe de o parte, în ansamblul instituțiilor similare transilvănene, iar pe de altă parte rămâne o organizație culturală și profesională deosebit de specifică.

The Role and Functioning of the People’s University from Cernat

The present paper is a part of a larger research regarding the history of the “Haszmann Pál” Museum from Cernat. It presents the activity and the role of an institution which is complementary to the museum itself, focusing on the functional side as well as on the feedback from the mass media. It also reveals those characteristics of the People’s University, which on the one hand integrate it into the corporation of the similar institutions from Transylvania, but on the other hand makes it an extremely specific cultural and professional organization.

Doszlop Lídia

A táj és népe vonzásában.

A makfalvi alkotótábor története

Makfalva népe korán felismerte, hogy a kulturális örökséggel ésszerűen kell bánni, az euforikus érzésen túlmenően kitartó, szeretettel végzett munkára, elhivatottságra, folytonosságra van szükség. Makfalvára gazdag örökség testálódott. Gyökereit a 12. század körül épített őrvárnál, Maka váránál találjuk. Makfalva számos közéleti és irodalmi személyiséggel büszkélkedhet, akikről a teljesség igénye nélkül említést kell tennünk. Wesselényi Miklós neve 1835 óta összefügg a helyi kollégiummal, a Wesselényi népiskolával, melynek alapítója volt. Wesselényi Miklós bárónak a makfalviak Dósa Elek kezdeményezésére birtokot vásárolnak, ezáltal biztosítva számára a szólásjogot a székely székek gyűlésén. Hálából a báró iskolát építtet a telekre, mely Erdély egyetlen alapítványi iskolája volt. Kötőfelirata örökíti meg az iskola történetét: „Adták a székelyek Wesselényinek hazafiságáért, szenteli hazafiság kifejtéséért a székely nemzetnek Wesselényi.” Az elődök példája nagymértékben hozzájárult a makfalvi ifjúság neveléséhez. Dózsa György, a történelmi hűség szerint „Dósa”, Makfalva másik büszkesége. Dósa Elek (1840–1922) alispán, az *Újság* 1913. évi 287. számában közölt levelében teszi közzé az alábbiakat: „...az utóbbi évtizedek alatt a hírlapirodalomban csaknem szokásossá vált, hogy a történelmi Dósa családi nevet a Dózsa költött családi névvel cserélik fel. Ez a helytelen elnevezés az 1848. éven innen keletkezett, s az irodalomban Jókai Mór halhatatlan emlékü írónk használta először a *Dózsa György* című drámájában. Az ősi székely család, melyből Dósa György is származott, minden régi okmányában kivétel nélkül Dósa elnevezéssel fordul elő. [...] Kívánatos volna tehát, ha nemcsak történelmi munkákban, de a hétköznapi irodalomban is e történelmi nevet helyesen írják. Makfalva, 1913. november hó. 29-én. Tisztelettel makfalvi Dósa Elek ny. alispán.” (Fülöp et al. 2014: 16) Dózsa György (1470?–1514) apja halála után testvéreivel Dálnokról érkezik Makfalvára, nem idegenbe, mert a Dó-

sáknak birtokuk van itt. Katonaember lévén, többnyire végvárokon szolgál. A tűzhalált halt vezér alakja, egyénisége jelentősen növelte a makfalviak önértetét, szabadságvágyát, a kommunista diktatúra éveiben is okos ellenállásra sarkallván őket, a kultúra, a képzőművészet vonalán. További Dósák, akiknek nevük a faluhoz kapcsolódik: Dósa Elek jogtudós (1803–1867), Dósa Dániel publicista, regényíró, közéleti személyiség (1821–1889), II. Dósa Elek alispán, országgyűlési képviselő, a Wesselényi iskola gondnoka (1840–1922), Dózsa Endre országgyűlési képviselő, alispán, regényíró, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke (1857–1944).

A népművészeti értékek is kiemelkedő helyet foglalnak el a faluképben. Makfalva fazekasságáról híres, használati tárgyak, edények készültek a makfalvi fazekasműhelyekben, melyek száma több tízre nőtt a közel három évszázad során. A helyi néprajzi múzeumban fellelhető kiállítási darabok tanúskodnak erről. A makfalvi kerámiaedények (egyszínű, „gallérozott”) és a (zöldmázas, népi motívumokkal díszített) kályhacsempék messze földön híresek voltak; a helyi szekeresek a Kis-Küküllő alsó folyásának útvonalán egészen Balászfalváig, a Vízmellékre (Herepe, Magyarózd, Süle), sőt Gyulafehérvár, Szászsebes és Szászváros, valamint a Nagy-Küküllő vidékére, a szász vidékre vitték el a keresett portékát. A Makfalvával szomszédos településen, Szolokmán is virágzó fazekasság létezett, művelői a Makfalváról kirajzott fazekasok voltak. És így érkezőnk el, az ügyes kezű fazekasokon keresztül a népi foglalkozást továbbgondoló, művészi szintre emelő képviselőkhöz: Molnár Dániel (Molnár Dani, 1853–1925) és Vass Áron (1891–1979) népművészekhez, akik állatszobroiraikról váltak híressé. Banner Zoltán művészettörténész „csillagfaragóknak” nevezte őket az erdélyi naiv művészeket bemutató könyvében (Banner 1972). Molnár Dániel mázas és fekete, égetett kerámia állatszobrokat készített, őstehetség volt, semmilyen előképzésben nem részesült, akire korának nagy szobrászművészei, Fadrusz János, Zala György és Róna József is felfigyeltek. Hasonló kisplasztikákat készített Vass Áron is, feketére égetett, olykor mázolt kerámiákat, leginkább bivalyokat mintázott meg, de találunk medvéket és a székely népi mesterségeket megelevenítő kisszobrokat is, pl. a *Mesélő székely*, a *Székely fazekas*, a *Magvető székely*. Vass Áron autodidakta népi szobrászművész egyházi és közművelődési rendezvények aktív résztvevője, lelkes támogatója volt. A népi kerámia és agyagszobrászat mellett Makfalva gazdag kézimunkakincsessel is rendelkezik. A gazdag mintakincset évszázadok során jól bejáratott anyaghasználaton érvényesítették (len, kender, gyapot, gyapjú).

A kommunizmus éveiben Makfalva értelmisége felismerte, hogy a múltban való pusztá gyönyörködés nem lesz elég. A közeli Geges szülőtte, Fülöp Dénes (1938–1996) tanulmányai befejeztével Makfalvát választotta életteréül. Itt tevékenykedett tanáremberként, kultúrigazgatóként, a művelődési élet állandó szervezőjeként. Elhivatottsággal és szenvedéllyel kutatta Makfalva múltját, falumonográfiát írt, a település helyneveit gyűjtötte össze. Az iskola diákjaival Makfalva anyagi kultúrájának tárgyi emlékeit kutatta, összegyűjtve őket a faluból, melyek a helyi, mára Fülöp Dénes Néprajzi Múzeum alapjait képezték. Itt kell megemlítenünk, hogy az 1813-ben épült Dósa-kúria, Dósa Dániel (1821–1889) szülőháza 1972-ben csaknem lebontásra ítéltetett. Az akkori helyi vezetőség, Fülöp Dénes közbenjárására, beleegyezett, hogy 1974-ben az összegyűjtött tárgyak a Dósa-kúria épületében otthonra találjanak. Ráérezett Makfalva történelmi „adottságaira” és tudta, most kell lépni ahhoz, hogy élő valóság maradjon. Így alakult meg 1968. május 8-án a makfalvi Művelődési Kör, az Irodalmi Színpad, az ő szervezésében, helyi pedagógusok közreműködésével. És hogy mennyire volt jó döntés faluhelyen ilyen hangzatos művelődési szervezkedés, mi sem igazolja jobban, mint hogy az első, Petőfi Sándor-versösszeállítás előadására több mint négyszáz ember jött el. Kedvezőtlen politikai viszonyok között szervezkedni falun talán kissé könnyebb volt, mint városban. Lehetett népnevelő, felvilágosító rendezvényként feltüntetni, és a pártvezetés nyugtázta, hogy faluhelyen semmi rendkívüli nem történhet. Már az 1960-as évektől Gáll László igazgató-tanító megszervezte a száztagú gyerek-, valamint ugyancsak száz tagot számláló felnőtt együttest (kórus, táncsoport és hangszeres zenekar). Az 1962-től Kibéd tanárkodó Ráduly János néprajzkutató, költő, műfordító az, aki rendszeresen tudósít a szomszéd falu, Makfalva kulturális, művelődési eseményeiről. „Az elmúlt művelődési évadban a makfalvi tanerőközösség két alkalommal lépett színre versmondással. Az átütő siker mindennél jobban igazolta, hogy kell a vers ma falun is. Szerencsés témaválasztás (*A nő az irodalomban, Vallomások*) társult itt a tanerők versmondó buzgalmával. Most egyetlen költőnek, Kiss Jenő verseinek bemutatására készülnek. Szándékukban van meghívni az estélyre a költőt is.”¹ Megjegyzendő, hogy Makfalva példáját Kibéd és Hármásfalu is próbálta követni. 1971-től a kortárs irodalom jeles

---

¹ Ráduly János: A falu igénye. *Előre*. 1970. november 26.

képviselői tették tiszteletüket az Irodalmi Színpad rendezvényeinek vendégeként. Így jutott el hozzájuk (a teljesség igénye nélkül) Sütő András, Bajor Andor, Kányádi Sándor, Kiss Jenő, Horváth István, Huszár Sándor, Király László, Páll Lajos, Cseke Péter, Zágoni Attila, Ráduly János, Banner Zoltán, Tóth István, Izsák József és az Ambrus Lajos és Bölöni Domokos vezette korondi Firtos művelődési kör. Az irodalmi találkozók műsora rendszerint a következőképpen alakult. Fülöp Dénes ismertette a meghívott életpályáját, munkásságát, a művelődési kör tagjai – pedagógusok és helyi iskolás gyerekek – a meghívott műveiből adtak elő, majd a vendég szólt a jelenlévőkhöz, eseteként előadást is tartott. Horváth István látogatásakor, 1974-ben az ifjú Cseke Pétert kérték fel előadást tartani, aki ekkor a *Falvak Dolgozó Népe* szerkesztője volt.²

Nem kerülhetem meg, néhány sor erejéig, pár vallomás felidézését. Az Irodalmi Színpad első vendége 1971. március 28-án Kiss Jenő költő volt. Az alábbi szavakkal fordult a lelkes közönséghez: „Nagy-nagy hálával tartozom Önöknek, hogy figyelmesen meghallgatták a verseimet. Úgy vélem, ma este itt a költészet mellett tettek hitet, az Önök hódolata egyben az egész hazai magyar irodalomnak szól.”³ Cseke Péter jegyezte fel és adta közre Horváth István költő vallomását: „Kiss Jenőtől és Kányáditól nemegyszer hallottam, hogy mennyire meghatottan álltak a makfalvi közönség előtt. De azt nem sejtettem, hogy én leszek a következő meghívott, s majd én is alig tudok szóhoz jutni. [...] Ha az életben semmi más elégtételelem nem lett volna, ezért az estéért mindenképpen érdemes volt egy életen át versekkel gyötörnöm az agyamat.”⁴ Ráduly János mai napig jó szívvel emlékszik egy makfalvi irodalmi találkozóra, amikor ő volt a meghívott vendég. *A vízitündér leánya. Kis-Küküllő menti népmesék* című gyűjteményes kötetét mutatták be Makfalván, megajándékozták egy példánnyal a saját kötetéből, benne az alábbi, szép dedikációval: „Mi, a vízitündér leányai és fiai, a makfalvi iskolások és felnőttek, magunkénak érezzük e könyv valamennyi sorát, a benne rejlő emberi igazságokat, és e vidék népeinek ragaszkodását ahhoz a darabka földhöz, ahol a vízitündér leányai és fiai élnek, meséjük pedig szárnyra kelt. Sok tisztelettel az 1979.

² Forrás: Ráduly János: Szép álmok a jövődőről. *Falvak Dolgozó Népe*. 1974. április 24. Újraközzölve: Ráduly 2017a.

³ Ráduly János: Kiss Jenő-est Makfalván. *Falvak Dolgozó Népe*. 1971. április 21.

⁴ Cseke Péter: Makfalvi példa. *A Hét*. 1976. július 9.

II. 16-án tartott találkozó emlékére a SZERZŐNEK! – a néprajzi kör tagjai, Makfalva, 1979. II. 16.” Aláírás: Fülöp Dénes.

Újabb helyi kezdeményezésként a makfalvi irodalmi találkozók köré képzőművészeti kiállításokat kezdtek szervezni. Ezek az időszakos kiállítások 1972-től rendszeressé váltak. Az alap adva volt, hiszen Makfalvának két képzőművész szülötte is van: Kusztoš Endre grafikus, festőművész (1925–2015) és Suba László (1941–) szobrászművész, emellett a kezdeményezésnek is volt előzménye, jó példája. Kusztoš Endre és Molnár Dénes (1947–2000) festőművészek a Kis-Küküllő menti településekre szívesen vitték el alkotásaikat. Kusztoš Endréről az alábbi sorokban nyilatkozik beszámolójában Ráduly János: „Kusztoš Endre festőművész nevével gyakran találkozunk lapjaink és folyóirataink hasábjain.[...] Azon művészek közé tartozik, akik falun nyitnak tárlatot, hogy megismertesék a falusi dolgozókkal is a képzőművészetet.[...] Az erdőszentgyörgyi, a szovátai, majd a makfalvi kiállítások tanúskodnak erről.”⁵ Molnár Dénesről az alábbi beszámolót küldi el Ráduly János a *Falvak Dolgozó Népe*-hez: „Képeivel már a fővárost is megjárta, most pedig vándorkiállítást rendezett több Kis-Küküllő menti faluban. Gyulakuta, Makfalva, Szovátafürdő – íme főbb állomáshelyei. A falu ízlésének nevelésére vállalkozott, hasonlóan sok társához, akik nemcsak ihletforrásért szállnak ki vidékre, de munkásságuk java részét is elhosszák a falusi emberek közé.”⁶

A makfalvi időszakos tárlatokról, kiállításokról több feljegyzést is találunk. 1978-ban Balázs Imre (1931–2012) festőművész a következőket írta: „Rövid egy év alatt másodszor nyitotta meg kapuját a helyi művelődési otthon, hogy újabb képzőművészeti kiállításnak adjon hajlékot. A makfalviak a tavaly Páll Lajos képeiből láthattak egy kisebb gyűjteményt, ez alkalommal viszont Kusztoš Endre, Kálmán Éva, valamint Suba László munkái révén ismerkednek meg a Küküllő mentén született művészek közül azokkal, akik alkotói tevékenységükkel ma is e tájhoz kötődnek.”⁷ Kedei Zoltán naplójegyzetében így rögzíti az eseményt: „1978. május 7. Kusztoš Endre, Suba László és Kádár Éva kiállítás Makfalván. Huszár Sándor (író, *A Hét* c. országos hetilap főszerkesztője), Cseke Péter irodalmi est, Cseke Péter hiányzik, katona. Kocsival vittem Balázs Imrét és

⁵ Ráduly János: Tárlat az iskolában. *Vörös Zászló*. 1962. január 19.

⁶ Ráduly János: Molnár Dénes kiállítása. *Falvak Dolgozó Népe*. 1971. június 2.

⁷ Balázs Imre: Három tárlat Makfalván. *Új Élet*. 1978. 12.

Szécsi András⁸. „Községünkben évek óta jól működő irodalmi színpad van, a képzőművészeti kiállítások pedig rendszeressé váltak. [...] A verseny napjára (Szépbeszéd vers- és prózamondó verseny körzeti szakasza, diákoknak, Makfalván) időzítettük három képzőművész, Kovács Géza (Sz. Kovács Géza), Kusztoz Endre, Suba László tíznapos tárlatának megnyitását. A művészek javarészt olyan alkotásokat állítottak ki, amelyek főleg vidékünk népének életét, a környező tájakat ábrázolják” – nyilatkozta Fülöp Dénes tanár, az irodalmi színpad vezetője Ráduly Jánosnak.⁹ A falu képzőművészeti alkotások iránti igényét mi sem bizonyítja jobban, mint azon történet, hogy 1976. május 9-től látogatható volt Kusztoz Endre és Suba László állandó tárlata a Dósa-házban működő Néprajzi Múzeum egyik termében. A művészek több munkájukat adományozták a múzeumnak, így külön-külön terembe kerültek műveik.

Ilyen gazdag művészi háttérrel nem véletlenszerű, hogy a már korábban létrejött homoródszentmártoni és gyergyószárhegyi tábor hírének hallatán felbuzdulva Fülöp Dénes tanár, kultúrszervező, Nagy Pál festőművész (1929–1979) és Kusztoz Endre elhatározták: Makfalván is lesz alkotótábor! Az elhatározást tett követte, 12 képzőművészt hívtak meg Makfalvára. A meghívottak névsora a következő: Nagy Pál, Kusztoz Endre, Olariu György, Veress Pál, Kedei Zoltán, Balázs Imre, Simon Endre, Páll Lajos festőművészek, Kazinczy Gábor grafikusművész, Suba László, Kálmán Éva, Bocskai Vince szobrászművészek. A meghívott művészek közül Kedei Zoltán, Balázs Imre és Kusztoz Endre alapító tagjai a homoródszentmártoni alkotótábornak is. A tábor megnyitó ünnepségét 1979. június 18-ra tűzték ki. A táborba tartó Nagy Pál festőművész, felesége, Nagy Zsuzsanna (szül. Kemény), az *Új Élet* képes folyóirat munkatársa és barátnője, D. Varga Katalin grafikus, a bukaresti *A Hét* című hetilap munkatársa tragikus gépkocsi-szerencsétlensége miatt a megnyitó elmaradt. Kedei Zoltán festőművész emlékezett vissza arra a napra: „Később [...] ennek emlékére vette fel a Wesselényi Egylet keretében indított képzőművészeti táborozás a Nagy Pál nevét.”¹⁰ A makfalvi Művelődési Kör év végi, tájékoztató beszámoló-

⁸ Kedei Zoltán tulajdonában.

⁹ Ráduly János: Makfalvi vetélkedő. *Falvak Dolgozó Népe*. 1984. június 16. Újraközlve: Ráduly 2017b.

¹⁰ Az interjút 2017. október 16-án készítettem Kedei Zoltánnal, marosvásárhelyi műtermében.

jában a következők állnak az alkotótáborra vonatkozóan: „Ez év tavaszán próbáltunk újabb lépést tenni a dolgozók esztétikai nevelésében. Hosszas, körültekintő szervezőmunkánk eredményeként június 18-án avattuk volna Makfalván vidékünk és egyben Maros megye első képzőművészeti táborát 12 meghívott, neves festő, grafikus és szobrász részvételével. [...] Művelődési körünk legközelebbi rendezvényére ez év december 16-án kerül sor. Ezen a napon nyitjuk ünnepélyes keretek között a tavaszi táborba meghívott 12 képzőművész egyhetes tárlatát.”¹¹

A művészek a megrendítő tragédia ellenére a decemberi tárlattal kegyeletüket rótták le művésztársuk és barátjuk, Nagy Pál előtt. A tárlat elkészül, és kiállító festőművészként csatlakozott hozzá 13-iknak a szovátai Kuti Dénes. A művészeket az alábbi személyek mutatták be: Fülöp Dénes, Zsigmond Kálmán, Muszka József, Székely Géza. A kiállítást követően mintegy lezárult az alkotótábor megszervezésének kilátása. Bár az időszakos tárlatok és az irodalmi találkozók sora folytatódott, a diktatúra megakadályozta a tábor folytatását. Időnként a művészek és a helyi értelmiség kedvező alkalmat találtak újabb találkozásokra, ezek azonban nem voltak évente ismétlődőek. Az együtt töltött idő, a közös kialakítás, a tábori élmények a leghitelesebben a résztvevők feljegyzéseiből érhetőek tetten. Kedei Zoltán naplójegyzeteiben a következő feljegyzéseket találtam: „1980. október 27. Délután 6 óraker kezdődik a képzőművészeti hét. Résztvevők: Balázs Imre, Kádár Éva, Kedei Zoltán, Kusztoš Andrej, Suba László, Szécsi András. Megnyitó vacsora keretében Szócs Pál néptanácselnöknél. Zsigmond Kálmán, az iskola igazgatója, Fülöp Dénes tanár, Székely Géza tanár, Gáll László tanító, Kakassy Árpád református lelkész és feleségeik, valamennyien az iskola alkalmazottai. Vacsora a Dósa-féle házban. [...] Szécsi Bandi éjszakára maradt a Dósa-házban berendezett hálósobában, a későbbi napokra is tanyául szolgált... Október 28-án déli egy óraker találkozása makfalvi iskolásokkal. A találkozás két teremre felosztva. Én Balázs Imrével és Szécsi Bandival kerülök egy terembe, a másikban Kusztoš Andrej Olariu Gyurival, aki szintén lejött egy napra. A gyermekek rengeteg kérdést tettek fel, értelmesen megfogalmazva, felkészítve. [...] A délutáni órákban megmásztuk a Geges felé vezető hegyi utat. Vacsora az iskola kávéházában. [...] Október 29. Rajzolygatás. Tusvázlatok. Déli órákban

¹¹ Részlet: *Tájékoztató a makfalvi „Művelődési kör” tevékenységéről, Makfalva, 1979. november 19.* A művelődési kör irattára.

megérkezik Kovács Géza [Sz. Kovács Géza] grafikus Segesvárról. Délután kibédi találkozó a gyermekekkel az iskolában, Ráduly Jánosnál. Jól sikerült. Utána zsíros kenyér vöröshagymával. Délután rajzolatás a Gáldobos hegyen. Vacsora Székely Gézáéknál. A végét nem vártuk meg, Imrével [Balázs Imre] vissza kellett jönnünk Vásárhelyre, a Kultúrpalotába, Aurel Ciupe festő kiállítására. Este visszamegyünk Makfalvára.¹²

A Makfalva, Szolokma, Abod, Hármásfalu környékbeli tájak rajzolatásra, vázlatozásra vissza-visszacsábítják minduntalan a már itt járt művészeket. Itt is Kedei Zoltán naplójegyzetei szolgálnak alapul: „1980. december 8. – 'Makfalvi kapu' – nagyobb méretű kompozíciót készítettem, mégsem érzem befejezettnek, valami hiányzik, igen vízszintes, nem hangsúlyos a mondandó. A kép előtere megkíván egy függőleges alakot. Nemrégiben egy rajzolatató utam alkalmával (Hármásfalu és Szolokma), a kosiból kinézve szép, kompozíciós látványban volt részem. Hármásfaluban egy jövő és egy távozó öregasszony botra támaszkodva, görnyedten, mint ha az egyik tükröképe lett volna a másiknak. A kettő közötti távolság minimális. Ezt a témát lehetne felhasználni a kapuhoz.”¹³

Az 1990-es évben Makfalván megalakul a Wesselényi Művelődési Egylet, Fülöp Dénes elnök vezetésével. Előfutáraként említhetjük meg az 1837 és 1937 közötti református ifjúsági egyletet, amely a Wesselényi kollégium mellett működött. A Wesselényi Művelődési Egylet felvállalta a művész-tábor újraindítását. Nagy Miklós Kund következő sorai örökítik meg az indulást: „Minden nehézség ellenére vállalták, hogy amit elgondoltak, azt meg is valósítsák. Tudták, hogy számíthatnak a község, a környező falvak művészetszerető embereire, az egyházra és mindenkire, aki valamiben segíthet. Így hívtak meg hét képzőművészt az ország különböző városaiból, Makfalva hűséges fiait, barátait, hogy egy héten át semmi másnak, csak az alkotásnak, az ihletszerző természetjárásnak, párbeszédnek éljenek.”¹⁴ Kusztoz Endre, a tábor művészeti vezetője, Kedei Zoltán, Sz. Kovács Géza, Maszelka János, Molnár Dénes, Suba László és Veress Pál képzőművészek részvételével indult útjára – immár másodjára – a tábor.

Néhány vallomás a művészektől, az első táborozás alkalmából. „Nekem szülőföldem ez a táj, de nemcsak ezért szép és szeretem.” (Kusztoz

¹² Kedei Zoltán tulajdonában.

¹³ Kedei Zoltán tulajdonában.

¹⁴ Nagy Miklós Kund: Alkotótábor Makfalván. *Múzsza*. 1992. szeptember 4.

Endre) „Én is Kis-Küküllő menti vagyok [Rava], ismerős itt minden, mégis alaposan feltöltődöm élménnyel.” (Kedei Zoltán) „Sok reménységgel, optimizmussal jöttem ide. A táj, a falvak, az emberek rengeteg témát kínálnak.” (Sz. Kovács Géza)¹⁵

A lelkesedés, az akarat megvan, egyedüli és talán abban a pillanatban a legnagyobb probléma a pénz kérdése. A legelején a falubeli családok biztosítottak szállást a művészeknek, ami nagy élmény volt vendégnek és vendéglátónak egyaránt. Péter Ödön 64 éves mérnökembert kerestem fel 2017. szeptember 29-én, makfalvi otthonában, ő is a vendégfogadók közé tartozott. Így emlékszik vissza: „Egyik évben, a kilencvenes évek elején, talán '92-ben Kedei Zoltán volt a vendégünk. Nagy volt az öröm, hiszen ő is ravai születésű, mint én. Földim. Az iskolánál volt a közös ebéd, mi is elmentünk, közösen ebédeltünk, este pedig nálunk volt a vacsora, utána késő éjszakába nyúló, jóleső beszélgetések.” A vendég is rögzíti az eseményt naplójában: „1992. augusztus 24. hétfő. A kocsimmal megyünk Makfalvára, Nagy Miklós Kund, Bölöni Domokos és Jakab Tibor. Gyülekezés Fülöp Dénesnél. Borozás. Kusztos Endre, Kovács Géza, Suba László, Maszelka János, Veress Pál. Molnár Dénes még nem jött meg. [...] Az Imaházban Kakassy Árpád esperes 8 órakor ökumenikus istentisztelettel kezdi, Fülöp Dénes felolvas. Köszöntő. Dósa Albert szavalóestje. Virágokat is kapunk. Vacsora: szendvics, az iskolában terítve, borozás. Péter Ödönnél vagyok elszállásolva, a lengyár mellett.” Az első öt évben a tábori költségeket a helyi értelmiség, a falu állta. Mind a művészek, mind a vendéglátók szívesen emlékeznek vissza ezekre az évekre. A szálláshelyek a helyi iskola termeiben voltak. Egy nagyobb terem a nők, valamint egy kisebb a férfiak részére volt előkészítve, külön teremben volt az étkezés, a helybéli asszonyok itt is főztek. A makfalvi születésű, 68 éves Varró Margit (szül. Vioncsek) történelem–román szakos tanárnő a következőképpen emlékszik erre vissza: *1996 és 2008 között minden évben fogadtunk művészeket vacsorára. Egyszer, a tábori hét alatt. Akkor az volt a szokás, hogy többnyire tanügyi családok, rendre vendégül látták vacsorára a művészeket. Gáll tanító bácsiék, Fülöp Irénekek és sokan mások. Hétvégi házunk udvarán volt a bográcsgulyás készítés, lámpafénynél vacsoráztunk, nótáztunk. A vendégekkel együtt utána ellátogattunk az iskolába,*

¹⁵ Nagy Miklós Kund: Alkotótábor Makfalván. *Múzsza*. 1992. szeptember 4.

ott voltak elszállásolva. Molnár Dénes és fia, velük nagyon jó barátságba voltunk, Sz. Kovács Géza és felesége, Kedei Zoltán, Nagy Dalma, Károly Zöld Gyöngyi, Fekete Zsolt, Suba László, Sándor János, Moldován Gyula, Kántor Zita és férje, Hintea Máriusz, rájuk emlékszem. Kusztos Endre is, ő sokat volt nálunk, napközben is feljött, a telkünkön van egy régi, még nagyapám idejéből való gyümölcsös, régi fákkal, rengeteget festett meg belőlük, beült a kukorica közé és onnan festett, én be-behívtam ebédre. 2008-tól már a Vendégházban fogadják a művészeket, némelyikük el-ellátogat hozzánk most is. Csak most már fiatalabb gárda van – mesélte 2017. október 12-én a kérésre Varró Margit.

A táborokban alkotó művészek egy-két munkát mindig otthagytak hátlájuk jeléül a szervezőknek, sőt megajándékozták a vendégfogadó családot is. Kezdetben ezekből az alkotásokból próbálták megszervezni és fenntartani a tábort, értékesíteni kellett belőlük, de még így is szépen gyarapodott a gyűjtemény. Kedei Zoltán gyakran emlegette, le is írta: „Későbbi táborozások alkalmával készült munkáim Makfalván maradtak.”¹⁶Néhány bejegyzést közreadok Kedei Zoltán naplójegyzeteiből: „1992. augusztus 25., kedd. Étkezés az óvodában. [...] Vacsora Kakassy Árpád esperesnél. Gita remek vacsorával vár a kertben. A háziakon kívül Fülöp Dénes és Irénke, Dósa Albert, Kovács Géza és Szösi [Kovács Elvira, a felesége], Suba László. A mai nap eredménye pasztellkép a toronyról. Tusrajz a toronyról, ugyanazon téma. [...] 1992. augusztus 26., szerda. Tusrajz, Keresztre feszítés. Vacsora a kibédi lelkésznél, Falka Zoltánnál. Előzően a templomba látogattunk, itt Bodor Péter orgona, 1824-ből. Van egy Vámosgálfalván is, 1848-ból. Vacsora előtt Ráduly János felolvassa tanulmányát a rovásírásos hagyatékainkról. 1992. augusztus 27., csütörtök. Pasztellezés, tusrajzolás, vacsora Zsigmond Kálmán polgármesternél az udvaron. Megérkezik Maszelka János is Udvarhelyről. [...] 1992. augusztus 28., péntek. [...] Délután visszajön Kusztos Endre is Kolozsvárról. Vacsora Hármasközségben Kiss Dénes református lelkésznél, fiatal család. Éjszaka Péter Ödiéknél, ajándékba kisméretű kép. A makfalvi képtárnak is, olaj, vászon, makfalvi látkép. Fülöp Dénesnek pasztell a toronyról, az első, amit festettem. [...] 1993. augusztus 23., hétfő – 28., szombat. A Makfalvi Weszelényi Egylet keretében a képzőművészeti tábor hete. Megnyitó nélkül.

¹⁶ Kedei Zoltán tulajdonában.

Szállingóznak a meghívottak. Hétfőn egyedül, illetve ott találtam Suba Lacit a szülői háznál. Kazinczy Gábor szerdán és szombaton. Molnár Dénes kedden érkezik, Maszelka János is feleségével, meg Moldován Gyulával. Ők pénteken délután el is mennek, készülnek a homoródszentmártoni tábor megnyitójára, vasárnap, Moldován Gyula rendezésében. Szerdán közös ebéd Zsigmond Kálmán polgármesterrel. Beszélgetés az állandó képtárról, épületről. Kedden este az egyetemisták meghívottjaink, tábor-tűz mellett népdaléneklés. Szerdán este Péter Ödön lakásán vacsorázunk. Csütörtökön Havadon, egész napos program, ebéd, vacsora László János magyar szakos tanár családjánál. Lánya, Iringó modellt ül pasztellhez, egészalakos, az ágyon ülve. Legjobb pasztellképem, amit valaha készítettem, sárgák, vörösek. Péntek esti vacsora Kiss Dénesnél, Hármasközség református lelkészénél. Fülöp Dénes, Zolti fiuk barátnőjéről is egész alapos pasztell készül. Jól sikerült. Ezek után szombaton a Suba Laci lányát, Krisztinát is megfestem. Kiss Dénesnek adományozok egy kisebb pasztellt, a Gáldobos hegyről. Készült egy napraforgós kép, Irénkének [Fülöp Irén] adományozom. Kiállítás, tíz darab munkámmal szerepelek. Anyagomnak a két figurális képe a csúcs. Megnyitó, kiállítás, este a templomozás után. Még egy másik ünnep is, az ötvenévesek találkozója. Beszédet mondanak: Fülöp Dénes, Zsigmond Kálmán, előad Péter Ödön és Dósa Albert. [...] Utána közös vacsora.”¹⁷

Így zajlottak a művész táborok mindenapjai. Sok-sok vizuális élmény, a természeti táj adottságai révén, emberarcok, sorsok, életterek, mind-mind vászonra, rajzlapra kerülnek. Makfalva és környéke bőven ellátta ihlettel az alkotókat. Tartalmas beszélgetések, eszmecserek, jó hangulatú estebédek, a helyiakkal kialakított baráti kapcsolatok tették feledhetlenné a tábori napokat, a meghitt, bensőséges, családi hangulatért minden évben visszavágytak a művészek.

1994-ben Zsigmond Kálmán polgármester közreműködésével megalakult a Makfalvi Galéria, melyben gyűjteményes kiállítás kap helyet. Makfalvát azonban nem kímélte a sorscsapások sorozata. 1996 tavaszán elveszítette polgármesterét, Zsigmond Kálmánt, majd decemberben Fülöp Dénest. Utóbbira így emlékezik Ráduly János: „Tanárként, a »nemzet nap számosaként« dolgozott negyven esztendeig. [...] Kigondolója, meg-

¹⁷ Kedei Zoltán tulajdonában.

szervezője volt a képzőművészeti táboroknak. Makfalva állandó képtárral büszkélkedhet, s a falu, a környező táj »arcmása« ott él immár örökkön örökké a festményeken, a grafikákon. [...] Az életmű ékesen bizonyítja, hogy volt, élt, dolgozott, harcolt és ünnepelt. [...] Hát nem halhat meg végleg az, akinek volt ünnepelni valója.”¹⁸

Fülöp Dénes halála a falu közösségi, művelődési és az alkotótábor életében is óriási űrt hagyott. A tábor művészeti irányítója Molnár Dénes festőművész lett, míg a tábor vezetését Fülöp Dénes felesége, Fülöp Irén [szül. Suba] veszi át. Fülöp Irén tanárnő a mérhetetlen veszteség súlya alatt sem roskadt össze, megértette, hogy tartozik falujának, férjének és nemzetének azzal, hogy helytáll és folytatja az megkezdett munkát. Makfalva mindenkori vezetősége és lakói mellette álltak. Hiszen a cél, az érdek, a büszkeség is közös. Molnár Dénes festőművész javaslatára a makfalvi tábor követendő irányvonalának tekinti, hogy Küküllő-menti jellege legyen, azaz meghívottai nagyrészt a Küküllő mentéről származzanak, illetve kötődjenek valamilyen formában a Küküllő mentéhez.

A tábor minden esetben az eltelt hét alkotásaiból összeállított kiállítással és ünnepélyes köszöntővel zárult. Az iskola termeiben és folyosóin, majd a művelődési ház előcsarnokában megrendezett kiállítások népes közönséget vonzottak, vonzanak a mai napig, helyiek, műpártoló barátok, családtagok, ismerősök távolabbról is eljönnek erre a képzőművészeti eseményre. Előtte a művészek a helyi református templomban istentiszteleten vesznek részt. 1997-ben, a szeptember 10-i táborzáró ünnepségen Fülöp Irén tanárnő köszöntő beszédében hangzott el: „Sikerrel zárul a makfalvi alkotótábor, amelyet a szülőföldszeretet és a hagyományörzés szelleme hívott életre immár hatodszor. Illó köszönetet mondanunk mindazoknak, akik segítettek megvalósításában. Rendezvényünkkel reményeink szerint sikerült ledönteni egy időre a közömbösség és érdektelenség falait, amelyek már-már elborítanak a létbizonytalanság, az anyagi gondok és a nemzeti jogainkért vívott csatározások korában. [...] A művészettábor újraszervezésének kezdeményezője, kivitelezésének legfőbb támogatója és házigazdája Kutasi Zoltán polgármester. [...] A református egyház, [...] az általános iskola, a polgármesteri hivatal biztosították a szállást, az étkeztetést, a kiállítás megszervezésének helyiségeit és anyagi

¹⁸ Ráduly János: Akinek volt ünnepelni valója. *Népújság*. 1997. január 9.

feltételeinek egy részét. [...] A táborozás után a képtárunk sok új alkotással gazdagodott, amelyek tekintélyes anyagi értékük mellett felbecsülhetetlen szellemi értéket képviselnek, és erdélyi magyar kultúránk értékei, tartozékai.” (Részletek Fülöp Irén ünnepi táborzáró beszédből).¹⁹

Az 1997-es év új élményeket is tartogat a művészta-
bor résztvevői számára, ugyanis meghívást kaptak a franciaországi Corbreuse-be. Négyen mentek el, Kedei Zoltán festőművész, Sz. Kovács Géza grafikus, Moldován Gyula festőművész és Sándor János faragó. A meghívás Bernard Mary, a Corbreuse-Szék Egyesület elnöke részéről érkezett. Bethlen Anikó grófnő és a marosvásárhelyi Bethlen Alapítvány – melynek elnöke a makfalvi származású Suba András – segítségével utazhattak Franciaországba. Meghatározó élmény volt ez mind a négyük számára. Így emlékeznek a szeptemberi hónap történéseire. „Az egész út, az ottlét rendkívüli élmény volt. [...] Eljutottunk Párizsba is. [...] Az is megfogta az embert, ahogy munkáinkra a vendéglátóink rácsodálkoztak.” (Sz. Kovács Géza) „Melegszívűek a franciák, rövid idő alatt megbarátkoztunk. [...] Érdekes egyébként, hogy ebben a Párizstól mintegy negyven kilométerre levő köz-
ségben nem nagyobb a képzőművészet iránti általános érdeklődés, mint Makfalván. [...] A képeinket szerették, portréztunk is, ezt is érdekesnek találták. Mindenikünk jól érezte magát, munkakedv is volt, a kapcsolat folytatásáról is szó lehet. Sándor Jánost valósággal szétszedték, annyira szerették a faragásait. És nagy segítségünkre volt Nádasy Barbara, aki corbreuse-i magyarként igazi arisztokrata módra támogatta a makfalvi alkotótábor képviselőit.” (Kedei Zoltán)²⁰

1998-ban, a Wesselényi Művelődési Egylet beszámolója szerint 22 képzőművész vett részt a táborban. „Az idei tábor újdonsága volt az iskolás gyerekek bevonása az alkotó munkába. 24 tanulóval naponta foglalkoztak a művészek. Bevezették őket a rajzolás, színezés, agyagformálás alapismerteteibe. A gyerekek munkáiból is kiállítást szerveztünk. [...] A tábor idején változatos programokat szerveztünk a művészek számára: irodalmi est és találkozó Ráduly Jánossal, kirándulások a falu határába és a szomszédos falvakba – Kibéd, Abod, Havad –, találkozás a helyi polgármesterekkel. [...] Elkészül ez évben a grafikai művekből és az alkotók vallomásaiból Makfalva albuma, amiből csak 15-öt sikerül nyomtatni pénzhiány miatt.

¹⁹ Fülöp Irén: Köszönjük. *Népújság*. 1997. október 1.

²⁰ Nagy Miklós Kund: Makfalva–Kőtelek–Corbreuse. *Múzsza*. 1997. november 14.

Mostanra háromteremnyi képanyaggal rendelkezünk. [...] 1998. november 8–15. között gyűjteményes kiállítást szerveztünk a marosvásárhelyi Bernády-házban. 1998 tavaszán Iskola Galériát létesítettünk” – áll a beszámoló lapjain.²¹

Nagy Miklós Kund művészeti író a következő sorokban összegzi a táborban létrejött alkotásokat: „Nem központi témát jár körbe a makfalvi alkotótábor, egyik erénye éppen a sokszínűsége, a község, a Küiküllő mente maga mégis olyan erős hatást fejt ki a jelen levő művészekre, hogy valamiképpen mindenükönél tetten érhető a hely szelleme, tárgyi, természeti, emberi vonzasköre. Tájélmény vagy személyiségjegyek, múlt vagy jelen, történelem, népművészet vagy népi építészet motívumrendszere uralja a művet, hagyományos megközelítésben vagy posztmodern felfogásban született, természetelvű vagy formabontó, absztrakt alkotás, mindenik munkában érezhető valami közös domináns, amit ez a vidék, ez a közösség, ez az arcukat kereső tábor sugall. Festmények, akvarellek, pasztellek, tusrajzok, metszetek, lenyomatok, kisplasztikák, faragványok, kerámiák, gipszplakettek, domborítások tűzzománc és más tehnikájú műtárgyak villantják föl Makfalva és társtelepülései arcukat, embereit...”²²

Pénzügyi vonatkozásban is fontos volt az 1998-as év, mert a Wesselényi Művelődési Egylet ekkor kapott adószámot, így pályázati pénzek igénylésére lett lehetőség, amivel éltek és élnek is. A tábor költségeit részben a befolyó pénzből tudják fedezni. A falu mindenkori előljáróinak támogatását élvezte az alkotótábor. Nevük nem hagyható ki: Kálmán Imre és Szócs Pál néptanácselnökök, valamint Zsigmond Kálmán, Kutasi Zoltán, dr. Zsigmond Vencel, Márton Zoltán polgármesterek, és a jelenlegi polgármester: Vass Imre. Természetesen a helyi lakosság, a lelkészek, valamint néhány helyi cég segítsége sem maradt el az idők folyamán, mecénásban nem volt hiány, csak a pénzjuttatások voltak a lehetőségekhez és képességekhez méretezettek.

Az 1999-es év fontos volt az alkotótábor életében. Nagy Pál festőművész halálának 20. évfordulója alkalmából a művésztábor felvette a *Nagy Pál Képzőművészeti Alkotótábor* nevet. A névadó ünnepségen részt vettek a festőművész fiai is: Nagy Géza és Vécsi Nagy Zoltán művészettörténész.

²¹ *Tartalmi beszámoló*. Makfalvi Wesselényi Művelődési Egylet. Fülöp Irén. 1998. Az egylet irattárában.

²² Nagy Miklós Kund: Makfalva arcai. *Múzsza*. 1998. augusztus 15.

A meghatározó megemlékezésen, apjuk emlékére, két munkáját ajánlották fel az alkotótábor gyűjteménye részére.

Banner Zoltán művészettörténész néhány napig vendége volt a 2002-es tábornak, Nagy Géza szintén, ekkor elhozza apja, Nagy Pál újra kiadott, *Barangolás a képzőművészetben* című kötetét. Ez évben Kedei Zoltán festőművész grafikai tusrájzot készít, címe: *In memoriam Nagy Pál...*, amely a tábor jelképévé válik.

A Fülöp Dénes alapította néprajzi múzeum és az alkotótábor sorsa az utóbbi időben összefonódott. A régi iskola épületében „fészkelnek” a művészek, körben ágyak, asztalkák, a falakon az eddig született munkákból látható válogatás, ezek a festmények, grafikák jól elférnek Kusztoz Endre első alkotói korszakának nagyobb méretű képei mellett. Fülöp Irén tanárnő – a Wesselényi Egylet elnöke – elmondta: az Ilyés Alapítvány támogatja a tábort, és minden évben a faluközösség összefogása is jelentős volt.²³

A képzőművészeti táborokat az augusztusi hónapokra időzítették. A táborzáró ünnepség a vasárnapi istentisztelet után kerül sorra, és minden alkalommal a gegesi származású László János tanár szavalata teszi még emlékezetesebbé.

A 2005-ös és 2006-os évben nem szervezték meg a tábort. A 2007-es év sikerességére viszont a következő sorok emlékeztetnek: „Két év kihagyás után ismét megszervezzük az alkotótábort 2007. augusztus 20–26 között. Most már remélhetőleg nem leszünk a »legszegényebb«, »legszerényebb« tábor, mint hajdanán. Hiszen felépül az impozáns Vendégház, és a 21. századi követelményeknek megfelelő kényelmet nyújt lakóinak lakhatási és étkeztetési feltételeivel... »Haza se mennek a vendégek, ha meglátják!« – szoktuk mondani magunk között az eredmények láttán, örömeinkben.” (Fülöp et al. 2014: 80–81.)

Makfalván 2007 nyarán a művelődési ház pincehelyiségét átalakították, itt helyezték el az évek során összegyűlt alkotásokat. Előteréből és egyterű galériából áll, neve: Pincegaléria. Az előterében Sándor János hármashalusi fafaragóművész kiállítása fogadja a látogatót, a kiállító térben a táborban készült munkákból van kiállítás, időnként változnak a kiállított alkotások, mert egyszerre nem lehet az egész gyűjteményt kiállítani. Úgy tűnik, az alkotótábor révbe ért. Fülöp Irén betegsége miatt 2010–2011-ben Suba

---

²³ Bölöni Domokos: A makfalvi nyári karácsonyfa. *Népiújság*. 2002. augusztus 20.

László irányította a tábort, 2012-ben pedig az akkor csaknem a táborral egyidős Nagy Zsolt néprajzos fiatalember, Fülöp Dénes unokaöccse. Nagy Miklós Kund művészeti író, aki felesége rokoni kapcsolatai révén kötődik Makfalvához, az alkotótábor elkötelezett művészeti méltatója, rendszerint összegző ünnepi beszédet tart a táborzárási kiállításmegnyitókön. „Érték és mérték. [...] Sokszor, sokféle jelenséggel hoztuk már kapcsolatba ezt a két fogalmat, amely igazán fontos foglalatosságainkból semmiképpen sem hiányozhat. A makfalvi alkotótáborból sem. Huszadjára a legkevésbé, hiszen ünnepi összejövetelről van szó. [...] A kiállítást szemlélgetve [...] változatosabb, színesebb [...], színvonalasabb a felvonultatott anyag, mint az előző tárlatoké. Bár az is megeshet, hogy a jubileumi hangulat is belejárszik a vélekedésbe. [...] A folytatás szükségessége pillanatig sem kétséges, de az is biztos, hogy a távlati lehetőségek egét kémlelve csakis azt hangsúlyozhatjuk: a jövőben még nagyobb szükség lehet majd a közös erőfeszítésekre. Értéket és mértéket kellőképpen megőrizve.”²⁴

2011-ben *Érték és mérték* cím alatt elkészül az alkotótábor első katalógusa. A 86 éves Kusztoz Endre is jelen van a tábor alkotói között, mintegy hirdelve a kitartás, a következetesség szükségességét, hiszen szülőfaluja alkotótáborából egyszer sem hiányzott, akkor, amikor már betegsége nem tette lehetővé, hogy egész héten jelen legyen, pár napra kijött a művésztelepre. A 2012-es évben nem indult tábor, de 2013-ban újra kiküldik a művészeknek a meghívókat, és ők örömmel válaszolnak. 2015-ben újabb veszteség éri a tábort, Kusztoz Endre tragikus halála, alig pár hónappal a 90. születésnapja előtt. A sors iróniája: autóbalesetben halt meg, mint táboralapító társa, Nagy Pál. A tábor az emlékezés jegyében telt, a művészttársra, barátira, mindenki Endre bácsijára emlékeztek. „Az idei tábor megszervezésében Fülöp Irén jobbkeze, Péterfi Levente tanár segített. Vass Imre alpolgármester a szervezésben, elszállásolásban nyújtott támogatást, a zárókiállításon a művészeknek a *Makfalva, a Dózsák faluja* című falumonográfiát ajándékozta.”²⁵

2016-ban mindenki szeme előtt a jövőre negyedszázados tábor képe lebegett. Tudták, Kusztoz Endre munkássága, emléke, bár a jeles művész már nincs köztük: kötelez. Még jobbat, még nagyobbat alkotni. Az 1979-es

²⁴ Nagy Miklós Kund: Még egyszer a 20 éves makfalvi alkotótáborról. *Múzsza*. 2011. augusztus 26.

²⁵ Doszlop Lídia: XXIII. Nagy Pál Alkotótábor. *Múzsza*. 2016. augusztus 16.

első alkotótábor meghívottja, Kedei Zoltán a tábor tiszteletbeli tagjaként volt jelen. Életkedve, alkotóereje és fiatalokat megszégyenítő optimizmusa ösztönzőleg hatott a jelenlévő művésztársakra. A kiállítás anyagáról így írt Nagy Miklós Kund: „...a kiállított munkákból szétsugárzó érzelmi töltet is megérinti a nézőket. A táj, a Küküllő mente látványvilága, a népelet jellegzetességei, a helyi népművészet, az emberi karakterek általában a primer élmények kivetüléseként jelennek meg a falakon, talpazatokon. [...] Talán a népművészet masszívabb jelentkezése is egy olyan sajátosság, amivel a makfalvi tábor felruházhatjuk. Ez is olyan vonás, ami vonzó színekkel, formákkal, ízekkel telíti az idei termést, akárcsak az előzőeket is.”²⁶

A 2017-es tábor az ünnepség jegyében telt. Immár harmadik éve, hogy sikeresen vezette és szervezte a tábor Fülöp Irén nyugalmazott tanárnő útmutatása mellett Péterfi Levente tanár. A Kusztos Endre emlékdíjat, Suba László szobrászművész falapba ágyazott fémplakettjét első alkalommal a négy „törzstag”, Kedei Zoltán, Bálint Zsigmond, Sz. Kovács Géza és Nagy Dalma vehette át. A résztvevő alkotók az ugyancsak Suba László által tervezett és kivitelezett agyag-emlékplakettet kaptak ajándékba. Elkészült ez alkalomra az alkotótábor összegző emlékalbum is, *Nagy Pál Alkotótábor 1979–2017* címmel, a makfalvi polgármesteri hivatal támogatásával. A kiadványt szintén ajándékba kapták a résztvevők. Vass Imre polgármester és Tar Mihály alpolgármester, Tókés Brigitta tanárnő, a Wesselényi Művelődési Egylet elnöke, Péterfi Levente tanár, a Wesselényi Művelődési Egylet alelnöke, valamint Fülöp Irén nyugalmazott tanárnő közös, hatásos közreműködésük eredménye volt a jubileumi tábor megszervezése és levezénylése. A záróünnepségen Nagy Pál fia, Nagy Géza is részt vett. A makfalvi tábor visszhangja és hatása Magyarországra is kihatott, a szélfújta mag jó földbe került és gyümölcsöt hozott. Varga Zoltán Szolnokon élő jogász megkeresésemre a következőket nyilatkozta levélben: „1994-ben Székelyszentistvánon láttam a makfalvi tábor művészeinek kiállítását, amelyet meg akartam hívni Kőtelekre. Valaki viccesen azt mondta, jobb, ha a művészeket hívom meg, mert azokat átengedik a határon, a képeket nem. Ekkor ötlött fel bennem az alkotótábor létrehozásának gondolata. A tervezésben és a művészek kiválasztásában, meghívásában sok segítséget kaptam a makfalvi tábor szervezőitől, Fülöp Dénestől és fe-

---

²⁶ Nagy Miklós Kund: Láthatáron a huszonötödik. *Műzsa*. 2016. szeptember 2.

leségétől, Irénkétől. A Kőteleki Szabadidős Társaság elnökeként 1995-ben írtam egy pályázatot, amire kaptunk némi pénzt, így meghívtunk Erdélyből hét művészt: Kedei Zoltánt, Suba Lászlót, Sz. Kovács Gézát, Zsigmond Attilát, Molnár Dénest, Fekete Zsoltot és Sándor Jánost. A vendégek magánházaknál laktak, az iskolakonyhán étkeztek és a művelődési házban, no meg a faluban alkottak. Nagy sikere volt a táborzáró kiállításnak. A tábort további 12 követte, ezeket már az önkormányzat támogatta. A művészeknek megmutattuk az ország nevezetességeit, voltunk többek között Budapesten, Kecskeméten, Szolnokon, Hollókőn, Egerben, Szentendrén stb. Aztán polgármesterváltás következett be, az új polgármester nem folytatta a hagyományt. A művészek alkotásai megtalálhatók a település közintézményeiben, kezük nyomán nagyméretű pannó található a művelődési házban, az óvodában, az iskolában és a templomban.”

A makfalvi képzőművészeti élet közel öt évtizede alatt alkalmi, egyéni és csoportos kiállításokon, az alkotótáborok vendégeiként az alábbi személyek vettek részt: Albert László, dr. Andó István, Balázs Imre, Bálint Zsigmond, Banner Zoltán, Bannta Annamária, Barkos Bea, Benczédi Sándor, Bernád Ilona, Biró Mátyás, Bocskai Vince, Csata Jenő, Csíki Emese, Csont Borbála, Deleanu Márta, Doszlop Lídia, Egyed Tibor, id. Fekete Zsolt, Fülöp György, Fülöp Mária, Fülöp Márta, Gámentzy Zoltán, Hintea Szabó Máriusz, Hunyadi László, Joó Dénes, Kacsó Anna, Kádár Dombi Péter, Kákonyi Csilla, Kalló László, Kántor Zita, Károly Áron, Károly Zöld Gyöngyi, Kazinczy Gábor, Kedei Zoltán, Kiss Eszter, Kolumbán Árpád, Koszta György, Kovács Árpád, Sz. Kovács Géza, Kovács Mátyus Erzsébet, Kusztos Endre, Kuti Dénes, Lackó-Labancz C. Ágnes, Láng Eszter, Maszelka János, Moldován Gyula, id. Molnár Dénes, ifj. Molnár Dénes, Molnár Krisztina, Nagy Annamária, Nagy Dalma, Nagy Géza, Nagy Miklós Kund, Nagy Pál, Nagy Zsolt, Olariu György, Orbán Irén, Orth István, Páll Antal, Páll Lajos, Potyok Tamás, Répási Róza, Réthi Botond, Sándor János, Scheller Mária, Simon Endre, Simon Miklós, Suba László, Szabó Mária, Szabó Zoltán Judóka, Szécsi András, Szilágyi Imre, Tirnovan Arivid, Tutte Karteva, Ughy István, Vass Mária, Vécsi Nagy Zoltán, Veress Pál, Zsigmond Attila.

Fülöp Irén gondolatai a 25. évfordulóra kiadott albumból: „Sok a veszteségünk, rügyek, fiatal hajtások, gyenge ágak sodródtak el tőlünk, de gyökereink időtállóak. Ebben a gyökér- és nemzettudat formálásban, szellemi örökségünk ápolásában és gyarapításában művész barátainkban igaz tár-

sakra találtunk. Műveikkel megláttatták velünk a szépet, a becsülendőt, a megőrzésre érdemeset. Így erősödött bennünk a hit, az életigenlés, a szülőföld iránti szeretet. Általuk elmélyült lelkünkben az itthon vagyok, az együvé tartozás, semmihez sem hasonlítható közösség megtartó érzése.”²⁷

Az alkotótáborokban született képzőművészeti munkák Makfalva és környéke bővületében készültek. Van itt még gazdagon faragott székelykapu, faragással díszített ablakkeret, évszázados tornácos ház muskátlis ablakokkal. Sőt a környék is ugyanilyen vonzó, mind népi építészeti szempontból, mind természeti adottságai révén. Székelyabod, Cséje, Szolokma, Siklód, Hármásfalu, Kibéd mind-mind a művészek ihletforrásai. Rendszeresen, szervezett formában vagy egyénileg is felkeresik őket évente, vázlatok születnek, van, aki plein airben dolgozik. Valóságos falurajzok, festett falumonográfiák születnek. Milyen találó eszköz a pusztuló népi hagyományok, a népművészet, népi építészeti kincseink megmentésére!... A képzőművészet a népművészet szolgálatában. A népművészet a képzőművészet szolgálatában. Értékkeremtő és értékmentő alkotások kerülnek ki a művészek keze alól, melyek egyaránt jelentős értéket képviselnek. Az alkotótábor pár művészenek forma- és kompozícióvilága elemzésével próbálom mindezt érzékeltetni.

Kusztos Endre gyökerei, tört fa ábrázolás-szénrajzai a diktatúra éveiben kedvezőtlen fogadtatásban részesültek, drámaiságukba a hivatalosságok beleláták a kor tragédiáját, balladás hangulatukat a szocializmussal szembeni kritikus magatartás megnyilvánulásának érezték. És való igaz. Van bennük fájdalom, dac, bűnhődés, gerincesség, de erotika, szerelem, élet, továbbélés is.

Suba László szobrai (szám szerint hét kültéri szobor Makfalva központjában) a szülőfalujához mindvégig hűséges művész vallomásaként is jelentősek. Az őserő megjelenítésének egyszerűségével, népművészeti elemek beépítésével, letisztult formákkal jeleníti meg, tisztelven az anyagot, a fát, a követ, a márványt, az alabástromot. A természet adta erőnyeiken csak minimális „beavatkozást” eszközöl, így válik műalkotássá a keze alatt. A kibédi népballadák, népmesék világát is felidézi, balladás tányérok és kibédi népmesék tányérplakettjei kerülnek ki keze alól. Balladás tányérjai: *Varga Erzsé, Halálra táncoltatott leány, A lószöktető (Rózsa*

---

²⁷ Fülöp Irén: Számvetés a Nagy Pál Alkotótábor 25 évéről. Makfalva, 2017. július 18. *Nagy Pál Alkotótábor 1979–2017 album.*

Sándor), Palkó, Kőműves Kelemenné, Lizsa lizsa (sirató népballada), Molnár Anna, Az alku (Petőfi nyomán, a nép ajkán született ballada). Népmese ábrázolásai: A Vízitündér leánya, Az égig érő fa, Kakas Gyurka, A kigyóleány, Emese álma – népmonda, és mások. Ezek közül egy-egy példány megtekinthető Ráduly János otthonában: hála a jelöl adományozta Suba László, az összegyűjtött kibédi népmese- és balladakincsért, művészetének egyik ihletforrásáért.

Kedei Zoltán a Küküllő-völgy szülötte. Érintetlen, archaikus faluból indul el. A gyermekkor kobaltkék egét, édesanyja muskátlis virágágyását, a ravai templom magasztosságát, a tündérek lakta sűrű erdőt a kert végében, a posztóharisnyás nagyapja és kendős nagyanyja képét, a család szentségét, a szülői és testvéri szeretetet lelkében hordozza. Meglett férfiként a sors nem adja meg, hogy mindezeket viszontlássza szülőfalujában. Ez a témavilág hatványozottabban kerül megfestésre, amikor a már Marosvásárhelyen élő festőművész falun alkot, a makfalvi táborban. A falusi emberek, tájak, a makfalvi sugár-templomtorony, székelykapuk, falusi házak, élethelyzetek, életesemények láttán lelkében felbuzognak a gyerekkor felgyülemlett szépségei, így számtalan pasztell, olaj, tusrajz, kompozíció születik e témakörben. Szinte észre sem veszi, és egymás után ontja az alkotásokat, melyek mindenikén lelkének egy-egy fellobbanó szikráját találja a gyöngyöses szemlélő műélvező.

Orbán Irén epikus elbeszélő faliszőnyegetek alkot. Varrott képei a naiv festészethez hasonlíthatóak, a szó pozitív értelmezésében. Még az anyaghasználata is hagyományörző: színes gyapjúfonal, kemény házi vászon. Szülőfaluja, Székelyvaja népszokásait, életeseményeit eleveníti fel. De ezek ugyanúgy lehetnének akár makfalvi ábrázolások is, hisz itt is ugyanolyan a kukoricaszedés, az aratás, a kenderáztatás, a fonó, a disznóvágás, a húsvét, az este a családban, az esküvő, a szántás-vetés, a születés, és még sorolhatnám. Néprajzi és szociográfiai dokumentumképek ezek, sok millió apró tüőltéssel, végtelen türelemmel és szeretettel létrehozva. *Úgy szeretem ezeket varrni. Mindig ezeken gondolkodom, mindig ezt szerettem csinálni* – mondja Orbán Irén, az ideai tábori beszélgetésen.

Sz. Kovács Géza művészetének egyik jelentős vonulata a letűnő falusi világ újrafelfedezése, pusztuló értékeinek képi átörökítése. Tudja, hogy az aprócska vályogházaknak, székelykapuknak elsüllyedő paraszti világára, egyedi formáira az enyészet leselkedik. Ezért nagy buzgalommal gyűjti azokat, telik a mappa, vázlatok, pasztellek, tusrajzok nyomán tovább él-

nek. Emberarcok, munka, szórakozás (tánc), temetési menet, de főként tájjellegű régi vályogházak, utcarészletek, a motívumok részletezése a művész számára kedves témák. A faragott kapu, ablak, tornác díszítőmotívumait csodálva a rajzok megelevenednek. Igazmondó rajzok, képek ezek, mert magukban hordozzák az élet tragikumát, az elmúlás kérérlhetlenségét.

Sándor János fafaragó is kiapadhatatlan ihletforrásnak tekinti a népművészetet, a népköltészetet. Szeretettel fordul a fa felé. Balladás világ, címerek, történelmi múlt, állatábrázolás, mindeniken ott van a művészet iránti szeretet, alázat.

Nagy Dalma finoman kidolgozott pasztelljeiben élnek tovább Makfalva díszes ablakkeretei, védve őket az idő rombolásától.

Kovács Mátyus Erzsébet nem tudja és nem is akarja megtagadni kibédi származását. Festményeinek fő motívumai a kibédi székely kapuk, csűrök, kútgémekek, a székelyruhás lányok és legények. Makfalván itthon van, biztonságot nyújtó közegben alkot.

Kalló László és Csata Jenő már kora reggel a rajzmappával és festőállvánnyal hónuk alatt indulnak az abodi, szolokmai, siklódi határba. És az Abodon, Szolokmában, Siklódon vagy éppen helyben, Makfalván találnak egy régi házat, egy utcarészletet, amit a napszak különböző fényviszonyai mellett mindig más-más megvilágításban látnak.

Végül, de nem utolsósorban a fáradhatatlan fotóművész, Bálint Zsigmond, a helybéli és környékbeli régi falusi ház- és udvartartások jó ismerője, az emberarcok megörökítője.

Méltán állítható, hogy a képzőművészek évenkénti jelenléte nagymértékben hozzájárul a falu, sőt a környék művészetekhez való viszonyulásához. Az itteni embernek megszokott és kedves látvány a tájban, faluban festegető ember, az agyagformázó szobrász, a kutató fotográfus. Vizsgálódva figyeli a végeredményt, és elégedetten nyugtázza: „hiszen ez az én házam, ablakom, kapum, a mi falunk határa, ismerős arcok...” Látja, hogy más számára ez fontos, így saját szemében is fokozottabb odafigyelés és megbecsülés tárgyává válik. Minden bizonnyal ösztönzőleg hat a jövőben is, a népi kultúra értékeinek megőrzése és átörökítése szempontjából, az alkotóművészek jelenléte. A makfalvi tábor – joggal kijelenthetjük – mára jelentős művészteleppé nőtte ki magát, helyet kérve magának az erdélyi képzőművészet és a kulturális örökséget újraértékelő mentalitás történetében.

Szakirodalom

BANNER Zoltán

1972 *Csillagfaragók*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

FÜLÖP Dénes et alii

2014 *Makfalva, a Dósák faluja*. Makfalva Polgármesteri Hivatala,
Makfalva

RÁDULY János

2017a *Szép álmok a jövődőről*. Garabontzia Kiadó, Marosvásárhely

2017b *Kiapadhatatlan forrás. Írások a közművelődésről*. Garabontzia
Kiadó, Marosvásárhely

Képek

1. Sz. Kovács Géza: Makfalva. Tuszrajz

2. Kedei Zoltán: Makfalva. Tuszrajz

Istoria taberelor de creație din Gindari (jud. Mureș)

Tabăra de creație din Gindari și-a deschis porțile în anul 1979, atât pentru artiștii plastici născuți în regiunea Mureșului, cât și pentru artiștii invitați pentru descoperirea valorilor culturale și naturale specifice zonei. Inițiativa s-a dovedit viabilă. Pe parcursul a trei decenii tabăra a contribuit la descoperirea, popularizarea, patrimonizarea tradițiilor, la formarea identității locale și regionale, la formarea legăturilor dintre societatea locală și dintre creatorii imaginii regiunii. În prezentul articol Lídia Doszlop prezintă istoria și rezultatele tabelor de creație din localitatea mureșeană.

The History of the Art Camp from Gindari (Mureș County)

The art camp from Gindari opened its gates in 1979, welcoming not only the artists who had been born in Mureș region, but many guests invited to discover the cultural and natural treasures of these lands. The initiative proved to be viable. During its three decades of functioning, the art camp has been contributing to the discovery, popularization, patrimonization of traditions, to the formation of local and regional identities, to the relation between the local society and the artists. In the present paper the author presents the history and the results of the art camps from this settlement.

**Kutatók: életpályák,
módszerek, alapkutatások**

Olosz Katalin

Balladagyűjtő tanárok a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem diplomásai között

A magyar népballada, mint folklórműfaj, a 19. század hatvanas éveiben, Kriza János vadrózsáinak megjelenésével került az érdeklődés homlokterébe, s a század hetedik-nyolcadik évtizede a népballada iránti fokozott érdeklődés jegyében telt el. Tulajdonképpen a magyar népballada felfedezésének, megismerésének, az első jelentős gyűjtemények megalkotásának kora ez, melyben a verses népi epika iránti, már-már rajongásba átcsapó érdeklődés eredményeként a magyar népballada addig nem sejtett gazdagsága tárult fel Kriza János, Szabó Sámuel gyűjtő-szervező munkássága, valamint a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első és harmadik kötete révén.¹ E korszak egyben a népballada fogalmi meghatározásának, a gyűjtési és publikálási normák kialakításának – olyan szabályérvényű elvárások rögzítésének – kora is, melyek évtizedek hosszú sorára dominánsan befolyásolták a népballadáról való gondolkodást és a balladagyűjtés/publikálás gyakorlatát. Elég, ha csak arra utalunk, hogy a balladát dallam nélküli, strófákra nem tagolt (stichikus) *népkölteménynek* tekintették, melynek változataira csak akkor figyeltek, ha lényeges tartalmi és esztétikai többletet hoztak az addig ismertekkel szemben. A szövegek kiigazítása, a szövegalakítás hallgatólagosan elfogadott és gyakorolt eljárás volt, a

---

¹ Önálló, csak népballadákat tartalmazó kiadvány a 19. században nem jelent meg. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetében *Balladák és rokonművek* címen külön fejezetben hozták nyilvánosságra a balladákat és az epikus énekeket. Kriza János, mivel földrajzi szempontok alapján tagolta a *Vadrózsák* anyagát, a balladákat az egyes székely székek népdalainak élén publikálta. Lásd Kriza 1863, *MNGYI.* 1872, *MNGYIII.* 1882. Kriza János és Szabó Sámuel gyűjteményének egy része csak százados késéssel jelent meg (lásd Kriza–Olosz 2013, Szabó–Olosz 2009).

töredékes vagy ritmushibás szövegek, ha nem javították ki a gyűjtők, eleve szóba se jöhettek, mert a népköltészetet stabil esztétikai minőségnek fogták fel, mely időtlen, politikumon, aktualitáson felül áll. E szemlélet következtében a gyűjtés helyének, idejének vagy az adatközlő megnevezésének nem volt jelentősége, s így természetesen nem is várták el a gyűjtőktől az ilyen fajta kiegészítő adatokat.

A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* (1882) harmadik kötetének megjelenése után azonban a lendület megtorpant. Szinte egyik napról a másikra megszűnt a népballada iránti érdeklődés, olyannyira, hogy a 19. század utolsó két évtizedéből egyetlen balladás kiadványt sem tudunk említeni, s a lapokban is teljesen véletlenszerűen jelent meg egy-egy ballada.²

Negyedszázadnyi időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a 20. század első évtizedében az erdélyi népballada iránti érdeklődés újra előtérbe kerüljön. Ekkor azonban már két különböző szemlélet jegyében folyt a kutatás: egyfelől tovább élt az irodalomesztétikai meghatározottságú balladaszemlélet, melyet a Kisfaludy Társaság és kiadványai képviseltek, másfelől újabb gyűjtőnemzedék jelentkezett, mely felismerte dallam és szöveg elválaszthatatlan egybetartozását, s ennek megfelelően, tudományos igényvel rögzítette és tanulmányozta a népballadák dallamát-szövegét, felülírva az addigra megmerevedett folklór- és műfajelméleti fogalmakat is. Vikár Béla, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Veress Gábor, Seprődi János, Tóth Vilmos népzenei gyűjtései Kalotaszegen, Csíokban, Nagyszalontán, Gyergyóban, Udvarhely- és Marosszéken³ nemcsak tetemes mennyiségű balladát hoztak felszínre, de bebizonyították azt is, hogy a korábban stichikus *népköltemény*ként definiált balladák ugyanolyan strófás szerkezetű énekeltek versek, mint a népdalok. A zenefolkloristák fontosnak tartották a dallam és szövegváltozatok tér- és időbeli változásának vizsgálatát, a folklóradatok

² Okát keresve a jelenségnek, számolnunk kell a Kisfaludy Társaság anyagi helyzetének megrendülésével, de még inkább azokkal a folklórszemléleti változásokkal, melyek az irodalomesztétikai elvárások helyett folklórisztikai szempontokra koncentráltak. Lásd erről bővebben Olosz 2014.

³ Önálló kottás népzenei kiadvány a dualizmus idején nem jelent meg, a zenefolkloristák gyűjtéseiket az *Ethnographiában* tették közzé. (Lásd Veress 1905, 1911, Bartók 1908, Seprődi 1912, 1913, Tóth 1915). Ezek a gyűjtések kötetben csak a két világháború közötti időszakban, vagy még később jelentek meg, ha egyáltalán megjelentek. (Bartók–Kodály 1923, Kodály 1924, Benkő 1974). Vannak olyan gyűjtések is, melyek részben vagy egészben csak a 21. században kaptak nyilvánosságot (Szalay–Rudasné Bajcsai 2001, Vikár–Sebő–Küllös 2009).

földrajzi elterjedtségének ismeretét, mint ahogy azt is követelményként támasztották a gyűjtővel szemben, hogy pontosan jelölje meg a gyűjtés helyét, idejét, az adatközlő nevét, életkorát, társadalmi állását stb. Változtattak a szövegkezelési gyakorlaton is: az esztétikai szempontok kizárólagossága helyébe a szövegHITELESSÉG követelménye lépett, mely elvetette a gyűjtők-közlők bármiféle beavatkozási kísérletét a népköltészeti alkotások szövegébe.

Amint utaltam rá, a két markánsan elkülönülő gyűjtési periódus között volt egy negyedszázadnyi köztes időszak, amikor az erdélyi népbalada iránti érdeklődés látszólag teljesen háttérbe szorult. Balladakutatás szempontjából az 1882–1905 közötti időszakot⁴ csaknem napjainkig úgy tartotta számon a szaktudomány, mint megmagyarázhatatlan hiátust. Jószerével csak az ezredforduló körüli két évtizedben folytatott levéltári/kézirattári kutatások folytán derült ki, hogy korántsem volt természetlen ez az időszak, mi több, olyan mennyiségű ballada és epikus ének került feljegyzésre 1892 és 1905 között, melyet meg sem közelített az addig publikált balladák száma.⁵ A kézirattári kutatások derítettek fényt arra is, hogy a 20. század első két évtizedében a népzenei gyűjtések árnyékában tovább folyt a dallam nélküli gyűjtés is, melynek eredménye azonban – tekintélyes mennyiségű balladaszöveg – napjainkig kiadatlan maradt. Számokban kifejezve: 1892 és 1919 között – szűk három évtized alatt – a mai értelemben vett Erdély területéről 724 balladát és epikus éneket gyűjtött össze négy tanár (a kolozsvári tudományegyetem végzettjeinek két generációja), név szerint Mailand Oszkár, Kanyaró Ferenc, Szendrey Zsigmond és Viski Károly. A hétszázat meghaladó szövegkorpuszból azonban mindössze 66 ballada jelent meg a 20. század folyamán, 658 napjainkig kiadatlanul és ismeretlenül hányódott/hányódik levéltárak/kézirattárak mélyén. A négy tanár egyéni hozzájárulását az alábbi táblázat mutatja meg:

---

⁴ Az időköz alsó és felső határa a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik és hetedik kötetének megjelenési éve.

⁵ A *Vadrózsák* első kötetében 35, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében 45, harmadik kötetében 71 – összesen tehát 151 Erdélyben gyűjtött ballada jelent meg kötetben.

Gyűjtő neve	Gyűjtés ideje	Gyűjtött balladák száma	A gyűjtő életében közölt balladák száma
Mailand Oszkár (1858–1924)	1901–1903, 1908–1909	38	18
Kanyaró Ferenc (1859–1910)	1892–1905	421	29
Szendrey Zsigmond (1879–1943)	1912–1919	239	19
Viski Károly (1882–1945)	1902–1903, 1908–1909	26	–
Összesen:		724	66

A hatalmas mennyiségű balladaszöveg megismerése önmagában is fontos, hiszen az erdélyi népballada bő évszázaddal korábbi állapotáról nyújt eleven, plasztikus képet. De talán még fontosabb abból a szempontból, hogy általuk rálátásunk nyílik azokra a folyamatokra, melyek során a hagyományos folklórszemlélet szorításából nemcsak a zenefolkloristák, de a szöveggyűjtők is megpróbálták kiszabadulni. Együttal arra is fény derül, hogy a zenefolkloristák szemléletváltása a 20. század elején korántsem volt előzmények nélküli, a csak szöveget rögzítő gyűjtők között is voltak olyanok, akik igyekeztek túllépni a 19. századi teoretikusok által megszabott korlátokon.

A továbbiakban erre az aspektusra figyelve, hagyomány és újítás kontextusában vázolom a négy tanár közül kettőnek, Kanyaró Ferencnek és Szendrey Zsigmondnak a tevékenységét, akiknek a fent említett hatalmas mennyiségű ballada és epikus ének oroszlánrészét köszönhetjük.

Azon túl, hogy mind Kanyaró Ferenc, mind Szendrey Zsigmond a kolozsvári egyetemen folytatta tanulmányait, a két tanár életútjának közös jellemzője, hogy mindketten más szakterület, más tudományág felől közelítettek a folklórgyűjtéshez. Tevékenységükben az is közös, hogy tanárként mind Kanyaró Ferenc, mind Szendrey Zsigmond tanítványai bevonásával folytatott gyűjtőmunkát. A gyűjtés szervezésének módjában viszont lényegi eltérés mutatkozik. Kanyaró Ferenc egyéni kezdeményezésből, intézményes keretek nélkül szervezte a kolozsvári

unitárius főgimnázium tanulóinak gyűjtőmozgalmát, mely tudatosan a népballadák gyűjtésére irányult. A nagyszalontai diákok gyűjtőmunkája viszont egy nemzetközi szervezet, a Folklore Fellows magyar osztályának szervezésében bontakozott ki, s a népköltészet minden műfajára kiterjedt. Ennek a mozgalomnak, a Folklore Fellows nagyszalontai gyűjtőszövetségének volt az irányítója Szendrey Zsigmond. Vagyis azt, hogy mit és miként gyűjtsenek a diákok, nem csak Szendrey határozta meg, mint ahogy a gyűjtésben részt vevő diákok jutalmazása is a Folklore Fellows magyar osztályának hatáskörébe tartozott. S ezen a ponton élesen elkülönül a kolozsvári és szalontai diákok gyűjtőtevékenysége. Kanyaró tanítványait nem ösztönözték kitűzött pályadíjak, a tanáruk iránti tisztelet volt az egyetlen motiváló tényező. A nagyszalontai diákok viszont kisebb-nagyobb pénz- és könyvjutalom reményében kapcsolódtak be a gyűjtőmunkába.

Kanyaró Ferenc (Torda, 1859. május 25. – Kolozsvár, 1910. március 21.) 1885-ben fejezte be egyetemi tanulmányait magyar–történelem–filozófia szakon. Zrínyi-kutatóként indult, majd egyháztörténeti kutatások kötötték le tudományos érdeklődését amellelt, hogy folyamatosan tanított a kolozsvári unitárius főgimnáziumban. 1892-ben fordult érdeklődése a népballada felé, s ettől kezdve a balladagyűjtés domináns szerepet játszott tudományos tevékenységében. Tanítványait is bevonva a gyűjtőmunkába, 1896 májusában egy 275 darabot számláló balladagyűjteményt küldött be kiadásra a Kísfaludy Társasághoz. A Társaság azonban előbb csak halogatta a kötet megjelentetését, aztán végképp megfeledezett róla. Mivel a kéziratot nem sikerült visszaszereznie, Kanyaró élete végéig reménykedett a beküldött gyűjtemény megjelenésében. Emiatt a hatalmas szöveganyagból, melyet 1896 után is gyarapított, mindössze 29 balladát tett közzé négy rövid közleményben (Kanyaró 1895, 1906a, 1906b, 1909). Nevét a folklórisztikai szakirodalom ezek alapján tartotta számon mindaddig, míg 421 balladát és epikus éneket tartalmazó gyűjteménye évszázados késéssel 2015-ben meg jelent (Kanyaró–Olosz 2015).

Kanyaró Ferenc gyűjteménye olyan időpontban jött létre, amikor még teljes erővel érvényesültek a 19. századi folklórszemlélet normatív követelményei, de már fel-feltűnedeztek azok a törekvések, melyek új irányt szabtak a 20. századi folklór kutatásnak. A Kanyaró-gyűjtemény ennek a kettősségnek a jegyeit hordozza magán: egyrészt erős szálakkal kötődik a 19. század folklórgyűjtő és -publikációs gyakorlatához, másrészt sok te-

kintetben meghaladja azokat.⁶ A régihez való kötődése annál is inkább természetes, mivel Kanyaró nemcsak elfogadta, de lényegében egyet is értett a dualizmus kori teoretikusok és szöveggondozók elveivel és módszereivel. Dallam nélkül gyűjtött ő is,⁷ egy-két kivételes esettől eltekintve nem tüntette fel a gyűjtők, adatközlők nevét, a gyűjtés idejét, csupán a lejegyzés helyét jelölte meg. Szövegkezelés-gondozás tekintetében sem tudta – de nem is akarta – elkerülni folklórgyűjtő elődeinek esztétikai szempontokat érvényesítő gyakorlatát: köznyelvre írta át a nyelvjárási szövegeket, kiigazította a ritmus- és rímhibákat, s a szövegromlások és tartalmi-logikai hiátusok kiküszöbölése érdekében nem riadt vissza a nagyobb szövegmódosításoktól sem.

Bármennyire is kötődött Kanyaró a 19. század folklórszemléletéhez és szövegkezelő gyakorlatához, sok tekintetben túllépett azokon. Felismerte, például, hogy a népballada nem *népköltemény*, hanem énekelt vers, s mint ilyen, nyilvánvalóan strófás szerkezetű. E felismerés jegyében igyekezett versszakokra bontani a beérkezett szövegeket, melyeket tagolatlanul jegyeztek le tanítványai. Az előremutató felismerésnek azonban Kanyaró retrográd módszerrel szerzett érvényt: dallam hiányában, pusztán logikai alapon vagy frazeológiai egységek szerint tagolta versszakokra a diktálás után lejegyzett (sokszor sorhiányos) balladákat, ami óhatatlanul együtt járt kisebb-nagyobb szövegmódosításokkal. A népballadák strófás szerkezetének felismerésén túl a gyűjtemény egésze arról tanúskodik, hogy Kanyaró Ferenc folklórszemlélete, gyűjtési módszere, értékrendje a 19. századi elvárásokhoz képest jelentős mértékben átalakult, s ezáltal a modern folklorisztika egyik úttörő előfutárát tisztelhetjük személyében. Mindenekelőtt balladaszemléletének újszerűségét kell kiemelnünk. Folklórgyűjtő elődeivel ellentétben balladának nem pusztán a régi réteg darabjait tekintette. Gyűjteményébe felvette a népi epikus énekek addig figyelemre nem méltatott sokaságát: az új stílusú betyár-, baleset- és bűntényballadákat, a helyi hírverseket és epikus énekeket, a ponyván terjedő históriákat, a népi poéták versezeteit, a történeti és siratóénekeket. Ezzel párhuzamosan gyűjtőmunkájában hangsúlyosan érvényesített addig mel-

⁶ Lásd erről bővebben Olosz 2015: 81–133.

⁷ Dallam nélkül gyűjtött ugyan, de tudatában volt szöveg és dallam szoros egybetartozásának, s néhány bátoratlan lépést tett is a klasszikus balladák dallamának rögzítése érdekében.

lőzött (vagy talán nem is sejtett) folklorisztikai szempontokat: felismerte a változatok fontosságát, a népköltészet tér- és időbeli elterjedtségének jelentőségét, adott helyzetekben a töredékek fontosságát. Újat hozott Kanyaró azzal is, hogy felismerte a kiváló énekesek szerepét a szájhagyományozó költészet őrzésében/alakításában, s ennek megfelelően külön gondot fordított a kiváló énekesek balladatudásának minél alaposabb megismerésére. E felismerés jegyében egyik tanítványa segítségével elsőként tárta fel egy kiváló balladaénekes, a szabédi Dimény Mózesné Szabó Anna teljes repertoárját (Kanyaró–Rédiger–Olosz 2009). Ezzel egy 20. századi kutatói irányzatnak, az egyéniségvizsgálatnak lett az előfutára. Mindezek az újítások azonban ismeretlenek maradtak mind a kortársak, mind az utókor számára. Mi több, minden jel arra mutat, hogy éppen folkloriszemléletének új elemei – az új stílusú balladák és a nagyszámú változat közlési szándéka miatt – nem jelentette meg a Kisfaludy Társaság Kanyaró gyűjteményét.

A másik gyűjtő, **Szendrey Zsigmond** (Szatmárnémeti, 1879. február 28. – Balatonfenyves, 1943. május 28.) húsz évvel volt fiatalabb Kanyaró Ferencnél (egyidős volt Kanyaró diákgyűjtőivel). Abban az időszakban volt egyetemi hallgató, amikor Herrmann Antalt a néprajz professzorává habilitálták a kolozsvári egyetemen. 1903-ban megszerzett magyar–latin szakos diplomájával előbb Pécsen, Gyöngyösön, Bártfán, Makón volt gimnáziumi tanár, majd 1912 őszén érkezett Nagyszalontára, hol hat és fél tanévet töltött. Tudományos pályáján nyelvészként indult, zürjén nyelvészeti dolgozatokat követően Nagyszalontán kezdett folklórral foglalkozni. Előbb egyéni kezdeményezésből és magányosan, 1913 decemberétől pedig diákok gyűjtőmunkájának irányítójaként is. Öt és fél éven át vezette a Folklore Fellows nagyszalontai gyűjtőszövetségének munkáját, melynek eredményességét a *Nagyszalontai gyűjtés* című, általa szerkesztett kötet bizonyítja (MNGY XIV. 1924). A minden folklórműfajt felölelő gyűjteményben mindössze 12 balladaszöveg található, valamennyi a régi réteg darabja, és még csak mutatóban sincs a gyűjteményben új stílusú betyár-, baleset- vagy bűntényballada. Ennek okát a gyűjtemény bevezetőjében Sebestyén Gyula, a Folklore Fellows magyar osztályának elnöke, s egyben a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatszerkesztője fedte fel: a kiadványt ünnepi kötetnek szánták Arany János születésének centenáriumára, ezért szigorúan csak olyan szövegeket válogattak be a gyűjteménybe, melyeket Arany János is ismerhetett szalontai éveiből (Sebestyén 1924:

V). A kötet a háborús körülmények miatt végül 1917-ben nem jelenhetett meg, s az 1924-ben napvilágot látott gyűjtemény szövegállományán már nem változtattak.⁸ Következésképpen a *Nagyszalontai gyűjtés*ben csak töredéke jelent meg annak a hatalmas szövegtörzshöz, melyet a Folklore Fellows nagyszalontai gyűjtőszövetségének tagjai – Szendrey Zsigmond tanítványai – 1912 és 1919 között gyűjtöttek, majdnem kizárólag Nagyszalontáról, s mely a mai napig kiadatlan.

Ismerve Szendrey Zsigmond és Sebestyén Gyula folklórszemléletét, úgy tűnik, az Arany-centenáriumra való hivatkozás jó ürügy volt arra, hogy a *Nagyszalontai gyűjtés*ből kirostáljanak minden olyan szöveget, mely nem illett bele a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatának 19. században kialakított normarendszerébe. Bár Szendrey Zsigmond húsz évvel volt fiatalabb Kanyaró Ferencnél, s így az egyetemen hallgathatta Herrmann Antal néprajzi előadásait, folklórszemlélete csaknem ókonzeratívnak mondható a Kanyaróéhoz képest. Ebben az is közrejátszhatott, hogy Szendrey Zsigmond közvetlen rokoni kapcsolatot ápolt Gyulai Pállal, akinek rövid ideig, pályája kezdetén titkára is volt (Sándor 1966: 304). Szinte jelképesnek fogható fel, hogy a Gyulai által megindított *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatának utolsó kötetét Szendrey Zsigmond szerkesztette – nagyjából azoknak az irányelveknek az alapján, melyeket még Gyulai Pál és Arany László fektetett le, s melyeknek egy részét Sebestyén Gyula is vallotta, hiszen a Folklore Fellows gyűjtési útmutatójában a verses epikai népköltészetben belül a *népballadát* megkülönböztette az *újabb eseményeket tárgyaló epikai énekektől* és *zsványhistóriáktól*. Balladának Szendrey Zsigmond is csak a régi réteg darabjait ismerte el, egy kéziratban maradt dolgozatában meg is fogalmazta, hogy a *zsványhistóriáknak, újabb eseményeket tárgyaló epikai énekeknek* semmi keresnivalójuk nincs a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjteménysorozatában (Szendrey é. n.). Az irodalomesztétikai kritériumok fényében nem tulajdonított jelentőséget a változatoknak, akárhány szövegváltozatot szedtek össze a szalontai diákok, egynek – egyetlen balladának – tekintette, mint ahogy a dallammal való gyűjtés fontosságát sem ismerte fel igazából. Kodály Zoltán szalontai gyűjtőútjai után sem változtatott balladafelfogásán, már ami a ballada stichikus versként való értelmezését illeti. Folklórszem-

⁸ A *Nagyszalontai gyűjtés* szerkesztésének/megjelenésének körülményeiről lásd bővebben Olosz 2017.

léletének ezek az elemei eleve kizárták annak a lehetőségét, hogy a Nagyszalontáról begyűjtött 74 balladatípus 239 változatát/töredékét valaha is érdemesnek vélte volna maradéktalanul nyilvánosságra hozni. S tegyük hozzá még azt is, hogy nem Szendreyt múltott, hogy az irányítása alatt álló gyűjtőszövetség diákjai elsőként valósítottak meg egy olyan közös gyűjteményt, mely egyetlen helység népköltészetének minden műfajra kiterjedő, változatok sokaságát felmutató monográfiája lett. Sajnos nemcsak a balladák, de a teljes szövegtankönyv is kiadásra vár mind a mai napig.

Kanyaró Ferenc, Szendrey Zsigmond és tanítványaik addig nem látott bőségben és változatosságban jegyezték fel a népballadákat és epikus énekeket, kiterjesztve a mai értelemben vett egész Erdélyre s a népballada minden rétegére az addig csaknem kizárólagosan Székelyföldre és a népballada régi rétegére összpontosított figyelmet. Mindkét gyűjtemény kiadatlan maradt – furcsa módon egymásnak ellentmondó, de mégis ugyanazon ok miatt. A Kanyaró-gyűjtemény kiadását újszerű balladaszemlélete miatt halogatta és halasztotta el végképp a Kisfaludy Társaság, a nagyszalontai balladák esetében pedig a Kisfaludy Társaság balladaszemléletét fenntartás nélkül magáénak valló Szendrey Zsigmond nem tekintette balladának a *zsványhistóriákat és újabb eseményeket tárgyaló epikai énekeket*, vagyis az új stílusú betyár-, baleset- és bűntényballadákat, s ennek megfelelően nem tartotta érdemesnek közreadásukat.⁹

Kanyaró Ferenc fájdalmas veszteségként élte meg gyűjteménye elfektetését, hiszen számára az egy példányban elkészített kézirat örökre elveszett. A szaktudomány látószögéből ítélve meg a történeteket, inkább nyereségnek fogható fel, hogy Kanyaró gyűjteménye nem jelent meg a maga idejében. Ha a Kisfaludy Társaság rászánta volna magát a kolozsvári diákok gyűjteményének kiadására, alighanem ugyanarra a sorsra jutott volna a hatalmas kollekció, mint a *Nagyszalontai gyűjtés*. Kiebrudalták volna belőle az összes új stílusú sirató-, baleset-, betyár- és bűntényball-

---

⁹ Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Szendrey Zsigmondnak, még ha szándékában állt volna is a Nagyszalontán összegyűjtött népköltészeti szövegek teljes kiadása, nem tehette volna meg: a diákgyűjtések kéziratái fölött nem ő diszponált. Azokat évről évre beküldte a Folklore Fellows magyar osztályához, személyesen Sebestyén Gyulának, aki viszont a két világháború közötti időszakban már nem volt olyan helyzetben, hogy újabb kiadványt napvilágra segíthetett volna. Az megint más kérdés, hogy Sebestyén Gyula – helyzetétől és lehetőségeitől függetlenül – ugyanúgy nem tartotta volna érdemesnek és szükségesnek az új stílusú balladák közreadását.

ladát, úgyszintén a viszonylag szerényebb mennyiségű régi balladák változatait. Maradt volna egy vékony kis füzetre való népballada, melynek kéziratát a kirostált anyaggal együtt tovább nem őrizték volna – a magyar folklorisztika nagy veszteségére. A Kanyaró-kéziratban ugyanis első ízben szerepelnek – méghozzá tömegével – az új stílusú magyar népballada minden válfajai és változatai, valamint a szabadságharc és önkényuralmi korszak történeti énekei. Különösen jelentősnek mondható a betyárballadák nagyszámú előfordulása, mert az addigi erdélyi népköltészeti kiadványokban híre-pora nem volt ennek a balladafajtának. De a későbbiekben is csak elvétve, véletlenszerűen találunk erdélyi falvakban gyűjtött betyárballadákat. Dános Erzsébet balladakatalógusában még 1938-ban is mindössze négy erdélyi adat szerepel a betyárballadák fejezetében,¹⁰ s azok közül is hármat zenefolkloristák gyűjtöttek a 20. század elején (Dános 1938: 152–154, 157).¹¹ Mindez azt a látszatot keltette, hogy Erdélyben az alföldi eredetű betyárballadák ismeretlenek voltak, jószerével csak a második világháború utáni gyűjtésekben bukkannak fel nagyobb számban. Holott – a Kanyaró-gyűjtemény tanúsága szerint – a 19–20. század fordulóján már Erdély-szerte ismertek és népszerűek voltak a betyárballadák, és nemcsak Erdély nyugati és középső részén, hanem a székely székek népessége körében is.

Kanyaró Ferenc balladaszemléletének újszerűségét bizonyítja az is, hogy gyűjteményébe felvette a legújabb (kortárs) bűntényekről keletkezett ponyvahistóriákat/epikus énekeket is. A több gyűjtőpontról beérkezett változatok élőben mutatták meg, hogy a nyolc-tíz évvel korábban, akár távoli országrészben elkövetett gyilkosságokról vagy balesetekről készült ponyvahistóriák milyen hihetetlen gyorsasággal terjedtek el Erdély falvaiban, formálódtak-alakultak új stílusú balladává azokban a közösségekben, ahol még igényelték és életben tartották az epikai költészetet. Ezek láttán Kanyaró Ferenc okkal-joggal gondolhatta úgy 1896-ban,

¹⁰ Nem számoltuk ide Váradai József balladáját és néhány rabéneket, melyek Dánosnál betyárballadaként szerepelnek.

¹¹ Jól jellemzi a betyárballadákhöz való szaktudományi viszonyulást, hogy az egész magyar nyelvterületről begyűjtött szerény mennyiségű betyárballadát egyetlen típuszámon (301) tartja nyilván a Dános-katalógus; továbbá az is, hogy a 19. századi hiteles/tudományos adatok egyetlen gyűjtő, Kálmány Lajos alföldi gyűjtéseiből származnak. A betyárballadák jó részét a katalógus készítője népszerűsítő válogatásokban találta meg, melyek nem tüntették fel sem a gyűjtőt, sem a gyűjtés idejét, sem a gyűjtés helyét.

hogy „népköltészetünk teljes epikai erejével lép át” a huszadik századba, s akár az új évezredbe is.¹² Megállapítása a maga korában annál is inkább meghökkenítő volt, mivel a 19. század gyűjtői és teoretikusai egyfolytában siratták-temették a népballadát, mely meglátásuk szerint rohamosan sorvad, pusztul, és hamarosan nyomát sem lelik. Ezzel a tézissel ment szembe Kanyaró Ferenc, aki a népballadát nem statikus jelenségként értelmezte, hanem a népi kultúra mozgásban, szakadatlan átalakulásban lévő eleven részének tekintette, melynek életéhez a pusztulás és a megújulás egyaránt hozzátartozik. Ez a nyíltság – a dialektikus gondolkozás – tette lehetővé, hogy Kanyaró gyűjteménye átfogó tablót nyújtson az erdélyi népballada századforduló körüli állapotáról, arról, hogy az epikus költészetnek milyen darabjai forogtak közszájon, milyen darabjai voltak visszaszorulóban, illetve terjedőben, milyen költészeti hagyományból alakulhatott ki, születhetett meg egy-egy újkori ballada vagy epikus ének.

Korát meghaladó, előremutató felismerését Kanyaró Ferenc bővebben nem fejtette ki soha. Gyűjteményét viszont e felismerés jegyében állította össze, készítette elő kiadásra, melyben a klasszikus népballadától a ponyvahistóriáig a népi epikus költészet minden rétege és válfaja megtalálható. Amit Kanyaró Ferenc az összegyűjtött szövegek által reprezentált, elméleti síkon Katona Imre fejtette ki jó száz évvel később. Zárszóként őt idézem, Kanyaró felismerésének helyességét igazolandó: A népballadát „fokozatos kialakulásának időszakától kezdve lassú elmúlásának korszakáig átmeneti formák széles övezete veszi körül, amelyek egyrészt (a verses és kisebb részben prózai) epikával, másrészt pedig a (kötött formájú) lírával kötik össze népköltészeti-irodalmi vonalon egyaránt. E műfaji együttesből korántsem könnyű az úgynevezett »tisztá« balladai formák kikeresése. A műfaji jellemzés, meghatározás és elnevezés nehézségei is jelentős részben épp innen adódnak. [...] A népballada – folytatja Katona – nemhiába fiatal műfaj, meglepően gyors fejlődésre volt képes: a kortárs népdalhoz hasonlóan [...] rövid pályafutása alatt is »stílust váltott«. A régi és az új balladaréteg tartalmában-formában annyira különbözhet egymástól, hogy már-már műfaji egységét is kétségbe lehet vonni, sőt esetenként (pl. a franciában és a magyarban) még az átmeneti típusok is hiányozhatnak. A kutatók többsége megrekedt az értékesebb régi réteg vizsgálatánál, így

---

¹² Kanyaró Ferenc levele Beöthy Zsolthoz. Kolozsvár, 1896. május 18. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 5088/6. Ua. In: Olosz 2015: 133.

viszont eredményeik nemcsak az európai balladakincs egészére, hanem sokszor még saját népiük újkori balladáira sem alkalmazhatók” (Katona 1998: 184–185). – Ez történt Kanyaró Ferenc gyűjteményével is: a klaszikus balladák bővületében élő kortársak értetlenül álltak vele szemben és vállalhatatlannak tartották közreadását.

Szakirodalom

BARTÓK Béla

1908 Székely balladák. *Ethnographia* XIX. (1) 43–52, (2) 105–114.

BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán

1923 *Erdélyi magyarság. Népdalok*. Közzé teszik Bartók Béla és Kodály Zoltán. Kiadja a Népies Irodalmi Társaság, Budapest

BENKŐ András (szerk.)

1974 *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

DÁNOS Erzsébet

1938 *A magyar népballada*. (Néprajzi Füzetek 7. Szerk. Győrffy István) Hornyánszky Viktor R. T., Budapest

KANYARÓ Ferenc

1895 Székely népdal Oláhországról. *Erdélyi Múzeum* XII. (10) 555.

1906a Régi székely balladák. *Erdélyi Múzeum* XXIII. (1) 49–52.

1906b Székely balladák. *Ethnographia* XVII. (4) 232–242.

1909 Régibb székely népballadák változatai. *Erdélyi Múzeum* XXVI. (4) 335–342.

KANYARÓ Ferenc – OLOSZ Katalin

2015 *Erdélyi népballadák és epikus énekek. 1892–1905*. Kritikai kiadás. Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

KANYARÓ Ferenc – RÉDIGER Ödön – OLOSZ Katalin

2009 *Ne mondd, anyám, főd átkának. Dimény Mózesné Szabó Anna énekei. Szabéd, 1895–1896*. Rédiger Ödön gyűjtését Kanyaró Ferenc hagyatékából bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

KATONA Imre

1998 Ballada. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. (Osiris tan-
könyvek) Osiris Kiadó, Budapest, 184–220.

KODÁLY Zoltán

1924 Dallamok gyűjteménye. Gyűjtötte és szerkesztette Kodály Zoltán.
In: Szendrey Zsigmond (szerk.): *Nagyszalontai gyűjtés*. Gyűjtötte
a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtőszövet-
sége. Kodály Zoltán közreműködésével szerkesztette Szendrey Zsig-
mond. Budapest, 257–302. (MNGY XIV).

KRIZA János

1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Első kötet. Stein János
Erd. Muz. egyleti könyvtárúrus bizománya, Kolozsvártt

KRIZA János – OLOSZ Katalin

2013 *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János
és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztet-
te, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin.
Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

MNGY = *Magyar Népköltési Gyűjtemény* I–XIV, 1872–1924.

I. 1872 *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*.
Szerkesztette Arany László és Gyulai Pál. Athenaeum, Pest

III. 1882 *Székelyföldi gyűjtés*. Gyűjtötték Kriza János, Orbán Balázs, Be-
nedek Elek és Sebesi Jób. Athenaeum, Budapest

VII. 1905 *Székelyföldi gyűjtés*. Gyűjtötte és szerkesztette Mailand Oszkár.
Athenaeum, Budapest. – Lásd Mailand Oszkár címszónál is.

XIV. 1924 *Nagyszalontai gyűjtés*. Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar
osztályának nagyszalontai gyűjtőszövetsége. Kodály Zoltán közre-
működésével szerkesztette Szendrey Zsigmond. Athenaeum, Buda-
pest – Lásd Szendrey Zsigmond (szerk.) címszónál is.

MAILAND Oszkár

1905 *Székelyföldi gyűjtés*. Gyűjtötte és szerkesztette Mailand Oszkár. Bu-
dapest (MNGY VII).

OLOSZ Katalin

2011 Viski Károly balladagyűjtései a huszadik század elején. In: *Uó: Feje-
zetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából*. Kriza János Néprajzi
Társaság, Kolozsvár, 9–70.

2014 Népköltészeti gyűjtések Erdélyben a néprajz önálló tudományterü-
letté válásának időszakában (1889–1914) In: Keszeg Vilmos – Szász

- István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 15–59.
- 2015 Két kor küszöbén. Egy folklórgyűjtő tanár a 19–20. század fordulóján. In: Kanyaró Ferenc – Olosz Katalin: *Erdélyi népballadák és epikus énekek. 1892–1905*. Kritikai kiadás. Kanyaró Ferenc szétzóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 27–133.
- 2017 Népballadák a nagyszalontai gyűjtők hagyatékában (1912–1919). In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet–Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 975–992.
- SÁNDOR István
- 1966 Szendrey Ákos. 1902. december 7. – 1965. november 20. *Ethnographia* LXXVII. (2) 304–306.
- SEBESTYÉN Gyula
- 1924 A Nagyszalontai gyűjtésről. In: *Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. Nagyszalontai gyűjtés*. Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtőszövetsége. Kodály Zoltán közreműködésével szerkesztette Szendrey Zsigmond. Athenaeum, Budapest, V–XV.
- SEPRÓDI János
- 1912 Marosszéki dalgyűjtemény. *Ethnographia* XXIII. (4) 225–231, (5) 294–298, (6) 352–359.
- 1913 Marosszéki dalgyűjtemény. *Ethnographia* XXIV. (1) 36–49.
- SZABÓ Sámuel – OLOSZ Katalin
- 2009 *Erdélyi néphagyományok. 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétzört hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Európai Folklór Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely
- SZALAY Olga – RUDASNÉ BAJCSAY Márta
- 2001 *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Szalay Olga, Rudasné Bajcsay Márta. Balassi Kiadó–Magyar Néprajzi Társaság, Budapest

SZENDREY Zsigmond (szerk.)

1924 *Nagyszalontai gyűjtés*. Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtőszövetsége. Kodály Zoltán közreműködésével szerkesztette Szendrey Zsigmond. Budapest

TÓTH Vilmos

1915 Régi székely énekek. *Ethnographia* XXVI. (4–6) 309–312.

VERESS Gábor

1905 A „Molnár Anna” című székely ballada újabb változata. *Ethnographia* XVI. (4) 222–224.

1911 Székely balladák. *Ethnographia* XXII. (1) 50–55, (2) 106–108.

VIKÁR Béla – SEBŐ Ferenc – KÜLLŐS Imola

2009 *Vikár Béla népzenei és népköltési gyűjteménye*. I. munkafázis. Szöveg – hang – kép. Szerkesztette Sebő Ferenc. A szöveget gondozta, a jegyzeteket és a szómagyarázatokat írta Küllős Imola. DVD-ROM. A Hagyományok Háza, a Néprajzi Múzeum és a MTA Zenetudományi Intézet közös kiadványa, Budapest

Kézírtos források

Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archívum, Budapest

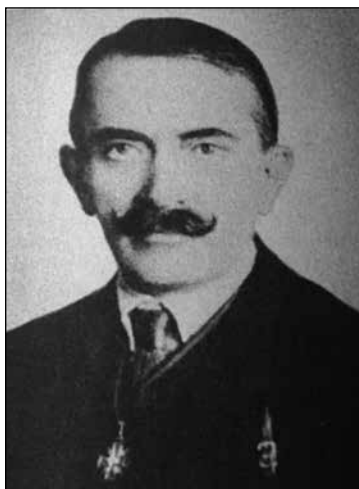
EA 10686 SZENDREY Zsigmond: *Szalonta betyárköltészete*. é. n.

Képek

1. Kanyaró Ferenc
(Torda, 1859. május 25. –
Kolozsvár, 1910. március 21.)

2. Szendrey Zsigmond
(Szatmárnémeti, 1879. február 28. –
Balatonfenyves, 1943. május 28.)

Profesori culegători de balade populare printre licențiații Universității „Ferenc József” din Cluj

În urma cercetărilor recente ale autoarei în diferite arhive, au fost descoperite o mulțime de manuscrise inedite conținând un număr extrem de mare (peste 650) de balade și cântece populare epice din Transilvania. Baladele au fost culese în perioada 1892–1919 de patru profesori de liceu – toți patru licențiați ai universității clujene. Lucrarea de față analizează cauzele care au dus la nepublicarea celor mai mari două colecții realizate de Ferenc Kanyaró și Zsigmond Szendrey cu ajutorul elevilor.

Ballad-Collecting Teachers among the Graduates of “Ferenc József” University in Cluj

As a result of the recent research of the author in different archives a lot of unpublished material has been discovered, including a huge number (over 650) of Transylvanian folk ballads and epic songs. These had been collected by four teachers – all graduates of the “Ferenc József” University from Cluj – between 1892 and 1919. The present paper analyses what could have been the causes of not publishing the two biggest collections, those collected by Ferenc Kanyaró and Zsigmond Szendrey with the help of their pupils.

Tánczos Vilmos

A minőség mint értéktöbblet.

A 100 éve született Mikecs László tudományos módszeréről

Száz évvel ezelőtt, 1917-ben született Mikecs László, a Kárpátokon túli magyarság egyik legjelentősebb kutatója, és már csaknem háromnegyed évszázad telt el az 1944-ben bekövetkezett korai halála óta is. Az alig 27 évig tartó életútra,¹ valamint az ennek ellenére impozáns, nagy jelentőségű tudományos életműre² vonatkozó források nem túl számosak, és ma már sajnos kicsi az esély arra is, hogy ezek a jövőben újabbakkal gyarapodjanak.

---

¹ Mikecs László 1917. szeptember 27-én született Bihardiószegen. Felmenői mindkét ágon parasztok voltak, de édesapja már tanító, azaz elsőgenerációs feltörekvő értelmiségi volt. Mikecs László előbb anyai nagyszüleinél Bihardiószegen nevelkedett, majd a trianoni döntést követően hat éves korában átkerült Magyarországra. Iskoláit Cegléden és Aszódon végezte, és az utóbbi városban érettségizett 1935-ben. 1935–1939 között a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar–német szakot végzett. Egyetemi éveit alatt az Eötvös József Collegium ösztöndíjasa volt. 1940 őszén Kolozsvárra került, ahol élete végéig a gyakorló gimnázium magyar–német szakos tanáraként tanított, tudományos munkával csak emellett foglalkozhatott. 1941. december 21-én a kolozsvári Farkas utcai templomban feleségül vette Jékely Mártát (1920–2006), Áprily Lajos költő leányát, akitől egy kislánya, Mikecs Anna (1942–1946) született. Mikecs László 1944 őszén nem engedelmeskedett a Kolozsvár kiűrését elrendelő magyar katonai parancsnak, hanem egy eljövendő demokratikus berendezkedésben bízva, sógorával, Jékely Zoltán költővel együtt helyben maradt. Az október 11-én Kolozsvárra bevonult Vörös Hadsereg október 15-én – több ezer kolozsvári magyar civil férfival, köztük nagyon sok értelmiséggel együtt – fogságba hurcolta. 1944. december 4-én (más források szerint december 2-án), 27 éves korában meghalt Taganrogban, az Azo-vi-tenger partján. Halálát vérhas és tüdőgyulladás okozta. Halálhírére és a nála lévő néhány személyi okmányt, családi fényképet egyik fogolytársa, a halálánál jelen lévő Jancsó Béla (1903–1967) kolozsvári orvos, író hozta haza 1945 nyarán, és ő tudósított arról is, hogy ezek voltak utolsó szavai: „Gonoszak az emberek.” (Az elhurcolására és halálára vonatkozó adatok rövid összefoglalását lásd: Kósa 2003: 441.)

² Mikecs László főműve a *Csángók* című, 1941-ben megjelent könyv (Mikecs 1941), amely nem csupán a moldvai csángókról, hanem a teljes Kárpátokon túli magyarságról szól. (A megtevesztő cím kiadói megrendelésre született.) *A Kárpátokon túli magyarság* című

Fennmaradt és elveszett forrásdokumentumok

A Mikecs-életművel eddig legbehatóbban foglalkozó Kósa László 1966-ban a nagyecsed-i parókián Mikecs László akkor még élő bátyjánál, Mikecs Lajosnál kivonatolta a kutató családi körben fennmaradt írásos hagyatékát,³ de azóta ez a naplókából, magánlevelekből, kéziratokból, személyes okmá-

---

nagy tanulmányában (Mikecs 1943b) a két évvel korábban megjelent könyv bizonyos részeit egészíti ki és bővíti újabb adatokkal. A *moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása* című, 1944-ben megjelent másik könyve (Mikecs 1944), amelynek megjelenését már nem érte meg, egy 17. századi egyházi összeírás, az ún. *Codex Bandinus* névstatistikáit elemzi összetett módszerekkel, azaz nem csupán onomasztikai, hanem történeti, településföldrajzi és néprajzi szempontból is. Az életművet egy önálló kiadványként is megjelent romániai útleírás (*Románia. Útjegyzetek*. Bolyai Akadémia, Budapest, 1940. 161 oldal), valamint nyolc, a kolozsvári *Termés* és *Hitel* folyóiratokban 1943–1944-ben megjelent nagyobb cikk, tanulmány egészíti ki: Magyar nevek. *Hitel*. 1943. 451–472. Romantikus önszemlélet szomszédságunkban. *Termés*. 1943. Tavasz. 76–102. (Újabb megjelenése: *Holmi*. 2003. (7) 896–917. Online: <http://www.holmi.org/pdf/holmio3-07.pdf> – Utolsó meglekintés: 2017. okt. 19.), A magyar önszemlélet változása. *Termés*. 1943. Nyár. 69–80, Az egykönyvű magyar. *Termés*. 1943. Ősz. 133–137, A magyarság és szomszédai. *Hitel*. 1944. 189–202, *Új erdélyi tudomány. Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez*. Erdélyi Tudományos Füzetek 190. Kolozsvár, 1944. 26 old. (Megjelent még: *Erdélyi Múzeum* 1944. 500–523), Kolozsvári Éneklő Ifjúság. *Termés*. 1944. Tavasz. 134–137, A kiásvott palota. *Termés*. 1943. Tél. 23–28.

³ Kósa László Mikecs-kutatásai a hagyatékkal való véletlen találkozás nyomán kezdődtek: „Mikeccsel foglalkozásomat az indította el, hogy 1966-ban néprajzi gyűjtés során rutinszerűen benyitottam a nagyecsed-i parókiára, azt sem tudtam, hogyan hívják a lelkeszt. Kértem, segítsen szállást találnom, de a neve hallatán érdeklődtem is, nincs-e rokonságban Mikecs Lászlóval. Miután kiderült, hogy a fivére volt és ismerem munkáit, ott marasztott és elibém tette a nála lévő hagyatékot. Egyetlen éjszakám volt a kijegyzetelésre, de el is kértem tőle néhány dokumentumot. Sajnos naiv és botor fejlet ezeket később postán visszaküldtem neki. Xerox még nem létezett Magyarországon. A *Romániát* és a *Csángókat* Dankó Imre gyulai múzeumigazgató adta a kezembe az 50-es évek végén nekem, a gimnazistának kölcsönözve saját könyvtárából. Ezekből az előismeretekből támadt a gondolat, hogy az Eötvös Collegium évi belső pályázatára írjak tanulmányt. Tálasi István bírálta el és megdicséért. K. Kovács László, aki szintén jól ismerte Mikecsset, azt a rövid emlékezőt engedte megjelenni az *Ethnographiában*. Ezután félretettem a témát. 1989-ben teljesen váratlanul talált rám egy kiadó a *Csángók* újra megjelentetésének ötletével. Valamiért nagyon siettek, igen rövid határidőt adtak. Jegyzeteket nem engedtek mellékelni. Elővettem a régi pályamóimat, és újra fogalmaztam, kiegészítettem. Elutaztam Jékely Mártához Dunabogdányba, és egy teljes délután beszélgettem vele. Elérzékenyült és sírva mutatott meg néhány fényképet, valamint egyetlen hosszú, nagyon személyes hangú és tartalmú levelet, amit a Mikecs néhány nappal előbb írt, mint elhurcolták, és csak jóval halála után kapott meg. Azt mondta, nincs róla semmilyen más dokumentuma. Emlékiratairól nem szólt. Erről a beszélgetésről nem készült hangfelvétel.” (Kósa László hozzám [T. V.] írt, 2017. november 21-én kelt levele.)

nyokból és fényképekből álló értékes állomány elkallódott, vagy jó esetben lappang valahol (Kósa 2003: 426–427. 1. és 2. jegyzet). Ugyancsak Kósa László beszélgetett el Mikecs László pályatársaival: 1967-ben és 1989-ben Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Faragó József, Jancsó Elemér, Mikecsy Sándor, Balázs János, Lőrincze Lajos és Benda Kálmán mondták el neki visszaemlékezéseiket,⁴ amelyeket Kósa László a Mikecs-életművet ismerető írásában együttesen használt fel, azaz úgy, hogy az innen származó adatokra nem külön-külön hivatkozott.⁵ Néhány fontos életrajzi adatot találunk Mikecsy Sándor és Szabó György egykori hadifogolytársai visszaemlékezéseiben is (Mikecsy 1947, Szabó 1994). Néhány további pályatársa a világháború utáni években (Szabó T. Attila és Benkő Loránd), illetve évtizedekkel később (Gunda Béla) közölt az életműre vagy annak valamely részére vonatkozó méltatást⁶. Felesége, Jékely Márta évtizedekkel később, az 1970-es évek elején megírta emlékiratait (Víg 2017), de ennek szövege nem jelent meg. Rá vonatkozó elszórt adatokat találunk az ez idő tájt vele együtt Kolozsvárt élő sógora és barátja, Jékely Zoltán naplójában és levelezésében is.⁷ Jékely Zoltán és az akkor már a Visegrád melletti Szentgyörgypusztán élő édesapja, Áprily Lajos (Mikecs László apósa) egymás közötti levelezésének 1940–1946 közti bizonyos darabjai 2013-ban megjelentek a *Holmi* folyóiratban (Péterfy 2013). A budapesti Eötvös József Collegium levéltára őriz Mikecs Lászlóra vonatkozó személyi iratokat is,⁸ egyebek mellett egy tőle származó írásos beszámolót is az 1939-es romániai útjáról, valamint egy 1942-ben kelt részletes önéletrajzot (Kósa 2003: 429. 6. jegyzet). A kol-

---

⁴ „1967 júliusában tartózkodtam magán úton Kolozsvárott. Augusztus 1-jével lettem az MTA Néprajzi Kutatócsoport munkatársa, de még az intézetnek sem volt nemhogy kazettás, [de még] táskamagnetofonja sem. Persze nekem sem. [...] Az erdélyi gyűjőutak féllilegalisak voltak, a jegyzeteket is el kellett rejtteni határátlépés előtt. [...] Sok más fontos, érdekes és akkoriban kényes téma között hosszabban-rövidebben kérdeztem a megnevezetteket, de egyikkel sem készítettem szabályos (mai értelemben vett) interjút.” (Kósa László hozzám [T. V.] írt, 2017. november 21-én kelt levele.)

⁵ Kézírásos feljegyzések Kósa László magánarchívumában. Kósa László hozzám (T. V.) írt, 2017. november 21-én kelt levele. Továbbá lásd még Kósa 2003: 427. 2. jegyzet. – Itt jegyezzük meg, hogy a hagyaték egyebek mellett néhány lap terjedelmű feljegyzést is tartalmazott Kolozsvár szovjetek általi megszállásának első napjairól.

⁶ Lásd Szabó T. 1945, Benkő 1948 és Gunda 1987.

⁷ Erről lásd Péterfy 2014.

⁸ Jelzetük: ECL 13. doboz, 13. dosszié 38. sz. – Lásd Kósa 2003: 428. 5. jegyzet

légiumi ifjúsági elnökként 1938. március 15-én elmondott ünnepi beszéde megjelent az Eötvös Collegium centenáriumi kiadványában.⁹

Mikecs érettségi fényképét (Aszód, 1935) Kósa László 1969-ben az *Ethnographiában* közölte (1. kép),¹⁰ és újabban felesége, Jékely Márta hagyatékából a nagycsaládi örökség részeként két másik fénykép is nyilvánosságra került (2. kép és 3. kép), amelyek feleségével és kislányával együtt ábrázolják Mikecs Lászlót.

Az életútra és az életműre vonatkozó itt felsorolt fennmaradt források szűkösek, hézagosak. Ilyen körülmények között – úgy vélem – Mikecs László alig néhány év leforgása alatt, 1939–1944 között megvalósult tudományos kutatásának céljairól, módszeréről, sőt annak külső körülményeiről is mindenekelőtt magukból a megjelent művekből tudhatunk meg a legtöbbet.

Célirányos és alapos felkészülés

Mikecs László kivételes képességekkel és nagy munkabírással rendelkező fiatalember volt, aki célirányosan készült az előtte álló tudományos pályára. Tervezett kutatása tárgyát már egyetemi évei végén mind ön maga, mind az Eötvös Collegium vezetői előtt határozottan megjelölte: mindenekelőtt a Déli- és Keleti-Kárpátok előterében a középkorban letelepedett, majd több nagy térségből is eltűnt, de Moldva bizonyos részein még az ő korában is jelentős számban élő magyar etnikum múltja, jelene és jövője érdekelte, de tudatában volt annak is, hogy ennek a témának a kutatása egyszersmind a magyar–román történelmi viszony általános tanulmányozását is szükségessé teszi.

Ez a határozott kutatói érdeklődés erőteljesen mutatkozott meg a tudományos pályára való felkészülés időszakában. A Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–német szakos bölcész hallgatójaként és Eötvös-kollégistaként 1935–1939 között a kor legjelesebb tanárai tanították:

⁹ Mikecs László ifjúsági elnök beszéde az 1938. március 15-i collegiumi ünnepeken. In: *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Szerk. és a dokumentumokat válogatta: Kósa László. Gift Kft., Budapest, 1995. 205–209.

¹⁰ Lásd Kósa 1969: 624.

többek között Mályusz Elemér történész, Pais Dezső nyelvész, Horváth János és Keresztury Dezső irodalomtörténészek, Németh Gyula turkológus, Györffy István és Solymossy Sándor néprajzkutatók, Kodály Zoltán népzenekutató. A magyar–német szak elvégzése mellett további nyelveket tanult (francia, olasz, bolgár), tanulmányutakat tett Ausztriába, Németországba és Romániába. Az egyetem elvégzésekor már jól tudott románul is. 1938 nyarán saját költségén két hónapot töltött egy észak-moldvai szociológiai táborban, megismerkedve a Dimitrie Gusti-féle monografikus szociológia módszertanával, majd a következő évben, 1939 nyarán az Eötvös Collegium ösztöndíjával újabb egy hónapot Nicolae Iorga Válenii de Munte-i nyári szabadegyetemén. A két romániai út során megfordult az akkori Románia több vidékén. A Kárpátokon túli területek mellett ellátogatott Bihar megyei szülőföldjére, viszonylag hosszabb időt töltött a hétfalusi csángók körében, sőt járt a Tatros mentén élő moldvai csángók között is (Tatros faluban). A romániai utazásairól szóló élménybeszámolója könyv alakban két egymást követő kiadásban is megjelent (Mikecs 1940).

Az Eötvös Collegium tevékenységeibe diákvezetőként, kollégiumi ifjúsági elnökként kapcsolódott be, és ebben az élnék szellemi légkörben került személyes kapcsolatba a Márciusi Fronthoz tartozó népi írókkal (Kovács Imrével, Féja Gézával, Illyés Gyulával, Veres Péterrel) és kezdett rokonszenvezni a faluszociológiai irányzatokkal. Ezt a szemléletet, amely a korabeli társadalomkutatásban, szépirodalomban és más művészetekben is érvényesült, a valós társadalmi tények iránti érzékenység, a tudományos munkában is megmutatkozó szociografikus realitásigény és nem utolsósorban a korra jellemző hangzatos politikai szólamok elutasítása jellemezte. Szellemi tájékozódásának ez az iránya később, az egyetemi éveket követő, 1940 és 1944 közötti négy kolozsvári esztendőben is megmaradt, aminek bizonyossága, hogy kisebb írásait ekkor a *Termés* (melynek szerkesztői Asztalos István, Bözödi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Szabédi László voltak) és a Venczel József és köre által fémjelzett *Hitel* című folyóiratokban adta közre.

Új tudományos eredmények

Mikecs László fő művei voltaképpen egymás kiegészítései, illetve ugyanazon téma bizonyos részvonatkozásainak további elmélyítései.

A *Csángók* című könyve (Mikecs 1941/1989) kiadói kérésre olvasókönyvszerű és bevallottan ismeretterjesztő célzatú, de ugyanakkor rendkívül igényes eredeti tudományos munka is. Nagy erénye, hogy benne erős kritikai szemlélettel foglalja össze a Kárpátokon túli magyarságra vonatkozó egész addigi szakirodalmat úgy, hogy bőven idézve belőlük, összeveti egymással a korábbi szövegeket, és meg is fogalmazza a különböző nézetek szembesítéséből adódó következtetéseit. A kötet végén található, időrendben összeállított – a fontosabb tételek esetében annotált jellegű – bibliográfia mai napig helytálló kritikai értékelése az 1940 előtti egész csángó szakirodalomnak. „A *Csángók* példátlan nagy bibliográfiája kronologikus rendben, hosszabb-rövidebb magyarázatokkal ellátva, kritikákkal kísérve »bibliographie raisonnée« rendszerrel van összeállítva. De a szerzőnek, amint írja, nem volt szándékában könyvében végső eredményeket kimondani, inkább a szakirodalom teljes feltárásával a további kutatások számára kívánt »fermentum« lenni” – értékeli Kósa László ezt a könyvészetet (Kósa 1969: 625).

A könyv új tudományos eredményeiből kiemelhetjük a következőket: 1. Mikecs elvégzi a moldvai csángók származását illető korábbi hibás elméletek kritikáját. Ezek a következők: a hun–magyar, valamint a kun–magyar kontinuitás, az Etelközben maradt magyarságtól való származtatás, a huszita menekültektől való származtatás stb. 2. Érvényes elméletet fogalmaz meg az egész Kárpátokon túli magyarság középkori etnogenéziséét illetően, bemutatva nemcsak a moldvai Szeret térségében, hanem a Szörényi bánóságban és a mai Buzău és Prahova megyékben található, 1829-ig fennállt régi román Săcuieni megyében valaha élt, de később teljesen eltűnt magyarságra vonatkozó történeti adatokat is. Ez az elmélet voltaképpen nem új (Radu Rosetti, Lükő Gábor, Gheorghe Năstase és mások munkáiban megtaláljuk az előzményeit), de a Mikecs által alkalmazott, az összes fellelhető forráscsoportra kiterjedő összetett oknyomozó módszer (helynevek, térképek, történeti források, néprajzi adatok stb. összevetése) egészen új és meggyőző. 3. Bemutatja a Kárpátokon túli területek középkori magyarságának gazdasági és kulturális szerepét a kialakuló román vajdaságokban. 4. Megvalósítja a Moldvába és Havasalföldre történő, a 18. század utolsó harmadában tetőződő, de a 19. században is meg-megújuló székely bevándorlás adatolt történeti bemutatását.

A kötet a szerző szándéka szerint nem tisztán tudományos céllal készült, hanem a kor szellemiségének megfelelően a Kárpátokon túli ma-

gyarsággal kapcsolatos nemzetpolitikai programot is felvázolja. Az utószóban (Mikecs 1941: 318–329) egyebek mellett a következőket állapítja meg: 1. Kárpátokon túli keleti magyarságot felmorzsolja a szórványhelyzet és „a nagyobb erő”. A román sovinizmus elpusztítja „hosszújuk bitangolt népünket”. A Kárpátokon túli magyar településterület összezsugorodott, és ez a folyamat folytatódni fog. 2. „Ezért kell a jövőben a keleti magyarságot összesűrítenünk, körében nagyarányú telepítéseket végeznünk, földrajzi elhelyezkedésén mesterségesen változtatnunk, javítanunk, erősíteniünk.” (Mikecs 1941: 325) 3. Törekedni kell arra, hogy a magyar és román nép etnikai határa minél tisztább, világosabb legyen. A bukovinai székelyek és részben a moldvai csángók 1940–1941-ben rendkívül aktuális hazatelepítésének ügyében úgy vélekedik, hogy ezekkel a telepítésekkel a Szamos völgyében élő szórványmagyarságot kellene megerősíteni, így módon Észak-Erdélyben megteremtve a Székelyföld és a Kalotaszeg közötti magyar „korridort” (Mikecs 1941: 327–328).

Mikecs főművének értékelésekor tudatában kell lennünk annak a körülménynek, hogy a kötet konzervatív történelemszemléletű és legitimista cenzora 120 helyen végzett cenzúrázást.¹¹ Ez a következő témaköröket, illetve ideológiai állásfoglalásokat érintette: a magyar hazafiaskodás meddősege; a székelység társadalmi és jogi helyzetének megoldatlansága; a magyar történelmi osztályok felelőssége a székely kivándorlásért; a Habsburg-házra nézve sérelmes részek; a már zajló háborúban akkor szövetséges Romániát és Olaszországot sértő részek (pl. az „olasz papok” *olasz* jelzőjét törlik); a római katolikus egyházat és ennek politikai céljait érintő részek; az erdélyi református egyházat sértő részek (pl. az önkényeskedő, a Kárpátokon túli területeken önmagát püspöknek tekintő Czelder Márton református segédlelkész „nagyravágyó”, „iszákos”, „terhelt” stb. jelzőit törlik); a bukovinai székelyek bácskai letelepítésével kapcsolatos aggályok. Mivel ezek a módosítások jelentősek voltak, és Mikecs Lászlót feltehetően érzékenyen érintették, ezért a kicenzúrázott szövegrészeket, sorokat legépelte, majd szétollózza néhány megjelent kötetbe a megfelelő helyekre beragasztotta. A kötet 1989-es új, hasonló kiadását szerkesztő Kósa László támpéldányként a szerző saját példányát használta, amelyet Mikecs volt felesége, Jékely Márta bocsátott rendelkezésére. A kicenzúrá-

¹¹ Erről bővebben lásd Csikesz 1982, Kósa 1989, illetve Kósa 2003: 436–437.

zott részek újraközlése a kötet függelékében történt, utalással ezek eredeti helyére (Mikecs 1941: 413–441).

Mikecs László *A Kárpátokon túli magyarság* című nagy tanulmánya a kor hungarológiai tárgyú reprezentatív kiadványában, a Deér József és Gáldi László szerkesztette *Magyarok és románok* című két kötetes tanulmánygyűjteményben jelent meg (Mikecs 1943b). Ez az értekezés a *Csángók* című kötetében már felvetett bizonyos történettudományi rész kérdések (pl. a kunok középkori asszimilációja) továbbgondolását és alapos, több tudományterületre kiterjedő újabb adatolását tartalmazza.

Utolsó jelentős tudományos műve az 1646–1647. évi moldvai egyházi lakossági összeírás, az ún. *Codex Bandinus* (1648) személynévanyagáról írt, *A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása* című tanulmánya, amely a moldvai csángó névtani kutatások egyik alapvető munkája (Mikecs 1944). Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban kiadott könyv megjelenését a szerző már nem érte meg. Mikecs fő hipotézise, hogy a vizsgált történeti forrás „a magyar névadó képzelet működésének [...] régi indítékait rejti magában”. Ennek szellemében megállapítja, hogy a 17. századi összeírásból a magyar névadás igen archaikus, középkorias formáira derül fény, továbbá hogy a névadási mód a korabeli társadalmi viszonyokról is árulkodik. Merész nyelvészeti következtetéseket fogalmaz meg a keleti és nyugati keresztnévadási szokások időbeli változásával kapcsolatban, értekezik a keresztnévből lett vezetéknevek rendszerének különbözőségéről a Moldvában régebben jelen lévő nem székely eredetű magyarok és az újabban odatelepült székelyek körében, majd levonja a névadási szokások településtörténeti tanulságait.

Kritikai szemlélet

Az aszódi gimnáziumban 1935-ben érettségiző Mikecs Lászlóról egyik középiskolai tanára, Gréb Gyula az Eötvös Collegiumhoz intézett ajánló levelében egyebek között ezt írja: „Nem a szajkoló, hanem az önállóan gondolkodó tanuló típusa, távol minden egyoldalúságtól.” (Kósa 2003: 428). Az alapos tudományos felkészülés mellett ennek a szuverén, megaluvásoktól mentes gondolkodásmódnak köszönhető az, hogy Mikecsnek sikerül rendet teremtenie a csángókutatás számos addig vitatott kérdésében (az eredetkérdés, a nyelvi és etnikai asszimiláció története a Kárpátokon túl stb.), könyörtelenül rámutatva számos tetszetős elmélet zavaros,

tudománytalan voltára. Így életműve a modern kritikai tudományosság kezdetét is jelenti a csángó kutatásban.

Interdiszciplinaritás

Mikecs László képzettsége szerint magyar–német szakot végzett bölcsész volt, erős általános hungarológiai érdeklődéssel. Életművében szinkretikusan vannak jelen a különböző magyarságtudományi diszciplínák: a történettudomány, a művelődéstörténet, a történeti nyelvészet, a néprajztudomány, a régészet stb.

A néprajzkutató Kósa László így értékeli ezt az interdiszciplinaritást: „Valójában nehéz eldönteni, mi is volt ő, a szépírói ambíciókat melengető, tudománypolitikai cikket író fiatal tudós. Történész, nyelvész, irodalmár, művelődéstörténész vagy etnográfus? Úgy maradunk leghívebbek szelleméhez, ha nem nevezzük egyiknek sem. Ő a legnemesebb értelemben vett *magyarságtudományt* művelte.” (Kósa 1969: 625)

A nyelvész Benkő Loránd épp a tudományköziséget tartja korszerűnek és jelentősnek Mikecs nyelvészeti kutatásaiban, amikor utolsó munkájáról, a *Codex Bandinus* névanyagát elemző onomasztikai tanulmányáról 1948-ban így vélekedik: „Mikecs nem volt a szó ortodox értelmében nyelvész, s úgy látszik, hogy művében ez inkább javára, mint kárára szolgált. [...] A névadással foglalkozók számára különösen érdekesek azok a fejezetei, ahol a megszilárdulófélben levő családneveket tárgyalja és belőlük a korabeli moldvai katolikus társadalom képét rajzolja meg. A gazdasági, társadalmi és művelődéstörténeti háttér kidomborításával Mikecs László a modern, haladó nyelvészet egyik előfutára. A névadási indítékok fejtegetése közben a néplélektan számos kérdésére is rávilágít s itt és a következőkben néprajzi szempontból is értékes adalékokat kaphatunk. [...] A személynevek saját-ságaiból, a névadás jellegéből a Keleti-Kárpátokon túli magyar települések kétféle: magyar és székely csoportját választja külön. [...] A két személynévtípus elkülönítése tehát kétféle származású lakosságra mutat; a települési elválasztó a Tatros-Tázló vonal. Mikecs munkájának ez a része szép példa arra, hogy a személynevek beható vizsgálata milyen értékes eredményeket hozhat a történettudomány számára. A névtudomány és általában a nyelvészet iránt bizalmatlan történészeknek külön a figyelmébe ajánlhatjuk a könyvet.” (Benkő 1948: 204)

A moldvai csángókra vonatkozó hungarológiai kutatások bizonyos területei, mindenekelőtt azok, amelyek helyszíni terepmunkát igényeltek volna, természetesen hiányzik Mikecs korán lezárult, torzóban maradt életművéből. E tekintetben további fontos külső körülmény volt az is, hogy kolozsvári éve alatt nem kutatói státusban, hanem magyar–német szakos gyakorló tanárként dolgozott, és tudományos kutatást csak emellett végezhetett. Noha eredendően bölcsész képzettségű volt, nem volt idegen tőle a helyszíni terepmunka gondolata sem, hiszen például az 1938-as és 1939-es két romániai útjáról az Eötvös Collegium számára készített beszámolójában azt is megjegyzi, hogy a román–magyar élő nyelvi helyzeteket is kutatni szándékozik.¹²

Az elkötelezett tudomány és más utópiák

A tudományos kutatások erős társadalom- és nemzetpolitikai beágyazása ebben a történelmi korban természetes volt. Mikecs esetében a paraszti családi hagyományokra alapozódó valós társadalomismeret, az Eötvös Collegium kritikai szelleme, a népi írók hatása, a falukutató mozgalmak, a Németh László-i gondolatok (az „igazi magyar út” keresése, a „minőség forradalma”, a Duna-menti kis népek sorsközössége stb.), a kolozsvári *Hitel* és *Termés* körének eszmeisége stb. alakították a fiatal kutató világképét. Azt a szellemi irányultságot, környezetet, amelyhez tartozónak tudta magát, a valós társadalmi önismeret igénye és erős szociális érzékenység jellemezte. A hozzá közel állókkal együtt hitt az értelmiség társadalmi szerepében és felelősségében, így abban is, hogy a minőségi tudományos eredmények alapvetően befolyásolhatják a magyar társadalom- és nemzetpolitikát. Ezért foglalt határozottan állást az erdélyi magyarságot érintő aktuális társadalmi és politikai kérdésekben (pl. a székely kivándorlás, a bukovinai székelyek 1941-es áttelepítésének ügye), és fordult élesen szembe a hamisnak és veszélyesnek ítélt ideológiákkal, mítoszokkal (például ebben gyökerezett németellenessége, ugyanis a nácikat Magyarországon „halálos szövetségeseinek” tartotta).

¹² ECL 13. doboz, 13. dosszié, 38. sz. – Lásd Kósa 2003: 432.

Mikecs László életművében a társadalmi realitásérzék és az erre alapozott feltétlen igazmondás igénye kétségkívül erős utópikus eszmeiséggel keveredik, amely a tudományos munkásságában is megmutatkozik. De Mikecs utópiái voltaképpen korának nagy utópiái voltak. Az értelmiség társadalmi szerepének és felelősségének túlértékelése az 1930-as években, sőt még a világháború első éveiben is egyaránt jellemezte a népi írókat, a falukutató mozgalmakat, a monografikus szociológiai irányzat képviselőit. Mikecs továbbá hitt a Németh László-i „minőség forradalmában” is, amikor úgy gondolta, hogy a magyar társadalom demokratikus megreformálásának lehetséges útját egy nemzeti középosztály megteremtése jelenti: „Abban a folyamatban, mely a nacionalizmus elhalványulása és a szocializmus megerősödése közben megy végbe, nemcsak a felemelkedő rétegek mennyisége fontos, fontos a minősége is.” (Mikecs 1943a: 80) Hite szerint a jövő társadalmi rendje valamiféle „magyar szocializmus” lesz, amelyet a társadalmilag elkötelezett magyar értelmiség a „minőség forradalma” által és jegyében alakít majd ki. Sőt – ugyancsak Németh László-i alapokon – naív módon hitt abban is, hogy a magyar értelmiség által képviselt és megvalósított „minőség” megszünteti majd a Duna menti kis népek szembenállását, és megteremti ezek valódi sorsközösségét: „A bennünk lévő szociális erőttöbblet biztosan győzedelmeskedik szomszédaink nacionalista erőttöbbletén.” (Mikecs 1943a: 79) „Ez a magyar szocializmus példa lesz minden itt élő népnek.” (Mikecs 1943a: 80)

A valós társadalmi önismeret igényére alapozódó közösségi utópiákat, amelyek az erdélyi magyar értelmiség körében Erdélyben 1930 után fokozatosan erősödtek fel – ezt az eszmeiséget képviselte Makkai Sándor *Magunk revíziója* című könyve (1931), majd erre alapozódva az *Erdélyi Fiatalok* falukutató mozgalmai, 1936-tól a Venczel József körül szerveződő *Hitel*, 1942-től a *Termés* szellemi köre, a keresztényszocialista gyökerű hivatásrendi társadalomelméletek stb. – a világháború végén végérvényesen meghazudtolta a történelem.

Az életmű nem mitizálható

Mikecs László önelvű gondolkodó volt, erős kritikai szellemmel. Ezért sem tudományos életműve, sem személyisége nem mitizálható. Nincs és vélhetően nem is lesz olyan ideológia, amely ezt a torzó mivoltában is nagy-

szerű tudományos életművet és ezt az utópiáival együtt is éleslátó, kiváló személyiséget teljes egészében magáévá tehetné. A baloldalnak Mikecs mindig is túl jobboldali és elitista (erős és hiteles nemzeti elkötelezettség, a nemzetpolitika szolgálatába állított tudomány, az értelmiség társadalmi szerepének felértékelése, a két világháború közötti román nemzetépítő értelmiségi törekvéseket ért erős kritika stb.), a jobboldalnak és a történelmi egyházaknak pedig túl baloldali (a „minőség jegyében” megvalósuló „magyar szocializmus”, a Duna menti kis népek valódi sorsközössége, az elhibázott magyar nemzetpolitika bírálata, a magyar történelmi osztályokat és történelmi egyházakat ért kritika, plebejus népiesség stb.) marad.

Szakirodalom

BENKŐ Loránd

1948 Mikecs László: A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása. *Ethnographia* LIX. (1–4) 204–205.

CSIKESZ Ferenc

1982 Mít hagyott ki a cenzúra Mikecs László Csángókjából 1941-ben? *Confessio* VI. (2) 104–112.

GUNDA Béla

1987 Csángó monográfia. *Élet és Tudomány* XXXI. 1987. május 1. 2.

HALÁSZ Péter

2016 „Holt magyarok istápolója”. Száz esztendeje született Mikecs László. *Erdélyi Múzeum* LXXIX. (2) 127–139.

KÓSA László

1969 Mikecs László emlékezete. *Ethnographia* LXXX. (4) 624–625.

1989 Előszó. In: Mikecs László: *Csángók*. Optimum Kiadó, Budapest, I–XVIII.

1994 Mikecs László emlékezete. *Néprajzi Hírek* XXIII. (3–4) 90–91.

2003 Mikecs László élete és munkássága. In: *Uő: Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 424–442. [A tanulmány először, jegyzetek nélkül Mikecs László *Csángók* című könyve új, reprint kiadásának előszójaként jelent meg. Optimum Kiadó, Budapest, 1989. I–XVIII.]

MIKECS László

1940 *Románia. Útjegyzetek*. Bolyai Akadémia, Budapest

1941 *Csángók*. Bolyai Akadémia, Budapest [Reprint: 1989, Optimum Kiadó, Budapest. Kósa László bevezető tanulmányával.]

1943a A magyar önszemlélet változása. *Termés*. Nyár. 69–80.

1943b A Kárpátokon túli magyarság. In: Deér József – Gáldi László: *Magyarok és románok* II. Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, 441–507.

1944 *A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 171.) Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár [Első fejezete megjelent még: *Erdélyi Múzeum* 1944. (1–2) 52–88.]

MIKESY Sándor

1947 Mikecs László. *Magyar Nyelv* XLIII. (3) 239–240.

PÉTERFY Sarolt

2013 Jékely Zoltán és Áprily Lajos 1940 és 1946 közti levelezéséből. Közreadja Péterfy Sarolt. *Holmi* április. Online: <http://www.holmi.org/2013/04/jekely-zoltan-es-aprily-lajos-1940-es-1946-kozti-levelezesebol-kozreadja-peterfy-sarolt> [Utolsó megtekintés: 2017. nov. 2.]

2014 Zsoli Kolozsvariensis. Jékely Zoltán kolozsvári évei naplója és levelezése alapján. *Látó* január. Online: <http://www.lato.ro/article.php/Zsoli-Kolozsvariensis--J%C3%A9kely-Zolt%C3%A1n-kolozsv%C3%A1ri-%C3%A9vei-napl%C3%B3ja-%C3%A9s-levelez%C3%A9s-alapj%C3%A1n/2793/> [Utolsó megtekintés: 2017. nov. 4.]

SZABÓ György

1994 *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. Komp-Press Könyvkiadó, Kolozsvár

SZABÓ T. Attila

1945 Mikecs László 1917–1944. *Erdélyi Múzeum* L. (3–4) 226–227. [Megjelent még: Uő: *Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek III*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 515–516.]

VÍG Emese

2017 Eltűnt asszonyok nyomában. Gerlóczy Márton íróval beszélgettünk. *Új Magyar Szó* online portál. Szeptember 25. <http://www.maszol.ro/index.php/kultura/86325-elt-nt-asszonyok-nyomaban-gerloczy-marton-iroval-beszelgettunk> [Utolsó megtekintés: 2017. nov. 23.]

Képek

1. Mikecs László érettségi fényképe. Aszód, 1935. (Forrás: *Ethnographia* LXXX. 1969. 4. 624. Online: http://apps.arcanum.hu/app/ethnografia/view/Ethnografia_1969_080/?pg=643&layout=s – Utolsó megtekintés: 2017. nov. 2.)

2. Mikecs László feleségével és kislányával, 1943. augusztus 2. (Forrás: Asszony-sorsok. Jékely Mártát a „fénybe hozni.” Kolozsvári Rádió, 2017. május 24. Ferencz Zsolt műsora. Online: <http://kolozsvariradio.ro/2017/05/24/asszonyorsok-jekely-martat-a-fenybe-hozni/> – Utolsó megtekintés: 2017. nov. 2. Ezt a fényképet Halász Péter nemrég az Erdélyi Múzeumban közölte (Halász 2016/2. 139.), és 1943. augusztus 2-re datálta.)

3. Mikecs László feleségével, Jékely Mártával. (Forrás: Víg Emese: *Eltűnt asszonyok nyomában*. Gerlóczy Márton íróval beszélgettünk. 2017. szeptember 25. Online: <http://www.maszol.ro/index.php/kultura/86325-elt-nt-asszonyok-nyomaban-gerloczy-marton-iroval-beszeltunk> – Utolsó megtekintés: 2017. nov. 2.)

Calitatea ca valoare suplimentară. Despre metoda științifică a lui László Mikecs la o sută de ani de la nașterea acestuia

Cu ocazia aniversării a 100 de ani de la nașterea lui László Mikecs (1917–1944), cercetător al maghiarilor de dincolo de Carpați, studiul prezintă câteva aspecte ce definesc activitatea lui științifică (cele mai importante curente de gândire care l-au influențat, metodele folosite, importanța lucrărilor științifice etc.) precum și posibilele surse ale cercetării carierei și operei lui Mikecs.

Quality as Surplus Value. The Scientific Method of László Mikecs, Born a Hundred Years Ago

On the occasion of the 100 years anniversary since the birth of László Mikecs (1917–1944), a researcher of the Hungarians living beyond the Carpathians, the essay presents some of the aspects that define his scientific activity (the most important currents of thought that influenced him, the methods he used, the importance of his scientific works etc.), as well as the possible sources of researching Mikecs's career and oeuvre.

Fehér Anikó

Járdányi Pál népzenekutató munkássága és kidei gyűjteménye

„Hallgasd az előadóművészet mestereit a hangversenyteremben
és hallgasd népzeneink remekeit a falun...”

Járdányi Pál

Járdányi Pál (1920–1966) Erkel- és Kossuth-díjas zeneszerző, zenepedagógus, néprajzkutató, a 20. század egyik legjelentősebb népzenekutatója volt.

Nagyapja Paulovics József kántortanító, iskolaigazgató, apja Járdányi Paulovics István régészprofesszor. Maga Járdányi is Paulovics Pál néven született, 18 éves korában változtatta nevét Járdányira. Zenei tehetségére hamar fény derült, hegedűtanulmányait 1928-ban Rómában kezdte (apja egy évig ott volt régészeti tanulmányúton). Hazatérve Budapestre, Votisky Ilonánál folytatta a hegedülést, majd elkezdett zongorázni is. 1933-tól zeneszerzést tanult Bárdos Lajosnál. Gyermekkorától rajongott Bartók Béla és Kodály Zoltán műveiért. 1930-tól a ciszterciek Szent Imre Gimnáziumába járt, ahol tanára volt többek között Rajeczky Benjamin, a híres ciszterci pap és zenetudós, a későbbi kolléga. 1936-ban (16 évesen) felvételt nyert a Zeneművészeti Főiskolára, ahol Zathureczky Ede (hegedű) tanítványa lett, később Kodály Zoltántól zeneszerzést, Kósa Györgytől zongorát tanult. 1938-ban érettségizett, és zeneakadémiai tanulmányai folytatása mellett beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem néprajz szakára. Néprajzból 1942-ben diplomázott, egy évvel később pedig doktorált *A kidei magyarság világi zenéje* című disszertációjával. Ugyanabban az évben diplomázott a Zeneakadémián is.

Jelentős zeneszerzői és kritikusi, valamint tanári munkássága is. Zenekari és kórusműveiben gyakran használ fel népdalokat. Bartókot követi, amikor olyan műveket komponál, amelyekben már nem fedezhetjük fel az eredeti népi melódiát, de a darab hangulatából árad annak magyar

volta. Érdemes megjegyezni, hogy főként kórusművei közül jónéhány hever még kéziratban¹, nemrégiben megjelent néhány közülük.²

Életművének kutatója, Berlász Melinda szerint mintegy kétszáz kisebb-nagyobb írást hagyott hátra. A zenekritika egyik vezető egyénisége volt korában. „Nagy tehetségű, mély igazságérzettől, humanitástól sugárzó kritikái mintha egy csapásra a magyar zenekritika-történet legjelesebb hagyományaihoz való csatlakozást példáznák már a negyvenes évek első felében” (Berlász 2000: 11–12). Szakcikkeit, tanulmányait is érthetően, élvezetes stílusban, mégis választékosan fogalmazta meg. Népzeneudományi közléseihez is a zeneművész igényességével válogatta a kottapéldákat. Sosem volt bőbeszédű, a lényegre törekedett előadásában és írásaiban egyaránt. A magyar népdal vázát, szerkezetét, rendszerbe sorolásának logikus módját néhány sorban, néhány ábrával tökéletesen érzékeltetni tudta. Ugyanakkor minden szavából áradt a munkája iránt elkötelezett tudós, a tudományágát jól ismerő és óvó tanár szeretete. Elsősorban a *Forrás*, a *Szabad Szó*, a *Válasz*, a *Valóság*, a *Magyar Zene*, az *Új Zenei Szemle*, a *Magyar Rádió* és más lapok számára írt. A 60-as években ismeretterjesztő sorozata volt a Magyar Rádióban. Lényegre törő, gondolatébresztő szavai ma is megállják helyüket.

1946-ban a Zeneművészeti Főiskola tanára lett, szolfézst és zeneelméletet tanított. 1951-től Kodály mellett, később helyette népzénet is tanított. Fia, Gergely így ír édesapja tanári munkájáról: „[...] hamarosan ő lesz Kodály jobb keze: amikor a mester távol van, ő helyettesíti. Így a Zeneakadémia csaknem valamennyi hallgatója jár hozzá valamire. Ezért aztán a közelmúlt és a ma zeneéletének nagyjai majdnem mind a növendékei voltak. Megvanak még itthon az osztálynaplói, melyekben többek között Devescovi Erzsébet, Dobszay László, Durkó Zsolt, Eötvös Péter, Erdélyi Miklós, Frankl Péter, Kocsár Miklós, Kulka János, Kurtág György, Ligeti György, Lubik Hédi, Lukács Ervin, Pauk György, Pernye András, Peskó György, Peskó Zoltán, Petrovics Emil, Rados Ferenc, Sárosi Bálint, Szabó Helga, Szekeres Ferenc, Szokolay Sándor, Ujfalussy József, Vásáry Tamás etc. nevét találjuk.

¹ Járdányi Archívum.

² Kiadta a Móra Music 2016-ban: *A pap tánca – háromszólamú egyzenemű karra, Búcsú – kétszólamú egyzenemű karra, Hat virágének – kétszólamú egyzenemű karra, Két népdal – két- illetve háromszólamú egyzenemű karra, Kis, karácsonyi ének – négyzólamú egyzenemű karra, Midőn a Szűz magzatját – háromszólamú egyzenemű karra, Szegényy Zsuzsi a táborozáskor – háromszólamú egyzenemű karra.*

Nagyon szigorú, de igazságos tanár volt.” (Járdányi G. 1995: 8–14.) A Ze-neakademiáról 1959-ben távolították el, a Zathureczky Ede halálát követő tanári konferencián elmondott beszédéért. Kodály személyesen járt közbe a kor politikai vezetőinél a döntés visszavonása érdekében – sikertelenül.

Legjelentősebb zenepedagógiai munkája azonban, amelyben a láng-
lelkű pedagógus, a kvalitásos zeneszerző és a népzene kutató gondolkodásmódja leginkább összefonódik, a Sándor Frigyes – Járdányi Pál – Szervánszky Endre szerző-trió *Hegedűiskolájának*³ öt kötete. Muzsikások nemzedékei nőttek fel e munkán, ráadásul úgy, hogy nemcsak didaktikai elvek alapján csiszolták tudásukat, de értékes, alkalmas magyar zenét is játszottak. Ahogyan leánya, Zsófia írja: „Járdányi Pál hegedűpedagógiai munkásságáról igazán hiteles képet a Sándor-iskolában megjelent művei alapján alkothatunk” (Járdányi Zs. 2009: V).

1948-tól az ún. Kodály-csoport tagja, 1953-tól, azaz megalakulásától a Magyar Tudományos Akadémia Népzene kutató Csoportjának munkatár-
sa, majd 1960-tól osztályvezetője volt.

1953–54-ben írta meg Kodály megbízására híres *Törvénykönyvét*, melyben a népzenei lejegyzés „jogsabályait” foglalta össze. Pontosította, rendszabályokba foglalta, hogyan is kell helyesen lejegyezni, majd publikálni a magyar népdalokat. Afféle népzene lejegyzési helyesírási szótár ez, melyet Vikár László ismertet (Vikár 1992: 19–22). A *Törvénykönyv* ma is féltett kincse azoknak, akiknek van belőle eredetileg írógéppel írt, majd sokszorosított másolat. Az írásban Járdányi leszögezi az előjegyzések kiírásának módját, a kötőívek fajtáit, a szövegleírás módját, a változatköz-
lést és minden fontos tudnivalót, a legapróbb részletekre is figyelve.

Szeghalmi gyűjtés 1939

Járdányi legjelentősebb népzene kutatói működése a kidei terepmunka. Ezt azonban megelőzte egy a Békés megyei Szeghalmon tett látogatás, mely jelen tudásunk szerint első gyűjtése.⁴ 19 évesen, fonográffal érkezett a helyszínre. Az akkoriban a Pátria-felvételekkel elfoglalt Lajtha László

³ *Hegedűiskola* I–V. kötet. (Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1949–1953).

⁴ Szalay Olga említi egy 1934-es keltezésű levelezőlapot, ahol az akkor 14 éves Paulovics (alias Járdányi) Pál aláírása is szerepel egy gyűjtőút résztvevői között (Szalay 2004: 250).

irányította ide Kodály személyes javaslatára, ahogyan más kollégáit is, más helyszínekre, afféle *elögyűjtést* végezni, azaz körülnézni, megfigyelni mi is várható a vidéken, milyen a népzene-kincs, mire lehet számítani.

Járdányi Pál nemrégiben előkerült naplója⁵ némi segítséget ad a körülmények megismeréséhez. „Kodály kitüntetését meg kell nagyon becsülni, és rendes eredménnyel kell hazatérnem!” – írja a naplóban⁶. Majd részletezi az út eseményeit, leírja a nehézségeket és az adatközlőket is jellemzi. A fonográfot a Néprajzi Múzeum bocsátotta rendelkezésére, Kodály közbenjárására.

59 dallamot gyűjtött, 14 került fonográfra, ezek kettő kivételével megtalálhatóak a Néprajzi Múzeumban⁷. A többi, kitűnő helyszíni lejegyzéssel kéziratban a Járdányi Archívumban van.⁸ Itt még nem használ sor eleji előjegyzést, alkalmanként teszi ki a módosítójeleket.

Kidei gyűjtés 1941–1942

Járdányi népzene-kutató munkásságának gyöngyszeme ez az igen rövid idő alatt rögzített gyűjtemény, melyet a Borsa-völgyben fekvő Kide községben talált. A mű megjelent nyomtatásban még azévből a kolozsvári Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet gondozásában *A kidei magyarság világi zenéje* címmel.

„Észak-Erdély Magyarországhoz kapcsolása után, 1940-ben Kolozsvárott megalakult az Erdélyi Tudományos Intézet. Ez az intézet volt hivatott a magyarság- és nemzetiségtudományi feladatok ellátására. Az intézet létesítésével és szervezésével kapcsolatos teendőket a földrajztudós miniszterelnök, gróf Teleki Pál irányította. Ő nevezte ki az intézeti tanárokat.” (Vargha 1997: 5–6) Az intézet napi 1000 pengőt biztosított a munkára. Ez a térség egyébként akkoriban néprajzi szempontból teljességgel feltáratlan területnek számított.

⁵ Ezúton is köszönöm a Járdányi Archívumnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta az anyagot.

⁶ A napló a Járdányi Archívum tulajdona.

⁷ A fonográf-hengerek jelzete: MH_4342-4345.

⁸ Jelzet nélkül.

„A Borsa-völgyi kutatások kezdetekor még az a feltételezés élt a kutatókban, hogy a lefelé fekvő, legnehezebben megközelíthető falu, Kide társadalma, kultúrája is ezt a zártságot fogja tükrözni. Járdányi Pál népzenei kutatásai ennek ellenkezőjéről tanúskodtak. A szűkhatáru, ön-ellátásra képtelen falu lakói a 18. századtól fogva arra kényszerültek, hogy piacozással, fuvarozással, iparúzással toldják meg jövedelmüket, ami már korán hozzákapcsolta őket a környék, elsősorban a közeli Kolozsvár vérkeringéséhez. Épp a falubeliek gyakori idegenben való munkavállalása, városi kapcsolatai magyarázzák, hogy népzenei anyagukban alig akadt régies, csak a falura jellemző, annál több a városi eredetű, lokális jelleg nélküli zenei anyag. Ugyanakkor Kide népi kultúrájában számos archaikus vonás fellelhető, ami kedvezőtlen természeti adottságaival, szórvány helyzetével, rossz közlekedési viszonyaival magyarázható.” (Vargha 1997: 6)

A munka elsősorban négy helyszínen folyt: Kide (Chidea), Bádok (Bădești), Kolozsborsa (Borșa), és Csomafája (Ciumăfaia). De dolgoztak még néhány más helyszínen is, összesen mintegy tíz helységben.

Járdányi monografikus népzene kutató munkája mellett Veress Sándor és Volly István egyházi zenét gyűjtött, Vincze Lajos a pásztorok népzenejével foglalkozott. De mellettük gyűjtött itt még adatokat Vajkai Aurél (népi orvoslásról), Szűcs Sándor (néphitről, népszokásról), Szendrey Ákos (kalendáris népszokásokról), Bónis György (jogszokásokról), K. Kovács László (tejvaráslásról, juhásatról, közlekedésről, teherhordásról, jeladásról, a családi történeti tudatról), Lajos Árpád (gyermekjátékokról) és Tagán Galimdzsán (állattartásról) is.

Volly fonográfus gyűjtéséből négy hengert⁹ őriz az Országos Széchenyi Könyvtár. Ezek a hengerek nem tartalmazzák az adatközlők adatait. E dalok előadásmódjából következtethetünk arra az éneklési stílusra, amivel Járdányi találkozhatott Kideben. Az alig huszoneves fiatalembert tisztelték, becsülték a kidei lakosok.¹⁰

Járdányi munkája népzenei monográfia, ő maga szociológiai szemléletűnek tartja. De ezt állítja róla Dincser is, a Néprajzi Múzeum megbízott

⁹ Kide I. Volly-hagyaték, fonográfhengerek, Fo-13, Kide II. Fo-14, Kide III. Fo-15.

¹⁰ Én magam is ellátogattam nemrégiben a faluba. Érdekes módon a találomra megszólított falubeliek valamennyien tudták, kiről kérdezek. Elirányítottak a falu legöregebb emberéhez. Jakab András elmesélte, hogy édesapja is énekelt a fiatal tanárnak, aki szorgalmasan jegyzetelte, amit hallott. Mikor elmondtam neki, hogy Járdányi igen fiatalon távozott az élők sorából, csak ennyit mondott: *A jók mind hamar elmennek...*

igazgatója: „Járdányi érdeklődése tehát zenei, szempontja szociográfiai, módszere statisztikai” (Dincser 1943: 124–125). Szerinte ezt a munkát csak egyetlen hasonló méretű mű előzi meg, Vargyas Lajos Áj faluban végzett gyűjtése, amely 1941-ben látott napvilágot (Vargyas 1941).

Járdányi Pál 1941 és 1942-ben összesen mintegy három hónapot töltött a faluban: 1941 nyarán öt hetet, telén két hetet, 1942 nyarán három hetet, őszén két hetet. Egy, Volly István által közölt rövid ismeretterjesztő írásból tudjuk (Volly 1941: 4–7), hogy már az első héten összegyűlt mintegy 700 dallam. A szám aztán közel ezerre bővült hamarosan. (A dalok végleges száma a gyűjtés végeztével 1969 lett.) A faluban „nótás tanár úr”-ként emlegetett fiatalemberről szóló esszéjében leírja Volly, hogy a falu népe nagyon szerette Járdányit. Olyannyira, hogy megállították az utcán, újabb és újabb dalokat hozva neki.

A monográfia megjelenése a magyar népzene tudományban

Az első jelentős, a műfaji követelményeknek megfelelő monografikus mű tehát Vargyas Lajos munkája: *Áj falu zenei élete* (Vargyas 1941). Járdányi ezt a munkát nagy örömmel fogadta, ismertette a *Magyar Zenei Szemlében* (Járdányi P. 1942: 125–127). Egyetlen hibáját említi: sajnálja, hogy nem közöl több számszerű adatot, melyekkel falvak közti összehasonlításokat el lehetne végezni. A hatalmas munka a mai napig is az egyik legjelentősebb alkotása a monografikus szemléletű népzene gyűjtésnek és -kiadásnak. Járdányi számára ez volt a példa.

Vargyas és Járdányi munkáit megelőzte néhány jóval kisebb terjedelmű és pontosságú, de mégiscsak említésre érdemes munka.

Az elsőt Almási István ismerteti és adja közre elsőként (Almási 2009). Kocsis Lajos a kolozsvári Református Kollégium VII. osztályos diákjaként, Seprődi János tanítványaként iskolai díjat nyert 1910–11-es népzenei gyűjtésével. A dolgozatot maga Seprődi bírálta. A tanulmány címe: *Felsőtők és vidéke szöveg nélküli népzenejének ismertetése* (Almási 2009). Kocsis Lajos a Kolozs megyei Felsőtökön¹¹ született 1892-ben, és korai elődjének tekinthető a mai ún. táncmuzika zenészeknek, akik falun tanul-

¹¹ Ma Magyarszarvaskend része.

ják a muzsikálást, majd azt bemutatják olyan közegekben, ahol ez a stílus már nem élő hagyomány. Kocsis Szalontai János primástól gyűjtött. Ezen alkalmak egyikén találkozott az akkor 13 esztendőes esztényi Csoma Ferencel (1898–1981), aki szintén hegedült és jelen volt a közös munkánál. Kocsis mindössze 24 évesen az I. világháborúban esett el.

Csomától gyűjtött jóval később, 1978-ban Almási, a Kocsis által lejegyzett dallamokra való rákérdezéssel. „Csoma 1911 elején, tizenhárom éves korában Alsótőkön találkozott volt Kocsis Lajossal annál a Szalontai Jánosnál, akire az ifjú népzene gyűjtő mint legtöbb adatának forrására hivatkozott. Az a mozzanat is fölelevenedett a hajlott korú esztényi muzsikusi emlékezetében, hogy Kocsis, miközben a népi táncdallamokkal ismerkedett, viszonzásul keringőkre tanította Szalontait” (Almási 2009: 157). Íme a stílusok, zenei irányzatok keveredése! (Érdemes megjegyezni, hogy sem Csoma Ferenc, sem Szalontai János nem volt cigány származású.)

A gyűjtemény lassú csárdásai közül „[...] az 1–2. és a 4–5. sz. »jajnáta« típusú dallam szöveggel énekelt változatait három évtizeddel később Járdányi Pál a Felsőtők vidékétől nem messze fekvő (Borsa-völgyi) Kidében jegyezte le” (Almási 2009: 158). Csoma ugyanis gyakran járt muzsikálni a környező falvakba. Gyűjtött tőle Kallós Zoltán is. Az ezen eseményen jelenlévő Sebő Ferenc népzeneész, népzenekutató leírásából tudjuk, hogy Kallós kérdése nyomán kiderült, az idős zenész emlékezett Járdányira. Sőt arra is, hogy annak idején Szalontaitól pénzért tanulhatott nótákat. Azt is megtudhatjuk itt, hogy Járdányi kérte Csomát, hogy menjen Budapestre hangzó felvétel készítése céljából, ami aztán nem valósult meg (Csinta 2016: 116).¹²

Időrendben a következő az *Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete* (Elek et al. 1936: 104–116) címmel megjelent szociográfiai munka, mely egy-egy kihajtható térképpel, illetve grafikonnal, valamint számos illusztrációval jelent meg, tíz szerző műveként, gróf Teleki Pál előszavával 1936-ban. A tudomány ezt tekinti az első népzenei monografikus munkának. Kemse ma is létező település, a határ mentén, Baranya megyében. A mű népzenei része Kerényi György munkája *Zenei műveltség Kemsén* címmel. Hat dallamot közöl (kottával), melyek közül kettő új stílusú, egy német–magyar–horvát keverék, három pedig műzenei átvétel.

¹² Az írás Sebő Ferenc rádióműsorának részletét mutatja be.

Vincze Lajos 1939-ben jelentette meg írását szülőfaluja, a bihari Erdőgyarakhoz közeli település, Sitér dallamvilágáról (Vincze 1939: 273). Az írásban beszámol a szerző a falu zenei életéről. Az alkalomhoz nem kötött dalokat Bartók rendszere alapján A, B és C¹³ osztályokba sorolja.

Vincze rendszere zene- és szövegalapú, valamint néprajzi rend egyben. Minden dalhoz rövid ismertetést ad, hangsoráról, zenei jegyeiről is ír. Ismertetést ad a hangszeres dallamokról, azaz a tánczenéről is. Említi az egyetlen megtalált hangszert, az itt tamburának nevezett citerát. Leírja a hangszer szerkezetét és szól a faluban meglévő népi vonós zenekarról is. Megemlíti a fúvószenekart is. A mű szerkezete és zenei meglátásai kitűnőek, csak sajnálhatjuk, hogy nem kimerítőbb és nem mutat be több dallamot.

Lajtha László szintén az 1940-es évek elején kezdte gyűjtő munkáját a Mezőségen és Székelyföldön, később a Dunántúlon. A művek az 1950-es évek elején jelentek meg. „E száz és egynéhány dallam arra sem elég, hogy az itt közölt széki gyűjtést monográfiának nevezhessem. Kötetem kizárólagos célja a teljes tudományos hitelű anyagközlés” – írja saját munkájáról Lajtha (Lajtha 1954: 4). Mindennek ellenére a kötetek tudománytörténeti és anyagközlési szempontból egyaránt pótolhatatlanok és alapvető jelentőséggel bírnak.

Halmos István a szatmári Kérsemjénben végzett gyűjtése (Halmos 1959) kandidátusi disszertációja lett, melynek védésére 1960. június 24-én került sor. A bíráló bizottságban, melynek elnöke Kodály volt, mások mellett Járdányi Pál is helyet foglalt. Az opponens Vargyas Lajos volt, aki többször és határozottan hasonlította össze Halmos munkáját Járdányival, mint követésre méltó elődével.

A kidei kötet rendszere

A kidei kötetben Járdányi már egyfajta rendszerben közli a dalokat. A rendszer a népdalszerű daltól halad a népdalszerűtlen felé, azaz a falusiastól a városias felé.

¹³ A: régi stílus, B: új stílus, C: vegyes osztály.

	Dallam osztályok	Dallamok száma	Variánsok száma
I.	Pentatónia, ereszkedő szerkezet	21	74
II.	Jaj-nóták és hasonló dallamok	12	35
III.	Pentatónia, visszatérő szerkezet	50	100
IV.	Kevert pentatónia, visszatérő szerkezet	37	73
V.	Egyházi hangnemű népdalok	37	58
VI.	Dúr-moll, népdalszerű ritmus, visszatérő szerkezet	116	217
VII.	Dúr-moll, népdalszerű ritmus, visszatérő szerkezet nélkül	57	113
VIII.	Dúr-moll, rubato, nemhallgató típus	39	69
IX.	Dúr-moll, népdalszerűtlen ritmus, visszatérő szerkezet	118	210
X.	Dúr-moll, népdalszerűtlen ritmus, visszatérő szerkezet nélkül	152	257
XI.	„Hallgató”	208	309
XII.	Romános	19	57
XIII.	Idegyszerű	97	124
	Összesen	963	1696

A kötet több szempontból is vizsgálja a dalokat:

I. Zenélés külső formái, alkalmak

(Bál, ahol pl. Csoma is muzsikál, vasárnapi tánc, kaláka, aratáskezdő, kocsmá, fonó.)

II. Dalok zenei elemzése

(Nem egységes alapú rendszer. Zeneileg a stílus az alap, azaz hasonlóak kerülnek egymás mellé. Legősibbtől a legsilányabb felé, népiből a városi felé halad.)

III. Dalterjedés

Ugyanaz a helyzet mint Ájban – állapítja meg Járdányi. A fő terjesztő közegek az iskola, a bibliakör, különféle színdarabok előadása, a dalárda, a levante egyesület, a kereskedők megjelenése, a szomszéd falu, a katonaság, a város, jelen esetben Kolozsvár hatása, útközben felszedett dalok stb.

IV. Variálás

A dalok variálódnak kor, nem, társadalmi réteg szerint.

V. Személyek szerinti vizsgálat

Jellemzi, ismerteti adatközlőit név szerint is. Korosztályos zenei közeparányos kiszámításra is tesz kísérletet, bonyolult számítással megadja mely adatközlőnek mennyire régies vagy vegyes a dalrepertoárja.

A kidei dalokból egy válogatást vegyeskarra dolgozott fel *Négy kidei népdal* címen, 1951-ben.

Homoródszentpáli gyűjtés 1942

Járdányi már idézett naplójából kiderül, hogy 1942. július 18-án és 19-én Homoródszentpálon gyűjtött. Járdányi gyűjtő füzetében tíz dallamot találunk e helységről. Itt szintén az előjegyzés megadásával írta le a dalokat. Értékes, főként régi anyagot talált a faluban. Összesen három adatközlőtől gyűjtött, két nőtől és egy férfitől, valamennyien középkorúak voltak.

Tömörkényi gyűjtés 1952

Bár az 1952-es naptárban¹⁴ nincs tömörkényi útra való utalás, de mivel január 31. és február 11. között más bejegyzés sincs, elképzelhető, hogy Járdányi ebben az időben valóban a Csongrád megyei Tömörkényen gyűjtött. A Néprajzi Múzeumban találtunk mintegy 14 támlapot, ezek között

¹⁴ A Járdányi Archívum tulajdona.

két régi rétegű, tíz új stílusú dallal, valamint két olyan lapot, mely első sorok leírásával mutat műzenei eredetű, nóta feljegyzéseket, összesen hat dallamra utalva. (Ez a kis adat is a monografikus – szociológiai szemléletére utal.) Amikor még csak a támlapokat ismertem, elképzelhetőnek tartottam, hogy énekeseket hoztak fel Budapestre, és itt rögzítették dalaikat. Ám amikor a kezembe került a lejegyzéseket tartalmazó füzet¹⁵, mintegy 62 dallal különböző adatközlőktől, véleményemet korrigáltam. Az anyag minőségéből, az adatközlők sokaságából, a lejegyzés formájából gondolhatjuk azt, hogy Járdányi nagy valószínűséggel a helyszínen, azaz Tömörkényben rögzítette írásban a dalokat.

Turai gyűjtés 1952

Nem tudjuk pontosan, hogy járt-e Turán Járdányi. Naplójából nem tűnik ez sem ki, ám más esemény sincs e napra (július 22.-re) feljegyezve. (Meg kell jegyezni, hogy az első dal felett 1952, a második felett 1951 áll, mindkettő júl. 22-i dátummal. Feltételezésem szerint 1952 a pontos adat.) Azt, hogy Járdányi mégis járt a helyszínen, erősíti egy rövid megjegyzése a gyűjtőfüzetében¹⁶, melyet az egyik dal után írt: *Sokan ismerik*. Ebből arra következtethetünk, hogy ismerte a helyszínt, ott volt, azonban csupán két énekesre koncentrált, vagy ennyire futotta a röpké egynapos gyűjtési időből. A megtalált 14 dallam tartalmaz köszöntőket és gyermekjátékdalokat is, de nóta is akad köztük. A játékok leírását is közli Járdányi, vannak utalások a táncra is.

Járdányi népzenei rendszerei

„Gyűjtés, lejegyzés, elemzés, rendszerezés [...]” – foglalja össze a munka fázisait egyik utolsó tanulmányában. (Járdányi P. 1965b: 287) Népzene-kutatói gondolkodása alapvetően rendszerező. Minden útján igyekezett a lehető legtöbb dallamot felgyűjteni, és rákérdezett a népdaltól eltérő dal-
kincsre is. Életműve több rendszert is tartalmaz, ezek között van a teljes

¹⁵ A Járdányi Archívum tulajdona.

¹⁶ Járdányi Archívum.

magyar népdalkincsre vonatkozó, és vannak részterületeket felölelő, az adott anyag igényeihez alkalmazkodó rendszerek. (A *Magyar Népzene Tára* alkalomhoz kötött dallamokat tartalmazó I–V. kötetei, vagy a kidei rendszer.)

1. 1943: Első rendszerezési kísérlet: A kidei magyarság világi zenéje.
2. 1951: *A Magyar Népzene Tára I. kötet: Gyermekjátékok*. Szerkesztette: Kerényi György. Rendszerezés: Járdányi Pál.
3. 1959: *MNT IV. kötet: Párosítók*. Főmunkatárs, bevezető: Járdányi Pál.
4. 1958–1960: Kodály megbízása: új rendszer kikísérletezése (Járdányi Pál, Olsvai Imre, Sárosi Bálint, Vig Rudolf, Rác Ilona).
5. 1961: *Magyar Népdaltípusok I–II*. (A III. kötet Kerényi György munkája: Népies dalok).
6. 1966: *A Magyar Népzene Tára V. kötet: Siratók*. Lektor, rendszerező: Járdányi Pál (Földrajzi rendszer.)
7. 1965: „Pozsonyi” típus jegyzék¹⁷, majd:
  - 1973: *A Magyar Népzene Tára VI. kötet: Népdaltípusok I*. sajtó alá rendezte Járdányi Pál és Olsvai Imre.
  - 1987: *A Magyar Népzene Tára VII. kötet: Népdaltípusok II*. Járdányi Pál rendszerében szerkesztette (és a bevezető tanulmányt írta) Olsvai Imre.

Járdányi 1961-ben megfogalmazta, milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie a jó rendnek: egységes elvű, alapvetően dallami (mert a dal-
lam maradandóbb mint a ritmus), és nem szótárszerű (Járdányi P. 1961b: 139–142).

A *Magyar népdaltípusok* kötetei (Járdányi P. 1961a) a mai napig alapvetőek a népzenei ismeretterjesztésben. Járdányi kijelenti az előszóban, hogy az elsősorban népszerű gyűjtemény kíván lenni, de tudományos igényekkel. Mintegy 50-60000 dallamból válogatott, mert „a nagy számok törvényei igazabbak, megbízhatóak” (Járdányi P. 1961a: 7.) A legtipikusabb dallam a legszebb, és a szebb változat él tovább. Minden magyar népdaltípust közread, kivéve az akkord funkciókat, harmónia váltásosakat.

---

¹⁷ Az International Folk Music Council (IFMC, mai nevén ICTM (International Council for Traditional Music) 1964-es budapesti konferenciája után egy évvel Pozsonyban rendeztek egy tudományos ülést, amely kifejezetten a rendszerezésről szólt. Járdányi itt mutatta be rendszerét.

A dallamok rendezése zenei sajátosságai szerint történik. A könnyebb énekelhetőség kedvéért C alapra rendezve adja közre a dalokat. Dalcsokokat is közöl, mert ezt zeneszerzői feladatnak tartja. A dallamok közlése tehát a dallamvonalak alakulásán, azaz az egymást követő dallamsorok magassági viszonyán alapul. A kötet felépítése:

I. A kezdő sor magasabb a zárósornál

A. Magasan járó kezdő sor

1. Az előtag végig magasan jár

a)-b) A kezdő sor vége emelkedik, lejt

2. Az előtag vége a mélybe hajlik

B. Magasan és mélyen járó kezdő sor

C. Középen ill. mélyen járó kezdő sor

II. A kezdő és a záró sor azonos

A. A 2. sor magasabb az 1.-nél

1. Kis ambitusú kezdősor

2. Nagy ambitusú kezdősor

B. A 2. sor azonos az elsővel.

Az I. kötet a régi réteget, a II. kötet az új stílust, a III. kötet a népies dalokat mutatja be Kerényi György szerkesztésében.

Járdányi rendje három tekintetben hozott döntő és sok kérdést megválaszoló változást:

1. elválasztotta a dallamközlés rendjét a lexikális mutatóktól,

2. a rend vázát a típusokra, nem az egyes változatokra helyezte,

3. a nem négysoros és egyéb C-osztályos¹⁸ dallamokat magasságvizszojaik alapján a négysoros típusok közé illesztette (Olsvai 1979: 69–84.).

Szőke Péter (1910–1994) ornito-muzikológus némiképp támadja Járdányi rendszerét. Nem tartja végleges és jó megoldásnak ezt a rendszert, és nem örül, hogy csak hibátlan, szép dalokat közöl (Szőke 1964: 51).

Járdányi Pál a kort meghazudtoló éleslátására nemcsak a kidei „zenei középarányosok” számbavétele a példa, de az akkor Magyarországon meglévő első, még kezdetleges számítógépet is fel akarta használni a népdalok rendszerezésére. Az IFMC 1964-es konferenciájának kapcsán munkatársaival, Csébfalvy Miklóssal, Havass Miklóssal és Vargyas Lajossal

¹⁸ A bartóki „vegyes” osztály.

megjelentetett egy tabukat döntögető, számos lényeges újdonságot rejtő tanulmányt *Népi dallamok számítógépes elemzése* címmel (Csébfalvy et al. 1965: 253–257). A számítógép használatának ötlete egyébként alapvetően Vig Rudolfé volt, aki „[...] 1964-ben kezdi el a népzenei művek gépi adatfeldolgozását. Jelentős vállalkozásnak tekintette, hogy elkészítse a nyomtatásban megjelent 10 000 magyar népdal sokszempontú elemzését, feldolgozását, osztályozását, besorolását, kategorizálását, - különböző (földrajzi, időrendbeli), dallam- és szövegszerkezetbeli, ritmikai és dallami, szokásokhoz fűződő, szövegtartalmi sajátosságok alapján. Módszeresen és úttörő lelkesedéssel készül erre a feladatra.”¹⁹ A nemzetközi konferencia után készült televíziós beszélgetésen, melyen Kodályon és Járdányin kívül egy amerikai és egy orosz professzor: Willard Rhodes (1901–1992), a New York-i Columbia University professzora, Kodály után az IFMC elnöke és Viktor Belaiev (1888–1968) professzor, a moszkvai Művészettörténeti Intézet tagja vettek részt. Kodály itt kijelentette: „Azt látjuk, hogy a világ egyre kisebbedik, ami egyik országban folyik, ugyanazt csinálják a másokban, s ez kedvező kilátás a jövőre a jobb megértés és az egymás segítése tekintetében. A népzene kutatás olyan, hogy azt egyes emberek nem végezhetik. A legközelebbi lépés az legyen, minden nemzet, amennyiben még nem adta ki, kiadja népzenei anyagát, vagy legalább olyan jegyzéket készítsen a már kiadottakról, ami könnyen áttekinthető, s akkor kezdődhetik meg a tulajdonképpeni összehasonlító munka” (*Széljegyzetek* 1964).

Járdányi kidei gyűjteménye példaként állt és áll a kutatók előtt. Népzenei rendszere egy kor lenyomata, az adott időszak minden népzene tudományos tudását egybefoglalva alkotta azt meg.

Bónis Ferenc emlékezéséből tudjuk, hogy Kodály tanítványainak egyszer ezt mondta: „[...] számára minden tan elfogadható, ha kérdéssel végződik. Vagyis nem hitt az egyszer és mindenkorra érvényes tudományos tételekben, a megfellebbezhetetlen »kijelentő mondatok« örökkévalóságában, a tudományos dogmákban” (Bónis 2015: 168).

Két tudománytörténetileg jelentős mű is így végződik: Járdányi Pál népzenei rendszere, valamint Dobszay László és Szendrey Janka *Típusrendje*. Dobszayék munkájának lezárása ez: „Járdányi rendjének concep-

¹⁹ <http://users.atw.hu/sarganefejejcs/emlektablak/vigrudolf.html>

cióját tizenöt év távlatából is értékelni tudjuk – noha immár nem kész megoldásnak, hanem nagyszabású és merész kezdeményezésnek tekintjük. [...] munkánk [...] azt az igényt kívánja jelezni, hogy népzeneünket legnagyobb összefüggő egységeiben lássuk. A további kutatás bizonyára át fog lépni rajta – s ez lesz a könyv legfőbb eredménye.” (Dobszay–Szendrei 1988: 43.)

Járdányi ezt írja: „A teljes tévedhetetlenség [...] nem velejárója rendünknek” (Járdányi 1965a: 20).

Meggyőződése, hogy csak a legnagyobbak fogalmaznak így.

Szakirodalom

ALMÁSI István

2009 *A népzene jegyében. Válogatott írások.* Európai Tanulmányok Alapítvány Kiadó, Kolozsvár

BERLÁSZ Melinda (szerk.)

2000 *Járdányi Pál összegyűjtött írásai.* MTA Zenetudományi Intézet, Budapest

BÓNIS Ferenc

2015 Kodály tanulmánya, „A magyar népzene”. Együtműködésünk Vargyas Lajossal a mű végső formájának kialakításában. in: Vargyas Gábor (szerk.): *VL 100. Tanulmányok Vargyas Lajos születésének 100. évfordulójára.* L'Harmattan Kiadó, Budapest,

CSÉBFALVY Károly et alii

1965 Systematization of Tunes by Computers. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* VII. (1/4) (The Present Volume Contains the Papers Read at the International Folk Music Council (IFMC) Conference Held in Budapest in August 1964.) 253–257.

CSINTA Samu

2016 *A lélekmentő. Kallós Zoltán első kilencven éve.* Hagyományok Háza, Budapest

DINCSÉR Oszkár

1943 Járdányi Pál: A kidei magyarság világi zenéje. *Néprajzi Értesítő* 35. (2) 124–125.

- DOBSZAY László – SZENDREI Janka
1988 *A magyar népdaltípusok katalógusa. Stílusok szerint rendezve.*
MTA Zenetudományi Intézet, Budapest
- ELEK Péter et alii
1936 *Elsülyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete.* Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Bt., Budapest
- HALMOS István
1959 *A zene Kérsemjénben.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- JÁRDÁNYI Gergely
1995 Édesapám, Járdányi Pál. *Muzsika* XXXVIII. (3) 8–14.
- JÁRDÁNYI Pál
1942 Vargyas Lajos: Áj falu zenei élete. *Magyar Zenei Szemle* II. (4) 125–127.
1959 Hogyan kell magyar zenét előadni? *Parlando.* (2) 12–14.
1961a *Magyar népdaltípusok I–III.* Akadémiai Kiadó, Budapest
1961b A magyar népdalok rendje. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Közleményei* XVII. (1–4) 139–142.
1965a Tapasztalatok és eredmények a magyar népdalok rendszerezésében. (IFMC előadás 1964. aug. 17–25.) *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Közleményei* XXI. (1–4) 17–20.
1965b Experiences and Results in Systematizing Hungarian Folk-Songs. *Studia Musicologica* VII. 287–292.
- JÁRDÁNYI Zsófia
2009 *Járdányi Pál hegedűpedagógiai munkássága.* DLA dolgozat. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Doktori Iskolája http://docs.lfze.hu/netfolder/public/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/jardanyi_zsofia/disszertacio.pdf
- LAJTHA László
1954 *Széki gyűjtés.* Zeneműkiadó, Budapest
- OLSVAI Imre
1979 Magyar népzenei rendezőmunka 1975-ig. *Ethnographia* 90. (1) 69–84.
- SZALAY Olga
2004 *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- Széljegyzetek...*
1964 *Széljegyzetek a muzsikáról* (Televízió műsor) Magyar Televízió. 1964. 08. 25. Műsorvezető: Sebestyén János

SZÓKE Péter

1964 A meggondolkodtató szlovák népzene kutatás. *Magyar Zene* V. (1) 46–76.

VARGHA László

1997 *Kide és a Borsa-völgy népi építésze*. Feldolgozta, sajtó alá rendezte, a bevezető és összegző tanulmányt írta H. Csukás Györgyi – Kecskés Péter. *Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 11*. Szentendre

VARGYAS Lajos

1941 *Áj falu zenei élete*. A Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete, Budapest

VIKÁR László

1992 Járdányi Pál »Törvénykönyv«-e. *Magyar Zene* XXXI. (1) 19–22.

VINCZE Lajos

1934 Siter község énekkultúrája. *Hitel* 4. (4) 273–280.

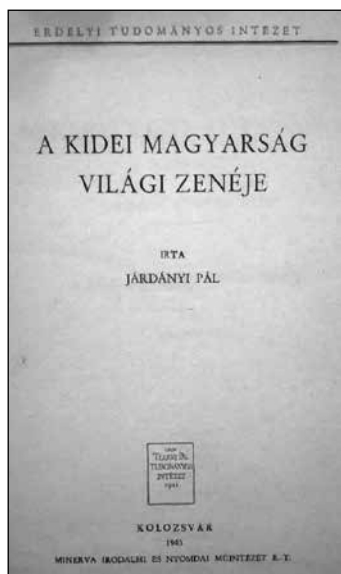
VOLLY István

1941 Hány dal van egy erdélyi faluban? *Éneklő Ifjúság*. szeptember. 4–15.

Képek

1. Járdányi Pál

2. A kidei magyarság világi zenéje

9. 52. 54. 90
V. 115.

TÖMÖRKÉNYI (Csonrad - m.)
Fábián Istváné 58 c.
Gy: Járdányi Pál 1952 febr.

Gusto, (♩ = oca. 60.)

Szűzsdé felől, Szűzsdé felől, jön egy fekete felhő,
S az ősi kany, s az ősi kany, mert megver a nagy víz,
Ami ottok, az az nagy, az a nagy sajnó nagy,
Most kider, hogy most sajnó, a szentem elhagyott.

1) Ha beenged, ha beenged, a lakom szobájába,
Kéülök a, kéülök a csófa asztalára,
Vallamra, hajlák a a fejét, el ve felestem a renet,
Ve feje csóvala kisanyaglom, nem foglak elfeledni.

3. Tömörkényi gyűjtőlap

Activitatea etnomuzicologului Pál Járdányi și cercetările sale din Chidea

Prezentul studiu prezintă activitatea lui Pál Járdányi, unul dintre cei mai însemnați cercetători din secolul 20. Ca tânăr, elev al lui Kodály, a efectuat mai multe cercetări. Cea mai importantă este cea din Chidea, în anii 1941–1942, care i-a stat la baza lucrării de doctorat. Totodată, studiul prezintă cele mai importante contribuții ale lui Járdányi la dezvoltarea etnomuzicologiei.

The Activity of Ethnomusicologist Pál Járdányi and His Research in Chidea

The present study presents the activity of Pál Járdányi, one of the most important ethnomusicologists of the 20th century. As a student of Kodály, he made several collecting trips. The most important of these was the collecting in the village of Chidea (Cluj County), in 1941–1942, which was the base for his doctoral dissertation. His method in folk music systematization determined the development of Hungarian ethnomusicology.

András Andrea

Hegyi István életpályája (1914–2004)

A mi dalaink című ifjúsági daloskönyv először 1936-ban jelent meg Kolozsváron az *Ifjú Erdély* kiadásában. Ezt követően még hét kiadásban közölték, az első hat kötetet Bereczky Sándor, az utolsó kettőt Szöllősy András zeneszerző szerkesztette. A köteteket évente bővítették, javították, növelve példányszámukat is. Az első kiadás 70 népdalával szemben a hetedik kiadásban már 230 népdal szerepelt, az eredeti 2000-es példányszám a hatodik kiadás esetében elérte a 19000-et.¹ A kiadók céljuknak tekintették, hogy az ifjúsággal megismertessék az egész magyar népdalvilágot, „mindegyik típusból a legismertebbeket és legszebbeket bemutatva”². Az 1941-es hatodik kiadásban ekképpen vélekednek a szerkesztők: „Sohasem támadtuk a divatos és sokszor magyartalan dalok semmiféle fajtáját. Igazi népdalaink dinamikus erejének kell azokat kiszorítania. Hisszük, hogy előbb utóbb meg is teszik ezt a szolgálatot a mi dalaink.”³ Ahogyan *A mi dalaink* megtette a neki szánt szolgálatot a magyar ifjúság körében, úgy Hegyi István is élete végéig szolgálta híveit, egyre inkább erősítve bennük a magyarságtudatot. Miért fontos Hegyi Istvánról beszélnünk, ki volt ő, és milyen sajátosságokat hordoz életútja? Miért kell megemlítenünk *A mi dalaink* című ifjúsági daloskönyv kapcsán?

Neve már-már feledésbe merült, élete eseményeit, fordulópontjait, lelkési pályáját, néprajzi érdeklődését, a múlt megpróbáltatásait már csak családja emlékeiből tárhatjuk fel. Fia, Hegyi Sándor nyugalmazott református lelkész mesélt édesapja életpályájáról, annak szépségeiről,

---

¹ Elektronikus elérhetőség: [http://lexikon.kriterion.ro/szavak/634/\(utolsó megtekintés: 2017. október 22.\)](http://lexikon.kriterion.ro/szavak/634/(utolsó%20megtekintés:2017.%20október%2022.)).

² Az 1940-es, ötödik kiadás leírásának elektronikus elérhetősége: <https://antikva.hu/erdely/a-mi-dalaink-ifjusagi-daloskonyv-16> (utolsó megtekintés: 2017. október 22.).

³ Az 1941-es, hatodik kiadás leírásának elektronikus elérhetősége: <https://moly.hu/konyvek/bereczky-sandor-szerk-a-mi-dalaink> (utolsó megtekintés: 2017. október 22.).

nehézségeiről. A szakirodalom eddig kevés információt közölt Hegyi István, az egykori udvarhelyszéki református lelkész és esperes életútjáról. Életpályájának bemutatásakor leginkább a fia által elhangzott emlékek, történetek állnak rendelkezésünkre.

Hegyi István 1914. szeptember 7-én született Székelypeteken (Petecu, Hargita m.). Apja, Hegyi Péter siklódi földműves családból származott, ám ő református lelkészi pályára tért. Édesanyja Gyarmathy Mariska, udvarhelyi polgári család sarja. Öten voltak testvérek, közülük három fiú lelkész lett. Hegyi István székelypetki évei alatt egy buzásbocsárdi tanítói családba nősült, 1938-ban feleségül vette Técsi Irént. 1939-ben megszületett első gyermekük, aki pár hónapos korában elhunyt. 1940–1952 között hat gyermekük született, akik közül három fiú a lelkészi pályára tért, ároni papi családnak nevezik magukat, a *Hegyi klánnak*.⁴ A Hegyi Sándorral való beszélgetésből kiderült, hogy Hegyi István négy unokája szintén a református lelkészi pályát választotta.

Tanulmányok, lelkészi pálya

Az elemi iskolát szülőfalujában, Székelypeteken járta. Ezt követően Székelyudvarhelyre került, majd Kolozsvárra, ám román tudás hiányában nem sikerült az abszolváló vizsgája, így tanulmányait Székelyudvarhelyen folytatta egy román gimnáziumban. Kolozsvári évei alatt önképzőkörbe járt. 13 éves korában meghalt édesapja, ezt követően édesanyja a nagyenyedi kollégiumba küldte. Itt komoly iskolai légkör vette körül, elhivatott tanárok tanították, erősítve benne a magyarságtudatot. 1932–1936 között a kolozsvári református teológián tanult. Ezen évei alatt számos szakmai kapcsolata született. Takács Évának adott interjújában szellemi apjának nevezi Ravasz Lászlót, Tavaszgy Sándort, Imre Lajost (Takács 2003: 4).

Fiatallélekként Szamosújvárra került, a Rózsa Sándor-féle börtön javítóintézetében hirdetett ígét. Majd utazólelkésznek állt, mint az IKE ifjúsági utazótitkára más-más gyülekezeteket keresett fel a szórványvi-

⁴ Keszeg Vilmos és Becze Márta is említést tesz a lelkészi hivatás apáról fiúra való öröklődésről: „E pálya »utasait« az erős, gyakran apáról fiúra, mesterről tanítványra szálló szereptudat jellemzi” (Keszeg–Becze 2001: 15).

déken, Hunyad és Alsó-Fehér megyében.⁵ Ekkor lehetősége nyílt jobban megismerni a szórványvidék mindennapjait. Fia említést tesz arról, hogy nemcsak ígét hirdetett, hanem gyakran foglalkozott a gyerekekkel, a falvakat összejárva sokszor készített leírást róluk. 1938-ban Székelypetek meghívta lelkészének. 1959-től 1984-ig Székelyudvarhelyen szolgált. A hatvanas évek elején megválasztották esperesnek, majd 1973-ban ismét. 1984-ben nyugdíjba vonult, ezt követően fia segédlelkésze volt. A kommunizmus idején rengeteg vád érte, kétszer is meghurcolták, 1989. október 23-án a szombatfalvi parókiáról a rendőrség elhurcolta a Tőkés László-ügy miatt. Életének 90. évében, 2004. december 21-én távozott el az élők sorából. A székelyudvarhelyi temetőben helyezték örök nyugalomra.

A hívek iránti szeretete

Áldozatvállalásával tiszteletet, megbecsülést vívott ki közösségében, de olykor tetteiért meghurcolták, hiszen gyülekezete tartópillére volt. Már fiatal korában a népi írók, különösen Németh László nagy hatást gyakorolt gondolkodás- és látásmódjára; Németh Lászlóhoz hasonlóan fontosnak vélte a néppel való törődést. Székelypetekre kerülve – a lelkészi feladatok mellett – fő céljának tekintette a közösségépítést, a hívek magyarságtudatának megerősítését. A második bécsi döntéssel szülőfaluja román határszéli faluvá vált, a parókiától 200 méterre húzták meg a román–magyar határt. Így Székelypetek bekerült a dél-erdélyi világba, számos kihívás elé állítva a közösséget. Hegyi István csak csendőri engedéllyel hagyhatta el faluját, 1944-ben túszként fogták el, elhurcolták és előkészítették kivégzését (Papp 2011: 88). Hegyi István ezekről az évekről így vall a Takács Évának adott interjújában: „szerintem a református lelkész sajátos feladata az, hogy azt a népet, amelyik fizikailag, lelkileg összetört, az új helyzetben segítse, hogy újraéledjen benne az a belső tartás, amellyel kibírt évszá-

---

⁵ Az 1930-as években egyre inkább feléledt az erdélyi magyar szórványterületek és -lakosság problematikája, a szórvány szószólójává Földes Károly vált. A lelkészek „rákényszerülnek a szórványból visszavonult intézmények helyettesítésére. Népdalt, gyermekjátékot, népmesét tanítanak” (Keszeg–Becze 2001: 20). A pályatárs Nagy Ödön szórványmisszióval kapcsolatos írásai: Nagy 2015.

zadokat és rettenetesen sokféle változást. És tudjon ebben az új helyzetben erős lenni és ember maradni” (Takács 2003: 4–5).

Helytállása, híveivel való jó viszonya nemcsak a határ meghúzáskor nyilvánult meg. Papp Vilmos Hegyi Istvánról írt ismertetőjében kiemeli munkásságának eredményeit, miszerint a csiki szórványokban élő református híveket is felkereste. Székelyudvarhelyre kerülve komolyan vette lelkészi feladatait, összeírt 15000 székelyudvarhelyi hívet (Papp 2011: 87). Fia, Hegyi Sándor, életének e gyümölcsöző szakaszáról ekképpen vélekedik: *A családlátogatás, a pásztoráció, ez volt neki a lelkipásztori szolgálatnak az első része, hogy az emberekkel kapcsolatba legyen. Utcai prédikátor volt, úgy szoktam mondani, utcai pásztor volt ő. [...] Az elvesztett juhait megkereste, ő olyan volt, mint Csoma Sándor, ugye a magyarok őshazájába elment... megkereste és számon tartotta, ezért lett Udvarhelyen három gyülekezet.*

Egyik kedvenc elfoglaltsága a muzsikálás volt, főként tangóharmonikán. Fia emlékezetében máig ott él apja zene iránti szeretete. Elmondása szerint nemcsak jó vallási nevelést kaptak apjuktól, hanem a népzene iránti szeretetét is átadta. Székelypeteken közmunkák idején tangóharmonikával zenélt, a papilakáson gyakran rendezett zenés-táncos mulatságokat. Székelyudvarhelyi lelkészsége alatt fiával együtt felkereste a cigány közösségeket, ígét hirdetett nekik, tangóharmonikával énekelt velük. Sokszor látogatta meg egykori székelypetki közösségét, összegyűjtve tőlük 168 székelypetki népdalt, amely máig megvan magnószalagon, kiadatlanul. Az énekeket hangszer segítségével le is kottázta, 1977-ben fiával együtt egy karácsonyi kötetet, 1979-ben egy anyák napi- és egy reformációs ünnepséghez készült kötetet állítottak össze, de ezt sosem adták ki.

Az IKE és az Ifjú Erdély

Jenei Sándor életéről, munkásságáról Szőke Renáta közölt tanulmányt. Jenei Sándor *A mi játékaink* című kötet szerkesztője volt, amely szintén 1936-ban jelent meg Kolozsváron, az *Ifjú Erdély* kiadásában. Életútja, néprajzi érdeklődésének kialakulása, az Ifjúsági Keresztyén Egyesülettel való kapcsolata nagyban hasonlít Hegyi Istvánéhoz. Jenei Sándor is református lelkészi családba született és ilyen neveltetésben nőtt fel. Teológiai tanulmányait Kolozsváron végezte, 1931–1936 között. Hegyi István és Je-

nei Sándor életében szintén közös pont lehetett a fiatalkori utazólelkészi állás. Jenei Sándor a kis magyar világban, 1940–1944 között Pusztakamara-
ráson volt lelkész, ahol nagy feladatok hárultak rá (Szőke 2015: 121–122).
Életútjából kirajzolódik, hogy mennyire foglalkoztatta őt is a falu sorsa,
Nagy Ödönnel együtt tizedikes korában végigjárta Kalotaszeget. Amikor a
teológián beindult a szórványgondozás, a teológusok Kolozsvár 30 km-es
körzetébe eső szórványvidékeket, tanyákat látogattak meg és vasárnapon-
ként istentiszteletet tartottak. Jenei Sándor Nagy Ödönnel együtt néprajzi
ismereteket sajátított el egy Gunda Béla vezette nyári egyetemen (Szőke
2015: 124).

Fiának, Hegyi Sándornak felvettem azt a kérdést, vajon hogyan ala-
kult ki apja, Hegyi István folklorisztikai érdeklődése. Gondolatait ekkép-
pen kezdte: *Először is, ugye, ha a nép között él az ember, akkor a nép-
pel összenő és a népet nemcsak szeretni kell, hanem vele együtt élni. A
népdalait, a folklórját nagyon kedvelte a népnek, szerette és meg tudta
szerettetni másokkal is. Mi [...] népdalokat tanultunk az édesapámtól,
nagyon sok népdalt tanított nekünk, de nemzeti érzelmre is megtaní-
tott, hogy ne felejtjük el, mi kik vagyunk, honnan jöttünk. [...] Az a fon-
tos, amit őseinktől átvettünk, azt tudjuk továbbadni gyermekeinknek.* Már
teológiai éve alatt, apja nemcsak a székelyföldi és a református közös-
ségekkel foglalkozott, hanem részt vett a Dimitrie Gusti-féle falukutatói
mozgalomban is. Komoróczy György 2014-ben, születésének századik,
halálának tizedik évfordulója alkalmából megemlékező szöveget írt Hegyi
Istvánról. Úgy véli, Hegyi István teológiai éve alatt Ravasz László püs-
pöktől tanulta és vallotta, hogy „a falu nagy erőtartalmat jelent nemzeti
közösségünknek”, ezzel a hittel kapcsolódott be a mozgalomba az 1930-as
években.⁶ Ennek köszönhetően jól megismerte azokat a gyülekezeteket,
ahol járt, valamint le is jegyezte a falvakból szerzett ismereteit.

Az 1930-as évek második felében az IKE munkássága egyre jobban
összefonódott a falukutatói és népiségi mozgalommal.⁷ Hegyi István az

---

⁶ Elektronikus elérhetőség: <http://szekelyudvarhelyieme.ro/index.php/rss/669-szeretni-kell-ezt-a-nepet.html> (utolsó megtekintés: 2017. október 22.).

⁷ „Az IKE nemzetközi ifjúsági mozgalom, amely több mint 120 országban működik és közel 45 millió tagja van. Az Erdélyi IKE 1921 februárjában pár lelkes fiatal kezdeményezésére alakult meg Kolozsváron. A kommunista rendszer idejében azonban, mint több más vallásos szervezetét, az IKE működését is betiltották. A '89-es forradalom évében tevékenysége újraindult, 1993-ban pedig az illyefalvi közgyűlés elfogadta az Alapszabályzatot.

Erdélyi Ifjúsági Keresztyén Egyesületen keresztül számos emberrel megismerkedett. Az IKE ifjúsági vezetői közé sorolható Tonk Emil és ifj. Nagy Géza. Fiával való beszélgetéskor kiderült, hogy a két emberrel Hegyi István szoros kapcsolatot ápolt. Tonk Emillel egészségügyi dolgokat tárgyalt, ifj. Nagy Gézával barátságban, évfolyamtársi viszonyban volt. Meg kell említenünk Szigethy Béla nevét, aki az *Ifjú Erdély* című folyóirat felelős ifjúsági szerkesztője volt. Feltehetően e kapcsolatok révén esett a választás Hegyi Istvánra *A mi dalaink* című kötet népdalainak összeválogatásakor. Fia úgy véli, édesapját *felhasználták*, mivel jó hallása volt a zenére, tudott tangóharmonikázni és sok-sok népdalt gyűjtött. Tehát 1936-ban Kolozsváron az *Ifjú Erdély* kiadta *A mi dalaink* című erdélyi népdalgyűjteményt, mely anyagának összegyűjtésében jelentős szerepet kapott Hegyi István, az IKE utazótikára.

Hagyaték

Hegyi István hagyatéka máig megőrződött, Hegyi Sándor tulajdonában van feldolgozatlanul. Hatalmas könyvtárral rendelkezett, amelyet fia az udvarhelyi Református Kollégiumnak adományozott. Hagyatéka tartalmaz egy székelypetki népdalgyűjteményt magnószalagon, körülbelül 20 kötetet *Naplójegyzetek* címen (1936-tól egészen 2004-ig). Megőrizte levelezéseit (az 1930-as évektől egészen 2004-ig), amelyeket be is kötetett. A hagyatékban továbbá prédikációs köteteket, pasztorációs jegyzeteket, összeírásokat is talál az érdeklődő. Említést érdemelnek az 1173 lapból álló szekuritáté-dosszié, valamint Hegyi István apja, Hegyi Péter teológiai jegyzetei. Ezek segítségével még inkább kirajzolható Hegyi István, egykori református lelkész élete, munkássága. Noha az eddigi adatok által is betekintést nyerhettünk a 20. század időszakába, a kis magyar világba, a szórványhelyzetbe, a kommunizmus korába, valamint a rendszerváltás utáni időszakba, a hagyaték feltárásával még inkább reprezentálni lehetne ezt a történelmi időszakot.

1994-től hivatalosan bejegyzik, Erdélyi Ifjúsági Keresztyén Egyesület név alatt működött tovább, felvállalva a református egyház ifjúsági munkáját.” Elektronikus elérhetőség: <http://www.ike.ro/hu/oldal/magunkrol> (utolsó megtekintés: 2017. október 22.).

Szakirodalom

KESZEG Vilmos – BECZE Márta (szerk.)

2001 *Palástban. Lelkészek szórványban*. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely

NAGY Ödön

2015 *Nagy Ödön szórványlelkész és néprajzkutató*. Szerkesztette Keszeg Vilmos. Exit Kiadó, Kolozsvár

PAPP Vilmos

2011 *Negyvenegy prédikátor. XX. századi magyar „gályarab”- prédikátorok V*. Szerzői kiadás, Budapest

SZÓKE Renáta

2015 *Ki volt Jenei Sándor?* In: Keszeg Vilmos – Bakos Áron (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23. Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 121–129.

TAKÁCS Éva

2003 *Hosszú volt az út és rengeteg a tapasztalat. Hargita Népe XV*. [azonosítatlan lapszám] 4–5.

Képek

1. Hegyi István arképe, a 2000-es évek körül

2. Hegyi István és családja

3. Hegyi István és családja

4. Hegyi István hagyatéka: prédikáció kötetek, 2017

5. Hegyi István hagyatéka: levelezés, 2017

Cariera lui István Hegyi (1914–2004)

Continuând tradiția familiei, István Hegyi a devenit preot protestant. După terminarea studiilor, și-a început cariera profesională în diasporă, după care s-a stabilit în satul natal, pe urmă în orașul Odorheiu Secuiesc. În anul 1936 a publicat o antologie de cântece populare la editura *Iffjú Erdély*, cu scopul revitalizării lor. Familia păstrează înregistrările de folclor ale lui Hegyi István, precum și însemnările unei cariere devotate. Datele biografice au fost culese de la membrii familiei.

The Life of István Hegyi (1914–2004)

According to the family tradition, István Hegyi has become a Protestant priest. After his studies he had started his career in the Hungarian diaspora, then he settled down in his native village, and finally in the city of Cristuru Secuiesc. In 1936 he published an anthology of folk songs, published by the *Iffjú Erdély* Publishing, with the aim of their revival. The family has preserved the folklore recordings of István Hegyi, and also the manuscripts, the material of a devoted career. His biography has been collected from the members of the family.

Bodó Andrea

Egy csíkszentdomokosi mesemondó autobiográfiájának elemzése

Albert András csíkszentdomokosi mesemondót Belatini Braun Olga¹ fedezte fel egy mesegyűjtő útja során az 1940-es évek elején. Braun Olga csatlakozott Ortutay Gyula ösztönzésére az akkoriban alakuló budapesti mesekutató csoporthoz, ez által került kapcsolatba több csíkszentdomokosi mesemondóval. Terjedelmes meseanyagot sikerült gyűjtenie a településen. Fontos megemlíteni itt azt, hogy ez a kutatócsoport dolgozta ki a személyiségvizsgálat módszerét, amely a folklórkutatásban ma is sokak által használt módszer (Voigt 1998: 245). Braun Olga tehát Albert András személyiségének mélyebb megismerésére törekedve, felkérte a mesemondót, hogy írja meg életének történetét. Az önéletírás elkészült, de Braun Olga már nem valósíthatta meg gyűjteményének publikálását. Hermann Zoltán és Benedek Katalin gondozásában 2013-ban jelent meg a mesegyűjtemény *Estefia, éjfélfia, hajnalfia* címen, amelyben olvashatunk néhány részletet a mesemondó önéletírásából is, azonban a teljes autóbiográfia máig kiadatlan maradt.

Belatini Braun Olga megírta mesegyűjtéséhez a bevezető tanulmányt, melyben ismerteti Albert András mesemondó egyéniségét az önéletírás részletei mentén (Belatini Braun 2013: 11–79). A kutató többször említi, hogy Albert András mesemondóval levélben is tartották a kapcsolatot, de ez a második világháború idején megszakadt, és a mesemondó 1943 utáni életeseeményeiről nem sok adatunk maradt.

Kutatásomat 2016 nyarán kezdtem el Csíkszentdomokoson, ahol a mesemondó élt. Őszintén megvallva, nem volt túl könnyű dolgom, mert Albert András 1905 és 1949 között élt, így igen kevesen ismerik vagy hal-

---

¹ A mesegyűjtő „rejtélyes” kilétéről: Hermann 2013. 14–17.

lottak róla. Kezdetben megpróbáltam feltérképezni, hogy az emberek emlékezetében mennyire él még a mesemondó alakja. Kutatásom ezen része azonban nem sok eredménnyel járt. Ezt követően a hiteles biográfiai adatokra kerestem bizonyítékokat anyakönyvi kivonatok, iskolai naplók segítségével. Végül pedig az autobiográfia elemzésére tettem kísérletet több szempont alapján: leíró módszerrel, megfigyeltem az önéletírásokra jellemző sajátosságokat, összehasonlítottam a valós és a fiktív biografikus események mennyiségét és milyenségét.² Mind a kutatás, mind az elemzés során segítségemre szolgált az *Estefia, éjfélfia, hajnalfia* kötetben megjelent bevezető tanulmány, amelyet Braun Olga írt (Belatini Braun 2013: 27–78). Ez a kutatás a szakdolgozatom tárgyát képezte (Bodó 2017).

Albert András mesemondó életpályája és mesemondó karrierjének alakulása

Albert András 1905. július 13-án született Csíkszentdomokoson egy hétgyermekes család első gyermekeként. Apja, id. Albert András ácsmester volt, édesanyja, Kedves Lúcia pedig egyszerű falusi asszony, aki ismerte a rontás és gyógyítás technikáit. András kézügyességét, amelyet festményei is tükröznek, valószínűleg édesapjától örökölte, míg édesanyjától a misztikum iránti érdeklődését.

1911 és 1916 között elvégezte az I–IV. osztályt. Édesapja 1914-ben vonult be, szinte azonnal orosz fogságba esett, ezért Andrásnak fiatal gyermekként munkát kellett vállalnia a család megélhetése érdekében. Ebben az időben a csíkszentdomokosi családok egyik leginkább hozzáférhető pénzkereseti forrása az *erdővágás* volt, vagyis a férfiak a környező erdőkben favágó munkát vállaltak. Ezt főként télen tették, mikor a gazdaság kevesebb időt igényelt, nyáron csak az járt erdővágni, akinek nem volt elegendő termőföldje (Belatini Braun 2013: 32). Ilyenkor több héten át

---

² Belatini Braun Olga (1905–1960?) gépiratos hagyatéka az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszékének, valamint az MTA BTK Néprajzi Intézetének könyvtárában található meg. A hagyatéknak több mint 600 gépelt oldalból áll, amelyből a mesemondó autobiográfiája 97 oldalt tesz ki. Ezen kívül tartalmaz még 267 oldalnyi mesét Albert András repertoárjából és 228 oldalnyi olyan domokosi népmesét, amelyeket más mesemondóktól gyűjtött a kutató (Hermann 2013: 12). A kutatásomhoz szükséges anyagot Hermann Zoltán bocsátotta rendelkezésemre, így ez úton is szeretnék köszönetet nyilvánítni neki.

dolgoztak, szabadság nélkül. Csupán a vasárnap volt szabadnap. Ezen a napon néhány munkás elment a fafeldolgozó telepre, ahol megkapták a munkacsoportnak járó egy heti élelmet (*prémondát*). A havasi erdőkben a munkások kalibákban laktak. A munka és az együttélés jól szervezett volt.

Albert legelőször 1915 novemberében, 10 éves gyermekként dolgozott a favágók között kisegítőként. A kisegítők (ezek általában gyermekek voltak) dolga a tűzgyújtás és vízhordás volt. Albert itt találkozott a mesemondással először, mert estéknként a munkások *mesézéssel* töltötték az időt.

Feljegyzésében a következő évből egy nagyon fontos történelmi eseményről ad részletes leírást. 1916 augusztusában az egész falu népének menekülnie kellett, mert a román hadsereg a Kárpátokon átjutva betört a Magyarországhoz tartozó Erdély területére. A menekülés útvonalát és módját az önéletírásban Albert részletesen bemutatja.

18 éves korától kezdődően rendszeresen járt erdei favágó munkára, főként a Gyergyói-medencébe. Igen veszélyes foglalkozás volt, igen gyakoriak voltak a munkabalesetek. András is elszenvedett néhány sérülést, de minden esetben hamar felépült. Belatini Braun Olga azt írja ezzel a munkával kapcsolatosan: „Hogy András kedveli ezt a munkát, az bizonyítja, hogy sokat és szívesen írja le a favágók nehéz havasi életét” (Belatini Braun 2013: 29).

Albert két alkalommal volt katona, először 1927 februárjában, 22 évesen sorozták be, másodsor pedig 1939 és 1940 között, de a fronton valószínűleg nem járt, csak munkaszolgálatot teljesített.

A mesemondó fontos tevékenysége volt a tenyérjósítás is. A második katonaszolgálatára idején felismerte azt, hogy ez a tudása pénzkereseti lehetőséget biztosít számára. Ettől kezdődően kezdett pénzért jóslani. Braun Olga úgy véli, hogy ez a tevékenység nem csak a spirituális érdeklődése miatt volt fontos számára, hanem azért is, mert a jóslás által tudta érzékelteni a környezetével, hogy ő külön, mint más (Belatini Braun 2013: 28). Erre a tehetségére ma is sokan emlékeznek Csíkszentdomokoson. Ezt az alábbi interjúrészlet is bizonyítja: [P. E.]: *Jóslással, az embernek a tenyerit megnézte, s sok mindent elmondott róla. Hogy mi következik, vagy mi jó. Vagy ehhez hasonlók, na.* [K.]: *Jóslatni idegenből is jártak ide?* [P. E.]: *Igen, igen.* (2016)

A favágók életének velejárója volt a gyakori barangolás az erdőkben, ebből adódóan Albert igencsak jártas volt a Csíkszentdomokoshoz közel és távol eső erdőkben. Ugyancsak Belatini Braun Olga írja, hogy András

vonzotta a titokzatos, kiismerhetetlen táj. Például a Gyilkos-tó olyan ihletforrás volt számára, hogy többször is megfestette az általa elképzelt, tóban élő sárkányt (Belatini Braun 2013: 29).³

1945. november 17-én házasságot kötött Máthé Vilmával. Két gyermekük született, Attila és Matild. Ez az esemény hiányzik az önéletrészből, mivel írását 1943-ban fejezte be és juttatta el a kutatónak.

Albert András 1949-ben halt meg, Csíkszentdomokoson.

Mese iránti érdeklődését nagy valószínűséggel az első erdővágó munkájakor hallott mesemondók meséi váltották ki. Amint már említettem, ekkor 10 éves volt. Az önéletrés alapján részletesen megismerhetjük a favágó munkások mindennapjait, munkájuk veszélyeit, mindennapi feladataikat. Néhányszor azt is megemlíti, hogy egy-egy munkaalkalomkor hányan voltak domokosiak („45 ön szent domokosi emberekül és mind egy kalibába szálltunk” [Albert András önéletrésze. NIFA 127, 27]).⁴ Azok a mesemondók, akiket Albert először hallott mesélni, Bács András, Sinka Ferenc, Csatlós József voltak (Belatini Braun 2013: 31), de az, aki a mese hagyományozódásának folyamatába bekapcsolta a mesemondót, Albert saját emlékei szerint egy félszemű csiki székely ember volt, akivel öt éven keresztül dolgozott a havasi fakitermelésben (Dégh 1960: 35). Hermann Zoltán írja, hogy Csíkszentdomokoson az 1950-es évekig nagyon sok mesemondó volt, mert a favágáskor a férfiak hetekig összezárva éltek, és akik fogékonyak voltak a mesetanulásra, sok mesét megtanulhattak (Hermann 2013: 18). Autobiográfiájában még egy alkalommal említ néhány személyt, akiktől meséket tanult: „ot nagyon jól telt az idő ugy napal mint éjel mert jo mesemondo emberek voltak ot volt 1.Zsók János 1.Kecskés jozsef, csik cseke falvi, és 1. vas mihály háromszék megye angyalosi és 1.olá falvi Miklos gergely [...] még volt 2.gyergyai ember 1 Lacko Jozsef és 1. kuruc lénárd nem tudom hogy most élnek e. mert már rég nem találkoztam vélek elég az hozza hogy it a leg töb mesét tanultam” (Albert András önéletrésze. NIFA 127, 79). Az ügyes mesemondók nagy tiszteletnek örvendtek, a munkások esténként arra a szállásra mentek mesét hallgatni,

³ Festményeiből csak három darab maradt meg. Ezeket ma fia, Albert Attila őrzi.

⁴ A favágók életének és a favágó alkalmak részletesebb ismertetésére itt nem áll módomban kitérni. Belatini Braun Olga részletes leírást készített erről az *Estefia, éjfélfia, hajnal-fia* című mesegyűjtéséhez írott bevezetőben. A továbbiakban: NIFA = ELTE BTK Néprajzi Intézet Folklor Archívuma

ahol igazán jó mesemondó lakott. A családi emlékezet szerint fia, Albert Attila, valamint Belatini is említi, hogy Albertet gyakran hívták ismerősei, mikor hosszú időre mentek dolgozni, hogy menjen velük ő is, hogy legyen, aki meséljen esténként. Albert András tehát nagyon népszerű mesemondó volt társai körében, szívesen hallgatták meséit.

Gyűjtésem során egyetlen személlyel találkoztam, Kósa Benjaminnal (1930–2017), aki gyermekként ismerte Albert Andrást, hallotta mesét mondani. Így emlékszik a mesemondóra: [K. B.]: *Mű jártunk erdővágni [gyermekként], s mikor aludtunk el, akkor örökké mesével altatott. Mondott egy-egy mesét. [...] Vasárnap, amikor mentünk prémondázni, vet-tük az élelmet, egy hétre kiadták az élelmet, prémonda. Akkor egy-egy kicsit leültünk s ő mesélt s mű hallgattuk. [...] Olya víg kedélyű ember volt. [...] Szeretett viccelődni s egy jó mesét elmondott, de úgy-e nekünk jó volt, csak elhallgattuk. [...] Olyan meséket mondott, ami nem is igaz, de mese volt. [...] Nem volt buta ember, tehát okos ember volt.*

Belatini szerény emberként jellemzi, aki nem volt irigy más mesemondókra. Nem találta helyét a hétköznapi világban, ezért is választotta gyakran az erdőt, mert itt igazán kibontakozhatott, itt érezte, hogy szükség van tudására. Az önéletírásban az első néhány oldal után már észrevehető, hogy Albert nem mindig tudta megvonni a realitás és a képzelete közötti határt. Képzelőereje hatására minden történést továbbgondolt és a jelentéktelen eseményeket az idő távlatából színesen, mély hatást kiváltva tudta előadni. Albert András az „alkotómesélők típusához tartozik” (Belatini Braun 2013: 42), meséiben tükröződik a gondolkodásmódja, világképe, lelkiségének megnyilvánulásai (például meséiben is vannak jósló emberek). Meséinek címét maga adja, írja Belatini és mivel sokat olvas, ez befolyással van nyelvhasználatára és stílusára (Belatini Braun 2013: 55–58). Élete során Albert nagyon sok könyvet olvasott, jelentős számú könyvből álló könyvtárat hagyott hátra.⁵

Albert Attila szerint apja gyermekkorától 1946-ig járt favágó munkára. Feltehetően ez alatt az idő alatt mindvégig aktív mesemondóként volt jelen a favágók között.

---

⁵ Ezekből ma már csak néhány darabot őriz fia, mivel a mesemondó könyveit általában továbbadta másoknak, olvasásra.

Albert András önéletírása

Belatini Braun Olga írja az *Estefia, éjfélfia, hajnalfia* című kötet bevezetőjében, hogy Albert András önéletírását az ő felkérésére írta meg: „Hogy miben áll a kájmán teendője, azt hagy [hadd] halljuk magától Andrástól, aki önéletírásában, mit kérésemre írt 1943-ban...” (Belatini Braun 2013: 33). A ma megtalálható kézirat egy írógéppel írott változata az eredeti önéletírásnak, melyet feltételezhetően a kutató írt át. Hermann Zoltán és Benedek Katalin valószínűnek tartják, hogy a meseanyagot még maga Belatini Braun Olga rendezte sajtó alá és látta el bevezető tanulmánnyal, de feltehetően a második világháború miatt a kiadásra már nem kerülhetett sor (Hermann 2013: 13).

A mesekötet bevezető tanulmánya alapján feltételezhető, hogy a mesemondó sok meséjét és az önéletírását is írásba foglalva, postán küldte el Braun Olgának. Az eredeti, Albert András által írt kézirat ismeretének hiányában nem tudhatjuk, hogy mennyire tartotta be a kutató a szövegűséget az átírás során. „A gépelt változatok láthatólag elég következtelenek a szentdomokosi székely dialektus érvényesítésében, s előfordul, hogy a mesemondó kézírásos lapokon/füzetekben küldött anyagának ügyetlen helyesírását sem sikerül az egykori gyűjtő-szerkesztőnek elkülönítenie a nyelvjárási sajátosságoktól” – írja Hermann Zoltán (Hermann 2013: 14).

Az önéletrajz 97 oldalnyi folyószövegből áll, alig találunk benne központozást. Valószínűleg ez az eredeti kéziratban is így volt, mivel a folyószöveg a paraszti önéletírások egyik jellemző vonása, és az élő beszédet tükrözi. Egyes szám első személyben ír és bemutatkozóval indítja írását. Záró sorait a kutató személyének fogalmazza, rá bízva írásának további felhasználását, valamint tőle kér elnézést helytelen, elstietett írásáért, és azért, hogy nem tudta ezt a feladatot hamarabb teljesíteni. A következő sor alapján feltételezhető, hogy Albert levélként küldte el írását Braun Olgának: „Telyes tiszteletel mind jo ismeröse az a székely legén Albert András” (*Albert András önéletírása*. NIFA 127, 97).

Élete eseményeit kronológiai sorrendben vonultatja fel, minden évről ír, hol többet, hol kevesebbet. Gyermekkorának bemutatásával kezdi, iskolás éveiről számol be. Ezt követik serdülőkorának eseményei, ahol a menekülés időszakát írja le, valamint azokról a munkákról is említést tesz, amiket ebben az időben végzett (pásztorkodás, szolgálás), hogy pénzt szerezzen a családnak. A harmadik részben a favágó munkáiról ír, és az itt

megtörtént véres balesetekről, valamint a repülőgép építési kísérletéről, a katonaság éveiről, jóslásairól és a rövid budapesti útjáról.

Az írás nem naplószerű, mert nem bontja le aprólékosan az eseményeket. Legtöbb esetben egy évből csak néhány kiemelkedő eseményt mutat be. Általában egy-egy munka kezdetét hónapokhoz köti, és a fontosabb események hozzátétőleges időpontját is lejegyzí (apja besorozása, első favágók között eltöltött időszaka, a saját besorozásainak időpontjai stb). Az események évekre való lebontása a szaggatottság érzését kelti, inkább epizódok láncaként vonultatja fel életeseményeit.

Albert az önéletírásában az elmondás és az elhallgatás narratív stratégiát érvényesítette. A fiktív elemekkel színezett történeteknél megfigyelhető az aprólékos kidolgozás, ezért feltételezhetjük, hogy alkalomadtán már elmesélte ezeket az eseményeket. Ezek a leírások sokkal élménydúsabbak, színesebbek és az események központi szereplőjeként mindig saját magát jeleníti meg. Az önéletrajz végéhez közeledve egyre kevesebb epizódot vonultat fel, mert egyre kevésbé érvényesül a retrospektív íráshelyzet, ami addig segítségére volt a történetek megalkotásában. Tehát még nem telt el elegendő idő ahhoz, hogy az események elbeszélhető történetekké alakuljanak.

Az Albert által bemutatott életesemények különböző helyszíneken zajlanak, mert gyakran kellett újabb és újabb munkát keresnie. Egyik leggyakrabban emlegetett terület, ahová Albert *erdővágni* járt, Gyergyóalacsony volt. Három alkalommal is említi az 1920-as években. Az 1930-as években az otthonától egyre távolabbi helyeken talált munkát. Katona éve alatt több partiumi településen megfordult, majd 1941-ben a mai Magyarország területén is dolgozott rövid ideig. Az Albert által megemlített településnevek, erdőnevek sok esetben nem azonosíthatóak pontosan, egyrészt a helyesírás miatt, másrészt azért, mert esetenként népi megnevezéseket is használt.

Szüleiről, testvéreiről nem igazán ír, szerelemről is csak néhány alkalommal tesz nagyon röviden említést. Életeseményeinek szereplőiként leggyakrabban gyermekkorban jelöli meg szüleit. A menekülés idején testvérei, édesanyja és nagyszülei majdnem minden epizódban szerepelnek. Édesapja a legkevesbé szerepeltetett családtag, mivel hosszú ideig távol volt a családtól.

A menekülés idején kitért előtte a világ, amely a háború miatt elkezdett szokatlanul megváltozni, és életpályájának már nemcsak a családta-

gok, barátok és az iskolai tanítók maradnak részesei, hanem csendőrök, rablók, kémek lesznek történeteinek epizódszereplői.

Amikor rendszeresen kezd favágó munkába járni, életeseményeinek szereplői a munkatársai, munkaadói lesznek. Megfigyelhető, hogy ritkán nevezi meg a szereplőket. Falutársai közül egyedül Zsók Jánost említi többször, mert Belatini ismerte Zsókot, lévén, hogy ő is kiváló mesemondó volt (Belatini Braun 2013: 69–71). Egy alkalommal nevük és lakhelyük szerint felsorolja azokat a munkatársait, akiktől meséket tanult.

Különleges szereplőknek számítanak a későbbiekben a rablók, akik két epizódban is főszerepet játszanak, a katonaság parancsnokai, a csendőrök, akik üldözik őket, a jósló öregember a vonaton, a csángó ember, aki nek segít visszaszerezni az erdőrészt. Ezek a szereplők mind valamilyen különleges és terjedelmes epizódokban játszanak főszerepet, vagy szokatlan élethelyzetek előidézői.

A helyszínek, személyek és időpontok említése azért fontos, mert ez által biztosítja legitimitását, így tudja bizonyítani, hogy amiket leír, azok tényleg megtörtént, valós események.

A fentiekben már említett epizódokból szám szerint 42 található az önéletírásban. Ezek kerettörténetekbe ágyazódnak. Albert a gyermekkorának eseményeit 16 epizódban foglalja össze. A 13 éves korában induló új életszakasz vagy kerettörténet 9 epizódot foglal magába. Ezek ifjúkorának történéseit tartalmazzák, míg felnőttkorának eseményeiből 17 epizódot sikerült kiemelnem.

Albert gyakran heroizálja önmagát, minden balesetből, szerencsétlenségből kilábal, sokszor csodával határos módon menekül meg a haláltól. Ez már gyermekkorától megfigyelhető, mert minden tanévben történik vele valami szörnyűség, de év végén mindig jutalmat kap (bár az iskolai naplók⁶ eredményei nem mutatnak kimagasló tanulmányi eredményeket).

Fentiekben már említettem, hogy Albert nem belső indítatásból írta le önéletrajzát. Írásában sok személyes utalás figyelhető meg, amelyek Bra-

⁶ Az 1912–1913-as tanév naplója elérhető a Márton Áron Általános Iskola irattárában, leltárszám: 6, dokumentumszám: E/9, Csíkszentdomokos. Az 1913–1914-es tanév naplója ugyanott, leltárszám: 4, dokumentumszám: E/9. Az 1914–1915-ös tanév naplója ugyanott, leltárszám: 4, dokumentumszám: E/9. Az 1915–1916-os tanév naplója ugyanott, leltárszám: 5, dokumentumszám: E/9 (megtekintés ideje: 2017. január 4.).

un Olgának szólnak. Albert nem a nagyközönség elé szánta írását, hanem kifejezetten a kutatóknak, erre mutatnak többek között a következő fordulatok: „Szedloka patakába a hová maga is járt Teréz hugommal” [*Albert András önéletírása*. NIFA 127, 92], „meg indultam a vilamosokon kerestem magát [...] esze jártam valamenyi kerületet és Isten tугya hány utcát de nem akadtam magához sehol” [*Albert András önéletírása*. NIFA 127, 94]. Ezek az apró utalások alapján feltételezhető az, hogy a mesemondó tisztában volt a ténnyel, hogy adatot szolgáltat a kutatóknak írása által.

Albert különös természetét tükrözi az is, hogy önéletírásában megjelenik az elvagyódás (a repülőképzésben) és az öngyilkosság gondolata is több alkalommal felmerül benne. Belatini írja, hogy meséiben is sokszor megjelennek ezek a gondolatok, pedig ezek idegen motívumok a népmesékben (Belatini Braun 2013: 55).

Albert András írását olvasva hamar észrevehetjük, hogy célja nem a szülőföldjének, lakóhelyének, közösségének bemutatása. Nem egy tipikus csíkszentdomokosi férfiember életéről kapunk képet Albert önéletírása alapján, mivel a helyi társadalom szemében ő mindig különcnek és véglegénynek számított, aki társai számára haszontalannak tűnő dolgokkal foglalkozott. Teljesen családtörténetnek sem mondható írása, csupán gyermekkorában vonja bele családját az élettörténetbe.

Tudjuk, hogy a paraszti önéletírások sok esetben jó dokumentumként szolgálnak az adott korról (Hoppál–Küllös 1972: 287). A világháborúk hatására a társadalmak nagy változáson estek át. Ezek a változások Albert András önéletírásában is visszaköszönnek. Idegenben kell munkát vállalnia és a katonaság alatt is sok új dolgot tapasztal, ezáltal jártas lesz idegen helyeken, új embereket ismer meg és bővíti a látóköre. Életeseményeként jelennek meg a rablótörténetek, a csendőrök átverése, a hatóságok elől való bujkálás, a puskával való lövöldözés stb.

Az autobiográfia képet fest a 20. század eleji viszonyokról. Részletes szociográfiai leírást ad az 1900-as évek eleji csíksomlyói búcsúról. Albert részletesen leírja, hogy kik és hogyan mentek búcsúra, milyen vallásos éneket énekeltek, mit ettek a búcsúalkalomkor, milyen vásári termékek voltak forgalomban, milyen szórakozási lehetőségek voltak. Munkássága által az erdei favágó közösségeket és munkát is bemutatja. Az epizódok jelentős része ilyen balesetekről szól.

Mivel Albert hajlamos a túlzásokra, írásában nem kapunk éles társadalmi képet, de ennek ellenére nem elhanyagolhatóak azok a gazdasági

és társadalmi viszonyok, amelyeket megjelenít (pl. fakitermelő vállalatok jelenléte a 20. század első felében; leírja azt az időszakot, amikor Erdély elszakad Magyarországtól).

Dégh Linda írja Albertről, hogy a realitástól annyira elrugaszkodó típus, hogy „még saját életrajzát is a fantázia csodavilágából vett epizódokkal szövi át” (Dégh 1960: 39). Albert András olyan szinten beleéli magát a mesevilágba, hogy sok esetben az elképzelt világban él ő maga is. Ugyancsak Dégh Linda írja, hogy a „pszudológia és mesemondás, a költészet és a hazugság viszonyának érdekes problematikájára hívja fel a figyelmet” (Dégh 1960: 39). Albert András önéletírásában nagyon sok fiktív elem megjelenik. Folyamatos átjárást figyelhetünk meg a valós biográfiai történések és a fiktív történések között. Az autobiográfiában kevés az olyan epizód, amelyikbe a mesemondó nem csempészte bele akarva-akaratlanul fantáziáját.

Az autobiografikus epizódokban az eseményekbe nem emel be fiktív elemeket, de itt is hajlamos az események eltúlzására (pl. egyes epizódok végén annyira lebetegszik, hogy *alig marad meg az életnek*; a munkabalesetek leírásai néha sokkolóan véresek). Ilyen autobiografikus epizódból 24 darabot találtam az írásban. Ezek az epizódok nagyrészt gyerekkorából, a menekülés idejéből származnak, illetve – miként említettem – a munkabalesetek leírásai is ide sorolhatók.

A pseudo-autobiografikus események valós eseményekre épülnek, de egy váratlan fordulattal a történés átcsap fikcióba. A fiktív események általában túlszínezettek és sokszor mesebeli elemek is beemelődnek az életeseményekbe. Ezekből szám szerint 18 epizód van. Például az egyik epizódban egy veszett macskával küzd, és kórházba kerül a veszettség miatt. Itt megjelennek mitikus számok, mert a kilencedik nap értek be a bukaresti kórházba, ahol harminc napot kellett eltöltenie és 70 oltást kapott veszettség ellen. A brassói katonasága idejéből arról számol be, hogy ő volt a farkasölő hős és ezért felvonultatták az egész városban, majd az ezt követő epizód szerint annyira becsületesen őrizte a katonaság zöldségekertjét, hogy saját parancsnokát, aki lopni akart éjszaka, megkötözte és pincébe zárta. Egy másik epizódban egy krokodilt vélt felfedezni a tutajon, amelyen a kivágott fákat szállították a fatelepre. Újabb meseelem jelenik meg abban az epizódban, amelyben egy óriási fekete kígyó üldözőbe vette őt és társait, de ezúttal is csodával határos módon megmenekültek. Valós és fiktív elemeket keverve ír a repülőképzés esetéről is. Elhatározta, hogy

világgá megy, mert megunta az életét, és főként azt, hogy szülei nem engedték, hogy feleségül vegye azt a lányt, akit szeretett.⁷

Tehát megállapíthatjuk, hogy a valós eseményeket tartalmazó biografikus események többségben vannak a pszeudo-autobiografikus epizódokkal szemben, de alig haladják meg azok számát.

Dégh Linda szerint egyes mesemondóknál a beleélés intenzitása olyan mértékű, hogy teljes mértékben beleképzelik magukat hőseik szerepébe (Dégh 1960: 39). A mesemondó fia is hasonlóképpen vélekedik apjáról: [A. A.]: *valós történetet* [dolgoz fel meséiben], *csak ő átszövi*.

Összegzés

Albert András a pszedulógiás mesemondók közé sorolhatjuk. A gyakori mesemondás során valószínűleg annyira megszokta, hogy a hallgatóságát fokozatosan és finoman kell átvezetnie a hétköznapi világból a mesevilágba, hogy saját életének eseményeit is hajlamos lett meseszerű részletekkel, hazugságokkal kiszínezni. Mégis ebből a képességéből adódik elismert mesemondói volta. Kutatásom azt tükrözi, hogy mára az a közösség, ahol Albert András élt és munkálkodott elfelejtette, viszont mint alkotót és jeles mesemondót a folklorisztikában az elmúlt időszakban kezdték igazán elismerni.

Szakirodalom

ALBERT András önéletrajza

1944 *Albert András önéletrajza*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK
Folklore Tanszék Könyvtára, NIFA 127 jelzet

⁷ Kutatásom során tíz személlyel készítettem interjút. Ebből nyolcan név szerint ismerték a mesemondót, de csupán a négy legidősebb egyén ismerte személyesen is. Egy személy hallás alapján ismerte, egy személy emlékezetében pedig összemosódik az id. és ifj. Albert András alakja. Mivel a repülőgép-építés híre a faluban nagyon egyedi eseménynek számított, az emberek valószínűleg sokat beszéltek erről. Gyűjtésem során a megkérdezettek közül nyolc személy mondta, hogy hallott erről az esetről. Tehát a kommunikatív emlékezetben még él ez a történet a mesemondóról. Belatini erről az eseményről azt írja, hogy e furcsa agyszüleménye furcsa természetének, elvágyódásának tulajdonítható.

BELATINI BRAUN Olga

2013 *Estefia, éjfélfia, hajnalfia. Csíkszentdomokosi népmesék Belatini Braun Olga gyűjtésében.* Sajtó alá rendezte, szerkesztette és jegyzeteket írta Benedek Katalin. A bevezető tanulmányt írta Hermann Zoltán. (Magyar Népköltészet Tára, XIV.) Balassi Kiadó, Budapest.

BODÓ Andrea

2017 *Egy csíkszentdomokosi mesemondó autobiográfiájának elemzése.* Szakdolgozat. Kézirat. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár

DÉGH Linda

1960 Az egyéniségvizsgálat perspektívái. *Ethnographia* LXXI. (1) 28–44.

HERMANN Zoltán

2013 Belatini Braun Olga. In: *Estefia, éjfélfia, hajnalfia. Csíkszentdomokosi népmesék Belatini Braun Olga gyűjtésében.* Sajtó alá rendezte, szerkesztette és jegyzeteket írta Benedek Katalin. A bevezető tanulmányt írta Hermann Zoltán. (Magyar Népköltészet Tára, XIV.) Balassi Kiadó, Budapest, 14–17.

HOPPÁL Mihály–KÜLLŐS Imola

1972 Parasztönéletrajzok-paraszti írásbeliség, *Ethnographia* LXXXIII. (2–3) 284–293.

VOIGT Vilmos

1998 Mese. In: Uő (szerk.): *A magyar folklór.* Osiris Kiadó, Budapest, 221–280.

Képek

*1. Albert András
mesemondó*

2. Albert András mesemondó és felesége, Máté Vilma

3. Albert András festménye

4. Albert András festménye

5. *Albert András festménye*

Analiza autobiografiei unui povestitor din Sîndominic

Repertoriul povestitorului András Albert (1905–1949) din Sîndominic a fost înregistrat de Olga Belatini Braun, în anii 1940. La îndemnarea cercetătoarei, povestitorul și-a redactat autobiografia, care până în prezent a rămas nepublicată. Ea se află în biblioteca Departamentului de Folclor al Universității ELTE din Budapesta. Prezentul studiu prezintă și analizează biografia și cariera povestitorului.

The Analysis of the Autobiography of a Storyteller from Sîndominic

The repertoire of András Albert (1905–1949), a storyteller from Sîndominic was recorded in the 1940s by ethnographer Olga Belatini Braun. At the demand of the researcher, the storyteller wrote his autobiography, a manuscript that has not been published ever since. It can be found in the library of the Folklore Department of Eötvös Loránd University in Budapest. The present paper presents and analyses the biography and the career of the storyteller.

Albert Ernő

Faragó József írásai a népi táncokról

Faragó József munkássága során többször kitért arra, hogy a romániai magyar folklór kutatásában jelentős eredményeket értek el, de a táncnak mint a folklór „harmadik ikertestvérének” gyűjtése és tudományos vizsgálata elmaradt a népköltészet többi műfajai mellett. A visszamaradást azzal indokolta, hogy a Folklór Intézetben nem működött táncutató. Holott a tánc – Faragó értékelése szerint – „a folklór legmutatósbab, legnépszerűbb és legközismertebb” műfaja, sőt „a folklór királya”, hiszen az őrzi a hangszeres és énekes zenét, a népi művészi, hagyományos és sajátos, a kar, láb, derék, fej, egész test mozgásának összhangját, sőt az érzelemvilág megnyilvánulását is. Továbbá hozzákapcsolódik a népviselet, a díszítőművészet, a népszokás őrzése is. Jó alkalom továbbá a fiatalok találkozására, ismerkedésére, a párvalasztásra.

Faragó azt is hangsúlyozza, hogy a tánc a korai népi hiedelemvilág bizonyos vonásainak őrzője, s hagyományként benne akár az emberiség, a nemzet évszázados gyakorlata is megtalálható; miként megfogalmazta: a zene, a tánc egyidős az emberiséggel. S mivel napjainkban tánchagyományaink is átalakulóban vannak, azért gyűjtése „folklórkutatásunk háromszorosan is legsürgetőbb ügye.” Annál is inkább, mert amikor a Kovászna Megyei Művelődési Bizottság 1972-ben a *Művelődés* folyóirat jelenlétében szakemberekkel tanácskozást rendezett Sepsiszentgyörgyön, amelyen Faragó József is részt vett és előadást tartott, már a bevezetőben úgy fogalmazott Béres Katalin: „Szakemberek véleménye szerint táncfolklórunk európai szinten párját ritkítja ma is. Egyrészt a megőrzött régiségek, másrészt a három nép évszázados együttélése folytán bekövetkezett táncszínező kölcsönhatások értékei alapján” (Béres 1972: 19–20).

Faragó József ez alkalommal tartott előadásában pedig a tánc-, de általában a folklórkutatás szükségességét hangsúlyozva arra tért ki, hogy

ez a feladat nem csak a szakma gondja: „a folklór nemzetiségi létünk és sajátosságaink egyik kifejezési formája,” így tehát bizonyos politikai jelentőséget is kap, elhanyagolása pedig „nemzetiségi kultúránkat apasztja.” Hozzászólásában azt is említette, hogy ennek Erdélyben nincs tudós, európai szinten felkészült szakembere, de a gyűjtés javarésze megvalósítható volna, így nem várhatjuk, hogy a mi táncainkat más gyűjtse össze (Faragó 1973: 1003, 1981a: 32, 1983a: 30). Erre reflektálva Kőnczei Ádám a néptáncok lehető teljes lejegyzését halaszthatatlannak nyilvánította: megfelelő gépi felszerelés biztosítását és tudományos jellegű kérdőív kibocsátását sürgette (Kőnczei Á. 2004: 9, 11–12).

A szakemberhiány viszonylagos pótlására Faragó maga vállalkozott, már kezdő folklórgyűjtő korában hozzákezdett bizonyos táncszokások ismertetéséhez, lejegyzéséhez, táncsal kapcsolatos emlékek felkutatásához. Amikor Sinka István költészetét, balladáit vizsgálta – maga szerkesztette külön kötetbe a balladákat (Sinka 1997) – a részletekbe menő elemzések során külön tanulmányban ismertette az *Anyám balladát táncol* című művét. Megállapítása: „Ez a ballada egy archaikus népszokásnak, a rituális halottas táncnak a költői látomása, mégpedig egy olyan halott emlékére, aki »nagy szakállal, akasztófán« végezte életét” (Faragó 2005a: 770). A halottas tánc létéről kevés adatot talált a tánc történelem íróinak műveiben, ezért maga próbálta megkeresni hagyományát. Megállapítása, hogy e táncot a család tagjai, a rokonság, a résztvevők a szertartás befejezéseként a sír körül, esetleg mellette vagy közelében járták el a halott tiszteletére. „Tény, hogy már az ókereszténység századaiban, majd a középkorban a hivatalos egyházi szertartások mellett szívósan éltek eleinte megtűrt, később ismételten, bár nem sok eredménnyel tiltott és kárhoztatott »pogány« táncos szokások: tánc a templomban, az előcsarnokában vagy a templom előtt; a temetőben a sírok körül és között; halottvirrasztóban és a halotti toron” (Faragó 2005a: 771). A fentiekre vonatkozóan néhány adatot említ: az 1092-ben tartott szabolcsi zsinaton utasítják a papokat, tiltsák, hogy a halotti toron résztvevők táncra keljenek. Idézi az 1279-es budai zsinat határozatát is, amely szerint ki kell közölni azokat, akik a templomban vagy a temetőben táncolnak. Említ 1602-ből olyan adatot, amikor a több faluból összegyűlt fiatalok a szertartás után a templom előtt mulattak, táncoltak. Német utazó megfigyelését is közli 1689-ből: földesúr temetése után „táncoltak, de egészen szomorú és sírással elegyes, félig víg táncot, amelyben néhány siratóasz-

szony énekelt és sírt,” majd a „háromszáz özvegyasszony tánca” következett. Említi, hogy 1878-ban leány vagy legény temetése esetén „rendesen meglakják a lakodalmát,” amely szokás még az 1950-es években Csíkbán is életben volt. És ismételten megtudhatunk 1912-ben olyan eseményt, amely szerint az 1860-as években Magyarpécskán „a sírnál táncoltak a temetési szertartás után a fiatalok” (Faragó 2005a: 771–773).

Táncos emlékeket rögzített akkor is, amikor Mikes Kelemen korának szokásait vizsgálta. A *Törökországi levelekben* néhány táncsal kapcsolatos említést vagy rövid leírást talált például a menyasszonytáncról a 9., 16., 50., 84., a baráttáncról az 58., 82., 84., a lengyel táncról a 41. levélben (Faragó 1995: 32).

Idézzünk a *Törökországi levelekben* található szövegekből: „Ha én olyan közel volnék a házassághoz, talám már is elvonták volna a menyasszony táncát” (9. levél); „Az asszony elegendő szép... A lengyel táncot eljártam már egynéhányszor véle” (41. levél) (Mikes 1955: 103, 175).

Faragó József táncolással kapcsolatos adatokat közölt az 1840-es évekből. Ürmösi Sándor nevét említette, aki 1841-ben, 1843-ban is megfordult Munténiában, s az ottani élményeiről a Kolozsváron 1844-ben kiadott *Az elbujdosott magyarok Oláhországban* kötetében számolt be. E könyve 27. lapján hat magyar „táncmondás”-t közölt. Címpinán hallotta, amikor a fiatalok felváltva román, orosz, török, magyar táncot jártak. A feljegyzést Toldy Ferenc révén Erdélyi Jánoshoz is eljuttatta. Erdélyi János a *Népdalok és mondák* I. kötetében a gyűjtők között említette: „78. Oláhországi táncverseket Ürmösi Sándor utazásából közle Schedel” (Faragó 1971: 80, Erdélyi 1846: X). Ürmösi közlésén túl a *Népdalok és mondák* I. kötetének 434. verse (a Csángó dalok fejezetben) is a táncról szól (Erdélyi 1846: 433).

Faragó József két helyen is kitért táncolással kapcsolatos adatokra Kriza János *Vadrózsák* című kötete kapcsán (Faragó 1971: 91, 168).

Amikor Faragó József röviden ismertette az 1860-as években Szabó Sámuel tanári irányításával zajló marosvásárhelyi népköltészeti diákgyűjtéseket, akkor azt is megemlítette, hogy a *Közlemények az Önképzőtársulati Művekből* című, diákok által szerkesztett újságban rendszeresen közöltek népköltészeti alkotásokat is, például táncdalokat és táncszókat (Faragó 1956).

Olosz Katalin 2009-ben megjelent kötetében részleteiben is közölte annak a hatalmas népköltészeti gyűjtésnek jelentős részét, amelyet Szabó Sámuelnek és tanítványainak köszönhetünk, s amit a szétszórt hagyá-

tékából megtalált. Közölte a táncszókat is (Szabó–Olosz 2009: 76, 112, 361–362, 509–510).

Faragó József a folklór terjedéséről is beszámolt, amikor idézte Ötvös Sára, a 20. század első évtizedeire vonatkozó visszaemlékezését. Kibédrről akár kétszázan is más vidékre vándoroltak nyári, őszi munkálatok végzésére: „Nyitra megyébe mikor vótunk, egyszer-egyszer muzsikáltak esténként s mi táncoltunk” (Faragó 2005b: 535).

Faragó József tánc kutatása kezdeti időszakára emlékezve leírta az egyik, még a II. világháború előtti gyűjtését, amelyben megörökítette a táncra kérést visszautasító lány megszegyenítését. Mivel a pontos leírás sok más gyűjtésével együtt a háborús felfordulásban elveszett, csupán emlékezetből rögzítette azt: Erdővidéken „valamikor a század elején” azt a leányt, aki visszautasította a legény felkérését, a szünetben megszegyenítésül dohánnyal vagy cigarettával kínálta a legény, amely a korábbi kitáncoltatásnak enyhe formájának számított. Azt is megjegyzi: azért tartotta ezt különösen becses adatnak, mert a későbbiek során sem talált a szakirodalomban hasonló jelenségre (Faragó 1983b: 2–3).

Újabb emlékét idézi fel az 1940-es évekből, amikor a finn Viljo Tervonen, a helsinki egyetem magyar nyelv tanára Debrecenben, illetve Budapesten tanult magyarul. Az 1940-es években Erdélybe, a Székelyföldre is ellátogatott és Csíkmenaságon a falusi mulatságot, így a plébános udvarán rendezett táncot is megfigyelte, sőt a csürdőngölgőt is megtanulta (Faragó 2005c: 68–69).

1943-ban a gyermekjátékok gyűjtése során a gyertyatánc eredetét, illetve megőrzését vizsgálta (Faragó 1943: 4).

1944-ban, egyetemi hallgatóként abban látta a „magyar tánc tudomány elmaradottságát,” hogy meglátása szerint „nem rendelkezünk a pontos gyűjtéshez szükséges eszközökkel” (Faragó 1944a: 367).

Szintén az *Erdélyi Helikon*ban, Kovács Ágnes *Kalotaszagi népmesék* kötetét ismertetve vette számba Faragó a Kalotaszegről szóló néprajzi kutatásokat, és itt utalt Szentimrei Jenő 1936-ban írt ballada-feldolgozására, a *Csáki biró lányára*, amellyel a kalotaszegi néptánc- és ének hagyományokat népszerűsítette (Faragó 1944b: 472–473).

Faragó pályakezdeti időszakához tartozik az a gyűjtése is, amely a pusztakamarási táncok leírását tartalmazza. Közlése szerint a pusztakamarási táncolás szokását „1945–1946 telén Sütő András barátomnak és szüleinek vendégszeretetét élvezve” többszöri megfigyelés,

kikérdezés, apró részletek leírása eredményeként gyűjthette össze. Értékét maga és bírálói abban látták, hogy „bátortalan lépéseket” tett a társadalomnéprajz eredményeinek meghonosítása felé. Tulajdonképpen tanulmányában, néhány mozgás kivételével, egyetlen tánc részletes leírása sem található, mivel elsősorban a szokás bemutatására törekedett (Faragó 1946a: 31–46).

Arra figyelt, milyen emberi viszonyokban él a tánc. Megkülönböztette az alkalmi és állandó táncokat, a táncok tanulási módját, a hagyományok őrzésének és átadásának mikéntjét, a mulatság szervezését, előkészítését, lefolyását, a különféle táncok létét, vándorlását, a táncok rendjét. Írt a gyermektáncokról, kalákatáncokról és más elnevezésekről. Foglalkozott a kialakult illemmel, a kitáncoltatással, a zene biztosítási módjával, az öltözködéssel, vizsgálta a táncélet szókincsét, közmondásait, szólásait, bekiáltásait stb. (Faragó 1983a: 30).

Faragó megközelítési módjai azt is mutatják, hogy Gunda Béla Kolozsváron hallgatói bevonásával hogyan járult hozzá a néprajztudomány fejlesztéséhez. Gyakornoka az *Erdélyi Múzeumban* megjelent tanulmányát külön füzetben is kiadta (Faragó 1946b: 26).

Faragó József, amikor elkészítette a betlehemezés leírásának kérdőívét, kitért arra, hogy szükséges a pásztorok táncának rögzítése (Faragó 1994a: 26).

Az 1942–1943-ban gyűjtött uzoni betlehemes leírásakor már leírta a táncok helyét, az előadás módját is. Kis bádoggömböcskékből, egyikét nehezekkel a belsejükben készített zörgőkre is felfigyelt, amelyeket a pásztorbot fogása alá és a lábszárakra helyeztek el a „tánc végett.” A pásztorok az ének ütemére a földet botjaikkal ritmusosan döngetik, előre lépegetnek a kápolna felé. „A lépések – a keskeny hely miatt – egészen aprók, sőt legtöbbször helyben történő csoszogások”. Majd az „új király” köszöntését követően „megkezdődik a pásztorok vidám mulatozása és tánca.” Később újabb táncban „a fejüket a válluk közé húzzák, megjelenésük és mozgásuk öreges, nehézkes és cammogós” (Faragó 2001: 22, 43, 44).

Bizonyos táncmozgást a csobotfalvi betlehemes leírásában is találunk. Azt írta: „Amikor közösen énekelnek, és az ének hangjára kényelmesen jobbra-balra lóbálják magukat, a hammas mindig az ellenkező irányba dülömgézik. Az ilyen és ehhez hasonló tréfás rögtönzésekért olyan harsány kacagás a jutalom, hogy bizonyára akadnak megbotránkozók, akik

e pajzánságot nem érzik összeegyeztethetőnek, a betlehemezés különben kegyeletes, komoly hangulatával” (Faragó 1949a: 234).¹

Amikor a pusztakamarási betlehemes átfogó vizsgálatát végezte, megfigyelte azt is – s erre külön tanulmányban is kitért – hogy a faluban többször rendeznek bált a fiatalok. Kötetben is rögzítette, hogy a gólyatánc újkeletű táncként honosodott meg, amelyet a későbbiekben felújítottak, eredetét pedig vitatták (Faragó 1947a: 20).

Más népszokásban is figyelemmel követte a tánc szerepét. Amikor a magyarnagykapusi legényavatást leírta, kitért arra, hogy a korcsoport szerinti „kislegények”, „kisleányok” külön táncos összejöveteleket rendeznek, a 10–16 évesek már „önálló társas életet élnek”, a táncolást a nagybaktól ellesték, külön rendezik a táncos összejöveteleket. A „nagytáncba” a konfirmálás után járnak” (Faragó 1947b: 117).

A későbbiekben még visszatért a legényavatás szokására és a hozzákapcsolódó táncokra is. Eredetileg azt határozta, hogy 1945–1948 között összegyűjti Magyarkiskapus teljes szokáshagyományát, de az említett közleményen kívül csak harminc évvel később jelent meg újabb részlet az akkor leírtakból. Akkor a „kistáncok” leírását egészíti ki. Ebben a táncban a „kislegény” a társak által is tudott kedvenc „kislánnyal”, „szeretőjével” táncol. Ha más kéri fel a leányt, az visszautasítja, a végén pedig csak ő, a legény kísérheti haza. A megszokott „kislegény” „kérezteti el” a leányt a szülőktől, sőt ha valamiért nem jelenik meg a családnál a legényke, a lány el sem megy a táncba. Ez a kapcsolat ritkán végződik házassággal. Bemutatja továbbá a nagylányok, nagylegények szombati és vasárnapi táncát, illetve a kialakított szokást (Faragó 1978: 220–221, 226).

Ugyanebből a gyűjtésből később is közölt részleteket. Ismerteti a két „elsőlegény” választását, szerepüket. A táncban ők a rend őrei, ők fogadják a zenészeket, kibérelik a táncolóházat, tánc közben, ha valamiért vita

¹ Meg kell jegyeznünk, hogy a *Székelyhonban* 2016. december 29-én 10 perc és 17 másodperces filmet közöltek a csobotfalvi betlehemesről. Sok jel arra mutat, hogy nagyvonalakban még mindig őrzik a korábbi hagyományos betlehemes játékot. A pásztorok ajándékozása eltér az 1946-os leírástól. Itt az egyik pásztor így szól: „Hát én édes Jézusom/ neked egyebet nem adhatok./ Csak egy táncot szépen járok./ Ezt én fenségednek/ Nagy jó szépen járom.” Erre az öt pásztor körbe áll, a botokkal kopogtatják ritmusosan a padlót, és körben jobbra-balra csoszogva lépegetnek, a végén egyszerre letérdelnek, majd felállva jelzik, hogy vége a táncnak. A király a dallamot furulyálja. Befejezéskor ismét a pásztorok körbe állnak, botjaikkal táncritmust koppogtatnak (szekelyhon.ro. 2016. december 29.).

adódna, nekik kell megoldaniuk. Kitér a legények táncára. Külön is leírja a karácsonyi táncokat: első-, másod- és harmadnapit. Megemlíti a fiatalemberek, menyecskék ebben való jelenlétét (Faragó 1981b: 138–159).

A táncügy figyelemmel kísérését jelenti, hogy az *Utunkban* is ismertetőt közölt *Táncok, táncosok* címmel (Faragó 1948: 12).

A táncszokások őrzését, a táncok tanítási lehetőségét, felújítását és terjesztését segítette elő az Elekes Dénessel közösen közreadott népszerűsítő könyvvel. Tulajdonképpen az Elekes Dénes által a Székelyföldön megtanult népi táncokat Faragó József az eddig kialakított hagyományos módon leírta. A háború után ez volt az első táncoktatók segítségével megjelent könyv, s többen is nyilatkoztak, hogy azon leírások alapján tanítottak olyan táncokat, amelyeket színpadon is bemutattak (Faragó–Elekes 1949).

1949-ben továbbra is kutatta a táncgyűjteményeket, a hozzákapcsolódó szokásokat, különböző alkalmakat, sőt a megőrzött adatokat a jobbágyok és nemesek táncáról is. A kalákatáncról írva ismertette a társadalmi különbség miatti összetűzéseket az 1700-as években Háromszéken (Faragó 1946c: 172–174, 1949b: 6, 1949c: 14–15).

Faragó József 1958-ban szerkesztette az *Iratosi kertek alatt* című Kovács Ferenc-gyűjteményt. A lakodalom leírásakor Kovács kitért a táncokra is: leírta a menyasszonytáncot, páros táncokat, az új asszony táncát (Kovács 1958: 177–179).

Bár az 1950–60-as években nem jelentetett meg újabb táncokról szóló ismertetőket, az azt követő évtizedekben ismételten sürgette a magyar táncfolklór tudományos alapokra helyezését. Nézeteit azért is hangsúlyozta, mert azt tapasztalta, hogy a népköltészet és a népzene Erdélyben is méltó kutatókra talált, de a táncok gyűjtése, rögzítése, értékelése még mindig háttérbe van szorulva. Márpedig a táncoktatás fejlesztése nélkül nem lehet egységes folklóreredményekről beszélni – vélte Faragó (Faragó 1973: 1003–1011).

A következőkben is többször visszatért hol előadásáiban, hol különböző megbeszéléseken, hogy előbbre kell lendíteni a néptáncoktatást és annak tudományos feldolgozását. Első lépéseknek tekinti egy néptáncarchívum létrehozását, amely megvetheti a néptáncoktatás alapjait. Javasolata szerint hivatásos táncosokat, táncszakértőket kell bevonni ennek megvalósításába. Úgy véli, hogy például a Marosvásárhelyi Népi Együttes tagjai eddig is hozzájárulhattak volna egy ilyen archívum létrehozásához és gya-

rapításához, hiszen kezdetben huszonnégy, később harminckét táncosa hivatásszerűen a néptáncból élt. Megállapította, hogy a táncok gyűjtése és tanulmányozása az együttes működésének aranyfedezete, hisz csak a tiszta forrásból merített táncok nyújthatnak olyan alapot, amelynek megértése biztosítja a további fejlődést, a színpadi feldolgozást is. Kiszámította továbbá, hogy az együttes megalakulása (1956. október 1.) óta 1982-ig mintegy 2500 alkalommal tartottak előadást Erdély különböző falvaiban, s ha csak tíz táncos tíz perces időben lejegyzett volna minden alkalommal táncvonatkozású adatokat (a régi táncéletről, -szokásokról, -rendről, -zenéről stb.), már kialakult volna az az archívum, amely felmérhetetlen értéket jelenthetne a tánckutatáshoz. Hasonló törekvéséről már 1970-ben is jelentetett meg cikket. Sőt, kiegészítette azzal is, hogy később népi együttes alakult Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen, így – véleménye szerint – a kutatás lehetősége még tovább tágult (Faragó 1970: 2, 1981c: 36, 1982: 150).

Amikor vázlatosan összefoglalta 1980-ban a romániai magyar folklórgyűjtés eredményeit, ismételen elmarasztalta a néptáncutatást, sőt kiegészítette a hangosfilm és a nemzetközileg elfogadott táncleírások hiányának számbavételével is. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a Megyei Népi Alkotások Házainál táncoktatókat alkalmaztak, akiknek feladatuk volna különböző színvonalas tanulmányok, könyvek kiadása, azonban a megjelent kiadványok nem tudományos közlések, inkább kisebb értékű feldolgozások. Ezért leszögezi: „elsősorban a hiteles táncgyűjtések érdemelnék nyomdafestéket. A táncfeldolgozások értéke fölöttébb viszonylagos és múlandó; a hiteles népi táncanyag az az egyedüli tiszta forrás, amelyből a koreográfusok mindenkor kedvük szerint meríthetnek, és tehetségük szerint alkothatnak.” És azt is időszerűnek tartja, hogy a táncleírásoknál a Lábán–Knust-féle, nemzetközileg elfogadott táncleírás alkalmazzák, annak érdekében, hogy ne szigetelődjünk el a nemzetközi tudományosságtól (Faragó 1973: 1008–1010). Az erdélyi táncok értékére utal, amikor ugyanebben a közlésében idézi Martin György, a kiváló magyar táncfolklorista szavait: 1971-ben a III. Nemzetközi Dunamenti Folklórfesztivál két elsődíjas Maros megyei táncsoportról a zsűri elnökeként mondta: „Európában sehol sem őrzik oly eredetien és tisztán a folklórt, mint Erdélyben. A vendégek közül a füleházi román és a jobbágytelki magyar nemzetiségi csoport bizonyult a legjobbnak” (Faragó 1980: 14, 22).

Faragó József külön tanulmányban vizsgálta a néptánc és a népballada, valamint a tánc és temetési szokás kapcsolatát (Faragó 1991: 703–710).

Arra is felfigyelt, amit Lajtha László az 1940-es évek elején tapasztalt a román és magyar táncokról és tánczenéről. Őt idézve írja: „Sok dallamra alig merem mondani, hogy ez magyar, az román... Táncmulatságokon sokszor ugyanaz a cigánybanda játszik mind a két népnek. Tudja, mi kell az egyiknek, mi a másiknak... egy-egy dallamot egyik faluban románoknak, másik faluban magyaroknak kell muzsikálni” (Faragó 2005d: 482).

Amikor a gyermekfolklór egyes értékeit kimutatta, arra is utalt, hogy a gyermekjátékok bizonyos „rituális táncok” őrzői is (Faragó 2005e: 576).

Figyelemmel követte a táncházmozgalmat is, és megállapította, hogy a fiatalok találkozási lehetősége és szórakozása mellett közönséget nevel, hagyományt tisztel és tovább éltet. Felsorolja az egymás után szervezett táncházakat: Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen, Kolozsváron 1977-ben alakult; az utóbbi egyik főszervezője Könczei Ádám volt. 1978-ban Marosvásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön, 1980-ban Brassóban szintén működtették. S ha a nyolcvanas években különböző ürügyekkel be is tiltották, az elvetett mag máig tovább élt.

Fontosnak tartotta, hogy jelentősebb események, találkozók alkalmával, tudományos ülésszakokon a szakemberek közösen vitassák meg a néptánc kutatás eredményeit és teendőit (Faragó 1981c: 37).

Amikor általában a romániai magyar folklór ügyét tárgyalta, természetesen beleértette a csángómagyar folklórt is. Táncokra azonban külön ritkán találunk utalást. A *Moldvai csángó népdalok és népballadák* című kötetéhez készített jegyzetekben kitért arra, hogy a Folklór Intézet Kolozsvári Osztálya az 1950-es években „szöveg nélküli táncdallamokat” és számos táncszokást jegyzett le (Faragó–Jagamas 1954: 325–526).

Írt a táncházmozgalomnak a moldvai csángókkal való kapcsolatáról. A *Csángómagyar népballadák* című kötetében idézi Pozsony Ferenc közlését 1994-ből Hodorog Lucáról: „Hodorog Luca folyamatosan erősödő öntudatát jelzi, hogy az 1970-es évek végén rendszeresen eljárt Erdélybe, és részt vett az évente megrendezett, nagy tömegeket mozgó táncfalalkozásokon. [...] Ekkor kezdődött halálig tartó kálváriája a moldvai hatóságok képviselőivel. [...] A hatalom nyomására az 1980-as évek elejétől Erdélyben is megszűntek a táncháztalálkozók. [...] Az 1989-es decemberi válto-

zások után újból megnyílt a világ körülötte. [...] 1990 februárjában Kézdivásárhelyen részt vett több klézsei asszonnyal és leánnyal egy farsangi táncháztalálkozón” (Pozsony 1994: 7–9, idézi Faragó 2002a: 59–60).

Faragó József egy másik, kései közlésében azt a magyarországi kezdeményezést dicséri, amely a csángómagyar táncokat állította a középpontba: „Még egy olyan fontos magyarországi kezdeményezés igényel és érdemel méltatást, amely közelebbről a hagyományos csángómagyar népi kultúra megőrzését és továbbfejlesztését szolgálja. Míg korábban a csángó táncok szórványosan csak egy-egy erdélyi táncház-találkozóra jutottak el, Jászberényben 1991. augusztus 3-a és 5-e között zajlott le a tudományos ülésszakkal összekötött első csángómagyar fesztivál. [...] A fesztivált Antall József miniszterelnök nyitotta meg, az esti ünnepi műsor élén pedig Göncz Árpád szólt a sok száz előadóhoz és nézőhöz. A köztársasági elnök megköszönte a csángóknak, hogy a leghűségesebben megóvták a folklór tiszta forrásait, tanulságul például valamennyi néprajzi tájunk számára és az egész magyar kultúra gyarapodására” (Faragó 2002b: 111).

Nagy lehetőséget látott a folklór s így a népi táncok megismertetéséhez és terjesztéséhez a televíziós műsorokban. Az 1969 őszén induló magyar adás jó alkalom „a romániai magyar folklórnak első ízben történő nagyobb arányú hangosfilmes” rögzítésére. Azt is jelenti – véli Faragó –, hogy akár milliós tömeghez is eljuthat a folklór különböző műfaja, a népi tánc is (Faragó 1981c: 37).

Faragó József felhívásai a néptánc felkarolásáért, tudományos alapokra helyezéséért tovább élt halála után is. A következő nemzedék sokat megoldott a néptánc felkarolásáért, a tennivalók felismeréséért és a hiányok kijavításáért. Ma már tudományos ülésszakot rendeznek a táncfolklór ügyében. Ezt történt 2009-ben is, amikor Könczei Csilla (a kiváló, de tragikus sorsú folklorista, Könczei Ádám leánya) méltó módon foglalta össze a táncfolklór jelenlegi helyzetét, és jelölte meg a további feladatokat. Előadásában idézte Faragó József azon megállapítását, hogy a folklór „harmadik ikertestvérnek, a táncfolklórnak szinte-szinte nincs szakirodalma: gyűjtemények és tanulmányok, tervek és jelentések, viták és kritikák”. Kiemeli azt is, hogy Faragó József már korán felhívta a figyelmet arra, hogy a táncfolklór kutatása nemzetiségi ügy is. A néptánc kutatás „sorsa korántsem csak külön, a koreográfusok és általában a folkloristák szakmai gondja, hanem a romániai magyar nemzetiség egyik közügye, s

mint ilyen, az országos ügyek egyike. Folklórkutatásunk szaktudományi ágain messze túl, épp ezáltal nyer művelődéspolitikai, politikai jelentőséget” (Faragó 1973: 1003–1004, Könczei Cs. 2009: 24).

A táncszók külön műfaját képezik népköltészetünknek, de szervesen kapcsolódnak népi táncainkhoz. Faragó József egy-két alkalommal róluk is említést tett. Amikor a *Csángómagyar népballadák* című kötetét előkészítette, kitért arra, hogy Gegő Elek moldvai útja során 1838-ban egy táncszót is lejegyzett. Idézi: Hozz ki anyám székecskét, / Hadd vegyük le székelykét! (Faragó 2002a: 18, Gegő 1838: 53)

Az ószékely népballadákról írva megemlíti, hogy Kőváry László a *Hölgyfutárban* 1852-ban *Székely népköltészet* címen táncszókat is közölt, mégpedig tizennégyet, amelyek egyik részét Kriza János is megjelentette a *Vadrózsákban* (Faragó 1998: 9, 2005f: 121).

Amikor Kriza János 1853. február 9-én Péterfi Sándornak levelet küldött, sürgette újabb népköltészeti gyűjtését, amelyben lehetnek a népdalok és más alkotások mellett „tánc-rigmusok” és más sajátosságok. Végül az 1863-ban megjelent *Vadrózsákban* mintegy 141 táncszót találhatunk. 1949-ben, amikor Kriza kéziratot hagyatékának egyik részét megtalálták, Faragó József felfigyelt arra is, hogy a csoportosítás szerint a korpusz „gazdag népszokás-, közmondás- és táncszógyűjteményt” is tartalmazott (Faragó 1971: 91, 168, Kriza 1863: 321–336).

Faragó József Mailand Oszkár munkásságát értékelve a székely népköltészet gyűjtésében elért eredményeit is méltatta. Hivatkozott a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* VII. kötetére, amely 1905-ben jelent meg, s amelyben 83 táncszót, vagy ahogy ő nevezi *táncszólamokat* jelentetett meg (Faragó 2005g: 451, Mailand 1905: 357–368).

Köpeczi Béla 1942–1943-ban mint kolozsvári egyetemista Naszód környékén két román faluban a magyar–román kétnyelvűséget vizsgálva számos táncdalt és táncszót jegyzett le (Faragó 2005h: 491).

Faragó József *A tánc a mezőségi Pusztakamaráson* című tanulmányában, amely az 1945–1946-os gyűjtését tartalmazta, kitért a „tánc-rigmusokra”, „kurjantásokra” is, azt írta: a legény néha a csizmát veri, „figurázik”, ilyenkor el-elkiáltja magát: „Idenézz a figurára, / Ne az anyád csizmájára.” Néha természetesen más, „sikamlósabb” a kurjantás befejezése (Faragó 1946b: 15).

A Folklór Intézet munkatársai moldvai gyűjtéseik során a táncszókat is lejegyezték. Az összesítő kimutatásban 398-at említenek (Faragó 2002a: 51).

Amikor szerkesztette Konsza Samu *Háromszéki magyar népköltészet* kötetét, külön fejezetbe helyezte el a táncszókat, s mintegy 144-et sorolt fel (Konsza 1957: 461–482).

Faragó József szerkesztette – amint már utaltunk rá – az *Iratosi kertek alatt* című kötetet is, s abban a *Lakodalmi kurjantások* fejezetben 36 táncszót közölt (Kovács 1958: 193–196).

A szakirodalomban a műfaj megjelölésére kialakult szó vagy szavak jelentős részét összegezték, és itt fel is soroljuk döntő részét: táncrejja, ujjogatás, hujjantás, hujjogatás, kiabálás, sikótozás, sivalkodás, rikogtatás, rikongatás, tánckurjantás, réjja, csujjogatás stb. (Küllös–Martin 1982: 185–186).

Megfontolandó, hogy a már meghonosodott „táncszók” műfajjelölés helyett nem pontosabb-e a Kriza János 1853-ban levélben közölt kifejezése: *tánc-rigmusok* (Szakál 2012: 65). Vagy inkább találó lehetne a jelölése: *csujjogatások*, mivel nem csak tánc közben hangzanak el.

Ha számba vesszük Faragó József táncokkal kapcsolatba hozható mintegy 20 írását, azok között tanulmányt, ismertetőt és könyvet egyaránt megtalálunk. Faragó József – kevés megszakítással – egész életében figyelemmel követte a romániai magyar táncmozgalmakat, fesztiválokat, együttesek műsorát, próbálta sürgetni, hogy egy szintre emelkedjék tudományos szempontból is a népköltészet és népzene eredményeivel. Még 1997-ben is köszöntötte a marosvásárhelyi táncosokat, akik 40 évvel korábban Székely Népi Együttes néven soha el nem múltó emléket hagytak sok ezer nézőben. Működésük a nemzeti öntudatot, az önbecsülést, az együvé tartozás erősítését is jelentette.

S még egészsítsük ki azzal, hogy manapság lassan már falvainkból is kiveszik a hagyományos tánc, éltetésére vagy felújítására, értékeinek megőrzésére tett újabb próbálkozásnak kell minősítenünk a Duna tévé 2012. decembere, majd 2013. januárjában több héten át közvetített, *Felszállott a páva* című színvonalas, nagyszámú nézőt vonzó énekes-zenés, szóló és csoportos táncos versenyműsorát.

Szakirodalom

BÉRES Katalin

1972 Néptánc kutatásunk eredményei és faladatai. *Művelődés* XXV. (18) 19–20, 52.

ERDÉLYI János (szerk. és kiadja)

1846 *Népdalok és mondák*. I. A Kisfaludy-Társaság megbízásából, Pesten FARAGÓ József

1943 A gyertyatánc emléke a gyermekjátékokban. *Iffjúságunk* XI. (6) 4. [n.n. jelent meg]

1944a Muharay Elemér könyve. Magyar Élet kiadása, Budapest, 1944. *Erdélyi Helikon* XVII. (6) 365–367.

1944b Kalotaszegi népmesék I–II. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény V–VI. (szerk.) Ortutay Gyula. Kiadja a Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete és a Franklin-társulat, Budapesten. *Erdélyi Helikon* XVII. (7) 472–473.

1946a Tánc a mezőségi Pusztakamaráson. *Erdélyi Múzeum* LI. (1–4) 31–46.

1946b *Tánc a mezőségi Pusztakamaráson*. (Erdélyi Néprajzi Tanulmányok, 7.) A Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke kiadása, Kolozsvár

1946c Borosnyói jobbágyok és nemesek összetűzése egy kalákatáncon a XVIII. sz. végén. *Társadalomtudomány*. (1) 172–174.

1947a *Betlehemezés és kántálás Pusztakamaráson*. (Erdélyi Néprajzi Tanulmányok, 8.) Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár

1947b Legényavatás Magyarokiskapuson. *Erdélyi Múzeum* LII. (1–4) 112–118.

1948 Táncok, táncosok. *Utunk* III. (19) 12.

1949a Betlehemezés Csíkcsofotfalván 1946-ban. *Ethnographia* LX. (1–4) 222–236.

1949b Néptánc és munka. *Utunk* IV. (9) 6.

1949c Jobbágyok tánca, nemesek tánca. *Utunk* IV.(13) 14–15.

1956 A marosvásárhelyi diákok népköltészeti gyűjtőmunkája az 1860-as években. *Igaz Szó* IV. (7) 1038–1043.

1967 A folklór színeképe a reflektorok fényében. *Korunk* XXVI. (5) 636–638.

1970 Néptáncoktatásunk ügyében. *Előre* XXVI. (7665) június 30. 2.

1971 Kriza János és a Vadrózsák. In: Antal Árpád – Faragó József – Szabó T. Attila: *Kriza János*. Második, átdolgozott kiadás. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 57–176.

- 1973 Jegyzetek néptánckutatásunk ügyében. *Korunk* XXXII. (7) 1003–1011.
- 1978 Legényesték a kalotaszegi Kiskapuson. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1978*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 220–231.
- 1979 A szerves és a szervezett folklór. *Korunk* XXXVIII. (1–2) 49–52.
- 1980 A mai romániai magyar folklórgyűjtés vázlata. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1980*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 14–25.
- 1981a Folklór és kultúra. *Művelődés* XXXIV. (11) 32–33.
- 1981b Téli legényünnepek a kalotaszegi Kiskapuson. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1981*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 138–159.
- 1981c A folklorizmus formái és lehetőségei a mai romániai magyar nemzetiségi kultúrában. *Művelődés* XXXIV. (3) 35–38.
- 1982 Néptánckutatásunk ügyében. *Igaz Szó* XXX. (8) 149–151.
- 1983a Tánckutatásunk a táncházmozgalomban. *Művelődés* XXXVI. (6) 30–31.
- 1983b Az én Háromszékem. *Megyei Tükör* XVI. (3427) február 1. 2–3.
- 1991 Táncballadák a folklórban és az irodalomban. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 703–110.
- 1994a [1993!] Kérdőív. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* III. (1) [2!] 25–27.
- 1995 Mikes Kelemen törökországi leveleinek magyar néprajzi forrásértéke. *Művelődés* XLVIII. (4–5) 31–33.
- 1998 *Ószékely népballadák*. Összesítő válogatás Faragó József gondozásában, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár
- 2001 *Uzoni betlehemes 1942-ben és 1943-ban*. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője XI. (1–2)
- 2002a *Csángómagyar népballadák*. Összesítő válogatás Faragó József gondozásában, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár
- 2002b A moldvai csángó népi kultúrától a magyar nemzeti kultúra felé. *Hitel* XV. (2) 108–114.

- 2005a Anyám balladát táncol. Sinka István versének néprajzi háttere. In: Faragó József: *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 769–780.
- 2005b A hagyományos balladaéneklés a székelyeknél. In: Faragó József: *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 531–551.
- 2005c A halálra táncoltatott leányunk a Kalevala földjén. In: Faragó József: *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 68–72.
- 2005d A román folklór magyar gyűjtői. In: Faragó József: *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 471–488.
- 2005e Régi népballadák nyomai a bihari gyermekfolklórban. In: Faragó József: *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 575–586.
- 2005f Kóváry László székely balladagyűjtése 1852-ben. In: Faragó József: *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 119–127.
- 2005g Mailand Oszkár és a román népköltészet. In: Faragó József: *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 446–470.
- 2005h Köpeczi Béla román népköltési gyűjteménye. In: Faragó József: *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 489–492.
- FARAGÓ József – ELEKES Dénes (összeállította)
- 1949 *Táncoljunk, daloljunk. Székely néptáncok*. A kottákat Tóth István, a táncrajzokat Aczél Ferenc rajzolta. Állami Könyvkiadó, Bukarest
- FARAGÓ József – JAGAMAS János (szerk)
- 1954 *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest
- GEGŐ Elek:
- 1838 *A' moldvai magyar telepekről*. A' magyar Tudományos Academia elébe terjesztve. Budán, Az Academia' költségén.
- KONSZA Samu
- 1957 *Háromszéki magyar népköltészet*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely

KOVÁCS Ferenc

1958 *Iratosi kertek alatt. Kisiratosi népköltészet*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Illusztrálta és a borítólapot rajzolta: Tenkei R. Lívia. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest

KÖNCZEI Ádám

2004 A mi táncházunk. In: Könczei Ádám – Könczei Csongor: *Táncház. Írások az erdélyi táncház vonzasköréből*. (Kriza Könyvek 24.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 8–12.

KÖNCZEI Csilla

2009 A halva született harmadik ikertestvér. Nyilvános beszéd a nemlétező romániai magyar tánc kutatásról a hatvanas-nyolcvanas években. *Művelődés* LXII. (9) 24–28.

KRIZA János

1863 *Vadrózsák I. Székely népköltési gyűjtemény*. Stein János Erd. Muz. Egyleti Könyvtár bizománya, Kolozsvártt

KÜLLŐS Imola – MARTIN György

1982 Táncszó. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon V*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 185–186.

MAILAND Oszkár

1905 *Székelyföldi gyűjtés*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, VII.) Az Athenaeum Részv.-Társulat tulajdona, Budapest

MIKES Kelemen

1955 *Törökországi levelek*. A könyvet szerkesztette és a bevezetőt írta Szigeti József. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest

POZSONY Ferenc

1994 *Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet*. A klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Lucától gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Pozsony Ferenc. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

SINKA István

1997 *Balladák*. Szerkesztette Faragó József, Szilágyi N. Zsuzsa. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SZABÓ Sámuel – OLOSZ Katalin

2009 *Erdélyi néphagyományok*. Sajtó alá rendezte Olosz Katalin. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Európai Folkór Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely

SZAKÁL Anna

2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez.* A szét-szóródott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szakál Anna. Kriza János Néprajzi Társaság–Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár
Székelyhon.ro (film): *Karácsony estéje a csobotfalvi betlehemezőknél.*
2016. december 29.

Problema cercetării dansului în opera lui József Faragó

Opera vastă a folcloristului (1922–2004) clujean se bazează pe cercetarea istoriei baladei populare, și într-o anumită măsură, a basmului contemporan. Autorul prezentului articol trece în revistă acele publicații ale lui József Faragó, în care acesta publică date referitoare la istoria dansului, date culese despre obiceiurile legate de dans, pregătind o abordare profesională a studierii dansului popular.

The Research of Folk Dance in the Writings of József Faragó

The great scientific achievement of the folklorist (1922–2004) includes mostly the research of the history of folk ballads, and at some extent that of the contemporary folk tale. The author of this paper presents the writings of József Faragó, which deal with the history of folk dance, with data regarding the customs related to dancing, preparing in fact the professional analysis and research of Hungarian folk dance.

Tekei Erika

Fehér Virág és Fehér Virágszál.

Balla Tamás magyardécsei

népmese gyűjteményének recepciótörténete

Bevezetés

Egy népmese gyűjtemény recepcióját követem nyomon, ismertetem és elemzem dolgozatomban – egyrészt a folklórgyűjtés és -kutatás veszélyei-re összpontosítva: a tudományos reprezentáció és a helyi recepció közötti feszültségeket, ellentmondásokat vizsgálva egy folklórkiadvánnyal való találkozás kapcsán. Emellett, a tárgyiasult hagyománnyal való érintkezés, a kulturális örökségnek a szóbeliség helyett/mellett írott, nyomtatott formában való továbbadási lehetőségének pozitív vetületeit is figyelembe véve.

Kérdéseim, hogy a különböző kommunikációs technológiák, médiumok megjelenése, majd egyidejűsége, egymásra halmozódása, a különböző regiszterek váltogatása hogyan alakítja, szervezi a hagyomány szerkezetét, jelentéseit, a hagyományhoz való viszonyulást, a hagyományt használó, őrző, kutató és áruba bocsátó egyének és csoportok viszonyát? Hogyan lesz olvasmánnyá egy lokális-regionális közösségről készült reprezentáció az illető közösségben, hogyan találkozik, hogyan szembesül a személyes narratívumok keretébe foglalt helyi hagyományokkal, saját hagyományaiival? Miért alakulhat ki konfliktus a helyi recepció és a tudományos, szakmai recepció között?

A népmese gyűjteménynek három kiadása jelent meg, a következő sorrendben: *Fehér Virág és Fehér Virágszál. Magyardécsei népmesék.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970; *Borsszem Péter. Magyardécsei népmesék.* Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001 és *A világéneklő madár. Magyardécsei népmesék.* Corvin Kiadó, Déva, 2013. Bár az egyes kötetek címe eltérő, a tartalmuk szinte teljes mértékben megegyezik, ugyanaz a huszonöt mese olvasható bennük, nagyrészt terjedelmes

varázsmesék és tündérmesék, valamint néhány rövidebb tréfás- és csalimese. Balla János volt a mesélő, Balla Tamás a gyűjtő, az 1970-es első kiadás Faragó József szerkesztésében és az általa írt utószóval jelent meg, míg a két újabb kiadás már kizárólag a meséket és a szómagyarázatot, a tájszavak jegyzékét tartalmazza. Az első kiadás illusztrátora Cseh Gusztáv volt, a második kiadás illusztrációit a székelyudvarhelyi Palló Imre Művészeti Szakközépiskola diákjai készítették, míg a harmadik kiadás Szabó Erzsébet rajzaival jelent meg.

Források, értelmezési keret, fogalomhasználat és módszer

Források

Forrásaim a népmese gyűjtemény három kiadásán kívül e könyvekhez kapcsolódóan romániai magyar és magyarországi folyóiratokban, napilapokban (*Pionír, Ifjúmunkás, Utunk, Igaz Szó, Falvak Dolgozó Népe, A Hét, Előre, Igazság, Ethnographia*) megjelent szakkikkek, kritikák és recenziók, valamint interjúk és levelek szövege.

Értelmezési keret és fogalomhasználat

A népmese gyűjtemény helyi és szakmai recepciójának értelmezési keretként a történetileg egymásra torlódó kommunikációs technológiák – szóbeliség, írásbeliség, könyvnyomtatás, elektronikus kommunikáció – pozitívumait és negatívumait,¹ a kulturális örökség fogalmának kibővülését

---

¹ 1998-ban jelent meg magyarul a Nyíri Kristóf és Szécsi Gábor által szerkesztett tanulmánykötet: *Szóbeliség és írásbeliség. A Kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*, mely válogatást nyújt a szóbeliség–írásbeliség paradigma kialakulását meghatározó írásokból, Friedrich Nietzsche, Walter J. Ong, Eric A. Havelock, Jack Goody, Brian Stock és Michael Heim tanulmányai olvashatóak a kötetben. A könyv egy olyan kutatási program eredményeként született, mely új filozófiatörténeti paradigma kidolgozására tesz kísérletet, mely paradigma – Nyíri Kristóf bevezetője szerint – a filozófia fogalmi feszültségeit „a történetileg egymásra torlódó kommunikációs technológiák – szóbeliség, írásbeliség, könyvnyomtatás, elektronikus kommunikáció – között fellépő diszharmóniákból eredezteti” (Nyíri–Szécsi 1998: 16).

és az így bekövetkező léptékváltást,² a folklorizmust és a generációt³ mint társadalomtudományi fogalmakat emelném ki, valamint a Hermann Bausinger nevéhez kötődő „párhuzamos különidejűségek” terminusát.

A kulturális örökség fogalmának kibővülése a közösségi részvételt, a helyi léptéket erősíti. A kulturális örökség lényege politikai, gazdasági vagy társadalmi változások által veszélyeztetett kulturális javak regisztrálása és megőrzése, egy közösség kultúrájának, identitásának megtartását szolgálja (Sonkoly 2009: 199–210).

A folklorizmus egy olyan kommunikációs folyamat – „amelynek révén a népi kultúra egy eleme, elemcsoportja az eredetitől eltérő, idegen környezetbe kerül, és maga a folyamat önmagán túlmutató, másodlagos (társadalmi, esztétikai, politikai stb.) jelentéssel bír” (Bíró 1987: 31). Az új kontextusban a folklórelem jelentése megváltozik tehát. Bíró Zoltán a folklorizmusjelenségeket illetően négy alaptípust különböztet meg: a tudományos, a reprezentációs, a mindennapi és a művészi folklorizmust (Bíró 1987: 33–43). Mondanivalóm szempontjából az első két típust tartom relevánsnak. A tudományos folklorizmus arra a folyamatra utal, melynek során, a kutatómunka eredményeként, az adatrögzítés, a feldolgozás és tudományos kiadványban való publikálás révén a folklórelemet kiemeljük saját kontextusából, áthelyezzük egy, a tudományos diszciplína elvárásainak, módszereinek, ismeretelméleti és tudománytörténeti előfeltevéseinek megfelelő környezetbe. A reprezentációs folklorizmus fogalmát Bíró Zoltán abban az értelemben használja, annak a folyamatnak a megnevezésére, amikor a népi kultúra kiválasztott és előtérbe helyezett elemei mintegy kiállítási tárgyakként vagy áruként, a piac, az eladhatóság, a különböző ízlésszférák kritériumainak megfelelően kerülnek új, idegen környezetbe.

---

² „Ahhoz a váltáshoz hasonlóan tehát, amikor a történetírás a dinasztikák és a keresztény monarchiák történetéről áttért a nép és a nemzet történetéhez, most a kollektív emlékezet e formájának egy újabb tágulását figyelhetjük meg: a helyi örökség története is idekerül.” (Erdősi–Sonkoly 2004: 12)

³ „[...] egyének bizonyos halmaza specifikus gondolkodásmódot, tapasztalatot és cselekvési repertoárt sajátít el és birtokol, ami tendenciaszerűen határolja körül a nemzedékhez tartozók halmazát, akiket összeköt a generációs egység. A nemzedék ilyenformán nem valamely statisztikailag (kvantitatív módon) körülhatárolható csoport, hanem a közös identításban gyökerező, szubjektív alapon álló csoport.” (Gyáni 2008: 11)

Hermann Bausinger a különböző történeti tényezők által meghatározott elemek egyidejű társadalmi jelenlétét⁴ érti „párhuzamos különidejűségek”-en – „felfogások és életmódok, az eszmék és az ideológiák különidejűségéről van szó, melyek egyidejűleg, a mában léteznek” (Bausinger 1989: 25).

Módszer – diskurzuselemző megközelítés

Az adatanyag kiválasztását követően az elemzéshez és értelmezéshez a diskurzuselemző módszert választom, inkább koncepcionális iránymutatásként, mint konkrét elemzési stratégiaként, forгатókönyvként. Michel Foucault szerint a társadalmi valóság diskurzusok által konstruált valóság, a nyelv által hordozott jelentésekből épül fel, a diskurzus a kognitív tartalomként felfogott tudás termelésének és ellenőrzésének eszköze, normaképző társadalmi gyakorlat, melynek létmódja az intézményekben hálózatszerűen szétterjedő hatalom (Foucault 1991: 868–889). Norman Fairclough a diskurzuselemzés elsődleges céljának az előforduló diskurzusok beazonosítását, megnevezését tartja, és az elemzésben a nyelvi eszközök vizsgálata során az érvelés retorikájának egyes aspektusaira koncentrálna. A társadalmi mezőket, intézményeket, szervezeteket megkonstruáló társadalmi gyakorlatok szemiotikai hálózata a diskurzusok rendszere; az események társadalmi dimenzióját pedig a szövegek alkotják (Fairclough 2014: 9–20). A kötet recepcióját a diskurzusok aktorainak perspektívájából próbálom megközelíteni. A tárgyképzés, referenciák szintjén, a népmesegyűjteménnyel való találkozás kérdését szem előtt tartva, kérdésem az, hogy miről és milyen kontextusban szólnak ezek a szövegek, mi a szövegek témája és funkciója. A kijelentésváltozatok szintjén pedig azt vizsgálom, hogy kinek a diskurzusa, mi a szöveg írójának társadalmi pozíciója az adott szöveg – könyv, szakcikk, kritika, recenzió, levél, interjú – keletkezésekor, illetve közzétételekor.

---

⁴ „A faluközösségek vizsgálata során ezek a kutatók [Utz Jeggle, Carola Lipp, Wolfgang Kaschuba] arra a megállapításra jutottak, hogy azokban olyan normák, elképzelések uralkodnak, és olyan értékeket közvetítenek, melyek teljességükben nem magyarázhatók a közösségek jelen szociális meghatározottságából, s melyek sokkal inkább a falusi élet régebbi konstellációiból, struktúráiból erednek” (Bausinger 1989: 32)

Fehér Virág és Fehér Virágszál – a népmesegyűjtemény és kontextusa

Népmesegyűjtő pályázat

A romániai Országos Pionírtanács lapja, a *Pionír*⁵ 1967-ben népmesegyűjtő pályázatot hirdetett. Faragó József⁶ folklórkutató, a Román Akadémia Folklór Intézete kolozsvári osztályának kutatója gyűjtési útmutatót közölt a *Pionír* 1967. május 21. számában⁷ (Faragó 1967a: 1). Ugyanabban az évben, az *Utunkban*⁸ megjelent „Nagy” népmesegyűjtési pályázat – *kis mesegyűjtőknek* című cikkében a pályázat sikerének valószínűségét latolgatta, korábbi sikeres gyűjtési pályázatokra és azok eredményeire⁹ hivatkozott, Arany László népmesegyűjteményét ajánlotta követendő példának, valamint a családi mesemondást mint élő gyakorlatot tartotta még olyan tényezőnek, mely a sikert messzemenően biztosíthatja (Faragó 1967b: 1 és 4). A pályázatra mintegy százhusz népmese érkezett, és a

⁵ A *Pionír* 1950 és 1967 között jelent meg. 1950–1953 között Bukarestben szerkesztették, majd 1956-ig, a Magyar Autonóm Tartomány létrehozása után Marosvásárhelyen, 1956 februárjától 1967 novemberének végéig ismét Bukarestben. Több mint hetvenezer példányban jelent meg. Utódlapja a *Jóbarát* lett, amely 1967. szeptember 28. és 1989. december 14. között jelent meg Bukarestben, a romániai Pionírszervezet Országos Tanácsának hetilapjaként, hatvanezres példányszámban.

⁶ Faragó József (1922–2004) – 1943 és 1947 között a kolozsvári egyetem Néprajzi Tanszékének munkatársa, 1948–1985 között a Román Akadémia Folklór Intézete kolozsvári osztályának kutatója.

⁷ „A mesét próbáljuk a mesemondó szavai után leírni. A szépen elmondott mese stílusa világos és szabatos. Előadása nem cikornyás-terjengős, de nem is olyan szűkszavú, hogy cselekményének mozzanatait, fordulatait indokolatlanok, értelmetlenek maradjanak. Szövegében a leíró és elbeszélő részek a szereplők párbeszédeivel váltakoznak, akárcsak az élő előadásban. Vagyis a mesét elejétől végig Arany János tanácsa szerint igyekezzünk papírra vetni: »Amint azt egy kitűnő mesemondó szájjal előadná«”. (Faragó 1967a: 1)

⁸ Az *Utunk* a leghosszabb életű romániai magyar irodalmi lap, 1946 júniusától 1989 decemberéig jelent meg Kolozsváron, kezdetben kéthetenként, majd 1951 januárjától hetenként. Utolsó számát 1989. december 22-én nyomták ki, de a forradalmi események miatt már nem került terjesztésre. Szerkesztősége 1989 végén kimondta megszűnését, és megalakult az utódlapja, a *Helikon*.

⁹ „[...] valószínűleg sokan visszaemlékeznek néhány hasonló kezdeményezésre, illetőleg azok sikerére. 1954-ben a *Művelődési Útmutató* pályázata 5000-nél több találos kérdést eredményezett. 1958-ban a *Pionír* pályázói 17 000, a következő évben a *Napsugár* olvasói ugyanannyi, a *Kisapjítás* olvasói pedig közel 5000 közmondást-szólást küldtek be.” (Faragó 1967b: 1 és 4)

szervezők könyvformában való kiadását tervezték. Tíz mese jelent meg közülük a *Pionír*, illetve annak megszűnte után a *Jóbarát* hasábjain. Faragó József a következő javaslattal fordult 1967. október 20-án az Ifjúsági Könyvkiadó szerkesztőségéhez: „Javasolom egy magyar népmese gyűjtemény kiadását. A gyűjtemény az egész világirodalomban egyedülálló lenne, ugyanis a meséket pionírok, vagyis 10–14 éves gyermekek gyűjtötték országunkban. [...] Az eredmények mindenben igazolták a várakozást, ugyanis a beküldött mesék nagy része, a pályázati felhívásban megfogalmazott igényeknek megfelelően, elérte a kívánt irodalmi és folklorisztikai színvonalat. A pályázat anyagában száznál jóval több olyan mese van, amely nyomdafestéket érdemel, mert gyarapítja művelődésünk kincses-tárát, s ugyanakkor óriási erkölcsi elégtételt jelentene a kis gyűjtők számára.” A kiadónak írt levélrészlet az *Előre*¹⁰ című napilap 1970. december 13-án megjelent *Még egy levél Zsuzsi babához* című cikkében olvasható. Ebből az is kiderül, hogy bár Faragó javaslatára az azóta eltelt három évben nem érkezett igenlő válasz, mégis nemsokára megjelenik a Kriterion Könyvkiadó gondozásában egyetlen pályázónak, a díjnyertes Balla Tamásnak a magyardécei népmese gyűjteménye (Faragó 1970: 3).

A magyardécei születésű Balla Tamás, a besztercei 2. számú Líceum (jelenleg Andrei Mureșanu Főgimnázium) akkor X. osztályos, 16 esztendő-s tanulója a *Borsszem Péter* című mesével nyerte meg a pályázatot. A kézzel írott, kisregény terjedelmű „monumentális mese” gépelve több mint 40 oldalnyi lett volna, melyhez a mesegyűjtő diák két mellékletet is csatolt: magyardécei helynevek és tájszavak magyarázatát, valamint lejegyezte a gyűjtő nevét, a gyűjtés helyét, idejét és a mesemondóra vonatkozó adatokat is. Faragó József a szakszerű mesegyűjtés mellett magát a meseszöveget tartotta igazán értékesnek, valamint az élő, szóbeli mesemondás visszatük-rözésének módját. A mese lejegyzőjén kívül a mesemondót, Balla Jánost is dicséri, mert annak ellenére, hogy tisztában volt azzal, a mesegyűjtő diáknak a hosszú szöveget le kell jegyeznie, a mese cselekményének legkisebb részletét is aprólékosan kidolgozta, és így eszményien valósultak meg a hal-lás után lejegyzett, tollbamondásos mesegyűjtés kívánalmi, a mesékézirat „a fiatal gyűjtő meg az idős mesemondó egymást segítő-kiegészítő, türelmes együttműködésének is ritka szép dokumentuma” (Faragó 1968: 5).

¹⁰ Az *Előre* országos romániai magyar napilap 1953. április 1. és 1989. decembere között jelent meg.

Romániai magyar diákoknak szóló néprajzi gyűjtőversenyek

Az ebben az időszakban szervezett irányított néprajzi gyűjtőversenyeket, melyekbe a romániai magyar gyermeklapok – *Pionír*, *Jóbarát*, *Napsugár*¹¹ – a diákokat bevonták, Szabó Zsolt foglalta össze időrendi sorrendben a *Népismereti Dolgozatok* tanulmánykötet-sorozat 1976-ban megjelent kötetében (Szabó 1976: 73–86, később 2016). 1958–1959-ben közmondásgyűjtő versenyt szerveztek, melybe a *Pionír*, a *Napsugár* és a *Dolgozó Nő*¹² folyóirat *Kispajtás* rovata kapcsolódott be; 1967-ben került sor a fent említett népmese gyűjtő pályázatra, és ugyanebben az esztendőben a *Napsugár* által szervezett, *Egyedem-begyedem* elnevezésű kiszámológűjtő pályázatra; 1969-ben indult a *Napsugár* és a *Jóbarát* által szervezett *Kincskereső-mozgalom*, melynek célja a tanulók szülőhelyének történetére vonatkozó tárgyi és írott dokumentumok megismerése és összegyűjtése, megmentése tanáraik irányításával; 1970–1971-ben *Zsuzsi és Andris baba* néven népviseletvarró versenyt, 1971-ben *Síppal-dobbal* néven népi játék- és játékszergyűjtő versenyt, 1972-ben pedig *Ezerjófű* néven népgyógyászati és népi növényismereti versenyt szervezett a *Jóbarát*.

Fehér Virág és Fehér Virágszál – a népmese gyűjtemény

Akiről még hallani fogunk (Faragó 1968: 5) című cikkében Faragó József arról is tudósított, hogy Balla Tamás a mesemondó Balla János többi meséjét is le szeretné jegyezni – harminckét mesét említ az *Ifjúmunkás*ban¹³ megjelent cikkben. Horváth Pál, a beszercei 2. számú Líceum igazgatója, Balla Tamás magyar irodalomtanára számolt be először diákja további gyűjtőmunkájáról az *Ifjúmunkás*ban 1969 januárjában megjelent cikkében (Horváth 1969a: 5), ahol Balla János és Balla Tamás fényképét is

¹¹ A *Napsugár* kisiskolások számára szerkesztett gyermekirodalmi lap, 1957 januárjától jelenik meg mindmáig Kolozsváron.

¹² A *Dolgozó Nő* folyóirat a Romániai Demokrata Nők, majd az Országos Nőtanács magyar nyelvű havi képeslapja, társadalmi-politikai és kulturális folyóirata 1945 márciusa és 1989 decembere között jelent meg Kolozsváron.

¹³ Az *Ifjúmunkás* romániai magyar ifjúsági lap rövidebb megszakításokkal 1922–1989 között jelent meg, negyedik folyama 1957-től 1989-ig. Politikai cikkeken, a korszakban kötelező politikai agitáción kívül szépirodalmi és publicisztikai írásokat, riportokat, természettudományos, ismeretterjesztő és sportcikkeket is közölt.

közölte. Megismerjük ebből a cikkből a líceum Horváth Pál által vezetett, Fiatal Szívvel Irodalmi Körének folklórgyűjtő tevékenységét, melyről már az *Utunkban* (Horváth 1967: 4) is tudósított korábban. Az irodalmi kör tagjai szabadidejükben, vakációban szülőfalujukban évek óta gyűjtöttek népmeséket, népballadákat, köszöntőket, rigmusokat, gyermekjátékokat, népszokásokat. Megtudjuk, hogy Balla Tamás is tagja volt ennek az irodalmi körnek, és amióta a *Borsszem Péter* című meséjével megnyerte az országos mesegyűjtő pályázatot, Balla János további meséit is lejegyezte, és a közeljövőben várható, hogy megjelenik az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában magyardécei népmesegyűjteménye. Június végén az *Utunkban* közzé tett írásában (Horváth 1969b: 8) Horváth Pál már Balla Tamásnak az Ifjúsági Könyvkiadóval kötött szerződéséről tudósít – a magyardécei népmeséket 8000 példányban jelentetné meg a kiadó.

Az 1967-es téli vakációtól az 1969-es nyári vakációig gyűjtötte Balla Tamás a meséket, és Faragó József 1969 decemberében már arról írt az *Utunk* hasábjain, hogy a népmesegyűjtemény sajtóra kész – huszonöt mese, kétszázötven lapnyi terjedelemben –, és a készülő kötethez írt ajánló sorokat azzal zárta, hogy „amolyan kettős ünnepet ülnék: kiváló új mesegyűjtőt és kiváló új mesemondót avatunk. A kettős ünnep azonban valójában csak egy ünnep: irodalmunk minden idők egyik legszebb népmesegyűjteményével gyarapodott” (Faragó 1969: 8).

Közben az Ifjúsági Könyvkiadó magyar szerkesztőségének nevében Petre Judit¹⁴ osztályvezető vette fel a kapcsolatot¹⁵ Balla Tamással, üdvözölte a kiadó legifjabb munkatársát. Postázták számára a szerződést, és előleget is folyósítottak, hogy a mesegyűjtést elősegítendő, a kiadó számára elküldendő kézirat véglegesítéséhez magnetofont vásárolhasson. Az utolsóként meghallgatott öt mesét¹⁶ így már magnetofonra vehette, és hangszalagról jegyezhetette le.

Csakhogy az Ifjúsági Könyvkiadó időközben megszűnt, és így a magyardécei népmesegyűjtemény csupán 1970-ben jelenhetett meg a Kriterion Könyvkiadó gondozásában.

¹⁴ Petre Judit (1927–) 1958–1969 között az Ifjúsági Könyvkiadó szerkesztője, 1970–1985 között a Ion Creangă Könyvkiadó magyar osztályának felelős szerkesztője.

¹⁵ Balla Tamás Petre Juditnak négy Bukarestből küldött levelét őrzi: 1969. április 3., 1969. április 26., 1969. május 15. és 1969. június 10. keltezéssel.

¹⁶ *Lófia, A dísznófarok, Zöld Vitéz, Zsuzsika és a tolvajok, A margitai kondás* című mesékről készült hangfelvétel.

A népmese gyűjtemény jelentősége a romániai magyar könyvkiadás második korszakában

Magyardécsei népmeséket először Hunyadi András¹⁷ *Erővel is ésszel is. Zselyki és decsei népmesék* című gyűjteményében tett közzé, 1956-ban az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában megjelent kötetben. A mesegyűjteményéhez írott utószava szerint tíz évvel a mesekönyv megjelenése előtt, tehát 1946-ban kezdett el népmeséket gyűjteni, ötvennél több mesét gyűjtött, nagyrészt a szülőfalujában, Zselyken.¹⁸ Ezek közül tizenöt mese került a kötetbe – „amely a kiadás irodalmi-nevelő jellegének megfelelt.” A kötetben olvasható mesék közül kettőt (*Zöld Vitéz és Virág Péter*, valamint a címadó *Erővel is, ésszel is* című mesét) a magyardécsei Balla Jánostól gyűjtötte, Balla Tamás későbbi adatközlőjétől (Hunyadi 1956: 144–145).

Balla Tamás magyardécsei népmese gyűjteményének első kiadása *Fehér Virág és Fehér Virágszál* címen 1970-ben jelent meg, a romániai magyar néprajzi könyvkiadás második korszakának egy későbbi szakaszában. Ez a korszak – az 1948–1989 közötti könyvkiadás – elsősorban a Kriterion Könyvkiadóhoz köthető. Az Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó 1950-ben kezdte meg tevékenységét. 1960-tól a neve Irodalmi Könyvkiadó lett, majd 1969-től a Kriterion Könyvkiadó vette át a szerepkörét, mely a romániai nemzeti kisebbségek kiadványainak megjelenítése céljából jött létre. Az 1970–1980-as években a kiadó a romániai magyar néprajzi könyvkiadás legfontosabb fórumává vált. Sorra jelentek meg a '70-es, '80-as években a tárgyi kultúra, a díszítőművészet, a munkavégzés és munkaszervezés néprajzának regionális szintézisei,¹⁹ a szö-

¹⁷ Hunyadi András (1925–1998) népmese gyűjtő tevékenysége idején a kolozsvári bábszínház munkatársa, művelődési aktivista, 1956-tól a marosvásárhelyi színház rendezője volt.

¹⁸ Zselyk (román neve: Jeica, német neve: Schelken) falu Romániában, Beszterce-Naszód megyében.

¹⁹ Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Kászoni székelj népművészet*. 1972, Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Szilágysági magyar népművészet*. 1974, Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. 1978, Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. 1981, Faragó József – Nagy Jenő – Vámszer Géza: *Kalotaszegi magyar népviselet*. 1977, Péntek János: *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*. 1979.

vegfolklor körébe tartozó balladagyűjtemények,²⁰ mesegyűjtemények²¹ és egyéniségmonográfiák,²² népi memoárok,²³ a történeti néprajz előzményének tekinthető kiadványok²⁴. Kós Károly és Faragó József szerkesztésében 1976-tól jelent meg a *Népismereti Dolgozatok* sorozat. A folklortudomány legújabb eredményeit, az elméleti munkákat²⁵ is közzé tette a kiadó.

A magyar nyelvű népmesegyűjtemények sajtó alá rendezésének mintájául a 20. század második felétől az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozat szolgált. Ortutay Gyula mesegyűjteménye, a *Fedics Mihály mesél* című kötet jelent meg a sorozat első darabjaként, 1940-ben. Az egyéniségkutató módszer híveként Ortutay Gyula új irányt kívánt szabni a mesekutatásnak és -kiadásnak, szakítva a 19. században indult *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozat koncepciójával – egyetlen mesemondó teljes repertoárját feltárni, az elhangzott mesét a mesemondó személyiségjegyei, társadalmi helyzete és kulturális környezete alapján azonosítani és értelmezni (Nagy 2015: 86). Első tanítványai – Dégh Linda, Kovács

²⁰ Kallós Zoltán: *Balladák könyve*. 1970, Albert Ernő: *Háromszéki népballadák*. 1973, Ráduly János: *Kibédi népballadák*. 1975, Bura László: *Szatmári népballadák*. 1978, Pozsony Ferenc: *Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák*. 1984.

²¹ Horváth István: *Egy gyöngyszem, két gyöngyszem. Ózdi népmesék*. 1970, 1975, Nagy Olga: *Széki népmesék*. 1976.

²² Ráduly János: *Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadáit*. 1979, Albert Ernő: *Édesanyám sok szép szava. Ádám Joákimné Kurkó Julianna énekei*. 1989, Faragó József: *Fehér virág és Fehér Virágszál. Magyardecsei népmesék*. Mesélte Balla János. Gyűjtötte Balla Tamás. 1970, Szabó Judit: *Rózsa királyfi. Berekméri Sándor germeszegi meséi*. 1977, Imreh Lajos: *Sáska sógor. Imreh Lajos tréfás történetei*. 1985.

²³ Tamási Gáspár: *Vadon nőtt gyöngyvirág*. 1971, Győri Klára: *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. 1975, Kocsis Rózsai: *Megszépiült szegénység. Vallomások a gyermekkorról*. 1988, Salamon Anikó (szerk.): *Igy teltek hónapok, évek. Öt életrajz*. 1979.

²⁴ Imreh István: *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadaiban*. 1973, Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak 1750–1850. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról*. 1979, Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. 1983, Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914*. (ez a könyv 1981-ben jelent meg).

²⁵ Faragó József: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. 1977, Demény István Pál: *Kerekcs Izák. Összehasonlító-típológiai tanulmány*. 1980, Nagy Olga: *Hősök, csalókák, ördögök. Esszé a népmeséről*. 1974, Nagy Olga: *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum*. 1978, Vő Gabriella: *Tréfás népi elbeszélések*. 1981, Gazda Klára: *Gyermekvilág Esztelneken*. 1980.

Ágnes, Banó István – az ő utasításait és elvárásait követve adták ki saját mesegyűjteményeiket, és a *Fehér Virág és Fehér Virágszál* kötetet saját alá rendező Faragó József is ezt a magyar vagy budapesti iskolát tekintette mintának. Ő maga így vall erről az 1973-as *Korunk évkönyvben*: „[...] lássuk az úgynevezett egyéniségkutatást, azaz egy-egy adatközlő egyéni repertoárjának monografikus föltárását. Az utóbbi harminc évben három kiváló mesemondó meséinek zöme látott nyomdafestéket, és pedig a bőzödi Bágyi Jánosé, Bőzödi György gyűjtése (*A tréfás farkas*, 1942 és *Az eszös gyermek*, 1958); a magyarói Kurcsi Minyáé, Faragó József gyűjtése (*Kurcsi Minya havasi mesemondó*, 1969) és a magyardécsi Balla Jánosé, Balla Tamás gyűjtése (*Fehér Virág és Fehér Virágszál*, 1970)” (Faragó 1973: 145).

A népmesegyűjtemény recepciótörténete

Mesegyűjtő és mesegyűjteménye találkozása

A mesegyűjtés kontextusa – a mesegyűjtő diskurzusa

Balla Tamás 1951. május 14-én született a Beszterce-Naszód megyei Magyardécsen.²⁶ Szülei földművesek voltak, két fiúgyermekük született, és Tamás bátyja teológushallgató volt, amikor öccse népmesegyűjtéssel kezdett foglalkozni. A kisebbik fiú a décei iskola nyolc osztályának elvégzése után tanulmányait Besztercén folytatta, ahol magyar irodalomtanára, Horváth Pál,²⁷ mint már említésre került, irodalmi kört szervezett, és magyardécsi származású feleségével, Horváth Piroska természetrajzot oktató tanárnővel együtt színjátszókört, tanulmányi kirándulásokat, legszebb mese, legszebb ballada versenyt szerveztek, és népköltészeti gyűjtésre is buzdították a diákokat.

²⁶ Magyardéce (román neve: Cireșoia, német neve: Bellsdorf) Beszterce-Naszód megye Árpástó községéhez tartozó falu. Híres cseresznyetermő vidék, minden évben cseresznyeünnepet rendeznek itt, a cseresznyemajális első ízben 1893-ban szervezték meg.

²⁷ Horváth Pál (1932–1978) – 1955–1956-ban levéltáros volt a tordai Állami Levéltárban, 1956–1978 között magyar nyelv- és irodalomtanár Besztercén.

Balla Tamással 2016. október 31-én Magyardecén készítettem interjút.²⁸ Így emlékszik vissza Balla Tamás arra, hogy X. osztályos diákként hogyan szerzett tudomást a pályázatról, és hogyan kezdett népmesegyűjtéssel foglalkozni: *Ez a Pali bácsi létre hozta a Fiatal Szívvel Irodalmi Kört, és havonta rendszeresen én is jártam. Szavalóversenyek voltak, irodalmi kirándulások, színjátszó csoport. Amikor az utolsó ülésünk volt IX. osztály végén, hogy jöjjünk el a nagyvakációra, akkor jelentette meg a Pionír újság, hogy a gyermekek küldjenek be ilyen kis meséket, mert az összeset egy nagy kötetbe megjelentetik.*

Nagyrészt vidéki gyermekek voltak ennek az irodalmi körnek a tagjai, Décséből is voltak vagy nyolcan-tízen, és a tanáruk felhívta a dácseiek figyelmét, hogy „Décse az egy aranybánya”. *Én visszahúzódom, gyáva voltam, szemüvegem is volt – de már akkor is gondolkoztam rajta, hogy jó lenne ebben az életben valami olyasmit is alkotni, ami a nevünket megörökíti, ne csak úgy menjünk át az életen, hogy veszekedjünk, kiabáljunk, örvendjünk, mulassunk, hanem legyen egy értékesebb valami is. Na mondom, olyan jó lenne megpróbálni. Ez a mesemondó, ez a János bácsi itt a második házban lakott. A nagyapáink testvérek is voltak, amellet az édesanyám a menyével édes testvérek voltak. Külön aludtunk, külön étkeztünk, de mondhatni, hogy egy család voltunk.*

Amikor Balla Tamás nekilátott a gyűjtőmunkának, már ismerte Balla János meséit, hallotta őket korábban is, hiszen a mesélő, közösségének számon tartott népi specialistája volt, aki szívesen mesélt gyermekeknek és felnőtteknek egyaránt. A mesemondás egyik kiemelt színhelyeként a mesegyűjtő a halottvirrasztókat említi: *János bátyámnak megtartották a helyet, és egész éjjel kellett mondja a meséket.*

Hazajöttem a nagyvakációra, s mondom János bácnak, én úgy hívtam, hogy János bá – Nézze meg! – ezt a Pali bácsit nagyon tisztelték itt a beszercei magyar falvakban, hogy állandóan szervezte a színjátszást, akkor megszervezte, hogy a magyar gyerekek menjenek a magyar iskolába. Na mondom János bácnak, hogy:

– Ez a Pali bácsi ni, mire kért meg. Próbáljuk meg, maga mondjon el egy mesét, s küldjük el oda, Bukurestbe, s mondom, hátha valami sikerünk is lesz.

²⁸ A továbbiakban a dőlt betűs szövegrészek részletek ebből a beszélgetésből.

– Mondok én olyan mesét neked, hogy a legelső díjat fogjuk megnyerni! – biztatott.

[...] Hétköznap nem lehetett ezzel foglalkozni, csak vasárnap, mert hétköznap a gyerekek is mezei munkát végeztek, kellett szedni a cseresznyét a kollektívben. Nagy templomba járó volt az öreg, reggel, este, hétköznap is mindig ott volt. Mikor kijön este a templomból:

– Leülhetünk?

– Gyere!

Balla Tamás családja nem támogatta a népmesegyűjtést.

Sőt, itt volt a teológus bátyám [...] ő mikor megtudta, azt mondta, hogy ne hagyják.

– Inkább csináld a számtanpéldát! Látják, hogy tízesről ötösre ment le, ilyen semmiségekkel kell foglalkozni! – uszította a szüleimet. Aztán én megvártam, mikor lefeküdtek, elbújtam, mikor az istállóba, mikor a csűrbe volt hely.

Három vasárnap délután írta le a mesét, és elküldte Bukarestbe. Nem tudott róla senki, sem a család, sem a tanára: A Jóisten, s én, s János bá. De az is elmondta, s meg se kérdezett azután semmit.

*Sikersorozat – a pályázat fődíja,
a mesék kötetben való kiadásának lehetősége*

A mesegyűjtő diák nem az otthoni címét, hanem a besztercei iskola címét adta meg a pályázat bírálóinak. Ősszel, amikor elkezdődött az iskola, akkor mutatta neki Horváth Pál a Bukarestből érkezett borítékot – Faragó József írta Horváth Pálnak, és arról értesítette benne, hogy diákja elnyerte a mesegyűjtő pályázat fődíját. Jutalomként mindössze egy könyvet kapott, Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című regényét. A Horváth Pálnak küldött levélben Faragó József további mesék lejegyzésére biztatta Balla Tamást, és ajánlatot kapott egy magyardécei népmesegyűjtemény kötetben való kiadására. Az Ifjúsági Könyvkiadó szerződést kötött vele, 10 000 lejes honorárium²⁹ járt a mesegyűjtőnek. 2400 lejes előleget utaltak ki számára, hogy a gyűjtőmunkát könnyebben befejezhesse, és – miként már említettük – magnetofont vásárolhasson.

²⁹ Az átlagfizetés akkoriban havi 800 lej körül volt.

*Váratlan fordulatok – A kiadók átszervezése,
majd az első kiadás újranyomása*

A kézirat kiadásra készen állt, viszont az Ifjúsági Könyvkiadó időközben megszűnt.

Hát mikor megvagyok, rájuk jön, hogy átszervezik a könyvkiadást. Máskor megelőztem volna Arany Lacit, nekem XI.-es koromban megjelent volna, én lettem volna a magyar irodalomba a legfiatalabb első könyves mesegyűjtő. De tolódott, majdnem egy évig nem adtak ki egy könyvet se.

Közben sikeresen leérettségizett. 1970 őszén megjelent a könyv, és a mesegyűjtőnek 50 tiszteletpéldányt küldtek belőle. Viszont hiába várták, nem jutott el a könyvesboltokba, sőt a tiszteletpéldányként kapott könyveket vissza kellett küldeni a kiadónak.

De a könyv mind nem jelenik meg, nem jelenik meg. Hát mi lett? Telefonáltunk Faragónak, mi a helyzet, hogy nem jön az üzletekbe? Azt mondja, Cseh Guszti bácsi vette észre, hogy az egyik képen baj van a vitézkötéssel. [...] Ez az egyetlen könyv, hogy megvan a vitézkötés. [...] De az egész, minden ki volt nyomva. Guszti bácsi észrevette [...] Itt van ez az egy, hogy volt Tündérszép Ilona, s ott János hódítja el Ilonát. Na elvitte haza, de az meg volt mondva neki, hogy a Tündérszép Ilona ruháit zárja be egy nagy ládába lakattal, és a kulcsot tartsa a zsebibe, soha oda ne adja, mert akkor elrepül. Közbe elmentek egy lakodalomba, ott János kezdett bérugni, Ilonát meg elvitte az egyik herceg táncolni. – Jaj, te Ilona, milyen szépen tudsz táncolni! – Tudok én, tudok, de hogyha elmennél az uramhoz, hogy kérd el tőle a kulcsot, hozd ide a tündéri ruhámat, aztán meglátod, avval hogy tudok én táncolni.» Hanem bérugatta Jánost, Ilonát meg fölöltöztette a tündéri ruhába. Hogy felvette, nézd meg, Ilona repül el. A férfi, mint mai szokás szerint, néz a szoknyája után. Akkor volt a cenzúra. A cenzor egy ilyen szép leány volt [...]. Volt egy kollégája, egy férfi, az szépen odarajzolta neki, amit kellett, hogy kacagtassa meg, szégyenítse meg a cenzornőt. Az átment rajta a vonalzóval, nem vette észre, kinyomtatták az egészet. Ez volt a baj a vitézkötéssel. Ezért újra kellett az egészet nyomják.

A cenzor Cseh Gusztávnak *Az arany búzakalász* című meséhez készült illusztrációjára, mely a mesegyűjteményben a 64. és a 65. oldal között található, tréfából férfi nemi szervet rajzolt, így a könyvet újra kellett nyomni. Balla Tamás két példányt tartott meg a „tiltott könyvből”.

Mesemondó és mesegyűjtemény találkozása

Balla (Marci) János (1899–1980) meséit gyermekkorában tanulta atyai nagypjától, Balla (Marci) Danitól (1843–1936), aki az őt egykor ismerő magyardécseiek emlékezetében az 1960-as évek végén még párját ritkító mesemondóként élt, állítólag több mint száz mesét tudott. Faragó József – aki 1969 januárjában Magyardécsében személyesen is megismerhette Balla Jánost – „motorikus mesemondó típus”-ként írta le, aki „a mesét valamennyi szereplő helyett végigjátssza”, érzelmeiket és indulataikat hangszínnel, hanglejtéssel, mimikával és keze, valamint egész teste mozgásával érzékelteti, teszi szemléletessé (Faragó 1969: 8).

Amikor Zöld Péter adott Virág Péternek egy nagy pofot, akkor aki mellette ült, az meg is kapta. Akik ismerték az öregot, már nem is ültek az öreg mellé, hanem tartották a zöldfülűeknek a helyet [...] Mint én az első lejegyzésnél. Engem is úgy végigpofozott, hogy már sírva fejeztem be. Tehát teljes erejéből, nem hogy így meg úgy, s nem volt mit csináljak – emlékszik vissza Balla Tamás.

Szívesen mesélt felkérésre is, akár felnőttek, akár gyermekek kérték meg rá, különösebb fizetséget soha nem várt el cserébe. *Téli estéken összeültek, a férfiak a napi politikáról, a nők a napi pletykáról beszélgettek, a gyerekek szurkálták János bácsit, hogy mondja ezt a mesét, mondja azt a mesét. Kérte, hogy adjunk érte valamit. Betettünk neki egy Naționalt, egy Mărășeștit, ezek voltak a nagy szivarok akkor, a legolcsóbbak, de a felesége nem adott rá pénzt az öregnek.*

Szívesen segített a mesegyűjtő pályázatra való készüléskben, a mesegyűjtemény összeállításában is, örvendett Tamás sikerének, a kötet megjelenésének, egészen addig, amíg nem értesült az érte járó honorárium összegéről.

Recenziók, kritikák, szakmai recepció – szakemberek találkozása a népmesegyűjteménnyel

A népmesegyűjtemény létrejöttében aktívan részt vevőkön kívül – Faragó József, Horváth Pál, Horváth Piroska – többen is örömmel üdvözölték a kötet megjelenését, a beharangozó cikkek után a megjelenését követően is folytatódott diadalútja a folyóiratok hasábjain. Mikó Imre³⁰ az *Utunk*

³⁰ Mikó Imre (1911–1977) – 1970–1976 között a Kriterion Könyvkiadó lektora.

1970. december 25-i számában közölt róla recenziót (Mikó 1970: 4). Párhuzamot vont cikkében az 1967-es népmese gyűjtő pályázat és az *Erdélyi Fialatok*³¹ által meghirdetett 1930-as pályázat között, amikor a fiatalokat a szociográfia érdekelte, míg az 1960-as évek végét, véleménye szerint, az irodalomközpontúság jellemzi. Balla Tamás érdemének azt tartotta, hogy a népmeséket „átmentette a szájhagyományból az írott irodalomba”. Ráduly János³² a *Falvak Dolgozó Népe*³³ 1971. március 3-i számának Könyvespolc rovatában (Ráduly 1971: 7) méltatta a kötetet, és a vele szinte egy időben megjelent balladagyűjteménnyel, Kallós Zsoltán *Balladák könyvével* állította párhuzamba, kiemelve mindkét újonnan megjelent könyv tudományos és irodalmi kvalitásait.

A Kriterion Könyvkiadótól kapott tiszteletpéldányokból Balla Tamás a családtagoknak, tanárainak, barátainak is juttatott, valamint Faragó Józseffel együtt dedikáltak és elküldtek egy-egy kötetet Ortutay Gyulának³⁴ és Kovács Ágnesnek³⁵ is, akik a mese gyűjtemény magyarországi recepciójának szorgalmazóivá váltak. Ortutay Gyula a *Népszabadság* 1971. október 22-én megjelent cikkében írt Kallós Zoltán balladagyűjteményéről, és bírálatában a magyardécei népmese gyűjteményről is megemlékezett. Kovács Ágnes az *Ethnographiában* írt róla recenziót (Kovács 1971: 448), és a Kossuth Rádióban, a *Kis magyar néprajz*³⁶ című sorozatban ismertette

³¹ Az *Erdélyi Fialatok* főiskolai lap Kolozsváron jelent meg 1930–1940 között.

³² Ráduly János (1937–) – néprajzkutató, 1962–1998 között Kibédén tanár. Az 1970-es években az *Utunk*, az *Igaz Szó*, a *Művelődés*, a *Falvak Dolgozó Népe*, az *Iffjúmunkás*, a *Tanügyi Újság* munkatársa.

³³ A *Falvak Népe* 1945-től jelent meg, a romániai magyar földművesek lapjaként. Kezdetben félhaviként, majd 1948 szeptemberétől hetenként jelent meg, százezres példányszámban. 1952 júliusától a címe *Falvak Dolgozó Népe* lett.

³⁴ Ortutay Gyula (1910–1978) – a II. világháború utáni időszakban a magyarországi néprajztudomány, a folklorsztika meghatározó alakja. 1946–1956 és 1958–1978 között a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, 1967–1978 között a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának vezetője.

³⁵ Kovács Ágnes (1919–1990) néprajzkutató, a II. világháború után Budapesten a Kelet-európai Tudományos Intézet, majd a Néprajzi Múzeum, 1963-tól pedig a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának munkatársa.

³⁶ A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának munkatársai, Ortutay Gyula vezetésével az állandóan változó paraszti kultúra, a néphagyomány átfogóbb, árnyaltabb, részletgazdagabb bemutatására törekedtek az 1970-ben indult *Kis magyar néprajz* című rádiósorozattal.

rádiós minisszé formájában. Mindketten leveleztek is Balla Tamással,³⁷ továbbtanulásra és további néprajzi gyűjtőmunkára buzdították. Kovács Ágnes 1973. augusztus 3-án írott levelében meghívta Balla Tamást az az év augusztusában megrendezésre kerülő IV. Dunamenti Folklór Fesztiválra, s ennek keretében a Kalocsán, augusztus 15–20-án sorra kerülő önkéntes gyűjtők találkozójára. Balla Jánost pedig Bajára invitálta volna augusztus 18-ra, ugyancsak a Fesztivál keretében megrendezésre kerülő népi mesemondók első országos vetélkedőjére.

A helyi közösség találkozása a tárgyiasult hagyománnyal – siker és konfliktusok

Az etnográfiai irodalom csak elvétve reflektált a néprajzi munkák helyi recepciójára (Keszeg 2005: 315–340), arra, hogy hogyan lesz olvasmányos egy lokális-regionális közösségről készült reprezentáció az illető közösségben, hogyan szembesül a személyes narratívumok keretébe foglalt helyi hagyományokkal, saját hagyományaival.

A *Fehér Virág és Fehér Virágszál* kötet megjelenése után Balla Tamás családja, szülei és teológus bátyja is nagyon büszkék voltak a mesegyűjtő diák teljesítményére. *Édesapám, mikor ment a piacra, mindenkinek mutatta, hogy: – Ni, az én fiam mit csinált!* Magyardécse lakói „percek alatt” megvették a könyvet, és Tamás Judit írt a település lakóinak nevében az *Előre* napilap szerkesztőségének, mert a szövetkezeti bolt útján rendelt 300 példány helyett mindössze 30 érkezett meg.³⁸

³⁷ Balla Tamás Ortutay Gyulának két levelét (1971. március 8-án és 1972. január 5-én keltezték), Kovács Ágnesnek pedig három levelét (1973. augusztus 3., 1973. augusztus 28. és 1974. január 7. keltezéssel) őrzi.

³⁸ „Már egy hónapja, hogy az üzletbe került Balla Tamás *Fehér virág és fehér virágszál* című magyardécsei mesegyűjteménye. Falunk apraja-nagyja türelmetlenül várta az első magyardécsei »születésű« könyvet. A szövetkezeti bolt útján 300 darabot rendeltünk, de mindössze 30-at kaptunk, ami percek alatt elkelt. Ez a 30 darab ebből a könyvből annyit mint »vízcsepp a tengerben«. Hol vannak a megrendelt könyvek? Az elosztók arra hivatkoztak, hogy ők is csak ennyit kaptak. A környéken, a városokban sem lehet kapni. Ott is órák alatt elkelt. Sokan hagyták el az üzletet üres kézzel. Én is azok közé tartozom. Arra szeretnék választ kapni a könyvelosztótól vagy a kiadótól, még meddig kell hogy várjunk mi »üresmarkúak«, hogy hozzájuthassunk ehhez a könyvhöz? Várjuk az utánnomást? Vagy azt sem? Kérem, szíveskedjenek írásomat megjelentetni lapjukban, hogy az illetékesek intézkedjenek. Tamás Judit (Magyardécse, Beszterce-Naszód megye)” (*Előre*, 1971. január 28.)

Németi Rudolfnak³⁹ a magyardécsei népmese gyűjteményt méltató, az *Előrében* 1971. április 22-én közzé tett cikkében, az utolsó bekezdésben találunk utalást először arra, hogy a sikersorozatot valami megzavarta: „És még valami: végre meg kellene találni nemcsak a gyűjtők, hanem a mesélők, a népköltészeti adatközlők honorálásának a módját is, hogy a kisebb-nagyobb, családi és nem családi perpatvarok, melyre már voltak példák, elmaradjanak. Hogy a még fel nem fedezett népköltészeti kincsek nehogy áruvá váljanak.” (Németi 1971: 3)

Ezt követően a *Igaz Szó*⁴⁰ májusi számából, Gálfalvi György⁴¹ szerkesztőnek a Fórum rovatban megjelent írásából (Gálfalvi 1971: 734–737) értesülünk a magyardécsei mesemondó és a mesegyűjtő között, a népmese gyűjteményért járó honorárium kapcsán kirobbant konfliktusról. Balla János a magyardécsei népmesék könyvformában való megjelenése miatt országvilág előtt ismert mesemondóvá vált, akit korábban csak a szülőfalujában tartottak számon. Szívesen mesélt – mint korábban már szó esett erről – gyermekeknek és felnőtteknek egyaránt, vendégségben vagy fonóban, lakodalmas házban csak úgy, mint halotti torban. A mesélésért soha nem várt el fizetséget, hallgatói és saját maga szórakoztatására, gyönyörűségére valónak tartotta a mesemondást. Amikor Balla Tamás a Borsszem Péter mesével pályadíjat nyert, Balla János őszinte örömmel és büszkeséggel gondolta, hogy „embert csináltam a fiúból”. A népmese gyűjtemény megjelenésének is örült mindaddig, amíg meg nem tudta, hogy Tamás a könyvkiadóval kötött szerződés értelmében 8700 lejes tiszteletdíjat kapott.

Magyardécsei vélemények a honorárium kapcsán, Gálfalvi György cikke alapján: Balla Tamás „nem komoly munkáért kapott pénzt”, „hazugságokért pénzt kapott”, miért ő kapta a pénzt, „amikor a könyv címlapján világosan fel van tüntetve, hogy »Balla János mesélte, Balla Tamás csak gyűjtötte«, így, ebben a sorrendben”, „még a szavakért is más kapja a pénzt, mint aki

³⁹ Németi Rudolf (1948–2016) költő, műfordító, szerkesztő – 1971-ben még magyar-német szakos egyetemi hallgató. Pályáját nem sokkal ezután, 1973-ban a Kriterion Könyvkiadó lektoraként kezdte Bukarestben.

⁴⁰ Az *Igaz Szó* szépirodalmi folyóirat 1953 júniusától 1989 decemberéig jelent meg Marosvásárhelyen, az 1989-es romániai rendszerváltás után jogutódja a *Látó* lett. Az első évben, 1953-ban kéthavonta jelent meg, majd 1954 januárjától havonta.

⁴¹ Gálfalvi György (1942–) író, szerkesztő – 1965–1970 között az *Ifjúmunkás* szerkesztője, 1970–1989 között az *Igaz Szó* irodalmi folyóirat, majd 2008-ig ennek utódlapja, a *Látó* szerkesztője.

kimondja”, Balla János – „mit tegyek, irigylem, bennem a kutya”, Balla Lőrinc, Balla János fia kérdezte, „ha ő saját kezűleg leírja mindazokat a meséket, amiket az apjától hallott, és még nem jelentek meg, kifizetik-e a markába a pénzt?”, Joó Izabella, aki Faragó Józsefnek meséket mondott és balladákat énekelt, bánja már, hogy más gazdagszik meg helyette. (Gálfalvi 1971: 736) A magyardécseiek üzenetét – „aki mesét vagy nótát akar hallani Magyardécsén, az pénzzel jöjjön ide, és előre fizessen, mert ezután senki emberfia nem nyitja ki a száját ingyen” – összefoglaló Gálfalvi György szerint az Akadémia Folklór Osztályának és a könyvkiadóknak közösen kellene a jelenleginél méltányosabb megoldást keresni az adatközlők honorálására, ahogy a rádió és a televízió is lehetőséget talált már a probléma megoldására.

Balla Tamás 2016. október 31-én rögzített beszélgetésünk során így emlékezett vissza az esetre: *Állj meg, mert akkor jött egy másik nagy dolog. Megjött a pénz. [...] Az csúnya dolog volt. [...] Olyan sikerem volt, hogy vagy két hét alatt nem lehetett kapni az egész országban. S hát ugye, gyermek voltam, nem tudtam, hogy utánnomás lehet. [...] csak én az öreggel veszünk össze [...] másnak semmi köze nem volt a dologhoz. Engem is bántott a lelkiismeret, hogy tényleg, hát ketten dolgoztunk, úgy illett volna, hogy fele-fele. Csak én fentről megkaptam a parancsot, hogy annyi pénzt nem szabad a mesemondónak odaadni, mert ha én odaadok neki 4-5000 lejt, akkor a következő mesemondó Erdély-szerte ki nem nyitja a száját tízezerért! És evvel az adatközlőket visszaszorították volna. Így én lettem a szenvedő, mert aztán végül azt mondták, hogy 1000 lejt adjak, s annyit adtam oda. [Ki mondta? Faragó József? Ki tanácsolta ezt?] Igen, igen. Aztán egy olyan veszett családi veszekedés, botrány lett, hogy rá egy évre még mind ment [...] [Balla János honnan tudta, hogy mekkora volt ez a tiszteletdíj?] Á, megmondta a postás. [...] Aztán Faragó József megismerkedett Joó Izabellával, Izsa néniel Décsében, de hogy lett nekem ez a pénzcirkuszom, az ő meséit is nem merte kiadatni.*

Mesegyűjtő és mesegyűjtemény további sorsa

Balla Tamás további sikerei és kudarcai

Népmesegyűjteményének megjelenését követően Balla Tamás hivatásos néprajzkutató szeretett volna lenni, és bár Romániában az 1970-es évek-

ben egyetemi szintű néprajzi oktatás nem folyt, magyar szakos hallgatóként lehetősége nyílt volna folklórt is tanulni. Kétszer felvételizett az egyetemre, sikertelenül. 1972. szeptember 28-án jelent meg az *Iffjúmunkás*ban Tar Károly⁴² riportja *Hol van Balla Tamás?* címmel (Tar 1972: 4–6), melyben a szerző a bölcsészkarra való sikertelen egyetemi felvételik okait firtatja, és amelyre Balla Tamás egy cikkel – *Hol vagyok?* – válaszolt, szintén az *Iffjúmunkás*ban, az 1972. október 20. számban. 1978-ban az akkoriban még egyetemi hallgató Keszeg Vilmos⁴³ készített és jelentetett meg interjút Balla Tamással a *Falvak Dolgozó Népe*nek június 20. számában, *Hogyan tovább, Balla Tamás?* (Keszeg 1978: 5) címmel, melyben a mesegyűjtő arról vall, hogy még mindig úgy érzi, átmeneti időszakban él, továbbra is néprajzkutatással szeretne foglalkozni. Egy évvel később, a *Falvak Dolgozó Népe* 1979. október 27. számában Beke György⁴⁴ tette fel a kérdést cikkének címeként: *Hol is van most Balla Tamás?* Ez a cikk is megemlíti a mesegyűjtő és az adatközlő között a „pénzre átszámított” mesék miatt kialakult vitát, és beszámol Balla Tamás életének további eseményeiről: pékmunkás lett, majd technikumot végzett, villanszerelő lett, de közben nem adta fel értelmiségi álmait: „lépést tartani a világgal műveltségben, olvasásban, együtt-gondolkodásban és szellemi kitekintésben. Vállalni a kultúra felelősségét önmagunkért és a közösségért, amelybe beleszülettünk.” (Beke 1979: 6)

Balla Tamás tehát 1972–1975 között a dési Pékipari Vállalat alkalmazottja volt, majd Aranyosgyéresen szerzett villamostechnikusi képzést, és energetikusként dolgozott a bethleni huzalgyárban. Magyardécséről ingázott 1998-ig, munkahelyének megszűnéséig, majd gazdálkodó lett a szülőfalujában.

Közben – ha csak tehette – néprajzi gyűjtőtevékenységet is folytatott. Több ízben is részt vett a Kakas Zoltán által szervezett és a KISZ Kovászna megyei bizottsága által felkarolt néprajzi expedíciókon (Bao-Bao expedíció), melyek során felsőháromszéki mondákat gyűjtött. Később, a helyi farsangi szokások ismertetőjeként, részt vett a Kriza János Néprajzi Társaság

⁴² Tar Károly (1935–) az 1970-es években az *Iffjúmunkás* nevelési rovatának vezetője, publicistája, riportere volt.

⁴³ Keszeg Vilmos (1957–) – 1977–1981 között magyar–francia szakos egyetemi hallgató a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán.

⁴⁴ Beke György (1927–2007) 1948-tól 1974-ig a *Romániai Magyar Szó* és az *Előre* belső munkatársa, 1974–1987 között *A Hét* főmunkatársa volt.

második (Farsang. Szováta, 1991. február 23–24.) vándorgyűlésén, és előadásának szövege a konferencia anyagának közzétételekor a nagyközönség számára is hozzáférhetővé vált (Balla 1996: 241–243). Legendákat, mondákat, helyi kifejezéseket és szólásmondásokat gyűjtött és gyűjt manapság is Magyardecseről és környékéről (Balla 1972a, 1972b), és egy 2016-ban megjelent interjúkötetben említi, hogy a magyardécsei cseresznyetermesztés és juhtartás történetét is meg szeretné írni (Székely 2016: 14).

A magyardécsei népmesegyűjtemény második és harmadik kiadása

A mesegyűjtemény második kiadása – *Borsszem Péter. Magyardécsei népmesék*. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001 – bár hiánypótlónak tűnt, néhány alapvető hibával látott nyomdafestéket: mesemondóként a Balla Károly név szerepel Balla János neve helyett, és néhol egész oldalak hiányoznak a meseszövegekből.

A harmadik kiadás – *A világeklő madár. Magyardécsei népmesék*. Corvin Kiadó, Déva, 2013 – viszont nagyon sikeresnek bizonyult. Ennek kapcsán került sor a legrangosabb könyvbemutatóra: 2015. június 2-án gyermeknap rendezvényként Magyarország Kolozsvári Főkonzulátusán mutatták be a kötetet, a vendégeket Mile Lajos főkonzul köszöntötte, a népmesegyűjtemény történetéről Balla Tamás beszélt, a kötetet Czégényi Dóra néprajzkutató mutatta be, Rekita Rozália és Jancsó Miklós színművész részleteket olvasott fel a mesekönyvből.⁴⁵

Ha Magyardécseben valamilyen ünnepet tartanak – pl. az évről évre megrendezésre kerülő cseresznyefesztivál –, vagy vendégek érkeznek, Balla Tamást mindig meghívják, köszönti és mesegyűjteményének történetével, valamint manapság már mesemondóként, egy-egy rövidebb mesével szórakoztatja a faluba érkezőket. Mesemondó versenyekre a helybeli és a beszercei gyerekek általában magyardécsei mesékkel jelentkeznek.

---

⁴⁵ A Kolozsvári Rádió honlapján olvasható tudósítás a kulturális rendezvényről, és a Balla Tamással készített interjú is meghallgatható. <http://kolozsvariradio.ro/2015/06/02/magyardecsei-nepmesek-kolozsvaron>.

Összefoglalás

A magyardécei népmese gyűjtemény történetének szereplői, az ismertett diskurzusok aktorai – mesegyűjtő, mesemondó, néprajzkutatók, pedagógusok, szerkesztők, különböző intézmények és médiumok, valamint különböző generációk képviselői. Szocializálódásukra mégis rányomta bélyegét a korszak, a második világháborút követő történelmi-politikai kontextus, az államszocializmus korszaka, amikor a pártirányítás alatt álló kötelező iskolai oktatás megszervezése, az új kommunikációs technológiák megjelenése, a párt által felügyelt, ellenőrzött és cenzúrázott újságok, folyóiratok, könyvek, majd a rádió és a televízió rohamos terjedése egyre nagyobb tömegekhez való eljutása/eljuttatása miatt egyre nagyobb fokúvá vált a hagyományos népi kultúra szóbeli mivoltjának átalakulása, a hagyományos szövegrepertórium szerkezetének spontán és irányított változása.

A politikai, gazdasági és társadalmi változások által veszélyeztetett kultúrelemek, melyek valamilyen szerepet töltek be és töltenek be mindmáig a nemzeti és lokális identitás megkonstruálásában – például a különböző folklórműfajok, így a népmese –, regisztrálása és megőrzése kiemelt jelentőségűvé vált. Ugyanakkor oralitás és írásbeliség (a népköltészet, a népi kultúra könyvben, folyóiratok vagy újságok hasábjain), hagyományos kontextus (fonók, lakodalmi ünnepek, halottvirrasztók alkalmával elmondott mese) és színpadra állított, pódiumon bemutatott, rádióban, televízióban megjelenített, üzletkebe, vásárokra, versenyekre vitt, tömegfogyasztási cikké, áruvá vált népmese párhuzamos különidejűsége, egyidejű társadalmi jelenléte okozott feloldhatatlan konfliktusokat. A még organikus hagyomány örökségesítése a társadalmilag pozicionált egyénekre hárult, viszont a reprezentációk forgalmazása és termelése a tudományos és reprezentációs folklorizmus veszélyeit is magában hordozta.

Nagy jelentőségű volt a széles nagyközönség előtt zajló vita is a népköltészeti adatközlők honorálásának módjáról, arról, hogy a nagy tudású népi specialista ugyanúgy igényt tarthat-e szerzői jogdíjra, ha az általa szóban elmondott szövegek írott formában kiadásra kerülnek, mint a néprajzi gyűjtő vagy néprajzkutató.

A néprajzi könyvkiadás nem volt és manapság sem semleges médium, érzékeny szociális recepciója volt és van. A kommunikációs technológiák

párhuzamos különidejűségével, egyidejű egymásra torlódásával magyarázhatók ugyan kialakult és megoldásra váró konfliktusok is, de ennek az egyidejűségnek ugyanúgy vannak pozitívumai is, mint negatívumai.

Szakirodalom

BALLA Tamás

1970 *Fehér Virág és Fehér Virágszál. Magyardécei népmesék.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1972a Mondák a várról. *Iffjúmunkás* XVI. (38) (1972. szeptember 21.) 6.

1972b Viselkedni sem tudunk. *Iffjúmunkás* XVI. (41) (1972. október 12.) 5.

1972c Visszhang. Hol vagyok? *Iffjúmunkás* XVI. (42) (1972. október 19.) 6.

1996 Magyardécei farsang. In: Barabás László – Pozsony Ferenc – Zakariás Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 4. Erdélyi és partiumi farsangok.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 241–243.

2001 *Borsszem Péter. Magyardécei népmesék.* Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely

2013 *A világenklő madár. Magyardécei népmesék.* Corvin Kiadó, Déva
BAUSINGER, Hermann

1989 Párhuzamos különidejűségek – a néprajztudománytól az empirikus kultúratudományig. *Ethnographia* C. (1–4) 24–37.

BEKE György

1979 Hol is van most Balla Tamás? *Falvak Dolgozó Népe.* XLIII. (1688) (1979. október 27.) 6.

BÍRÓ Zoltán

1987 Egy új szempont esélyei. In: Bíró Zoltán – Gagy József – Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 26–48.

BÍRÓ Zoltán – GAGYI József – PÉNTEK János (szerk.)

1987 *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

ERDŐSI Péter – SONKOLY Gábor (szerk.)

2004 *A kulturális örökség.* L'Harmattan Kiadó, Budapest

FARAGÓ József

1967a Hogyan gyűjtjük a népmesét? *Pionír* XVIII. (20) (1967. május 20.) 1.

- 1967b „Nagy” népmesegyűjtési pályázat – kis mesegyűjtőknek. *Utunk* XXII. (26) (974). (1967. június 30.) 1, 4.
- 1968 Akiről még hallani fogunk. *Ifjúmunkás* XII. (2) (1968. január 11.) 5.
- 1969 Mesegyűjtő diák. *Utunk* XXIV. (50) (1102) (1969. december 12.) 1, 8.
- 1970 Még egy levél Zsuzsi babához. *Előre* XXVI. (7185) (1970. december 13.) 3–4.
- 1973 Nemzetiség és folklór. In: *Korunk évkönyv 1973. Tanulmányok a romániai magyar tudományosság műhelyéből*. Korunk, Kolozsvár, 135–146.
- FAIRCLOUGH, Norman
- 2014 Critical Discourse Analysis. In: Gee, James Paul – Handford, Michael (eds.): *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*, Routledge, London–New York, 9–20.
- FOUCAULT, Michel
- 1991 A diskurzus rendje. *Holmi* III. (7) 868–889.
- GÁLFALVI György
- 1971 Üzent Magyardécse. *Igaz Szó* XIX. (5) 734–737.
- GYÁNI Gábor – LÁCZAY Magdolna (szerk.)
- 2008 *Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2007 évi konferenciájának kötete*. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület–Nyíregyházi Főiskola gazdasági és Társadalomtudományi Kara, Nyíregyháza
- HORVÁTH Pál
- 1967 Irodalmi kör. *Utunk* XXII. (11) (1967. március 17.) 4.
- 1969a Utánozni szabad. *Ifjúmunkás* XIII. (4) (616). (1969. január 23.) 5.
- 1969b Hol volt, hol nem volt... *Utunk* XXIV. (26) (1969. június 27.) 8.
- HUNYADI András
- 1956 *Erővel is, ésszel is. Zselyki és decsei népmesék*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest
- KESZEG Vilmos
- 1978 Hogyan tovább, Balla Tamás? *Falvak Dolgozó Népe*. XXXVIII. (25) (1618) (1978. június 20.) 5.
- 2005 Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban. In: Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 315–340.
- KOVÁCS Ágnes
- 1971 Fehér Virág és Fehér Virágszál. *Ethnographia* LXXXII. (3) 448.

MIKÓ Imre

1970 Fehér Virág és Fehér Virágszál. Magyardécesei népmesék. *Utunk* XXV. (52) (1156). 4.

NAGY Ilona

2015 A Grimm-meséktől a modern mondáig. Folklorisztikai tanulmányok. (szerk. Gulyás Judit) L'Harmattan Könyvkiadó–MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest

NÉMETHI Rudolf

1971 Egy pályázat eredménye. *Előre* XVII. (1971. április 22.) 3.

NYÍRI Kristóf – SZÉCSI Gábor (szerk.)

1998 *Szóbeliség és írásbeliség. A Kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig.* Áron Kiadó, Budapest

RÁDULY János

1971 Magyardécesei népmesék. *Falvak Dolgozó Népe* XXVII. (9) 7.

SONKOLY Gábor

2009 Léptékváltás a kulturális örökség kezelésében. *Tabula* XII. (2) 199–210.

SZABÓ Zsolt

1976 Irányított néprajzi gyűjtő-versenyek általános iskolás tanulókkal. In: Kós Károly (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1976.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 73–86.

2016 A *Jóbarát* néprajzi gyűjtései 1968–1980 között. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24. Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 271–282.

SZÉKELY Ferenc

2016 *Órhelyen gyűjtött jeltüzek.* Üveghegy Kiadó, Százhalombatta

TAR Károly

1972 Hol van Balla Tamás? *Ifjúmunkás* XVI. (39) (1972. szeptember 28.) 4–6.

Mellékletek

1. Petre Judit levele – az Ifjúsági Könyvkiadó szerkesztője; Bukarest, 1969. április 3. (írógéppel írt levél)

Kedves Balla elvtárs,

Mi tagadás, lámpalázzal kezdem a kiadó legifjabb munkatársához intézett soraimat. Nem kétlem, ugyanolyan izgalommal vette át testes borítékunkat, mint amilyennel mi postáztuk. De kölcsönös izgalmon túl kiadó és fiatal szerző egyaránt örül annak, hogy ez a megállapodás létrejöhet. Közlöm immár hivatalosan, hogy az Ifjúsági Könyvkiadó magára vállalja Balla Tamás mesegyűjtésének kiadását. Ilyen értelemben állítottuk ki a szerződést. Kérjük Balla elvtársat írja alá, és mindhárom példányát postázza címünkre iktatás végett.

Mivel ez a szerződés nemcsak első, de életének egy igen fontos mozzanata, engedje meg, hogy mi, a készülő meséskönyv szerkesztői elsőként gratuláljunk a szerzőnek, és kívánjunk neki egy gyönyörű pályát az írás mezején.

Kérem, szíveskedjék tájékoztatni, mennyiben sikerült a tavaszi szüenidő alatt gyűjtését lejegyeznie? Faragó József tudományos kutató volt szíves értesíteni, hogy eltökélt szándéka volt Tamásnak épp a szüenidő alatt munkáját befejezni. Közlöm továbbá, hogy kötetéhez rajzokat, illusztrációkat tervezzünk. Amikor a kézirat végleges formát nyer, akkor fogjuk eldönteni, kit kérünk fel a teendők elvégzésére.

Szívesen vesszük, ha életéről tájékoztat. Azt hiszem, csak megkönnyítem a feladatát, ha egy úrlapot mellékelek. Kérem töltsse ki, és küldje majd a szerződéssel együtt hozzánk.

Szeretettel köszönti magát az Ifjúsági Könyvkiadó magyar szerkesztősége nevében

Petre Judit
osztályvezető

2. Petre Judit levele – az Ifjúsági Könyvkiadó szerkesztője; Bukarest, 1969. április 26. (írógéppel írt levél)

Kedves Balla elvtárs,

Levelét megkaptuk, és a hozzánk intézett sorait meghatódva olvastuk. Hírei, még így is, hogy a kedves mesemondó bácsi nem a legjobb egészségi állapotban volt, rendkívül kedvezőek. Tamás csak rendezze úgy dolgait, hogy mindjárt az iskola befejezése után folytathassa munkáját, és nyár derekán, legkésőbb, pontot tehessen rá. Persze nem tudhatom, hogy ez mennyiben lehetséges. Valószínűre veszem, hogy a drága mesemondó bácsinak, amikor egészséges, valósággal ég a munka a talpa alatt. De talán esténként, ünnepnapokon, egy-egy borúsabb, esősebb napon együtt lehetnek majd. Sejttem, hogy óriási segítséget jelentene Tamás számára egy kézi tranzisztoros magnó. Még nem tudom, miképp segíthetnék én ezen, de utána nézek, és pontosabb adatokat közlök arról, hogy hol lehet kapni, és kb. mennyi az ára egy ilyen készüléknek. Ha másként nem, esetleg egy előleg

a szerzői tiszteletdíjából oldhatóvá tenné a beszerzést. Persze, nem tudhatom, hogy Tamás miként vélekedik, kérem tehát, legyen olyan szíves és tájékozotasson álláspontjáról.

Küldöm a szerződés másolatát. Ez immár hivatalos irat. Tamást illeti. Tegye el értékpapírjai között, esetleg irattárába. Ha történetesen a személy-irattár még nincs meg, akkor máris hozzá kell látnia a megteremtéséhez.

Búcsúzóul, kedves Balla Tamás, jó tanulást, iskolai dolgozataihoz sok sikert kívánunk, és szeretettel üdvözljük.

Az Ifjúsági Könyvkiadó magyar szerkesztősége nevében

Petre Judit
osztályvezető

3. Petre Judit levele – az Ifjúsági Könyvkiadó szerkesztője; Bukarest, 1969. május 15. (írógéppel írt levél)

Kedves Balla elvtárs,

Levelét megkaptam. Érdeklődtem a kézimagnó után, és némi eredményt is közölhetek már: Találtam egy mérnöknel egy amerikai gyártmányú kézimagnót. Eladja, mert sürgősen pénzre van szüksége. Háromezeröttszáz lejt kér érte.

Megvizsgáltam az előleg lehetőségét is: intézményünk 2400 lejt tudna június elején folyósítani Balla elvtársnak. De persze ez az összeg nem elég. Nos kérdés, volna-e valamilyen mód a hiányzó összeget előteremteni?

Ha elszalasztjuk ezt az alkalmat, nem kell különösebben búslakodni, majd akad más. Hátha találunk egy olyan ajánlatot, amely szerzőnk zsebéhez mérődik. Egyik munkatársam, persze ezelőtt pár évvel, csak 1500 lejt fizetett egy kézimagnóért. Igaz, annak a minősége nem kifogástalan, míg a fentemlített készülék remek állapotban van.

Mindenképpen gondoljon utána mindannak, amit írtam, hiszen egy ilyen készüléket hosszú időre veszi meg az ember.

Kedves Balla elvtárs, bármint döntene is, kérem, föltétlen értesítsen engemet. A készülő anyagot mind Faragó elvtárshoz kell ezután is folyósítania.

Szeretettel üdvözlöm és értesítő sorait várom.

Petre Judit
osztályvezető

4. Ortutay Gyula levele – Budapest, 1971. március 8. Magyar Tudományos Akadémia, Néprajzi Kutató Csoport

Kedves Barátom!

Most érkeztem haza némi kis szabadságról, ezért késik a válaszom. Igyekszem hamarosan küldeni a „Kis magyar néprajz” című könyvem, és néhány tanulmányomat az Ön számára, bár elég rossz tapasztalatunk van a postával, remélem ajánlott küldeményként megkapja majd ezeket a könyveket. Örülnék, ha szívesen

fogadná. Bármilyen szakmai kérdésben szívesen állok rendelkezésére, szívesen adok tájékoztatót, valami segítő útbaigazítást.

Az egyetemi felvétellel kapcsolatban mindjárt tudnék adni egy tanácsot: nem kell félni a felvételitől, a felvételre tanulni kell, és jókedvűen odamenni. Ez persze olcsó tanács, de nincs jobb, a magyarországi egyetemi felvétellel is ötször, tízszer annyian jelentkeznek a bölcsészkarra, mint ahány hely van. S ha az első évben nem sikerül a felvételi, meg kell kétszer, háromszor is próbálni. Tudom, hogy nagy anyagi gond ez, és nem könnyű elhatározás, de erre nincs jobb tanács.

A néprajz különben olyan szerencsés studium, hogy azt mindenféle munkával kapcsolatban lehet folytatni. Aki vidéken él, az mindig gyűjthet. Különben a nagy városok munkásszállásain is van mód gyűjtésre. Ismerem nőgyógyászt, aki teljesen feltáratlan területen, a népi hiedelmek világában egész kötetre való anyagot gyűjtött össze. Az Ön eddigi gyűjtése azt mutatja, hogy jó gyűjtő lesz a továbbiakban is.

Munkájában bízva, sok szeretettel üdvözl:

Ortutay Gyula

5. Ortutay Gyula levele – Budapest, 1972. január 5. Magyar Tudományos Akadémia, Néprajzi Kutató Csoport

Kedves Barátom!

Megkaptam kedves levelét és üdvözlő kártyáját. Én is sok boldogságot kívánok és sok eredményes munkát a jövő esztendőre az Ön előtt álló évre. Nem tudom, látták-e a Népszabadságban megjelent cikkemet, amit Kallós Zoltán könyvéről írtam. /Népszabadság, 1971. X. 22./ Ebben a bírálóban Önről is, Faragó Józsefről is megemlékeztem. Őszintén örülök annak is, hogy közösen szervezett gyűjtőútra indulnak. Remélem, jó eredményeket érnek majd el. A Kis magyar néprajz-ban írtam én arról, hogy azokat a „tudó” vagy tudós asszonyokat, hogyan lehet megfagatni. Az biztos, hogy fiatal férfi előtt nem könnyen nyilatkoznak meg. Ilyenfajta témákról, hiedelmekről, babonás eljárásokról asszonyok szívesebben beszélnek egymás között. Tehát egy öregebb asszonyt kellene megkérni, az tud az ilyen gyűjtésben segítségünkre lenni. Az Önök Kolozsvári Néprajzi Intézetében vannak kitűnő kutató asszonyok – ezeket a föladatokat, bizony, nekik kell hagyni.

Sok szeretettel üdvözl
Ortutay Gyula

6. Kovács Ágnes levele – Budapest, 1973. VIII. 3. (részletek a levélből)

Kedves Tamás!

A Kossuth Rádió illetékesei továbbították hozzám köszönő sorait. Örülök, hogy hallotta a „Fehér Virág és Fehér Virágszál”-ról szóló ismertetést. Faragó Józsefet megkértem, tudassa az érdekeltekkel az adás időpontját, mert én jelenlegi címét

nem tudtam, de az idő nagyon rövid volt, féltem, nem érkezik meg az értesítés idejében. Örülök, hogy csalódtam s annak is, hogy az ismertetés örömet szerzett. A magyardécei népmesék nagyon tetszetek és tetszenek ma is, az imént írtam meg a könyvről a harmadik ismertetést. Lesz folytatása?

Még egy kellemes kötelességemnek szeretnék eleget tenni. Augusztus 15–20-án lesz Kalocsán az önkéntes gyűjtők találkozója. Ha abban az időben történetesen Magyarországon lenne, Magát is nagyon szívesen látnák, szállásáról, ellátásáról gondoskodnának. Kicsit későn szóltak nekem is, s így különös csoda kellene ahhoz, hogy 1973 augusztusában részt tudjon venni a IV. Dunamenti Folklor Fesztiválon, s ennek keretében is az Önkéntes Gyűjtők Találkozóján, de szerintem csodák nemcsak a mesében vannak.

Augusztus 18-án lesz Baján, ugyancsak a Fesztivál keretében a népi mesemondók első országos vetélkedője. Képzeld el, micsoda sikere lenne ott János bácsinak! Remélem, még jó egészségnak örvend s személyesen is módomban lesz megismerni.

7. Kovács Ágnes levele – Budapest, 1973. VIII. 28. (részlet a levélből)

A „Fehér Virág és Fehér Virágszál” című meséskönyv nagyon tetszett, ahogy ezt a Rádióban elhangzott ismertetésből is kihallhattad, s nagyon sajnáltam, mikor értesültem róla, hogy a gyűjtőnek nem sikerült tanulmányait folytatnia. Sajnos, ilyen messziről csak közvetve lehetek ebben segítségemre. Beszéltem a hugommal, aki Kolozsvárt él, s akinek legkisebb fia éppen most végzi a magyar–oros szakot ugyanott. Azt tanácsolta, keresd fel őket, talán ők segítségemre tudnak lenni abban, hogy egy év alatt a felvételire felkészülj. (...)

Ami a néprajzi kiképzést illeti, hát az bizony nem egyszerű, különösen Romániában nem az, ahol szakképzés csak közvetve van a román, ill. a magyar nyelv mellett, vagy az egyetemi tanulmányok után. Levelezés útján valakit néprajzossá, néprajzi kutatóvá kiképezni úgyszólván lehetetlen. Szakkönyveket, szakfolyóiratokat lejtuttatni hozzád sem olyan egyszerű, és most nem is szeretném velük elvonni a figyelmedet a felvételire való felkészüléstől. Ha beméssz Kolozsvárra a hugomékhöz, nekik jó könyvtáruk van, s szívesen adnak is kölcsön könyvet, csak persze nagyon kell rá vigyázni. Ha megtudod, hogy a felvételire milyen könyvekből kell készülnöd, és azok között esetleg van olyan, ami itt nemrégiben jelent meg, azt szívesen megküldöm.

8. Kovács Ágnes levele – Budapest, 1974. I. 7. (részlet a levélből)

[...] Megfelelő néprajzi képzést csak itt lehetne kapni, de a kijutás rendkívül bonyolult, s ha elvégzed, még mindig probléma marad az elhelyezkedés. Valamivel könnyebben járható az egyéves összevont képzés útja, de ahhoz előzőleg el kell végezni

ott az egyetemet, s a szakmában való elhelyezkedés annak a végén ugyanolyan probléma marad, marad tehát egyelőre az önképzés. Ha ebben valamiben segítségemre tudok lenni, szívesen megteszem. A népköltési szöveggyűjtéshez jelenlegi képzettséged is elegendő, azt érdemes folytatni, ha időd engedi, s jelenlegi munkahelyed közelében találsz Nagybátyáéhoz hasonló mesemondót. Ha a gyűjtemény jól sikerül, egyes darabokat, ahogy láttam, az ottani lapok le is hoznak, s ezáltal a nevedet még jobban megismerik, s nagyobb az esélyed az egyetemi felvételre és a szakmához való közelebb kerülésre is. – Ha anyagi lehetőségeid megengedik, kis szakkönyvtárat is össze tudsz magadnak hozni, a Kriterion kiadóvállalat évről évre jobbnál jobb néprajzi, népköltészeti könyveket ad ki, azokat érdemes rendre összegyűjteni s alaposan áttanulmányozni. Innen a szakkönyvek, szakfolyóiratok leküldése meglehetősen nehézkes. Ha látok valami olyasmit, ami úgy gondolom, hogy Téged is érdekel, megpróbálom lejuttatni.

Képek

1. Balla János és Balla Tamás, a mesemondó és a mesegyűjtő diák

2. Horváth Piroska, Faragó József, Balla Tamás és Horváth Pál

3. Balla János mesemondó és a besztercei Fialatal Szívvel Irodalmi Kör magyardécei tagjai

4. A könyv borítója

5. Illusztráció Az arany búzakalász című meséhez – az erotikus tréfa

6. Cseh Gusztáv eredeti illusztrációja

7. Balla Tamás, 2016. október 31.

8. Balla Tamás és felesége, Balla Irén, 2016. október 31.

**Istoria recepției culegerii de basme populare
din Cireșoaia a lui Tamás Balla**

Îndemnat de un concurs lansat de ziarul *Pionír*, elevul de liceu Tamás Balla a efectuat o culegere de basme în satul lui natal între anii 1967–1969. Premiată, culegerea a fost publicată în anul 1970, republicată în anii 2001 și 2013. Pe baza articolelor din epocă, precum și a unui interviu, prezentul studiu reconstituie istoria cercetărilor întreprinse de ziare și reviste, concepțiile privind folclorul și metodele de culegere, normele transpunerii textelor orale în scris, din anii 1960–1980.

**The History of the Reception
of Tamás Balla's Folk Tale Collection from Cireșoaia**

Stimulated by a competition launched by the paper *Pioneer*, high school pupil Tamás Balla carried out a collecting work regarding the folk tales of his native village between 1967 and 1969. His work was awarded and also published in 1970, then republished two times, in 2001 and 2013. Based on the contemporary press material and an interview, the present paper offers a reconstruction of the research initiated by papers and periodicals, the concepts regarding folklore and its collecting, the norms of writing down oral texts in the 1960–1980s.

Keszeg Vilmos

A mesefordító és -gyűjtő Asztalos Lajos. Interjú

Asztalos Lajos 1936. január 31-én született Párizsban. Kolozsvárt tanult és dolgozott. Több újlatin nyelvet sajátított el, s e nyelvek ismeretében népköltészetet és szépirodalmat ültetett át. Az 1970–1980-as években katalaszegi falvakban gyűjtött népmeséket.

Az alábbi beszélgetésre 2014. december 4-én került sor, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a néprajz szakos hallgatók jelenlétében. Beszélget: Asztalos Lajos [A.L.], Keszeg Vilmos [K.V.], Czégényi Dóra [Cz.D.].

[K. V.]: – *Nagy tisztelettel köszöntöm meghívottunkat, ugyanakkor köszöntöm a kedves diákokat is, akik eljöttek a beszélgetésre. A meghívottunk Asztalos Lajos, helytörténész, nyelvűvelő, műemlékvédő, műfordító. Ön minek érzi magát?*

[A. L.]: – Mindegyiknek. A közíró, az kimaradt.

[K. V.]: – *Ezek mind összeférnek.*

[A. L.]: – Igen, össze lehet gereblyélni őket.

[K. V.]: – *Amikor az élettörténetét olvastam, akkor láttam azt, hogy Párizsban született. Egy másik forrásból azt is tudom, hogy 1936 karácsonyát már Kolozsvárt töltötte. Kolozsvári a családja?*

[A. L.]: – Teljesen.

[K. V.]: – *Ez a párizsi kitérő...*

[A. L.]: – Az első világháború után, miután apám hazajött a katonaságból, férfiszabó segédekből társaival létrehozta egy férfiszabó szövetkezetet, nyilván magyarok voltak mind. A társaságban komoly művelődési élet folyt, egyetemi tanárokat hívtak meg előadni stb. Egyik társuk például megtanult jól eszperantóul, eszperantó előadásokat tartott. Apám is megtanult, japánokkal levelezett 1921-ben. 1922 végén, 1923 legelején össze-

különbözött a menyasszonyával. Akkoriban apámnak egy Ölmacher nevű budapesti zsidó szabó volt a barátja, nagyon jó barátja, aki a kommün bukása után idemenekült, és azt mondta, te Lajos, gyere, próbáljunk szerencsét, s menjünk el. Először Londonba próbáltak menni, de az angol konzul azt mondta, uraim, szabókra nincs szükség Londonban. Aztán ugyancsak apám barátjának az az ötlete támadt, hogy hát miért akarunk mi Londonba menni, amikor Párizs a világdivat fővárosa, menjünk oda. Elmentek a francia konzulhoz, és az azt mondta, hogy uraim, nem állok útjukba, tessék parancsolni, menjenek oda. S akkor apám, 1923 koratavasán, márciusban már Párizsban volt, és úgy látszik, hogy nem volt éppen utolsó szabó, mert mindjárt a Champs-Élysées-n egy divatszalonban kapott állást. Ezek a szalonok körülbelül tizennégy-tizenöt alkalmazottal dolgoztak.

Anyám dési volt, és ott nemcsak varrást, hanem szabászatot is tanult. Ami egy fokkal magasabb, mint az egyszerű varrónő. Úgy látszik, nagyon vonzotta az erdélyi magyarokat a párizsi szabóság, mert 1926 tavaszán kiment a húga is egy dési magyar családdal, és 1927-ben levelet írtak anyámnak, hogy Ilonka, gyere, mert nézd, milyen jó itt. Akkor anyám is elment, és tényleg nem volt rossz, mert ő is rögtön jó állást kapott egy párizsi divatszalonban.

Mindketten Párizsban voltak tehát, mindketten jól kerestek. A magyarok összejártak. A felvidékiek, délvidékiek és főleg erdélyiek. Az anyaországiak nem. A szüleim persze összeismerkedtek. Még 1927-ben. És 1928 tavaszán össze is házasodtak. 1929-ben kitört a válság. Olyan „rosszul” ment a dolguk, hogy hol a tengerpartra, hol az Alpokba mentek nyaralni. Miközben a szegény francia munkások százezreit dobták ki a gépkocsi gyárakból, a szövödékből meg mindenünnen. Ők meg élték a maguk..., hogy úgy mondjam, magyar életüket, együtt jártak, nagy társaságban, fürödni. Utólag tudtam meg, valamikor a nyolcvanas évek elején, egy párizsi útikalauzból, hogy a magyar munkások, akik ott voltak Párizsban, meghonosították, hogy hétvégén a Párizs melletti Marne¹ partján fürödjenek. S a helybeliek, amint apám mondta, rettentően megütköztek, hogy mi az, hogy fürdőruhára vetkőznek, s meztelenül illegnek, billegnek. De a végén ők is megszokták, rászoktak a fürdőzésre... Közben apám kivitte Párizsba a húgát, hogy varrni taníttassa, de neki nem állt a feje az ilyesmire. Haza-

¹ A Szajna jobb parti mellékfolyója, Párizsnál torkoll a Szajnába.

jött. Közben apám bátyja jól befutott zöldség- és gyümölcs-nagykereskedő lett. Például elment Vranceába, s tavasszal lábon megvásárolt itt egy hektár szőlőt, ott egy hektár szilvát, s ősszel csak értesítették, hogy Asztalos úr, jöjjön, mert itt egy vagon szőlő, egy vagon alma, meg mit tudom én, mi. S olyan jól ment a dolga az öregnek, hogy a Holdvilág utcában két házat is vásárolt maguknak. A nagynéném azzal főzte a nagymama fejét, hogy jaj, Lajos olyan sovány, meg fog halni, haza kell hozni Párizsból, elképesztő város, nem lehet élni abban a nagy zajban, zshivajban, abban a forgalomban. És megfőzte a nagybátyámat, hogy hívd haza Lajost, hogy társuljon veled, s legyen ő is kereskedő. Apámtól mindez távol állt, a kereskedéssel az élen. De a végén mégis, hát így, hogy úgy, s akkor apám azt mondta, na jó, hazajövök. Persze anyám nem akart, mert azt mondta, hogy 1933-ban, amikor a nagy válság volt, hazajött látogatóba, s amikor Pesten azt a sok mezítlábas koldust látta a nem tudom, melyik pályaudvaron, a Nyugatin vagy a Keletin, s látta, mi van Désen is, hát azt mondta, hogy ide [...] többet nem fog jönni. Apám megelőzte, hogy úgy mondjam, elébe vágott, és 1936 nyarán, nyár vége felé szépen hazajött. Október vége felé anyám is hazajött, pedig egyáltalán nem akaródzott. Apámnak még román állampolgársága se volt, mert amikor 1923-ban elment, még nem volt meg a nagy egységes nemzetállam. Nem is akarták megadni neki a román állampolgárságot. Arra gondoltak, hogy váltsanak ki iparendélyt. De szó sem lehetett róla, magyaroknak iparendély? – az nem létezik. Na, hát akkor varrjon feketén, mondták anyámnak. Futótűzként terjedt el a híre, hogy Párizs, hogy varrónő, hogy szabó. És addig dolgoztak, amíg bejöttek a magyarok. Anyám volt a vállalkozóbb szellemű, ő rögtön levizsgázott és megkapta az iparendélyt.

[K. V.]: – *Testvére?*

[A. L.]: – Nem. Nem volt testvérem, sajnos nem.

[K. V.]: – *Kolozsvárt melyik iskolába járt?*

[A. L.]: – A Király utcában a 22. szám alatt az úgynevezett Református Kollégiumi Népiskola volt. Ott jártam az első két elemi, 1942–1943-ban, 1943–1944-ben. 1944-ben, amikor a németek megszállták Magyarországot, bezárták az iskolákat, s kezdődött a leghosszabb szünidő, ami valaha is volt itt nálunk Kolozsvárt. Bár a magyar hatóság ígérte, hogy szeptemberben megnyitják az iskolákat. Hát abból nem lett semmi. Közben a harcok itt folytak Tordánál, decemberben bejöttek az oroszok, és december elején megnyílt az iskola, s ugyanott folytattam tovább a harmadik elemi.

1945 tavaszán kiürítették az iskolát. Még jöttek haza a harctérről nemcsak a szovjet, hanem a román csapatok is, és nagyon sok tífuszos, kiütéses tífuszos volt közöttük, s azt a Béldi-házat, az iskolát, a 22. szám alatt kiürítették és berendezték katonakórháznak. Akkor átkerültünk a Kollégium épületébe, abba, amit most a Şincai bitorol a Petőfi utca végén, és miután befejeztem a negyedik elemit, folytattam a Református Kollégiumban. Két évig, aztán jött az államosítás, ettől a 2-es számú állami magyar fiúliceumban. Nem is akartak felvenni nyolcadikba, azt mondták, hogy a szüleim kizsákmányolók. Legfeljebb saját magukat zsákmányolták ki, ha jól tudom, olyan adót sóztak a nyakukba, hogy alig tudtak még szuszogni is, és ez így ment egészen 1952 nyaráig.

Az iskolában nagyon megszerettem, és addig szerettem a vegytant, amíg megtudtam, hogy a Kollégium alagsorában van egy repülőmodellező-kör, és akkor egyből belezúgtam [nevet] a repülőmodellezésbe és a repülésbe. 1952 nyarán a repülővitorlázó iskolába is kikerültem, a vizsgán levizsgáztam. Minden talált, bár a szüleim nem nagyon akartak beleegyezni, mert 18 év alatt szülői beleegyezés volt szükséges. A végén, nagy rábeszéléssel beleegyeztek. De nem tartott sokáig. A vitorlázó iskolában a vezetők mind románok voltak, regáti parancsnokkal, és kétszer vasárnap reggel, mert vasárnap nem volt repülés, az egyik barátommal hazajöttem, és hétfőn reggel, amikor visszamentünk, elkapott, és az A vizsgáig épp-hogy eljutottam. De már nem tudtam vizsgázni. Azt mondta, hogy menjünk csak haza, nem nekünk való ez a hely. Nem voltunk hajlandók az oktatóknak a repülőjét huzigálni vasárnap, gondoltuk, hazajövünk pihenni.

A gimnázium X. osztályában ekkoriban egy olyan társaság verődött össze, amelyikben mi voltunk a legszerényebbek, mert csak egyszerű szabóivadékok voltunk. Én, s még egy-kettő ilyen. Mások értelmiségi gyerekek főleg. Már azelőtt egy-két évvel összehoztunk egy cserkészcsapatot. Persze a cserkészés tiltva volt. Nagy pofoncsapás volt nekünk, hogy amikor a pionír társaságot kezdték szervezni, a volt kizsákmányolók ivadékait nem vették fel, szóba se álltak velünk. 1951 végén, 1952 elején létrejött egy olyan társaság, amelyiknek IKESZ volt a neve, Illegális Kommunista Ellenes Szervezet. Hát mit ad isten, engem is bevettek a társaságba, mert volt két gumibetűkészletem. Odaadtam a két készletet, röpcédulát akartunk nyomtatni. S ott, hogy úgy mondjam, a mostani gyerekeknek hihetetlennek tűnik, megbeszéléseket tartottunk, ahol elhatároztuk, hogy a Dónát úton fogjuk kiszórni a röpcédulákat. Papírt vásároltunk. WC-pa-

pírt, minden cédulának mindkét oldalára nyomtuk a szöveget. Az egyikre magyarul, mivel demokraták voltunk, a másik oldalára románul, a mi román tudásunk szerint. Elég meredek szöveg volt, megmondom őszintén. 1990 után Pesten, a magyar barátaim kérdezték, hogyhogy nem lóttek agyon titeket? Rákosiék az ilyeneket mind agyonverték. Ez volt a szövege: „Emberek, harcoljatok a vörös kutyák uralma ellen, elhurcolják fiaitokat, szétzúzzák családi életeteket”. Hát ez nagyjából így is volt, a szomszédból is, ahol mi laktunk, onnét is, egymás után vitték el az embereket. Éjszaka jöttek, mert mit tudom én, egyikről kiderült, hogy nyilas volt, a másik meg másik pártban volt. Főleg magyarok. Mert románokkal nem voltam ilyen kapcsolatban. Elég az hozzá, hogy a röpcédulák megszülettek...

[K. V.]: – *Hány példányban?*

[A. L.]: – Kétezerben. Május elsejére virradólag a nagy repülő tévékénységem miatt ebben nem vettem részt. Akkor nem kaptak el. Mind vártuk, hogy na most csapnak le, most csapnak le, de semmi. Augusztus vége felé, éppen augusztus 23-a előtt jöttek, s akkor tartóztattak le. Kiderült, hogy az egyik társunk, hogy is mondjam, önszorgalmából ki akart nyomtatni még egy adag röpcédulát, hogy ő megy Vaskóhra², a Szigethegységbe egy rokonához, és menet közben a vonatról kiszórja a röpcédulákat. Ezt a fiút pedig, osztálytársunkat, az egyik unokatestvére meglátta, mit művel a pincében, és szólt az apjának. Az apja már ült kilenc hónapot a Siguranța fogságában a háború után, mert feljelentették, hogy nyilas volt vagy efféle. Közben nem volt igaz. Az a munkaszolgálatból hazatért zsidó ember jelentette fel, nem tudom, miért, elég az hozzá, hogy kilenc hónapot volt a fogdában. S mikor meghallotta, hogy Endre röpcédulákat nyom a pincében, megijedt. És szólt neki, hogy te, kéne tenni valamit, értesítsük a szülőket, nehogy valami hülyeséget kövessenek el ezek a kölykök, nehogy bezárják őket. Az egyik veje börtönőr volt. Hogyne, apu, mondta, elintézek mindent, nem lesz semmi bántódásuk. Két nap múlva felgöngyöltették a társaságot, úgy, hogy egyszer elvitték a barátunkat, tudták, hogy kik a közvetlen barátai, ott elmondott vagy ötöt, abból az ötből még vagy hányat, és így körülbelül három nap alatt az egészet felgöngyöltették. Még volt egy-kettő, aki épp nem volt Kolozsvárt, azokat később, augusztus végén, szeptember elején... Na, akkor a belügyiseknek a vendégszeretétét

---

² Vașcău, Bihar megye

élveztük a Majális utca 23. szám alatt, a mostani Gyermekpalota nevű intézmény alagsorában. Kihallgattak mindenkit, összeállították a kihallgatási jegyzőkönyveket, október közepe táján átvittek a gyűjtőfogházba, a törvényszék mellé, és szétosztottak mindenkit külön-külön, mint ahogy a szekun is volt, külön cellába, hogy egymással ne tudjunk összebeszélni, hogy nehogymegint összeesküdjünk. 1953 tavaszán, miután Sztálin elvtárs „elhunyt”, jött a Váradí Katonai Törvényszék, és elítélte az egész társaságot. Háromtól nyolc évig terjedő börtönbüntetést kaptunk, méghozzá nagyon enyhét, azt mondták, hogy nevelő börtön. Románul *închisoare corecțională*. S mert páran kiskorúak voltunk, minket nyolcunkat elvittek Szamosújvárra.³ Akik épp, hogy átléptek a nagykorúságba, betöltötték a 18-at, azokat a Duna-csatornához vitték. A lányokat, mert volt három lány is, Ploiești mellé, a misleai⁴ női börtönbe. Na hát ott dolgoztunk persze, mese nélkül dolgozni kellett. 1954. január elsejétől leállították a börtönmunkát. Mert a nyugatiak szerint a politikai foglyokat kényszermunkára fogják és kizsákmányolják, és 1954 januárjától beszüntették. Közben már 1953-ban felszámolták a Duna-csatornát, hoztak Szamosújvárra is vagy 600–650 foglyot, és 1954. augusztus végén már volt egy ereszd meg. Sztálin elvtárs elpatkolt, és akkor már lehetett engedményeket tenni.

Közben nekünk nagy szerencsénk volt, megmondom őszintén, lehet, hogy amúgy is kijöttünk volna, de valószínűleg ez is hozzájárult, hogy volt egy osztálytársunk, Palocsay Zsigmond, nem tudom, hallották-e a nevét, költő lett belőle. Az édesapja, Rudi bácsi⁵ a Mezőgazdasági Akadémián dolgozott, és nagyon jó kertész, virágnemesítő volt, annyira, hogy 1953-ban a lipcsei kiállításon, minden évben rendeztek egy nagy kiállítást, s ott nagydíjat nyert. Mikor hazajött, Bukarestbe vitték, és Gheorghiu-Dej megkérdezte, na, nincs valami panaszja, gondja. Elmondta, hogyne, ott van a fiam, be van zárva, politikai fogoly. Na, azt mondja, kiengedjük. Hát igen, de nem egyedül van. Hát hányan vannak? Hát 18-an. Azt mondja, na nem. 4-5-öt kiengedünk. Az öreg nagyon derék ember volt, azt mondta, hát akkor hagyjuk. Vagy-vagy. Ritka gerinces ember volt. 1954 nyarán, a következő lipcsei kiállításon megint nagydíjat nyert. Megint nagy fogadást

---

³ Gherla, Kolozs megye

⁴ Mislea, Prahova megye

⁵ Palocsay Rudolf (1900–1978) kertész, biológus, a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola adjunktusa.

tartottak Bukarestben, és megint szóba került Gheorghiu-Dej.⁶ Ismét kérdezte, hányan vannak? 33-an. [nevetés] 1952-ben csak 18-unkat tartoztatnak le, és akkor nem tudom, milyen meggondolásból, 17-en kimaradtak. Na, most ezeknek, szegényeknek utólag, amikor összetalálkoztunk velük, 1953 novemberében csak nyílt a cellaajtó Szamosújváron, vasárnap volt, és sétálnak be a társaink, még vagy 3-4-en. Hát veletek mi van? És akkor elmondták, hogy június 2-án tartoztatták le őket, de keveset kaptak, a miénkhez viszonyítva a legnagyobb ítélet másfél év volt vagy egy év. Rögtön amnesziát kaptak, ketten voltak a röpcézésben, azok két és fél évet kaptak, de nem ötöt, mint a mi társaságunk. És már volt, aki 1954 májusában, 11 hónap után ki is jött.

1954. augusztus végén csak nyílik az ajtó, lent voltunk az alagsorban, szép boltíves pincék voltak, éppen a szalmazsákokat cseréltük, a szalmazsákokban a szalmát, és néztük, egy nagy karika volt fent a mennyezeten, és mondtuk, biztos oda kötötték Rózsa Sándort, oda volt láncolva. Mert mi is tudtuk, mindenki tudta, hogy 1859-ben a börtön már felépült, ez az új épület, ahol mi voltunk, és Rózsa Sándor ott is halt meg a börtönben, és oda volt láncolva valahova. Erről beszélgettünk, amikor nyílik az ajtó, bejön a foglár, mondja a nevemet és még másik kettőét, hogy kifelé. Nem tudtuk elképzelni, mi van. Gyorsan csomagoljatok, vegyétek a holmitokat, mindent. Elvitt a raktárba, ott kiadták a polgári holmikat, le kellett vetközzük a rabruhát, felvittek az irodába, aláírtak egy nyilatkozatot, hogy nem mondjuk el az égvilágon senkinek, hol voltunk, mert ha nem, akkor ez meg ez lesz... És adtak egy száz lejre szóló csekket, ami akkor szép kis pénz volt. Korábban, 1953 őszén adtak 70 lej fizetést. Azt mondták, hogy az egyik ór kikísér a kapuig. Néztük, tényleg, ez igaz? Normálisak ezek, vagy mi vagyunk hülyék, vagy mi van itt? Mikor 1953-ban bementünk a kapun, teherkocsival vittek az állomásról Szamosújváron. Egy kis udvarban, lefelé ereszkedő út volt, kinyílik egy másik kapu. Bemegyünk azon is, mindenkinek le kellett szállnia, ott az igazgató nagy beszédet tartott nekünk, nehogy azt higgyük, hogy itt vége, hogy ennél nincs több, nincs tovább, nincs rosszabb, húzzuk meg magunkat, mert mi a társadalom ellenségei vagyunk, és nekünk le kell tölteni a büntetésünket. Közben jobbra észrevettem, hogy van egy másik kapu is, azon megyünk majd még beljebb.

---

⁶ Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901–1965) kommunista politikus, pártfőtitkár, miniszterelnök.

Mondom az egyik társamnak, te, mi ide bejöttünk, de hogy fogunk innen kimenni? [nevet] Most ugye nevetek rajta, de ez akkor komoly volt. Na, szépen kinyíltak mind a kapuk, és kijöttünk az utcáig, a hátunk mögött nagy döndülés, bummm, bevágják a kaput. Bezárják. Hátranéztünk ijedten, és elindultunk az országút felé, de akkor már nem mertünk hátranézni, nehogy utánunk jöjjenek. És elmentünk, beváltottuk a takarékpénztárban azt a kis [pénzt], kimentünk az állomásra, megvettük a jegyet, s az első vonattal hazajöttünk Kolozsvárra. Még álltunk az állomáson egy kicsit, hát mit ad isten, csak nyílik a fülke ajtaja, és belép az egyik foglárunk. Egy olyan falusi gyerek volt, jópofa, barátságos. Azt mondja, na ce-i puștilor, mergeți acasă? Hát, mondtuk, igen, da, domnu' șef.⁷ Ez volt a megszólítás. És hazajöttünk.

Mit ad Isten, az állomáson ott állt apám. Úgy várt rám, mintha tudta volna, hogy érkezem. A meglepetéstől nem jutottam szóhoz. Megöleltük, megcsókoltuk, megszorongattuk egymást. Kimondhatatlanul örvendtünk. Azért jött, mert megtudta, hogy előző nap egyik társunk hazajött. Váratlanul. Mi semmit sem tudtunk. És arra gondolt, akkor én is hazajövök. Bérkocsiba, fiákerbe ültünk, ez volt a taxi. Édesanyám fogadott. Megőszült, alig ismertem rá. Nagy volt az öröm. A szomszédok is nagy örömmel fogadtak.

Mit mondjak, igyekeztem minél hamarább elhelyezkedni. Májusban kiszabadult két társunk velünk együtt ért oda. Munkahelyükről jöttek. Tanácsukra én is abban a gyárban kerestem és kaptam állást, ahol dolgoztak. A gyár fémipari műhelyébe kerültem. Lakatosságot tanultam, hogy mielőbb el tudjak helyezkedni, hogy ne a szüleim nyakán élősködjem, esti líceumba járhassak és leérettségizem. Mert közben kimaradtam az utolsó évről. Le is érettségiztem. Volt egy barátom... Mondhatom? Volt egy barátom, egy szomszéd gyerek, nagyon jó barátom, aki, te, gyere, menjünk Vásárhelyre az orvosira, azt mondja.

[K. V.]: – *Most felteszem a kérdést... Bizonyára a börtönben és utána is sokszor visszapergette az eseményeket. Megbánta, megbánták a szervezkedést?*

[A. L.]: – Nem volt mit megbánni. Egyáltalán. Akkor valósággal benne volt a levegőben az, hogy hurcolják el az embereket, vak, világtalant, minden ítélet nélkül, Duna-csatorna, meg mit tudom én, hova, ilyen börtön-

⁷ Mi az, gyerekek, mentek haza? Igen, főnök úr.

tönbe, olyan börtönbe, hogy itt valamit tenni kell. Valamit tenni kell, és ez volt a jelszó az egész társaságban. Mondtam Zsiga barátomnak, hogy te, Zsiga, úgys el fognak kapni, ezt nem ússzuk meg szárazon. Ne félj, nem lesz semmi baj, nézd csak meg, nem zárnak be. Dehogy is nem, úgy bezárnak, esetleg az lesz a szerencsénk, hogy nem a Gestapo fog kihallgatni, és nem ő fog főbe lőni, hanem a szeku. Éppen ez nem volt, legalábbis én nem tudok róla, volt, aki azt mondta, hogy így megverték, meg úgy megverték, nem tudom, miért. A kihallgatást, azért röviden elmondanám, nem rögtön az elején, ebből gondolom, hogy a többiekből már mind kiszedték, mi volt a történet, és akkor hűvös volt már október elején, szeptember elején, és rövidnadrágban, rövid ujjú ingben mentem el otthonról, nyitva volt az irodaablak, fáztam. Félttem is, megmondom őszintén, mert mindenki arra gondolt, hogy na, most jön egy nagy ruha, hogy aztán mondd el, hogy mi volt. Egy nagyon barátságos tiszt volt, üljek le, megkínált cigarettával. Cigarettaazol? Cigarettaztam, de azt mondtam, hogy nem, köszönöm. Na, mondjam el szépen a történetet. Mondtam, jó, elmondom. El is kezdtem, de a kicsi ördög ott incselkedett bennem, hogy állj meg, mert azért nem mondok el mindent, lássuk, mit tud. Egy dolgot elhagytam, még egy dolgot elhagytam. Azt mondja, kész? Kész. Biztos? Biztos. Na és az hogy volt, azt mondja, amikor kiadtátok magatokat szekusnak, s elmentetek egy idősebb hölgyhöz, és kiadtátok magatokat, hogy nektek tudomások van arról, hogy neki van írógépe, és nem jelentette be, és házkutatást akartatok tartani. Ja, mondom, azt elfelejtettem. Na, akkor írjuk le. [...] Ezt már a filmekből tudtam, hogy a Gestaponál is ez volt a szöveg, hogy mondd el, mert mi úgys mindent tudunk. Na, és akkor volt egy másik alkalom... Az volt a nagy elképzelésünk, hogy is mondjam, falra mászóan bátor elképzelésünk, hogy elmegyünk az iskolai vegyi szertárba, éjszaka persze, és óvatosan, hogy ne vegyen észre a pedellus, szerzünk glicerint és salétromsavat, és abból nitroglicerint állítunk elő, amivel felrobbantjuk a nagyfeszültségű távvezetékét, amelyik Egeresről⁸ jött Kolozsvárra. Még szerencse, hogy nem kaptunk, mert biztos, hogy minket ért volna, nem pedig a távvezetékét, s akkor ezt se mondtam el. És akkor azt mondja a szekus, elmondtál mindent? Igen. Biztos? Biztos. És az hogy volt, amikor te meg te, meg ez meg ez elmentetek éjszaka... Ja, mondom, azt elfelej-

---

⁸ Aghireș, Kolozs megye

tettem. Már kezdtem egy kicsit megbátorodni, szóval láttam, hogy nem üt, nem hívja be a verőlegényeket, mert elhittem mindenkinek, hogy itt agyba-főbe vernek. Na, mindegy. Hát akkor megvolt az egész, írjam alá. Ő is aláírta, írjam alá én is. Jó. Végül 1954. augusztus végén hazajöttem, és akkor kiderült, hogy ez külön amnesztia volt, mert rá két napra, szeptember legelején összeszedték a még hátralevő gyerekeket, akik mit tudom én, 5–6–7 évre voltak elítélve, mert engem csak 3 évre ítéltek, mert én csak úgymond nyomdatulajdonos voltam, és az összejöveteleken vettem részt, de nem voltam ott se a nyomtatásnál, se a röpcédulák szétszórásánál a repülő elfoglaltságom miatt, inkább mentem a modellező körbe, mert készültünk valami versenyre, meg is nyertem ügyesen. [...] És persze, amikor hazajöttem, elmentem diszkrétan megérdeklődni, hogyan lehetne a vitorlázórepülést folytatni. Már egy román pasas volt ott, nem magyar, az úgy csendesesen mosolyogva tudomásomra hozta, hogy énnekem ezzel egyszer s mindenkorra befellegzett. Na, elmegyünk Vásárhelyre az orvosira...

[K. V.]: – *Akkor esti liceumba...*

[A. L.]: – Igen, elvégeztem esti liceumban, az egész társaság, aki elmaradt, mind elvégeztük, fiúk, lányok.

[K. V.]: – *Tehát, amikor lebuktak, mindenkit begyűjtöttek, mindenkit összefogtak?*

[A. L.]: – Mondom, az első menetben 18-unkat kaptak el, úgy látszik, mi voltunk a jelentősebb személyek, és a többieket nem. Ezt csak akkor tudtuk meg, amikor bejött a többi srác a cellába. [...] A többi 17-nek csak annyi bűne volt, hogy éppen tudtak az IKESZ-ről. Ennyi volt a...

[K. V.]: – *Magyarok, románok?*

[A. L.]: – Mind magyarok voltunk, egy román gyerek volt, éppen annak a társunknak a szomszédja, aki lebukott a magánszorgalomból nyomtatott röpcédulák miatt. Ő is tudott róla, és tudott jól magyarul, mert Kolozsvárt 1952-ben a lakosságnak legalább a hetven százaléka magyar volt, és őt is bekasznizták. Amikor elítéltek, mindannyiunkat egy cellába raktak, hogy onnan indítsák a csoportokat, ki hova megy, Duna-csatorna, Szamosújvár, Nagyenyed,⁹ és akkor az örök hallották, és tudták a nevét, hogy ez román gyerek, és időnként kihívták a folyosóra, és ott istenesen letolták, miféle román vagy te, hogy összekeveredtél ezekkel a magyarok-

⁹ Aiud, Fehér megye

kal. Szegény se köpni, se nyelni nem tudott, nem tudta, hogyan magyarázza ki magát, de ő is 3 évet kapott, mint én, pedig tényleg semmit nem csinált, csak annyit, hogy látta, a szomszéd gyerek hogy nyomja a röpcédula szövegét. Korábban kapott amnesztiát, úgyhogy másfél év után kijött, ezt jóval később tudtam meg, mert akkor nem találkoztunk. Az egész társaság szétszaladt, voltunk páran, akik tartottuk a kapcsolatot, a kolozsváriak egy páran. Na, végre Vásárhely.¹⁰ Összeszedték az egész társaságot, és a törvényszékre hívták, de nem mentem. Anyám mondta, hogy értesítették, menjek én is, de mondtam, nem megyek, én már hazajöttem, akkor minek. De anyám elment, és elmondta, mi történt. Ott voltak a szülők, és kinyílt az ajtó, és bejött a többi gyerek. Jött Bukarestből két vagy három ügyész, és a belügyminisztériumból, és elnézést kértek a szülőktől, hogy eléggé keményen büntették meg a gyermekeket, de azért a szülők is hibáztak, hogy nem vigyáztak rájuk, és jobban a körmükre kellett volna nézni, meg ehhez hasonlók. Na, most meg van bocsátva minden, de arra vigyázzunk, hogy legyünk jók. Illeszkedjünk be a társadalomba, mert ha ezt meg tesszük, akár miniszter is lehet belőlünk. Hát, gondoltam magamban, ez nagyon szép ígéret, de az igazság az, hogy csak azután kezdődött a fekete leves. Nem egészen rögtön, de...

[K. V.]: – *Azt még megkérdezném, hogy a szüleinek volt-e tudomása arról, hogy...*

[A. L.]: – Nem. Egyikünk szüleinek sem volt. Ha lett volna, hát éppen erre vigyáztunk, nehogy valahogy megtudják, mert akkor biztos, őket is letartóztatják, bezárják, és akkor bizony, felnőtt ember lévén, sokkal kímeletlenebbek lettek volna velük szemben, mint a kölykökkel, hogy úgy mondjam. Azt mondták, a lényeg az, hogy ne írjuk be sehova, semmiféle életrajzi adatba, hogy be voltunk zárva, hogy el voltunk ítélve. Nincs, ilyesmi nem volt. Jó. Hát elmegyek én Vásárhelyre, de már azzal kezdődött, hogy rögtön az iskolában az igazgató az esti líceumban elővett, hogy hogy gondoljuk mi azt, hogy csak úgy kijövünk a börtönből, s egyből beülünk az iskolába. De megmondtuk neki, ne haragudjon, igazgató elvtárs, de van egy ilyen felhatalmazásunk. Hát ezt ő nem tudta. Elég rendes ember volt, mert megértette, és többet nem akadékoskodott. Na, mikor Vásárhelyt kiadták a kérdőíveket, mert azt kellett kitölteni, gondoltam, ha

---

¹⁰ Marosvásárhely, Târgu Mureș, Maros megye

oda van írva, nem fogom letagadni, becsületes gyerek vagyok, és beírom. Beírtam, ennyire ítélték, ebből ennyit ültem, slussz. Kezdődik a vizsga, először írásbeli, utána szóbeli, hát az írásbeli egyből nem sikerült. S éppen egy szomszéd gyerek, harmadéves orvostanhallgató, ő volt a titkár, s jön Misi, mondom neki, na nézd meg, mire ő, hát te mit akarsz, be voltál zárva. Felbontották a leragasztott neveket, az életrajzi mit tudom én, mit, kiderült, hogy ki kicsoda, micsoda. Világos, hogy nem vettek fel.

El voltam nagyon keseredve. Hazajöttem, s gondoltam, hogy na, most mit tegyek. Elmentem megint dolgozni. Mert dolgoztam azelőtt is, de az magáncég volt, fizetést kaptam, de hivatalosan semmi papírom nem volt. Elmentem a készruhágyárba, s ott dolgoztam, mert apám is ott dolgozott szegény, ő szólt az ismerőseinek. Rendesek voltak, felvettek. Dolgoztam pár hónapot, egy jó félévet, s 1956 tavaszán gondoltam, hozzálatok készülni a felvételire, de a földrajz szakra megyek, mert azt szeretem, nem kell Vásárhelyen kínlódnom. El is mentem, felvételiztem, be is jutottam simán. 140-en voltunk, Vásárhelyen voltunk vagy 520-530-an, de volt 260 hely. Nem akarok dicsekedni, de a Bolyain, a földrajz szakra volt tíz hely, s voltunk 140-en. Hát, elsőnek jutottam be. Hátulról kezdtem nézni, vajon bejutottam, s mind mentem felfele, gondoltam, ebből se lesz semmi. Felnézek az első helyre, én vagyok. Na, bejutottam. Alig kezdődött meg az oktatás, kitért a forradalom Magyarországon. Hát én, mint politikai bűnöző, nem tudtam megállni, különben is az évfolyamtársaim mind fiatalabbak voltak, mint én, én már börtönviselt izé voltam, húszéves tróger, hát kezdtem nagyban hadakozni, még a politikai gazdaságtan szemináriumon is, meg tudja a fene, még milyen órákon. Mikor szóba került ez, de különösen a politikai gazdaságtanon, egy nagyon rendes ember volt, végül is ő csillapított, de Asztalos elvtárs, de igazán, az nem úgy van, hogy izé, mondtam, hogy a vörös hadsereg, s a harcokcsikkal térdig gázolnak a vérben Pesten. A végén hazamegyek, s kérdi apám, hogy na, mi van. Te nem vagy normális. Azt mondja, nem volt neked elég két év, vigyázz, mert most húszéves vagy, ha most valaki feljelent, akkor az életben nem látod meg a napot. Hát behúztam a féket, gondoltam magamban, igaza van. És tovább akármiről volt szó, én egy árva kukkot sem szóltam. Érdekes, olyan rendesek voltak az évfolyamtársaim is, nagyon rendesek voltak a tanáraim is, nem szóltak senkinek, nem dobtak ki.

Ezelőtt pár évvel, mikor már áttértünk a demokráciára, tudtam meg, hogy 1957 januárjában a belügyminisztérium szóbeli parancsot adott a

szekunak, hogy minél több besúgót szervezzenek be, hogy megelőzzenek egy olyan eseményt, mint amilyen a forradalom volt Magyarországon. S ki-nézték, úgy látszik, az embereket, hogy kit lehet valamivel zsarolni. 1957 januárjában éppen vizsgaidőszak volt, a legnehezebb vizsga, kristály- és kő-zettan, kristály- és ásványtan volt, tiszta matematika az egész... Értesítettek az egyetemről, hogy be kell mennem, mert valami baj van. Hát megyek. Útközben két pasas állt az utcasarkon, ahogy jövünk ki tőlünk az utcából, s az egyik azt mondja, ez az. Hirtelen félrefordítja a fejét, gondoltam, mi az, hogy ez az, mert csak én voltam ott, senki más. Szeget ütött a fejembe, de gondoltam, egye fene, megyek tovább. S mikor már közel értem a... most a magyar utcanévét mondom, a Bartha Miklós utcához, hallom, hogy hátulról kiáltja valaki, Asztalos elvtárs. Hátranézek, látok egy vadidegen pasast, semmi közöm hozzá, megyek tovább. Alig teszek pár lépést, megint kiált. Hátranézek, azt mondja, álljon meg, mert akarok beszélni magával. Gondoltam, mit akar ez velem beszélni. Odaérünk a sarokra, kicsi mellékutca ott a műegyetem mellett, hát látom, egy Land Rover áll ott. Kész, ez a szekunak a kocsija, azt mindenki tudta. S mikor hátrahőköltem, azt mondja, ne ellenkezzen, persze mind magyarok voltak, legalábbis jó részük, hát akkor beültetett a kocsiba, és bevittek. Ott elkezdtek piszkálni..., hogy nem ítélték el mindenért, s mindenféle marhaságot mondtak. Mondom, olyan nincs. A bírók tudták, hogy én ezt tettem, azt tettem, benne volt a kihallgatási jegyzőkönyvben. De nem, mert magát ezért nem ítélték el, azért nem ítélték el. Jó. Amikor látták, hogy sehogy se tudnak zöld ágra vergődni, behívtak egy román pasast, s akkor az elkezdte nyílt lappal, hogy hallgasson ide, arról van szó, hogy akar maga nekünk segíteni vagy nem? Mondom, mit segítsenek? Hát tájékoztat arról, hogy mi a közhangulat. Hú, amikor ezt meghallottam... hát a börtönben is voltak besúgók, azt hittem, hogy ott nyílik meg a padló, és ott sülyvedek el. Ezek besúgót akarnak csinálni belőlem. Nem tudtam, hogyan tudjak ebből kibújni. A másodperc tört része alatt kapcsoltam, hirtelen megvilágosodtam, és azt mondtam, kérem szépen, én teljesen tisztában vagyok azzal, hogy a hatalom akarja tudni, mi folyik a mélyben, mi a közhangulat, mi a lakosság véleménye mindenről, de én személy szerint nem tudom megtenni azt, hogy valakivel beszélek, az a szemembe néz, én a szemébe nézek, és tíz perc múlva megyek és elmondom, hogy ő mit mondott. Nana, nem kell lelkezni, azt mondja, nem lesz semmi baj, csak nyugodtan, csak nyugodtan. Mind mondták, én meg rájöttem, hogy hoppá, itt van egy fogódzó, hogy már nem tudnak beleakadni. És mondtam,

mintha lökött lettem volna, hogy elhiszem, de én ezt nem tudom megtenni. Na jó, de gondoljam meg. Írtattak velem egy nyilatkozatot, hogy ezt megteszem, azt megteszem, alá is írtam, gondoltam magamban, hogy atyaisten, mégis aláírom, egye fene, aláírtam. Na, minden hónapban, amikor mondták, valamelyik évfolyamtársam szólt, Asztalos, menj a személyzetire, mert keresnek, ugyanaz a pasas volt, persze az is magyar. Azzal kezdte, hogy na, Asztalos elvtárs, meggondolta? Mondom, meggondoltam, persze. De akkor már bátrabb voltam. Na, és mi a véleménye? Az, amit azelőtt mondtam, én ezt nem tudom megtenni. Ez így ment egész 1957 októberéig, amíg megkezdődött a másodév. És akkor megbeszéltek velem egy találkozót egy másik pasassal a posta háta mögött, a kis parkban. El is megyek, s kezdi ott nekem mesélni a mindenféle vagánykodást, hogy másztak ők kölyökkorukban a Fellegváron a sziklákon. Mondom, én nem voltam ilyen vagány, nem mászkáltam a sziklákon, egyebekkel foglalkoztam. S akkor egyszer csak kilép az árnyékból egy másik, egy román pasas, persze civilben, látta, hogy ez itt mind szapulja a szót, de semmi nem jön ki belőlem, kilépett, bemutatkozott, s azt mondta, hallgasson ide, akar maga nekünk segíteni vagy nem akar. Hát, mondom, nézze uram, vagy elvtárs, vagy hogy mondtam neki, én már megmondtam, én ezt nem tudom megtenni. Azt mondta, jól van, el van intézve. Azzal elment, s többet soha a büdös életben nem volt problémám ezekkel, nem zaklattak, nem zargattak. Ezt megúsztam.

De amikor 1958 nyarán a második félévnek vége volt, kivonták a szovjet csapatokat az országból, még azt a keveset is. Ja, igen, 1957 nyarán még csodálkoztam is, hogy felvettek az egyetemre, de gondoltam, ha felvettek, az jó, itt vagyok, akkor tanulok, még ösztöndíjat is kaptam, mert elég jól tanulgattam. És 1957-ben az volt a szokás, hogy a fiúk a katonaságot az egyetemen, a tanulmányi évek alatt végezték el, három év alatt elmélet, és kétszer gyakorlat volt, másfél hónap, beöltöztettek egyenruhába, és mindenféle kiképzést tartottak. Mi olyan szakon voltunk, hogy ezen gyalogsági tartalékos tiszti kiképzésen voltunk, meg is kaptuk az elsőt 1957 nyarán, gondoltam, na nézz oda, te, én, a politikai bűnöző géppuskával a karján, pisztollyal, kézigránáttal, gyakorlatozom a többiekkel, de nem volt semmi gond. 1958 nyarán kivonták a szovjet csapatokat, miközben az egyik tanár egyik az évfolyamtársamnak, aki éppen akkor IMSZ-titkár volt, ezt később tudtam meg, jóval később, azt mondta, hogy Asztalos nem is tudja, mi vár rá. Nem mondta meg akkor, csak jóval később, amikor már rég kint voltam az egyetemről. S akkor 1958 szeptemberében, mikor kezdődött volna

az előkészület a harmadévre, kapok egy „szerelmes levelet”, hogy ezúton értesítjük, ilyen és ilyen minisztertanácsi határozat értelmében hallgatóink sorából kiiktattuk. Úgy éreztem magam, mintha tényleg összeomlana a világ. [...] Így már másodsor, huszonekét éves fejjel omlott össze bennem a világ. Nem volt mit tennem, elmentem a munkaközvetítőhöz állást keresni. Nem fogok a szüleim nyakán élőködni. Hát persze nem volt semmi más, csak segédmunkás állás, takarítani, ládát hordani meg efféle. S láttam, hogy nincs más, egye fene, benevezek az egyik helyre, de az kicsit meredek volt, mert 60–100 kilós papírkötegeket kellett cipelni. Egy napig bírtam, s utána hazamentem, és mondtam apámnak meg anyámnak, hogy ne haragudjatok, inkább éhen halok, nem eszem, de ezt a munkát sajnos nem tudom elvállalni. Na, mindegy, a végén mégis kaptam munkát, még hozzá nagyon jó. A Varga Katalin nevűben, mert akkor még voltak magyar nevű vállalatok. Egy kötöde volt, és mint „kötőnő” dolgoztam, de csak egy hónapot, mert behívtak munkaszolgálatra. Elvittek Arad¹¹ mellé, s ott... 1959 márciusában volt, válogatott dolgokat végeztünk, mint például kétszáz hektár rizsföldet készítettünk, mert akkor minden szocialista ország önellátásra rendezkedett be, s nem vásároltunk a rohadt kapitalistáktól rizset, hanem mi természetítettük, hát persze olyan volt, amilyen. Utána a Szárászér nevű csatornában dolgoztunk, amelyik Arad mellett folyt. Amikor ezt készítették, nyilván nem Magyarország volt, mert közben kettévágták egy határral, az átmegy Magyarországra, és ott a mezőhegyesi cukorgyárat látja el vízzel a Marosból. S ez közben megtelt iszappal, sással, náddal, mifélével, és odatettek minket, hogy takarítsuk ki. Egyszer az itteni szakaszt, s aztán a közöset, a román–magyart, mert volt egy rész, ahol a csatorna közepén volt a határ, és azt is. És ott lapátoltunk keményen, gumicsizmát kaptunk, és dolgoztunk. Mit mondjak, nem voltunk kétségbe esve, de azért a fene egye meg, nem volt kellemes dolog. Mikor már kezdett hideg lenni, visszavezényeltek Arad mellé, és örvendtünk, amikor betettek egy marhatenyésztőbe a padlásra, mert ott legalább a marhák alulról fűtöttek minket, addig a sárban, a sátorban aludtunk. De nem tartott sokáig, mert november végén hazaengedtek.

Együtt jöttünk haza Endrével, iskolatársammal, rabtársammal, sors-társammal. 1959. november vége volt. Mihez kezdjünk most, az egyetem úgynevezett egyesítése után? Elhatároztuk, hogy az új rektorhoz fordu-

---

¹¹ Arad, Arad megye

lunk, orvosolja helyzetünket. Az akkori helyzetben, a Bolyai felszámolása után, nem sok reményünk volt. De megpróbáltuk. A szívünk a torkunkban dobogott. Egyáltalán, mit mondjunk? Beengedtek az új rektor irodájába. Tágas helyiség volt. Daicovicu a terjedelmes íróasztal előtt ült. Akadozva, meglehetősen erőtlen hangon, de valahogy elmondtuk jövetelelünk célját, és arra kértük, tegye lehetővé tanulmányunk folytatását. A rektor ekkor fölállt, vagy inkább fölugrott, öklével az asztalra csapott, és a lapját döntgetve, meglehetősen erélyesen az orrunk alá dörgölte, hogy az ilyen elemekre, mint mi, nincs szükség, neki az ifjúság lelki tisztaságára kell ügyelnie. Egyszóval mindkettőnket szabályosan kidobott.

Mit tehettem? Megpróbáltam valami jó munkát keresni, de nem volt. Visszamentem a kötöttárugyárba, kötőnőnek úgymond, mégis csak bent volt, a melegben. December végén, január elején történt. Ott dolgoztam hát, de ez a munka nekem sehogy sem tetszett. Hozzáláttam olvasni. Szerencsére egy félautomata kötőgépre kerültem, beállítottam kartonkártyákkal a programot, s mellette olvastam, jegyzeteltem... Ja, igen, elfelejtettem, hogy közben levelezést folytattam addig is, míg egyetemista voltam, s a munkaszolgálatnál is, úgy, hogy írtam haza a levelet, megcímeztem, anyám kibontotta a borítékot, betette egy másikba, s elküldte a címzettnek. Igaz, ezek szocialista országok voltak, de jó levelezést folytattam csehekkkel, litvánokkal meg észtekkkel, főleg az észtekkkel, és folytattam, miközben már kaptam folyóiratokat, és akkor...

[K. V.]: – *Visszakérdeznék, csupán egy fél mondat érzékeltette azt, hogy az államosítás a családjukat érintette.*

[A. L.]: – Igen, igen.

[K. V.]: – *Erről még egy keveset...*

[A. L.]: – Közben édesapám elment a készruhágyárba, ott dolgozott, utána anyám beadta az iparendélyt és szövetkezetbe ment a varrógéppel együtt, és a szövetkezetben, mint szabásznő, varrónő dolgozott. És így ment, míg eljutottunk idáig...

[K. V.]: – *A középiskola idejéből vagy az egyetemről, tanáraitól, emlékezetes személyiségekről...*

[A. L.]: – A középiskolából? Ott volt Árkossy Sándor,¹² majd a fia, Árkossy István,¹³ nagyon szerettük a tanár urat, aki a földrajzot tanította,

¹² Árkossy Sándor (1915–2012) kolozsvári iskolaigazgató és tanár.

¹³ Árkossy István (1943–) festőművész, grafikus.

aztán tanított Nagy Géza¹⁴ magyar irodalomtanár, Jócsák János,¹⁵ ugyancsak magyar irodalomtanár, Xántus János¹⁶ természetrajz tanár, Nagy Zoltán vallás tanár, Konecz Rudolf, Oláh Tibor és Debreczyné franciatanár, Cseh Gusztáv kézimunkatanár, Tárca Bertalan énektanár, Szabó Zsigmond növénytan és élettantanár, Márton Sámuel mennyiség tanár, majd algebra, trigonometria és mértantanár, végül Páll Árpád földrajztanár, Fülöp Sándor és Kocsis István orosz tanár volnának nagyjából a középiskolából. Az egyetemen pedig Tövissi József,¹⁷ aki az általános geológiatanár, Mészáros Miklós,¹⁸ ugyancsak geológia vagy földtan tanár, évfolyamfelelős is volt, másodéven rétegtan tanár. Őt is nagyon kedveltem, kiváló ember volt. De voltak kevésbé ismertek..., de azért kedveltem őket, mint Fuchs Herman¹⁹ őslénytan tanárt. Érdekes tanárunk volt Grigercsik Jenő,²⁰ aki a középiskolában történelmet tanított, és az egyetemen tapasztaltuk, hogy tulajdonképpen kartográfia és topográfia tanár volt. Nagyon jó tanárunk volt. Csűrös István²¹ növényrendszertan tanár, Gyurkó István,²² a gerinces állattan tanár másodéven, Nagy Ferenc²³ első éven növényalaktan tanár, Tulogdi János,²⁴ igen, János bácsit nagyon szerettem, már ismertem a Református Kollégiumból, ott nem tanított, de az egyetemen igen, ő mondta, hogy gyerekek, ez nagyon vicces, úgy mondják, hogy földalaktan, vagyis geomorfológia.

De nem feledkezhetem meg azokról sem, a tanítókról, akik a legelején fogták a kezemet: Técsyné Sipos Júlia tanító néni, Técsy János énektanár, énekkarvezető – 1944 szeptemberében, októberében a tordai harcokban esett el –, Torday Józsefné tanító néni, Keresztessy Kálmánné igazgató-tanító néni.

¹⁴ Nagy Géza (1914–1981) középiskolai tanár és egyetemi oktató, műfordító.

¹⁵ Jócsák János (1917–1962) középiskolai tanár, tankönyvíró.

¹⁶ Xántus János (1888–1962) földrajztudós, tanár, szakíró.

¹⁷ Tövissi József (1927–2015) földrajztudós, egyetemi oktató, szakíró.

¹⁸ Mészáros Miklós (1927–2000) geológus, egyetemi tanár.

¹⁹ Fuchs Hermann (1915–1996) paleontológus, egyetemi oktató.

²⁰ Grigercsik Jenő (1915–1983) földrajztudós, egyetemi oktató, szakíró.

²¹ Csűrös István (1918–1998) botanikus.

²² Gyurkó István (1924–1990) zoológus, hidrobiológus, egyetemi tanár, szakíró.

²³ Nagy Ferenc (1915–1976) biológus, egyetemi oktató.

²⁴ Tulogdi János (1891–1979) földrajztudós, egyetemi tanár.

[K. V.]: – *És akkor még az a kérdésem, hogy a kortársai életébe is ennyire beleszólt a történelem, mint az önébe? Vagy annak a kornak egy nagyon kivételes, sajátos esete az ön élete?*

[A. L.]: – Nem, nem. Mindenkinek az életébe beleszólt, csak mondjuk, voltak társaim, akikkel együtt be voltam zárva, de azoknak később sikerült elvégezni az egyetemet, mert nagyon hajtottak, hogy végezzék el. Az egyik a közgazdaságot, jóval, évekkel később, a másik elvégezte a műegyetemet és építésmérnök lett. Veress Zoltán²⁵ először a teológiára járt, de nem tetszett neki, s átment a magyar nyelv és irodalom szakra. Őt is két év után eltávolították, de ő nagyon korán, már a középiskolában kibontakozott, kinyilvánult az írói tehetsége, és írt, meséket is, minden nagyszerűen ment neki, még amikor a munkaszolgálatnál voltunk például, időnként mondta, hogy most ne beszéljünk, és akkor számolta az ütemet, a *Tóbiás és Kelemt*, amikor írta... talicskázás közben. És sikerült bekerülnie az *Utunkhoz* mint szerkesztő, elvégezte az egyetemet, utána a *Korunknál* volt szerkesztő, őt a tehetsége előrevitte. Bodor Ádámnak²⁶ is elég nehéz volt a pályája, a teológiára ment, mert kicsit beszédhibás volt, és pap nem lehetett belőle, de elvégezte a teológiát, s akkor beállt gépírónőnek, ahogy tréfásan mondta, egy fordítói irodába, és nagyon gyakran találkoztunk, nagyon jóban voltunk Ádámmal. Aztán elkezdett írogatni valamikor a hatvanas években, egyre több írása jelent meg, kicsit meg is bíraltam a nyolcvanas évek elején, mert közben én is bekerültem az *Utunknak* a vonzaskörébe, és elég gyakran találkoztam vele. Ezek rövid, nem is tudom, milyen írásoknak nevezzem őket, de szenzációsak voltak. Nekem nagyon tetszettek. A Radnai-havasokban volt egy nagynénje, és a havasokról írt, de mind román főhősökkel, s egyszer megmérgeződtem, mondom neki, te Ádám, ne viccelj, hát nincs egy rohadt magyar főhős ott, akiről írsz, muszáj neked románokról írni a Radnai-havasokban? Hogy az román vidék. [...] Nem haragudott meg, de úgy látszik, már ... kifele állt a szekere rúdja, mert 1983-ban, úgy emlékszem, kitelepült Magyarországra. [...] Írogatni kezdtem, újságba cikket, az *Ifjúmunkásba*, a *Pionírba*, az *Igazságba*... meg tudja a csuda, még hova. A szépirodalom nem ment [...] De érdekeltek a nyelvek, hozzáláttam nyelveket tanulni. Először spanyolul...

²⁵ Veress Zoltán (1936–2013) író, szerkesztő.

²⁶ Bodor Ádám (1936–) író.

[K. V.]: – *Az előbbi kérdésemben az is benne volt, hogy a rendszer jutalmazta azokat, akik lojálisak voltak.*

[A. L.]: – Persze.

[K. V.]: – *Az ellenállás talán nem volt jellemző arra a társadalomra.*

[A. L.]: – Akkorra már megtört... A nagy ellenállást már megtörték, másrészt meg a húzd meg után volt egy kis ereszd meg, s jöttek az új nemzedékek, akik már nem voltak, hogy is mondjam, büdösek, akiket már lehetett engedni tanulni, hogy ide-oda helyezkedjenek, és világos, hogy mi egyre inkább... De nem is volt ez probléma, hogy mi nekifogunk és továbbvisszük az ellenállást, mind jobban és jobban őslények, őskövéletek lettünk, és akkor mindenki igyekezett, hogy valamilyen megélhetést biztosítson magának.

[K. V.]: – *Egyébként itt a fiataloknak azt is mondjuk el, hogy voltak gyorsalpaló egyetemek, ezek az esti vagy szinte látogatás nélküli munkásegyetemek, rövid idő alatt az oklevelet osztogatták...*

[A. L.]: – Igen, a megbízható elemeknek.

[K. V.]: – *Kiképeztek akkor egy egész nemzedéket, amely aztán a rendszer híve lett és népszerűsítette azokat az elveket.*

[A. L.]: – Engem nem tört le, hogy kidobtak az egyetemről, mert már a munkaszolgálat alatt, meg utána is, minden évben benyújtottam egy emlékiratot az egyetemre, egyet meg a tanügyminisztériumnak. De a válasz mindig az volt, az ön ügyére nem térünk vissza. Aztán a Varga Katalinból sikerült átkerülni a nyomdába, és gépszedő lettem. Ez 1962-ben volt. Csofalkoztam is, hogy én, mint ellenálló, bűnöző egyből a nyomdába kerülök, és épp játszom a betűkkel. Egy ilyen... hogy is mondjam, komoly fegyver van a kezemben. Hamar megtanultam a gépszedést, és gépszedőként dolgoztam. Mondjuk, abból a szempontból jó volt, hogy megismertem a kéziratot, megtanultam, hogyan kell kéziratot írni. A végén vettem magamnak egy írógépet, és nem kézzel, hanem írógéppel írtam az írásaimat. De még azelőtt, a Varga Katalinban, egye fene, mondtam, lemondok a földrajzról meg erről, arról. S akkor a káderes, magyar hölgy volt, azt mondta, hát Asztalos elvtárs, ne haragudjon, a textilmérnökre Iași-ba nem mehet, maga nem elvtárs, nem azért, de egy kicsit várjunk még. A nyomdában is megpróbáltam, és azt mondták, hogy na, nem, az nem megy csak úgy, hogy én most egyből megyek az egyetemre, mert gondoltam, megyek a nyomdamérnökre, mert volt ilyen is. Hát nem. Végül 1966-ban kaptam egy levelet a tanügyminisztériumtól, vagy 65-ben, nem emlékszem pon-

tosan, hogy egy új felvétellel minden további nélkül visszavesznek. Gondoltam, rendben, rohantam rögtön a földrajz tanszékre, ugyanaz volt a kari titkár, aki akkor, mikor írták a „szerelmes levelet”, az „elbocsájtó szép üzenetet”. Megyek, s azt mondja, hát, Asztalos fiam, te hol dolgozol?”, mondom, a nyomdában. Ó, milyen jó meleg van ott. Mondtam, hogy gépszedő vagyok, persze, ott nagyon jó meleg van, azt mondja, a volt évfolyamtársai... Ó, a volt évfolyamtársai, szegények, azt mondja, faluhelyt télen sárban, hóban, fagyban, kint cancukáznak, nekik milyen rossz, de neked milyen jó. Hát mondom, Bíró bácsi, én mégis szeretném elvégezni az egyetemet. Hát csak annyit mondhatok, most kaptunk egy üzenetet, szóbelit, Bukarestből, a tanügyminisztériumtól, egy numerus clausus-félt, ami azt jelenti, hogy 30 hely van földrajz-szakon a felvételre, abból 25 román, 3 magyar, 1 német, 1 zsidó. De ha te jobban tudod az anyagot, mint az egész tanári kar együttvéve, akár tízszer is, megnyugtatlak, téged akkor sem fognak felvenni. Ez azért nem volt megnyugtató, de lassan beletörődtem. Jó, ha nem megy, nem megy. Végül 1968-ban „dicső” elnökünk egy újabb kedvezményt hozott, azt, hogy minden kicsapott diákot visszavesznek. Na, rohantam megint fel a tanszékre, gondoltam, most itt az utolsó remény. De közben mi lesz a családdal, a feleséggel, a két gyerekkel. Azt kérdik, hány évet végeztem? Kettőt. S milyen szakon? Azt mondja, jaj, hát az tanári szak, vagyis öt év, hát akkor egy évet mindenképpen a nappali tagozaton kell letennem, mert látogatás nélküli csak negyed- és ötödéven van. Gondoltam, most mit tegyek? Harminc valahány év telt el... Nincs mit tenni. Le kell mondanom. Lemondok. Hát, lemondtam. És nekifogtam teljes gőzzel a nyelvtanulásnak, fordításnak. És láttam, hogy elfogadják, és van rá igény. Az *Utunknál* egész jól bevágódtam. Először eszperantóból fordítottam. Elbeszéléseket, verseket, aztán spanyolból. Már több levelezőbarátom volt Spanyolországban, Latin-Amerikában. Nagyon jó fordítani való verseket, elbeszéléseket kaptam. Jól ment. Közben mindig nagyon szerettem a meséket. Térjünk most erre.

[K. V.]: – *Igen, persze. A civil foglalkozása, az megmaradt.*

[A. L.]: – Megmaradt, a gépszedés, igen, gépszedő voltam.

[K. V.]: – *Meddig?*

[A. L.]: – A nyugdíjig. Most már nem volt mit vacakolni. Egy gikszer közbejött. Biztosan megfáztam a börtönben, a gerincemmel lett valami baj, és nem tudták kikezelní, a jobb kezemben izomsorvadás lépett fel, ami kezdett kicsit akadályozni a szedésben, s a mester azt mondta, hogy

jó, gyorsan dolgozik, de most túl sokat hibázik. Mert a megengedett hibaszázalék 100 sorból legfeljebb 2 vagy 3 lehetett. Volt, amikor nem volt egy se, de volt, amikor 10–13. Azt mondta, ezt nem lehet. Na, minden további nélkül megadták a lehetőséget, és betegnyugdíjba mentem, fél normával. Ez, úgymond, jól jött, mert közben neki tudtam feküdni a munkának.

[K. V.]: – *Jó, akkor igen, már jöhet a mese.*

[Cz. D.]: – *A mese előtt még voltak a nyelvek. Mondta Asztalos úr, hogy levelezett...*

[A. L.]: – Igen.

[Cz. D.]: – *Milyen nyelven levelezett?*

[A. L.]: – Eszperantóval kezdtem, ki is tartottam mellette jó ideig, de kezdtem egyre jobban belejönni a spanyolba, ráadásul Kolozsvárt is megjelentek a latin-amerikai diákok. Véletlenül összekerültem egy Argentínából hazajött családdal, amelyikben a családfő innen vándorolt ki fiatal korában. Kivándorolt gyerek volt, ott elvett egy argentin nőt, született egy gyereke. Kommunista volt. 1955-ben történt egy puccs, amikor Perónt leváltották. Hazajöttek 1955–1956-ban, s én valamikor a hatvanas évek elején véletlenül megismerkedtem velük. Nagyszerű emberek voltak, segítettek nekem, mert a spanyolban, mint az újlatin nyelvekben, mindenikben van egy bökkenő, a rendhagyó igeragozás. Közben voltak brazil levelező barátaim, akikről portugál anyagot kaptam, szótárt, és hozzáláttam portugálul is tanulni. A kettő eléggé hasonló, de azért különböznek is, és vigyázni kell a különbségekre, főleg a beszédben. Odáig nem jutottam, hogy portugálul beszéljek, de levelezni már hozzáláttam. Volt egy nagyon jó levelező barátom Santiago de Chilében, aki nagyszerű versesköteteket küldött nekem latin-amerikai költőktől, volt egy asztúriai barátom, az meg galego könyvet küldött. Volt egy néprajzi térképem, atlaszom, s látom, hogy Spanyolország északnyugati csücskében van egy kis négyzet, oroszul galiszijszki. Akkor még nem tudtam, hogy galego, csak azt, hogy Galicia és galiciai. Az asztúriai barátom küldött nekem egy galego nyelvű színdarabot. Hát látom, ez se nem spanyol, se nem portugál, a kettő között van, de inkább a portugálhoz hasonlít. Mondom, ez nagyon szép és nagyon jó, de ebben nem tudok kiigazodni, valami közelebbi is kell. Küldött egy kétnyelvű verseskötetet, vaskos verseskötetet, az egyik oldalon a galego szöveg, szemben, a másikon a spanyol fordítás. Annyira megtetszett, hogy rögtön nekifogtam, s a spanyol és a galego alapján lefordítottam vagy 7-8 verset, s bevittem az *Utunkhoz*. Írtam hozzá egy bevezetőt, kik a galegók,

és milyen sanyarú sorsuk van a Franco-diktatúra idején, hogy üldözi őket a fasiszta rendszer, s meg is jelent szépen. Azt kérdi az egyik ismerősöm, egy újságíró barátom, te normális vagy? Mondom, miért? Azt mondja, ez rólunk szól. Hát azért írtam! Így mentem ezzel a három nyelvvel párhuzamosan, és annyira belezúgtam a galegóba, hogy el akartam menni Galiciába. Leadtam az útlevelkérést, de persze az külön történet volt, szó sem lehetett semmi ilyesmiről, s mondta az egyik barátom, minél jobban erőlteted, annál inkább nem fognak elengedni. Mit tehettem? Beletörődtem abba, hogy hány milliárd ember él a földön, aki soha ki sem mozdul nem csak a városából, de még a falujából se, hát akkor én sem megyek Spanyolországba.

[K. V.]: – *Tehát az eszperantó volt az első?*

[A. L.]: – Nem az első, mert a francia. Az már megvolt előtte. De az eszperantó volt a kezdet. 1952 előtt egy könyvre bukkantam a könyveink között. Nézem, nem francia, nem román. Kérem apámtól, akkor milyen? Eszperantó, felelte. És elmondta milyen nyelv ez. Amelyiket ő már az első világháború után megtanult. 1956-ban, a felvételi után, az egyetemen hirdetés jelent meg. Az eszperantó nyelvet hirdető tanfolyam. Beiratkoztam. Gyorsan ment a tanulás. Budapestről eszperantó–magyar, magyar–eszperantó szótárt kaptam az unokabátyámtól. Eszperantó nyelvcsoport alakult, elkezdődött a levelezés, könyvek is jöttek. A szótár segítségével rövid idő alatt megtanultam írni, a csoport tagjaival beszélni is. A lengyel meg a kínai rádió eszperantó híreket is közvetített. Mindez az egyetem, az előadások mellett.

[K. V.]: – *A francia, az eszperantó, a spanyol, a portugál és akkor a galego.*

[A. L.]: – Igen.

[K. V.]: – *Akkor a nyelvtanulás és a levelezés egy magányos embernek, egy kommunista államban élő, eléggé elszigetelt embernek a viselkedési formája volt?*

[A. L.]: – Hát, az volt. Először, mint volt földrajzos, úgy vettem, hogy van egy földgömb, van Európa, ott országok vannak, népek, mindig szerettem a történelmet, a földrajzot, és mikor 1962-ben a spanyollal kezdtem ismerkedni, utána a portugállal, az olyan volt, mint kitekinteni egy óriási ablakon. Kitérult az egész világ előttem, már az eszperantóval is. Ez így ment egy ideig, de közben kaptam egy japán... nem is mese volt, hanem monda, eredetmonda-gyűjtemény. Persze eszperantóul. Képekkel.

Lefordítottam és bevitettem a *Napsugárnak*. Lászlóffy Ali,²⁷ aki iskolatársam volt, elolvasta, te, ezt leközöljük. Tényleg meg is jelent, és mondom neki, hogy még... Azt mondja, ne hozz többet, mert rögtön ránk teszik a nyeret, hogy közöljünk román népmeséket. Közben kaptam a brazil barátomtól egy olyan könyvet, amelyikben indián eredetmondák voltak, s abból is lefordítottam néhányat, s a *Nagyapó mesefájába* is küldtem... Eszperantóból több japán mesét, elzászi németet fordítottam, és a braziliai indián mondákat. Ezek megjelentek a *Nagyapó mesefája* több kötetében. Majdnem mindegyik *Mesefában* egy kis csokor mesét el tudtam helyezni.

[K. V.]: – A *Nagyapó mesefája a Ion Creangă Kiadó sorozata volt.*

[A. L.]: – Igen. Akkor már kezdtem megbátorodni, küldözgettem a kéziratokat, és a hölgy, Petre Judit,²⁸ azt mondja, ó, Asztalos elvtárs, küldjön még. És a végén annyit fordítottam, hogy a nyolcadik *Nagyapó mesefája* azon kívül, amit ő tett bele, az egész az én fordításaimból állt össze. Arra törekedtem, hogy lehetőleg minél kisebb népnek, és ha lehet, kisebbségnek a meséit szedjem össze. Tettem be észt, litván, lett mesét. Azok olyan helyzetben voltak nagyjából, mint mi. Aztán dán, izlandi, finn, kínai, vietnami mesét... De a kirándulások közben kezdtem vidékre járni, nem is tudom, milyen megfontolásból... A város környéke mellett a vidék...

[K. V.]: – *A kalotaszegi gyűjtésről mindjárt beszélünk. Előtte még azt kérdezem, hogy hány személlyel folytatott levelezést?*

[A. L.]: – Nem számoltam, hányval. Nem tudom. De mindenesetre változó volt, mert eleinte a szocialista országokkal lehetett könnyen kapcsolatot teremteni, csehekkel, lengyelekkel... A lengyelekkel jól összebarrátkoztam, már csak azért is, mert a dédnagyapám lengyel volt. Azután magyarokkal is leveleztem, nyilván magyarul, mert voltak eszperantisták. Eszperantóul kezdtek írni, mondom, ó, hagyjuk ezt abba, nem fogunk eszperantóul levelezni. De volt francia, német, dán levelezőpartnerem. Például egy nagyszerű dán tanító bácsi. Mikor éppen össze akartam állítani a nyolcadik *Nagyapó mesefájának* a szövegét, láttam, hogy van finn mesém, de dán nincs. Van svéd, de dán nincs. Norvég, de dán nincs. Akkor írtam a dán tanító bácsinak, s arra kértem, küldjön nekem eszperantóra fordított dán népmeséket. Azt mondja, küld nekem Andersent. Azt ne, ír-

²⁷ Lászlóffy Aladár (1937–2009) író, költő, szerkesztő.

²⁸ Petre Horváth Judit (1927) szerkesztő, újságíró.

tam, mert Andersent már számtalanszor lefordították magyarra. Erre azt írta, sajnos nem talált semmit, de semmi baj, mert fordít ő nekem eszperantóra néhány dán népmesét. Fordított is vagy húsz gépelt oldalnyit, három olyan mesét, le a kalappal. Azt le is fordítottam, meg is jelent a nyolcadik *Nagyapó mesefájában*. Közben a spanyol nyelvterületen egyre jobb levelező kapcsolatunk alakult ki. Volt az asztúr barátom, volt a chilei spanyol matematikus, ő küldött egy nicaraguai költőtől egy kötetre valót, Ernesto Cardenal²⁹-től, és abból fordítottam, tényleg remek versek voltak, megjelentek az *Utunkban*. Tudtam, hogy Nicaraguában, Solentiname szigetén lakik, és katolikus papként él ott. Persze, járt Európában is. Kommunistának nevezték, de katolikus szerzetes volt, domonkos szerzetes. Érzékeny az elnyomottakat illetően. Ami megjelent az *Utunkban*, egymás mellé tettem. Az egészet egy borítékba helyeztem, s ráírtam a címét, señor Ernesto Cardenal, Gran Lago de Nicaragua, Isla de Solentiname, Nicaragua. Postafordultával jött a válasz.

[Cz. D.]: – *Megtalálták.*

[A. L.]: – Meg. Azt írtam neki, hogy a verseiben sok indián szót használ, de ezek nincsenek meg a szótáramban. Arra kért, írjam le, s ő válaszol. Befűztem az írógépre egy ívpapírt, a legsűrűbbre állítottam. Több mint hatvan sor lett oldalanként, megfordítottam, a másik oldalra is írtam hatvan sort, s elküldtem neki. Ő betette az írógépébe, s mindegyik szóhoz hozzáírta, mi mit jelent.

[K. V.]: – *A levelezését megőrizte?*

[A. L.]: – Meg. Megvan az egész.

[K. V.]: – *A román posta vagy a kommunista cenzúra nem olvasta a meséket?*

[A. L.]: – Hát tőlem olvashatta, sosem törődtem ezzel... Egyfolytában kaptam folyóiratokat, könyveket, kitől mit. Például ez a dán tanító bácsi kéziratban küldte el a meséket. Aztán írni kezdtem kiadóknak. Spanyolországban volt egy, amelyik válaszolt, küldtek három vagy négy könyvet, zsebkönyvek voltak, de számomra zseniálisan jók, például a baszk irodalom kistükre, a latin-amerikai szájhagyomány, mondák. Visszaírtam nekik, hogy ezekből szeretnék kapni egyet s mást, s ha lehetne, küldjenek. Ez újabb lehetőség volt, amiből lehetett fordítani. *Az Élet és Tudományban*

²⁹ Ernesto Cardenal Martinez (1925–) költő és politikus, Nicaragua.

megjelent egy előfizetési hirdetés, hogy Landy Dezső, Sao Paulo. Írtam neki, hogy szeretnék olyasmit, amit, ha lefordítok, el tudok helyezni. Tehát braziliai meséket, indián meséket, ha van portugálul, más latin-amerikai mese is. Költők versei, elbeszélések, tehát rövid elbeszélő-irodalom. Erre ír egy levelet, hogy hallgasson ide, uram, én felvettem a kapcsolatot a legkedvesebb barátommal... Különben Landy Dezső az Officina Kiadónak volt a tulajdonosa 1948-ig, aztán elmenekült Magyarországról. Felvette barátjával, Rónai Pállal³⁰ a kapcsolatot, szótárakat is szerkesztett, és magának, azt mondja, szüksége van egy jó braziliai portugál szótárra. Nekem volt portugál szótáram, mert a brazil barátom küldött, de azok a portugál–francia szótár kivételével elég gyengécskék voltak, de volt portugál–magyar szótáram, amit 1956-ban a menekültek számára adtak ki. Erre kapok én Rónai Pali bácsitól – a végére egész jól összebarátkoztunk – egy olyan vaskos portugál értelmező szótárt, hogy le a kalappal, persze, tele indián eredetű szavakkal is, hál' Istennek. És azt mondta, hallgasson ide, bemegyek az antikváriumba, és válogatok magának egy pár könyvet. Be is ment aztán, s írta, hogy az antikváriumos csodálkozott, hogy Rónai úr, hát maga indián mesékkal foglalkozik? Nem, van egy barátom, egy magyar barátom Romániában, és ingyen nekiadta. Az egyik olyan nagyszerű kötet, ami még a 19. század végén, a misszionáriusoknak az indiánokról készült gyűjtését közölte, még azt is leírta, hogy melyik növény, melyik törzs hol él, milyen nyelvet beszél. Ezekből fordítottam aztán, és *A teknősbéka tilinkójába* egy párat be is vettem.

Volt egy nagyon kedves eszperantista barátom, hogyan kerültem vele össze, már nem emlékszem, csak azt tudom, hogy egy angliai címet kaptam, egy eszperantistától. Nem is tudom, hogy jött szóba, hogy népmesék... Ó, azt mondja, neki van egy egész kis kötetre való lefordítva eszperantóra, lett népmese. El is küldte. Meg is ismerkedtünk 1983-ban Budapesten, az Eszperantó Világkongresszuson. Elmesélte, hogy tulajdonképpen lett volt, falusi gyerek, és besorozták a Wermachtba, a szovjetek ellen. Neki onnan pusztulnia kellett, mert a szovjetek kinyírták volna. Angliába ment, a nevét is megváltoztatta, lett egy szép eszperantó neve, angol hölgyet vett feleségül, és aztán küldözgetett haza pénzt a családjának. Nekem meg eszperantóra fordított meséket. Szenzációs mesék voltak!

---

³⁰ Rónai Pál (1907–1992) műfordító.

[K. V.]: – *Asztalos úr itt említette, hogy a Nagypó mesefájában rendre közölte a fordításokat... Európa, Ázsia és Latin-Amerika meséiből és mondáiból 1973-ban, 1974-ben, 1975-ben és 1977-ben. A teknősbéka tilinkója 1983-ban jelent meg. És a rendszerváltozás után, 1998-ban Kinek szól a kakukk? címmel galego, baszk, portugál népmeséket tett közzé. Valamint a Lakodalom az égben, 2001-ben, galego népmeséket.*

Most én azt kérdezem, hogy Kolozsvárt mesekutató Nagy Olga³¹ volt, Faragó József,³² Vő Gabriella.³³ A szakmával, a mesekutatókkal ön kapcsolatban volt-e?

[A. L.]: – Óhatatlanul. A kalotaszegi kirándulásunkon, az első alkalommal, véletlenül, Magyarvalkón³⁴ a református pappal beszélgettem, aki egy helytörténeti mondát mondott el. Amit hazatérve, rögtön le is írtam. Utána elmentünk Kajántóra,³⁵ ott is a református paphoz, az elmondott egy kajántói mondát, s azt is leírtam. Hát akkor, mondom a barátomnak, most szépen vesszük Kalotaszeget faluról falura. És nem tudom, hogyan jutottunk el Ketesdre,³⁶ Bánffyhunyard³⁷ mellett... Azt hiszem, úgy, hogy az egyik középiskolai tanárom, Szabó József, kölcsönadott egy könyvet... Kovács Ágnes *Kalotaszegi népmesék* című kötetét. 1944-ben jelent meg, de 1978-ban került hozzám... Azt elolvastam, s mondtam a barátomnak, gyereink, menjünk Ketesdre, hogy lássuk, kik élnek most ezekből, akik 1942–1943-ban Kovács Ágnesnek, a ketesdiek által kisasszonynak nevezett gyűjtőnek elmondták ezeket a meséket. És elmentünk...

[K. V.]: – *Melyik évben mentek ki Kalotaszegre?*

[A. L.]: – Már nem tudom pontosan, hetvenhét-hetvennyolcban, olyanformán. Elég az hozzá, hogy eljutottunk Ketesdre, és mindjárt az elstöt kezdtek kérdezni. Ez meghalt, ez meghalt, ez nem beszél, azt akkor is csak kényszerítették, gyomrozták. Ezt mondta különben Nagy Olga, hogy a mesegyűjtés most úgy megy, hogy ha még van valaki, akkor azt gyomrozni kell, mert nem nagyon fogják elmondani...

[K. V.]: – *Olga néni ezt a szót szokta használni.*

³¹ Nagy Olga (1921–2006) folklórkutató, mesegyűjtő.

³² Faragó József (1922–2004) folklórkutató.

³³ Vő Gabriella (1937–2006) folklórkutató.

³⁴ Văleni, Kolozs megye

³⁵ Chinteni, Kolozs megye

³⁶ Tetișu, Szilágy megye

³⁷ Huedin, Kolozs megye

[A. L.]: – Igen, igen. Ennek ellenére mindjárt összeakadtam egy aranyos bácsival, Mihály István Rigóval. Ő Rigó volt a felesége után, mert a felesége házába költözött, s a felesége családja Rigó, s akkor ő is Rigó lett, és mindenki Rigó Pista bácsinak mondta. Hát Rigó Pista bácsi olyan nagyszerű meséket mondott, hogy alig kellett egy kicsit igazítani rajta... Ami megjelent *A teknősbéka tilinkójában*, jóformán semmit sem kellett igazítani rajta, csak igen keveset, az tökéletes volt. Mindenféle szempontból. És akkor körbejártuk a falut, de Rigó Pista bácsin kívül nem akart kötélnek állni senki sem, igaza volt Nagy Olgának. De azért volt még egy két ember, akiktől eléggé töredezve, de ki lehetett szedni valamit... Rigó Pista bácsi kiváló, olvasott ember volt, az az igazság, hogy egyszerű falusi ember létére rengeteget olvasott. Aztán eljutottunk a kajántói pap révén Kajántóra. S ott, mit ad Isten, kiderült, hogy ott is van egy jó mesemondó, Szabados Pista bácsi. Elmentünk hozzá többször is, az öregúrnak olyan mesélőkéje volt, hogy le a kalappal.

[K. V.]: – *A többes szám kit jelent?*

[A. L.]: – Azt a barátomat, aki jött velem, ő közben Kós Károlynak a nyomait gyűjtögette, Kós Károly érdekelte, és többek között Egeresen összeszedte az egeresi vérengzésnek a tanúit, és a végén az be is került a fehér RMDSZ kiadványba.³⁸ Tehát ő se töltötte haszontalanul az idejét. Volt egy magnója, kis kézi, hordozható kazettás magnója, s arra vettünk fel mindent, s összegyűlt egy jó anyag, amiből sajnos csak három... Még volt egy nádaskóródi vagy mérai magyar asszony, aki Nádaskóródra³⁹ került, már nem tudom pontosan, nem emlékszem, ha kicsit utánanézek, akkor eszembe jut, aki nádaskóródi román mesét mondott el magyarul, de az is nagyon jó, az is bekerült a kötetbe. És ez így ment egészen 1984-ig, amikor kezdett bűdös lenni a falujárás, tudniillik mondták, hogy vigyázzunk, mert esetleg igazoltatni fognak. Már megjártam Kolozsvárt, hogy például a Sétatérre mentem kocogni este, és a rendőrök megállítottak, hogy mit csinálok én, hova futok, honnan futok? Hát, mondom, futok, mert mozogni akarok egy kicsit. Leigazolt a rendőr, s akkor azt mondja, hogy... volt náluk farkaskutya, s azt mondja, na, amúgy parasztosan, fugi, domnule,

³⁸ Gál Mária (szerk.): *Fehér Könyv az 1944 őszi magyarellenes atrocitásokról*. RMDSZ, Kolozsvár, 1995.

³⁹ Coruşu, Kolozs megye

să vedem, care fuge mai tare.⁴⁰ Márminth, hogy a kutya vagy én. Végül rendes volt a vén paraszt, mert nem küldte utánam a kutyát. Ez meggondolkoztatott, hogy azért ez több a soknál. Aztán másik alkalommal egyik megint leigazoltatott, és be is akart vinni, akkor az egyedüli rendőr volt. Úgy augusztus felé, 1984-ben. Na, mondtam, én többet nem megyek. De még elmentünk a barátommal mesét gyűjteni, Nagypetribe.⁴¹ Mit ad isten, éppen augusztus 23-án, meglógtunk a kivonulásról, és eljutottunk Nagypetribe. Hát megyünk a falu *között*, ahogy ők mondják. És mit ad Istent, jön egy bricskával a rendőr. Na, mondom, ezt figyeld meg, ez megállít minket. Rögtön meg is állított, hogy igazoltasson. Persze, látszott rajtunk, hogy mi nem vagyunk falusiak. És nálam nem volt személyi igazolvány. Ez baj volt. Hogy ez hogy van? [...] Szerencsére a barátom igazolta magát, mondta a rendőr, jó, és felhívta a figyelmünket, nehogy valami történjék. Elmegyünk egy másik alkalommal Váralmásra,⁴² azt mondták, ott van egy román bácsi, de nagyon jól tud magyarul, és nagyon jó meséket tud az almási várról, a Dezső-várról. Elmegyünk Váralmásra, s kijön egy román fiatalember, hogy mit akarunk. Mondtuk, hogy né, meséket. De hogy mi kik vagyunk, s hogy jövünk ide. Mikor láttam, hogy ez pofátlan, azt mondtam neki, tudja mit, most jövünk a Szabad Európa Rádiótól, és éppen tudósítást akarunk készíteni a nagyapjával, románul, az itteni helyzetről. Azt láttam, hogy tényleg egy melldőngető nacionalista, nagyon felkapta a vizet. Mondom, hívja ki a nagyapját, egy kicsit beszéljünk vele. Megszólítottam az öreget magyarul, az rászól erre a csipásra, hogy hagyja abba, ezek komoly emberek, mesét gyűjteni jöttek, nem a Szabad Európa Rádiótól. Na, aztán abba is hagytuk. Azt mondtam, én többet nem megyek, mert a végén még be is visznek és letartóztatnak, hogy miféle felforgató tevékenységet folytatunk mi magyar nyelven.

[K. V.]: – *Akkor már Beke Györggyel⁴³ is megtörtént, hogy a riportútja után az adatközlőit felelősségre vonták.*

[A. L.]: – Igen.

[K. V.]: – *A nyolcvanas években kompromittálódott a gyűjtés. Azt mondta az előbb, hogy egy kis magnóval gyűjtöttek.*

⁴⁰ Fusson, uram, lássuk, ki szalad gyorsabban.

⁴¹ Petridu, Szilágy megye

⁴² Almaşu, Szilágy megye

⁴³ Beke György (1927–2007) riporter, újságíró.

[A. L.]: Körülbelül egy arasznyi széles és másfél arasznyi hosszú. Tényleg kicsi volt. Kazettás magnó. Igen.

[K. V.]: – *A felvételek megvannak?*

[A. L.]: – Megvannak, csak azt nem tudom, hogy milyen állapotban. De az igazság az, hogy azokat mind lejegyeztem, a biztonság kedvéért, mert gyenge kis szalagok voltak.

[K. V.]: – *Az akkor rögzített mesék nagy részét közölte kötetben, vagy a mindegyiket?*

[A. L.]: – Nem, nem. *A teknősbéka tilinkójában* azt hiszem, hat vagy hét mese van, de azok is inkább mondák. Sztánai,⁴⁴ meg más... mind kalotaszegiek. Kalotaszeginek számítottam ezt a nádaskóródi magyar nő által elmondott román mesét is. De van nagyon sok, amihez egyszerűen nem jutottam hozzá, mert igyekeztem, hogy egy kötetre valót hozzak ki, és mondtam, már megvoltak ezek a brazíliai meg katalán mesék, mondta a kiadó, tegyék az elejére egy pár kalotaszegi saját anyagot is.

[K. V.]: – *Kézírással vannak lejegyezve?*

[A. L.]: – Kézzel írtam le őket, de olvasható. Füzetoldalakon van, de mindenesetre olvasható.

[K. V.]: – *Akkor itt van még egy aranybánya kiaknázatlanul.*

[A. L.]: – Azon spekulálok, hogy mikor tudnék nekigyürkőzni, a kiadó is mind noszogat, a Stúdium Kiadó, hogy Asztalos úr, de igazán fogjon hozzá. Már legalább négy vagy öt éve mind fogok hozzá, de mindig közbejön valami.

[Cz. D.]: – *Asztalos úr, az én nemzedékem a Nagyapó mesefáján nőtt fel.*

[A. L.]: – Tényleg?

[Cz. D.]: – *A Nagyapó mesefája minden jobb érzésű család polcán ott volt. Nagy választék nem volt egyébként abban a korban.*

[K. V.]: – *Még volt annak a korszaknak egy megszállott mesefordítója, Bán Péter.*

[A. L.]: – Igen, igen, Bán Péter, a székelyföldi tanár bácsi, igen. Ő oroszról fordított lett és litván meséket.⁴⁵

⁴⁴ Stana, Szilágy megye

⁴⁵ Bán Péter (1946–2006) magyar szakos tanár, több nyelvből fordított népköltészetet és szépirodalmat.

[K. V.]: – *Az ön munkásságának nagyon jelentős része a kolozsvári helytörténeti kutatás. A régi rendszer, a kommunista rendszer a helytörténetet nem tűrte meg.*

[A. L.]: – Érthető, miért.

[K. V.]: – *Amikor Kolozsvár lakosságának az összetételét, ugyanakkor az utcaneveket és az intézmények neveit is megváltoztatták. Az 1989-es változás hozta magával azt, hogy a bennszülöttek tudását fel lehetett tární. Önnek ez az érdeklődése honnan származik?*

[A. L.]: – Gyerekkoromban apámmal nagyon sokat sétáltunk a városban, és mindig elmondta nekem a régi utcaneveket. Ezek bennem éltek, s közben persze én is megtanultam olvasni, s láttam oda szépen kiírva a magyar utcaneveket, mindenütt Holdvilág utca, Gyp utca, Mikó utca, Hegyvölgy utca, többek között. És aztán jött a változás. Mikor mentünk nagymamámhoz, a Tordai út elején laktak, már bent voltak a szovjetek, és az egyik háznak az oldalán láttam egy olyan betűt, úgy írták oroszul ki, cirill betűvel, olyan volt, mint egy pók. Mikor kicserélték az utcaneveket, láttam, hogy például megjelentek kétnyelvű utcanevek, hogy strada Dózsa György utca, strada Cotită Forduló utca. És ehhez hasonlók, hogy csak egy párat mondjak. Ez ment egy ideig, de közben voltak persze más cserék, a Királyból Augusztus 23., az Unió utcából Mihály király, a Mihály királyból pedig December 30. lett, és így tovább. Ez mind bennem kavargott szép csendesen, s közben 1964-ben, mit ad isten... 1964 januárjában egyik napról a másikra, méghozzá éjszaka, mind levették az ilyen utcanév táblákat, hogy strada Cotită Forduló utca, és helyette kitétték, hogy strada Cotită. Strada Dózsa György utca helyett strada Gheorghe Doja. Könczei Ádám,⁴⁶ aki szintén a nyomdában dolgozott mint revizor, és szépen visszajavította a Gheorghe Doját Dózsa Györgyre. Olyan cirkuszt lett belőle, hogy a szekusok elővették, pont 1964-ben volt, és végül azt hiszem, ki is rúgták. Messze nagy képességű ember volt. Ezek mind bennem kavargtak, és amikor elkezdték a régi utcákat beépíteni tömbházakkal, például a Monostoron, sose felejttem el, azt hiszem, 1986-ban volt. A Kalányos utca, Kolozsvárt nőttem fel, gyönyörű szép magyar szó, a kalányfaragó cigányok ottlétéről nevezték el. Egy nagyokos magyar azt írta az *Igazságban*, új utca, legyen új a neve is. Milyen szép tömbházak

⁴⁶ Könczei Ádám (1928–1983) magyartanár, kutató, szerkesztő.

vannak ott, és hogyan lehet egy ilyen szép utcának ilyen vérlázító neve, hogy Kalányos utca? Strada Lingurarilor, persze, mert ugye kicserélték, nem volt az, csak a magyarok mondták így. Írtam egyet arról, hogy ez a Kalányos utca tulajdonképpen szellemi műemlék. Bevittem az újsághoz, annak is sokáig gépszédője voltam, mindenkit ismertem jól. A főszerkesztő-helyettes Reisz Katalin⁴⁷ nagyon kedves hölgy volt. Beadom, s megyek, és kérdem, na, elolvasta Reisz elvtársnő? Azt mondja, el, de Asztalos elvtárs, remélem, nem gondolta komolyan, hogy ez meg fog jelenni. Mondom, Reisz elvtársnő, én a legkomolyabban gondoltam, hogy ez soha nem fog megjelenni. De nekem ezt meg kellett írni, mert ezt már nem bírtam visszatartani magamban. Hát persze búbájosan mosolygott. [...] És gyűjtöttem az emléktáblaszövegeket, meg ehhez hasonlókat. Jártunk házról házra emléktáblát gyűjteni, feliratokat. Odajön egy néni, a kapu alatt, van a Majális utca 7. szám alatt egy nagyszerű emléktábla 1717-ből, és azt mondja, hallgassanak ide, mutatok én maguknak olyat, amelyet még életükben nem láttak! Hát, igaza volt, mert nem volt honnét látnunk. Bevitt egy fáskamrába, és ott ez a szöveg állt: *It fekzyk Valazto / Gergoly leania / Borbara azony / Otovos Antalne / Holt meg Nagbodog / azony napyan 1574* [Itt fekszik Választó / Gergöly Leánya / Ötövös Antalné / Holt meg Nagyboldog / asszony napján 1574]. Ott volt a kisebbik lányom és a feleségem is. Mintha a mennyországban lettünk volna, gyorsan lejegyeztem, s legközelebb a barátom is jött, hogy szöveghíven írja le. Volt egy másik felirat, az nagybányai Ötövös Jánosé volt, ő is 1574-ben halt meg. A másik kamrában Íjgyártó János és két lánya volt. Az épületen kívül találtam egy latin nyelvű feliratot, Szőlóssy Lukács fia Lukács. S összeállítottam az egészet, s utánanézetem, kik voltak ezek, mikor éltek, mik voltak a városban, milyen szerepet játszottak. Akkor Sinkó Zoli⁴⁸ volt a szerkesztő, aranyos ember, odaadtam neki, azt mondja, te, betesszük a vasárnapi újságba, egy egész oldal. Azokkal a feliratokkal együtt eredetiben, meg volt, amit nem tudtunk lefényképezni, azt én lerajzoltam, de szöveghíven, pont úgy nézett ki, mint az eredeti. És nem jelent meg. Kérdem tőle, mi van? Azt mondja, képzeld el, az a vadmarha cenzor, mikor meglátta, úgy, mint a temetőben van, itt nyugszik Istenben Nyíró János fia, Istók, azt mondja, mi az, hogy Istenben? S kidobatta az egészet. A többi teljesen sima szöveg

---

⁴⁷ Reisz Katalin (1928–2012) szerkesztő, újságíró.

⁴⁸ Sinkó Zoltán (1938–2002) író, szerkesztő.

volt, de ezen fennakadt, hogy mi az, hogy itt nyugszik Istenben? Ezután megpróbáltam még ugyanezt a szöveget az *Utunknál* is elhelyezni, ott is betördelték, bement, nagyon örvendtek neki, de nem jelent meg, mert a cenzúra kidobta. Elküldtem Bukarestbe, *A Hétnék*. Ugyanez volt. Akkor láttam, hogy az egészet szépen betehetjük az íróasztal fiókjába, és az íróasztal fiókjának dolgozunk.

[K. V.]: – *1996-ban jelent meg a Kőbe írt Kolozsvár, 2004-ben a Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár, ez korábban nagyrészt, folytatásokban, a Szabadságban jelent meg...*

[A. L.]: – Igen, de a kötetet részben kibővítettem, részben a végét nem tudtam közölni, mert a kiadó szerkesztője hajkurászott, hogy fejezzem be, mert el kell számolni a támogatást, és egyszerűen abba kellett hagynom. Sok minden kimaradt belőle, Szamosfalvát,⁴⁹ Monostort⁵⁰ nem tudtam rendesen megírni, az anyag nagyjából megvolt, de nem tudtam befejezni. A kézirat lezárása után, 2005-ben a *Kolozsvár – közről* anyagának láttam hozzá. Ennek első kötete 2015-ben jelent. A második hamarosan, talán még 2017 végén napvilágot lát. De 2014-ben kénytelen voltam kis kitérőt tenni. Háborús eseményekkel, tudósításokkal, emlékezésekkel, térképekkel, számtalan felvétellel, Papp Annamáriával közösen kiadtuk az *1944. június 2. – Kolozsvár bombázása* című munkát. Gyerekkori ismerősei, szomszédai adatait illetően, a feleségem is jelentős segítséget nyújtott.

[K. V.]: – *Akkor a harmadik ilyen a Kolozsvár épített kincsei, a Helynév kötet vázlat, színes felvételekkel.*

[A. L.]: – Az 2008-ban jelent meg először, és azóta öt vagy hat utánnyomásban, a legutóbbi 2016-ban.

[K. V.]: – *Itt a beszélgetésre szánt időnk lejárt, de azt tegyük hozzá, hogy Asztalos Lajos arra is vállalkozott, hogy galego nyelvre lefordítsa Madách Imre művét, Az ember tragédiáját, hogy ahogyan mi tudjuk a galego népmeséket olvasni, a galegók is olvassák azt, amire mi büszkék vagyunk. Tegyük hozzá, ezután 2013-ban megjelent Az ember tragédiája spanyol nyelvű változata is.*

[A. L.]: – Ez annak köszönhető, hogy 1990 után nem nyugodtam, és végül szerencsém volt, mert az ember, ha keres, talál. Az Akadémiai Ki-

⁴⁹ Someșeni, Kolozsvár része

⁵⁰ Cluj-Mănăștur, Kolozsvár városnegyede

adónál Pesten egy kedves portugál tanárnóvel szaladtam össze, a portugál tanszékről, éppen portugál meséket vittem oda, hogy adják ki a kiadónál... Vittem baszkot, portugált, meg galegót is. Persze akkor nem adták ki egyiket sem. [...] Azt mondja, hallgasson ide, hozzájuttatom magát, ha akarja, egy ösztöndíjhoz, hogy Portugáliában valamelyik egyetemen egy évig tanulja a portugál nyelvet. Hű, mondom, ez álmaim netovábbja lenne. De a végén nem sikerült, mert amikor felsoroltam, miből fordítottam, kiderült, annak a döntő többsége brazil volt, és a portugál tanszékvezető megmondta, ide figyelj – a végén összebarátkoztunk, össze is tegeződtünk –, amit te brazilról fordítottál, azzal semmi esélyed sincs, mert a portugálok irigyek a brazilokra, hogy olyan nagy irodalmuk van. Tényleg nem is kaptam ösztöndíjat... De közben a portugál tanszéken megismerkedtem egy fiatalemberrel, aki azt mondta, öregem, próbáld meg, Galiciában, Santiagóban van egy nyári egyetem, három fokozat, még ösztöndíjat is adnak, pályázd meg, és akkor ott vagy Spanyolországban, ott vagy Galiciában, a galegót meg tudod. Be is jutottam, amikor megmondtam, hogy már fordítottam galego verseket, népmeséket, minden további nélkül felkaroltak, és 1993-ban így jutottam el először Spanyolországba, Galiciába, a nyári egyetemre. 1994-ben másodszer [...], végül 1998-ban mentem el a harmadikra, a zárórára. 1993-ban Santiagóban megismerkedtem egy kedves költővel. Pesten, a Madách Társaság elnöke azt mondja, fordítsd már le valamelyik ibériai nyelvre *Az ember tragédiáját*. 1997-ben hozzá is fogtam, s mikor 1998-ban harmadszor mentem Santiagóba, a nyári egyetemre, vittem magammal az első két színt is, úgy, ahogy le tudtam lefordítani galegóra, az akkori galego tudásommal. A galego költő barátommal beszélgettünk, kértem, nem segítenél nekem, hogy egy kicsit csiszold ki. De, fordítsd le a többit is, s akkor befejezzük. Így 1999-ben először az én változatomban egy CD-re tették fel és mutatták be több mással együtt a fordításomat a frankfurti könyvkiállításon. Mikor láttam, hogy ő is elfoglalt ember, nyelvész, helynévkutató, egyetemi tanár, mondom neki, hallgass ide, egyezzünk meg abban, hogy én elmegyek hozzátok egy hétre. Így fejeztük be ott, Vigóban 2002 tavaszán a fordítást. Meg is jelent a Madách Társaság kiadásában. Pesti barátom, a Társaság elnöke noszogattott, hogy fordítsam le valami másra is. Végül azt mondtam, jó, rendben van, lefordítom spanyolra. S nekifogtam, mindjárt, 2003-ban, 2004-ben. Ez már lassabban ment, nem siettem. Ezt a tavaly fejeztem be úgy, hogy a baszkföldi, baszk nemzetiségű spanyol nyelv és irodalomtanár barátomat

kértem meg, nézze meg. Elküldtem és átolvasta. Alig talált igazítani valót. Így 2013-ra elkészült a spanyol változat is.

[K. V.]: – *Gyerekei közül valaki pályáját...*

[A. L.] – A hetvenes évek végén, a magyarvalkai kirándulás után, Kajántóra is eljutottam. A kisebbik lányommal együtt. Egyik osztálytársa a kajántói tiszteletes fia volt. Így többször is Kajántón jártunk. A készülő *A teknősbéka tilinkója* adta az ötletet, hogy a meglevő mesék mellé jól fogna egy csokor az amerikai barátunktól kapott észak-amerikai mesekötetből. A kisebbik lányom⁵¹ elvállalta, hogy ezeket, a navajo mesékkel együtt, magyarítja. Közben a Stúdióban Tőkés Elekkel⁵² terveztük, hogy mesesorozatot indítunk. Ebből két évvel ezelőtt jelent meg az első három. Az egyik – *A kakas gúnyája* – galego válogatás volt az én fordításomban, a másik – *A prérifarkas kalandjai* – navajo mesék, ezt utólag átcsiszoltuk a lányommal, a harmadik – *A furfangos vasverő* –, egy általam fordított baszk mese lett. A navajo mese a lányom lányának, az unokámnak⁵³ – nagyon jól rajzol – adta az ötletet, hogy ő készítse a rajzokat. Tehetsége a vejjüinktől⁵⁴ származik. A *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár* című kötetet az ő grafikai díszítik. Az ő meséi adták a *Kinek szól a kakukk?* galego, baszk, portugál mesekötetem szövegét.

Igyekeztem a magyar néprajzi ismereteket a fordításokban is felhasználni, de persze mértékkel, hogy azért magyarul is legyen, de érződjék, hogy nem magyar, hanem portugál vagy galego népmese.

Mikor a magyarországi népmesefordításokat olvastam, elszörnyülködtem, milyen szavakat használnak. Ugyanilyeneket olvasok az ottani Benedek Elek kiadásokban. S kérdelem a barátom feleségétől, mi ez? Erre azt mondja, szerinte, ha úgy adják ki, ahogy Benedek Elek írta, senki nem fogja megérteni. Ezért mai magyarra kell, úgymond, fordítani. Hát, mondom, így meg éppen a lelkét csapjátok agyon, mert az már nem az, amit Benedek Elek írt. Ez már nem magyar népmese, hanem budapesti nyelven írt budapesti népmese.

[K. V.]: – *A kalotaszegi gyűjtésnél azt tetszett mondani, hogy a nyelvezetet keveset kellett csiszolni.*

⁵¹ Krisztia Enikő Emese (1963).

⁵² Tőkés Elek (1955–2009) magyartanár, könyvkiadó.

⁵³ Krisztia Eszter (1985).

⁵⁴ Krisztia Imre (1962).

[A. L.]: – Igen, de a lényegét nem változtattuk meg sosem. Amikor azt mondja az egyik bácsi, hogy engedelmes szép idő volt, akkor ezt nem szabad kivenni. Ez a lényeg benne, ugye?

[Cz. D.]: – *Akkor hol szorul módosításra?*

[A. L.]: – Nagyon kicsit, nem emlékszem pontosan.

[K. V.]: – *A beszélgetésből kiderült, hogy Asztalos Lajost számon tartják, mint az európai kisebbségek nyelvi jogainak ismerőjét. Erről a témáról a hazai sajtóban is, a magyarországi sajtóban is ismételten írt. Tehát egy szerteágazó életművet ismerhettünk meg. A jelenlévők közül valaki kérdést szeretne-e feltenni? Mert ha nem, akkor még csupán azt kérdezem meg, hogy ismeri-e azt a mesét, hogy A boldog ember inge?*

[A. L.]: – Nem.

[K. V.]: – *Nem?*

[A. L.]: – *Hogy szól?*

[K. V.]: – *Az egyik próba az, hogy a boldog embernek az ingét kell megkeresni. Elindul a mese hőse, és nézi, hogy ez se boldog, az se boldog, és nincs, akinek az ingét elkérje. A végén egy cigányközösséghez jut el, ahol valóban mindenki vidám. Megkérdi, boldog maga? Igen, boldog vagyok, azt mondja a cigány. Akkor az ingét ideadná? Annyira szegény vagyok, hogy nincs ingem.*

[A. L.]: – Nagyon jó, igen! Mindig Arany János verse jut eszembe, *A tudós macskája*. A tudósnak... Hogy is mondta?

[K. V.]: – *Kevés volt a vágott dohányja?*

[A. L.]: – Nagy volt az ő tudománya, de annál kevesebb a vágott dohányja. Körülbelül így. Hozzá kell tennem, hogy mindennek a feleségem az alapja, szilárdan, híven, oszlopként állt, áll mellettem, mögöttem.

[K. V.]: – *Egy beszélgetés végén ezt a kérdést szokták feltenni, hogy másképpen csinálná?*

[A. L.]: – Nem tudom, de minden esetre nem tudnék egy dolgot úgy művelni, hogy úgymond szakbarbár legyek. Mert ez is érdekel, az is érdekel. S ha már érdekel, igyekszem elmélyülni benne, lehetőleg minél jobban. Visszatérve arra, amit a tanár úr nem fejezett be, csak megemlítette, például a kisebbségi kérdést. Ez mindig foglalkoztatott, lévén, hogy mi is nyakig benne vagyunk. 1978-ban küldtek nekem egy spanyol kiadótól egy könyvet, amit tőlük kértem, a címe *Tájékoztató a katalán nyelvről, Informe sobre la lengua catalana*. Spanyolul jelent meg, de a szerzője katalán. S ugyanazt írta le, ami nálunk volt és van, csak mindent egy kicsit

furfangosabban. Erről írtam egy könyvismertetőt *A Hét*nek. Nagy volt az anyag, majdnem húsz gépelt oldal [...] Leközölték. Betűről betűre. Minden módosítás nélkül. A volt tanárom, Tövissi Jóska, találkozom vele az utcán, azt mondja, te normális vagy? Mondom, nem tudom, milyen szempontból. Hát te a katalánokról olyan terjedelmes írást írtál, hogy mersz ilyeneket írni? Hát, mondom, én a katalánokról írok. De, azt mondja, ez rólunk szól. Ja, az más. Írtak a szerkesztőségéből, hogy ha tudok még ilyet... Mondom nekik, írok a baszkokról. S írtam róluk. Eltelt egy év, vagy másfél is, hatalmas anyagot gyűjtöttem össze, és egy körülbelül ugyanilyen terjedelmű írást elküldtem, mire visszaválaszolnak... akkor már Horváth Andor⁵⁵ volt a főszerkesztő-helyettes, azt mondja, sajnos, itt már áthallások vannak, a cenzúra észrevette, hogy hoppá. És nem közölték. Na, de amit hoztam magammal, abból írtam egy hatalmas anyagot, amit a *Magyar Kisebbség* című folyóirat közölt, amit az RMDSZ ad ki, és abban benne van a galego önkormányzati törvény, a spanyol alkotmánynak az önkormányzatokra vonatkozó fejezetei, és az önkormányzati kiegészítő törvények. Hogy miért kell, a mit tudom én milyen kormányzati tisztviselőket galegóra megtanítani, hogy beszéljenek galegóul, és minden ügyfelet el tudjanak rendezni. Olyan boldog voltam, mikor ott voltam 1993-ban, s mondom nekik, milyen jó dolgok van. Azt mondja, hallgass ide. Menj el te a törvényszékre, és legyen neked egy ügyed a törvényszéken, és kezdjél el galegóul beszélni, és lássuk, hogy mire jutsz. Na, mondom, akkor ez azt jelenti, hogy ott vagyunk, ahol a part szakad.

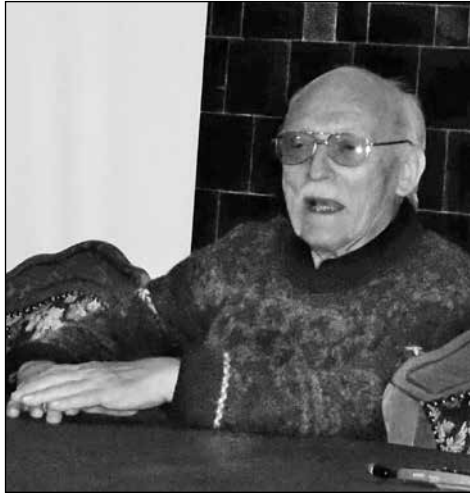
[K. V.]: – *Köszönjük szépen. A könyveket a diákoknak mutassa meg, jó?*

[A. L.]: – Jó. Ha még van türelmük, hogy megnézzék.

Lejegyezte: Csíki Réka

⁵⁵ Horváth Andor (1944–) egyetemi oktató, esszéíró, műfordító, szerkesztő.

Képek

JÁNOS
SÁG
TÁR

Traducătorul și culegătorul de basme, Lajos Asztalos

Cunoscător al limbilor neolatine, Lajos Asztalos are o bogată activitate de traducător din folclorul și literatura spaniolă, portugheză, galego (galiciană). Totodată, a fost culegător de basme în regiunea Călata. Prezentul interviu trece în revistă greutățile și rezultatele carierei lui Lajos Asztalos.

Lajos Asztalos, Translator and Collector of Folk Tales

A good connoisseur of Neo-Latin languages, Lajos Asztalos has had a great activity regarding the translation from Spanish, Portuguese, and Galego folklore and literature. He was also involved in collecting folk tales in the Călata region. The present interview sums up the difficulties, but also the results of the career of Lajos Asztalos.

Keszeg Vilmos

Csőgör Enikő tordatúri hiedelemgyűjtése.

Interjú

Csőgör Enikő 1937. október 8-án született Nagysármáson. A kolozsvári Bolyai, majd a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen 1955–1961 között magyar szakon volt hallgató. 1961–1976 között a Kolozs megyei Tordatúr községben magyartanár, 1976–1990 között a Kolozs megyei tanfelügyelőség szaktanfelügyelője, 1990 után nyugdíjba vonulásáig (1997) a kolozsvári Brassai Sámuel Elméleti Líceum tanára. Tordatúri hiedelemgyűjtése 1998-ban jelent meg a Kriterion Kiadó gondozásában.

Csőgör Enikővel 2016. június 21-én beszélgettünk a Bölcsészkaron. A beszélgetésen jelen volt Keszeg Vilmos (K.V.), Virág Magdolna és Czégényi Dóra (Cz.D.). Az interjút Keszeg Vilmos jegyezte le. Az interjú véglegesítése végett Tatár Erzsébet-Tímea kereste fel Csőgör Enikőt. A képek összegyűjtésében Józan Erzsébet tanárnő segített.

[K.V.]: Elkezdünk kutatókkal beszélgetni, rekonstruálandó azt, hogy az elmúlt évtizedekben a népi kultúrát kik kutatták, milyen ösztönzésre, milyen körülmények között. A néprajzos képzés nem sokkal a második világháború után, 1948-ban megszűnt, és utána már csupán néhányan voltak, akik korábban Gunda Béla tanszékén részesülhettek szakképzésben, s kutatásokat végeztek. Faragó József, dr. Kós Károly, Nagy Olga voltak ilyenek, mások, mint Almási István, Szentimrei Judit egészen más irányból jutottak el a népi kultúra kutatáshoz. 1948 után nem volt intézményszerű a néprajzos képzés. A tanárok a képzésük során kaptak valamilyen képet a népi kultúráról, esetleg a kutatás módszertanáról. Ebből a generációból Ráduly János, Olosz Katalin, Balázs Lajos nevét lehet említeni.

Azért hívtuk meg Csőgör Enikőt, hogy áttekintsük tanári pályáját, és azt kérdezzük meg, hogy ebbe a pályába hogyan illeszkedett a gyűjtés. Enikő az Apáczai Líceumban érettségizett 1954-ben.

[Cs.E.]: Akkor nem Apáczai Líceum volt, hanem 3-as számú Leánylíceum.

[K.V.]: *Utána jött ide...*

[Cs.E.]: Magyar szakra.

[K.V.]: *Az érdeklődése hogy irányult a népi kultúrára?*

[Cs.E.]: Én magyar szakot végeztem, öt évet. Úgy hirdették meg, hogy kutató szak. A tanári szakokat négyévesre hirdették, magyar–pedagógia, magyar–történelem párosítással. Tulajdonképpen minket kutatónak képeztek ki, valójában nagyon sok tudományos kutatást végeztek velünk, mind irodalom, mind nyelvészet szempontjából. [Kedélyesen] Néprajzot keveset tanultunk akkor. De amikor elvégeztük az egyetemet, akkor nem volt szükség annyi kutatóra, különösen magyar területen, Erdélyben, magyarul. Így bennünket tanári katedrára helyeztek ki. Számomra még volt egy ígéret az Egyetemi Könyvtárba, de közben Túrban megürült egy hely, s elmentem oda, amíg a könyvtárban meghirdetik a versenyvizsgát, hogy megpályázzam. De pár hónap alatt úgy megszerettem az iskolát és a gyerekeket, és azokat a tiszta lelkű embereket, akikkel én addig soha nem találkoztam, hogy úgy döntöttem, ott maradok tanárnak. És tanár leszek.

De azért a kutatói törekvésem ki-kiütközött belőlem. Mi van még azon túl, hogy én tanítom a gyerekeket? Így jutottam el arra a felismerésre Túrban, hogy ezek az iskolások olyan tudással jönnek, ami az én számomra teljesen ismeretlen. Az egyik legerőteljesebb döbbenet az volt, amikor egy reggel bementem a faluba, és látom felbolydulva az egész iskola. Mi történt? A postás bácsi összeverekedett az éjjel a prikuliccsal. Na itt álltam meg, hogy ez mi! És a gyerekek borzongva elmondták, hogy a prikulics emberrel szokott találkozni. Mi az a prikulics? A gyerekek mondták, hogy megtámadja az embert. És akkor kezdtem figyelni, hogy mi ez. És terjedt a figyelmem tovább és tovább. A gyerekek voltak azok, akik elvezettek oda, hogy itt van egy olyan tudás, amit kutatni kell.

Visszatérve arra, hogy Gunda Béla 1945 után itt maradt, de nemsokára vissza kellett mennie Magyarországra mint magyar állampolgár, és a néprajz katedra gazda nélkül maradt. Aki nagy hatással volt rám akkor, abban a korszakban, és foglalkozott is úgy mellékesen [velem], az Szabó T. Attila. Szabó T. Attila volt az egyetemen az, aki nekem azt mondta, hogy igenis, ezzel kell foglalkozni. Ugyanis én az előbb említett nagy rácsodálkozásomra hozzá fordultam. És őt kérdeztem meg, hogy érdemes-e ezzel, mármint a hiedelmekkel foglalkozni. Vagy mi ez? Mert az egyetemen nekünk egy sovány kurzusunk

volt, amit Mitruly Miklós tartott. És ez inkább népszokásokat, népművészetet tartalmazott, ami ismert volt és ami nem hozott sok újdonságot. Akkor hiedelmekről szó nem volt. Szabó T. Attila biztatására tapogatózni kezdtem. Az 1960-as években már sok anyagot gyűjtöttem, lejegyeztem. A gyerekek, a gyerekek szülei, nagyszülei, és – szerencsém volt – a közösség ismert, megszerettek és bizalommal voltak irántam. Amikor elkezdtem kutakodni, olyan adatközlőim voltak, akik a saját történeteiket mesélték el. Ezt nem tárják fel mindenki előtt. László Jánosné a 16 lüderc-történetét úgy mondta el, hogy az vele történt meg. És a maga szenvedését, a küszködését, hogy hogyan szabadult meg tőle, milyen módszerekkel. Más ilyen adatközlőim is voltak. Ahhoz, hogy megnyíljanak, empatikusnak kellett lennem, megérteni őket. És akkor elmondták a maguk történetét, és a szomszédét is, az ismerősét. Aztán jöttek a fabulatok is, amelyek megkövesedettebb történetek. S a gyerekek is látták, hogy rákérdeszek, hogy a nagymamád mikor van otthon. Ők is odajöttek, hallgatták és ők is beleszóltak. Csodálatos dolgot fedeztem fel, azt, hogy ezeknek az adatközlőknek az unokái, habár műveltebbek, iskolába járnak, nagyon jól ismerik ezeket a hiedelmeket. [...]

[K.V.]: *Az egyetemen hiedelemről nem hallott. Amikor Tordatúrban hiedelemmel találkozott, a városi értelmiségi rácsodálkozott erre a tudásra? Nehéz volt megérteni, nehéz volt elfogadni azt, hogy nekik mit jelent a hiedelem, miért tudtak hinni benne?*

[Cs.E.]: Én ugyanaz maradtam gondolkodásban, de megértettem, hogy ez egy olyan másik hit, amit csak respektálni lehet. Nem kritikusan, hanem tisztelettel néztem ezeknek az embereknek a tudását. Nem bíráltam őket, és mai napig nem bírálom. [...] Gyűjtöttem, beleástam magam, s közben készültem I. fokozatot szerezni mint tanár. Szabó T. Attila biztatott. Az anyag már nagyjából együtt volt. Akkor merült fel a kérdés, hogy hogy lehet erről az agyonhallgatott dologról fokozati dolgozatot írni. A „hatalom” is el kellett hogy fogadja, hogy én ebből írom. 380-390 adatot közöltem a dolgozatban, olyanokat, amelyeket a gyerekekkel is meg lehetett beszélni. És itt következett be a kettősség. Az adatközlők felé empatikus voltam, a gyerekektől pedig azt kérdeztem, hogy ezt így el tudjátok fogadni? Vajon ez tényleg így van? Ez elfogadható? Egy kicsit a tudományos szemlélet felé terelve őket. Ebből állt össze a dolgozat. Hogy úgy tekintsék a hiedelmeket, mint amit a tudomány meghalad. De ott van a vallás. Ebbe mindig beleütköztem. A vallásos hit is olyan, hogy hiszünk vagy nem hiszünk, bízunk vagy nem bízunk benne.

[K.V.]: *Ki vállalta el a dolgozat irányítását?*

[Cs.E.]: Szabó T. Attila és Gálffy Mózés a háttérből, és valójában Kuszálík Piroska¹. Szerencsém volt velük. Először a fejüket csóválták. Amikor erről Nagy Olgával beszéltem, azt mondta, jajajaj, ezzel nem kell foglalkozni. Faragó József is azt ajánlotta, hogy meg lehet próbálni, de ő is eléggé fanyalgott. Viszont Gálffy Mózés azt mondta, hogy ezt úgy kell megírni, hogy le lehessen nyeletni azokkal, akik elolvassák. És ezt Kuszálík Piroska is elfogadta. Ők segítettek, hogy az Arany-balladák mellett a hiedelmekről beszéljek. Elfogadták, hogy a büntudat vagy a rettegés milyen pszichológiai jelenségeket vált ki az emberből, s az a hitvilágában hogyan csapódik le. Ilyenszerűen, az irodalmi szövegek alapján próbáltam a gyerekeket felvilágosítani. [...] És így sikerült megírnom azt a kötelező bevezetőt, amit meg kellett írnom.

[K.V.]: *Hányban?*

[Cs.E.]: 1975–1976-ban, két évet tartott. Akkorra már az anyag megvolt.

[K.V.]: *Térjünk vissza korábbra. A 3-as számú Leánylíceumban érettségizett, Kolozsvárt, 1954-ben.*

[Cs.E.]: Igen. Beteg voltam, emiatt egy évet kihagytam. 1955-től jöttem az egyetemre, 1961-ben végeztem. 1956-ban egyetemisták voltunk. Együtt éreztünk a magyar forradalmárokkal, izgultunk, fekete szalagot viseltünk. 1956 őszén, 1957-ben kezdődtek a letartóztatások. Mindjárt elsőnek két évfolyamtársamat tartóztatták le. 1958-ra elterjedt, hogy a Bolyai nacionalista fészek, meg kell szüntetni, át kell alakítani. 1958-ban gyűléseket szerveztek, a diákokat provokálták, ingerelték. 1958. október 26-án volt egy nagy gyűlés az aulában, kiküldöttekkel. Szidalmazták a diákokat. Vastag Lajost megkérdezték, hogy ha 1956-ban fegyver van a kezében, kire fordítja. Ő azt mondta, hogy magamra. A diákságnak tetszett ez a válasz. Megtapsoltuk. Erre volt nagy felháborodás a vezetőség részéről. Vastagot kidobták az egyetemről, s le is tartóztatták. De még a teremben a gyűlésvezetők felálltak, hogy ki volt az, aki tapsolt, aki fütyölt. Aki látta, az jelentse. Én láttam, hogy Boros Zoli. Mellettem állt, jó barátok, évfolyamtársak voltunk. Hallgattunk, mint a sír. Senki nem árult el senkit. S akkor két hét múlva jött egy másik gyűlés, hogy exmatrikulálják azokat, akik huligán, népellenes, nacionalista módon viselkedtek az október 26-i gyűlésen. Felolvastak

¹ Kuszálík Piroska (1919–1992) pedagógus, tankönyvíró, a tanári továbbképzés irányítója, egyetemi oktató.

egy névsort. Ott volt Boros Zoltán, Csögör Enikő, László Annamária, Metz Katalin és még három kollégám. Azonnal álljanak fel, hagyják el a termet, ki vannak téve az ország összes egyeteméről. Mondtuk, hogy nem tapsoltunk, nem fityültünk. Igen, de ha láttuk és nem jelentettük, ugyanaz. Az volt a büntetésünk, hogy kitétek az egyetemről. Ez volt 1958. november 4-én. A kétségbeesés óriási volt. Futott tovább az év. Akkor már a gyűlések egymás után következtek, hogy a Bolyai Egyetemen mi van. És a köztudatba bedobták a szándékot, hogy egyesíteni kell a Bolyai Egyetemet a Babeş Egyetemmel. Megtörtént az egyesítési aktus. Közben adogattunk be kérvényeket, hogy vegyenek vissza, de nem árultuk el a barátunkat. Aztán rá egy évre visszavettek. Akkor már Daicoviciu volt a rektor. A szobájába hívott, közölte, hogy visszavettek, menjünk le a filológiára, iratkozzunk be negyedévre. Ismét elkezdtem a negyedévet. Ezért nem végeztem 1960-ban, hanem egy évvel később. Kitéró volt az életemben, ebből is okultam, sokat. A hiedelmekhez semmi köze, de az életemnek része.

[K.V.]: *Az 1977-es népszámlálás szerint Tordatúrban volt 1363 lakos, ebből román 705, magyar pedig 523. Felekezeti megoszlás szerint ortodox 468, római katolikus 87, református 247, unitárius 173, más felekezeti 44. A könyvben ön is írja, hogy földműveléssel foglalkoztak, a kollektív gazdaságban dolgoztak, s a két város (Kolozsvár és Torda) közelsége lehetővé tette az iparba való ingázást. Valójában a hiedelemgyűjtés során a falu melyik kategóriáját szolgáltatta meg? A falu lakossága nagyon sokszínű volt. Tudatában volt-e annak, hogy valamelyik réteg közlékenyebb? Hogy melyik felekezetet, vagy a falu szélén lakókat, a földműveléssel foglalkozókat érdekesebb megkeresni?*

[Cs.E.]: Én azokat a lakosokat kerestem, akik ott születtek, akiknek a szülei is ott éltek. Akik gyökereikben is odavalók voltak. És elsősorban a magyarokat. Kéttagozatos iskola volt a faluban, én a magyar tagozaton tanítottam, azt ismertem jobban. A román lakosság később költözött be Túrba, Pusztaszentmárton környékéről, meg a tanyákról. Én a magyar lakosság felé fordultam elsősorban. De ők aztán utaltak arra, hogy „ezt a román asszony” mondta. A ráolvasásokat, amiket alkalmaztak, keveset, mind románul mondták. Láthattam tehát, hogy érintkezés van a román ajkúak hiedelmeivel, illetve ugyanaz a hiedelem. Nagy különbségek nincsenek. Később kutattam a románok körében is, keveset. De ugyanaz [a hiedelem]. Nem lehet elkülöníteni. Annyi talán a különbség, hogy a románok [intenzívebben], mélyebben alkalmazták a mágikus praktikákat:

a visszaszámlálást, a rábőjtölést, ők kértek segítséget a paptól, a lopott tárgy visszaszerzésére alkalmazott eljárást, a megcsináltatás egy részét. Ők mélyebben gyakorolták, a magyarok kevésbé. De a magyarok közül is volt, aki az ortodox paphoz ment segítséget kérni.

[K.V.]: *Generáció szerint?*

[Cs.E.]: Az öregektől a gyerekekig, és a középgeneráció... Mikor meghallották, hogy Ilka néni mesél magnetofonra, és én azt felveszem, begyűltek, a fia, a lánya, aki hazajött Tordáról a munkából, s hallgatták. Közönség előtt adta elő, s nagyon jó előadóképességgel rendelkezett. Mások is szívesen mondták. Akadt, aki meghallgatta történeteiket. Középgenerációsokat is hallgattam. 45-50 év körülieket. Férfiakat is. Érdekes, hogy a férfiak közül is sokan Tordán dolgoztak, ingáztak, a tordai cementgyárban vagy a gyéresi huzalgyárban, ismerték a hiedelmeket, s el is mondták. Esetleg közülük egyesek hozzátették, hogy ó, hát ez olyan butaság. De azért láttam, hogy egy kicsit ők is tartanak a lehetséges „rosszaktól”.

[K.V.]: *Meddig gyűjtött?*

[Cs.E.]: 1976-ban tettem le az első fokozati vizsgámat. És akkor kezdett megszűnni a magyar tagozat. Engem áthelyeztek a tordai Mihai Viteazul Liceumba. Ott volt egy fél katedrám. De nem foglaltam el, meghívtak a Kolozs megyei tanfelügyelőségre szaktanfelügyelőnek. 1976 őszétől.

[K.V.]: *Tehát tíz évet volt és gyűjtött Tordatúrban. Ennyi idő alatt megváltozott a világ? Fontos időszak volt, a kollektivizálást követően, az ingázás elkezdődése miatt.*

[Cs.E.]: Megváltozott olyan szempontból, hogy jobban ráhangolódtak a pénzkeresésre, a lehetőségeket jobban kihasználták. Akkor már személyi autókat lehetett vásárolni. Megnőtt a mozgásterük, Kolozsvárra többen kezdtek bejárni. A gyermekeket inkább taníttatták, sok gyermek járt be Tordára, Kolozsvárra. A tanítványaim közül elég sokan főiskolát is végeztek. A falu képe is megváltozott. Addig kis agyag-, tapasztott házak voltak. Nagyon érdekesen építkeztek, amíg hátul építették az új házat, addig a fronton a régít meghagyták, hogy ne legyen csúnya.² Sorban épültek

² Ez ugyanakkor az építési engedély, terv nélküli építési stratégia formája is volt. Az új ház építését a nehezen beszerezhető építkezési engedély felmutatásával lehetett indítani. A bontatlan házfront mögötti építkezés fölött a helyi hatóságok szemet hunytak. A frontot csupán az új ház befejezése után számolták fel, s ilymódon egy büntetés kifizetésével helyettesíteni lehetett a körülményesen beszerezhető építkezési engedélyt. *K.V. megj.*

az új házak. Azt a pénzt, amit a kollektív gazdaságból kaptak, a munkások a gyárakban megszerezték, összegyűjtötték. Gazdaságilag kezdtek gyarapodni. Akkor az érzelmi dolgok kicsit háttérbe szorultak. De mint praktika, a hiedelem azért élt tovább. Mindjárt itt van az építőáldozat mágiája. A hagyományt a fiatalok is követték. Nem árulták el ugyan, de tudott dolog volt, hogy a fundamentumokba beástak egy-egy levágott tyúkot vagy más kisállatot. Mi több, az új iskola alá is elástak egy kakast. A gyereket továbbra is ugyanúgy gyógyították. Pedig nyílt orvosi rendelő, fogorvosi rendelő, állatorvos rendelő, benépesült a falu értelmiséggel, agrármérnök került oda. Azzal az értelmiséggel, amelyik közvetlenül segíti az életüket. Ezért egy kicsit a tudomány felé fordultak a problémáikkal.

[K.V.]: *Akik felszínesen gondolkoznak a hiedelemről, hajlamosak azt mondani, hogy a világtól elzárt helyen élnek a hiedelmek, és már csak az idősek hisznek benne. Tordatúr is jelentősen modernizálódott, a lakosok világot jártak. Újságot olvastak?*

[Cs.E.]: Olvastak. És nagyon is hatott rájuk.

[K.V.]: *Tisztelték az értelmiséget?*

[Cs.E.]: Tiszteltek, szerettek. 1959-ig csak elemi tagozat működött, 1959-ben beindították magyarul is az 5–8. osztályt. Fiatal tanárgárdát neveztek oda ki. 23–24 évesek voltunk. Egy csomó fiatal megjelent a faluban, 6–7–8–10 ember. Ingáztunk, de ott éltünk közöttük. Én nagyon szerettem a verseket, versmondó kört szerveztem, a fiataloknak is, nemcsak a gyermekeknek. Nagyon megszerettek és respektáltak. Nem volt semmi feszültség köztünk és a lakosság között. És a papokkal is jó viszonyt tartottunk fenn mi, tanárok.

[K.V.]: *Egy hiedelmet gyakorló faluból a fiatalok mentek értelmiségi pályára?*

[Cs.E.]: Mentek. Jobbágy Erzsike, a férje, s még vagy 4–5 az én tanítványaim közül. Mérnökök lettek, agrármérnökök, tanítónők; ügyvéd, orvos, gyógyszerész stb.

[K.V.]: *Hogyan gyűjtött? Órák után maradt a faluban? Házhoz ment?*

[Cs.E.]: Kínosan. Mert óriási sár volt. És a magnetofon 12 kiló volt. Én meg kicsi voltam és vékony. De akadtak mindig férfikollégák, akik cipelték a magnetofont. Volt, aki ott is maradt, s meghallgatta, de általában otthagytak engem. S utánam jöttek.

Házhoz mentem. Az öregekhez elmentem. Volt, amikor két-három személyt odahívtam egy helyre, hogy ne menjek mindenkihez külön-külön.

lön. Szívesen jöttek. Voltak falurészek, például a Dosui, a Schitiia, oda elmentem egy adatközlőhöz, s odajött még egy vagy kettő. Órák után ott maradtam, vagy szombatonként, mikor volt egy kis időm. S mikor nekik is idejük volt. Főleg az esős időt használtam ki, amikor nem dolgoztak a kertben. Vagy azokat a délutánokat, amikor már hazajöttek Tordáról vagy Kolozsvárról. Én alkalmazkodtam hozzájuk. Ők szóltak, hogy na, akkor jöjjön. Nem tudtam pontosan megtervezni az időpontot, ezért el is húzódtott. A rendszeres gyűjtés 1975 februárja és júliusa közé esett, de azelőtt én már rengeteg adatot összegyűjtöttem. A rendszeres gyűjtés akkor kezdődött, amikor megkaptam a palóc kérdőívet, amit Pócs Éváék használtak, Pócs Éva és Hoppál Mihály szerkesztette.³ Annak alapján még egyszer kikérdeztem az anyagot. Akkor már nagyon tudatosan.

[K.V.]: *Több óras beszélgetések voltak?*

[Cs.E.]: Igen. Először hagytam, hogy ők mondják el, amit akarnak. Sok mindent elmeséltek az életükből, ami nem tartozott a témához, de szükséges volt, hogy megnyíljanak. Az idővel soha nem takarékoskodtam.

[K.V.]: *Magnója honnan volt?*

[Cs.E.]: Vettem. Levente nyelvészettel foglalkozott, s neki is szüksége volt magnóra. Házasságkötésünk után az első közös beszerzésünk volt a magnetofon.⁴

[K.V.]: *A szalagokkal mi lett?*

[Cs.E.]: Megvannak. De a magnó tönkrement. Most visszajátszani nem tudom. Akkor Mitruly⁵ azt mondta, hogy úgy, ahogy mondják, az irodalmi vagy köznyelv helyesírása szerint jegyezzem le. Levente viszont azt tanácsolta, hogy a fonetikus lejegyzést is próbáljam. Cédulákra jegyeztem az egész anyagot a szalagról, a fonetikus jeleket is [alkalmaztam]. Meg is jelenik az o-zás, az a-zás, a mezősegi nyelvjárársra jellemző sajátosság.

[K.V.]: *A szalag alapján fel lehet mérni, hogy hány órányi gyűjtést végzett?*

[Cs.E.]: Méterek.

³ Pócs–Hoppál 1970.

⁴ Tibád Levente (sz. 1936) magyar nyelv és irodalom szakos tanár, névtani tanulmányok szerzője, Csögör Enikő férje.

⁵ Mitruly Miklós (sz. 1931) folklórkutató, 1957-től a kolozsvári tudományegyetemen a folklorisztika oktatója volt.

[K.V.]: *Mert ha az adatközlők magukról is beszéltek, akkor bizonyára terjedelmesebb a felvétel.*

[Cs.E.]: Azt már nem tudtam lejegyezni. Megvan. Nagyon érdekes, szociológiai szempontból is lehetne értelmezni. És én még összegyűjtöttem húsvéti verseket, dalokat, csujogátásokat, katonabúcsúztatókat, lakodalmi búcsúztatót, sok anyag.

[K.V.]: *Biztonságba kellene helyezni. A szalagokat is. Nehogy meghibásodjanak. Újraolvastam a kötet bevezetőjét. Ilka néni említi. Földműves asszony volt?*

[Cs.E.]: Földműves. Nagyon értelmes, világos gondolkodású. A faluban vezéregyéniség volt. Nagy tiszteletnek örvendett. Tudott segíteni, a gyerekek nevelésében tanácsot adott, a gyógyfüvekhez is értett. De inkább korszerű tudása volt. Meg tudta mondani, azt miért add, azt miért ne add a gyerekeknek. Ismerte ő is a mágikus gyógyítási eljárásokat, például az analógián alapuló sárgaság-gyógyítást sárgavirággal, vagy sárgás tetű etetésével; az ijedséget szenesvíz vetéssel. De a betegeket orvoshoz parancsolta.

[K.V.]: *Elutasításban volt-e része? Hát olyanban, hogy hívták, hogy mondanivalójuk van. Tehát a gyűjtéshez hogyan viszonyultak Tordatúrban?*

[Cs.E.]: Elutasításban egy alkalommal volt részem, egy Rigó nevű bácsi azt mondta, ő tud ilyeneket, de negatív értelemben fogja nekem elmondani. El tudja mondani, de egyáltalán nem hiszi, és el fogja mondani, hogy miért nem hisz abban, amit elmond nekem. Meghallgattam őt is. Valóban elmondta a tej elapadásának a történetét, majd azt is, hogy valóban mi történt. Miért szorították össze a tehénnek a tőgyét? És nagyon észszerű magyarázatot adott. Ez volt az egyedüli adatközlő, aki ismerte a hiedelmet, de elutasította magától. Valójában én előzőleg kitapogattam, hogy az adatközlő vállalja-e, akarja-e a beszélgetést. Úgy mentem oda, hogy már tudta, hogy mit kívánok tőle.

Volt olyan is, hogy valaki jelezte, hogy ő is akar mondani, mert ő is tud valamit. Eljött az iskolába, és beültünk egy terembe.

[K.V.]: *A falu lelkésze, az iskola párttitkárja nem értetlenkedett?*

[Cs.E.]: Nem tudták, hogy én mit csinállok. Az iskola párttitkárja kollégám volt, aki épp úgy gondolkodott, mint én. [K.V.-hoz fordulva:] Tudja, hogy volt. Első fokozatú dolgozatot nem védhetett meg az, aki nem volt párttag. Doktorálni nem lehetett, ha valaki nem volt párttag. Senki nem vette zokon senkitől, mert tudtuk, hogy ennek ez a menete. Az én dolgo-

zatomban is ott volt, hogy „a szocialista tudományosság”. Oda kellett írni, ezek voltak a csúsztató szavak. A község párttitkára is tanító végzettségű ember volt, jó szándékú. A faluban a hivatalosság részéről nem találkoztam elutasítással.

[K.V.]: *Elhiszem azt, hogy a férje megértéssel fogadta az ön érdeklődését. A környezetében, a családjában sem tapasztalt értetlenkedést?*

[Cs.E.]: Nem, tudomásul vették, sőt támogattak.

[K.V.]: *Az 1970-es években egymás után jelentek meg a ballada-, a mesekötetek, a díszítőművészet monográfiái, a Népismereti Dolgozatok kötetei. Sikerült-e a szakirodalmat követni, magyarországi könyvekhez hozzájutni?*

[Cs.E.]: Szakirodalmat már akkor kezdtem olvasni, amikor Szabó T. Attilához mentem. Ő már mondta, hogy kik felé forduljak. A két Szendrey, Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos, Kovács Ágnesnek voltak gyűjtései Erdélyben, Kandra Kabos; Pócs Évától a *Zagyvarékas néphite*, Szabó Lajos tatkaszadai mondái, Balassa Iván karcsai mondái; Róheim Géza munkáit ismertem, Diószegi Vilmos addig megjelent dolgait, a sámánhittel kapcsolatos kutatásait, Jahoda, Hoppál. Azokhoz hozzájutottam. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény*, az *Ethnographia* erre vonatkozó anyagai. Ezekhez hozzájutottam, könyvtárban is, meg kölcsön is kaptam. [...] A kiadásnál *A népköltési (folklor) alkotások kritikai kiadásának szabályzatát* követtem.⁶ [...] Aztán megakadtam, mert 1973-tól 1990-ig nem jutottam hozzá... Nem kaptam útlevelet, nem jutottam ki az országból. Ami bejött, ahhoz jutottam hozzá. Vöő Gabi segített még nekem.⁷ Adott bibliográfiát, amit ők kaptak a Folklor Intézetbe. 1989 után kimehettem Magyarországra, ott is és itthon is már beszerezhettem a legújabb szakirodalmat. A fokozati dolgozatban egy más típusú elrendezést alkalmaztam. Nem csak öntöttem az anyagot, hanem az már egy elrendezett, rendbe tett anyag volt. Nagyjából.

[K.V.]: *Kivel tudott beszélgetni ezekről? A Folklor Intézetben Nagy Olga, Faragó József...*

[Cs.E.]: Nagy Olgával nem tudtam beszélgetni, nem tudom, miért, elzárkózott. [...]

⁶ Voigt–Balogh 1974.

⁷ Vöő Gabriella (1937–2006), 1960-tól a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókja Etnográfiái és Folklor osztályának kutatója volt.

[K.V.]: *Faragó Józseffel sikerült-e konzultálnia?*

[Cs.E.]: Keveset. Azt mondta, hogy kell foglalkozni vele, de ő szakmai tanácsot igaziból nem adott.

[K.V.]: *Dr. Kós Károly? Mert aztán kiderül A Mezőség néprajza kötetéből, hogy [a mezőségi hiedelmekre is figyelt].*

[Cs.E.]: Vele nem tudtam felvenni a kapcsolatot. [...] Az igazság az, hogy aki elmegy gyűjteni, nem tud megmaradni egy pászmán. Én is gyönyörködtem a hímzésekben, a varrottasokban, a szőttesekben. Az ember nem tud indifferens lenni ezekkel szemben. Ez az egész annyira egyben van. [...]

[K.V.]: *1976-tól a Kolozs megyei magyar szakos tanárok szaktanfelügyelője volt. Akkor hogy tapasztalta, a magyartanárok a fokozati dolgozatok témaválasztásánál néprajzi témát választottak-e?* [Cs.E. töprengését látva] *Nem?*

[Cs.E.]: Mutassak ujjal rá? [A beszélgetésen jelen lévő] Virág Magdolna.⁸ Őt találtam, aki nagyon felkeltette az érdeklődésemet. [Virág Magdolnához fordulva:] Elmentél Visára. És nagyon megértettelek. [...] Amikor végeztek, egy jó kis csapat került a megyébe, Vili [Keszeg Vilmos], Egyed Emese. Nekem az volt a szokásom – annyira örültem a fiatal tanároknak, mert öregedett el Kolozs megye, s különösen Kolozsvár – hogy a fiatal kollégákhoz elmentem, meglátogattam. Tudtam, hogy jók, mert különben nem kapták volna meg Kolozsvárt. Így mentem el Emeséhez is. S mondtam, hogy meghallgatnám egy órát. – Gyere be, nincs semmi probléma. Most nemrég mondta, hogy tudod, hogy félttem tőled? Mondom: – Tudom. Ezek ilyen butaságok. A tanfelügyelő egy mumus. Voltak kollégák, akik kihasználva azt, hogy a magyar nyelv tanítása nem is olyan fontos, mert az igazgató is azt mondta az iskolában, hogy ha tudnak, jó, s ha nem, nem olyan nagy baj. S akkor jön egy ember [Cs.E. szaktanfelügyelő] azzal az elvárással, hogy tessék azt komolyan tanítani, eredményt felmutatni. Nem minden kollégának esett jól. [...] De én az irányító-ellenőrző munkámat a magyar nyelv és irodalom iránti misszióknak tekintettem.

[K.V.]: *Én mindig örvendtem az órahallgatásnak.*

[Cs.E.]: Én is voltam Keszeg Vilmos óráján Tordán a Mihai Viteazul Liceumban. A második fokozati vizsgán volt Levente, s a véglegesítőn vol-

⁸ Virág Magdolna (sz. 1955), magyar nyelv és irodalom szakos tanár, néprajzkutató.

tam én. Én is hallgattam az óráját. [...] Még egy mondat zárójelben, kérdeztem Leventét, hogy hogy dolgozott Vili. Azt válaszolta, hogy te, tudós ember. Ez nem elsősorban tanár, ez tudós. [Nevet]

[K.V.]: *Arra gondolok, hogy több magyar szakos tanár is ráhangolódhatott volna a [népi kultúrára].*

[Cs.E.]: De inkább a látványosságok felé... Aztán bekövetkezett a táncház. A tánc nagyon előtérbe került. A Könczei család tánc kultúrájának és táncoktatásának a hatása erőteljes volt.⁹ Akkor eltolódott az érdeklődés ebbe és a népzene irányába.

[K.V.]: *Nálunk, Kolozs megyében nem készültek folklórszöveg gyűjtések. Mint Albert Ernő háromszéki balladagyűjtése, Ráduly János kibédi balladagyűjtése.*

[Cs.E.]: És azt látom, hogy az a Mezőség, ami még mindig sok szempontból fehér folt, ott Vili dolgozik és a tanítványai. [...] A zene és a tánc efelé tolódott el. [...] Az alkalmi népi szövegek sincsenek felgyűjtve. Pedig rengeteg ilyen van. Az alkalmi versfaragók. Minden lakodalomra, minden temetésre megírják az illető történetét. Ezek hiányoznak. [...] Székelyföldön is igyekeztem gyűjteni hiedelmeket. Nyáron Levente a Nyikó mentén gyűjtötte a helységneveket. Mentem vele és az adatközlőit néha megkérdeztem a hiedelmekről is. Ott gyűjtöttem még egy keveset. Nagyon esetlegesen.

[K.V.]: *A gyűjtés kiadása mikor vetődött fel? Ez mindig álma volt Enikőnek?*

[Cs.E.]: Nem nekem volt az álmom. Engem biztattak, hogy ez olyan anyag, amit nem lehet asztalfiókban tartani. Gálffy Mózes javasolta és szorgalmazta. Az 1970–1980-as évek fordulóján a Kriterion Kiadóhoz mentem. Csóválták a fejüket, és a bukaresti szerkesztőségbe küldték fel a kéziratot. Azt a választ kaptam, hogy a hiedelmek ideológiailag még nem tisztázódtak a szocialista kultúrán belül, ideológiailag nincs meg a helyük. Tehát szó se lehet a kiadásról. Vártam, hogy érjen véget a szocializmus. [Nevetés.] Hogy tisztázódjanak a hiedelmek. Hogy lehessen tudni, hogy úgy kell tálalni őket, mint a legszörnyűbb butaságot, vagy pedig mint egy olyant tudást, ami velünk van. Én mondtam akkor – én római katolikus

⁹ Könczei Ádám (1928–1983) szerkesztő, táncélettörténeti írások szerzője. Fia, Árpád koreográfus, lánya, Csilla táncantropológus, fia, Csongor szerkesztő, néprajzkutató, táncvezető.

va gyok –, hogy van egy katolikus ima, amit minden vasárnap elmond a pap. Abban van az a kifejezés, hogy a gonosz lélek létezik és mi azért imádkozunk, hogy ne érjen valamilyen rossz, valamilyen gonosz kísértés. A hiedelmekben azt látom, hogy ott konkrétizálódik a rossz. A rossz a lüderc, a rossz az ördög. A hiedelemalakokban a rossz ölt testet. Mondják is, hogy „a rossz”, „a rosszak”. Itt látok kapcsolatot a tételes vallás és a hiedelem között. Az egyszerű ember csak úgy tudja elfogadni a rosszat, ha annak megnevezhető, megfogható, látható formája van. A szeretet is így létezik. Én szeretem X-et vagy Y-t. Konkrétum, tárgy kell hogy kapcsolódjék hozzá. Általában a szeretet csak Krisztusnak adatott meg. Én nem éreztem soha olyant, hogy „a szeretet”, csak azt, hogy ezt vagy azt az embert, tárgyat stb. szeretem.

[K.V.]: *A válasz után tehát félretette a kéziratot.*

[Cs.E.]: Nem tettem félre, hanem tettem-vettem körülötte. Akkor találkoztam Pócs Évával, személyesen. Bellon Tibor 1990 körül találkozott Leventével, Levente említette, hogy gyűjteményem van. Ő volt a karcagi múzeum igazgatója, és azt kérte, azonnal küldjem el neki. De nincs feldolgozva! Úgy, ahogy van, mert ő továbbítja Pócs Évának. Pócs Éva visszaküldte azzal, hogy azonnal kiadjuk a *Folklór Archivum* sorozatban. És kezdődött egy hosszú alku, hogy milyen formában, támogatással. Szemerkenyi Ágnes azt akarta, hogy önálló kötet legyen belőle. És akkor következett az, hogy az erdélyi kéziratok kiadására külön alapot nyitnak, hogy a határon túli kéziratok a határon túli kiadóknál jelenjenek meg. Adminisztratív huzavona következett. Pócs Éva szorgalmazta, hogy adjam minél hamarább. Nem kell semmit csinálnom, csak jelenjék meg a gyűjtés. Esetleg egy bevezetéssel, s azzal az osztályozással, ami már megvan. Akkor került Vilihez [Keszeg Vilmos]. És Vili jött a nagy ötlettel, hogy így ne, tessék tudományosan összefoglalni. Emiatt késett, de hasznára vált. Végre megszületett a kötet, amit Pócs Éva az ajánlásban nagyon szépen értékelt. Elmondta, hogy mi az értéke ennek a munkának.

[K.V.]: *A könyv szerkesztője Demény Péter. Tanítványa volt?*

[Cs.E.]: Nem volt tanítványom. 1990-től a Brassai Líceumban tanítottam, és Péter akkor ott volt diák, és az általam vezetett versmondó körnek lelkes tagja. Később a Kriterion Kiadóhoz került. Meglátta a kéziratot és azt mondta, hogy ő viszi is. Albumszerű formátuma lett. Mert a munka során elkészültek azok a táblázatok, amelyekből az derül ki, hogy milyen elemekből épülnek fel a mondák. A mondák szerkezetének modelljét dolgoz-

tam ki, Meletyinszkij és Propp alapján. Én a mondákra alkalmaztam azt, amit a mítoszokra és a mesékre alkalmaztak addig. Mindez hozzásegített az egyes hiedelemalakok jól körülhatárolható elkülönítéséhez figyelembe véve így megjelenési formájukat, funkciójukat, cselekvési körüket, hatásukat stb. A kiadói szerkesztők azt mondták, hogy ahhoz, hogy mindez olvasható és áttekinthető legyen, nagy könyv alakba kell kötni a táblázatok miatt. Péter is támogatta, ő is nagyon szerette ezt az anyagot.

[K.V.]: *A kötetnek pozitív volt a recepciója.*

[Cs.E.]: Igen. A legteljesebb értékelő elemzés a Vöő Garielláé volt, a *NyIrk*-ben¹⁰ jelent meg. Magyarországon több helyen írtak róla, nálunk a *Korunkban*, az *Erdélyi Múzeumban*.

[K.V.]: *A megjelenéskor Tordán bemutattuk, s akkor beszéltünk arról, hogy Tordatúrba is menjünk el. Nem került rá sor, ugye?*

[Cs.E.]: Nem. Vásároltak a könyvből. A református pap, az unitárius pap beszélt az embereknek róla. Hogy miért nem mentem vissza, nem tudom. De azt hiszem, zavart volna az, hogy azoknak az embereknek az őszinte feltárulkozását könyv formájában eléjük tegyem. Hogy vajon nem okoztam nekik csalódást, hogy a világ elé tártam azt, amit ők az életük nagyon intim területének tekintenek. Elmondták bizalommal nekem, s én az ő érzékenységüket felszínre hozom. Mehettem volna, de egy kicsit mindig viszolyogtam. El is toltam magamtól.

Nagyon hálás vagyok az adatközlőimnek, mert nekem nagy élményt nyújtottak. Engedtek betekintést egy olyan világba, ami nagyon őszinte, nagyon hiteles, és amihez másként nem juthattam volna hozzá.

[K.V.]: *A Nyikó menti gyűjtése szalagon van?*

[Cs.E.]: Nem, azt csak lejegyeztem. Abból csak jegyzeteim vannak. Elégge esetleges. Levente helyneveket gyűjtött, az enyéim azokhoz kapcsolódó hiedelemmondák. Azokat gyűjtöttem én. Amikor Leventének mondták, hogy Akasztó-domb, akkor jött hozzá a történet: ha odafekszik valaki, akkor mi történik vele, vagy az [öngyilkos szelleme] visszajár. Ahogy mondták, ahogy hallgattam, írogattam.

[Cz.D.]: *Soha nem érzett késztetést, hogy más településre is menjen gyűjteni?*

¹⁰ *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*

[Cs.E.]: De. Sajnos, nem tudtam menni, mert beteg lettem. Ez akadályozott meg abban is, hogy visszamenjek, hogy lássam, hogyan él tovább az a hiedelemrendszer, amit megismertem. Mennyire hiszik, mennyire nem. Beteg lettem, és nem éreztem elég erőt ahhoz, hogy kimenjek terepre. És amit nagyon szerettem volna, s ezt ajánlom a fiataloknak, a nagyváros hiedelmeit összegyűjteni. Nagyon sok hiedelem van, és hagyjuk elveszni. Kolozsvárnak van (volt) egy nagyon erős földműves rétege. Nagyon erős hiedelmekkel rendelkeznek. Még annak idején láttam ezt, amikor tőlük vásároltuk a piacon a veteményt. És van (volt) egy nagyon erős munkásrétege. A Herbákban, a Dermatában, a régi Unireában, a dohánygyárban, a cukorgyárban dolgoztak. Az is érdekes világ. A leszármazottak biztos sok mindent hallottak az öregektől. És itt vannak az egyetemisták, tele „modern” babonákkal.

Szakirodalom

CSÓGÖR Enikő

1998 *Tordatúr hiedelemvilága*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

PÓCS ÉVA, Cs. – HOPPÁL Mihály

1970 *Kérdőív a palóc néphit és népi gyógyászat gyűjtéséhez*. Eger

VOIGT Vilmos – BALOGH Lajos

1974 *A népköltési (folklor) alkotások kritikai kiadásának szabályzata*.

Akadémiai Kiadó, Budapest

Településnevek

Aranyosgyéres – Câmpia Turzii (Kolozs m.)

Gyéres – I. Aranyosgyéres

Kolozsvár – Cluj (Kolozs m.)

Pusztaszentmárton – Mărtinești (Kolozs m.)

Torda – Turda (Kolozs m.)

Tordatúr – Tureni (Kolozs m.)

Túr I. Tordatúr

Képek

1–4. Csógör Enikő a tordatúri iskolások között, 1970–1975

5. Tordatúri iskolások, 1975

Cercetările de mitologie populară din Tureni ale lui Enikő Csőgör

Profesoară de limba și literatură, Enikő Csőgör a întreprins o cercetare de mitologie populară în satul Tureni, în anii 1970. Monografia conține mitologia ființelor mitice și cunoștințele magice ale locuitorilor satului din Cîmpia Transilvaniei. Interviuul dezvăluie circumstanțele culegerii, a redactării manuscrisului, a publicării volumului în anul 1998, atitudinea mediului față de cercetător și cercetare.

Enikő Csőgör's Research on Folk Beliefs in Tureni

Working as a Hungarian teacher in the village of Tureni, Enikő Csőgör carried out a research on folk beliefs and mythology in the 1970s. The monograph includes the mythology of creatures as well as the locals' knowledge on magic. The present interview reveals the circumstances of collecting, of finalizing the manuscript and of the editing of the volume in 1998, but also reflects the attitude of the locals towards the researcher and the research itself.

Médiumok

Deák Ferenc Loránd

Miklóssy Mária festészetéről

Bevezető

A szöveg megírása közben az alkotóval a műtermében folytatott beszélgetések teremtettek számomra elemzői érdeklődést, és alakították ki az értelmezés határait. A képnézés mellett a hosszas beszélgetések az életmű kontextusait tárták fel. Így az erdélyi művészársadalom tradíciói és rendszerváltás utáni paradigmaváltása is körvonalazódott az életmű bemutatásakor. A műteremben Miklóssy Mária művészetének megismerése közben lehetőségem adódott Plugor Sándor művészetébe való betekintésre is. A közösen használt műtermükben Miklóssy Mária gondozásában maradt fenn Plugor Sándor hagyatéka.

A szöveg bevezető részében a műterem hangulatából idézem fel a művészpár összetartozását. Az élettörténet kiemelt pontjai után Miklóssy Mária képnyelvét mutatom be. A róla írt szövegek ismeretében azért is törekszem a művészetéről alkotott diskurzust kimozdítani a megszokott kérdésfeltevésekből, mert munkásságáról nagyobb terjedelmű tanulmány nem született, és így a kiállításokat kísérő megnyitóbeszédék írott változatai alkotják recepcióját.¹ Törekszem a kronologikusan áttekintett élet-

---

¹ „Igen nehéz a művész művészfelelőseinek helyzete. A férfi, a férj, a ház ura akarva-akaratlan tekintélyt igényel magának. [...] Különutas volt mindig, saját útját járta még akkor is, ha ez az út nem volt és nem is lehetett feltűnő. [...] Akkor a legerősebb, amikor mer ösztönös lenni, belefeledkezik a színek és foltok, színbe oltott, színbe megfogalmazott formák örvénylésébe, s eldob minden mankót, minden hagyományos építkezési formát, s vállalja a piktorális bizonytalanságot, rá meri bízni magát saját belső sugallatára” (Gazda 2011: 16–19). „Nemzedékének mindenképpen ritka képviselője abban, hogy individuálisan magabízó klasszikus polgári ízléssel túllépő oeuvre-je felvállalja nemcsak a női szerep társadalmi önreprezentációját érzéki, nemi, néhol erotikus, sőt gyakran domináns feminin jellegében is, ráadásul annak szimbolikus és kulturális vonatkozásaival együtt” (Vécsi Nagy 2015: 6). „Míntha évtizedek alatt felgyülemlett érzelomsomagot bontogatna mindegyre az újra felfedezés izgalommal teli örömeivel. Innen a magával ragadó lendület, az erőteljes, határozott, széles ívű ecsetkezelés és innen a gazdagon árnyalt, tónusos, mélyen zengő színekavalkád, a tompított kontrasztok, amit csak elvétve tör meg egy-egy élesen bevillanó felcsillanás” (Németh 2015: 33).

mű képnyelvének egyediségét bemutatni, a női nézőpont jelentésgazdag rétegeit feltárni, és az erdélyi képzőművészeti kánonban művészete iránt kialakuló érdeklődést megerősíteni.

Az alkotóval folytatott beszélgetésekből gyakran idézek. Így értelmezői kulcsokat továbbítok egy zárt motívumrendszerrel rendelkező esztétikum felé.

A műterem mint a művészlét tere

Miklóssy Mária (1940, Alsóhomoród)² Sepsiszentgyörgyön, műtermének kettéosztott terében őrzi Plugor Sándor grafikai hagyatékát, és alkotja saját életművének autonóm képi világát. A Plugor Sándor műteremfalán egy nagy állótükör folyamatos önreflexióra ad készíttetést a művészfeleség és egyben alkotótárs számára. Miklóssy Mária életművében az alkotói szabadság küzdelmének a rendszeres újraélése az egyik leginspirálóbb élmény. Képein Plugor Sándor művészetének idézetszerű intertextusai közös sorsvállalást, de szigorú elhatárolódást is jelentenek. Egy autonóm művészi szabadság alapján Plugor Sándor idézetei csak vendégelemként kerülhetnek be a Miklóssy Mária képmezőibe.

Bátor hitvallással és kedves iróniával állítja, hogy van különbség a férfi és női művészek képi világa között. Míg a férfiak nagyvonalú állításokat fogalmazznak meg, addig a nők részletekben gondolkodva értelmezéseket tárnak fel.³ Így a nőalkotók világa dekoratívabb jellegű. Elemzésem során nem cáfolom a nőalkotókról fogalmazott általánosítását, viszont törekszem művészetének jelentésgazdagságát és mélyebb összefüggéseit közvetíteni. A beszélgetésünk során feltárt párhuzamok arra utalnak, hogy nagyon szigorú értékítélettel és magas esztétikai mércével alkot véleményyt az erdélyi képzőművészeti létezés múltjáról és jelenéről. A grafikus

² Alsóhomoród, Szatmár megye. Anyai ágon katolikus szatmári sváb felmenőkkel rendelkezik, apai ágon a régió református régi magyar családjából származik.

³ Korosztályának női szerepkörét példázza a kiemelt szakirodalmi részlet: „A feminizmus későbbi szakaszainak képviselői (kb. az 1968 után fellépő nők) már elutasítják a lineáris időbeliséget, sőt, inkább bizalmatlansággal fordulnak minden politikai dimenzió felé. Ezeket a nőket legfőképpen a női pszichológia és szimbolikus megvalósulásainak sajátosága érdekli, az identitás problémája, a jelek másfajta jelentéseinek feltárása, magának a jelölődés bevégezhetetlen folyamatának megértése” (Széplaky 2011: 165).

férj katalogizált rendbe állított képei fölött egy-egy portré is jelzi Plugor Sándor erős szellemi auráját. Miklóssy Mária férje műveinek keletkezés-történetét szemtanúként és a művek esztétikumát az alkotótárs beavatott többlettudásával tárja fel. Férje művészetébe való beavatottsága a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola rajz szakán eltöltött egyetemi évei alatt alakult ki. Szemtanúként látta az értelmiségi életben elmélyülő kökösí tehetőséges fiú alakuló világképét, a vezető tanár képnyelvétől (Miklóssy Gábor) eltérő, a háromszéki világból építkező közép-kelet-európai létszemléletet hordozó vonalrajzok születését. A hatvanas években baráti körben felfedezett Szalay kiadványra⁴ hívja fel férje figyelmét. Végigkíséri Plugor Sándor alkotói pályafutását, művészetében a rutinos feladatok elvégzését a kor felkínálta kompromisszumként látja. Számára küldetés férje életművének helyes értékelése és részletes feltárásának támogatása, valamint az erdélyi képzőművészet anyaországi kánonban való reális megítélése.

A főiskola befejezése⁵ után a bukaresti állásosztó bizottság 1964-ben Túrterebesre⁶ helyezi ki rajztanárnak, amelyet pár hónapra rá megszakít, hogy férjével egy városban találjanak otthonra. Így lesz 1964–1971 között Brassó az életterük, ahol Plugor Sándor rajztanár és folyóiratok grafikai felelőse, és Miklóssy Mária is rajztanár. Ezt követi Sepsiszentgyörgy⁷, ahol Plugor Sándor színházi díszlet- és kosztümtervező, a Székely Nemzeti Múzeum muzeográfusa, képzőművésztanár és Miklóssy Mária továbbra is rajz- és művészettanár.

A korabeli sajtó recenzióiból kiolvasható,⁸ hogy a régió férfi művészei mellett a női alkotókat csoportidentitással ruházták fel, ami gyakran má-

---

⁴ *Szalay Lajos hatvan rajza* (1941, Bolyai Akadémia, Püski Sándor gondozásában), Tarnóci Emília szatmári színésznő testvérének, a Kolozsváron élő Tirnovan Vid szobrászművésznek a rejtegetett magántulajdonából kéri kölcsön.

⁵ 1963-ban végzett a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola rajzpedagógia szakán.

⁶ Szatmár megye, Avas térség.

⁷ Sylvester Lajos hívása (1971); „Sepsiszentgyörgy a Szászföld, Brassó szomszédságában nyitottabbnak számított, és Bukarest is alig kétszáz kilométerre esett tőle. Mindez érződött a városnak az átlagosnál modernebb szellemiségén. Főleg grafikusokból verődött itt össze egy országos viszonylatban is jelentős csapat – Plugor Sándor, Baász Imre, Bocz Borbála, Hideg Margit, Hervay Katalin –, de voltak festők, szobrászok, keramikusok is: Vinczeffy László, Kiss Béla, Tornay Endre, Petrovics István, Csutak Magda, Ütő Gusztáv” (Gazda 2015: 144).

⁸ *Megyei Tükör, Előre* (közös tárlatok); egyik legszemléletesebb példája a *Megyei Tükör* 1974. február 3. száma, a terjedelmes cikk végén a nőalkotókat a kiemelt hiányok szervezik közösséggé (szerző Magyar Lajos).

sodlagos szerepet is jelentett. Viszont az itt élő nőművészek csoportos kiállításának szándéka tudtommal még nem fogalmazódott meg.⁹ Miklóssy Mária szavai – *nekem volt egy másodlagos szerepem, amit elfogadtam* – utalnak a női alkotók sorsára, amelyben a család a legfontosabb rendszer-tani egység, és legfontosabb feladat a kiskorú fiai számára meghitt otthon teremtése.¹⁰ Ugyanakkor utal Plugor Sándor képzőművész nagyságára és elismertségére, valamint rámutat az erdélyi nőalkotókkal szemben állított elváráshorizontra is, ami napjainkban átértékelődési és felívelési folyamaton megy át. Miklóssy Mária az összehasonlító elemzési képolvasatot tartja megbízható értékítéletnek. Az erdélyi magyar képzőművészet anyaországi megítélését még mindig a regionális kisebbségi lét elkülönítő és másodlagos figyelembevételének látja. *Művészi életforma nélkül nem lehet felemelkedni* kijelentése a regionális kötődést mint visszahúzó erőt is jelöli.

Életmódjukban az íróbarátságok, kollegiális műterem-látogatások egy elmélyült többlételemű és értelmezési távlatot nyitottak. A rendszerváltás előtt a kisebbségi lét a művészpár számára egy intenzív kapcsolatrendszer kiépítését és fenntartását is jelentette.¹¹ A rákérdezés, véleményalkotás és kritikai érzék Miklóssy Mária számára művészi lételem. Műértő környezetét is folyamatosan kimozdítja az udvariasság komfortzónájából, és állandó állásfoglalásra készíti. Folyamatosan építi és többlételemű átértékeli az elődök kanonizált életművéről alkotott véleményét. Így például Nagy Imre magatartása és alkotói személyisége nagyobb hatással

⁹ A magyarországi nőművészetéről: „A női sorsok iránti érdeklődés és a nő történeti megjelenítése, illetve a hagyományos szerepmoделleknek a női identitás megkonstruálásában játszott szerepének kérdése nálunk a rendszerváltás utáni időkre jellemző inkább, és főleg a korábban nőinek minősített és [...] az alkalmazott művészet területére száműzött módszerek és technikák felelevenítését és birtokbavételét jelenti, zömében azok felvállalását és ritkábban értelmezését” (András 2009: 64).

¹⁰ „Visszatérve a nők kérdéséhez, összkulturális másodosztályú helyzetük egyszerűen úgy is magyarázható, ha feltételezzük, hogy a nőket a természettel azonosítják vagy szimbolikusan társítják, míg ezzel szemben a férfiakat a kultúrával kapcsolják össze. Mivel a kultúrának állandó feladata, hogy maga alá rendelje és felülmúlja a természetet, ha a nő a természet rendjének tekintjük, akkor a kultúra »természetéből adódóan« a nőt alárendeltként kezeli, hogy úgy mondjuk, elnyomja. [...] A kultúra (viszonylag egyértelműen a férfiakkal azonosítva) felismeri, hogy a nők speciális folyamataik aktív részese, de ugyanakkor a kultúra a nőket a természetben mélyebben gyökerezőnek vagy a természettel közvetlenebb kapcsolatban állónak tekinti” (Ortner 1974).

¹¹ Pl. Szilágyi Domokos barátsága, Tornay Endre András szobrászművész, Páskándy Géza és az *Utunk* írói közössége.

van rá, mint külön-külön a képei. Véleménye: *személyiséggé vált, és így a köztudatba megy át a munkássága. Ez a profizmus. A művészi életforma és az alkotás között eltalálta az arányokat.*¹² Az alkotótársak életműve is – a modernség esztétikájának mércéjével – számukra állandó elemzés és vita tárgya volt. Férje halála után Plugor Sándor művészetéről emlékkönyv és kiállítás katalógusok jelennek meg a gondozásában.¹³

Motívumok

A nő

Miklóssy Mária képei erős érzelemgazdagságot közvetítenek egy ismétlődő és zárt motívumrendszer működtetése közben. A képek feminin jellege erős. A nő az arc kontúrájában, a test körvonalalaiból nyer ismétlődő újraalkotást.¹⁴ Nem portrékat és aktokat fest, hiszen nem modellek után alkot. A nő ismétlődő karaktervonásokból teremődik újra, és az adott kontextusból kap újabb jelentést. A beállítás értékrendet mutat fel. Az alkotó törekvése, hogy az ábrázolt motívum magatartásában humánusot közvetítsen.¹⁵ Az időben nincs felszámolódás, öregedés okozta szétesés vagy torzulás. Tanulmányi éve alatt több portrét is alkot, amelyekből keveset őriz meg.¹⁶ A korai olaj önarcképek finom tónusai a pasztell és az akvarell

¹² Az idézetek folyamatosan az alkotóval készített interjúból származnak.

¹³ Plugor Sándor: *Egy rajzoló az írók között*. Szerkesztette Jánó Mihály és P. Miklóssy Mária, Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2000; *Katalógus 2001*. Budapest Galéria; *Katalógus 2009*. Székely Nemzeti Múzeum; *Katalógus 2012*. Quadro Galéria; *Ex libris 2015*. Csíkszereda.

¹⁴ „Miklóssy Mária figurális munkáin, arcképein erős neoklasszicista vonások figyelhetők meg” (Gazda 2011: 17).

¹⁵ *A Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban a képzőművész részlegen egy időben nagy mesterek tökéletes kezeléssel kidolgozott portré- és önarckép sorozatát néztem. Magamban osztályoztam. Szempontom, hogy milyen a magatartása annak a portrénak és az önarcképnek (nem anatómia, forma, fénykezelés vagy felület megoldás). Ha magatartásában, egyéniségében és humánusában megnyerő volt, akkor a kedvencem lett.*

¹⁶ *Én nem portrékat festek. Életemben tanulmányfejet sokat csináltam Marosvásárhelyen, Szatmáron és Kolozsváron is. Én csak azokat a dolgaimat tartottam meg, amiben úgy gondoltam, hogy művészet van. [...] Én nem mindig rajzoltam, hanem megsodáltam az embereket. A legkedvesebb érzékszervem a szemem. A látásra specializálódtam. Ez hordoz számomra információt.*

oldott áttetsző lágyságát érzékeltetik. A kisebb méretű képek az arc beállításával a modern képnyelv birtoklását mutatják. E korai munkákon érződik egy szándékolt egyszerűség. Nőiségükben már akkor is erős individuumok jelennek meg. Egyéni karaktereket hordozva még nem váltak feminin ikonokká. A lélekábrázolásukban kiemelt szerepet kap egy erős belső autonóm életérzés. A korai önarcképek a motívumhoz való viszonyulás révén feszült vagy tőprengő idegállapotokat és erős karaktervonásokat jelenítenek meg. A műteremben lévő tükör előtt készült Plugor Sándor halála (1999) után három hónapra, a befele síró önarckép. A fehérig hajló visszafogott háttér az alkotó felismerhető sebzett létét a szemek izzó fájdalommal jeleníti meg. Ezen az önarcképen elfogadja a veszteség bezárt állapotában való realiztikus megmutatkozást.

A néhány beazonosítható önarckép mellett a nő mint sokrétegű jelkép jelenik meg művészetében. Az ikonszerű arc a női formákkal és színek árnyalati hangulatteremtésében válik üzenethordozóvá. Az arc dominánsan és környezete fölé emelt állapotában van jelen. Az arcra nem vetül csonkított leépülés, hanem egységet képvisel. *Én a hetven évest is húsz évesnek látom. Nem lesznek a vonalaim öregek. Magamat kortalannak festem. Képeimen a női motívum magatartása legyen szép, és ez váltson ki jóérzést.* A nő mellé szervezett környezet ismétlődő motívumok laza kombinációja, amelynek jelenléte nyitott és szándékoltan a befejezetlenség szabadságát adja a képnek. A megszokott látványtól távolságtartás, szubjektív igazságérzet és öntudat jelenik meg. *Nekem a külvilág történéseit magamban kell feldolgoznom.*

Az arcok leegyszerűsítése, a mimézistól való távolságtartás, az arcívek lendületes vonásai, a szemek üzenetértékű zártsága és az anyaggal való küzdelem révén erővel bíró kép lesz. Gyakran egy síkba formált arcain újszerű képfelületeket hoz létre. Ezeken a képfelületeken gondolatiságot kihangsúlyozó színnel teremt mélységet. *Így őszintébb a kép, ott van a felületen, neked szalad.* A teret a fényteremtéssel és az árnyékolással hangsúlyozza ki. A világgal – ami előre tolakszik – lelkiállapotot ábrázol. A fej kontúráját követő fehér sáv és az arcra vetülő árnyék az értelmezés többértelműsége felé mozdítja a konvencionális formát (*Júlia*, olaj, 70×70).¹⁷

¹⁷ Hegedűs Ferenc magángyűjteményébe került.

A forma felépítésénél az egyedit vagy az ideát próbálja megteremteni. Játszik az arányok megbontásával és az elhagyással. Gyakoriatk az egyszemélyes függetlenségükben megjelenő női jelképek. A beállítás gyakran az életézés vagy – többalakos képeink – egy viszonyrendszer feltárását jelenti. Ennek bensőséges példája a vörös képmezőben fényel és kék vonalakkal kialakított két nő kompozíciója.¹⁸ A nőalakok egy szimbiozist is hordoznak ellentétes attribútumokkal. Az erotikus kisugárzású női teljesség és az alázatos női elfogadás oszthatatlan egységét teremti meg. A női pár további képeken is az alkotó családtörténetéből előhívott családtagok szimmetrikus megjelenítése erős egységet képez le. Az eltérő magatartásminták ellenére összetartozásuk „az egymásra utaltság legmagasabb fokon szervezett formája.”¹⁹ *A szőlőevő lányok* képen törekeny és finom vonalak grafikus hálójával egészen ki a festmény.

A férfi és nő jelenléte egy képmezőben erőteljesebb egymásra irányuló hatásokat indít el. A *Ketten*²⁰ (1998, tus-tempera, 17,5×17) egy retrospektív nézőpontot rendel a művész házaspár sorsvállalássá nemesült életútjához. Plugor Sándor tus vonalrajzaival megjelenített, a középpontban kiemelt művészcik ikonikus jelképiségéhez az odaadó női gyöngédség adódik hozzá. Az életmű korábbi alkotásain a férfi-nő jelenléte gyakran provokatív kérdésfeltevést indít el. Szándékosan elfedi és felülírja az élet-történeti beazonosítás szándékát. A jelképteremtés szándékával a férfi-faun megfeleltetés egy ironikus játékszabályt indít el. A nyugalmi állapot felszámolása, egy ösztönös borzongás és inspiráló feszültségteremtés szövetsége jelenik meg. A *Király és királynő* (2013, olaj és tempera, 94×67) nagyméretű kompozícióján a sakkfigurák beállításához hasonlóan a női és férfi mellérendelő viszonyát tematizálja. Itt a kultúrában vállalt szerepek elfogadása egyenértékű sorsvállalássá formálja küldetésüket. A baloldalt gótikus keretbe elhelyezett női oldalhoz egy bensőségesebb jelenlét, míg a jobb felőli férfi oldalhoz a homokóra és madár jelképpel a változás előérete társul.

---

¹⁸ Jelentőséget tulajdonít a kiemelt képnek, ennek ellenére a 2015-ös kiállításon és katalógusban nem jelenik meg (EMŰK).

¹⁹ Szilágyi Domokos: *Bartók Amerikában*

²⁰ Plugor Sándor betegsége alatt készült.

Nóalakjainak kísérő eleme a kerekded mellek hangsúlyozottsága. Az *Áldott az első meztelenség*²¹ szabadsága társul a nőfigurák ábrázolásához. A kerekded formák egy erőteljes női jelenlét hangsúlyaként vannak jelen. A mellek kozmikus képek variációiként (gyakran a Hold) ritmikus ismétlődésben folytatódnak és töltik ki a kép felső szintjét. Mivel a női test jelképpé magasztosul, így nem társul hozzá visszahúzó szégyenérzet vagy gátlásos rejtőzködés. A megmutatkozás egy belső világrend teremtésének törekvéseként van jelen. Ezt a vágyképet legerőteljesebben az angyalos képein ismerem fel. Az *Angyal*²² (2015, olaj és tempera, 75×69) című képen egy érdek nélküli és viszonyítási rendszer szándékát nélkülöző öntudatos női fej jelenik meg. Az életműben a női fejet körülrajzoló fehér²³ sáv itt metafizikus jelentést sugall, és a végtagok nélküli törzs beállítása finom lebegést kelt életre. A zöld felületbe beszivárgó vörös foltok komplementer kontrasztja²⁴ erős színharmoniót teremt, amelynek statikus hatása az ikon időtlenségének érzetét kelti. Az *Angyalos képen* (2001, olaj és tempera, 68×78) nőfigurájának sebzett szépsége jelenik meg. A képbe belép egy másodlagos képrészlet, amely kontrasztot alkot, és így az erős érzelmi kitarulkozást megállítva egy intellektuális játékteret alakít ki. A kortárs magyar képzőművészetben az angyal megjelenítésében Aknay János²⁵ ikonjai párhuzamot és viszonyítási pontot jelölnek ki. Miklóssy Mária művészetében az angyal a női létezés egy lehetséges időintervalluma. Így a felemelkedő létezés egy hosszú és a bizonytalanságok útkeresésében megtalált belső egyensúly. Az angyal az én határán belül megtalált megtisztult létezés, amelynek fájdalmas szépségét a megtalált teljesség felszámolásának félelme jelenti. Az angyalhoz nem társul naiv báj és feloldott könnyed létezés. Ennek a női jelképnek az előhívása nem válik sorozattá, hiszen minden angyalos képe a saját függetlenségének auráját teremti meg.²⁶

²¹ Weöres Sándor egysorosra: „a jó művésznek mindig kell legyen egy lelki meztelensége” – Miklóssy Mária hitvallása.

²² 2015, Csoma-tárlat, Kovászna.

²³ „A fehér kisugárzik, túlsugárzik önnön határain” (Itten 2009: 19).

²⁴ „Ellentétesek, de kölcsönösen megkövetelik a másik létét, egymás mellett a legnagyobb világító erőre kapnak, keverékükben pedig szürkévé semmisítik egymást – akárcsak a tűz meg a víz.” Komplementer színpár pl. a vörös és a zöld (Itten 2009: 50–53).

²⁵ „Jóllehet Aknay János angyal-festményein jobbra a figuralitás a döntő, némely kompozíciója [...] mégis absztrakt hatást kelt” (Szakolczay 2015: 492).

²⁶ A *Korpusz I. és II.* biblikus képein a szentséget szolgáló női szerepköröket emeli ki.

Nőalakjai köré rendezett környezetének toposzai, mint a műterem és a kert, egy otthonos és intim kontextusba helyezi az elemzés tárgyaként kiemelt ént.²⁷ *Én nem akarok ennyire magamról beszélni. Ugyanis nincs szomorúbb dolog annál, mint női festőnek lenni, mert ha anya is – ami igazán fontos –, a művészi létezés és a festmények fontosságát megkérdőjelezi. Nincs kitekintésed a világra.*²⁸ Művészetében a visszatérő jelképek koncentrikus körökként járnak körül és tágtítják ki az én önazonosságára vonatkozó érzékeny kérdésfeltevéseit. Ezért a reális ábrázolástól gyakran az ikonszerű általánosításig halad a megjelenítés. Alkotói elvárása, hogy magatartásában szép legyen a női arc és a teljesség leképezése felé haladjon. Így a képen a nő beleborzong egyedüllétébe és akár a váraozásból kisugárzó erotikába, önállóságát őrző viszonyítási rendszert alakít ki társával. Lány hullámok vegetációja, ciklikus körök ismétlődése, szív és madár jelképei oldott hangulatteremtő líraiságot rendelnek a képhez. Ebből a könnyedségből lép ki a sötét kontúrokat²⁹ alkalmazó képeken. *Nekem mindig besötétednek a vonalaim, szinte feketének hatnak. Van, amikor szénnel is belenyúlok.* Ez által határt szab, sorsszerűvé formálja a véletlenszerűt, megállít folyamatokat. A *Menyecske* (2011, olaj és tempera, 82×59) képen ölében halat tartó ülő női figura fekete kontúrokkal egy parasztmadonna szakralitását és egy fiatalasszony életteli lényét egyesíti. Ennek a képnek kasírozott selyemre festett folytatásaként ismerhető fel a *Holdkirálynő* (2011, 70×78), amikor a nőiség ábrázolása egy álomszerű

²⁷ „Ha egy festő több alkalommal is azonos motívumokkal dolgozik, és művészetében a kitalálás a motívumok kombinatorikájában áll, vajon nem tekinthetők-e ezek a motívumok a festő szótárának, képei pedig olyan mondatoknak, amelyeket e szavakból állít össze?” (Batschmann 1998: 96)

²⁸ Erdélyben a hetvenes években a nők művészetét megítélő értéktételere példa: „Nem is azért, mert a nő annyival szubjektívebb, mint a férfi, attól csak jobb festő lehetne, hanem mert annyival objektívabb is. Mivel a nő mindahhoz, ami kívül esik személyes érzelmei övezetén, érzelmi érdekltségén, ahhoz nagyon, de nagyon kegyetlenül tárgyilagos [...] Miklóssy Mária szemhatára is a világ széléig terjed, de nem nyugszik ebbe bele: ki-kitekint, hadd lássuk, milyen a világ kívülem, az enyéimen kívül” (Szócs 2008: 111) – az 1977-es, Korunk Galériában szervezett kiállítást kísérő szöveg. Elfogadja a férfiközpontú művészetet, amelyet az alábbi feminista szakirodalommal példázok: „A mai tudományoság férfiközpontú ideológiája szükségszerűként és/vagy tényként állít elénk egy sor dualizmust: kultúra – természet; racionális elme – preracionális test, irracionális érzelmek és értékek; objektivitás – szubjektivitás; nyilvános – privát. A férfiakat és a maskulinitást az ellentétpárok első tagjához köti, a nőket és a femininitást a másodikhoz” (Harding 2008: 17).

²⁹ A sötét, „a fekete szín összehúzza a formát” (Itten 2009: 19).

mitologizálás szférájába lép. Az anyag egy kifinomult nőiség ideálját teremti meg. A *Menyecske* kép ezzel szemben a kartonra ragasztott papírrétegek durva felülete miatt is egy robusztus és nagyvonalú megmunkálást mutat. A közelmúltban készült lányarc intenzív színfelülete, felnagyított realiztikus arcbrázolása az alkotás intenzív élményét mutatja.

Az alkotó gyakran egy konkrét jelentésre épít, ami viszont a befogadó előtt zárt rendszerként megsokszorozódott hangulatgazdagságban rejtve marad. Az újszerű képnelv archaikusabb jelképeket használ. Így időtlenség és állandóság érzése társul a képhez. Az *Infáns lány* (2008, olaj és tempera, 68×55) a dekoratív vegetációba beépített életmű jelképei (szív, virág, kozmikus formák) által az autonóm női létezés szféráját teremti meg. Erőteljes színei, szilárd struktúrája érett és szilárd világrépre utalnak. Ezen a képen az érzéki gazdagság és a tudatos szűkszavúság teremt erős képiséget. A *Kék madár* (2010, olaj és tempera, 54×71) meditatív bölcselése egy felsőbbrendű és letisztult létezés tapasztalatából kérdező rá az én és a világ viszonyára.

A táj mint ritmus

A *Helyszíni közvetítések*, a természetben festett tájképek³⁰ nem kerültek be a katalógusokba, valamint a műgyűjtők kitüntetett érdeklődése következtében a műteremben sem maradtak fenn.

Tájelemeket feldolgozó képei a műteremben az újraértelmezett élmény emlékeként jönnek létre. Itt olyan konstrukciókat épít fel, amelyek intellektuális játékká formálják a tájat, és a néző számára így már nem a beazonosítható valóság, hanem a formák ritmusából felépített absztrakt tér jelenik meg. *Kommandót*, az erdélyi táj transzilvanista főtöposzait vázlatos kontúrokkal és a hozzárendelt, absztrakt fele haladó dekoratív elemekkel dolgozza fel. A visszafogott színvilággal rajzolt képet a piros vonalak törésvonalai mozdítják ki a konvencióból, és adnak a megszokottól eltérő, egy új értelmezési távlatot. Az *Útban Szent Anna felé* (2015, vegyes technika, 70×100) szintén az erdélyi táj egyik legemblematikusabb jelké-

---

³⁰ *Kint nem akvarelleztem. Nem akartam folyókás akvarelleket festeni. Mélyebb dolgokra törekedtem. A guasche-akvarell-tempera megoldás nekem jobban tetszett. Azért kényszerültem erre huszoneves koromban, és később az alkotótáborokban is, mert ez volt lehetőségként elérhető.*

pének talál újfajta képi kifejezési formát. A sötét rácsozat rávetítése a színeiben élénk, dekoratív tájelemekre a megszakítottság és megsokszorozódás élményét közvetíti, amely akár egy autóból szemlélődő utazó gyors és impulzív benyomása is lehet. A véletlenszerű élménytöredék a műtermi közegben stabil renddé szerveződik. A rácsozat egy kontrasztot is képez a kitarulkozó természet és a szemlélődő körülhatárolt élettere között. Az erdélyi transzilvanista toposza, a fenyőfa egyik képén El Kazovszkij³¹ sakál lényeinek feszült lelki tájaival mutat rokonságot. Az *Előpataki kanyar* (2012, olaj és tempera, 59,5×49) színfoltjai a természet organikus vegetációjával egy impresszió teljességélményét sugallják, a barna égbolt újszerűsége a transzcendens tartalom felé nyit. Az intenzív színélmény egy felértékelt értékrend szolgálatában kel életre. Az *Ablak mögött I. és II.* (2015, vegyes technika és karton, 69×87 és 68×89) szintén rácsozott szerkezetbe fogják a természet felnagyított részelemeit, amelyek nem realitásukban, hanem a jelképek kombinációjában kelnek életre. A rácsos szerkezet merevségét a növényi ornamentika ciklikus körei, hullámai és a színek erőteljes jelenléte oldják.

A táj a képen lehet egy berendezett organikus teatralitás is. Színfoltok és motívumok ritmikus ismétlődéséből absztrakt tereket épít fel. A kompozíció uralma egy törvényszerű elrendezettséget, beállított rendet képvisel a vizuális impresszióval szemben. Itt alkotói játékot érzékelek, amikor a formával és színnel való foglalkozás értékelődik fel az alkotás folyamatában.

Az *Elveszett múlt* sorozat balról jobbra mozduló motívumainak lágy hullámaiból olyan szimbolikus tereket alkot, amelyek hangulatok gazdagságát keltik életre. Itt a narráció nélküli tiszta festőiség jelenik meg. A szív motívum a növényornamentika és kozmikus képek ötvözetében egy lát-szólag fellazított kompozíció expresszivitását közvetíti. Az intenzív színélmény és a mozgásban lévő motívumok a lelkiállapot intimtását és egy ösztönös kitarulkozás szép vallomásait közvetítik.

Az absztrakt jellegű tájképbe női formát rejt. A táj lankás tájain a nőiség rejtelmek sejlének. Az *Ősz* (1986, olaj, 70×88 cm) képen nagyvonalú ecsetkezeléssel, erős színekkel és erotikus erővel lép ki a dekoratív jellegű női ábrázolásból. A katalógusokban nem szereplő, vörös, absztraktnak

---

³¹ Művészetének elmélyült ismerője.

tűnő tájképen³² a figyelmes képnéző számára egy női akt törzse ismerhető fel. A kozmikus jelkép így a női termékenység és teljesség centrumát jelöli ki. A kiemelt képeken a tájba feloldott testiség erős érzékisége letisztult festői képnyelv birtoklása révén jelenik meg. Ezen a szinten fölöslegessé válik a férfi és női szerepkör kérdésfeltevése.

A közelmúltban a két fa kontúrára épített monumentális kép széles ecsetkezeléssel és erős szinkontraszttal drámai létösszegzést mutat fel. A kép szimbolikus tája hordozza a családtörténet magánmitológiáját, az erdélyi fenyőfa merész újraalkotását a nagyvonalú megformálással.

Miklóssy Mária a tájélményeinek ábrázolása közben tudatosan viszonyul az erdélyi tájfestészet hagyományához. *Nem szobaképekben* gondolkodik, hanem arra törekszik, hogy a tradíció ismeretében egy olyan önálló eszköztárat építsen fel, amellyel a külvilágról szerzett tapasztalatait saját értelmezésében tudja közvetíteni. Nagyon tudatosan helyezkedik szembe az erdélyi festészetben napjainkig elhúzódó tájfestészet piacorientált nosztalgikus ábrázolásával. Nála a táj egy olyan gazdag ritmus- és szinkombináció képi megjelenítését inspiráló élmény, amely festészeti problémamegoldásokat hoz előtérbe, és a világra reflektáló szubjektív véleményalkotást teszi lehetővé. A vallomásos jelleg erős karaktere festészetének, viszont határozott nézőpontok kijelölésével viszonyul a tájhoz, és a táj élményének engedelmessé rendeli magát az új motívumhoz.³³

A rajz mint kísérletező játék

A közelmúltban Miklóssy Máriának eddig be nem mutatott rajzokból nyílt kiállítás.³⁴ Rajzaiban gyakran miniatűr formák részletgazdag kidolgozásai és variációs játékok kombinációi jelennek meg. Így a rajz a megmutatkozás és önbírálat szándéka nélkül az alkotó játéktere, amely lehet egy későbbi festmény tanulmányrajza is.³⁵ Az alkotó számára az a felismerés is gyakori, hogy ami ebben a kis méretű változatban megoldottnak tűnik,

³² Brassói csoportos kiállítás, Reménység Háza (2016. március).

³³ *Nem érdemes a hetvenes-nyolcvanas erdélyi tájképfestők trendjeihez igazodni.*

³⁴ Árkosi Kulturális Központ, Sepsiszentgyörgy (2017. október 24.), hatvankét rajz.

³⁵ *A rajzaim nem grafikák. Szeretek rajzolni. Aki jól rajzol, és rajzban is látja a világot, és azt a rajz segíti a festészetben.*

nagyobb méretben nem mindig érvényesül, vagy az átdolgozás során veszít az újszerűségéből.

A népi motívumokat is előszeretettel újraértelmezi. A kortárs képzőművészeti ábrázolás szándékával a néprajzi motívumkincsből archetípusokat emel be az újszerű képfelületbe. Így tudatosan elhatárolódik az érzelgősségtől, helyette az állandóság érzését társítja a kollektív motívumtárhoz. A kopjafákat úgy antropomorfizálja tovább, hogy egy férfi és nő egyénített karakterét képezzék le. A struktúra felépítésével a virágok és madarak szemiotikai jelentései a gyerekrajzok teljességigényéhez és egyszerűségéhez közelítve időtlenséget érzékeltetnek. A jelképek által jól rendezett és zavartalan világképek kelnek életre.

A *Hatnapos szerelem* (2003, 22×36, vegyes technika) képmezőiben egy képregény jelenítődik meg. A lilás és rózsaszínes színgazdagság a testiséget és a szabadon áramló ösztönösséget erősíti fel. A játékos gömbölyded formák átalakuló ritmusa és közbeékelődő egyenes vonalak erőteljessége egy rejtjelezett intimitást kódol.³⁶ A miniatűr képfelületen a domináns férfi nézőpont helyett egy női képi erotika rejtőzik.

Grafikus vonalak hálójából építkező képein részletekre felosztott képmezőik struktúrájában analizáló szemlélettel alkot. Motívumgazdag képeiben dekoratív képi játékok variációjának lehetőségét használja ki.

A grafikák egyikén az újságfoslányok montázsára (*Fontos a pénz, de még fontosabb a minőség*) kidolgozott modern női fejhez és testhez alárendelten kecske-faun vázlat rendelődik. A leleplező ironia nagyvonalú és gátlásoktól mentes önreflexiót mutat fel.

A 2017-es kiállításon³⁷ a *Három grácia* több alakváltozata látható. A ceruzarajzok plasztikus szépséget és a test árnyalt anyagszerűségét keltik életre. Itt az antik hagyomány formakultúráját képi játékok szimbolikus tereivé avatja. Majd a következő rajzokon a dekoratív vegetációba rejtja a figurákat. A női formák az ismétlés variációival a zenéhez hasonló légies és ritmikus könnyedséget teremtenek meg. Női maszkok elegáns szépségét társítja a következő rajzhoz. Itt a kidolgozott részletgazdagság a légies térben szürreális hatást kelt. Az anyaságot tematizáló rajzokon az arányok

---

³⁶ Ezen a képen felismerhető, hogy Picasso és Plugar Sándor nőábrázolásának egyesített motívumtárával játszik.

³⁷ Árkosi Kulturális Központ, Sepsiszentgyörgy.

és jelképek eleganciája az anya és gyereke közti szimbiózist ikonként ábrázolja.

Az *Emlék* sorozat a Plugor család hagyatékában őrzött tábori levelezőlapok leképezése. A színek finom árnyalati érzelemgazdagsága egy letűnt világkép és paraszti értékrend fájdalmasan szép lenyomatait idézi. A szatmári származású alkotó egy kívülálló tudásával értelmezi a felszámoló-dó székelyföldi paraszttársadalom tragikus képét. A tradíció mélységét a megtartó és visszahúzó erő kölcsönösségében látja.

A közelmúltban keletkezett *Pillangó* sorozat színes síkjai konstrukciókat képeznek le. Miniatúr voltukban különös tüneményként jelennek meg, a színek szabad száguldásában és háromszögek feltörő ismétlődésében emelkednek fel. Az absztrakt formákkal való kísérletezés gyakori a művészetében, a dolgok és tények véletlenszerűsége mögött az egyetemes rendet keresi.

Az új technikák és médiumok kipróbálása szintén kísérője pályájának.³⁸ Képeiben is megjelenik fotóelemek beépítése és továbbfestése. Gyakran a családja fotóalbumából emel ki és vág ki részleteket, amelyekre ráfest. Az új kontextusban a familiáris utalás metafizikai jelentésgazdagodást kap. Vallja, *mi is úgy próbálkozunk mindennel* [mint a fiatalok], *csak legfeljebb nem bízunk benne*. Kijelentése az alkotás egyedi és műalkotás-sá nemesített küldetéséről szól. Rajzain a vonalak hálója, a *firkák* játéka, a betűkombinációk titkai, az ismétlődő motívumok jelképtára az alkotót játszani engedik a szándékosság és véletlenszerűség fogócskájával.

Művészetének sajátosságai

Az életmű ellenáll a kronologikusan rendszerezhető pályaképnek. Lehetséges, hogy a pszichologikus analízáló szemlélet alakította ki az én elemzésének körkörös elvét. Így a képen a vágyott vagy elfojtott belső én nyer megjelenítést. A felbontás a mélyre-hatolás szándékával társul. Az én zártkörű körbejárása adja művészetének egységes jellegét. Alapvető karaktere, hogy magánmitológiába helyezkedik. A gondos megőrzés védelmét helyezi előtérbe. Gyakran a megállított és kinagyított meditációkat

³⁸ Székelyföldi Grafikai Biennálé (2016), digitális print.

hívja elő. Nem törekszik a célelvű előretörés és a változás szándékának megragadására.

Ami síkban van feltéve, az őszintébb a hagyományos térkezeléshez. A megnyitott tér elvisz minket egy más világba. Én ezért síkba teszem a képet, hogy a néző rögtön érzékelje az üzenetet. Ez számomra őszintébb. A mélység kialakításához nagyon sok árnyalatra kell törekednem. A piros, amit gyakran használok, előre tolakszik. Sík felületben gondolkodva a forma kialakítása így összetett problémamegoldást jelent. Amikor a tartalom nem követeli meg, foltok megjelenítéséből halad a forma felépítése felé. Tudatosan törekszik a foltok szép rajzolatot adni.

A forma és a tér kialakításának alárendeli az anyagkezelést.³⁹ Ennek szándékosan lefokozott jelentőséget ad. Nem engedi, hogy az anyag vezető szerepet kapjon. Rámutat, hogy az anyagszerűséget nem helyezem előtérbe, mert nem tudom. Pedig a 21. században az anyagszerűséget előtérbe helyezik, az anyaggal elemi szinten foglalkoznak. Az anyagot mint célt nem használom, bár más művészeknél szeretem. Képeim a mögöttes tartalom erős szándék. Így egy intellektuális kérdésfeltevés indítja el az alkotás folyamatát. Rámutat, hogy a véletlen és a jó szándék is elindíthat egy alkotási folyamatot. Ilyenkor egy kifele irányuló mozgás indul el, amelyben a mögöttes tartalom elsikkad, ugyanakkor az irányítás nem marad meg a spontaneitás szintjén. Számára az alkotó folyamat a mögöttes tartalomnak egy nagyvonalú és oldott kitérődés megragadása. *Én nem tudom megismételni magamat. Én nem tudom, hogy festettem a képet. Akkor festek jó képet, amikor lelkileg tiszta vagyok, és olyankor van egy olyan állapot, amikor a kép diktálja, hogy mit csináljak vele.*

Színei gyakran intenzív jelleggel bírnak. Vallja, amikor festek, akkor érzem magam jól, ha egy erős színfoltot használtam. Erős és mély színeket használ a világos színek kiemelésére.⁴⁰ Törekszik arra, hogy az új kép

³⁹ A puha papírt szeretem, ami szívja a festéket, vagy a jól lekezelt vásznat.

⁴⁰ A színeim inkább kontrasztosak, a mély színekből elővillanak a világosak. Talán ebben vagyok a legjáratasabb, nem okoz számomra szenvedést, amikor egy képet végig-gondolok. Tudom, milyen színben fogom tartani, milyen hatásokkal oldom meg, ugyanakkor tartózkodom a motívumokat meghatározó, leíró színektől. Úgy gondolom, hogy nálam a színeknek van egy mögöttes tartalma és drámai hatása, persze a festmény csak akkor festmény, ha a kép összeáll, ha minden összecseng.

témájának megfelelő új színharmóniát alakítson ki.⁴¹ Az egymásra tevődő rétegek mélységet hordoznak. Az egészen belül egy részlet megoldása gyakran felértékelt szerepet kap. Így egy részelem lehet a kép értékhorozója is. A többszöri átfestés egyik kritériuma, *ne legyen fáradt a szín*. Több kép születésénél töprengő döntéshelyzet jelenik meg, hogy a főjel üzenetét milyen stilizáció támassza alá anélkül, hogy lefokozná annak karakterét. Alkotói döntéshelyzet is gyakran foglalkoztatja, egy kép melyik pillanatában képezi le a lehetséges teljességet úgy, hogy a továbbfejlesztés szándékával ne legyen túlfestve.

A jelképek ismétlődésének ritmusa jól megoldott képmezőt teremt, amelynek lüktetésébe jó belefeledkezni. Vallja, a rossz kép megbocsájtatható, de a dilettantizmus nem.⁴² Az alkotás folyamatában a véletlenszerűt másodlagosnak tartja a szándékossággal szemben. A szándékosság azon a szinten álljon meg, amikor a kívülálló számára még nem felismerhető. *A szándékosság nálam erős, meg akarok felelni az elképzeléseimnek. Örületes technikára, manírra és kifejezési rutinra lenne szükségem*. Ezt példázza az is, hogy a pálya korai szakaszában három évig akvarellezett, de nedves akvarellt az alkotás véletlenszerűsége miatt ritkán használt.

Gyakori a műterem terére való utalás. Így a művészi létezéshez való viszonyulás, az alkotás folyamatának szubjektív értelmezése és az énközpontú élmény általános érvényű igazságérzet megfogalmazásába fordítható át. A portrén fontos az ábrázolt női alakok magatartásában a tekintet keltette határok kijelölése, a sebzett jelenlét, a szomorúság mélysége, a nagyvonalúság egyszerűsége és a megélt élet mindennapjai fölé helyezett bölcsesség derűje. Miklóssy Mária figuratív képei erős karakterjegyekkel a gyors felismerés reflexióját váltják ki a nézőből, majd a szándék töprengő meditációjába fordulnak át. A *Műteremben* (2012, olaj és tempera, 58×57) című portrén a művész önreflexióját tárja fel. A stilizációtól mentes képen a vonalak és a felosztott képmezők szigorú rendje művészi hitvallást fogalmaz meg.

⁴¹ *Nem akarok kialakítani egy felismerhető színharmóniát. Ezért egy kicsit tarkák is a képeim. Mégis van egy egység és felismerhetőség. Ez egyszerre ösztönös és tudatos nálam. Ismerem a színelméletet, de amikor dolgozom, nem szoktam ezen gondolkodni.* Itten *A színek művészete* német nyelvű szakkönyvét 1972-ben szerezték be Plugor Sándorral a képzőművészeti szövetségen keresztül, majd a magyar kiadást is megvásárolták.

⁴² *A rossz képet meg tudom szeretni, ha nem bánt engem. Helyén legyen egy kép, és ne legyen benne szakmai ízléstelenség. Csak a tanult művész jó.*

A színek átderengő tónusai emelik érzékeny, akár lelki meztelenségében kiszolgáltatott lényé az alkotót. A látszólagos egyszerűség mögött felsejlenek a színek és rétegek által az egymás folytatásába átmenő mélyebb jelentések. Színei domináns és izzó jelenlétükben erős hangulatot közvetítenek. Képei részleteiben is rendelkeznek egy-egy színtanulmány-nal. A látszólag spontánul kialakult átmeneti tónusok a vegyes technikák által (pl. olaj és tojástempera vegyítése) a kísérletezés és gyakori újrafestés eredményei is.

A felület kialakításakor az ecsetkezelése is változatos, hiszen van, amikor erősen dörzsöli a festéket a felületen, máskor az ecsetet húzza az anyagon. Az olaj klasszikus formateremtő erejét temperával társítja,⁴³ így az árnyalatok gazdagságával és a rétegek összetettségével sajátos hangulatot teremt. A szenvedélyes vörös barnába és sárgába hajló jelenléte erős expresszív hatással nyűgöz le.

Néha stilizált elemként textíliákat helyez be a képbe. Például fiatal nőalakjának kontextusába régi kalotaszegi lepedő csipke ornamentikáját építi be. Szándékoltan megbontja a képfelület egységét, újabb elemek alkalmazásával a felszín mögött rejlő mögöttes tartalmakra helyezi a hangsúlyt, vagy egyszerűen csak plasztikussá teszi egy részelemnek az egészhez való viszonyulását. Munkái gyakran egy-egy felfüggesztett képállapotként vannak jelen, amelyek az átfestésben az előző állapotából kilépve új műalkotás értékével bírnak. Így a hozzáadás gyakran a művész képpromboló autonómiájáról is szól. Az alkotás egy felmerülő képi probléma megoldásának folyamatát jelenti, amely a továbblépést és új fázisok elérését feltételezi. A *Pillangó* előző változatát már csak a 2006-os katalógus őrzi. Az erőteljesen ábrázolt lény helyett egy rejtőzködőbb és szelídebb változat született.

---

⁴³ *Ha csak az olajat használnám, bele kellene kerüljek egy megfáradt és kifényesedett művészetbe. A mai helyzetünkben mi más képet festünk. Én temperát is teszek bele, meghigítom az olajnak azt a tulajdonságát, amit klasszikus formában tud. A tojástemperát tojásárgából, lenolajból és temperából állítom össze. A kettő együtt áll közel hozzám.*

Összegzés

Miklóssy Mária az egyetemesség modern esztétikájából értelmezi a poszt-modern dekonstrukció átértékelő folyamatát. Így az erdélyi tradíció kritikus újraértelmezéséből kiindulva egy szerves kapcsolatrendszer feltárását véli járható útnak az elődök és a jelenkori képzőművészeti élet között. Életműve elhatárolódik a szocreál közérdekű álideológiájától. A kevés recepció a nóművészet közegében jelölte ki a helyét. Az identitáskérdése individuális jellegű, ezért a rendszerváltás utáni művészete nem illeszthető be a kisebbségi lét narratív diskurzusába. A nyugati mintákként begyűrűző feminizmust jelenségként, és nem kiemelkedő művészi értékteremtésként fogja fel. Művészetét az erdélyi magyar képzőművészeti fórumok felmutatják,⁴⁴ a hazai csoportos kiállítások állandó kiállító művésze.⁴⁵ Ennek ellenére érzékel egy regionális zárttságot, amely a magyarországi kánont irányító intézmények azon szemléletében ismerhető fel, hogy a határon túli képzőművészeket elkülönítve, és nem a teljes magyar képzőművészet keresztmetszetében értékelik.

Kiállítások

Egyéni kiállítások

- 1975 Kézdivásárhely (Incze László Céhtörténeti Múzeum)
- 1984 Dortmund (Garten Gallery), Plugor Sándorral
- 1991 Veszprém (Egyetemi Aula), Plugor Sándorral
- 1992 Kecskemét (Kecskeméti Képtár)
- 1992 Sejny, Lengyelország (Fehér zsinagóga)
- 1995 Sepsiszentgyörgy (Gyárfás Jenő Képtár)
- 1996 Budapest (Vármegye Galéria), Plugor Sándorral
- 1996 Csíkszereda (Kriterion Ház), Plugor Sándorral

⁴⁴ Korunk Galéria (Kolozsvár, 1977, 2000), Erdélyi Művészeti Központ egyéni kiállítás (Sepsiszentgyörgy, 2015), a Magyar Nemzeti Galériában a *Sors és jelkép* (Erdélyi magyar képzőművészet 1920–1990) kiállításra *Nincs szöveg* (1986 körül, 63x86 cm, vegyes technika) képét választották be.

⁴⁵ Barabás Miklós Céh csoportos kiállítása (Kolozsvár, Bánffy Palota, 2017)

- 1998 Budapest (III. kerület, Kalászi Galéria)
2000 Kolozsvár, Korunk Galéria
2002 Szatmárnémeti Megyei Múzeum Képtár
2003 Kézdivásárhely (Incze László Céhtörténeti Múzeum)
2004 Sopron (Erdélyi Ház)
2006 Sepsiszentgyörgy (Gyárfás Jenő Képtár)
2010 Árkosi Kulturális Központ
2010 Marosvásárhely (Bernády-ház)
2012 Sepsiszentgyörgy (Gyárfás Jenő Képtár)
2013 Brassó (Reménység Háza)
2014 Kolozsvár (Minerva-ház)
2015 Sepsiszentgyörgy (Erdélyi Művészeti Központ)
2015 Budapest (Ferencvárosi Pincegaléria)
2017 Sepsiszentgyörgy (Árkosi Kulturális Központ)

Fontosabb csoportos kiállítások

- 1979, 1981, 1983, 2002 Országos Biennálé Bukarest (festészet és grafika kiállítás, Sala Dalles)
1996 Erdélyi Művészek Kiállítása, Budapest
1996 Corpus kiállítás, Kaposvár
1996, 1999, 2009, 2017 Barabás Miklós Céh kiállítása
1995 Marosvásárhely (Kortársaink, Erdélyi Kortárs Képzőművészeti Kiállítás, Kultúrpalota)
2000 Ezer év a Kárpát-medencében, Budapest (Magyarok Háza)
2002 Országos Pasztell Biennálé, Esztergom
2007 Festészetnap kiállítás (Sepsiszentgyörgy, Gyárfás Jenő Képtár, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, Budapest)
2008 Sepsiszentgyörgyi képzőművészek tárlata, Kecskemét
2012 XIV. Táblakép Festészeti Biennálé, Szeged (Reök Palota)
2014 Felezőidő (Sepsiszentgyörgy, Erdélyi Művészeti Központ)
2015 Sors és jelkép (Budapest, Magyar Nemzeti Galéria)
2016 Székelyföldi Grafikai Biennálé, Sepsiszentgyörgy (Erdélyi Művészeti Központ)
2016 Erdélyi Művészeti Központ gyűjteménye, Székelyudvarhely (Haáz Rezső Múzeum)

Szakirodalom

ANDRÁS Edit

2009 *Kulturális átöltözés. Művészet a szocializmus romjain.* Argumentum Kiadó, Budapest

BATSCHMANN, Oskar

1998 *Bevezetés a művészettörténeti hermeneutikába.* Corvina Könyvkiadó, Budapest

GAZDA József

2011 Hullámvázások – színek és formák Miklóssy Mária festészetében. *Erdélyi Művészet* XII. (3) 16–20.

HARDING, Sandra

2008 A feminista empirizmustól a nézőpontokon alapuló feminista ismeretelméletekig. In: Kende Anna (szerk.): *Pszichológia és feminizmus.* L' Harmattan Kiadó, Budapest, 17–46.

ITTEN, Johannes

2009 *A színek művészete.* Göncöl Kiadó, h. n.

NÉMETH Júlia

2015 Világok világa, virágok virága, Miklóssy Mária kiállítása a Minervaházban. *Erdélyi Művészet* XVI. (1) 30–35.

ORTNER, B. Serry

1974 Nő és férfi avagy természet és kultúra?

<http://whistler.uw.hu/meri/szakirodalom/ortnernoferfi.htm> (utolsó megtekintés: 2017. dec. 12.).

SZAKOLCZAY Lajos

2015 *Nagybányától Picassóig.* Napkút Kiadó, Budapest

SZÉPLAKY Gerda

2011 *Az ember teste. Filozófiai írások.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

SZŐCS István

2008 Szeretni kell a festőnőket. In: Székely Sebestyén – Kántor Lajos (szerk.): *Közösség és művészet. A Korunk Galéria története 1973–1986.* Korunk–KOMP-PRESS, Kolozsvár

SZÜCS György (szerk.)

2015 *Sors és jelkép – Erdélyi magyar képzőművészet 1920–1990.* Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

VÉCSI NAGY Zoltán

2015 Madár és kereszt. In: *Miklóssy Mária* (album). Erdélyi Művészeti Központ, Sepsiszentgyörgy, 5–7.

Képek

1. kép: Múteremben
(1983/2015, olaj, tempera és karton,
80×60,5)

2. kép: Lány csillaggal
(2012, olaj, tempera és vászon,
60×50)

3. kép: Pillangó
(2014, olaj és vászon, 97×67)

4. kép: Menyecske
(2011, olaj, tempera és karton,
82,5×59)

5. kép: Júlia
(olaj és karton, 70×70)

6. kép: Holdkirálynő
(2012, olaj és kasirozott selyem,
70×78)

7. kép: Önarckép
(1999, vegyes technika, 80×60)

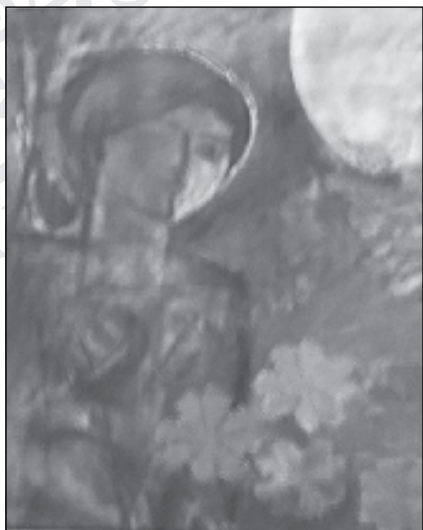
8. kép: Angyalos kép
(2001, olaj, tempera és karton, 68×78)

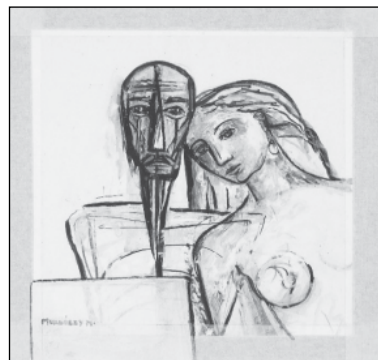
9. kép: *Infánszlány*
(2008, olaj, tempera és karton, 68×55)

10. kép: *Király és királynő*
(2013, olaj, tempera és karton, 94×67,5)

11. kép: *Angyal*
(2015, olaj és tempera, 75×69)

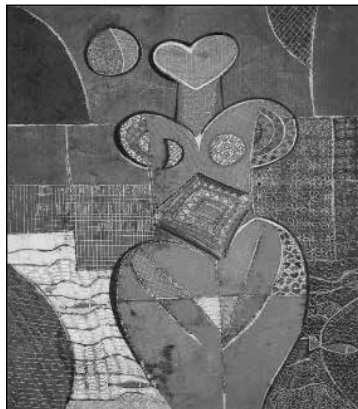

12. kép: *Ketten*
(1998, tus, tempera és karton, 17,5×17)

13. kép: Léda
(2004, olaj és préselt lemez, 56×49)

14. kép: Vénusz
(2001, vegyes technika, 44,5×33,5)

15. kép: Lány
(2016, olaj, tempera és karton,
100×70?)

16. kép: Kertben
(1994, olaj, papír és farostlemez,
103,5×78,5)

17. kép: A faun és a lány (1988/2014, vegyes technika, 69×90)

18. kép: Angyal faunnal (2000, vegyes technika, 28×38)

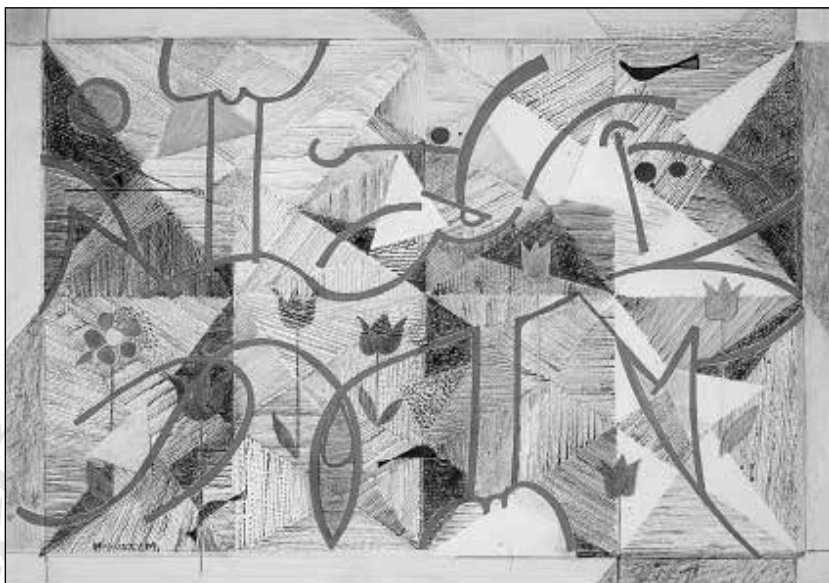

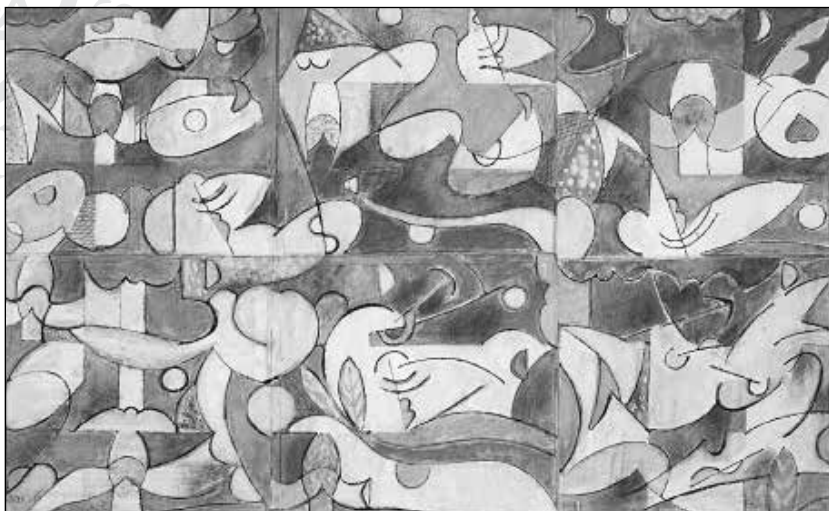
19. kép: *Elveszett múlt I.* (1997, tojástempera, 48×68)

20. kép: *Ősz* (1986, olaj és vászon, 70×88)

21. kép: Kiskert II. (2003, vegyes technika, 28×38)

22. kép: Hatnapos szerelem (2003, vegyes technika, 22×36)

23. kép: Előpataki kanyar (2012, olaj és tempera, 59,5×49)

24. kép: Kommandó (2015, olaj, tempera és karton, 55×65)

Arta lui Mária Miklóssy

Artista Mária Miklóssy este considerată reprezentanta artei feminine, opera ei fiind complementară artei soțului, Sándor Plugor. Autorul prezentului studiu încearcă o recanonizare a operei, evidențiind caracterele ei autonome, particulare. Cunoscând întreaga operă, parcurgând în totalitate istoria receptării ei, în sinteza operei autorul urmărește perspective ca atelierul ca spațiu artistic, motive reprezentative (feminitatea, peisaj și ritm, desenul ca joc, tradiții).

The Art of Mária Miklóssy

Artist Mária Miklóssy is considered a representative of women art, her work being complementary to that of her husband's, Sándor Plugor. The author attempts a re-canonization of her work, underlining her autonomous, particular characters. Being familiar with her whole career and work, passing through the history of its reception, he goes after perspectives like the atelier as an artistic space or the representative motifs (feminineness, landscape and rhythm, drawing as a game, traditions).

Kelemen Zsuzsánna

Kicsengetési kártyák.

Adatok Székelyudvarhely vidékéről (1951–2011)

Kutatásterület, módszerek

Kutatási területem a Hargita megyei Kányád és Jásfalva. Székelyudvarhelytől 15 km-re található a községközpont, Kányád, tőle közel egy kilométerre fekszik Jásfalva. Lélekszám szempontjából kis településekről van szó, 2011-ben a népszámlálási adatok szerint Kányádon 308, Jásfalvában 44 személyt regisztráltak. Mindkét település többnyire magyarnak vallotta magát.

Kutatásom két irányba ágazott. A megkérdezett személyekkel folytatott beszélgetés a kicsengetésre és a kicsengetési kártyákhoz fűződő szokásokra kérdezett rá (a kicsengetéshez fűződő szokások, a kicsengetési kártya tervezése, a dedikáció kiválasztása, a kártyaosztás hagyománya, a kártya megőrzése); a másik irányban a kutatás a megkérdezett személyek kártyagyűjteményeinek tartalmi összehasonlító vizsgálatára vállalkozott (alak/forma, illusztráció, mottó, dedikáció, fénykép).

A két településről összesen tizennégy személlyel készítettem interjút, Kányádból kilenc, Jásfalvából öt személlyel. Fiatalokat, középkorúakat és idősebbeket egyaránt megkérdeztem, a legfiatalabb interjúalany 18, a legidősebb 85 éves. Kilenc nőt és öt férfit, hatan közülük szakmunkások, nyolcan értelmiségiek: Márton Melinda Beáta (18, egyetemista), Zoltán Ferenc (18, ács, kőműves), Jakab Lehel (24, mezőgazdász), Kelemen Magdolna (28, tanárnő), Tóth Ildikó (37, mezőgazdaságban dolgozik), Csíki Zsuzsánna (37, tanítónő), Andrási Áron (38, áruátvevő), Derzsi Katalin (44, tanárnő), Sándor Emma (57, gazdasági referens), Kelemen Mózes (59, asztalos), Csifó Piroska (64, tanítónő), Csifó Dénes (67, lelkész), Derzsi Ella (76, nyugdíjas tanítónő), Kelemen Karolina (85, mezőgazdaságban dolgozott, nyugdíjas).

Kutatásomat 2011-ben végeztem, a megkérdezettek életkora és foglalkozása az akkori adatokat tükrözi. Az interjút rögzítettem, írott formában is megtalálhatóak *A kicsengetési kártyák funkciói és szerkezete* című államvizsga dolgozatomban.¹ A dolgozathoz mellékeltem egy összeített adatbázist, amelybe bevezettem a kártyák tartalmi elemeit, jellegzetességeit.

A következőkben az interjút és a kicsengetési kártyák elemzésének eredményeit, következtetéseit mutatom be.

A kicsengetés mint átmeneti rítus

A megkérdezett személyek kiemelték, hogy a *kicsengetés*, más szóval a *ballagás* egyik fontos eseménye volt életüknek.² A megkérdezettek a kicsengetés eseményének leírásakor ugyanazokról az egymást követő eseményekről számoltak be.

A végzősöket az ünnep napján feldíszített osztályterem fogadta. Az egy évvel fiatalabb osztály a kicsengetés napja előtt feldíszíti virágokkal a végzősök osztályát és a táblára útravalóként aforizmákat, jókívánságokat ír. A rendszerváltás óta a végzős diákoknak varrott tarisznyát ajándékoznak, amibe kenyérdarabot vagy perecet, aprópénzt, sőt és földet helyeznek. Mindezeknek szimbolikus jelentésük van. Ezzel indítják útnak, és azt kívánják, hogy ezekben a javakban ne legyen hiányuk és maradjanak a szülőföldjükön, legyenek hűek hozzá.

Az ünnep az osztályfőnöki órával kezdődik, amikor az osztályfőnök tanácsokkal látja el a végzősöket és közösen felidézik az együtt töltött évek élményeit. Ezután a végzős diákok ünneplőben (régebb egyenruhában, napjainkban leginkább székelyruhában) elballagnak az iskolából, élen az osztályfőnökkel, az osztálytársak sorfala közt. A ballagó diákokat egy fiatalabb diák vezeti, aki csengővel a kezében még egyszer, utoljára kicsengeti őket. A ballagók az udvarra érkeznek, a hozzátartozók közé. Itt következnek az ünnepi beszédek, igazgatók, tanárok, előljárók beszéde,

¹ *A kicsengetési kártyák funkciói és szerkezete*. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. Szakmai irányító Keszeg Vilmos.

² A román nyelvben nem található sem a *ballagás*, sem a *kicsengetés* szó fordítására alkalmas terminus. *A szerk. megj.*

köszöntése, a diáktársak búcsúbeszéde. Ezután díjakat osztanak a tanulóiraikat sikeresen elvégző diákoknak. A végzős diákokat a hozzátartozók virággal köszöntik fel. Az ünnepet a közeli hozzátartozókkal való ebéd, majd bankett zárja.

A kicsengetés tehát nemcsak az utolsó órát jelző kicsengetést jelenti, hanem a végzős diáknak a felhőtlen életből való kicsengetését és a *nagybetűs életbe* való belépését is. A megkérdezettek nagy része ezt a napot részben vidám, részben pedig szomorú eseményként írja le... *s azért az érződött a ballagáson, hogy most már tényleg vége. Örültünk is, meg nem is, úgyhogy... vótak jó meg rossz szempontjai, de na... ezután már csak vagy munkahely, vagy pedig ki tovább akar tanulni* (Márton Melinda, 19); *A ballagás az csodálatos volt, számomra nagyon szép volt, bár végig sírtam* (Derzsi Katalin, 44).

A kicsengetési rítus a felnőtté avatás rítusa. Mint minden rítus, a kicsengetés is többletjelentéssel bír. A kicsengetés nemcsak a tanítási óra (ez esetben osztályfőnöki óra) végét jelzi, hanem a diákélet végét. Ezzel a rítussal a diákot egyben kicsengetik a diákéletből és bevezetik a felnőtt, felelősségteli életbe. A rítus merevségére utal, hogy az események elemei nem cserélhetik fel egymást (pl. a hozzátartozók felköszöntésére a kivonulást vagy az ünnepi beszédeket követően kerül sor). A kicsengetés rituális szövege, amelyet a végzősök kivonuláskor énekelnek, a *Gaudeamus igitur* kezdetű ballagási ének, amelyet csak ekkor, a ballagás során szokás énekelni. Ez a dal a diákéletről, az iskoláról, búcsúzásról szól, és nem helyettesíthető más, hasonló témájú dallal, és csakis latin nyelven énekelték, nem anyanyelven.

Arnold van Gennep az élet fontos eseményeihez tartozó rítusok összességét átmeneti rítusnak nevezte. A kicsengetés átmeneti rítus a fiatal diákélet és a felnőttkori, már felelősséget igénylő felnőttkor között.

Mint minden átmeneti rítus, a kicsengetés is funkciókkal bír. Az átmeneti rítusok „biztosítják a megelőző csoporttól való elválást” (Fejős 1979: 412). Az osztályfőnök hasznos tanácsai, a közösen felidézett kellemes emlékek, a vezető pozíciójú előjárók jótanácsai, köszöntése, a diáktársak hálás köszönetei hozzájárulnak az elhagyandó állapot könnyebb elfogadásához.

Az átmeneti rítusok „elősegítik az eltávolodást a régitől az új felé” (Fejős 1979: 412). Az eltávolodás folyamata a ballagás, a kivonulás pillanata az iskola közegéből az udvarra, a nyilvánosság felé. Itt a diáktársak sor-

fala, a végzősök karolva történő vonulása az osztályfőnök vezetésével a fiatalabbak támogatását és a közösség összetartozását jelzi, ami biztosítja, hogy az átmeneti állapotot, az átvezetést ne egyedül, tragikusan, hanem egy támogató közösség keretében élje meg. Ez az átmeneti szokás egyik funkciója: „...az átmeneti szokásokat szokták sajátos *hídként* értelmezni, mint amelynek feladata, hogy átvezessék az embert egyik életkori periódusából a másikba” (Fejős 1979: 412). A kicsengetés híd a két állapot, az elhagyandó és a bekövetkezendő állapot közt.

Az átmeneti rítusok harmadik funkciója „elősegít[eni] az új viszonyokba való beépülést. Az újonnan elnyert környezetbe való inkorporációt” (Fejős 1979: 412). A rokonok, barátok virággal, ajándékokkal való felkészöntései, gratulációi és jókívánságai hozzájárulnak az új állapot könnyebb elfogadásához és az új állapot sikerélményként való megéléséhez. A befogadó környezet üdvözölve fogadja be a felnőtté vált egyént.

A kicsengetés három funkciója az átmeneti rítus három fázisában valósul meg. Van Gennep megállapítása szerint az átmeneti rítusoknak három fő fázisuk van: az elválasztó rítusok az előbbi, elhagyandó állapotból kivezetik az egyént, majd egy átmeneti, várakozó állapot következik be, s ezt követik a befogadó rítusok, melyek az új állapotba vezetnek.

A kicsengetés mint átmeneti rítus, három fázisra osztható: az elhagyandó állapot (elválasztás), a várakozó állapot (eltávolítás) és a befogadó állapot (beépítés). Az elhagyandó állapot a diákélet, amit az osztályfőnöki óra és az iskolából való kiballagás rítusa jelenít meg. Ez az elbúcsúzás momentuma, amikor a végzős búcsút vesz mindentől, ami az iskolát, az iskolai közösséget jelentette számára. Az átmeneti, várakozó állapot az ünnepségi rítus, amikor az új állapot küszöbén levő diákoknak megköszönik addigi ottilétüket, tevékenységüket, és tanácsokkal látják el őket a jövőt illetően. A befogadó rítus az ünnepségi utáni felkészöntés, a hozzátartozókkal való fényképezés, az ünnepi ebéd. Ilyenkor a befogadó közösség üdvözli a felnőtt fiataalt. A kicsengetés mint átmeneti rítus a végzős diákért van, funkciója kiemelni az elhagyandó állapotból és átvezetni az új állapotba, a felnőtt, befogadó közegbe.

A rítus negyedik funkciója az egyén identitásának átírása. „Az emberek a rítusokkal tudatosítják helyüket az őket körülvevő világban, a rítusokban juttatják kifejezésre identitásukat” (Borsányi 1983: 16, idézi Pozsony 2006: 51). A kicsengetett egyén az ünnepségi rítus után már nem diákként, hanem felnőtt fiataalként definiálja magát.

A kicsengetés ünnep jellege is hangsúlyos. „Az ünnepi időszakok diszkontinuitást mutatnak, mit jól reprezentál az ilyenkor hordott viselet, vagy a terek megszokott arculatának átrendezése” (Pozsony 2006: 54). A kicsengetés alkalmával a végzős osztályokat virágokkal feldíszítik, az udvar tere is módosul, asztalokat visznek ki a beszédet tartók számára, a végzősök, az iskolatársak és a hozzátartozók is ünnepi viseletben vannak. Az ünnep körében az egyén egyben a múltra és a jövőre is reflektál, és ez „egy sajátos lelkiállapot, érzésvilág, lelki emelkedettség” (Pozsony 2006: 53) búvkörét teremt meg. A kicsengetés ünnepként való megélése az egyén számára megszépíti a múltat és a jelent, jelentőségteljessé teszi azt. Mivel „a legtöbb ünnepi időszak inkább közösségi és társas jellegű” (Hernádi 1985: 13–16, idézi Pozsony 2006: 55), ezért a különlegesség érzését fokozza a végzős számára. Az egyén számára is fontossá teszi a kicsengetés napjának eseményét, jobban átéli azáltal, hogy egy ünnepen belül valósul meg. Tudja, hogy az a nap egy választóvonal, ami valaminek a végét, de egyben valami másnak a kezdetét is jelenti.

A kicsengetési kártya funkciói a ballagási rítusban

Kutatásom másik része a megkérdezettek kártyagyűjteményének vizsgálata. A terepen (a vizsgálatba bevont személyek tulajdonában) talált kicsengetési kártyák hatvan éves periódust ölelnek át: az első kicsengetési kártya 1951-ből származik (Derzsi Ella az őrzője) és az utolsó 2011-es (ebből az évből több személytől kaptam példányt).

Összesen 231 darab kártya képezi a megkérdezett személyek kártyagyűjteményét, személy szerint a kártyagyűjtemények legkevesebb öt (Márton Melinda, 19 éves) és maximum 78 darabból (Derzsi Ella tanárnő, 77 éves) állnak.

A kicsengetési kártya bizonyítéka és része az egyén ballagási rítusának. A kártya funkciói tükrözik az átmeneti rítus mindhárom fázisát. A következőkben a kicsengetési kártya funkcióit tárgyalom, a kártyagyűjtemények alapján.

A kicsengetési kártya elsődleges funkcióját az elhagyandó állapothoz köthető rítus keretében tölti be. E funkció szerint a kártya rendeltetése emléket állítani a végzős számára a tanulmányi időszakáról, az osztálytársakról, a tanárokról. Ezt igazolják a kártyákon lévő, búcsúzásra uta-

ló kifejezések: *Diákéveink emlékére!* (1952) *Középiskolai végzettségünk emlékére*, vagy *Iskolai végzettségünk emlékére* (1952), *BÚCSÚZNAK a gyergyószentmiklósi építészeti szakmai tanonciskola 1962-1963-ban végzett II.d. kőműves osztály növendékei*. A kicsengetési kártya rögzíti az iskola nevét, a helységet, a ballagás évét vagy a középiskolai évek időintervallumát, azt az időszakot, amikor a végzős a megnevezett iskolában diákként szerepelt. A kártyán az osztálytársak neve is szerepel, akiktől a végzős búcsúzik. Az 1960-as évektől ehhez hozzáadódik az iskolai tisztségek névsora: osztályfőnökök, tanárok, nevelők, azok a felnőttek, akik tudásukat, tapasztalatukat adták át vagy mesterségre tanították a fiatalokat.

A kicsengetési kártya közli a kicsengetés rítusának dátumát, az ünnepség időpontját, helyét. A kicsengetési kártya ezen felül tájékoztatást nyújt az iskolahálózatról, a fiatalok szakmai orientációjáról, az iskolai képzés fontosságát, differenciálódását jelzi egy-egy régióban. Reprezentatív funkciót is betölt: egy közösség életérzését fejezi ki az iskolamottó által. A mottók a diákok aspirációit fejezik ki a jövőt illetően, és ezzel kapcsolatos üzenetet közvetítenek a társadalom számára.

A kicsengetési kártya másodlagos funkciója a ballagási rítus harmadik fázisához köthető, a befogadó szakaszhoz, amikor az egyén az új közegben ünnepli meg az új állapotot. Erre utal az a tény, hogy számos kicsengetési kártya közli az ünnepség utáni ebéd helyét. E funkció azonban leginkább a kicsengetési kártyával együtt járó fénykép és dedikáció által nyilvánul meg. Mindkét elem bizonyítéka lesz a végzős felnőtt voltának. A kicsengetési kártya tehát bizonyítja a végzős alkalmasságát a felnőtté avatás rítusának végrehajtására.

A fénykép lenyomata a végzős fizikai érettségének, a dedikáció pedig a szellemi érettségre utal. A dedikáció az életfilozófia tömör megfogalmazása, ami a kártya címzettének szól. A végzős a dedikáció által fejezi ki, hogy már nem diák, nem gyerek, hanem felelősséggel bíró felnőtt, független személy. A dedikáció lehetőséget nyújt egy már fiatal-felnőttnek arra, hogy kinyilvánítsa magát, tapasztalatai alapján életbölcsesté fogalmazzon meg és megfogalmazza a címzethez fűződő kapcsolatát, érzését. Ezen a ponton érződhet egy feszültség a frissen végzett diák részéről, hogy eleget tegyen a társadalom elvárásainak: korához illően, értelmesen kell kifejeznie magát. Éppen ezért a megkérdezettek nagy része szívesen idézett híres emberektől. A végzős azáltal, hogy idézi más szerzők gondolatait, annak az eszmének képviselője lesz, azonosul vele.

A kicsengetési kártya tehát meghívó a ballagási rítusra, közli az ünnepség helyét és idejét, és egyben bizonyítéka a végzős testi és szellemi éretségének.

A kicsengetési kártya tartalmi szerkezete

A rendelkezésemre bocsátott kártyákat megvizsgáltam tartalmi szempontból, összehasonlító vizsgálatokat végeztem a kicsengetési kártyák tartalmi szerkezetének változását illetően. Vizsgálatom folyamán érdekes következtetésre jutottam: a 60 évet felölelő periódus (1951–2011) alatt a kicsengetési kártyák lenyomataivá váltak a történelmi korszakoknak. A következőkben a vizsgálatom eredményeit mutatom be a megkérdezettek válaszai, illetve a kártyagyűjtemények alapján, figyelembe véve a szerkezeti elemeket (intézmény neve és az iskolai tisztségek névsora, iskolamotó, illusztráció és alak, fénykép, dedikáció).

Az intézmény neve és az iskolai személyzet névsora

A kicsengetési kártya tájékoztatást nyújt egy bizonyos helység és térség iskolahálózatáról és a diákok szakmai orientációjáról. A kártyák különböző iskolákból származnak és más-más helységekből. A legtöbb Székelyudvarhelyen készült, ezt követi Marosvásárhely, majd Csíkszereda, Segesvár, Gyergyószentmiklós, Székelykeresztúr, Szentegyháza, Sepsiszentgyörgy, Kőhalom, Fogaras, Segesvár. Helységtől függetlenül a kártyák lenyomatai a rendszerváltásnak. Az 1989 utáni kártyákon az intézmény neve megváltozik, az iskola szellemiségét tükrözi. Így lesz a székelyudvarhelyi Dr. Petru Groza Líceumból 1990 után Tamási Áron Elméleti Líceum, a Mezőgazdasági Iskolaközpont Eötvös József Mezőgazdasági Szakközépiskola, Bányai János Műszaki Szakközépiskola nevet veszi fel az I. sz. Iskolaközpont, vagy Kós Károly Szakközépiskola intézménynév váltja fel a 2. sz. Ipari Líceum nevet.

Az iskolai tisztségek is tükrözik a politikai vezetőség bélyegét. Az 1950-es években általában két iskolai tisztséget tüntettek fel: az osztályfőnököt és az igazgatót. Ebben az évtizedben a tanárok névsora nincs rajta a kártyákon. A 1960-as évektől megjelenik az aligazgatói tisztség is, a tanárok, nevelők, a pedagógiai iskolában tanítók vagy szakiskolákban oktató mes-

terek, mérnökök névsorát is feltüntetik. A 1960-as években, az 1970-es évek elején, a kommunizmus szilárdulásával egy új iskolai tisztség jelenik meg, a KISz (Kommunista Ifjúsági Szövetség) titkára. Az 1980-as években nevelési aligazgatói tisztséggel bővül a vezetőség.

Az 1990-es évektől iskolánként más iskolai tisztségeket is feltüntettek: laboráns, technikus, hitoktató, iskolalelkész, könyvtáros, titkárok, iskolapszichológus; katolikus gimnázium esetén a főesperesi tisztséget is feltüntetik.

Az iskolamottó

Az iskolamottó egy közösség, mármint a végzősök megnyilvánulási formája, amely egy megtapasztalt, átélt vagy választott életbölcességet közvetít. Az iskolamottó reprezentatív funkciót tölt be: az iskola vagy diákok szellemiségét tükrözi, aspirációikat fejezi ki a jövőt illetően.

Az 1950-es évektől a rendszerváltásig a mottónak ez a funkciója nem valósul meg, és az iskolamottókat a hatalom írja elő vagy ellenőrzi, amelyekkel a fiataloknak azonosulniuk kellene.

Az 1950-es évek első felében orosz személyiségektől, pl. Kalinin orosz politikustól és Fagyjevvtől, az orosz költőtől idéznek, őket propagálják iskolamottóként. A Székelyudvarhelyi Pedagógiai Líceum kártyái reprezentatívak ilyen szempontból: a mottók a tanítók és nevelők életcélját fejezi ki: nekik a nép érdekeit kell szolgálniuk, példát kell mutatniuk, és áldozatokat kell hozniuk értük: *„A tanítónak az emberi lélek mérnökének kell lennie, aki odaadja tanítványainak, a népnek erejét, vérét és mindent, ami értékes benne.”* Kalinin (1951)

Az orosz költők mellett magyar költők idézeteit is megtaláljuk. Leginkább azok az idézetek a kedveltek, amelyek a munkát, a felhőtlen kedvet és a buzdítást házasítják össze: *„Miénk a harc, miénk a béke, mi meggyünk dalolva mindig előre, mert egy új világ s a munka vár reánk.”* Ady (1953)³ Ehhez az eszmeiséghez számos idézetben hozzátársul a haza szeretete: *„Ölelj magadhoz, szép hazám, oltsd belém nagyszerű erődöt, hogy megfeleljek igazán a gyáváknak és kételkedőknek.”* Majtényi Erik (1955)

---

³ Az Ady Endrének tulajdonított idézet tulajdonképpen Juhász Gyula *Vándordal* című versének merész átfogalmazása.

Az 1950-es évek második felében a politikai harc lenyomata a kártyákon is megtalálható, már nem orosz szerzőktől idéznek, hanem az akkori vezetőtől, Gheorghe Gheorghiu-Dejtől. A miniszterelnök és főtitkár szavait kormányzása végéig, 1965-ig idézik a kártyák. A leggyakoribb idézet a következő: *„Országunk ifjai a legmerészebb álmokat is megengedhetik maguknak, és biztosak lehetnek abban, hogy meg is tudják valósítani őket.”* (Gh. Gheorghiu-Dej)

Az 1950-es évek első felében az iskolamottók csak magyar nyelven jelennek meg. Az évtized második felétől 1989-ig a mottók mind magyar, mind román nyelven megjelennek.

Az 1960-as évek második felében, a miniszterelnök-váltás után a kártyák már az akkori vezetőtől, Nicolae Ceaușescutól idéztek. A Nicolae Ceaușescu-idézeteket az 1989-es évig minden kártyán megtaláljuk. Az idézetek itt már nyíltan a szocializmusról mint ideális világrendről beszélnek: *„A szocializmus megnyitotta ifjúságunk előtt lendülete és lelkesedése érvényrejutásának távlatait, megteremtette a legjobb feltételeket sokoldalú fejlődéséhez.”* (1969) *„Legyetek merészek, s állítsátok minden energiátokat, egész fiatalos lelkesedéseket a nép boldogságának, a szocializmus és a kommunizmus ügyének szolgálatába.”* (1978) Másfelől pedig az ifjak nevében beszélnek: *„Egy ifjúság számára nem létezhet nagyobb megelégedés, mint az a tudat, hogy elsajátította mindazt, ami a legjobb a nemzeti és az egyetemes civilizációban, hogy büszkén tekinthet mind kollégái, a fiatal nemzedék, mind pedig elődei szemébe, mondván: »Igen, felkészültem; mindent megtettem azért, hogy felhasználjam a párt, az állam által megadott feltételeket, s kész vagyok bármely pillanatban, bármely munkahelyen a hazát, a népet, a pártot szolgálni.«.”* (1976) A hatalom kisajátította az iskola- vagy osztálymottót a személyi kultusz és az ideológia terjesztésére. Propaganda eszközévé tette nemcsak a kártyát, hanem azt a végzőst is, aki kiosztja a kártyát, barátai, családtagjai, rokonai között.

Az 1970-es és az 1980-években a Ceaușescu-idézetek mellett magyar és román költők szavait is idézik. Leggyakrabban Szemlér Ferenctől, Szilágyi Domokostól, Váci Mihálytól, Juhász Gyulától, Horváth Imrétől, Ady Endrétől, Nicolae Labiștól. A következő idézetek a munka és az ifjúság lendületének fontosságát emelik ki: *„Nem elég a jóra vágni, / A jót akarni kell. / És nem elég akarni, / Tenni, tenni kell.”* Váci Mihály (1977), *„Új a világ itt s egyre újabbá lesz / és minden a hangotok fut át: / nem*

is lehet, hogy e nagy / ifjúságból / hiányozzék éppen az ifjúság.” Horváth Imre (1977)

A rendszerváltás után a kártyákon már csak magyar nyelvű iskolamottók vannak. Az iskolamottó ebben a két évtizedben (1990–2011) már betölti funkcióját: életbölcességet fogalmaz meg, életérzést közvetít vagy a fiatalok aspirációját fejezi ki, amely mentes mindenféle ideológiai kényszertől. A mottók az iskola szellemiségét, a diákok hangját, a nemzeti identitás fontosságát tükrözik. A Benedek Elek Tanítóképzőben a következő iskolamottó jelenik meg egy 1993-ban nyomtatott kártyán: *„Nincs más számonkérés, csak gyermekeink tekintetében. Ahány anyanyelvi szóra váró gyermek: jövőnknek megannyi lámpása a meglódukt időben.*” (Sütő András) A Dr. Palló Imre Művészeti Szakközépiskola idézete egy 2000-ben nyomtatott kártyán utal az iskola szakosítására: *„Ó, vidámnak, mert fiatalnak / lenni és maradni, szomorún is / és megvéniült fiatalul! / Kacagni, míg a kacagás / titokban zokogni tanul! / játszani – s a játék titokban / holt-súlyossá komolyodik: / megrendelként szabadnak lenni / a legutolsó hangjegyig!”* (Szilágyi Domokos) Az Eötvös József Szakközépiskolában 2000-ben nyomtatott kártyán az iskola mottója Eötvös József bölcs mondása: *„Csodálatos, mennyit fáradnak az emberek, hogy anyagi, s mily keveset, hogy a szív szükségeinek eleget tegyenek.*” A megújult Református Gimnázium kártyáján a Bibliából található idézet: *„Légy hív mindhalálig és néked adom az élet koronáját.”* (2008)

A 21. század első évtizedében az iskolamottók háttérbe szorulnak, és az osztálymottók teret hódítanak. Megjelennek olyan kártyák, amelyeken nincs iskola-, csak osztálymottó. A diákok az osztálymottón keresztül egy kisebb közösség összetartozását hivatottak kifejezni. Az osztálymottók az osztálytársakkal együtt töltött idő emlékét ápolják: *„Elmúlik, mint száz más pillanat, / S tudjuk, mégis múlhatatlan, / Mert szívek őrzik, nem szavak!”* (Végh György. Kós Károly Szakközépiskola, 2009, XII. B); a diákéletből a felnőttkorba való kikerülhetetlen átmenet érzését közlik: *„Aludtunk. Álomban fa voltam, majd semmi, majd / egy olyan kisgyerek, aki kopogtat egy felnőtt ajtaján.”* (Pilinszky János. Tamási Áron Gimnázium, 2003, XII. D); esetleg életbölcességet fogalmaznak meg: *„Önmagad számára olyan magasra tedd a lécet, ahová senki nem tené számodra. Ha pedig egyszer feltetted, soha ne tedd lejjebb.”* (Henry Ward Beecher. Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium, 2009, XII. E)

Az iskola- és az osztálymottók által a végzősök a nyilvánosság előtt megvallják hitvallásukat, felvállalt életcélt tűznek maguk elé, és egyben a nyilvános térben, a társadalomban hirdetik az idézetben megfogalmazott téziseket. A választás általában a magyar és világirodalomból történik. Egyes kártyákon, főleg a rendszerváltás után a figyelem kiterjedhet más kulturális közegekre: az egyházi iskolákban a Bibliából idéznek, máshol népszerű együttesek szenvedélyes dalszövegeiből (rock-együttesek).

Az illusztráció és a kártya formája

Az illusztrációk változó tendenciát mutatnak a 60 éves periódusban: az egyszerű, politikai eszmét szolgáló rajzokat az 1990-es évek után felváltják a vidám színek, az illusztrációk egyediek lesznek, az iskola és a közösség szellemiségét jelképezik. Az alak változik: az egyszerű, összehajtott téglalap alakú kártya változó alakokat ölt és sok esetben összhangban áll az illusztrációval.

Az 1950-es években a kicsengetési kártyák tírúése egyszerű, összehajtott téglalap alakú. Illusztráció nagyon ritkán van, az iskola épületének egyszerűsített rajzán kívül (1954). A betűszín általában fekete, kevés példányon sötétkék, de van zöld színű is.

A 1960-as évek első felében megjelenik a vékony, fényes papír, a forma szintén téglalap alakú. Az évtized utolsó éveiben a kártyákon nagyrészt szintén az iskola épületéről készített, motívumokkal (pl. tekercs) kiegészített illusztrációt látunk.

A betűszín és az illusztráció színe a 1970-es években sem változik, sőt, most már szinte minden kártya színe sötétkék. A kártyákon az iskola épületének képe kivétel nélkül megjelenik. Ismétlődő illusztrációk lesznek a fiatalságot szimbolizáló férfi és nő, a zöld ág, a Nap, a fáklya, a nyitott könyv, az iparosodást jelző fogaskerék, kalapács. Helyzetet megjelenítő illusztrációval is találkozhatunk: férfi és nő szembenéznek a Nappal.

Az 1980-as években az illusztrációk merev, ismétlődő egymásutánisága megtörik. Felleljük ugyan a 1970-es évek motívumait, de újak is megjelennek. Több kártyán is találkozunk a szabadságot, békét szimbolizáló galambbal, az emelkedésre utaló lépcsővel. 1989-hez közeledve sok kártyán nincs illusztráció, mintegy a propagandisztikus jelképek elutasításaképpen. Eltérés a színben is észlelhető: a kék színt a fekete váltja fel.

Az 1990-es években illusztrációkban, szimbólumokban gazdag, nagymértékű változás következik be. Új formák bukkanak fel (pl. paralelogramma). A megújult iskolák kártyáin egyedi illusztrációk kezdenek megjelenni. Megjelenik az iskola névadójának arcképe (pl. Kós Károly Szakközépiskola), a Református Gimnáziumban 1998-ban készített kártyán az erdélyi református egyházak motívuma: a pelikán, amely saját vérével eteti a fiókáit. Számos kicsengetési kártyán megjelenik az iskolacímer. Továbbá a kártyákon nemzeti szimbólumok is felbukkannak: pl. székelyruhában ballagó diák egy 1999-ben nyomtatott kártyán, vagy tulipán 1993-ban.

A 20. század vége és a 21. század első évtizede felborít szinte minden korábbi konvenciót. A diákok arra törekednek, hogy minél egyedibb kártyát tervezzenek. Divatos lesz a színes kártya, megváltozik a lap minősége és alakja is (pl. a Katolikus Gimnázium 2004-ben megjelenő kártyája templomablak alakú). Egy 2003-ban megjelent kártya Ikaroszt ábrázolja, az osztálymóttó pedig egy kamasz angyalról mesél. Ha az ebben az évtizedben megjelent kártyákat nézzük, egy teljes színkavalkád-világgal szembesülünk.

Fénykép

A megkérdezett személyek elmondták, hogy az 1950-es és az 1960-as években nem készítettek sok fényképet. Az egyenruhás fénykép kötelező volt a tablóra; a nők leginkább fekete-fehér ruhákban készítettek képet, a férfiak pedig rendruhában. A végzősök nem néznek szembe és nem mosolyognak. Két képméretet készítenek: egy kicsit (kb. 1,5×2 cm), amit beragasztanak a kicsengetési kártyába és esetenként egy nagyot (kb. 40×30-as), amit megtartanak. Az 1960-as évektől az 1990-es évekig szintén két képméret lesz, a nagyobbat felváltja egy kisebb (6×4 cm). Nem készítettek sok változatot, csak egyet-kettőt. Ezen felül osztályképet is készítenek. Az 1950-es évektől 1989-ig fehér-fekete a kép, esetenként a szépia is kedvelt, főleg az 1960-as években.

1989 után már divat lesz a színes kép, az egyenruhát felváltja a diákok kedvenc ruhája, a lányok esetén már szolid smink is megengedhető, a diákok itt már szembenéznek, és a végzősök arcán megjelenik a mosoly. A 21. század első évtizedében három képtípus van: kicsi (3×4 cm), közepes (6×4 cm), nagy (kb. 14×10,5 cm). Több képtípust is készítenek, kb. húszat. Ebben az időszakban egyedi példányoknak tekinthetőek a fekete-fehér színű képek.

A dedikáció

A dedikáció, akár csak a mottó, személyes megnyilatkozás, amit egy formula követ: *Ballagásom /Kicsengetésem /Diákéveim* stb. *emlékére*. A formula jelzi, hogy a végzős lezár egy életszakaszt, a diákéletét, és ilyenkor köszöni meg a család, barátok, rokonok, tanárok szeretetét, támogatását. A dedikáció két funkciót tölt be: igazolja a végzős szellemi érettségét (a dedikáció témája) és megerősíti a hozzátartozók, barátok iránti érzelmi kötelékét. A dedikáció többnyire idézet, híres és köztiszteletből álló személyektől származik, amely idézet által a végzős üzenetet közvetít. A következőkben a megkérdezettek válaszait összegzem a dedikáció témáját és az idézetválasztást illetően.

Az 1950-es években megszabott volt, hogy honnan és milyen idézeteket válasszanak. Az osztályfőnök a korszak vezetőitől vagy olyan más idézeteket javasolt, amik beleilleszkednek a korszak ideológiájába (Derzsi Ella beszámolója). Az 1960–1970-es években inkább emlékesfüzetekből választottak idézeteket, vagy esetenként nem is írtak idézetet, csupán a megszokott formulát (Sándor Emma, Kelemen Mózes beszámolója). Az 1980-as években példa van arra, hogy a végzős saját gondolatokat is írt a kártyára, ez az együtt töltött négy év élményeihez kapcsolódott (Derzsi Katalin beszámolója).

Az 1989 utáni végzetek az idézeteket leginkább olvasmányaikból választják (Csíki Zsuzsanna beszámolója) és próbálnak személyre szabott, üzenetértékkel rendelkező idézeteket választani (Kelemen Magdolna beszámolója). A 21. században az idézetek forrása a világháló, az idézetesfüzetek, és a régebbi képeken megtalálható idézetek (Jakab Lehel, Márton Melinda, Zoltán Ferenc beszámolója).

Az idézetválasztást befolyásolta a címzett személye is. Derzsi Katalin, ha tekintélyes személynek írt, akkor általában idézetet választott, ha pedig osztálytársaknak, közeli ismerősöknek vagy barátoknak, akkor esetenként nem az idézetet választotta, hanem saját gondolatokat írt.

Számos esetben a dedikáció témája is a korszak politikai ideológiáját szolgálta. Derzsi Ella válaszaiból kiténik, hogy a tanárok az 1950-es évek első felében egy keretet szabtak, hogy a végzősök milyen témájú dedikációt írjanak, annak érdekében, hogy ne kerüljenek összetűzésbe a hatalommal. A feltétel betartását bizonyítja más iskolából és más helységből származó kártyák dedikációja is. Ezt bizonyítja a következő idézet: *„Mi a tanítót nem arra hívjuk, hogy tűrjön, hanem kéz a kézben előre a széles néptömegekkel (Knyuskaja?-[nem lehet tisztán kiolvasni]). Utolsó diákéveim emléké-*

ül *Jakab István*. (Székelykeresztúri Pedagógiai Középiskola, 1951, Derzsi Ellának címzett dedikáció) Ebben az évtizedben leggyakoribbak azok az idézetek, amelyek témája egyetemes érzés (pl. szeretet, barátság, csalódás stb.): *A szeretet és mások megértése a legnagyobb emberi erőny. Utolsó diákévem emlékére szeretettel, Enikő. Székelyudvarhely, 1953. V. 22.* (Székelyudvarhelyi Pedagógiai Leányiskola, Péterffy Enikő dedikációja Derzsi Ellának) *Ha rombadülnek legszebb álmaid, reményeid el ne hagyjanak, mert a rombadült föld felett a legyszébb virág fakad. Diákéveim emlékéül szeretettel Ella.* (1954, Székelyudvarhelyi Pedagógiai Leányiskola, Derzsi Ella Jánosy Mihálynak címzett dedikációja) A következő idézet forrása emlékesfüzet lehetett: *Elszárad a rózsafa, nem leszek én víg soha.*⁴ *Utolsó diákévem emlékéül Pista.* (1954, Székelykeresztúri Pedagógiai Középiskola, Miklós István Derzsi Ellának címzett dedikációja) A dedikáció sok esetben a diákélet szépségeit emeli ki: *Szép a diák élet, mely emberré tett minket, mostan búcsúzunk tőle az élet hív előre. Diákéveim emlékéül Ödön.* (1954, Székelykeresztúri Pedagógiai Középiskola Nagy Ödön Derzsi Ellának címzett dedikációja) Egyedi dedikációk / *A mellettverőket.* (1951, Székelyudvarhelyi Magyar Vegyes Líceum, Toró Árpád dedikációja Derzsi Ellának)

Az 1960–1970-es években a végzős számára az egyéni megnyilatkozás lehetősége nagymértékben visszaszorul. A kártyák nagy része úgy van megszerkesztve, hogy a dedikáció számára nincs fenntartva hely. A tudatos szerkesztés nem engedett lehetőséget a végzősnek az egyéni megnyilatkozásra. Sok esetben a végzősnek az osztálynévsor alá kellett beszorítania a köszöntő formulát és a nevét. A kártyák széleire vagy kis üres helyre beszorított dedikációk pedig elvesztették üzenetértéküket, kiüresedtek. Kevés esetben van hely a dedikációnak, inkább az 1960-as években találunk erre példát, ezekben az esetekben a dedikáció témája a diákélet, a tőle való búcsúzás: *Egy kis harang ma újra / Szívembe zengi bús dalát / Egy kis sereg ma újra útnak indul, / Felhangzik a dal tovább...tovább. Sok szeretettel unokaöcsétől, Sanyi.* (Jancsika Sándor dedikációja Kelemen Mózesnek és családjának, 1959) Vagy a kor ideológiájának megfelelő idézetet találunk: *Most a valóság lesz minden édes remény, / Mely ott élt a szív rejtekén. / A munka, az élet tárt karokkal vár, / Hogy szép lesz-e csupán rajtunk áll. Kicsengetésem emlékére szeretettel, Margit.* (Derzsi

⁴ Vörösmarty Mihály *A gyászkendő* c. versének parafrázisa.

Margit dedikációja Derzsi Ellának, volt tanárnőjének, 1973) Saját megnyilatkozásra kevés példa van, abban az esetben, ha közeli hozzátartozó a címzett: *E kép legyen emlék melyben élek. Ez marad meg, hisz meszsze visz az élet. Kicsengetésem emlékére sok szeretettel Mózes.* (Kelemen Mózes dedikációja testvérének, Kelemen Lajosnak, 1970)

Az 1980-as években a dedikáció számára van fenntartva hely; azonban a végzős nem minden esetben él a lehetőséggel: képeket ritkábban ragasztanak a kártyára, és dedikációt sem írnak.

1989 után, az első években, nyomtatott kártyák teret engednek mind a dedikációnak, mind a képnek. A végzős diákok előszeretettel ragasztják be képüket és írnak dedikációt. Ebben az időszakban tölti be tulajdonképpen mind a dedikáció, mind a kicsengetési kártya eredeti funkcióját. Ekkor söprik le a sokszor ismételt és kiüresedett dedikációkat, helyettük személyre szabott, a megszokottól eltérő idézeteket választanak: *Szeretett barátom, kívánom, hogy mindenben jól legyen dolgod és légy egészséges. III. Ján. 1:2 Katinak nagy szeretettel, Évitől.* (Geréb Éva ajándékozza barátjának, Derzsi Katalinnak, 1994); *„Csak azt az életet érdemes végigélni amelyet másokért élünk.” Ballagásom alkalmából nagyon sok szeretettel és tisztelettel T. Éva.* (Tüzes Éva Erzsébet dedikációja tanárjának, Derzsi Katalinnak, 1993)

Az 1990-es évek második felétől kezdődően, a 21. század első évtizedében a kicsengetési kártya nem a személyes megnyilvánulás felülete. A dedikációt a végzős a kép hátára írja és a kártya kíséretében, borítékban ajándékozza a címzettnek. A korábbi szokás megtörik, a végzős a képét már nem ragasztja a kártyára. A kicsengetési kártya funkciója megoszlik: a kártya lesz az, ami emléket állít a végzősnek, a kép velejárója lesz az ajándékozásnak; a kép viszont az egyéni megnyilatkozás kifejező eszközévé válik.

Az 1960-as és 1970-es években számos kártyán a címzett megszólítása a *Tov.* vagy *T.v.* rövidítés, amely a román *tovarăș*, vagyis az *elvtárs* kifejezéssel oldható fel. A címzett megszólítása a legtöbb esetben a *T.* (Tisztelt) vagy *T.c.* (Tisztelt címzett).

A kicsengetési kártya megszerkesztésének hagyománya

Az interjúban rákérdeztem arra, hogy a végzős diákok milyen mértékben szólhattak bele a kicsengetési kártya megszerkesztésébe, az illusztráció, a

mottó kiválasztásába, illetve a papír minőségébe, a kártya formájába. A következőkben a megkérdezettek válaszait összegzem.

Az 1950-es és 1990-es évek között végzetek nem szólhattak bele a kártya tervezésébe, és legfőképp a mottó kiválasztásba. Ezt támasztják alá az alábbi megkérdezett személyek: Derzsi Katalin (44 éves), Sándor Emma (57), Kelemen Mózes (59), Csifó Dénes (67), Csifó Piroska (64), Derzsi Ella (77). Beszámolójukban az a közös, hogy nem fektettek nagy hangsúlyt a kicsengési kártyára. A kártyát készen kapták az osztályfőnöktől és nem feltételezték, hogy lehetőségük lenne meg is tervezni vagy netán iskolamottót választani.

Csifó Piroska 1965-ben végzett, beszámolója az eljárás önkényességét emeli ki. Abban az esetben, ha más mottót is szerettek volna ráírni a kártyára, az osztályfőnökök olyan idézetet javasoltak, amely egyetemes életérzéseket közöl (összetartozás, búcsúzás stb.) A mottót az osztályfőnök választotta, és jóvá kellett hagyatnia a városi párttitkárrel.

Az 1989 után végzetek már éltek a kártya közös megtervezésének lehetőségével, az 1990-es évektől kezdődően a diákok maguk javasoltak mottót és készítettek illusztrációt is, amely vagy az iskola szellemiségét emeli ki, vagy azt, amit ők maguk képviselnek.

Tóth Ildikó 1992-ben végzett, iskolamottót maguk választották. Az idézet egy akkori kedvelt rockegyüttes dalrészlete: *„Ha feladod az álmaid, meghalsz / Élve halsz meg! / De boldogságot vagy szép halált / Csak e föld adhat neked.”* (Edda Csíki Zsuzsánna 1993-ban ballagott, beszámolója alapján az iskolamottót az osztály javasolta. Két iskolamottó van kártyájukon, egy Pilinszky János és egy József Attila-idézet. Az idézetválasztást azzal magyarázza, hogy abban az időben Pilinszky-kultusz volt, az osztályban egyik kedvenc olvasott költő volt, órán is a verseit böngészték, egymásnak adogatták a kötetet. A kártya illusztrációját az osztály tervezte, és egy osztálytársuk rajzolta meg. A rajzon az iskola épülete és feltehetőleg Tamási Áron fiatalkori arcképe van. A rajz az újonnan felvett névhez fűződik: az iskola a Dr. Petru Groza Líceum helyett a Tamási Áron Líceum nevet vette fel. A diákok büszkéek az új névre, és egyben azonosulnak az erdélyi író szellemiségével. Azáltal, hogy Pilinszky János versét választották iskolamottónak, jelzik, hogy ami a kommunizmusban tiltott volt, az most szárnyra kap. A József Attila-idézetválasztás szintén fontos üzenetet közvetít a diákok felfogásáról: *„Az irgalmasok irgalmasságra várnak, / ti pedig éljetez úgy és úgy tegyetez, / hogy ne legyen szükségetek irgalomra / s ne legyen miért irgalmazni néktez.”*

Egyedi tervezésre utal Kelemen Magdolna beszámolója is (2002-ben érettségizett). Elmondása szerint nem fogadtak el semmilyen előre meggyártott kártyát. Mint minden másban, ebben is egyediek akartak lenni. Az egyik osztálytársa tervezte meg a rajzot, ők választották ki a lap típust, a színt és a mottót.

A 2010-es évek körül végzetek beszámolóiban megfigyelhető egy passzív tendencia a kártyák megtervezése terén. Zoltán Ferenc és Márton Melinda válasza arról tanúskodnak, hogy a végzősök előre megtervezett kártyák közül választanak, az illusztrációt, illetve a mottót illetően.

Összegzésképpen, az 1950-es években a kártya nagyon egyszerű volt, tulajdonképpen akkor tervezésről nem is nagyon beszélhetünk. Egyszerű összehajtott lap volt, az osztályfőnök és az osztály névsorával, nagyon ritkán egy kicsi egyszerűsített rajzzal az iskola épültéről. A diákok iskolamottót nem választhattak, ezt a jogot a hatalom kisajátította magának, nemcsak az 1950-es, hanem még az 1960-as, 1970-es és az 1980-as években is. Az 1970-es években az illusztráció is a propaganda része lett. Az interjúkból látszik, hogy a diákok passzívan fogadták azt, hogy a kártyájukat más tervezi. Tudták, hogy szabványnak kell megfelelnie, amit nem áll jogukban megváltoztatni.

Az 1990-es években mindez rohamosan megváltozik. Már az első évektől tapasztalható, ahogy a diákok éltek azzal a lehetőséggel, hogy megtervezhetik a kártyát, kiválaszthatják a mottót. Érezték, hogy amitől eddig megfosztották őket, ahhoz joguk van.

A 21. század első évtizedének második felében általában egyfajta érdeklenség figyelhető meg a mottóválasztás és az illusztráció megtervezése terén. A friss beszámolók azt mutatják, hogy nem az osztály javasol mottót, hanem egy előre megtervezett kártyamodellt fogadnak el. Ezt bizonyítják az ismétlődő mottók, illusztrációk. Ez a beszüremkedő tendencia azt mutatja, hogy a mottó ezekben az esetekben az üzenet értékét elveszítette. Míg 1989 előtt a diákoknak nem volt lehetőségük önmagukat kifejezni, ebben az esetben viszont már nem élnek ezzel a lehetőséggel.

A kicsengetési kártya kiosztásának és viszonzásának hagyománya

A kicsengetési kártya kiosztása alkalmával a végzős a címzettet meghívja az ünnepségre. E szokás által alkalom nyílik az együvé tartozás, a vérségi háló-

zat, a rokonság, a barátság kinyilatkoztatására és felvállalására. A megkérdezettek válaszai alapján elmondható, hogy az 1960–1990 közötti periódusban végzetek szűkebb körben adtak kártyát: családnak, közeli rokonoknak, jóbarátoknak, kedvenc volt tanároknak. 1990 után bővül a kör: a közeli ismerősöknek, bentlakótársnak, falubelinek, esetenként szomszédnak is adnak. Volt tanároknak általában már nem adnak, mint régebb; kevés esetben mindössze a kedvenc tanároknak ajándékoznak kártyát.

Az idősebb megkérdezettek többsége azt vallotta, hogy nem osztott annyi kicsengetési kártyát, mint most a fiatalok. Az egyik megkérdezett (Sándor Emma) megemlíti az egyik okát annak, hogy ők akkoriban azért nem osztottak ennyi kártyát: a fénykép és a kártya drága volt, és anyagiilag nem engedhettek meg többet. A beszámolók szerint legkevesebb 20 (Csifó Piroska) és legfeljebb kb. 100 körül (Derzsi Ella) kártyát osztottak. A címzettek sora egyénenként változik, a rokonság vagy a baráti kör nagyságától és a család anyagi támogatottságától függően.

A kicsengetési kártyák osztása hagyományának velejárója a viszonzás. Az 1950–1960-as években a végzős általában a saját kártyájával viszonzotta a kártyát, majd az 1970–1990-es években a könyv a leggyakoribb ajándék, vagy esetenként egyéb csekélyebb ajándékok (pl. nyakkendő, dísz tárgyak, váza stb.). A 21. század első évtizedében a használati tárgyak, lányoknak a háztartási cikkek a gyakori ajándékok, a fiúknak pedig pénz szoktak adni.

A címzett és a végzős kapcsolata dönti el, hogy milyen képet ad és ez azt hogyan viszonzza a címzett. A fiatalok beszámolói azt mutatják, hogy van egy íratlan szabály: ha valaki közepes vagy nagy képet ad, és nem egyszerre végeznek, hogy kártyával lehessen viszonzni, akkor szokás ajándékot adni. Ha a végzős kicsi képet ad, akkor a címzettek a kicsengetésen való jelenlétükkel és virággal szokták megtisztelni: *Hát, igen, a közepes képre ajándékot szoktak, s a nagy képre... a kicsire azt pedig ilyen csak egy szál virágot, hogyha elmegy a...*[a ballagásra]. (Márton Melinda) Ha a végzős a címzettet meghívja ebédre, akkor ajándékot kell vinnie.

A középkorúak elmondása szerint generációjuk tagjai általában a saját kártyáikkal viszonzták a kapott kicsengetési kártyát, és ha erre nem nyílt lehetőség, akkor általában virágot és ajándékként könyvet szoktak adni.

Az idősek (1950-es évben végzetek) ajándékozási szokásai szintén különböztek a maitól. Főleg a háború után nem volt lehetőség, hogy nagy értékben ajándékozzanak, ezért általában a kicsengetési kártyát saját kicsengetési kártyáikkal viszonzták, megköszönték, hogy rájuk gon-

doltak: *Hát, megköszöntem szépen, s vót úgy hogy vettem egy-egy zoknit, s mittudom én, ilyen.* (Kelemen Karolina, 85) *Ez a mi időszakunk ez nehéz korszak volt, háború után, nem, nem vót könnyű. ...Hát ilyen kicsi apróságokat [adtunk], csak kimondottan, nem ilyen nagy drága dógokat... Inkább könyvek vótak, azt.* (Derzsi Ella, 76)

A középkorúak és az idősek véleménye egyben megegyezik, hogy régebb nem tulajdonítottak ekkora jelentőséget a kicsengetési kártya viszonozásának, és nem adtak ilyen nagy összegű és értékű ajándékokat, mint most: *Akkor nem volt ilyen nagy ceremónia, ilyen nagy lakodalom, mint most. Akkor ajándékba könyvet adtak inkább, aminek nagyon tudtunk örülni.* (Csifó Piroska, 64 éves); *ilyen könyveket kaptam barátoktól s barátnőimtől szimpla könyvet kaptam. S családtagoktól pénzt, de nem volt akkora nagy buli, mint most, nem, csekélyebb összegököt adtak, nem adtak ilyen...[nagy ajándékokat]* (Tóth Ildikó, 37) Ildikó beszámolójához hozzáfűzi, hogy mostanában, a szokáshoz híven, a meghívottak leginkább pénzt szoktak ajándékozni és virágot: *Hát most könyvet nem adunk, az biztos. Inkább pénzzel s virággal [viszonozzuk].*

A kártya megőrzésének szokása

A kicsengetési kártya az idők elteltével emlékezési alakzattá válik, beépül a családi élettérbe, ezáltal őrzője lesz a diákévi emlékeknek. A megkérdezettek szerint a nem házas személyek otthon egy fiókban, esetenként a család nem annyira fontos iratai közt tartják a kártyákat, például házassági meghívók közt. A többi megkérdezettre általában érvényes, hogy megtartják a kártyákat, vagy esetleg nem tudatosan, valahol őrzik. Ezzel ellentétben az idősek *nagy becsben tartják*, a fontos iratok közé sorolják a kicsengetési kártyákat, és azok közt őrzik őket.

A házas személyek, ha elkerültek a szülői házból, nem viszik magukkal a kártyákat, otthagyják a családi házban, és legtöbbször az anya őrzik őket. Ez utóbbi eset szemléltetésére jó példa a Kelemen család. Ifj. Kelemen Mózes a házassága után kapott kártyákat már a család többi tagjának kicsengetési kártyái közt tartja. Mózes anyja (Kelemen Karolina) pedig egy külön helyen tartja fiának a fiatal korában kapott kártyáit, és a többi gyerekeinek gyűjteményét is, akik elköltöztek, és nem vitték magukkal a kicsengetési kártyákat.

Derzsi Ella 77 éves nyugalmazott tanárnő becsben tartja a kártyákat, a tisztaszoba egyik fiókjában tartja őket. Kérdésemre, hogy miért őrzi meg a kártyákat, a következőt válaszolta: *...eiszte szeretetből, abból, hogy ezekkel [a végzősökkel] én mindig jóba voltam, szerettem, szerettek, együtt haladtunk, együtt bátorkodtunk, úgyhogy én sajnálom, én most se dobnám el semmi pénzér, semmiér. Vagy egy szegletbe béteszem, a fiókba, s lekötöm, hogy ne hulljanak széjjel, s osztán az utókor elrendezi, mert nincs mit csináljanak véle. [...] Mindenki szeretettel adja, akkor én szeretettel meg kell kíméljem. [...] Ezt olyan szeretettel őriztük, hogy ki se tudom mondani.* Hasonlóképpen vélekedik Kelemen Karolina (85) is, aki a szerettei kártyáját a fontos iratok közt őrzi, az üveges szekrényben: *Hát azért mert egy... egy szép emléközet. Egy szép emléközet, hogy ... maradjon meg a testvéri szeretet, maradjon meg a jó érzés az emberbe, azér. Semmiért se tenném a tűzbe, semmiér.* Kelemen Mózes (59) kötelességének érzi megtartani a kártyákat: *Azért, mert kötelességemnek érzem, annyi tiszteletet megadjak nékik [a végzős diákoknak].*

A megkérdezett középkorúak és a fiatalok közül kevesebben őrzik meg a kártyákat. Ezt az magyarázza, hogy főleg a 1990-es évek után nem szokás a képet beragasztani a kártyába, hanem külön adni. Ezért leginkább a képet őrzik meg, és albumba teszik.

A tudatos megőrzés skáláján elsőként a megkérdezettek közül az idősebb személyek állnak, őket követik a frissen végzetek, akik még pontosan egy helyen tartják a kapott kártyákat, számon tartva, hogy kitől kaptak. Ezt követik a középkorúak, akik vagy megtartják a kártyákat, vagy engedik az idők folyamán elkallódní őket.

Összegzés

A fentiekben a kicsengetési kártyák szerepe a ballagási rítusban, a kártya tartalmi szerkezetének elemzése és a kicsengetési kártyához kapcsolódó szokások feltárása volt a célom. Érdeklődésem két irányt követett: egyik a megkérdezett személyekkel való interjúkészítés, ami a kicsengetés és a kicsengetési kártyákhoz fűződő szokásokra kérdezett rá, a másik a megkérdezett személyek kártyagyűjteményeinek összehasonlító vizsgálata. A két településről, Jászfalváról és Kányádról, összesen tizennégy személlyel készítettem interjút. A megkérdezett személyek válaszai alapján a kicsen-

getést mint átmeneti rítus mutattam be, és ennek funkcióit az ember életében.

A kicsengetési kártya elsődleges funkciója emléket állítani a végzősnek a tanulmányi időszakáról, az osztálytársakról, a tanárokról. Reprezentatív funkciót is betölt: egy közösség életérzését fejezi ki az iskolamottó által. A kártya továbbá kommunikatív funkciót lát el: közli a kicsengetés rítusának dátumát, az ünnepség időpontját. A kicsengetési kártya megjeleníti a végzést s ugyanakkor meghívó a ballagási rítusra.

A kártyagyűjtemények alapján a szerkezeti elemek változásait elemeztem. Az eredmény meglepő: a 40 évet felölelő periódus (1951–1989) alatt a kártya a propaganda eszköze. Ez oldódik fel az 1990-es évektől, amikor a végzős diákok a szabad megnyilatkozás jogával élve saját maguk készítik a kártyákat.

A kicsengetési kártya a tudatos megőrzés során beépül a családi életterbe, forrása lesz az emlékeknek és az emlékezésnek.

Szakirodalom

BORSÁNYI László

1983 Bevezetés a szimbólumok antropológiai kutatásába. In: Hoppál Mihály – Niedermüller Péter (szerk.): *Jelképek, kommunikáció, társadalmi gyakorlat*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 7–18.

FEJŐS Zoltán

1979 Az átmeneti rítusok. Arnold van Gennep elméletének vázlata. *Ethnographia* LXXXIII. (3) 406–415.

HERNÁDI Miklós

1985 *Ünnepítő társadalom. Ünnepi viselkedések a mai Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

POZSONY Ferenc

2006 *Erdélyi népszokások. Egyetemi jegyzet*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 1.) KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

Sonete școlare. Zona Odorheiului, 1951–2011

Prezentul studiu analizează rolul sonetului în festivitatea de absolvire a liceului, funcțiile, conținutul și structura sonetelor, precum și obiceiurile legate de redactarea, de distribuirea, de păstrarea sonetelor. Cercetarea se bazează pe 14 interviuri cu persoane între 18–85 ani, din două localități, precum și pe cele 231 sonete aflate în proprietatea persoanelor intervievate, provenite din perioada 1951–2011.

Graduation Cards. Odorhei Area, 1951–2011

This essay analyses the role of the graduation cards in the festivity of graduating secondary school; their functions, content and the structure; the customs related to editing, distributing and keeping of these cards. The research is based on 14 interviews with persons aged between 18 and 85 from two localities, and also on the analysis of the 231 graduation cards which belong to the interviewed persons. These graduation cards cover a 60-year-period regarding the publication date (1951–2011).

ANUARUL
ASOCIAȚIEI
ETNOGRAFICE
KRIZA JÁNOS
NR. 25.

ISSN 1841-3021

ISBN 978-973-8439-97-9

9 789738 439979